

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

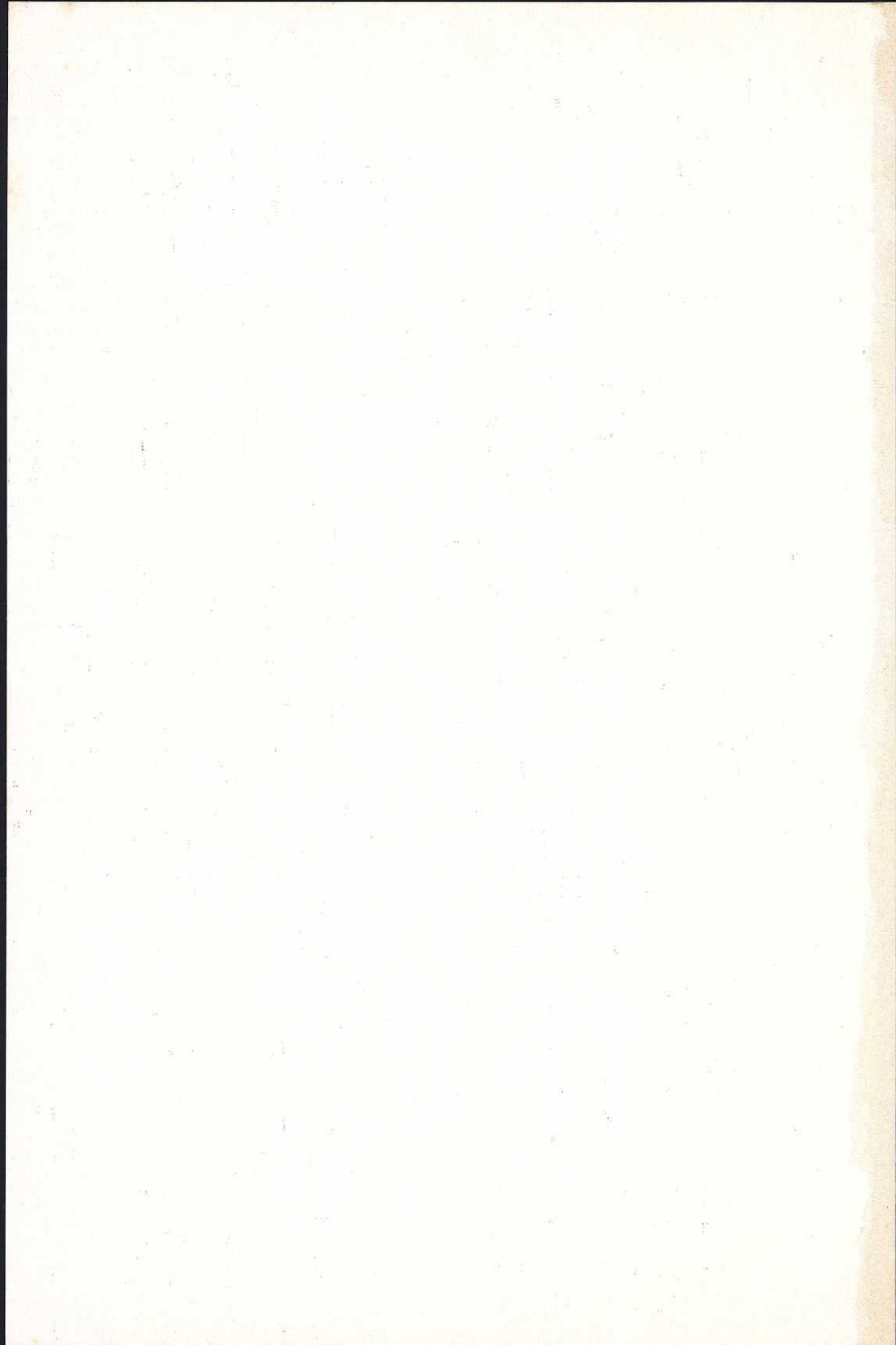

Gunnel Karlsson

Från broderskap
till systerskap

Det socialdemokratiska kvinnoförbundets
kamp för inflytande och makt i SAP

ARKIV

FRÅN BRODERSKAP TILL SYSTEMSKAP

**Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för
inflytande och makt i SAP**

with an English summary

Akademisk avhandling
som med vederbörligt tillstånd av
Humanistiska fakulteten vid Göteborgs universitet
för avläggande av filosofie doktorsexamen
framlägges till offentlig granskning
lördagen den 11 maj 1996 kl 13
på Historiska institutionen
Lilla hörsalen, Renströmsgatan 6, Göteborg
av
Gunnel Karlsson
fil.kand.

ABSTRACT

Gunnel Karlsson, *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP.* (From Brotherhood to Sisterhood. The Swedish Social Democratic Women's Federation's Struggle for Power in the Social Democratic Party). Department of History, University of Gothenburg, 412 98 Göteborg. Published by Arkiv, Lund 1996. ISBN 91-79-24-0909, 362s.

With feminist research and the discussion of women's conditional participation in politics as a point of departure, the dissertation focuses on the Women's Federation's (SSKF) aspirations for a share in power in the Swedish Social Democratic Party and inquires what happened when women's and men's interests in the party collided. The investigation's main focus is on the period 1956-1978, but the starting-point goes back to approximately 1920.

During the post-war period the Women's Federation gave prominence to the fact that their mission was to be an avantgarde in the party when it came to issues concerning women. In the 1950s when the SSKF asserted its role as a radical prompter, it met male resistance when it came to questions such as Swedish nuclear weapons. There was a reluctance to see the Women's Federation as a legitimate advocate for women's interests. In the 1970s when the women wanted to settle the party's policy regarding issues such as gender equality, disputes broke out concerning women's demands of a six-hour working-day, compulsory parental leave for fathers and allocation to political appointments according to sex.

It became apparent that the party's women and men had very different viewpoints concerning gender equality. In the power struggle that occurred, the women met with hard resistance when they questioned the men's self-appointed preferential right of interpretation. The party leaders rejected the women's demand of division of power and claimed the party's interests naturally were given priority to women's interests. When the SSKF objected against the subordinating of women's interests the gender conflict came into sight; the fact that men as a group had the power, while women as a group met hindrance when they tried to achieve their share of power.

Key words: Women's Movement, Women's Interests, Social Democracy, Gender Relations, Equality, Nuclear Weapons, Six-Hour Workingday.

Från broderskap till systemskap

Till Hanna och Hillevi

Gunnel Karlsson

Från broderskap
till systerskap

Det socialdemokratiska kvinnoförbundets
kamp för inflytande och makt i SAP

Arkiv förlag

ADRESS TILL FÖRLAGET:
Arkiv förlag
Box 1559, 221 01 LUND

Copyright Gunnel Karlsson/Arkiv
Grafisk utformning JoMa form
Tryck Studentlitteratur, Lund 1996
ISBN 91 7924 090 9

Innehåll

FÖRORD	9
1. UTGÅNGSPUNKTER	11
Inledning	11
Utgångspunkter i praktik och teori	15
En problembild	15
Kvinnornas villkorliga medverkan i politiken	17
Könskonflikter och "icke-frågor"	19
Kvinnors intressen	20
Kollektiva kvinnoaktioner	24
Kvinnorna och partiet	25
Kvinnoförbundet som sidoorganisation	25
Det politiska genuskontraktet	29
Tillbakablick	31
Den förnekade könskonflikten	35
Problemet	36
Undersökning	38
Avgränsningar	41
Källmaterial	43
Forskningsöversikt	44
Internationell forskning och debatt	47
Från broderskap till systerskap	49
2. ÖVERSIKTLIGT OM KVINNOFÖRBUNDET	52
Organisation och medlemmar	53
Kvinnodistrikt	54
Kvinnoklubbar	54
Medlemmar	55
Kvinnorna en "kritisk massa"?	58
Målsättning och stadgar	60
Ekonomi	62
Morgonbris	64
3. POLITISERINGSPROCESSEN	66
"Kvinnorna äro ock människor"	66
Etableringsperioden	69
Tillbakablick	70
Eget förbund?	73
Frågan om kvinnornas organisationsform	74

Varför kvinnoförbund?	80
Manligt motstånd	81
Familjeanslutning för kvinnor	84
Nedläggning av kvinnoförbundet?	85
Hustrurabatt?	89
Kvinnlig partisekreterare	93
Genombrottsperioden	95
Kvinnosekretariatet	98
Ingen "genomgående känsla av kärlek och förståelse"	100
Ökat samarbete	101
Medborgare eller valboskap?	103
Kvinnoförbundet inifrån	107
Husmoderskontraktet	110
Det konserverade problemet	115
Integrering eller särlinje?	117
Sammanfattande kommentar	122
4. KVINNOREPRESENTATIONEN	127
Kampen för att vara med	127
Den stängda dörren	129
Sparreholmsklubben	131
"Nu är det kvinnornas tur!"	132
Kvinnoförbundet agerar pådrivare	134
En "icke-fråga" i partistyrelsen	136
Riksdagsgruppens diskussion	139
Kvinnoförbundets vara eller inte vara?	142
Kvinnoförbundets ställning i partiet	144
Tålmodet tryter	146
Varför kvinnoförbund?	148
Pressdebatt	151
Debatten vänder	153
Kvoteringskrav	156
Manlig tystnad	161
Sammanfattande kommentar	165
5. ATOMVAPENFRÅGAN	169
Inledning	169
Olika perspektiv på atomvapenstriden	170
Utgångspunkter	175
Översikt	176
Kvinnoförbundet och partistyrelsen	179
Kvinnoförbundets initiativ	179
Det demokratiska problemet	183
Olika tolkningar	185
Fortsatt diskussion	189

Den dubbla strategin	189
Partistrategin	191
Debattklimatet	192
Riksdagen	193
Ny uppskovslinje och skärpta motsättningar	198
Kvinnornas inflytande och makt	199
Självständighetsstrategin	203
”1958, den olycksaliga hösten”	203
Den nya uppskovslinjen	204
Atomvapenkommittén	208
Vredesutbrottet	210
Lojalitetskonflikt	213
Atomvapenkommittén enas	217
Sammanfattande kommentar	220
6. KVINNANS JÄMLIKHET	226
Den svenska kärnfamiljens årtionde	226
Kvinnoförbundet och familjen	228
Från socialpolitik till familjepolitik	229
Förvärvsarbetande mödrar	231
Valfrihet	234
1950-talet i backspegeln	236
Från valfrihet till jämlikhet	237
Könsrollsdebatten	240
Omdiskuterat kvinnoprogram	242
Kvinnans jämlikhet	248
Marginaliserat kvinnoförbund?	251
Pådrivare i jämlikhet	257
Ökad jämlikhet	260
Sammanfattande kommentar	263
7. SEXTIMMARS DAG OCH PAPPALÄDIGHET	266
Inledande revolt	266
En vändpunkt för kvinnorna?	270
Drömmen om jämlikhet	271
Partiet och sextimmarsdagen	273
Tveksamhet i riksdagsgruppen	274
Sextimmarsdagen blir familjepolitik	277
Familjepolitisk oenighet	279
Splittrad kvinnokongress	281
Vinnande lojalitet	285
Partikongressen 1975	288
Kongressens efterspel	291
Kvinnokupp för pappaledighet	292
Kuppen	293

Straffpredikan	297
Manligt tolkningsföreträdare	298
Splittring bland kvinnorna	300
Förnekad könskonflikt	301
Epilog: familjepolitisk enighet inför valet.	303
Sextimmarsdagen, vart tog den vägen?	305
Debatten som försvann	308
Kvinnoförbundets kongress 1978	311
1978 års partikongress	315
Vantolkat reformförslag	316
Sammanfattande kommentar	323
8. MOTSTÅND, LOJALITET OCH KLARSYN	327
Politiseringsprocessen (ca 1920–1951)	328
Pådrivarperioden (1952–1978)	330
Den dubbla strategin	332
Kvinnopolitiska aktörer	333
Ny partistrategi	335
Del i makten	337
Från broderskap till systemskap	338
NAMNREGISTER	340
REFERENSER	343
SUMMARY	356

Förord

Under de år jag arbetat med att skriva det socialdemokratiska kvinnoförbundets historia har jag haft ett foto framför mig på skrivbordet. Fotot visar systrarna Karlsson, min mor Greta och hennes tre systrar, Aina, Anna-Lisa och Märta. Fotot är taget 1928 och flickorna, som är födda inom loppet av fem år, är mellan 8 och 13 år gamla. De två äldsta systrarna sitter i hemmets kökssoffa med varsin lillasyster i knät och tittar allvarligt mot kameran. De har alla tvärklippt hår och är klädda i likadana klänningar.

Några år efter det att bilden togs flyttade familjen till en etta på Kungsholmen i Stockholm. Fadern, som från början var finsnickare och i staden blev byggnadssnickare, avled i tbc 1934. Flickorna började alla arbeta direkt efter folkskolan; det fanns inte pengar till vidare skolgång. Utan att vara direkt politiskt organiserade umgicks de med arbetarungdomar i SSU-kretsar och ett par av systrarna var med och sömde på ungdomsklubbens flagga.

När jag så småningom skrev det socialdemokratiska kvinnoförbundets historia erfor jag vid mina många möten med kvinnoklubbister ett starkt igenkännande. Det var som att komma hem och jag vill tacka min mor och mina mostrar både för hemkänslan och för att de väckte mitt intresse för arbetarkvinnornas historia. Jag vill också tacka alla de kvinnor inom det socialdemokratiska kvinnoförbundet som generöst lätit mig ta del av sina erfarenheter och kunskaper.

I den akademiska miljön vill jag först och främst tacka mina handledare för stöd, uppmuntran och kritik. Från sin tjänst som professor i kvinnohistoria bidrog Gunhild Kyle till att jag fann mitt ämne och följde som formell och mycket uppskattad handledare mitt arbete under det första året. Hon efterträddes på kvinnohistorieprofessuren av Yvonne Hirdman, som på grund av utredningsuppdrag under det första året systerligt delade tjänsten med Ulla Wikander. De har båda med stor kunskap och svåra frågor tvingat fram nya tankar och textbearbetningar. Yvonne har sedan dess läst, kommenterat och med stor känslighet givit både stöd och kritik i de ögonblick det behövts som bäst.

Jag vill också tacka mina kolleger och vänner i mina fyra olika forsknings- och arbetsmiljöer. Det är för det första arbetskamraterna på Landsarkivet i Göteborg, som lärt mig mycket om både historiskt källmaterial och vänskap. Bland arbetskamraterna ingick Birthe Fihn, Beata Losman och Louise Lönnroth också i min andra forskningsmiljö,

det kvinnohistoriska seminarium som Gunnar Qvist ursprungligen startade. Bland dem som på seminariet genom åren troget läst och kommenterat mina texter vill jag förutom de redan nämnda tacka Christine Bladh, Renée Frangeur, Lilian Hultin och Birgitta Jordansson för värdefulla synpunkter.

Min tredje forskningsmiljö är Institutionen för Kvinnovetenskap vid Göteborgs universitet, där Ingrid Holmquist givit engagerat stöd tillsammans med Eva Borgström, som gjort en stor insats som uppmuntrande manuskriptläsare och tålmodig diskussionspart. Ett varmt tack också till alla mina lärarkolleger för gott samarbete och inspirerande samtal!

Min fjärde, stimulerande arbetsmiljö utgörs av kretsen kring Kvinnovetenskapligt Forum vid Högskolan i Örebro. Ett kärt tack riktar jag till Gun Hedlund, Anna G Jónasdóttir och Ingrid Pincus för alla de gånger de tagit sig tid att fungera som kloka samtalspartners och läsare. Deras systerliga vänskap har under de allra senaste åren betytt mer än vad jag kan uttrycka här.

Ett tack också till alla mina vetgiriga studenter, som med svårbesvarade frågor på kvinnohistoriska och kvinnovetenskapliga kurser hjälpt mig att tänka i nya banor.

Vid Historiska institutionen vid Göteborgs universitet har Birger Simonsson och Lennart K Persson givit värdefulla synpunkter på texten. Birger har på ett berömvärt sätt tagit sig an uppgiften att lotsa mig och avhandlingen fram till det slutliga provet.

Personalen vid vid Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek i Stockholm har tålmodigt och vänligt underlättat min forskning. Eva von Krusenstjerna och Stellan Andersson har generöst delat med sig av sin stora kunskap om arbetarrörelsen och hjälpt mig att finna vägar till arkiven, som jag annars inte hade hittat. Ett uppskattande kollektivt tack också till personalen vid biblioteket vid Högskolan i Örebro, som med sin utmärkta service hjälpt mig mycket i mitt arbete.

Avhandlingsarbetet har till en del finansierats genom utbildningsbidrag från Humanistiska fakulteten vid Göteborgs universitet samt genom medel från Riksbankens Jubileumsfond och Forskningsprogrammet Kvinnligt-Manligt vid Humanistiska fakulteten vid Göteborgs universitet.

Till sist ett tack till mina närmaste; till Stefan, min livskamrat, som sett till att jag haft en fungerande dator, och till våra döttrar, Hanna och Hillevi, som jag tillägnar den här boken. Ett kärt tack också till Karin, vår farmor som givit familjen stor omsorg, och till Louise, som med generös vänskap öppnat sitt hem för mig under alla år av pendlande mellan Örebro och Göteborg.

Örebro i februari 1996
Gunnel Karlsson

Utgångspunkter

”Är det meningen att kvinnorna skola rusta sig för att gå till storms mot männen, är det kiv och split vi vilja ställa till? Nej, det är det inte. Men det är alldeles klart att med den maktfördelning som nu är rådande, stöta kvinnorna på motstånd om de komma med krav, som männen anse gå mot deras intressen. Det är inte alls sagt att kraven gå mot männens intressen, men det är ju inget ovanligt att det ter sig så för dem som har makten, när andra som vilja ha litet med av denna makt komma med sina påståenden.” Hulda Flood, 1944.¹

”Vi kvinnor nöjer oss inte längre med att få en liten vänlig klapp på axeln av våra manliga partikamrater under och efter en valrörelse. Vi vill vara med och hjälpa till, men vi vill också vara med och bestämma.” Disa Västberg, 1949.²

Inledning

När jag i slutet av 1980-talet arbetade med boken *Manssamhället till behag?* en historik som gavs ut i samband med det socialdemokratiska kvinnoförbundets 70-årsjubileum år 1990, träffade jag många kvinnoklubbister i olika delar av landet. Jag mötte de äldre pionjärerna, som var lojala med partiet och inte alltid tyckte om mitt sätt att beskriva kvinnoförbundets historia, och de vetgiriga och upproriska unga kvinnorna, som ville förändra både partiet och kvinnoförbundet. Jag mötte också företrädare för den stora gruppen medelålders kvinnor, som hade stor politisk erfarenhet och uppdrag på olika nivåer både för partiet och kvinnoförbundet.

Alla de kvinnor jag hade förmånen att träffa lärde mig oändligt mycket om kvinnoförbundet och om det politiska arbetets villkor. Samtidigt som jag vid möten och i intervjuer samlade kunskap om hur de aktiva kvinnoklubbisterna såg på sig själva och sitt förbund, ägnade jag mig också åt arkivstudier. I arkiven fann jag fascinerande berättelser från 1920- och 1930-talen om strapatsrika agitationsresor till glest besökta möten på avlägsna orter. Jag hittade exempel både på fram-

1. Hulda Flood, *Kvinnor och män – vad hindrar jämlikheten?* 1944, s 18.

2. Disa Västberg i *Ny Tid*, 4/4 1949, enligt tidningsreferat från Göteborgs kvinnodistrikts 20-årsjubileum. Disa Västberg var kvinnoförbundets ordförande 1936–52.

gångsrika och misslyckade kvinnoaktioner, där fanns segrar och syster-skap, gräl och fiendskap, men också kärlek, värme och omtanke. För mig framträdde en alltmer sammansatt bild av kvinnoförbundet och dess medlemmar.

Jag grubblade mycket över hur jag i en historik skulle kunna ge en rättvis bild av den komplicerade verklighet som kvinnorna beskrev. Jag ville inte skriva en "her-story"³ av det slag som är rätt vanlig när det gäller organisationer – en kronologisk redogörelse där utveckling och framgång är nyckelord. Jag ville heller inte skriva en "eländighetshistoria"⁴, vilket det fanns risk för att det kunde bli om jag t ex betonade att förbundets medlemmar från 1960 ständigt minskat i antal och att kvinnornas krav ofta bemötts med oförståelse av manliga partikamrater. En rättvis kvinnoförbundets historia måste härbärgera ett "både och-perspektiv" – både framgångsrik kamp mot atomvapen och för jämlikhet, både medlemsminskning och manligt motstånd. Det handlade om män och kvinnor, om kön och makt, om partiloyalitet, handlingsstrategier och könsliga strukturer.⁵ Det handlade med andra ord om att försöka skriva kvinnoförbundets historia ur ett köns- eller genusperspektiv.⁶

3. Her-story är inte enbart en ordlek – her story mot traditionell *history*. Det betecknar en fas i kvinnohistoriens utveckling. När vi på 70-talet började diskutera och ifrågasätta den traditionella historieskrivningen, som gjorde kvinnors liv och arbete osynligt i historien och i princip endast inkluderade kvinnor i trots av deras kvinnlighet (t ex Kung Byxlös och drottning Christina) eller som avvikare och offer (häxor och barnamörderskor), behövde vi under en period lyfta fram kvinnorna som aktörer. Det blev till en början ofta "eländighetshistoria", eftersom kvinnorna beskrevs utifrån en manlig norm just som avvikare eller offer. Som en reaktion mot en bild av kvinnor som varelser karakteriserade av att de inte var som män föddes "värdighetsforskningen", där kvinnors agerande förstods utifrån ett kvinnoperspektiv. Se Elizabeth Fox Genovese, Att sätta in kvinnohistorien i historien i Christina Ericsson (red) *Genus i historisk forskning*, 1993; Yvonne Hirdman, Vad är kvinnohistoria? i *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, 1992, särskilt s 16.

4. Se not 3.

5. Strategi använder jag som beteckning för kvinnoförbundets handlande. Numera tycker jag det är olyckligt att använda ord hämtade från krigets värld, som att kvinnorna marscherar ut på arbetsmarknaden och att politiken handlar om strategier, om strid, om kamp. Trots det använder jag "strategi" för att beteckna att kvinnoförbundets val av handlingsätt inte är slumpartat, utan planmässigt.

6. Kvinnohistorikerna Yvonne Hirdman och Ulla Wikander har lanserat *genus* som ett svenskt begrepp för engelskans *gender*. Gender står för socialt kön i motsats till "sex", som betecknar biologiskt kön, och används inom kvinnoforskningen för att analysera relationerna mellan könen i samhället. Genus har i Sverige mest använts inom ämnet historia och närliggande discipliner som t ex etnologi, medan det inom samhällsvetenskaplig kvinnoforskning finns en tendens att föredra "kön" (då innefattande både det biologiska och det socialt tillskapade könet) eller det engelska "gender". Jag kommer fortsättningsvis att använda kön och genus som likvärdiga begrepp, innefattande både det biologiska och det socialt skapade, utom när jag lånar Yvonne Hirdmans terminologi i ord som genuskontrakt, genusordning. Min tama användning av genusbegreppet beror på att det i min text inte används så att det får en förklaringskraft som går utanför begreppet kön; genus inbegriper inte mer än kön. När jag använder genus är det för att jag lånar begreppet eller för att med ordet genus enkelt markera att kön/genus är något konstruerat, särskilt när det gäller makrelationer. För ett mer genomtänkt sätt att använda genus i historiska undersökningar, se Elisabeth Elgås *Genus och politik*, 1994, där hon använder genus som analytisk kategori. Se även Hirdman, 1992, s 16–21 samt Ericsson (red), 1993, s 11.

Jag var samtidigt angelägen om att skriva så att kvinnoförbundet och dess medlemmar hade huvudrollen – det var deras verklighet jag ville fånga och beskriva. Det var som sagt en motsägelsefull och sammansatt verklighet jag mötte, både i samtal med nu aktiva kvinnoklubbister och i arkiven – i den mån man nu i arkivsammanhang kan tala om möten. Efter en tid framträdde en alltmer tydlig bild av den kvinnoverklighet jag studerade, en bild som jag skulle vilja karakterisera med hjälp av tre nyckelord: *motstånd, lojalitet, klarsyn*.

Det som jag fann slående och genomgående i kvinnoförbundets historia var kvinnornas berättelser om manligt *motstånd*, märkbart redan vid den första kongressen 1908. När kvinnorna diskuterade om de skulle bilda ett eget förbund fick de av partiledningen höra att något kvinnoförbund inte behövdes, eftersom kvinnor och män alltid hade samma intressen och

”ett speciellt kvinnoförbund skulle ovillkorligen verka ensidigt, då dess synpunkter alltid sammanföll med partiets.”⁷

Det skulle dröja till 1920 innan kvinnoförbundet formellt bildades och det skulle framdeles många gånger visa sig att kvinnoförbundets synpunkter inte alltid och automatiskt ”sammanföll med partiets”. När synpunkterna *inte* sammanföll uppstod konflikter mellan partiets kvinnor och män och då sattes *lojaliteten* på prov. Inom kvinnoförbundet betonade man alltid sin lojalitet med partiet, men det hände att kvinnorna lade in en annan betydelse i begreppet än vad deras manliga partikamrater gjorde. Det var vid sådana tillfällen intressekonflikter uppstod mellan kvinnor och män, t ex när gift kvinnas rätt till arbete diskuterades på 1930-talet. Då förväntade männen sig att de gifta kvinnorna av lojalitetsskäl skulle avstå sina jobb till arbetslösa män, medan kvinnorna med hänvisning till partiets jämlikhetsideologi hävdade att alla lika rätt till arbete och krävde lojalitet även med de gifta, förvärvsarbetande kvinnorna.⁸ Det tog många år innan man i partiet vände sig vid att kvinnoförbundet förväntade sig en annan roll än den tilldelade: den som en med männen lojal och gärna kaffekokande stödtrupp.

När kvinnoförbundet hävdade kvinnors intressen, vare sig det handlade om semester för husmödrar, om höjda barnbidrag, ett försvar utan atomvapen eller om sex timmars arbetsdag (för att göra ett svep över s-kvinnokrav från 1930- till 1970-talet) hade man i partiledningen till en början svårt att se kvinnokraven som legitima. Kvinnornas krav uppfattades som främmande och närmast som ett hot mot partiet, sär-

7. Enligt protokollets formulering, Förhandlingar vid Sverges första Socialdemokratiska kvinnokongress i Stockholm, Stockholm 1908, s 19. Min kursiv.

8. Striden om gift kvinnas arbete tar jag här med som exempel bara för att jag har behandlat den som en intressekonflikt mellan kvinnor och män i uppsatsen *Det socialdemokratiska kvinnoförbundet, kvinnors intressen och jämställdhet*, maj 1988 (stencil). Renée Frangeur, Historiska inst. vid Göteborgs universitet, arbetar på en avhandling om 1930-talets diskussion om gift kvinnas rätt till arbete.

skilt när det handlade om frågor där kvinnor och män hade olika intressen. Att en könskonflikt skulle kunna finnas inom arbetarrörelsen förnekades i partisammanhang, där man hellre betonade att arbetarklassens kvinnor och män hade gemensamma intressen. Kvinnornas klagomål över att de och deras krav inte togs på allvar sågs inte som partiproblem, utan som kvinnoproblem. Om kvinnorna inte fick gehör för sina krav ansågs det bero på dem själva och inte på att männen i partiet var oförstående inför de så kallade kvinnofrågorna. Det var kvinnorna och kvinnoförbundet som fick bära den i partiet förnekade könskonflikten, den som handlade om att kvinnorna inte sågs som självständiga politiska aktörer, jämlika med männen. Ofta kom konflikten till uttryck just som en lojalitetskonflikt; när kvinnorna tog strid för sina krav anklagades de för att hota partiets enighet och för att brista i lojalitet med partiet. Det (i den formen) orimliga kravet på partilojalitet har många gånger begränsat kvinnoförbundets handlingsutrymme. Det har lett till att förbundet stundom beskrivits som "medjamande", fegt och bestående av "idell lättämjda argbiggor", för att nu bara ta ett axplock av mer eller mindre nedsättande invektiv.⁹

Mitt tredje nyckelord är *klarsyn*, en kvinnlig klarsyn som fungerat som en motkraft mot det manliga motståndet. Jag tänker på kvinnoklubbisternas klarsyn när det gällt att analysera det egna förbundets och kvinnornas ställning i det mycket mansdominerade partiet. Kvinnorna har, som citaten ovan av Hulda Flood och Disa Västberg visar, varit väl medvetna om att männen ogärna släppt ifrån sig makt till kvinnliga partikamrater och förbundets strategier har måst anpassas efter den ojämna maktpositionen. Under hela undersökningsperioden (ca 1908–1978 med tonvikt på åren 1956–78) har kvinnorna varit i mindretal bland partimedlemmarna.

Förbundets ställning som en av partiets sidoorganisationer har också inneburit en begränsning av kvinnornas handlingsutrymme. Genom sin organisatoriska ställning har förbundet som sidoorganisation haft möjlighet till *inflytande* i partiet, medan man däremot inte haft en självklar maktposition och *auktoritet*, dvs legitim och öppet erkänd makt som företrädare för gruppen kvinnor i partiet.¹⁰ Kvinnoförbundets företrädare har genom åren med klara ögon betraktat de ojämlika maktrelationerna mellan partiets kvinnor och män och mött stort motstånd när de försökt ändra dem. Det har handlat om en maktkamp,

9. "Medjamande" var ett ord som Ulla Lindström en gång använde om förbundet i ett privat brev till Inga Thorsson, daterat 18/9 1968, Inga Thorssons arkiv, vol. 24. Beteckningen "lätämjda argbiggor" fanns i *Expressen* efter partikongressen 1978, då skribenten Kerstin Matz tyckte att kvinnoförbundet inte tillräckligt hårt drev sitt krav på kvotering till politiska poster. *Expressen* 29/9 1978. Se även nedan kap 4, där båda citaten återkommer.

10. Jag återkommer snart till en definition av begrepp som makt, auktoritet och inflytande, där jag använder mig av Anna G Jónasdóttirs uppspaltade maktbegrepp: *inflytande* respektive *auktoritet*.

som Hulda Flood beskrev i citatet ovan, om att män som grupp i partiet haft makt, som kvinnoförbundet som företrädare för kvinnor som grupp gjort anspråk på att få del av. En del av den maktkampen skildrade jag i jubileumsboken *Manssamhället till behag?* När jag nu i avhandlingen återkommer till samma maktkamp är avsikten att närmare studera några av efterkrigstidens konflikter mellan kvinnoförbundet och partiet. Med utgångspunkt i en del av kvinnoforskningens teorier om kvinnors villkorliga medverkan i politiken skall jag undersöka vad som hände när kvinnoförbundet, med Disa Västbergs ord, ville "vara med och bestämma".¹¹

På en övergripande nivå handlar det om att realisera partiets jämlikhetsideologi, vilket för kvinnoförbundets del innebar en fokusering på relationerna mellan könen, ofta uttryckt som en fråga om kvinnans jämlikhet. En realisering av jämlikheten krävde för det första att kvinnorna kom med i det politiska arbetet, något som när rösträtten väl var vunnen innebar ett långvarigt och tungt arbete för att öka kvinnorepresentationen. När kvinnorna väl kom med i partiet och politiken och också jämlikt ville "vara med och bestämma" visade det sig att del i makten för kvinnor som grupp inte följde automatiskt med den formella rätten att delta i politiken. I takt med att kvinnoförbundet under efterkrigstiden växte i storlek och styrka krävde förbundet medbestämmande för kvinnorna, vilket bland annat fick till följd att den manliga partiledningens tolkningsföreträdare ifrågasattes. Det skedde i 50-talets stora stridsfråga inom socialdemokratien, frågan om svenskt atomvapen. Striden om atomvapen handlade i ett maktperspektiv om kvinnornas rätt att på jämlika villkor vara med och bestämma om partiets politik. Även vid utformningen av det som på 1970-talet skulle bli det socialdemokratiska partiets flaggskepp, den svenska jämställdhetspolitiken, uppstod konflikter mellan kvinnor och män, bland annat om arbetstid och obligatorisk pappaledighet. De konflikterna handlade i likhet med frågan om kvinnorepresentation och striden om atomvapen om kön och makt; om manligt motstånd mot kvinnors krav på att vara med och bestämma över *om, hur* och *när* olika frågor skulle tas upp eller inte tas upp på den politiska dagordningen.

Utgångspunkter i praktik och teori

En problembild

Det var på 1970-talet som man på högsta beslutande nivå inom det socialdemokratiska partiet började ta upp problem om makt och kön. På

11. Se inledningens not 2.

1972 års partikongress, som var Olof Palmes första kongress som socialdemokratisk partiledare och statsminister sedan han 1969 efterträtt Tage Erlander, formulerades det som en fråga om "kvinnans jämlikhet". När Olof Palme talade på temat "kvinnans jämlikhet" läste han upp ett avsnitt ur ett brev, som han fått från en kvinnlig partimedlem:

"Att vara politiskt aktiv är ju visserligen inte någon lätt uppgift, varken för män eller kvinnor, men jag vågar nog påstå att kvinnorna på många sätt har det betydligt besvärligare. Enligt männens uppfattning finns det tydligen bara två sorters kvinnliga politiker – de som sitter tysta och blyga och aldrig vågar yttra sig och följaktligen bedöms vara mycket svaga kort eller så är det kvinnor som yttrar sig och vågar ha en egen uppfattning och som då påstås vara så enormt bråkiga att man inte kan ha med dom i politiska sammanhang. Något mellanting verkar det ju inte finnas."¹²

Olof Palme kommenterade att det låg en "djup sanning" i brevskriverskan ord och slog fast att det gällde för partiet att satsa på rekrytering av kvinnor: "Det är visserligen sant som det sagts att kvinnorna måste slå sig fram genom egen kraft, men det räcker inte. Det är ett gemensamt ansvar för hela arbetarrörelsen."¹³

Bakom formuleringen om att kvinnorna måste "slå sig fram" anas en del av de problem de socialdemokratiska kvinnorna genom åren mött i partiet. Kvinnorna har ständigt klagat över manligt motstånd, över att de bokstavligen måst *slå* sig till en plats i partiet. Klagomålen hade, åtminstone fram till 1970-talet, liten effekt; kvinnornas problem med att hävda sig och sina intressen sågs inte som partiproblem, utan mer som "kvinnoproblem", dvs som tecken på att kvinnorna ännu inte kommit i kapp männen i politiken. När Olof Palme nu underströk att ansvaret var gemensamt var det en viktig markering, ett första steg mot ett nytt sätt att tänka. Den sneda könsfördelningen i partiets medlemskår vid den här tiden, 27% kvinnor och 73% män år 1972,¹⁴ bekräftade att här fanns missförhållanden, som inte kunde nonchaleras i en tid när partiet satsade på "jämlikhet", samtidigt som en ny kvinnorörelse växte fram och kvinnofrågorna debatterades ytterst ivrigt.¹⁵

Men hur skulle man lösa kvinnornas problem med att finna en plats i partiet och partiets problem med att få med kvinnorna? Vad var egentligen problemet? Den sista frågan får här fungera som en brygga över till kvinnoforskningens teoretiska diskussion om kvinnor och politik.

12. Brevet citerat av Olof Palme i kongresstalet "Jämställdhet för kvinnorna", SAP kongressprotokoll 1972, s 234. Finns även tryckt i Olof Palme, *Att vilja gå vidare*, 1974, s 173.

13. Ibid.

14. Procenttal beräknade på medlemsstatistik i SAP:s och SSKF:s årsberättelser 1972.

15. Jämlikheten (i första hand den mellan klasserna, men på 70-talet också mellan kvinnor och män, det som kom att kallas jämställdhet) hade varit ett viktigt tema sedan 1967 års partikongress, då den första jämlikhetsgruppen tillsattes under ledning av Alva Myrdal. Den presenterade en första rapport redan 1968 och ytterligare en på kongressen 1972. Om kvinnornas krav på jämlikhet och den nya kvinnorörelsen, se Ida Blom, i *Kvinder. Fra urtid til nutid. Fra 1500 til vore dage*, 1992, s 771ff.; Betr SSKF, se Karlsson, 1990, s 145f.

Kvinnornas villkorliga medverkan i politiken

För att börja med *ett* av de problem kvinnorna upplevde i partiet fångas det i brevets indelning av kvinnorna i två omöjliga grupper, en tyst och foglig, som aldrig fick tunga uppdrag i partiet, och en stark och bråkig, som inte heller den ansågs passa i politiken. Det handlar om en känsla av att som kvinna inte passa in i partiet – underförstått var den "normale" partiarbetaren, en man. Det handlar också om en upplevelse av att som kvinna i partiet tilldelas ett slags roll, som både kändes främmande, definierad som den var av män, och begränsad. De två roller som stod till buds måste dessutom ha framstått som omöjliga, åtminstone för den kvinna som ville något med sitt politiska arbete. Det underförstådda budskapet var att kvinnorna inte passade i partiet och politiken. Talar man med Berit Ås i termer av härskartekniker kan de alternativ som beskrevs i brevet klassificeras som dubbelbestraffning. "Det gör detsamma vad du gör, det blir lika illa ändå" eller på engelska, som mer pregnant uttrycker vad det handlar om, "damn if you do and damn if you don't".¹⁶

Det problem som brevskriverskan indirekt lyfter fram är det som inom kvinnoforskningen brukar uttryckas som att kvinnornas medverkan i politiken är *villkorlig*. Kvinnorna har måst inpassa sig i ett redan färdigt politiskt system, som varit uppbyggt av och för män, där den politiska människan per definition varit en man.¹⁷ Kvinnorna har dessutom varit i minoritet – kvinnornas representation t ex i riksdagen har visserligen ökat, från mindre än 2% år 1922 till 20% år 1974 och 40% efter valet 1994,¹⁸ men kvinnorna är fortfarande i mindretal. Det gäller i än högre grad inom den totala makteliten, där kvinnornas andel 1989 var 13%, enligt den svenska maktutredningen.¹⁹

Kvinnornas frånvaro i politiken förklarades länge både inom forskningen och bland politiker med hänvisning till individuella brister hos kvinnorna. De ansågs till exempel varken intresserade eller tillräckligt

16. Berit Ås, *Kvinnor tillsammans. Handbok i frigörelse*, 1982, s 49.

17. Maud Landby Edwards, Gunnel Gustafsson, Anna G Jónasdóttir, Könsmakt och maktlöshet i nationalstaten i Jämfo-rapport nr 15, *Kvinnors makt och inflytande*, 1991, s 30f. Om kvinnors villkorliga medverkan i politiken se även Anna G Jónasdóttir, *Why Women Are Oppressed*, 1994, s 171. Avhandlingen hette i sin första version *Love Power and Political Interests*. Örebro Studies 7, 1991.

18. Efter valet 1994 utgör kvinnorna i riksdagen 40%, vilket hittills är världsrekord i kvinnorepresentation (i absolut tal 141 kvinnor och 208 män). Siffrorna för 1994 enligt *Women and Men in Sweden. Facts and figures 1995*, SCB, s 72, övriga Karlsson, 1990, s 14.

19. Då var inte de politiska kvinnoförbunden inräknade i makteliten. När de togs med steg kvinnoandelen med en hel procent, till 14%. I maktutredningen skriver man blygsamt att "männerna svarar för ett dominerande inslag i 1989 års maktelit" – de utgjorde 87%. I den politiska makteliten utgjorde kvinnorna 31% samma år. *Demokrati och makt i Sverige*. SOU 1990:44, s 330f.

kompetenta.²⁰ Tendensen att lägga skulden på kvinnorna för att de var få i politiken – att ge offret skulden är också en härskarteknik²¹ – fanns också inom arbetarrörelsen.²² Kvinnoforskningen har ifrågasatt det synsättet och framhållit att problemet inte är kvinnorna, utan att det som bör problematiseras är den manliga dominansen och det politiska systemet. I våra formellt demokratiska, västerländska samhällen tycks det politiska systemet länge ha fungerat så att det *hindrat eller utestängt* kvinnor.²³ Statsvetare, bland dem Maud Landby Eduards, Gunnel Gustafsson och Anna G Jónasdóttir, har ställt frågor om *varför* och *hur* kvinnorna hindras eller utestängs i dagens svenska samhälle, där formella hinder för jämlikhet inte längre finns. De betonar vikten av att se på könsrelationerna i samhället på ett mer probleminriktat sätt än vad som tidigare varit vanligt inom statsvetenskaplig forskning. De understryker vidare att det handlar om en maktrelation, vilket bland annat gör det nödvändigt att ställa frågor om kön när man studerar det politiska systemet som fördelare av värden.²⁴

Många av kvinnoforskningens frågor om makt och kön är relevanta i mitt studium av det socialdemokratiska kvinnoförbundets historia, särskilt de som handlar om synen på kvinnor och män som politiska aktörer. Med tanke på att det här handlar om ett parti som nära nog obrutet från 1932 till 1976 innehaft regeringsställning²⁵ och som dessutom varit starkt mansdominerat, är det rimligt att med Maud Landby Eduards, Gunnel Gustafsson och Anna G Jónasdóttir fråga vad det betyder att det oftast är män som fattar beslut som berör kvinnor. Varför dominerar män i politiken, varför har män makt men inte kvinnor? Varför ses inte den manliga dominansen som ett problem, medan risken för kvinnlig dominans åtminstone historiskt uppfattats

20. Eduards, Gustafsson, Jónasdóttir, 1991, s 31; Här vill jag gärna göra en allmän hänvisning till Carole Pateman, *The Sexual Contract*, 1988 och till Harriet Holter, *Berättelser om kvinnor, män och samhälle: Kvinnoforskning under trettio år i Kvinnors och mäns liv och arbete*, Joan Acker m fl red, 1992. Se även Sven Ulric Palme, *Vid valurnan och i riksdagen under 50 år i Kvinnors röst och rätt*, Ruth Hamrin Theorell m fl red, 1969.

21. Ås, 1982, s 54. Jfr Eduards, Gustafsson, Jónasdóttir, 1991, s 31.

22. Christina Carlsson Wetterberg, *Kvinnors politiska strategier i ett historiskt perspektiv Jämställdhetsforskning, Söktjus på Sverige som jämställdhetens förlovade land*, 1993, s 53. Klagomål på kvinnornas brist på politiskt intresse fördes också fram inom kvinnoförbundet, t ex i *Framåt i SSKF. En redovisning av uppgifter och arbetsformer inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen*, programskrift antagen på kvinnoförbundets kongress 1956, s 9 och 18.

23. Anna G Jónasdóttir, *On the Concept of Interests, Women's Interests, and the Limitation of Interest Theory* i *The Political Question of Gender. Developing Theory and Research with a Feminist Face*, 1988, s 44, med hänvisning också till Drude Dahlerup. Se även Eva Moberg, *Det är manssamhället som är problemet* i *Kvinnobulletinen* 4/93.

24. Eduards, Gustafsson, Jónasdóttir, 1991, s 29–32.

25. Periodvis har socialdemokraterna samregerat med bondeförbundet. Det socialdemokratiska regeringsinnehavet avbröts under andra världskriget, då landet styrdes av en samlingsregering samt en kort period juni-september 1936, då en "semesterregering" leddes av bondeförbundets Pehrsson i Bramstorp.

som mycket problematisk?²⁶ Det gällde t ex vid införandet av allmän rösträtt, när kvinnornas flertal i befolkningen föreslogs motverkas med högre rösträttsålder för kvinnor än för män. Samma rädsla för att kvinnorna på grund av sitt större antal skulle bestämma över männen var märkbar vid spritförbudsomröstningen 1922. Då argumenterade man för att kvinnorna (den nyvunna rösträtten till trots) inte skulle delta i omröstningen om spritförbud eftersom de inte drack sprit.²⁷ Någon motsvarande tanke, att män inte skulle kunna fatta beslut om en kvinnofråga som t ex abort, har så vitt jag vet aldrig förts fram. Män har självklart sett sig som företrädare för allmänintresset, medan kvinnorna setts som företrädare för ett "särintresse" – kvinnointresset.

Könskonflikter och "icke-frågor"

I anslutning till den klassiska statsvetenskapliga diskussionen om hur frågor blir politiska, t ex vem som bestämmer vem som får vad, vilka frågor som kommer upp på den politiska dagordningen eller *inte* kommer upp på dagordningen, har den danska statsvetaren Drude Dahlerup framhållit att det i de politiska partierna finns en tendens att undvika att politisera frågor om kvinnans ställning.²⁸ Med utgångspunkt från statsvetares sätt att analysera konsten att på olika sätt undvika beslut (non-decision-making²⁹) betonar hon vikten av att undersöka hur vissa kvinno- och könskonfliktfrågor undanhålls, hur de så att säga *inte* blir politik. På motsvarande sätt tror jag att det skulle vara givande att studera vilka av det socialdemokratiska kvinnoförbundets frågor som blev eller inte blev partifrågor. Särskilt viktigt är kanske att undersöka "icke-frågorna" eller "icke-besluten", dvs om och hur man i partiet konkret agerat för att undvika till exempel könskonfliktfrågor.³⁰

Drude Dahlerup har i samband med diskussionen om det politiska systemets tendens att undvika könskonfliktfrågor också formulerat hypotesen att partierna tenderar att ta upp de frågorna i *omvandlad* form. I stället för att diskutera fördelningen av makt eller värden mellan

26. Eduards, Gustafsson, Jónasdóttir, 1991, s 31: "Den viktiga frågan *varför* män dominerar det politiska livet har således inte utforskats av statsvetare i någon djupare mening." Jämför t ex med maktutredningens (redan i not 19 citerade) beskrivning av den manliga dominansen i makteliten: "männen svarar för ett dominerande inslag i 1989 års maktelit". Männen utgjorde 87% av makteliten.

27. Agda Östlund, *Morgonbris* 1922:4. Inger Knoblock, *Systemets långa arm*, 1995, kap 3, särskilt s 78–87.

28. Drude Dahlerup, *Overcoming the Barriers i Women's Views of the Political World of Men*, 1984, s 33ff; Jónasdóttir, 1988, s 44. Se även Eduards, Gustafsson, Jónasdóttir, 1991, s 32.

29. Dahlerup, 1984, s 35f.

30. John Gaventa har i uppsatsen *Makt och deltagande i Maktbegreppet*, red Olof Pettersson, 1987, s 27–56, skrivit om svårigheten att undersöka icke-frågor. Han gör i uppsatsen ett intressant försök att utveckla en teori om "maktens och maktlöshetens effekter" (s 42). Se även Ylva Waldemarsson, *Kontrakt under förhandling – LO, kvinnorna och makten. i Kontrakt i kris. Om kvinnors plats i välfärdsstaten*, 1992.

kvinnor och män gör man om frågeställningen och tar upp den t ex i samband med familjepolitik, dvs ett ur könskonfliktsynpunkt föga kontroversiellt, politiskt sakområde.³¹ Även här tycks resonemanget relevant för det socialdemokratiska partiet och dess kvinnoförbund. Så blev t ex kvinnoförbundets stora fråga på 70-talet, sextimmarsdagen, i partiet till en början omvandlad till en könsneutral, familjepolitisk fråga. Det innebar att sextimmarsdagen för en period förlorade den profil av radikal jämlikhetsreform den ursprungligen haft i kvinnoförbundet.³²

Kvinnors intressen

När det gäller frågor varför det varit (och fortfarande är) så svårt att hävda kvinnointressen både allmänt i politiken och inom kvinnorörelsen, vill jag anknyta till statsvetaren Anna G Jónasdóttirs teoretiska diskussion om intressebegreppet och intressetänkandets tillämpbarhet på kvinnors angelägenheter i dagens formellt jämlika samhälle. Utifrån en samhällsteoretisk bestämning är det, enligt Anna G Jónasdóttir, hållbart att hävda som ett gemensamt kvinnointresse att kvinnor finns med i politiken, att kvinnor finns med som företrädare för gruppen kvinnor. Hon diskuterar i första hand kvinnornas gemensamma intresse av att delta och medverka i politiken "som kvinnor",³³ dvs att som könsgrupp vara med och konstituera *formen* för deltagande och agerande. Det medför att hon gör en teoretisk distinktion mellan politiskt agerande för (t ex kvinnors) intressen och resultatet av detta agerande. Det viktiga är, enligt Jónasdóttir, att kvinnor deltar där beslut fattas, att de får möjlighet till "kontrollerad närvaro", varmed också avses tillgång till sådan kunskap och information som gör det möjligt att bedöma betingelser för och konsekvenser av ett beslut – att, förenklat, kontrollera beslutssituationen. Anna G Jónasdóttir skiljer mellan "enkel" och "kontrollerad" närvaro.³⁴ Enkel närvaro betecknar den formella rätten att delta där beslut fattas, kvinnornas rätt att "vara med" (latinets *inter esse* betyder egentligen vara med, vara bland, framhåller Jónasdóttir), medan kontrollerad närvaro som sagt betecknar en mer kvalificerad

31. Dahlerup 1984, s 33ff. Med Anna Jónasdóttirs formulering av Drude Dahlerups tes: "political parties have always tried to avoid a clear politicizing of the question of the position of women, and have instead connected sex/gender conflicts with family politics or some other sub-issue". Jónasdóttir, 1988, s 44 med hänvisning till Dahlerup 1984.

32. Se nedan kap 7.

33. Jónasdóttir, 1988, s 54 samt densamma, Om intressebegreppet, kvinnors intressen och intresseteorins begränsning i *Politik Kön Magt*, Rapport fra nordisk konference, red Anette Borchorst m fl, 1989, s 20f. Se även Jónasdóttirs *Why Women Are Oppressed*, 1994, kap 7, särskilt s 154ff, 170ff. Enkel närvaro betecknar att kvinnorna formellt deltar och är med, medan kontrollerad närvaro är mer kvalificerad. Jag har utan framgång sökt ett annat ord för *kontrollerad* eller *kvalificerad* närvaro. I den svenska översättningen av John Gaventa finns ett alternativt begrepp som synes beslätat med kontrollerad närvaro och som kan användas i dess ställe, nämligen "självbestämt handlande" (Gaventa, 1987, s 46).

34. Jónasdóttir, 1988, s 54.

närvaro, där kvinnor som grupp med framgång kan delta i och bestämma om samhälleliga angelägenheter ("the demand for participation in and control over society's public affairs").³⁵ Med en ytlig blick på de svenska kvinnornas politiska historia ser det ut som om kvinnorna välkomnats i politiken så länge de nöjt sig med enkel närvaro, men att de mött motstånd när de krävt kontrollerad närvaro.³⁶ Med andra ord kunde det uttryckas som om kvinnornas medverkan i politiken varit villkorlig och att ett villkor har varit att kvinnointressen inte öppet ställts mot mansintressen. När en intressekonflikt mellan könen vid några tillfällen blottlagts inom det socialdemokratiska partiet har det handlat om en protest från kvinnornas sida mot att bli reducerade till ett "särintresse" i förhållande till ett av män definierat klass- eller allmänintresse, som kvinnorna uppfattat som ett kamouflerat mansintresse.³⁷

Denna kvinnornas villkorliga medverkan har inte hindrat att det socialdemokratiska kvinnoförbundet från sin position som sidoorganisation genom åren haft stort inflytande på partiets politik. Nancy Eriksson, mångårig medlem av kvinnoförbundets ledning, tillika riksdagskvinna, har målande beskrivit kvinnoförbundets påverkan på partiet:

"Att kvinnorna i många frågor påverkat det socialdemokratiska partiets politik är obestridligt. Under årtionden genomdiskuterade socialreformer har kunnat hämtas från kvinnoförbundets provkök och omsättas i verklighet. Ofta har man funnit större radikalism bland kvinnorna än hos partiet för övrigt."³⁸

Kvinnorna har väl utnyttjat möjligheterna att påverka partiets politik, vad de däremot saknat (som grupp) är öppet erkänd makt, "auktoritet – som kvinnor", för att åter citera Anna G Jónasdóttir.³⁹ Hon menar att

35. Ibid, 1988, s 40.

36. När jag i det följande använder Jónasdóttirs begrepp "enkel" och "kontrollerad" närvaro resp "inflytande" och "auktoritet" (de två senare begreppen se not 39 nedan) gör jag det av bekvämlighetsskäl utan citationstecken och upprepade hänvisningar.

37. När jag skriver särintresse inom citationstecken är det för att markera att kön inte här ses som ett särintresse på samma sätt som t ex SAF eller LRF ses som särintressen i svensk politik. Det krävs en mer komplicerad intresse- och maktanalys än den om särintressen för att förklara kvinnors relativa maktlöshet i politiken. Jfr Gaventa, 1987, och hans "modell för makt och deltagande" (s 47 samt figur s 43).

38. Nancy Eriksson, *Kvinnorna och det socialdemokratiska partiet i Kvinnors röst och rätt*, 1969, s 163.

39. Anna G Jónasdóttir, *Kön, makt, politik. Sammanfattning av en pågående teoriutveckling om grundvalarna i det formellt jämlika samhällets mansvärde i Feminism och Marxism. En förälskelse med förhinder*, 1986, s 163, där hon delar upp maktbegreppet i *inflytande* och *auktoritet*. Auktoritet står för legitim makt medan inflytande är makt som inte erkänns öppet. Kvinnor har inflytande men möter ofta motstånd när "vi kräver auktoritet som kvinnomänniskor", enl Jónasdóttir (ibid). För ett annat synsätt på kvinnor, makt och politik, se Hege Skjeie, *Den politiska betydningen av kjønn. En studie av norsk topp-politikk*, 1992. Vad det innebär att vara med "som kvinnor" är omdiskuterat (se Maud Landby Eduards (1992a), *Den feministiska utmaningen: Kvinnors kollektiva handlingar i Kontrakt i kris*, 1992, s 251–54 (med hänvisning till Carole Pateman, *The Sexual Contract*, 1988)). Den postmoderna kritiken framhåller att det finns en falsk universalism i kvinnoforskningens föreställning om vad en "kvinna" är, se t ex Sara Danus, *Själen är kroppens fångelse i Feministisk bruksanvisning*, 1995, s 158f.

kvinnor visst kan utöva inflytande och även påverka de politiska besluten, men att de inte har auktoritativ makt, dvs legitim, öppet erkänd, auktoritet.⁴⁰ Hennes tudelning av maktbegreppet, där *auktoritet* står för legitim, erkänd makt medan *inflytande* betecknar icke erkänd makt förefaller användbart i studiet av kvinnoförbundet som organisation. Förenklat kan kvinnoförbundet sägas ha auktoritet som självständig organisation. Problemet är att förbundet inte haft *auktoritet* som företrädare för kvinnointresset i partiet, utan att det som sidoorganisation förväntats nöja sig med *inflytande*.⁴¹ När kvinnoförbundet hävdade den egna organisationen som auktoritativ företrädare för kvinnorna i partiet har det tillbakavisats. Tanken att kön och makt skulle kunna höra samman har bestämt förnekats, liksom tanken att partiets kvinnor och män skulle kunna ha olika intressen.

Problemet makt och kön var svårhanterligt så länge kvinnorna i partiet var få och det samtidigt i praktiken också var så, att kvinnoförbundet fungerade som maktbas för de politiskt aktiva kvinnorna i SAP.⁴² Det var genom kvinnoförbundet politiskt och fackligt aktiva kvinnor nominerades till politiska uppdrag. Förbundet fick makt i form av inflytande i partiet såsom sidoorganisation, formaliserat från 1948 med en plats som adjungerad i partistyrelsen och dess verkställande utskott. Kvinnorna var dock inte nöjda med denna form för representation, som garanterade en plats åt det som i partiet sågs som ett särintresse, kvinnointresset. Kvinnorna ville vara med och bestämma också i kraft av av sitt kön, som representanter för hälften av befolkningen och en stor del av väljarkåren. De såg sig som legitima företrädare både för gruppen kvinnor i partiet och den kvinnliga väljarkåren, vilket när det gällde väljarna idealt borde innebära att hälften av platserna på riksdagslistorna veks åt kvinnor. Det kravet ställdes inte förrän sent; det var alltför radikalt kolliderande med synen på kön i partiet. I partiet förnekade man länge att kön kunde vara en makt- och intressebas. Val av

40. Jónasdóttir, 1986, s 163.

41. När det gäller erkänd och icke erkänd makt bör det observeras att förhållandet på partinivå, inom SAP, skiljer sig från det mer allmänna, det politiska systemets nivå, som Jónasdóttir diskuterar. *Inflytandet* har varit den erkända, legitima formen för makt i partiet för SAP:s kvinnoförbund, medan kravet på *auktoritativ makt* för gruppen kvinnor i partiet egentligen *inte* varit erkänt eller legitimt – jämlikhetsideologin till trots. Det har på samma sätt som andra könsmaktsfrågor snarast varit ”icke-frågor”.

42. Om kvinnoförbundet som maktbas för kvinnorna, se Diane Sainsbury, *The Politics of Increased Women's Representation: the Swedish Case* i *Gender and Party Politics*, 1993, s 276. Att det var via kvinnoförbundet och inte via arbetarkommunen kvinnorna fick politiska uppdrag finns belagt i lokala studier, se Kjell Östberg, *Män, kvinnor och kommunalpolitik under mellankrigstiden i På tröskeln till välfärden. Vägvalensformer och arenor i Norden 1800–1930*, 1995, s 206, samt Gunnela Björk (pågående avhandlingsarbete vid Stockholms universitet/Högskolan i Örebro) i uppsatsen *Partiernas kvinnoorganisationer – isolerade öar eller maktbasar? Exemplet Örebro 1900–1950*, s 11. För en annan åsikt om kvinnoförbundet, se S U Palme, *Vid valurnan och i riksdagen under 50 år i Kvinnors röst och rätt*, 1969, s 71 och framåt där han ser kvinnoförbunden som återvändsgränder för kvinnor.

kandidater till uppdrag för partiet skulle ske "i fri tävlan", som man sade.⁴³ Eftersom arbetarklassens kvinnor och män hade gemensamma intressen fanns inget hinder för att låta kvinnorna representeras av män (eller tvärtom). Några motstridiga könsintressen erkändes inte, de så kallade kvinnofrågorna sågs som särintressen underordnade det gemensamma klassintresset.

Det var fram till 1970-talets mitt huvudsakligen via kvinnoförbundet som kvinnor rekryterades och nominerades för uppdrag i partiet. Så gott som samtliga riksdagskvinnor kombinerade t ex uppdrag för kvinnoförbundet med partiuppdrag.⁴⁴ Detta närmast automatiska samband mellan förbundet och de kvinnor som företrädde SAP försvagades i takt med att allt fler kvinnor på 1970-talet valdes till politiska uppdrag också från andra fackliga och politiska organisationer inom rörelsen.⁴⁵ Det innebär att man med tiden kan tala om två grupper av kvinnor och två karriärvägar för kvinnorna i partiet, partikvinnor (dvs kvinnor som rekryterats på samma villkor som män) och kvinnoklubbister (som via kvinnoförbundet nominerats till partiuppdrag). Det återstår ännu att undersöka vad det ökande antalet kvinnor i partiet betytt för kvinnogrupperns inflytande och auktoritet.⁴⁶ Mycket talar för att det på 70-talet, när ökningen av antalet kvinnor i politiken började, fanns motstridiga tendenser inom det socialdemokratiska partiet. Samtidigt som kvinnofrågorna i ökad utsträckning politiserades och blev parti frågor och fler kvinnor kom med i det politiska arbetet ökade också splittringen inom kvinnogruppen, något som bland annat blev märkbart i riksdagen när en grupp s-kvinnor 1976 under uppseendeväckande former "kuppade" in en motion om pappaledighet.⁴⁷ En ökning av antalet politiskt aktiva kvinnor ledde inte automatiskt till fler kollektiva kvinnoaktioner enligt kvinnoförbundets modell. Bland kvinnorna fanns givetvis olika sätt att se på medel och mål i politiken och i sin strävan att ena partiet och undvika könskonflikter fick partiledningen ibland stöd av det växande antalet partikvinnor *mot* kvinnoklubbisterna.

43. T ex när kvinnorna krävde garanterad kvinnorepresentation på 1928 års partikongress, cit efter Hulda Flood, *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige*, 1960, s 169.

44. De kvinnor som var kollektivt anslutna genom fackföreningsrörelsen var ytterst sällan aktiva i kvinnoförbundet, vilket inte hindrade att de nominerades genom kvinnoförbundets försorg, där man värnade om både fackliga och politiska "kvinnoplatser". Se t ex brev i Inga Thorssons arkiv, vol 24.

45. Sainsbury, 1993, s 278 samt nedan kap 3.

46. Om den pågående diskussionen inom kvinnoforskningen om ökat antal kvinnor i politiken också innebär ökat makt för kvinnor, se Christina Bergqvists avhandling *Mäns makt och kvinnors intressen*, 1994, s 19–22. Se även Sainsbury, 1993.

47. Olikheter mellan kvinnor blir mer tydliga när många kvinnor kommer med i politiken, se Maud L Eduards 1992b, *Against the Rules of the Game. On the Importance of Women's Collective Actions* i *Rethinking Change. Current Swedish Feminist Research*, 1992, s 95.

Kollektiva kvinnoaktioner

Kvinnoförbundets organisatoriska ställning som sidoorganisation sågs tidigare som ett hinder för formell makt/auktoritet i partiet för kvinnor som grupp. Ett hinder både för kvinnors makt och kvinnors kollektiva aktioner i partiet gömdes också bakom arbetarrörelsens traditionella betoning av att klass (och inte kön) var den grundläggande motsättningen i samhället. Kvinnors krav på makt i form av *inflytande* över partiets politik har setts som legitima, medan krav på *auktoritet*, dvs makt för kvinnor som grupp relaterat till den (icke erkända) makt män som grupp haft i partiet, inte har setts som ett legitimt krav. Kvinnointresset har snarare setts som ett hot mot arbetarrörelsens gemensamma intressen.⁴⁸ Innan jag går närmare in på det vill jag knyta an till statsvetaren Maud Landby Eduards syn på den patriarkala makten och de politiska spelreglerna som hinder för kvinnors kollektiva agerande.⁴⁹ Kärnan i den patriarkala maktens politiska uttryck är enligt Eduards att *"kvinnor hindras att omsätta personliga erfarenheter – av manligt förtryck och intressekonflikter mellan kvinnor och män – i kollektivt handlande som kvinnor"*.⁵⁰ Orden skulle också kunna gälla relationen mellan kvinnoförbundet och det socialdemokratiska partiet, där klass – men inte kön – erkänts som grund för kollektivt handlande.

De statsvetare som jag hänvisat till resonerar i generella termer om dagens samhälle, vilket inte hindrar att jag tycker att resonemanget till stor del kan överföras också på förhållandet mellan kvinnoförbundet, det socialdemokratiska partiet och dess kvinnor och män under 1900-talet. Det har varit kvinnorna i eller nära kvinnoförbundet som i det socialdemokratiska partiet artikulerat kvinnointresset och hävdat att det även inom arbetarrörelsen funnits könsmotsättningar. Det motstånd kvinnorna mött när de fört fram kvinnosynpunkter liknar de reaktioner flertalet politiskt aktiva kvinnor (oavsett partitillhörighet) mött under likartade omständigheter, även om det kanske varit extra tabubelagt att inom socialdemokratien tala öppet om könskonflikter och motstridiga intressen mellan kvinnor och män.⁵¹

48. Om man här i stället för att tala om könsintressen talar i termer av kvinnligt särintresse som hotar arbetarrörelsens enighet använder man ett i partiet och LO ofta använt språk, som effektivt döljer könskonflikten.

49. Eduards, 1992a, särskilt s 238, 255 samt densamma 1992b, särskilt s 100–102.

50. Eduards 1992a, s 255.

51. Det verkar mer ha med könet och (möjligtvis) graden av "bråkighet" att göra än med partifärgen, om kvinnor möter manligt motstånd. Se t ex memoarer av moderaten Britt Mogård, *Summa summarum. Rötter, levnad, ståndpunkter*, 1991, och av socialdemokraten Anna Greta Leijon, *Alla rosor skall inte tukas!*, 1991. För ett delvis annat synsätt se Carlsson Wetterberg, som betonar att den sociala olikheten mellan kvinnorna lett till att kvinnorna valt att verka i partier med ideologiskt likasinnade män, medan samarbete i kvinnoorganisationer ovan partigränserna mer varit tillfälligt, Carlsson Wetterberg, 1993, s 56f. Även hon betonar dock att kvinnor oavsett partifärg mött manligt motstånd, *ibid.*, s 65 och 67.

Det har varit svårt att politisera frågor om kvinnans ställning och genom alla år har de socialdemokratiska kvinnorna klagat över manliga partikamraters brist på förståelse för kvinnornas krav.⁵² Det är till och med möjligt att en av kvinnoförbundets viktigaste uppgifter de facto varit att "befria" partiet från frågor som tydliggör könsojämlikhet och könsmotsättningar. Med det menar jag (hypotetiskt och med risk att övertolka Dahlerup och Jónasdóttir), att det i partiet funnits en outtalad förväntan om att kvinnoförbundet inte bara skulle ta hand om och bereda de besvärliga frågorna om t ex kvinnans jämlikhet, utan också se till att de frågorna, när de väl nådde partiet, var hanterbara som t ex familjepolitiska – och inte könspolitiska – frågor.⁵³

Ur kvinnoförbundets synpunkt kan medverkan i omvandlingen av frågor från "kvinnosak" till mer eller mindre könsneutral "familjesak" närmast ses som en nödvändig strategi för att få upp frågorna på partinivå. Strategierna har utarbetats i syfte att påverka partiet och ibland till och med lett till revolt, som när kvinnoförbundet vägrade följa partiledningen i fråga om atomvapen på 1950-talet och pappaledighet på 1970-talet. Om revolten eller upproret, med John Gaventas ord, förstås som "den process genom vilken maktrelationerna förändras"⁵⁴ ligger det nära till hands att koppla ihop Gaventas maktmodell och kvinnoforskningens köns-maktperspektiv.

När kvinnoförbundet vägrade följa spelreglerna i partiet kan det ses som en utmaning av den manliga makten och som ett försök att förändra det rådande genuskontraktet.⁵⁵ Mot kvinnornas strävan att ses som erkända företrädare för kvinnointresset stod partiledningens önskan om ett konfliktfritt och enigt parti. Partiledningen svarade på utmaningen genom att försöka "ordna" in kvinnorna i partiet. Förutsättningen för inordningen var att kön inte erkändes som bas för intresse, det var som sidoorganisation kvinnoförbundet inordnades, inte som representant för kvinnointresset.

Kvinnorna och partiet

Kvinnoförbundet som sidoorganisation

Om förbundets huvuduppgift som kvinnoorganisation var att driva på partiet i frågor av intresse för kvinnorna, så var uppgiften som sido- och

52. Se Christina Carlssons avhandling, *Kvinnosyn och kvinnopolitik*, 1986, passim. Se även Karlsson, 1990.

53. Drude Dahlerup och Anna Jónasdóttir talar som redan nämnts om att frågorna "omvandlas" från könspolitiska till könsneutrala, Jónasdóttir, 1988, s 44, Dahlerup, 1984, s 38.

54. Gaventa, 1987, s 28.

55. Jag kommer snart närmare in på begreppet genuskontrakt.

partiorganisation både från partiets och kvinnoförbundets sida mindre klart definierad.⁵⁶ Förväntningarna var föga uttalade mellan partiet och dess tre sidoorganisationer, där kvinnoförbundet tillsammans med ungdomsförbundet SSU och broderskapsförbundet SKSF utgjorde en särskild grupp bland partiorganisationerna.⁵⁷ Relationen var inte reglerad annat än mycket vagt i partiets och respektive sidoorganisations stadgar. Det som förenade sidoorganisationerna var att de organiserade partimedlemmar som partiet hade svårt att nå den ”vanliga” vägen, dvs via arbetsplatserna och fackföreningsrörelsen. Undantag fanns naturligtvis inom samtliga grupper – både kvinnor, ungdomar och kristna fanns t ex i fabriksarbete, men det hindrade inte att de, som ensamma eller fåtaliga företrädare för respektive grupp, hade svårt att hävda sina intressen i arbetarkommunerna. Genom att organisera sig i en sidoorganisation kunde man agera som grupp och tävla med övriga partiorganisationer om en plats på nomineringslistorna. Därmed betonades att man inte organiserade sig enbart som socialdemokrat, utan som t ex *kristen* socialdemokrat, som Harald Lundberg visat på i sin studie av hur broderskapsförbundet blev sidoorganisation.⁵⁸

Sidoorganisationerna var uppbyggda som ett slags små kopior av partiet, med egna förbundsstyrelser som motsvarade partistyrelsen, med verkställande utskott och med kongressen som högsta beslutande organ. Den regionala och den lokala organisationen var också modellerad efter partiet. För kvinnoförbundets del fanns regionala kvinnodistrikt, som motsvarade partidistrikten, plus lokala kvinnoklubbar. Kvinnoförbundets ledning var alltid nogga med att betona den egna, organisatoriska självständigheten. Förbundet betonade också sitt ekonomiska oberoende.⁵⁹ Man hade sin egen ekonomi, om än med bidrag från partiet, och förbundet erlade medlemsavgifter till partiet.

56. Det fanns flera uppgifter för kvinnoförbundet, t ex att samlar, organisera och skola de socialdemokratiska kvinnorna (enligt stadgarna, se Karlsson, 1990, kap 1, särskilt kommentaren s 47f). Det var Inga Thorsson som under 50-talet betonade att kvinnoförbundets skulle vara en *spjutspets* i partiet och det är den rollen som jag i det följande fokuserar och ser som den centrala förbundsledningens huvuduppgift. Se Karlsson, 1990, s 53f. Se även programskriften *Framåt i SSKF*, utgiven av kvinnoförbundet och antagen på kongressen 1956, s 8.

57. SSU står för Sveriges Socialdemokratiska Ungdomsförbund och SKSF för Sveriges Kristna Socialdemokraters Förbund.

58. Harald Lundberg, definierar vetenskapligt begreppet sidoorganisation i SAP i sin licentiatuppsats *Svensk kristen vänster – uppkomst, spridning, idéutveckling och ställning i svenskt politiskt liv 1924–38*, 1992. Han ställer upp 5 kriterier på en sidoorganisation (s 12–17) och betonar att en sidoorganisation är ”starkt lierad med partiet”. Detta innebär krav från partiets sida om lojalitet. Broderskapsrörelsen blev sidoorganisation först 1938. Ungdomsförbundet bildades 1903 men fick status som sidoorganisation till partiet 1917, efter en omorganisation, enligt Lundberg (s 6 not 7).

59. Förbundets självständighet gentemot partiet har särskilt under efterkrigstiden var en ständig käpphäst och det har också gällt ekonomin. Se *Framåt i SSKF*, 1956, s 66, s 80–82 samt kap 2, nedan.

En särställning på central nivå i partiet fick kvinnoförbundet och ungdomsförbundet formellt från 1948, då partistyrelsen beslöt att respektive ordförande (eller ersättare) skulle adjungeras till partistyrelsens och verkställande utskottets sammanträden med yttranderätt, men ej rösträtt. Det uttalade motivet var att man ville "organisatoriskt knyta ungdoms- och kvinnoförbundet närmare till partiet".⁶⁰ I övrigt tävlade företrädare för sidoorganisationerna med representanter från övriga partiorganisationer vid nomineringar för uppdrag för partiet.⁶¹ Det tycks som om organiseringen i en sidoorganisation i början gjorde det lättare för kvinnor att nomineras till politiska uppdrag, åtminstone framhöll kvinnoförbundets ledning att det fanns ett samband mellan existensen av kvinnoklubbar och kvinnorepresentation. På orter med kvinnoklubb fanns kvinnor med politiska uppdrag, medan de ofta helt saknades på orter utan kvinnoklubb.⁶² I takt med att antalet kvinnor i partiet ökat (vilket till stor del berott på kvinnornas ökande förvärvsarbete och därmed följande kollektiva anslutning till LO, framförallt på 70-talet)⁶³ har kvinnoförbundets medlemmar minskat, vilket skulle kunna tydas som att kvinnornas särorganisering med åren blivit alltmer otidsenlig. Kvinnoförbundets roll som pådrivare i frågor som berört relationerna mellan könen har å andra sidan accentuerats under efterkrigstiden, vilket kan ha ett samband med att varken partiet eller LO profilerat sig som företrädare för de kvinnliga medlemmarna.⁶⁴

Det som gör kvinnoförbundet speciellt som sidoorganisation är att det egentligen inte företräder ett särintresse i traditionell mening, även om kvinnofrågorna länge sågs som särintressen i det mansdominerade partiet. Det är inte samma sak att vara kvinna som att vara ung eller att vara kristen.⁶⁵ Därmed är jag åter inne på den svåra frågan om kön, eller, rättare sagt, "icke-frågan" om kön, närmare bestämt *den förnekade*

60. SAP PS-protokoll 18/1 1948 paragraf 6. Varför broderskapsrörelsen och dess ordförande saknas i sammanhanget förklaras inte i protokollet. Enligt Harald Lundberg räknades sig SKSF som sidoorganisation från 1938, men det gav tydligen inte samma närvarorätt vid partiledningens möten förrän senare. Lundberg, 1992, s 11.

61. Anna-Greta Nilsson Hoadley tar upp kvinnoförbundets ställning i partiet och dess beroende vid nomineringar i sin avhandling *Atomvapnet som partiproblem*, 1989, s 7. Enligt *Morgonbris* var organiseringen i kvinnoförbundet ett sätt för kvinnorna att hitta "sin föreningsform för *kollektivanslutning* till partiet" (min kursiv), *Morgonbris* 1922:9, "Kvinnorna och organisationsformerna", s 7.

62. Se t ex diskussion om "politiken och kvinnorna" på kvinnoförbundets kongress 1944, SSKF kongressprotokoll 1944, s 156.

63. Se kap 4 nedan. Karlsson, 1990, s 23 med tabell s 25. *LO-Statistik 1987*, LO, u.å.

64. Detta gäller fram till och med 1980-talet, även om jag här i första hand grundar omdömet på det egna studiet av kvinnoförbundet fram till och med 1978. Se också Karlsson, 1990, s 23–26. Om LO:s profil i kvinnofrågor, se Gunnar Qvist, Statistik och politik. Landsorganisationen och kvinnorna på arbetsmarknaden i *Tvärsnitt*, 1973 samt Ylva Waldemarsen, 1992, s 85–131.

65. Här syftar jag på sidoorganisationernas respektive profil. Jfr resonemanget i *Varannan damernas. Slutbetänkande från utredningen om kvinnorepresentation*, SOU 1987:19, s 64. Se även Christina Bergqvist, 1994, s 15.

könsproblematiken. Det mest problematiska är kanske inte att kvinnoförbundet är en sidoorganisation. Förbundets största svårighet finns i det faktum att kön inte har problematiserats inom arbetarrörelsen och i SAP. I stället är det kvinnoförbundet och kvinnorna som setts som problem när de hävdar kvinnors intresse av jämlikhet mellan könen.

Kvinnoförbundet var (och är ännu) den enda partiorganisation inom SAP som organiserar medlemmar efter kön och som har det paradoxala målet att på sikt upplösa den egna organisationen.⁶⁶ Något särskilt kvinnoförbund behövdes egentligen inte inom arbetarrörelsen, framhöll genom åren både kvinnor och män. Att kvinnoförbundet både fanns och var nödvändigt var beklagligt, men övergående. Tanken var att förbundet skulle upphöra när jämlikhet mellan könen uppnåts.⁶⁷ Det som kvinnoförbundet däremot hade gemensamt med de övriga sidoorganisationerna var anspråken på att företräda en betydligt större grupp än de egna medlemmarna. Kvinnoförbundet talade för "kvinnorna" (alternativt och mer avgränsat för "arbetarkvinnorna", "arbetarklassens husmödrar" eller "socialdemokratiska kvinnor"). I det sammanhanget uppstod problem som hade att göra med kön, mer konkret handlade det om kvinnornas plats och uppgift i partiet.⁶⁸

Inom partiet ansåg man att den representation som tillkom förbundet såsom sidoorganisation var tillräcklig. Den gav möjlighet till inflytande, men inte auktoritet, för att åter använda Anna G Jónasdóttirs delade maktbegrepp, vilket helt enkelt berodde på att positionen som adjungerad i partiets VU och i partistyrelsen inte gav utrymme för reell makt. När kvinnoförbundet fortfor att kräva ett större inflytande än vad dess position som sidoorganisation formellt gav – t ex genom att agera som företrädare för kvinnor som grupp och kräva ökad kvinnorepresentation eller hävda en egen ståndpunkt i atomvapenfrågan – tenderade man i partiledningen att se det som icke legitimt, som ett regelbrott. Kvinnorna kritiserades med viss rätt för att de bröt mot (de oskrivna) spelreglerna för en sidoorganisation i partiet, men förutsättningen var då att kön sågs som ett särintresse. Kvinnornas och kvinnoförbundets utgångspunkt var en annan; för dem handlade det inte om särintressen, utan om att (oavsett organisationsform) hävda kvinnointresset mot mansintresset.⁶⁹

66. Flood, Hulda, *Kvinnorna vid vägskälet. Nutidskvinnor löser nutidsproblem*. SSKF, Stockholm 1942, s 29; *Framåt i SSKF*, 1956, s 8.

67. Flood, Hulda, 1942; Inga Thorsson, *Är partiet kvinnovänligt? Tiden* 2, 1953, s 71. Se även diskussioner om kvinnoförbundets vara eller inte vara på kvinnoförbundets kongresser, t ex 1944 och 1952.

68. Uttrycket "plats" har jag lånat från Yvonne Hirdman, *Genussystemet*, kap 3 i *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport, SOU 1990:44*, s 77. Om kvinnornas uppgift i politiken är också inspirerat av Hirdman, som talar om "sysslor" (ibid).

69. Det kan också uttryckas som att kvinnornas förväntan om kontrollerad närvaro kolliderade med partiets förväntan om kvinnlig, enkel närvaro.

Vilka var då de oskrivna reglerna, vem bestämde vilka regler som gällde och om och när de skulle tillämpas? Reglerna fanns inte alltid klart definierade, de blev synliga först när partiets och kvinnoförbundets förväntningar kom på kollisionkurs. Det är värt att observera att även om reglerna var osynliga var de ofta underförstådda av männen, som på ett annat sätt än kvinnorna skolats in i partiet och rörelsen. Den förförståelse och acceptans av reglerna som fanns bland männen saknade många kvinnor när de började ta plats i politiken. För kvinnoförbundets företrädare verkar det som om mötet med spelreglerna i vissa fall blev något av en kulturkrock.⁷⁰ Kvinnornas förväntan om att spelreglerna skulle anpassas efter deras behov kolliderade med männens förväntan om att kvinnorna skulle anpassa sig till det redan gällande regelverket i partiet.⁷¹ Det handlade om kvinnornas plats och uppgift i partiet på två olika nivåer; dels om den ordning som reglerades av "normalkontraktet" mellan partiet och dess sidoorganisation, dels om en annan, mindre synlig ordning, nämligen om ordningen mellan könen. Den reglerades i sin tur i ett annat, osynligt kontrakt, genuskontraktet.

Det politiska genuskontraktet

Historikern Yvonne Hirdman har i maktutredningens avsnitt om genussystemet problematiserat indelningen av könen i två olika kategorier, i en "sort A" (män) och en "sort B" (kvinnor) och tilldelningen (på olika samhällsliga nivåer) av "platser" och "uppgifter" efter kön.⁷² Relationen mellan A och B, "dessa två slag inom sorten människa, skapar en köns inordning, en genusordning", enligt Hirdman. "Genus/

70. Jag tror att man mycket väl kan tala om en mans- respektive kvinnokultur i politiken. Kvinnorna kom in i en politisk kultur som var uppbyggd av och avpassad för män. Kvinnorna var till en början så fåtaliga att deras inträde i politiken endast marginellt påverkade kulturen i det politiska etablissemanget. Atomvapenfrågan blev något av en vattendelare inom socialdemokratien – det var när kvinnorna inte accepterade kulturen – spelreglerna – i partiet, som kulturskillnaderna framträdde. Om kvinnokultur se avhandlingsmanuskript av Gun Hedlund, "*Det handlar om prioriteringar*". Om kvinnor, politik och kvinnors intressen, avhandlingsmanus januari 1991, s 22ff, samt Ås, 1982, s 13ff. Jfr även Eduards, 1992b, s 100–102; Gaventa, 1987, särskilt s 44–47.

71. Här handlar det om den manliga normen och jag baserar mitt påstående på studiet av kvinnoförbundet och dess relationer till partiet, särskilt under politiseringsprocessen, så som den speglas i Hulda Floods arbete i kap 2 nedan. Se även Kaj Björk, *Kalli krig. Människor och idéer*, 1990, där han om kvinnoförbundets ställningstagande i atomvapenfrågan skriver: "Det hörde till socialdemokratiens oskrivna regler att sidoorganisationerna inte borde låsa sig i viktiga frågor förrän partiet som helhet fått tillfälle att ta ställning. Annars riskerade man splittring och propagandavinst för partiets motståndare. Kvinnoförbundet hade brutit mot spelreglerna. Denna syn på saken var mycket utbredd, och jag anslöt mig till den.", s 198 (jag återkommer till citatet i atomvapenkapitlet). Det handlar här om det som Gaventa kallar den andra maktnivån eller maktens "andra ansikte", Gaventa 1987, särskilt s 37 och 48.

72. Yvonne Hirdman, 1990, s 77–80. Jag kommer inte att sätta citationstecken när jag framledes skriver om uppgifter och platser i enlighet med Hirdmans terminologi.

in/ordningen” följer vissa mönster som i sin tur beskrivs i kontraktstermer. Enligt Yvonne Hirdman är ett genuskontrakt ”en osynlig relation, en övertagen, kulturellt nedärvd 'överenskommelse', ett slags (tvångs) band mellan två enheter”.⁷³

Genuskontraktet kan enligt Hirdman, som jag fortsätter att direkt citera, ”uppfattas som ett enkelt begrepp för en komplicerad verklighet som kan användas för att renodla och analysera mellanrummet (dvs. beroendet) mellan män och kvinnor och de idéer och föreställningar, de informella och formella regler och normer som genusfigurerna genererar/ade om mäns och kvinnors platser, sysslor och egenskaper i ett samhälle.”⁷⁴ Genuskontrakt finns enligt Hirdman på olika nivåer, dels abstrakt, ”på de metafysiska tankefigurernas nivå”, dels konkret på en ”socialt institutionell nivå, t ex i politiken, och slutligen på individnivå, t ex i familjen. Kontrakten skapar ett socialt mönster, en köns- eller genusordning, som utmärks av två lagar eller logiker, nämligen ”könens isärhållande” och ”den manliga normens primat”.⁷⁵ Genuskontraktet reglerar med andra ord ordningen mellan könen och det handlar om en maktrelation.

När jag talar om olika förväntningar bland socialdemokratiska kvinnor och män i partiet och i kvinnoförbundet kan det ses som en diskussion om ett genuskontrakt. Det som i mina ögon är utmärkande för den ständigt pågående dialogen (stundom stegrad till ett gräl) om männens och kvinnornas plats och uppgift i partiet, är att man aldrig når enighet.⁷⁶ Kvinnoförbundet har sedan starten ifrågasatt det politiska genuskontrakt som utformats sedan den lika rösträtten infördes: ett politiskt kontrakt som i samklang med ett samhälleligt ”husmoderskontrakt” från 1930-talet gav männen tolkningsföreträdet, som tilldelade kvinnorna en andrahandsposition i partiet/politiken och som – med mannen som norm – gjorde kvinnointressen till särintressen.⁷⁷

73. Yvonne Hirdman, 1990, s 78.

74. Ibid.

75. Ibid.

76. Vilket inte innebär att man inte kan nå enighet på andra områden, t ex om paroller i valrörelsen, huvuddragen i partiets familjepolitik, med mera. Det betyder, som jag ser det, att kvinnoförbundets uppgift som avantgarde i kvinnofrågor inte behövde hindra att man också såg som sin uppgift att gagna partiets strävanden. Jfr Torsten Svensson, som i sin avhandling *Socialdemokratins dominans. En studie av den svenska socialdemokratins partistrategi*, 1994, framhåller att förbundets uppgift i första hand är att gagna partiets strävanden, inte att vara ett avantgarde (s 128 not 258). Jag menar att SSKF i sin organisation har byggt in en grundläggande och ständig målkonflikt.

77. Jag följer här Hirdmans tankar om ett samhälleligt husmoderkontrakt, som var i kraft ca 1930–65 och som avlöstes av ett ”jämlighetskontrakt” från 1965 till 1975/80, se Hirdman 1990, s 84–94. Det politiska genuskontraktet reglerar genusordningen i politiken, som naturligtvis är påverkad av den samhälleliga ordningen. Om det manliga tolkningsföreträdet se Carlsson, 1986, kap 6, särskilt s 276f samt Yvonne Hirdman, *Den socialistiska hemmafrun i Vi kan, vi behövs!* 1983, (om den ”osocialistiska” motionen om svikande barnafäder, s 24).

Diskussion mellan kvinnoförbundet och partiet handlade under mellankrigstiden till stor del om ordningen mellan könen. Bakom kvinnornas klagomål över att behandlas som kaffekokerskor och "valboskap" (det var ett ord som användes på 30-talet),⁷⁸ fanns en klarsynt insikt om att kvinnorna inte sågs som med männen likvärdiga parti-medlemmar.

Under efterkrigstiden har kvinnoförbundet med varierande framgång drivit på för att få till stånd en omförhandling av det i kvinnornas ögon alltmer otidsenliga kontraktet. Det skulle kunna uttryckas som att *kvinnoförbundets uppgift genom åren varit att ifrågasätta det politiska genuskontraktet* – vare sig det nu gällt vem som skall tolka socialismen,⁷⁹ vem som skall fatta beslut om atomvapen eller vad som är den "naturliga" fördelningen av politiska uppdrag, t ex föreställningen att det "betrak-tas som naturligt att det skall finnas en liten grupp mycket framstående kvinnor i riksdagen, men att den övervägande delen skall vara män", som Tage Erlander sade på kvinnoförbundets kongress 1968.⁸⁰ Uppgif-ten som pådrivande ifrågasättare har lett till omprövning av kontraktet, men också till konflikter med genuskontraktets försvarare.⁸¹ Det har i sin tur lett till konflikter mellan kvinnoförbundet å ena sidan och parti-ledningens män och kvinnor å den andra, där förändring av genuskon-traktet ofta uppfattats som ett hot mot partiets enighet.

Tillbakablick

När jag studerat det socialdemokratiska kvinnoförbundets historia, från kvinnornas första kongress 1908 fram till 1978, har jag tyckt mig "höra" en ständigt pågående dialog mellan kvinnorna och deras manliga partikamrater om kvinnorna plats och uppgift i partiet. Om jag också kopplar ihop kvinnoforskningens problematisering på temat makt och kön med det brev Olof Palme läste på kongressen 1972 är det frestande att tänka att fogliga kvinnor var vad männen förväntade sig, det vill säga en kvinnlig stödtrupp i partiet. Mot den förväntan kollide-rade kvinnornas krav på reell delaktighet i makten, med påföljd att

78. Ordet valboskap, se brev till Hulda Flood 8/4 1935 från G. E. Hulda Floods samling, vol 1. Om rollen som kaffekokerskor, se t ex första kontakten mellan arbetarkommunen i Axberg och den nystartade kvinnoklubben i Lanna, där klubben fick en förfrågan om den kunde hjälpa till med att koka och servera kaffe på arbetarkommunens fest. Lanna kvin-noklubbs protokoll 4/11 1939, se Axbergs kvinnoklubbs arkiv.

79. Carlsson, 1986, s 276f (männen bestämde vad som var riktig politik); Hirdman, 1983, s 24f (svikande barnafäder ej socialistisk fråga).

80. SSKF kongressprotokoll 1968, s 223.

81. Det är inte så enkelt att könskonflikten följer könstillhörigheten. Försvararna av parti-ideologin, som inte erkänner existensen av könskonflikter i arbetarrörelsen och ser parti-enigheten som ett värde överordnat t o m det egna samvetet, finns både bland män och kvinnor.

kvinnorna i partiet upplevdes som bråkiga. Det fanns inom socialdemokratin mer eller mindre klart uttalade och mer eller mindre medvetna föreställningar och idéer om kvinnorna och deras platser och uppgifter i politiken.⁸² Inom arbetarrörelsen fanns tidigt en förväntan om att kvinnorna skulle stödja männen i *deras* klasskamp, något som delvis sammanhängde med att kvinnornas väg till partiet var en annan än männens. Medan männen organiserades via fackföreningsrörelsen och arbetsplatserna, kom flertalet kvinnor i kontakt med arbetarrörelsen genom familjen, dvs som hustrur, döttrar, systrar till manliga parti-medlemmar.⁸³ Här finns kanske en förklaring till att kvinnorna bokstavligen måste "slå sig fram", som det stod i brevet till Olof Palme. De politiskt aktiva arbetarkvinnorna mötte hinder både hemma och i partiet, särskilt om de inte nöjde sig med att vara med i politiken på de villkor männen bestämde.⁸⁴

Kvinnorna har med andra ord inte setts som självständiga, politiska aktörer utan mer tilldelats en uppgift som stödtrupp åt männen.⁸⁵ I den mån man talat om att främja kvinnors intressen har det handlat om "kvinnofrågor" som ett slags tilläggsfrågor, dvs kvinnorna har arbetat för att så att säga komplettera den politiska dagordningen med "sina" frågor, såsom barn- och mödravård, abort m m. Arbetet med att få kvinnofrågorna betraktade som politiska har varit mödosamt och tidskrävande. Innan frågorna accepterats som politiska (och därmed möjliga att tas upp av partisystemet) har det krävts en omformning. De sociala "kvinnofrågorna", som kvinnorna diskuterade alltsedan 1900-talets början och (länge i stort sett förgäves) försökte få in på den politiska agendan såsom socialpolitiska, blev under 1930-talets befolkningskris politiska i en ny form, under beteckningen "befolkningspolitik". Efter andra världskriget fick kvinnorna strida för att begreppet "familjepolitik" skulle bli accepterat som "riktig" politik, något som slog ige-

82. Hirdman, 1990, s 79ff. Den kvinnovetenskapliga diskussionen om likhet-särart är viktig här, se t ex Yvonne Hirdman, *Den socialistiska hemmafrun*, 1983, s 20 f och – för en motsatt ståndpunkt – Christina Carlsson, 1986, s 259 samt densamma (Carlsson Wetterberg), 1993, s 49f. Jag har för egen del föredragit statsvetenskapligt inspirerade begrepp eftersom jag tycker att de gör det lättare att fokusera och problematisera maktrelationen mellan partiets kvinnor och män.

83. Carlsson, 1990, s 28–29 (not 25–29) och där anförd litteratur; Otto R Wangson i *Tiden* 1932 s 475. Om "privat" organisering av kvinnorna se kap 2, "Politiseringsprocessen".

84. En illustration till tesen att det personliga är politiskt för kvinnor. Kanske kan det ses också som att hinder fanns både på en individuell nivå och på en strukturell nivå – för att anknyta till Maud Eduards 1992a. Jfr t ex intervju med Sigrid Ekendahl, som när hon höll fackliga kurser mötte repliken från kvinnliga deltagare, att "jag skulle så gärna ha kommit tidigare om jag fått för min man". Visst går det framåt, men bara långsamt. Sigrid Ekendahl intervjuad av Lennart Vallstrand i *Kvinnor i arbetarrörelsen*, 1975, s 89.

85. Något som nog gällde både inom socialdemokratin och i övriga parter. Om stödtruppsfunktioner, se Carlsson, 1990, s 47. Eduards, *Kvinnor och politik. Fakta och förklaringar*, 1977, s 49; Yvonne Hirdman, *Husbondens tröst – SAP och kvinnorna i Tiden* 5–6 1984, s 267. Om att kvinnor inte setts som politiska aktörer, se även Carlsson, 1991, s 65; Jfr Eduards, 1992b, s 255.

nom först på 1960–70-talen.⁸⁶ Gränserna mellan vad som varit samhäll- eller politiskt respektive privat har satts av män, som, när kvinnorna kom med i politiken, självklart förväntade sig att kvinnorna skulle acceptera redan givna gränser eller regler.

Så kom det att tidigt utbildas ett mönster, en förväntan om att kvinnorna skulle ägna sig åt "kvinnofrågorna", vare sig de definierades som social-, befolknings- eller familjepolitiska. Det gällde inom socialdemokratien åtminstone fram till 1970-talet och det oavsett om kvinnorna var organiserade i kvinnoförbundet eller hade uppdrag för andra partioorganisationer. Det var en arbetsfördelning som förenklat kan sägas ha inneburit att vardags- och privatlivets frågor – dvs "det lilla livets" frågor som rörde hem, barn, familj, omsorg, blev "kvinnofrågor".⁸⁷ Det blev å andra sidan frågor som män normalt inte ägnade sig åt. Däremot var det länge partiledningen/männen som avgjorde om och när frågorna blev upptagna på det politiska dagordningen. Det var också männen som stod för de ekonomiska besluten.⁸⁸

Frågor som berörde den offentliga sfären, de "allmänna" frågorna förblev efter gammalt mönster något som företrädesvis män ägnade sig åt, vare sig det handlade om vattenledningar, arbetslöshet eller krigsberedskap. Sociala frågor som barn- och fattigvård hade tidigt blivit "kvinnofrågor", något som förstärktes av att det i kommunerna stadgades att minst en kvinna skulle finnas med i barnavårds- och fattigvårdsnämnd.⁸⁹ Från den tiden tycks också idén att det räckte med *en* kvinna ha sina rötter – "den obligatoriska kvinnan", som ofta var en husmoder, och det kunde ju bli "lite ensidigt" att enbart representera husmödrarna, som Ulla Lindström, socialdemokratiskt statsråd, en gång skrev.⁹⁰

86. Ann-Sofie Ohlander, Det osynliga barnet? Kampen om den socialdemokratiska familjepolitiken i *Socialdemokratins samhälle. SAP och Sverige under 100 år*, 1989.

87. Yvonne Hirdman, *Att lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemspolitik*, 1989, om "det lilla livet". Se även Christina Carlsson, 1986, s 139, samt kap 6.

88. Se diskussion på kvinnoförbundets kongress 1952, där Gunnel Olsson formulerade det som att "Vi talar om våra önskemål, sedan får det bli partiets och regeringens sak att utforma förslagen". SSKF kongressprotokoll 1952, s 45. Jfr även Gunnar Qvists karakteristik av kvinnornas kontakt med LO via LO:s kvinnoråd, där han säger att kvinnorna kunde komma med väl underbyggda förslag, "men de måste komma som supplikanter till männens rådsbord". Gunnar Qvist i Landsorganisationen i Sverige och kvinnorna på arbetsmarknaden i *Kvinnor i arbetarrörelsen*, 1975, s 25.

89. Minst *en* ledamot i fattigvårdsstyrelse och barnavårdsnämnd skulle vara kvinna, något som gjorde kvinnan "obligatorisk" med den alltför ovanliga bieffekten att endast *en* kvinna blev invald. Detta diskuterades bl a i *Morgonbris* under 30-talet, där Alva Myrdal var mycket kritisk mot den låga kvinnorepresentationen i partiet i artikeln Minst en kvinna, *Morgonbris* nov 1937. Kjell Östberg, 1995, s 206. Se även densamme, *Kvinnan som du gav mig. Socialdemokratien, kvinnorna och kommunalpolitiken under mellankrigstiden*, s 4.

90. Ulla Alm (gift Lindström), Kvinnorna och politiken, *Tiden* 9, 1945, s 537. Det är värt att notera, att kvinnornas medverkan i barnavårds- och fattigvårdsärenden ansågs så viktigt att man tillgrip kvotering, en metod som annars i fråga om kvinnorepresentation behövt lång tid för att slå igenom. Det är först på 1990-talet som partierna infört varvade listor, dvs konsekvent kvoterar så att vartannat namn upptar en kvinna och vartannat en man.

För den ensamma, "obligatoriska kvinnan" var möjligheterna att påverka besluten givetvis begränsade. Kvinnornas separatorganisering i politiska kvinnoförbund med eller utan partianknytning bör mot den bakgrunden ses som ett sätt att "organisera in" kvinnorna, att garantera dem en plats i politiken. En orsak till att kvinnorna tidigt kände behov av att skapa en egen plattform att agera från var att det var svårt för dem att få gehör i partiorganisationerna. De socialdemokratiska kvinnorna konstaterade redan så tidigt som 1906 att de behövde gå samman för att hävda sina gemensamma intressen i partiet.⁹¹

Under vad jag vill beskriva som en mödosam "politiseringsprocess", som startade redan innan det socialdemokratiska kvinnoförbundet formellt bildades 1920 och pågick ända fram till 1950-talets början,⁹² utvecklades ett mönster för samarbetet mellan partiet och dess kvinnoförbund. Det var en utveckling som blev synlig under 1930-talet, då de politiskt aktiva kvinnorna i SAP ökade i antal och också började ta plats på den politiska arenan som medskapare av folkhemmet.⁹³ Från sin särorganisation, den självständiga sidorganisationen kvinnoförbundet, ägnade kvinnorna sig åt att driva på partiet i frågor av särskilt intresse för kvinnorna, så kallade "kvinnofrågor". Kvinnorna vände sig till partiledningen med sina krav och önskemål och det var också i partiets ledning beslut fattades om, när och hur kvinnornas krav skulle uppfyllas. Det här mönstret för samarbete – genuskontraktet om man så vill, som stipulerade att kvinnorna från en egen organisation vid sidan om partiet skulle ägna sig åt "sina" kvinnofrågor och lämna de avgörande besluten åt partiledningen – blev i takt med att kvinnoförbundet växte i storlek och styrka alltmer ifrågasatt. Inga Thorsson, stridbar ordförande för kvinnoförbundet 1952–64, fann sig inte i att hon och förbundet i partiet tilldelades en underordnad plats i ett "kvinnofrågebås".⁹⁴

91. I inbjudan till första konferensen med "arbetareklassens organiserade kvinnor i Sverige" från Kommittén för kvinnokonferensen, daterad sept 1906, var utgångspunkten att arbetarklassens kvinnor hade gemensamma intressen och att det var nödvändigt att "utöfva en välbehöflig påtryckning för sina lifsintressen". Bilaga till Kommittén för kvinnokonferensens protokoll 30/8 1906. Ingår i SSKF:s protokoll 1906–30. När SSKF formellt bildade centralorganisation på kongress 1920 stadgades, att förbundets ändamål bl a var att "bevaka och arbeta för sådana sociala och politiska frågor lösning, som särskilt beröra kvinnornas, mödrarnas, barnens och hemmens intressen". Stadgar för Sveriges Socialdemokratiska kvinnoförbund, SSKF kongressprotokoll 1920, s 13.

92. Se kapitel 3, Politiseringsprocessen nedan.

93. Karlsson, 1990, s 35f; Hirdman, 1989, Margareta Lindholm, *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet*, 1990, kap 3 och 4.

94. För att vara mer exakt sade Inga Thorsson på kvinnoförbundets kongress 1964 så här: "Vi känner våra manliga kamraters benägenhet att föra in oss i ett litet bås, där man menar att vi kan syssla med vårt. Det mest väsentliga har varit att påvisa att de s k kvinnofrågorna är frågor som berör hela vårt samhälle." SSKF kongressprotokoll 1964, s 104.

Den förnekade könskonflikten

När kvinnorna började hävda rätten att vara med och bestämma om partiets politik uppstod konflikter mellan partiet och kvinnoförbundet. Mot partiets förväntan om en lojal sidoorganisation stod kvinnoförbundets krav på inflytande som företrädare för en stor grupp partimedlemmar och väljare. Situationen försvårades av att den aldrig omnämnda könskonflikten fanns inbyggd i själva organisationsformen, i särorganiseringen av kvinnorna. Från kvinnoförbundet, där många kvinnor fanns och där man ansåg sig företräda en betydligt större grupp än de egna medlemmarna, hade kvinnor som grupp inte tillgång till makt i partiet. I partiets ledande organ, där kvinnorna var fåtaliga långt in på 1980-talet, sågs kvinnoförbundet som en partiorganisation bland andra, inte som företrädare för en av partiets stora intressegrupper. Kvinnoförbundet fick den representation som tillkom förbundet som partiorganisation. Att förbundet var den enda partiorganisationen som organiserade medlemmar efter kön problematiserades inte. Kön sågs inte som bas för intresse och när kvinnorna talade om manlig dominans och om motstridiga könsintressen sågs det i partiet som "kvinnoproblem", som möjligtvis kunde åtgärdas om kvinnorna ändrade sig. Aningen tillspetsat skulle jag vilja påstå att kvinnoförbundet blev bärare av den i partiet *förnekade könskonflikten*.⁹⁵

Könskonflikten bars så att säga av kvinnoförbundet, där den genom åren framförallt kom till uttryck i form av ständiga diskussioner om kvinnornas organisationsform. Bakom den uttalade frågan, den om kvinnorna skulle vara organiserade separat eller om de skulle knytas närmare partiet, låg en annan, outtalad fråga, nämligen frågan om hur kvinnorna skulle få makt i det mansdominerade partiet. Besläktad med den frågan var också frågan om vilken som var kvinnornas plats och uppgift i partiet. Från partiets sida ifrågasattes den separata organiseringen av kvinnorna, medan kvinnorna å sin sida klagade över bristen på makt.⁹⁶ Samtidigt betonade kvinnorna att deras förbund inte utgjorde någon särskild avdelning i partiet och att deras strävan var densamma som partiets – målet var ett bättre samhälle.⁹⁷ Den svårhanterliga könskonflikten blev inbyggd i kvinnoförbundet, vars mål var att samtidigt fungera både som en partiets stödtrupp *och* som en kvinnornas intresseorganisation i partiet. De dubbla målen har varit svåra att

95. Jfr Yvonne Hirdman, Makt och kön, *Maktbegreppet*, 1987, där hon använder ett begrepp från psykologin, borträngning, när hon talar om den icke erkända könskonflikten, s 191.

96. Många kvinnor klagade i brev till Hulda Flood, partisekreterare med ansvar för kvinnoagitationen över den andrahandsroll de tilldelades av manliga partikamrater. Hulda Floods samling samt SAP:s arkiv (vol FXXVIaa 1–4).

97. Enligt Anna Sterky på kvinnoförbundets kongress 1920, SSKF kongressprotokoll 1920, s 7.

förena. Det gällde inte minst från 1950-talet, då uppgiften som kvinnoorganisation formulerades som att förbundet skulle vara ett avantgarde, en spjutspets och pådrivare i partiet i frågor av särskilt intresse för kvinnorna.⁹⁸ Uppgiften för kvinnoförbundet var med andra ord inte att vara "foglig". Tvärtom skulle man (vid behov) "bråka", enligt Inga Thorsson:

"Om vi ville verka enbart manssamhället till behag skulle vi verkligen behöva byta skepnad snart sagt timme för timme som kameleonerna på lapptäcket. Nu är detta en gång för alla inte vår uppgift. Vi skall som alla progressiva och radikala krafter, ständigt oroa och förarga, ständigt ifrågasätta om det av män uttänkta och planerade verkligen alltid är så förnuftigt och riktigt."⁹⁹

Om uppgiften var att "ständigt oroa och förarga" och "ständigt ifrågasätta (...) det av män uttänkta" (att, med andra ord, ifrågasätta det gällande politiska genuskontraktet) var risken stor för att det skulle uppstå konflikter mellan förbundet och partiet.

Problemet

Om jag då återgår till inledningen och Olof Palmes tal om kvinnornas problem med att slå sig fram i det socialdemokratiska partiet, så tycks problemet inte i första hand ha varit att män och kvinnor haft olika åsikter i politiska sakfrågor. I stället tycks problemet – åtminstone i ett historiskt perspektiv – mer ha handlat om att männen förutsatt både manligt tolkningsföreträde och kvinnlig underordning.¹⁰⁰ När kvinnorna hävdade en egen ståndpunkt har det ofta uppfattats som en "ovänlig handling", som Lena Renström, ordförande i Örebro kvinnodistrikt, framhöll i samband med att kvinnorna 1943 föreslagit att en kvinna skulle väljas till kongressombud för partidistriktet. Det var en tanke som från manligt håll avfärdats som "fullkomligt absurd". Vi vill inte komma i fiendskap med männen, skrev Lena Renström, men

"...sorgligt nog är det så, att framställningar från vår sida ofta nog bemötes, som vore de ovänliga handlingar. Och om vi alltid falla undan, så få vi stå där och stampa på samma fläck hela tiden."¹⁰¹

Med de orden formulerade Lena Renström som i ett nötskal det som jag ser som ett kvinnornas och kvinnoförbundets ständiga dilemma. När förbundet agerade *för* kvinnorna och "bråkade" uppfattades det som riktat *mot* männen. Om kvinnorna föll undan – eller var "fogliga", som det stod i brevet till Olof Palme – kom de ingen vart, utan fick stå och stampa på samma fläck.

98. *Framåt i SSKF*, s 8.

99. *Morgonbris* 1964:1, ledare med forts på sid 28.

100. Det gäller speciellt i fråga om att definiera vad som är poliitik, vilket de socialdemokratiska männen suveränt gjorde i seklets början, se Christina Carlsson, 1986, särskilt kap 6, och (Carlsson Wetterberg), 1993, s 54f.

101. Brev från Lena Renström, ordf i Örebro soc dem kvinnodistrikt, till styrelsen för Örebro partidistrikt den 19/10 1943, Örebro Kvinnodistrikts arkiv Bl:1.

När kvinnorna klagade på att de särbehandlades i partiet på grund av sitt kön möttes de länge av nära nog total oförståelse. Om manliga partikamrater inte förklarade kvinnornas "tillkortakommanden", dvs kvinnornas brist på representation och makt, med individuella förklaringar (som ju ofta berodde på könet), hänvisade de till systemet – dvs de politiska spelreglerna. Kvinnorna förväntades inordna sig i den politiska kultur som rådde i partiet. När kvinnorna ifrågasatte eller bröt mot reglerna uppfattades det inte som ett legitimt försök att påverka eller förändra regelverket, utan mer som ett uttryck för okunskap eller som "ovänliga handlingar". Kvinnornas ifrågasättande kunde till och med leda till att kvinnorna ansågs brista i solidaritet med partiet.¹⁰² För kvinnoförbundet handlade det om en evig balansakt mellan uppgiften som parti- och kvinnoorganisation.

Hade då inte kvinnornas ställning i partiet ändrats mellan 1943, då Lena Renströms skrev brev och 1972, när Olof Palme på kongressen läste upp sitt brev? Var kvinnornas problem oföränderligt desamma? Trots att det idag finns en växande kunskap om kvinnors politiska deltagande finns ännu förhållandevis få historiskt inriktade undersökningar av svenska förhållanden som också sträcker sig över en längre tidsperiod.¹⁰³ Min ambition är att, med utgångspunkt från kvinnoforskningens frågor om kvinnors villkorliga medverkan i politiken och svårigheterna för kvinnor att agera som grupp och hävda kvinnors intressen i det politiska systemet, undersöka det socialdemokratiska kvinnoförbundets strävan efter inflytande och auktoritativ makt i SAP under efterkrigstiden. Arbetshypotesen är att kvinnoförbundet mött motstånd när det som företrädare för gruppen kvinnor i partiet synliggjort och ifrågasatt den dolda eller förnekade könskonflikten – det faktum att män som grupp i partiet haft tillgång till makt som kvinnor som grupp inte haft. Det jag vill undersöka är hur motståndet kommit till uttryck och hur kvinnoförbundet agerat för att kringgå eller motverka motståndet. I sökandet efter motståndets uttryck tar jag teoretiskt min utgångspunkt i kvinnoforskningens diskussion om svårigheterna att i vårt formellt jämlika politiska system hävda kvinnors intressen och att

102. Se kapitlet om atomvapen nedan. Jfr Carlsson Wetterberg, 1993, s 53.

103. Även om statsvetare både teoretiserat kring, skrivit om och pekat på att forskning behövs inom området kön - makt - politik är vår kunskap om kvinnors politiska agerande över tid ännu ofullständig, trots att det på senare år kommit flera historiskt inriktade böcker om kvinnors politiska arbete. Bland intressanta arbeten i sammanhanget kan nämnas Lena Eskilsson, *Drömmen om kamratsamhället. Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925–35*, 1991; Margareta Lindholms redan nämnda *Talet om det kvinnliga*, 1990; Stina Nicklassons *Högerns kvinnor. Problem och resurs för allmänna valmansförbundet perioden 1900–1936/37*, 1992; Anita Dahlgren, Ole Elgström och Hans Albin Larsson om centerns kvinnoförbund, *Kvinnor påverkar. Centerns kvinnoförbund ur tre vetenskapliga perspektiv*, 1985; Evy Gunnarsson, *Med nål och garn för socialismen. De kommunistiska kvinnornas kamp 1917–1947*, 1987; Marianne Swedmark, *Hulda Flood. Socialist, agitator, kvinnopionjär*, 1993.

politiserade könskonfliktfrågor. När det gäller att tolka vad som händer när en konkret intressekonflikt uppstår mellan kvinnor och män i SAP hämtar jag inspiration också från statsvetenskapens diskussion om maktens olika "ansikten" och om olika maktmekanismer, som tycks fungera som hinder för kvinnorna.

Undersökning

När kvinnoförbundets vara eller inte vara som egen organisation diskuterades i partistyrelsen 1928, sade partistyrelseledamoten Carl Sköld att

"...en slags manlig könshögfärd behärskade männen inom socialdemokratiska partiet. Vi borde sända ut en manlig ombudsman som omvände karlarna till mer förståelse för kvinnornas arbete och speciella problem."¹⁰⁴

Att omvända karlarna blev, kan man kanske med en lätt överdrift påstå, det som kom att bli en uppgift för den nya, kvinnliga partisekreteraren Hulda Flood, när hon 1929 anställdes vid partiets nyinrättade kvinnosekretariat. De socialdemokratiska kvinnorna hade då i många år arbetat för att i partiet skapa större förståelse både för kvinnornas politiska arbete och för kvinnornas speciella problem. Framgången hade varit måttlig, kvinnorna klagade på sina kongresser både över att det var svårt att nå arbetarkvinnorna och över männens ovilja att släppa in kvinnorna i politiken. Det var först med kvinnorösträtten partiet på allvar började visa intresse för kvinnorna.

Det blev en utdragen *etableringsperiod* för kvinnorna och kvinnoförbundet. Den startade med de socialdemokratiska kvinnornas första konferens 1907 och resulterade i kvinnoförbundets formella bildande 1920, varpå ett första, mödosamt decennium inleddes för det nybildade förbundet. Motgångarna var många och det dröjde till 30-talet innan en ljusning kunde märkas. Då började vad jag brukar beteckna som en *genombrottsperiod* för kvinnoförbundet, markerad av Per Albin Hansson senkomna men efterlängtade erkännande av förbundet som organisation på kvinnoförbundets kongress 1936. Efter en inledande översikt med korta fakta om kvinnoförbundet som organisation skildras punktvis i kapitel tre den pågående *politiseringsprocessen*, där kvinnornas svårigheter att komma med i politiken belyses. Avsikten är att ge en bakgrund till undersökningen av kvinnoförbundets efterkrigstid.

Genombrottsperioden varade en bit in på 1950-talet och följdes av den kvinnoförbundets *pådrivarperiod*, som utgör min huvudsakliga undersökningsperiod. Beteckningen pådrivarperiod är inspirerad av Inga Thorsson, som framhävde att förbundets uppgift var att *driva på* partiet i frågor av intresse för kvinnorna, att vara *orosstiftare* och *avant-*

104. SAP PS-protokoll 25/11 1928, paragraf 10 (min kursiv).

garde.¹⁰⁵ I undersökningen av pådrivarperioden är det kvinnornas strävan att vara med och bestämma som fokuseras. Kvinnornas kamp för delaktighet ses med inspiration från Anna G Jónasdóttirs teoretiska intressebegrepp som tudelad. Till en början handlade det om kvinnornas intresse av att komma med i partiarbetet, om *den formella eller enkla närvaron*. Svårigheten att få med kvinnorna i partiet och politiken, behandlas i kapitel 3 och i kapitel 4 om kvinnorepresentationen.¹⁰⁶

Den analytiska tudelningen av kvinnornas formella deltagande, som här dels handlar om att erövra en plats i partiet och dels om deltagandets form eller villkor är i (den historiska) verkligheten svår att upprätthålla. På samma sätt som den *kontrollerade eller kvalificerade närvaron* förutsätter enkel närvaro, dvs att kvinnorna erövat den formella rätten till deltagande, tenderar strävan att vara med i politiken så småningom att utvidgas och till slut omfatta också strävan efter makt, som när kvinnorna börjar kräva könskvotering till politiska poster. Kampen för att "vara med" är en ständigt pågående process och poängen med tudelningen är närmast pedagogisk; den ger när det gäller kvinnorepresentationen i kapitel 4 möjlighet att visa på betydelsefulla skillnader i manligt och kvinnligt sätt att tänka om kön.

När jag övergår till kvinnoförbundets strävan efter att påverka partiets politik under efterkrigstiden är det frågor där det uppstått konflikt mellan partiledningen och kvinnoförbundets ledning jag intresserat mig för.¹⁰⁷ Schematiskt har jag tyckt mig kunna urskilja två olika mönster när det gäller hanteringen av konflikterna; de har i partiet kommit till uttryck antingen som kvinno- och (senare) jämställdhetsfrågor med inbyggd könskonflikt eller som samvets- och moralfrågor. Paradoxalt nog har framgången till synes varit störst i frågor som *inte* setts som traditionella kvinnofrågor, dvs i samvetsfrågorna. Jag tänker då i första hand på atomvapenfrågan på 1950-talet, där kvinnoförbundets nejlinje till slut blev både partiets och riksdagens.¹⁰⁸ Detsamma gällde u-landsbiståndet både på 1960- och 70-talen, där kvinnoförbundet tillsammans med övriga sidoorganisationer var starkt pådrivande för uppfyllande av enprocentsmålet. Det är frågor som kan beskrivas som "kvinnofrågor" på så sätt att de handlat om att värna om freden, jorden, livet, och om att bistå de svaga, men det intressanta är att kvinno-

105. Ordet "orosstiftare" om kvinnoförbundet uttalades av Tage Erlander, vid firandet av *Morgonbris* 50-årsjubileum 1954, och citerades gärna av förbundet. Se *Framåt i SSKF*, s 5–6, 8.

106. Vilket inte är detsamma som enkel närvaro enligt Jónasdóttir. Med enkel närvaro menar hon den formella rätten att vara med. Jag tänjer på begreppet så att det i partiet också handlar om den process det innebar att realisera den redan vunna, formella rätten.

107. Urvalet av konfliktnfrågor är gjord på empirisk bas; förutsättningen för att definiera en fråga som en konfliktnfråga är att den avspeglas som en sådan både i protokoll från kvinnoförbundet och partiledningen och/eller riksdagsgruppen. Det hindrar givetvis inte att det finns fler och annorlunda könskonfliktnfrågor.

108. Nilsson Hoadley, *Atomvapnet som partiproblem*, 1989.

förbundet tycks ha lyckats bättre i sin roll som pådrivare i samvetsfrågor än i kvinno- och jämställdhetsfrågor. En tänkbar förklaring till det är att den könskonflikt som trots allt fanns dold i atomvapenfrågan neutraliserades genom att den blev en samvetsfråga.

Kvinnoförbundets strävan att påverka partiets politik i fråga om atomvapen åren 1956–59 ses i kapitel 5, *Atomvapenfrågan*, som ett ifrågasättande av det manliga tolkningsföreträdet. Det var en fråga där kvinnoförbundet valde att ta strid för sin rätt att som egen organisation säga nej till atomvapen. Striden vanns genom att förbundet tänjde rejält på ramarna för vad som var tillåtet för en sidoorganisation i SAP, något som Anna-Greta Nilsson Hoadley visat på i sin avhandling *Atomvapnet som partiproblem*.¹⁰⁹ Trots häftiga anklagelser om att förbundet med sitt agerande splittrade partiet hävdade förbundet sin rätt att självständigt ta ställning. Det som väckt min undran är det stora motstånd, till och med fientlighet, som kvinnoförbundet mötte när det ville påverka partiets politik om atomvapen. Berodde det till någon del på att det var kvinnor som agerade kollektivt? Handlade atomvapenfrågan med andra ord om en kvinnornas utmaning både mot ordningen i partiet och mot genuskontraktets könsordning? Även om jag tentativt svarar ja på frågan får det betraktas som ett preliminärt svar. Innan ett definitivt svar ges behövs forskning om bland annat förhållanden i lokala partiorganisationer. Det hindrar inte att det är viktigt att ställa "icke-frågan" om kön.

När det gäller de mer traditionella kvinno- och jämställdhetsfrågorna börjar jag på 1960-talet, då kvinnoförbundet tog initiativ för att få igång en diskussion i partiet om "kvinnans jämlikhet", som man då sade. Under påverkan av många olika faktorer inleddes därmed en omorientering i partiets familjeideologi. Den i partiet länge omhuldade hemmafruideologin var på väg att bytas ut mot en jämlikhetsideologi baserad på tvåförsörjarfamiljer, vilket behandlas i kapitel 6, *Kvinnans jämlikhet*.¹¹⁰ I samband med att kvinnoförbundet med stöd av en alltmer radikal kvinnorörelse i början av 1970-talet började ställa konkreta krav på jämlikhet, krav som också innebar förändring av männen, blev det svårare att få med partiet. Om jämlikhetsfrågorna dittills kan sägas ha handlat om kvinnornas (jämfört med männens) ojämlika ställning i samhället skärptes motsättningarna på 1970-talet, när det blev alltmer tydligt att kvinnor och män som grupp hade olika intresse av förändring av rådande förhållanden.¹¹¹

109. Ibid.

110. Kapitlet är en något omarbetad (i först hand förkortad, men en del källmaterial har också tillförts) version av kapitel 4 i *Manssamhället till behag?*, 1990.

111. Olika intressen av förändring innebär en ökad risk för könskonflikt. Se Karlsson, 1990, s 16 och där anförd litteratur (not 19–27, särskilt Drude Dahlerup och Brita Gulli, *Women's organizations in the Nordic countries: lack of force or counterforce? Unfinished Democracy. Women in Nordic Politics*, 1985).

Kvinnoförbundet drev hårt kravet på sex timmars arbetsdag för alla, men fick inte över partiet på sin linje annat än på en retorisk, ideologisk nivå. Undersökningen av sextimmarsdagens väg i kvinnoförbundet och partiet koncentreras på åren 1972–78, medan 1980-talets avveckling av frågan berörs ytligt, eftersom den egentligen faller utanför undersökningens tidsram. Sextimmarsdagen ses som en könskonfliktfråga som partiledningen på olika sätt försökte hantera så att en öppen konflikt undveks. Kvinnoförbundet använde å sin sida olika strategier för att hålla frågan och debatten levande, både inom och utom partiet. Så småningom talade man inom kvinnoförbundet öppet om att det handlade om en könskonflikt. Det blev mycket tydligt när en grupp kvinnor vid ett tillfälle kuppade in en motion om pappaledighet i riksdagen. Episoden illustrerar väl Lena Renströms tidigare återgivna ord om att kvinnors strävan att påverka partiets politik mer tycks uppfattas som en mot partiet riktad, ovänlig handling, än som en politisk handling.

Undersökningen sammanfattas i en avslutande kommentar, där jag diskuterar kvinnoförbundets roll som en det socialdemokratiska partiets egen Pippi Långstrump. Uppgiften att som sidoorganisation uppträda som en lagom "orostiftare" i kvinnofrågor i partiet, ställs mot uppgiften att som kvinnoorganisation ifrågasätta det politiska genuskontraktet. När de två uppgifterna på 1970-talet blev omöjliga att förena återstod för kvinnoförbundet rollen som partiets egen Pippi Långstrump – en charmig vildbasare, som inte förstod sig på regler, men hade ett varmt och i grunden partiljalt hjärta.

Avgränsningar

När jag i slutet av 1980-talet arbetade med att skriva boken *Manssamhället till behag?* upplevde jag det som en stor svårighet att det fanns så litet litteratur som översiktligt tog upp frågor om kvinnor, politik och samhällsutveckling i Sverige under efterkrigstiden. Jag fick ingen hjälp att sätta in kvinnoförbundet och dess historia i ett sammanhang, eftersom det inte fanns någon bakgrund att relatera till och teckna förbundets historia mot. Däremot fanns en tämligen omfattande forskning om arbetarrörelsens historia och i den avtecknade sig kvinnoförbundet och kvinnorna som "en röd strimma vid horisonten", som Hulda Flood en gång skrev med en poetisk formulering.¹¹² Eftersom jag hade begränsat med tid och uppdraget var att skriva kvinnoförbundets historia valde jag att koncentrera mig på att lyfta fram "den röda strimman", det socialdemokratiska kvinnoförbundet. Det innebar att perspektivet

112. Hulda Flood, *Socialdemokratiska kvinnoförbundet 1920–1935. Några erinringar inför jubileet av Hulda Flood*, Stockholm 1935, s 3. Jag har tidigare skrivit om den röda strimman vid horisonten i en artikel om forskning om arbetarrörelsens kvinnor, se Karlsson, 1991.

blev smalt. Med fokus på kvinnoförbundet tenderade i sin tur det socialdemokratiska partiet, arbetarrörelsen och det omgivande samhället att bli tecknade som försvinnande strimmor vid horisonten.

Jag har också i avhandlingen begränsat arbetsuppgiften för att göra den hanterlig. Den första avgränsningen är att det är maktrelationen mellan partiet och kvinnoförbundet på central nivå som studeras. Den andra avgränsningen är fokuseringen på det av kvinnorna så ofta omtalade manliga motståndet i partiet; det är konflikter och inte harmoniskt samarbete mellan partiets kvinnor och män som lyfts fram. Mitt urval av konfliktfrågor innebär ytterligare en avgränsning, där det mer handlat om att ställa frågor om kvinnornas ställning i partiet och politiken, än om att ge fullständiga svar. Målet är inte att fortsätta att måla en "röd strimma vid horisonten", utan snarare att pröva vad som händer när de socialdemokratiska färgerna blandas med hjälp av frågor om makt och kön. Ett stöd i arbetet är att min undersökning av kvinnoförbundets relation till partiet den här gången kan relateras till en historisk bakgrund, nämligen Yvonne Hirdmans periodisering av 1900-talets köns- eller genusordning. Min diskussion om det politiska genuskontraktet förutsätts äga rum i skuggan av det från 1930-talet gällande *husmoderskontraktet*, det kontrakt som från 1960-talets mitt ersattes av ett *jämlikhetskontrakt*.¹¹³

Mina avgränsade frågeställningar ger en motsvarande begränsning när det gäller källmaterialet. Undersökningen baseras huvudsakligen på material från kvinnoförbundet, kompletterat med material från den centrala partiledningen och s-riksdagsgruppen. De begränsningar jag gjort har bedömts som nödvändiga av arbetsekonomiska skäl och jag vill för tydlighets skull klargöra,

1) att undersökningen handlar om kvinnoförbundets *centrala* förbundsledning och inte om arbetet ute i distrikt och klubbar. Undantag finns, ett är bakgrundskapitlet om politiseringsprocessen, som i viss mån också tar upp lokala förhållanden.¹¹⁴

2) att kvinnoförbundets centrala ledning således är huvudaktören och det är dess agerande gentemot partiledningen som undersöks. Med partiledning avses här partistyrelsen och dess verkställande utskott samt riksdagsgruppen och dess gruppstyrelse/förtroenderåd.

3) att jag *inte* undersöker den centrala LO-ledningen och dess politik gentemot kvinnoförbundet, trots att det hade varit önskvärt framförallt i fråga om sextimmarsdagen. Anledningen till att jag valt bort internt

113. Hirdman, 1990, s 84–94. Jag kommer av bekvämlighetsskäl *inte* att markera lånet av Hirdmans kontraktsbegrepp med citationstecken i fortsättningen.

114. Undantaget, kapitel 3 *Politiseringsprocessen*, finns med för att teckna den bakgrund jag finner nödvändig för undersökningen av efterkrigstiden. I kapitlet om Kvinnorepresentationen finns också en hel del lokala exempel, som dock i första hand är medtagna för att illustrera vilka problem den centrala förbundsledningen mötte i sitt arbete.

material från LO:s ledande organ är att forskning om LO och dess kvinnopolitik redan pågår.¹¹⁵

Källmaterial

Jag har huvudsakligen använt centralt material från kvinnoförbundet och partiet, material som (med undantag för det som handlar om atomvapenfrågan) använts litet i forskningen. Det är i första hand protokoll från kvinnoförbundets centrala ledning, förbundsstyrelsen och dess verkställande utskott, liksom protokoll från partistyrelsen och dess verkställande utskott. Riskdagsgruppens protokoll har använts, liksom förtroenderådet/gruppstyrelsens protokoll, som fungerat som en riksdagsgruppens styrelse- eller ledningsgrupp. I allmänhet ges inte tillstånd till forskare att ta del av protokoll och handlingar yngre än 20 år från den socialdemokratiska partistyrelsen och riksdagsgruppen.¹¹⁶ Jag är mycket tacksam över att jag fått tillstånd att trots 20-årsgränsen ta del av partiarkivet när det gäller kvinnoförbundets 70-talsfrågor, sextimmarsdagen och pappaledigheten.¹¹⁷ En del äldre material från partiarkivet används också, förutom protokoll och cirkulär framförallt handlingar rörande Hulda Floods verksamhet som partisekreterare.

Bland personarkiven har jag i första hand använt mig av handlingar från Hulda Floods och Inga Thorssons arkiv, i viss mån också Alva Myrdals arkiv samt enstaka volymer ur Tage Erlanders arkiv. Personarkiven förvaras i likhet med organisationsarkiven på Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek i Stockholm. Jag har också gjort intervjuer (mestadels bandade) med ett drygt tiotal kvinnor aktiva i kvinnoförbundet under olika perioder. Den kunskap intervjuerna givit har varit ovärderlig för min förståelse av det politiska arbetets villkor och jag kan bara beklaga att jag inte hunnit med att göra fler. De har varit mycket värdefulla som källor till kunskap om en föga utforskad kvinnoverklighet.¹¹⁸

115. Hade kvinnoförbundets historia i partiet redan varit skriven hade det säkert varit bättre att göra en slags djup maktstudie av t ex sextimmarsdagen – i kvinnoförbundet, partiet och i LO. Som situationen nu var bedömde jag det som nödvändigt att först mer översiktligt lyfta fram relationen mellan kvinnoförbundet och partiet. Yvonne Hirdman leder forskningen om LO och kvinnorna. Vid Göteborgs universitet pågår också forskning av intresse av historikern Thommy Isidorsson, som bl a undersökt det tyska Metallarbetarförbundets agerande för arbetstidsförkortning. Se Christer Sanne, *Arbetets tid. Om arbetstidsreformer och konsumtion i välfärdsstaten*, 1995, s 29 och tillhörande not 19.

116. Samtliga protokoll är systematiskt genomgångna utom 70-tals-handlingarna (dvs yngre än 20 år vid undersökningstillfällena), som jag av sekretesskäl tagit del av selektivt. Det innebär att jag letat fram "kvinnofrågor", frågor där kvinnoförbundet har agerat eller kunde tänkas agera.

117. Mitt tack vill jag särskilt rikta till Maj-Lis Löow och Anita Gradin, som från sina positioner som ordförande resp vice ordförande i kvinnoförbundet bidrog till att min förfrågan om tillstånd behandlades positivt i partiet.

118. Det behövs givetvis intervjuer också med manliga politiker, om vi rätt skall förstå politikens villkor. Om intervjuer, kvalitativ metod och kvinnoforskning, se *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3, 1992.

I den mån källmaterialet ger problem tar jag upp det i den löpande avhandlings- eller nottexten.

Forskningsöversikt

Den svenska forskningen om arbetarrörelsens historia är omfattande, även om kvinnorna ännu intar en undanskymd plats, som jag skrivit i annat sammanhang. Jag koncentrerar mig här på att i korthet nämna den forskning som direkt rör kvinnoförbundet samt ett fåtal mer övergripande arbeten om kvinnor i arbetarrörelsen.¹¹⁹

Inom den akademiska forskningen är historikern Gunnar Qvist den självskrivne pionjären när det gäller forskning om arbetarrörelsens kvinnor, särskilt då hans undersökning av kvinnorna i LO.¹²⁰ En tidig, kvinnohistoriskt intressant undersökning svarar också Gunhild Kyle för i *Gästarbeterska i manssamhället*, där hon bland annat kartlägger bakgrunden till LO:s engagemang i fråga om barndaghem.¹²¹ Med inspiration från den nya kvinnoforskningens teoretiska diskussion har Christina Carlsson Wetterberg gått vidare i Qvists fotspår, när hon i sin avhandling gjort en grundlig genomgång av socialdemokratins *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910*, som titeln på avhandlingen lyder.¹²² Detsamma gäller Yvonne Hirdman, som med kvinnovetenskaplig problematisering skrivit om de socialdemokratiska kvinnornas plats och uppgift i arbetarrörelsen från sekelskiftet och fram till andra världskriget.¹²³ Bland nyare forskning om arbetarrörelsens kvinnor märks också Ylva Waldemarsons, som kan sägas ha fortsatt Gunnar Qvists undersökning av kvinnorna i LO och LO:s kvinnopolitik.¹²⁴

Kvinnoförbundets egen historieskrivare Hulda Flood har skrivit den mycket innehållsrika boken om *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige*.¹²⁵ Nyligen har också Hulda Floods liv som agitator och pionjär undersökts av Marianne Swedmark, i licenciatsuppsatsen *Hulda Flood. Socialist, agitator, kvinnopionjär*. I den finns åtskilligt av kvinnoförbun-

119. Se not 91 ovan samt Karlsson, *En röd strimma vid horisonten. Forskning om arbetarrörelsens kvinnor*, 1991.

120. Qvist, 1973 och densamme, LO och kvinnorna på arbetsmarknaden samt Ett perspektiv på den s k kvinnoemancipationen i Sverige i *Konsten att blifva en god fläcka. Kvinnohistoriska uppsatser*, 1978. Se även hans artikel Motiven för kvinnomakt är näralliggande och påtagliga, *Morgonbris* jubileumsnummer 1978.

121. Gunhild Kyle, *Gästarbeterska i manssamhället*, 1979.

122. Carlsson, 1986.

123. Hirdman, 1983 och 1989 samt densamma 1984 (Husbondens tröst – SAP och kvinnorna. *Tiden* 1984:5–6). Se även Hirdmans *Vi bygger landet*, 1990 (andra upplagan).

124. Waldemarson, 1992 samt densamma, *Får en bofink se ut hur som helst? Den svenska arbetarrörelsens syn på kvinnor och lönearbete*, 1992. Arbetet med att skriva LO:s kvinnors historia pågår; Yvonne Hirdman ansvarar där för ett projekt i vilket bl a Ylva Waldemarson ingår.

125. Här används den utökade utgåvan från 1960.

dets historia en bit in på 40-talet med.¹²⁶ Den bok som publicerades 1951 som en hyllning till kvinnoförbundets dåvarande ordförande Disa Västbergs 50-årsdag, *Socialdemokratisk kvinnogärning*, ger värdefull historik och fina personteckningar, även om den också på festskrifters sätt ger en aningen glättad bild av kvinnoförbundets verklighet.¹²⁷ Kvinnoförbundets efterkrigstid har skildrats i min flera gånger omnämnda bok *Manssamhället till behag?* publicerad i samband med kvinnoförbundets 70-årsjubileum. I den ingår också ett avsnitt av Lisa Mattson, som skriver om sina *17 år som kvinnoförbundets ordförande*.

Atomvapenfrågan, kvinnoförbundets "stora" fråga som också gått till partihistorien, har mycket noggrant undersökts av Anna-Greta Nilsson Hoadley i avhandlingen *Atomvapnet som partiproblem*.¹²⁸ Atomvapendebatten har ur ett annat perspektiv undersökts också av Görel Bergman-Claeson, som i avhandlingen *Vi svenskar, vi människor och atombomben* gör en semantisk analys av debatten och i den noterar intressanta könsskillnader.¹²⁹ En skildring av atomvapenfrågan inifrån ges också av Morgonbrisredaktören Anna Rudling, som skrivit boken *Kampen mot atomvapen*.¹³⁰ En initierad skildring av regeringens slit med atomvapenfrågan, med stor närhet också till kvinnoförbundet, ger statsrådet Ulla Lindström i sina på dagboksanteckningar baserade memoarer. Hon skildrar atomvapendebatten och andra konflikter mellan partiets kvinnor och män med stor klarsyn, humor och trovärdighet.¹³¹

Den omfattande vetenskapliga litteraturen om socialdemokratin behandlar sällan kvinnorna och det finns fortfarande åtskilliga intressanta frågor att undersöka ur ett kvinno- eller könsperspektiv.¹³² En glimt av utforskade områden ges i den i samband med det socialdemokratiska partiets 100-årsjubileum publicerades boken *Socialdemokratiens samhälle. SAP och Sverige under 100 år*. Kvinnorna intar där ingen framträdande plats, men en uppsats av historikern Ann-Sofie Ohlander om socialdemokraternas familjepolitik visar att här finns ett ännu i stort sett utforskat område kvinno- och partihistoria.¹³³ I samma bok

126. Marianne Swedmark, 1993.

127. *Socialdemokratisk kvinnogärning. Festskrift till Disa Västbergs 60-årsdag den 17 maj 1951*, 1951.

128. Nilsson Hoadley, 1989. Fler författare har skrivit om atomvapenfrågan, se kapitel 5 nedan.

129. Görel Bergman-Claeson, *Vi svenskar, vi människor och atombomben. En semantisk analys av identifikationsramar och fiendebilder i pressdebatten om svenskt atomvapen 1952-1959*, 1994.

130. Anna Rudling, *Kampen mot atomvapen*, 1975.

131. Ulla Lindström, *I regeringen. Ur min politiska dagbok 1954-59*, 1969, samt densamma, *Och regeringen satt kvar! Ur min politiska dagbok 1960-67*, 1970.

132. Både Kjell Östlunds och Gunnila Björks pågående arbeten, som bland annat handlar om svårigheterna för de socialdemokratiska kvinnorna att "ta plats" i politiken bör framhållas här som exempel på att det pågår könsmedveten forskning.

133. Ohlander, 1989.

finns också en ur kvinnoförbundets perspektiv spännande uppsats av Karl Molin, som bland annat diskuterar kvinnoförbundets ställning i partiet och kravet på partiloyalitet under den livliga atomvapendebatten.¹³⁴ Torsten Svensson pekar i sin avhandling *Socialdemokratins dominans* på ytterligare ett område där vår kunskap varit nära nog obefintlig, nämligen den för kvinnornas ställning i arbetslivet viktiga verksamhet som bedrevs inom det socialdemokratiska tjänstemannarådet på 1950- och 60-talen.¹³⁵

I mer översiktliga arbeten om socialdemokratin är det som sagt mestadels som anförare av kampen mot atomvapen som kvinnoförbundet gått till partihistorien. I den mån kvinnorna alls finns med i annan litteratur om arbetarrörelsen är det sällsynt att de finns med på egna villkor, dvs på ett sådant sätt att de problem som kvinnorna själva uppger sig ha som kvinnor i partiet uppmärksammas. Både bland forskare och bland partiets egna historie- och memoarförfattare har det funnits en tendens att se kvinnorna som avvikande eller annorlunda partikamrater. I den omfattande biografiska litteraturen bekräftas intrycket av att kvinnorna haft en marginell ställning i rörelsen. En snabb kontroll i personregistren brukar visa ett fåtal kvinnonamn, som ofta återkommer i samtliga register. Kvinnoförbundet beskrivs ofta perifert, t ex i Björn Elmbrants bok om Olof Palme där kvinnoförbundet omnämns endast en gång och då som "tanterna".¹³⁶

Memoarer skrivna av arbetarrörelsens kvinnor är ännu fåtaliga, liksom biografiskt inriktade arbeten om andra än de allra första pionjärkvinnorna. Den välkända agitatorn Kata Dahlström skrev Fredrik Ström tidigt en biografi över och efter honom har Ruth Berggren skrivit både om hennes liv och texter.¹³⁷ Bland de omskrivna kvinnliga, socialdemokratiska tidiga pionjären märks också Agda Östlund, som Hulda Flood porträtterat, och Anna Wisborg-Johansson, som Gunhild Höglund berättat om i boken *Stridbar kvinna*.¹³⁸ Kvinnogenerationen som kom efter pionjärkvinnorna har på olika sätt tecknat ned sina minnen. Förutom Ulla Lindströms redan nämnda böcker om åren i regeringen finns postumt utgivna memoarer av Nancy Eriksson.¹³⁹ Till Inga

134. Karl Molin, Partistrid och partiansvar. En studie i socialdemokratisk försvarsdebatt i *Socialdemokratins samhälle*, 1989.

135. Svensson, 1994, s 129ff. I rättvisans namn bör framhållas att boken om Sigrid Eken-dahl, *Den första i sitt slag* av Kaj Axelsson, 1980, tillsammans med Gunnar Qvists arbete om kvinnorna i LO gör att kunskapen på området trots allt inte är helt obefintlig.

136. Elmbrant 1989, s 131.

137. Fredrik Ström, *Kata Dalströms liv, öden och äventyr i kampen mot herremakten: en krönika*, 1930; Rut Berggren, *Agitatorn, fru Kata. Kata Dalström och hennes tid*, 1991; *Kata Dalström. Brev till Hjalmar Branting och Fredrik Ström*. Inledning och kommentarer Rut Berggren, 1987.

138. Hulda Flood, *Agda Östlund. Pionjär i genombrottsid*, 1944; Gunhild Höglund, *Stridbar kvinna. Några blad ur Anna Visborgs liv och svensk kvinnorörelse*, 1951.

139. Nancy. *Nancy Eriksson minns*, 1985.

Thorssons 75-årsdag skrev journalisten Lars Lindskog *Att förändra verkligheten*, en bok som kom i stället för en egenhändigt skriven memoar.¹⁴⁰ Alva Myrdals yrkesmässiga och politiska gärningar glimtar ur olika vinklar fram i de böcker hennes barn och hon har själv skrivit. Alva Myrdals mer vardagliga arbete i nära samverkan med kvinnoförbundet under mellankrigstiden skildras både i Margareta Lindholms avhandling *Talet om det kvinnliga* och Jan Olof Nilssons avhandling *Alva Myrdal – en virvel i den moderna strömmen*.¹⁴¹

Internationell forskning och debatt

Det finns två viktiga skäl till att jag bestämt mig för att inte göra någon översikt över vare sig den omfattande internationella forskningen om arbetarrörelsen och dess kvinnor eller över den kvinnovetenskapliga forskningens debatt på temat kvinnor, makt och politik. Det första skälet är att det är en arbetsuppgift som är mer omfattande än den vid första påseende ser ut att vara, vilket till stor del beror på mitt val av undersökningsperiod. Det är svårt att finna jämförbar forskning inom området, som vid närmare granskning tenderar att sönderfalla i två tämligen disparata forskningsområden.¹⁴² Ett område utgör forskningen om kvinnorörelsens första våg, som numera är en ofta använd beteckning på sekelskiftets (1800/1900) feministiska rörelser.¹⁴³ I det sammanhanget bör Richard J Evans bok *Kvinnorörelsens historia i Europa, USA, Australien och Nya Zeeland 1849–1920* från 1977 (svensk, förkortad utgåva 1979) framhållas som en närmast klassisk grundbok, men problemet för mig är att den, i likhet med flertalet andra historiskt

140. Lars Lindskogs *Att förändra verkligheten*, 1990, kan väl bäst karakteriseras som en vänskaplig porträttbok, där författaren bemödat sig om att ge en rättvis bild både av Inga Thorsson, hennes arbete och hennes kritiker.

141. Lindholm, 1990; Jan Olof Nilssons sociologiska biografi över Alva Myrdal går fram till och med 1930-talet. I kapitel 8 tar han upp Alva Myrdals arbete med kvinnoförbundet och befolkningsfrågorna. När det gäller efterkrigstiden finns ännu inget skrivet om hennes arbete med jämlikhetsfrågorna (jag har tagit del av de handlingar som finns i Alva Myrdals arkiv). Böcker av Alva Myrdal och hennes barn, Sissela Bok, Jan Myrdal och Kaj Fölster är väl kända, varför jag inte tynger bibliografin med dem. Yvonne Hirdman har använt material ur Alva Myrdals arkiv i artikeln *Skärvor av ett kvinnoliv*. Ur Alva Myrdals brevsamling 1930–1950, *Arbetshistoria*, nr 4/1987/1/1988. Jag vill också nämna Brigitte Mrals bok om bilden i media av Alva Myrdal på 30-talet: *Den nya kvinnan*. Alva Myrdal och medierna på 30-talet, 1994. Renée Frangeur vid Historiska institutionen i Göteborg undersöker i sin kommande avhandling bl a Alva Myrdals arbete som sekreterare i kvinnoarbetskommittén på 1930-talet.

142. För en god översikt över kvinnorörelsen, dess likheter och olikheter i olika länder under olika perioder av 1900-talet, se Ida Blom, 1992, s 695–790. Om svårigheten att bara i Skandinavien jämföra mellan länder och tidsperioder, se Drude Dahlerup, *From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics*, 1988, s 276f.

143. Dateringen av feminismens första våg till ca 1850–1920 har ifrågasatts av bl a Marianne Liljeström-Skarp, se hennes artikel *Om feminismen som en historiskt determinerad form av kvinnligt motstånd i jämställdhet eller emancipation. Strategier inom kvinnorörelsen*, 1986.

inriktade arbeten, bara täcker en del (och inte den viktigaste) av min undersökningsperiod.¹⁴⁴ Nyare arbeten om den socialdemokratiska kvinnorrörelsen går i allmänhet fram till eller till och med mellankrigstiden, t ex Christl Wickerts bok i två band, *Unsere Erwählten*, som är en grundlig studie av s-kvinnor i tyska riksdagen och den preussiska lantdagen åren 1919–33.¹⁴⁵ Det gäller till stor del också den biografiskt inriktade *"Die Partei hat mich nie enttäuscht"*, som handlar om den starka socialdemokratiska kvinnorrörelsen i Österrike.¹⁴⁶

Ett annat område med relevans för mitt arbete är den omfattande forskningen om kvinnorna i välfärdsstaten, som ofta lägger tonvikten på det som kallas för den "nya" kvinnorrörelsen eller dess "andra våg", från slutet av 1960-talet och framåt.¹⁴⁷ Det är en forskningsinriktning som tagit sin utgångspunkt i frågor kring kvinnorna, staten och medborgarskapet i (framförallt) västerländska demokratier och som ännu så länge lockat fler stats- och samhällsvetare än historiker.¹⁴⁸ Ett lysande och tidigt undantag utgör historikern Sven Ulric Palmes text om hur de svenska kvinnorna röstat, som skrevs i samband med kvinnorrättsrensens 50-årsjubileum.¹⁴⁹

Statsvetarna har ställt spännande frågor om kön och makt och utvecklat intressanta teorier kring den kvinnliga från- och närvaron i politiken. Problemet har ur min synpunkt varit att min undersökningsperiod slutat nästan där deras börjat. De har ofta fokuserat förändringar i samband med den ökade kvinnorepresentationen från 70-talets mitt och fram till nu. Det gör att den empiri som de lutar sig mot är annorlunda än min och det som saknas för min del är undersökningar *över tid* av hur kvinnor faktiskt agerat i politiken. Då hjälper det inte att de nordiska länderna när det gäller kvinnor och politik och den moderna välfärdsstaten normalt är givande jämförelseobjekt. Det finns nämligen också intressanta och svårhanterliga olikheter i arbetarkvinnornas organisering.¹⁵⁰ Det svenska socialdemokratiska kvinnoför-

144. Evans, Richard, J, *Kvinnorrörelsens historia i Europa, USA, Australisen och Nya Zeeland 1849–1920*, 1979. Se även samme författare, *The Feminist Movement in Germany 1894–1933*, 1976.

145. Christl Wickert, *Unsere Erwählten. Sozialdemokratische Frauen im Deutschen Reichstag und im Preussischen Landtag 1919 bis 1933*, 1986.

146. *"Die Partei hat mich nie enttäuscht."* *Österreichische Sozialdemokratinnen* Red Edith Prost (medarb också Birgitta Wiesinger), 1989.

147. Se även här Ida Bloms (1992) utmärkta översikt, s 695–790.

148. Se t ex Birte Siim, *The Gendered Scandinavian Welfare States: The Interplay between Women's Roles as Mothers, Workers and Citizens in Denmark* i *Women and Social Policies in Europe. Work, Family and the State*, 1993. Se även Lena Sommeštads uppsats med titeln *Privat eller offentlig välfärd? Ett genusperspektiv på välfärdsstaternas historiska formering* i *Historisk Tidskrift* nr 4, 1994.

149. Palme, 1969.

150. Se *Unfinished Democracy. Women in Nordic Politics*, 1985; Ida Blom, 1992, s 766-768, särskilt s 768.

bundet är till exempel unikt på så sätt att det både är en egen organisation med egna program och att det under lång tid varit nära lierat med det regeringsbärande partiet. I Danmark lades däremot den mindre självständiga, socialdemokratiska kvinnoorganisationen ner 1969 och att undersöka vad *det* betydde och sedan jämföra med det svenska kvinnoförbundets annorlunda historia är i sig ämne för en avhandling.¹⁵¹ Tyvärr är det på grund av att forskning saknas nästan lika svårt att göra jämförelser över tid mellan de svenska, finska och norska socialdemokratiska kvinnornas omväxlande historia, trots att där finns likheter vad gäller organisationsform och påverkan på respektive faderpartier.¹⁵² Det andra skälet till att jag avstått från att göra en internationell jämförelse är med andra ord arbetsekonomiskt. Den forskning jag fann när jag omkring 1990 slutligt bestämde inriktningen på avhandlingen skulle inte utan en stor extra arbetsinsats kunna fungera som underlag för jämförelser.¹⁵³ I den situationen valde jag att fokusera kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt inom det svenska socialdemokratiska partiet.

Från broderskap till systerskap

Det är kvinnoförbundets egna symboler som har inspirerat till avhandlingens titel *Från broderskap till systerskap*. 1930 lät förbundsstyrelsen göra en julflagga, som med förbundsmärket som modell var dekorerad med en vacker lagerkrans. Kransen inramade de välbekanta orden *Frihet jämlikhet broderskap*.¹⁵⁴ Franska revolutionens stolta devis markerade tydligt förbundets tillhörighet till den internationella socialistiska arbetarrörelsen, där broderskapet ännu på 30-talet betecknade en gemenskap som antogs omfatta även kvinnorna. På 1970-talet började kvinnorna under inflytande av den nya kvinnorörelsen upptäcka att broderskapet oftare uteslöt än innefattade kvinnorna, vilket var en bidragande orsak till att kvinnorna började betona kvinnors gemenskap – systerskapet. Det socialdemokratiska kvinnoförbundet började i mitten av 70-talet att använda det internationella kvinnokampstecknet

151. Se Drude Dahlerup, *Udviklingslinier i kvinders organisering i danske politiske partier, med særlig henblik på spørgsmålet om separate kvindeorganisationer*, 1977, samt samma förf. *Kvindes deltagelse i de danske partiorganisationer*, 1978 (stencil).

152. Drude Dahlerup och Brita Gulli, Women's organizations in the Nordic countries: lack of force or counterforce? i *Unfinished Democracy*, 1985, s 16f och 20f.

153. Se Dahlerup, 1988, s 276. Som Drude Dahlerup framhåller är det svårt att göra jämförelser också mellan de tämligen homogena nordiska länderna och t ex Storbritannien – det är nästan omöjligt att isolera vad som i den politiska utvecklingen beror på ökat antal kvinnor i politiken och vad som beror på andra viktiga förändringar under samma tid.

154. Flaggan finns (bl a) avbildad i skriften Socialdemokratiska kvinnoförbundets upplysnings- och organisationsverksamhet, *Vårt arbete* 1930, utg av SSKF 1930, s 13.

och vid samma tid spred sig också inom förbundet en ökad medvetenhet om att systerskapet jämfört med broderskapet var försummat i partiet.¹⁵⁵ Ett tecken på förändringen var att kvinnoförbundet i slutet av 70-talet krävde revidering av arbetarrörelsens sånger, eftersom det av sångtexterna att döma "aldrig funnits och fortfarande inte finns några kvinnor inom arbetarrörelsen".¹⁵⁶ När kvinnoförbundets ordförande Maj-Lis Lööw 1984 för första gången inledde välkomsthälsningen vid öppnandet av en kongress med ordet "Systrar..." markerade tilltalet på ett nytt sätt förbundets identitet som partiets *kvinnorganisation*.¹⁵⁷

Med en avsiktlig tillspetsning skulle jag nog vilja påstå att orden *från broderskap till systerskap* också uttrycker en del av kvinnoförbundets dilemma; att uppgiften som partiorganisation ofta tenderat att kollidera med uppgiften som kvinnorganisation. Jag tror också att man kan tala om en långsam rörelse för kvinnoförbundets del *från* broderskap på 1920- och 1930-talen *till* systerskap på 1970- och 1980-talen. Rörelsen har utmärkts av att kvinnoförbundet i takt med sin skarpare profilering som kvinnorganisation upplevt ett tilltagande avvisande från partiet. Särskilt under 1990-talets början har kvinnoförbundet hårdare än någonsin tidigare börjat profilera sig som kvinnorganisation, bland annat genom att tala om feminism och öppet säga ifrån om sexistiska övertramp från manliga partivänner.¹⁵⁸ Samtidigt som kvinnoförbundet vässat sin profil har partiet – åtminstone fram till och med kongressen 1990 – i praktiken ofta varit snålt tillmötesgående när det gällt kvinnokraven.

Tendensen att inom socialdemokratin avvisa kvinnoförbundets krav som icke legitima tycks glädjande nog vara på väg att brytas, något som blivit tydligt i samband med 1994 års val. Då blev kvinnorna genom införandet av så kallade varvade listor (varannan damernas, dvs manliga och kvinnliga kandidater varvas på vallistorna) en tydlig maktfaktor och partierna tävlade i valrörelsen om att visa upp den mest kvinnovänliga profilen. Det upplevs idag som allt mindre legitimt att utestänga kvinnor från makten och kanske står vi inför ett maktskifte, som statsvetaren Christina Bergqvist förhoppningsfullt skriver i sin avhandling, *Mäns makt och kvinnors intressen*: "Den manliga makten är inte längre

155. Enligt *Kvinnohistorisk Uppslagsbok* (red Harriet Clayhills, 1991) började kvinnokamp-tecknet att användas som symbol för den nya kvinnorörelsen i slutet av 60-talet. I början var det särskilt de socialistiskt inriktade grupperna som använde det, ofta kombinerat med en egen symbol. Det gällde även kvinnoförbundet, se t ex omslag till protokoll från kongressen kvinnoåret 1975. Den ökade medvetenheten om systerskapets betydelse avspelas i *Morgonbris* under 70-talet, särskilt från 1974, då Ewa Swedenmark var redaktör.

156. *Program: Kvinnorna i arbetarrörelsen*, SSKF 1978, s 69.

157. SSKF kongressprotokoll 1984, s 2.

158. Jag tänker här på Stig Malm, Margareta Winberg och den sk "fittstimsdebatten". När det gäller kvinnoförbundet och feminismen, se *Feministiskt handlingsprogram för 1990-talet*, antaget av S-kvinnors kongress 1993.

legitim i de kvinnliga medborgarnas ögon och kvinnorna tolererar inte längre att stå utanför.”¹⁵⁹ Min fråga i avhandlingen är om kvinnlig makt är legitim inom socialdemokratien.

159. Bergqvist, 1994, s 14.

Översiktligt om kvinnoförbundet

”Så länge det finns fog härför, skall kvinnorörelsen självklart se som sin uppgift att utåt och inåt som en ’påtryckningsgrupp’ hävda de socialdemokratiska kvinnornas speciella intressen.”¹

De socialdemokratiska kvinnorna organiserade sig i samband med rösträttsstriden efter sekelskiftet.² Det gjorde också andra partiers kvinnor, frisinnade kvinnor (dåtidens liberaler) och högerkvinnor.³ Formella centralförbund bildades när rösträtten väl var beslutad. Det socialdemokratiska kvinnoförbundet bildades 1920, samma år som högerkvinnorna gick samman i ett centralt kvinnoråd. De frisinnade kvinnorna sammanslöt sig 1922 i ett riksförbund, året innan hade också bondekvinnorna gått samman i ett förbund, som dock upplöstes efter bara två år (det återuppstod 1932).⁴ Också de vänstersocialistiska (senare kommunistiska) kvinnorna bildade 1918 en centralorganisation, Sveriges vänstersocialistiska kvinnoklubbars samorganisation.⁵

De politiska kvinnoförbunden brukar såsom partiorganisationer traditionellt tillskrivas olika uppgifter. När rösträtten var ny gällde det att förmå kvinnorna att rösta på ”rätt” parti, något som lett till att kvinnoförbunden stundom mer beskrivits som valsedelutdelande stödtrupper, än som politiska organisationer.⁶ De socialdemokratiska kvinnorna har för egen del understrukit att uppgifterna varit flerfaldiga. Det har handlat om att såsom partiorganisation organisera och samlas kvinnorna kring socialdemokratien men också om att vara en ”påtryckningsgrupp”, som hävdade kvinnornas speciella intressen i partiet och i politiken.⁷ Kvinnoförbundet har också beskrivit sig som ett ”avantgarde”; ett avantgarde med uppgift att peka på ”behoven och önskemålen, innan dessa är mogna att föras fram som dagsaktuella politiska

1. *Framåt i SSKF*, s 8.

2. Kapitlet bygger till stor del på kapitlet om kvinnoorganisering i boken *Manssamhället till behag*, se Karlsson, 1990, inledningen s 11–20 samt kapitel 1.

3. Eskilsson, 1991, s 14; Nicklasson, 1992.

4. Hans Albin Larsson, *Husmor blir politiker – Om Svenska Landsbygdens Kvinnoförbund i Kvinnor påverkare*, 1985, s 32–38.

5. Gunnarsson, 1991, s 15.

6. Karlsson, 1990, s 11–13 och 17–18 och där anförd litteratur.

7. *Framåt i SSKF*, s 8.

handlingsprogram".⁸ Ytterligare en viktig uppgift har genom åren varit att vara en samlings- och stödjepunkt för partiets kvinnor.⁹

Den separata kvinnoorganiseringen har ofta och av olika skäl ifrågasatts. Det har i hög grad gällt det socialdemokratiska kvinnoförbundet, som genom åren följts av normerande påståenden om att det inte behövs något separat kvinnoförbund inom arbetarrörelsen. Positiva svar på frågan om *varför* kvinnorna organiserat sig separat har kvinnorna själva fått formulera, ofta ur en trängd försvarsposition. Debatten har sällan spridit ljus över den centrala frågan, den om vilken som är anledningen till att kvinnorna valt (och ännu väljer) att arbeta i egna organisationer, de formellt lika politiska rättigheterna till trots.

Det socialdemokratiska kvinnoförbundets agitator Hulda Flood hade en bestämd förklaring till kvinnornas separatorisering. I en artikel i *Tiden* med titeln "Partiet och kvinnorna" skrev hon 1946, att det inte var någon tvekan om att "(d)e politiska kvinnoföreningarna kommit till därför att de blandade föreningarna inte varit tillräckligt intresserade av att få kvinnorna med som medlemmar". Visserligen kunde man invända att det var kvinnorna själva som genom sina organisationer borde hjälpa varandra. "Men då glömmer man en mycket viktig sak i sammanhanget. Det är ännu männen som sitter vid makten."¹⁰

Innan jag går in på de socialdemokratiska kvinnornas strävan att bryta det manliga maktmonopolet i partiet skall jag i det här kapitlet översiktligt och kortfattat ge en bild av kvinnoförbundet som organisation. Huvudvikten ligger på efterkrigstiden, från 1950-talet fram till 1970-talets slut.¹¹

Organisation och medlemmar

Det socialdemokratiska kvinnoförbundet består av kvinnoklubbar, regionalt samlade i kvinnodistrikt, som tillsammans bildar förbundet. Kvinnoförbundets högsta beslutande organ är kongressen. Från 1920 ända fram till 1972 höll förbundet kongress vart fjärde år, därefter vart tredje år (valår). Förbundsstyrelsen, som ledde verksamheten mellan kongresserna, valdes av kongressen och bestod under många år av ordföranden samt 14 ordinarie ledamöter (och åtta suppleanter). Förbundsstyrelsen sammanträdde normalt ett par gånger om året och det löpande arbetet handhades av verkställande utskottet (VU), som också valdes på kongressen och förutom ordföranden bestod av fyra ordina-

8. Ibid.

9. Ibid, se även *Varannan damernas* (SOU 1987:19), s 46f.

10. Hulda Flood, *Partiet och kvinnorna*, *Tiden* 1946:10, s 624f.

11. För en mer fyllig bild av kvinnoförbundet som organisation från 1950-talet och framåt, se Karlsson, 1990, kap 2.

rie ledamöter (och tre suppleanter). Inom VU utsågs också en vice ordförande.¹² Förbundets administration har skötts via förbundsexpeditionen, som alltid haft sitt säte i Stockholm, med hjälp av en med åren varierande skara anställda funktionärer. Förbundet utger också tidningen *Morgonbris*, som enligt stadgarna skall redigeras i samförstånd med förbundsstyrelse och verkställande utskott.¹³

Kvinnodistrikt

Kvinnodistriktet, som har samma distriktsindelning som partidistriktet, är 27 till antalet och svarar för regional samordning av verksamheten i de olika *kvinnoklubbarna*, som är förbundets basenheter. Distriktet bildades successivt från förbundets första år och fram till 1930-talets mitt. Kvinnodistriktets uppgift är att samla kvinnoklubbarna i distriktet, att fungera som mellanhand mellan förbundet och klubbarna, och att utföra valarbete tillsammans med partidistriktet.¹⁴ Distriktet gjorde tidigt stora och synliga insatser när det till exempel gällde att inrätta semesterhem för arbetarkvinnor under 1930-talet.¹⁵

Kvinnoklubbar

Antalet medlemmar och antalet klubbar anslutna till kvinnoförbundet växte oavbrutet från 1920 och fram till 1960-talet. När förbundet bildades var medlemmarna ca 3 000 och klubbarna 67 till antalet (plus fyra fackförbund).¹⁶ Efter nästan 40 år nåddes en höjdpunkt 1959, då medlemmarna var 72 799 fördelade på 1484 klubbar (se fig 1). Därefter vände kurvan, från 1960 har medlemsantalet gradvis minskat. 1965 var antalet medlemmar i runda tal 63 000, 1970 var de 54 000. Mellan åren 1975–1980 pendlade antalet medlemmar upp och ned mellan 45 000 och 47 000. 1980-talet har åter visat en minskande kurva, 1980 var medlemsantalet 45 500 och 1985 var det 42 000.¹⁷ På grund av omorganisation kombinerat med nedläggningar har antalet klubbar successivt minskat och nära nog halverats i antal sedan 1960, från nästan 1 500 klubbar under 1960-talets första hälft till 810 år 1985 (se fig 1 samt tab 2:1).¹⁸

12. En omorganisation ägde rum 1995, då styrelsen minskades och VU avskaffades.

13. SSKF stadgar 1952–1978.

14. Ibid.

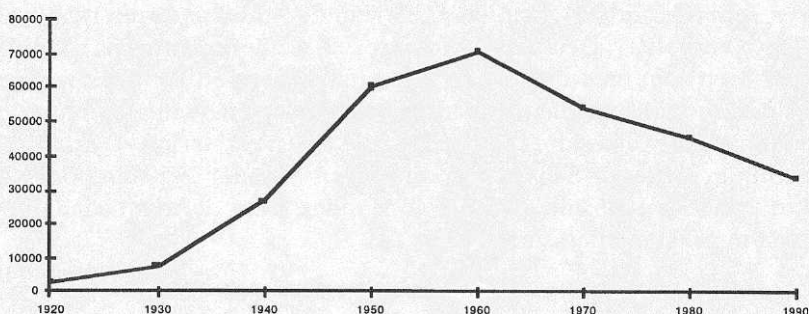
15. *Framåt i SSKF*, s 59.

16. Flood, 1960, s 322.

17. SSKF årsberättelser resp år.

18. Ibid.

Figur 1 Medlemsutveckling i SSKF 1920–90.

Minskningen i antalet klubbar kan delvis förklaras med samhällets strukturella omvandling under efterkrigstiden. Det handlar om glesbygdens avfolkning och koncentrationen av människor till storstäderna, om tendenser till centralisering inom både arbets- och samhällsliv. Det är en utveckling som både för kvinnoförbundets och partiets del medfört förändrade förutsättningar i det politiska arbetet. Anrika kvinnoklubbar på fabriks- och bruksorter har fört en tynande tillvaro eller lagts ned, när trakten omvandlats till glesbygd. Arbetet med att organisera kvinnorna i städerna har försvårats av täta omflyttningar i växande förorter, där familjelivet präglats av dubbelarbete, långa arbetsresor och liten fritid. Till det kommer att omstruktureringar av kommunerna har förändrat villkoren för det kommunalpolitiska arbetet och för de politiska organisationerna. Trots genomgripande omorganiseringar inom partiet, bland annat i samband med kommunreformerna på 1970-talet, har kvinnodistriktet och klubbarna förblivit relativt oförändrade som organisationer. Vilken betydelse omorganiseringarna haft för kvinnoklubbarnas möjlighet till påverkan och inflytande i både den lokala partiorganisationen och i kommunalpolitiken är en öppen fråga, där svaren sannolikt varierar mycket på olika orter och på olika nivåer i partihierarkin.¹⁹

Medlemmar

I kvinnoförbundets medlemskår har med åren en förskjutning mot högre genomsnittlig ålder bland medlemmarna ägt rum, ett faktum som fram till 1980 återspeglats i en ökande andel medlemmar som

19. Behovet av en närmare analys av omstruktureringarnas effekt på kvinnoklubbarnas och kvinnodistriktens politiska inflytande är stort, men tyvärr måste det viktiga området här lämnas obeaktat. I broschyren *Fler kvinnor till socialdemokratien*, som utgavs av partiet 1972, tas en del problem kring 1970-talets omorganisering upp.

varit avgiftsbefriade på grund av uppnådd pensionsålder och långt medlemskap.²⁰ Bakom utvecklingen finns en kombination av faktorer, som tillsammans resulterar i ett ständigt minskande antal politiskt aktiva klubbister. Dels åldras pionjärerna, som ofta är trogna medlemmar men som med tilltagande ålder har svårare att förbli aktiva, dels minskar antalet medlemmar totalt sett. Förlusten av medlemmar och klubbar motverkas inte i tillräcklig grad av nyrekrytering. Trots ett tillskott om mellan 2–3 000 medlemmar per år under 1970-talet och nästan 2 000 år 1985 tillväxer inte förbundet, utan det har sedan 1960-talet minskat medlemsmässigt.²¹

Tabell 2:1 Antal klubbar och medlemmar i SSKF 1920–1985

År	Antal klubbar	Antal medlemmar
1920	67	3 000
1925	180	5 219
1930	231	7 302
1935	442	17 795
1940	663	26 882
1945	840	38 787
1950	1 181	59 968
1955	1 399	70 216
1960	1 487	70 804
1965	1 388	63 491
1970	1 202	54 329
1975	941	45 357
1980	852	45 579
1985	810	42 047
1990	716	33 484
1995	589	25 610

Källa: SSKF:s berättelser angivna år per 31/12.

Anm: Siffrorna inkluderar samtliga registrerade medlemmar, således även pensionärer och tillfälligt avgiftsbefriade.

Åren 1930–1960 var en expansiv period för kvinnoförbundet, vilket också avspeglas i medlemsstatistiken. Intressant att notera är att förbundet under samma period representerade mellan en fjärde- och en tredjedel av kvinnorna i partiet, det vill säga att av de kvinnliga parti-medlemmarna hade kvinnoförbundet mellan 25–35%. Det finns skäl att anta att de politiskt aktiva kvinnorna i partiet till stor del fanns

20. 1950 utgjorde de avgiftsbefriade nästan 4% av medlemmarna och 1965 var de drygt 11%. 1975 var de nästan 24% och 1980 var de 29%. 25 års medlemskap gav avgiftsbefrielse fram till och med 1972, därefter 15 år. Avgiftsbefrielsen upphörde för medlemmar som blev pensionärer efter 1/1 1980. Genomsnittsåldern i förbundet är idag, 1995, 61 år, enligt uppgift i *Göteborgs-Posten* den 11/6 1995, s 38.

21. SSKF:s årsberättelser 1970–85.

inom den fjärdedelen.²² Det var länge vanligt att kvinnor nominerades till politiska uppdrag för partiet via kvinnoförbundet och det var i förbundet flertalet politiskt aktiva s-kvinnor hade sin bas, medan det bland de kvinnor som var anslutna till partiet via fackföreningar var relativt få som var politiskt aktiva.²³

Från mitten av 1960-talet ökade antalet kvinnor i partiet samtidigt som kvinnoförbundets andel av de kvinnliga partimedlemmarna minskade. Från att ha företrätt 25% av partiets kvinnor 1965 minskade kvinnoförbundets andel till 15% år 1975 och 10% 1985 (se tab 2.2). Minskningen kan delvis ses som en statistisk synvilla. Samtidigt som kvinnoförbundet minskade medlemsmässigt ökade nämligen antalet kvinnliga medlemmar i partiet med rekordfart på 1970-talet, vilket i sin tur berodde på kvinnornas ökade yrkesarbete. De genom LO kollektivt anslutna kvinnorna stod för en stor del av ökningen bland partimedlemmarna. Kvinnorna i partiet var i runda tal 240 000 år 1965, år 1985 uppgick de till 431 000, vilket innebar att deras andel av partimedlemmarna stigit från 27% till 35% (se tab 2:2).

Tabell 2: 2 Totalt antal medlemmar i SAP 1950–1985 med kvinnor i absoluta tal och procent samt SSKF:s andel av kvinnliga partimedlemmar

År	SAP medl totalt	varav kvinnor	kvinnor i %	varav i SSKF %
1950	722 073	179 199	24,8	33,5
1955	770 140	205 213	26,6	34,2
1960	801 068	215 314	26,9	32,9
1965	873 024	237 120	27,2	26,8
1970	782 526*	215 967*	27,6*	–
1975	1.032 219	305 495	29,6	14,8
1980	1.205 252	411 102	34,1	11,1
1985	1.203 785	431 596	35,9	9,7

Källa: Årsberättelser SAP och SSKF. Samtliga registrerade medlemmar, även avgiftbefriade och pensionärer.

*Siffran gäller medlemmar *utom* pensionärer (med pensionärer var medlemmarna 890 070) beroende på att statistiken över pensionärer inte är könsdelad 1970. Pensionärerna var 107 544 och av dem var uppskattningsvis 35% kvinnor.

22. Av kvinnorna i partiet var många kollektivt anslutna via fackföreningar. Statistik över form för anslutning till partiet finns endast för enstaka år, t ex i samband med medlemsinventeringar. Enligt en medlemsinventering 1948 var kvinnorna i partiet nästan 25% av medlemmarna, 48 0913 män och 157 599 kvinnor, totalt 638 512. Av kvinnorna var i runda tal 91 000 kollektivt anslutna och 65 000 enskilt anslutna. I den senare gruppen utgjorde kvinnoklubbigarna merparten, 44 000, dvs nästan 28% av kvinnorna i SAP. Dessutom finns bland de enskilt anslutna 15 000 kvinnor som var direktanslutna till partiet. Blad "Kvinnorna i SAP enligt medlemsinventeringen 31/12-48", Inga Thorssons arkiv, vol 2.

23. Om de var politiskt aktiva blev också de ofta nominerade via kvinnoförbundet, som tog hänsyn till att "kvinnoplatserna" skulle fördelas mellan partiet och facket. Frågan om kvinnorepresentationen i SAP är mer komplicerad än vad som framgår här, jag återkommer nedan till den i kap 4. Se också Sainsbury, 1993, s 276, och S U Palme, 1969, om socialdemokraternas nominering av kvinnor till riksdagen, s 73ff.

Kvinnorna en "kritisk massa"?

I takt med krav på ökad jämlikhet mellan könen kom med 1970-talet allt starkare krav också på ökad kvinnorepresentation i politiken. I SAP började man omkring 1970 för första gången sedan 1930-talet formulera det som ett problem att kvinnorna i partiet ännu var så få.²⁴

Strävan att få in fler kvinnor i politiken medförde att allt fler kvinnor nominerades via andra partiorganisationer än kvinnoförbundet.²⁵ Med en tilltagande nominering av kvinnor som *inte* representerade kvinnoförbundet kom också ett starkt ifrågasättande av den separata organisationen av kvinnor inom SAP. Det fanns på 1960- och 1970-talen många partimedlemmar som menade att man i jämlikhetens namn borde lägga ned kvinnoförbundet.²⁶ För kvinnoförbundet betydde det att det tidigare, nästan automatiska sambandet mellan kvinnoförbundet och de politiskt aktiva s-kvinnorna långsamt var på väg att brytas. Från 1970-talets mitt var det inte längre ett axiom att en (s)-riksdagskvinna också var kvinnoklubbist.

Samtidigt innebar det ökande antalet kvinnor med politiska uppdrag att kvinnorna i SAP under 1970-talet för första gången överskred den magiska gränsen om 30%, den som bland kvinnoforskare brukar beskrivas som en förutsättning för att gruppen kvinnor ska bli den "kritiska massa", som kan bidra till förändring i politiken.²⁷ Det viktiga steget från en liten minoritet till en kritisk massa försvårades antagligen inom SAP av både ideologiska och organisatoriska skäl. Även om man i partiledningen på 1970-talet såg det som ett problem att kvinnorna i partiet var få innebar det inte att kön erkändes som bas för intresse. När kvinnoförbundet ställde krav på kvotering till politiska poster kolliderade jämlikhetsideologin med verkligheten, där partiorganisationerna – ideologin till trots – oftare valde män än kvinnor till politiska uppdrag. Partiledningen ansåg sig inte kunna lägga sig i nomineringsförfarandet genom att förordade kvotering. Problemet blev på lokal nivå kvinnorna, som inte passade in i den manliga normen. Kvinnorna i partiorganisationerna var för få, sade man, de ville inte ha politiska uppdrag och/eller de var, i jämförelse med manliga partikamrater, inte tillräckligt kompetenta. Bakom orden doldes den välbekanta könsproblematiken, jämlikhetsretoriken till trots. Den bistra sanningen var

24. Om 1930-talet se nedan kap 3 och när det gäller 1970-talet se Ewa Fagerström, *Fler kvinnor i politiken. En studie av det socialdemokratiska partiets och kvinnoförbundets åtgärder för att nå detta mål mellan valen 1970 och 1973*. Uppsats i statskunskap, trebetygssem hösten 1974, s 68. Här använt ex förvaras i SSKF:s arkiv, vol BII:28.

25. Se Sainsbury, 1993, tabell 11.5 sid 278, som omfattar samtliga partiers riksdagsledamöter 1982–85.

26. Se nedan kap 4.

27. Dahlerup, 1988, s 275.

att man i partiorganisationerna varken erkände att män valdes för att de var män eller att man hellre valde män än kvinnor. Så länge kvinnorepresentationen ökade i partiet, vilket den gjorde när fler partiorganisationer än kvinnoförbundet på 1970-talet började placera kvinnor på valbara platser, behövde man inte problematisera mansdominansen. Den sålunda dolda könskonflikten kom i stället att bäras av kvinnorna i partiet, som splittrades i två olika grupper, partikvinnor respektive kvinnoklubbister.²⁸

Med utgångspunkt i ett antagande om att den dubbla kvinnoorganiseringen kunde leda antingen till splittring av gruppen kvinnor i partiet eller till att kvinnor som grupp blev en kritisk massa i partiet, tror jag att båda alternativen realiserades. I vissa frågor kunde kvinnor gemensamt (och med allierade män) agera som en kritisk massa, medan de i andra av olika skäl var splittrade. De kvinnor som nominerades av andra partiorganisationer än kvinnoförbundet såg inte självklart sig själva som i första hand företrädare för kvinnointresset; de företrädde också andra intressen, partidistriktets, fackets eller t ex SSU:s. Fortfarande var det i första hand kvinnoförbundet som i partiet artikulerade kvinnointresset, t ex genom att med mer eller mindre uttalat stöd från "partikvinnorna" ifrågasätta genuskontraktet och kräva sextimmars arbetsdag.

När det slutligen gäller frågan om hur och när en "kritisk massa" uppstår utgör kollektivanslutning inom SAP ett problem. Medlemsstatistiken visade fram till 1990 en ökad facklig anslutning av kvinnor, dvs ett ökat kvinnligt yrkesarbete, snarare än politisk aktivitet.²⁹ Kanske kan partiets statistik efter 1990, då kollektivanslutningen avvecklades, med tiden komma att bättre spegla kvinnornas politiska aktivitet. Om man ser till medlemssiffrorna före och efter kollektivanslutningens upphörande är det rimligt att anta, att kvinnoförbundet relativa styrka ökat gentemot partiet. Förbundet torde med sina 31 000 medlemmar 1992 utgöra en viktig påtryckningsgrupp i SAP, som samma år räknade 261 000 medlemmar.³⁰

Målsättning och stadgar

Kvinnoförbundets stadgar har på olika punkter fortlöpande reviderats genom åren. Här skall helt kort betydelsefulla förändringar i förbun-

28. Därmed inte sagt att det var vattentäta skott mellan grupperna, många partikvinnor har med tiden gått in i kvinnoförbundet, som t ex Mona Sahlin på 1994 års SSKF-kongress. Forskning behövs om betydelsen av de dubbla karriärvägarna för s-kvinnorna.

29. En undersökning av kvinnornas agerande på partikongresserna borde kunna ge kunskap både om kvinnornas splittring som kvinnogrupp resp deras samagerande som kritisk massa.

30. Enligt resp årsberättelse 1992.

dets ändamålsparagraf behandlas. Förbundets första stadgar, antagna på 1920 års kongress, angav som förbundets ändamål,

”... att på grundval av Socialdemokratiska partiets program organisera och inom sig samla socialdemokratiska kvinnoorganisationer, bedriva socialistiskt och fackligt upplysningsarbete bland arbetareklassens kvinnor, intressera kvinnorna för allmänt kunskapsökande och att de samhälleliga spörsmålen allvarligt beaktas inom bildningsverksamheten, så att duglighet förvärvas till de uppgifter, som påvila dem i arbetareklassens frigörelsekamp; samt att bevaka och arbeta för sådana sociala och politiska frågor lösning, som särskilt beröra kvinnornas, mödrarnas, barnens och hemmens intressen.”³¹

Ändamålsparagrafen formulerades om 1944, men innehållet var detsamma som tidigare med betoning på uppgiften att på grundval av SAPs program organisera och samla socialdemokratiska kvinnoorganisationer, och att (med en ny formulering) ”bedriva ett socialistiskt, politiskt, fackligt, nykterhetsfrämjande och kulturellt agitations- och upplysningsarbete bland kvinnorna; att främja inre fostringsarbete i syfte att göra medlemmarna bättre skickade att delta i samhällsarbetet”, samt, återigen, att arbeta för frågor som ”gagna kvinnornas, mödrarnas, barnens och hemmens intressen”.³² I distriktens och klubbarnas stadgar betonades studieverksamheten, förutom de mer allmänna uppgifterna att samla kvinnorna, agitera och upplysa. Från och med 1944 skrevs också in att distriktet skulle ”utföra erforderligt valarbete” tillsammans med partidistriktet vid val till riksdag och kommun. Samtidigt angavs att klubbarna också skulle ”bereda medlemmarna såväl nytta som trevnad”.³³

Betoningen av uppgifterna som *partiorganisation*, att på partiprogrammets grund samla, organisera, skola och upplysa kvinnorna förblev, i likhet med den kvinnopolitiskt inriktade uppgiften att som en *kvinnornas intresseorganisation* särskilt bevaka kvinnornas, mödrarnas, barnens och hemmens intressen, oförändrad fram till 1952. Då togs satsen om kvinnornas, mödrarnas etc intressen bort och ersattes med en mening om att kvinnoförbundet skulle ”arbeta för realiserandet av det socialdemokratiska partiprogrammet”.³⁴ Det beskrevs då som en *breddning* av verksamheten, en markering av att förbundets politiska verksamhet omfattade mer än familje- och socialpolitik.³⁵ I övrigt kvarstod samma uppgifter som tidigare.³⁶ I programskriften *Framåt i SSKF* formulerades tre uppgifter för förbundet, en första som stödtrupp, att

31. SSKF:s stadgar 1920, ändamålsparagrafen. Här citerat från SSKF kongressprotokoll 1920, s 13.

32. SSKF:s stadgar, antagna på kongressen 1944, paragraf 1. SSKF kongressprotokoll 1944, s 42.

33. Ibid, grundstadgar för distrikt resp klubbar. SSKF kongressprotokoll 1944, s 47 och 49.

34. *Framåt i SSKF*, s 7.

35. Ibid.

36. Enligt stadgar antagna på SSKF:s kongress 1960, paragraf 1.

som partiorganisation gynna partiet genom att få kvinnorna att rösta på socialdemokratin, en andra som påtryckningsgrupp i partiet för kvinnorna och en tredje som kvinnogrupp, en samlingsplats för gemenskap, förströelse och trevnad.³⁷

1960 var det åter dags för stadgerevision. Noteras bör införandet av en programförklaring i ändamålsparagrafen, lånad från det på partikongressen 1960 antagna, nya partiprogrammet. Ändamålsparagrafen inleddes med följande: "Socialdemokratin vill bygga upp ett samhälle på frihetens och likställighetens grund och ge varje människa möjlighet till ett rikt och meningsfullt liv." Internationell samhörighet betonades. I övrigt var kvinnoförbundets uppgift densamma som tidigare: att samla, organisera och skola kvinnorna och att bedriva agitation och upplysning om bland annat socialism och demokrati.³⁸

Övriga förändringar i stadgarna berodde på en strävan efter större enhetlighet mellan stadgar för förbundet, distrikten och klubbarna, enligt Nancy Eriksson, som föredrog stadgerevisionen på kongressen 1960.³⁹ Syftet med revisionen var enligt henne följande:

"Över huvud taget vill vi i våra stadgar betona vår självständighet, att vi har ett självständigt förbund, en självständig förvaltning ända ner i våra lokalorgan men samtidigt den absoluta samhörigheten med partiet uppifrån förbundet och ända ner i klubben och distriktet. Alltså inte någon motsats till partiet men absolut frivillig självständighet i vårt partiarbete."⁴⁰

Betoningen av självständigheten motiverades inte närmare i Nancy Erikssons presentation av stadgeförslaget och det kommenterades inte heller under debatten.⁴¹ Sannolikt spelade den då aktuella diskussionen i atomvapenfrågan in både när det gällde betoningen av samhörigheten med partiet och självständigheten.

Någon diskussion om formuleringen av ändamålsparagrafen blev inte aktuell igen förrän på kvinnoförbundets kongress 1975, då en kvinnopolitiskt inriktad målformulering föreslogs i en motion från Dalarnas kvinnodistrikt. I ändamålsparagrafens första del ville man ha inskrivet att förbundet på grundval av det socialdemokratiska arbetarepartiets program skulle arbeta för "jämställdhet mellan kvinnor och män".⁴² Förbundsstyrelsen avtog motionen med motiveringen, att den inledande frasen i gällande ändamålsparagraf om att "socialdemokratin vill bygga upp ett samhälle på frihetens och likställighetens grund etc" var tillräcklig.⁴³ Frågan återkom på kvinnoförbundets nästa kon-

37. *Framåt i SSKF*, s 9.

38. SSKF kongressprotokoll 1960, s 43.

39. *Ibid*, s 60–61.

40. *Ibid*, s 63.

41. *Ibid*, s 60–73.

42. SSKF kongressprotokoll 1975, motion Q:1, s 66f.

43. *Ibid*, s 68.

gress, 1978. Denna gång tillstyrkte förbundsstyrelsen, som framhöll att motiveringen från förra kongressen ännu gällde, men också att "vi bör understryka jämställdhetsarbetets centrala uppgift genom att skriva in det i stadgarna".⁴⁴ Så skrevs i ändamålsparagrafen in, att förbundets uppgift är att "på samhällets alla områden verka för jämställdhet mellan könen".⁴⁵ Samma mening infördes i klubbstadgarna.

Ekonomi

Kvinnoförbundets ekonomi var under många år knapp, problematisk och omdiskuterad. Ekonomin baserades länge huvudsakligen på medlemsavgifterna, med tillskott från partiet i form av anslag till agitation och (från 1949) bidrag till lön till förbundssekreterare.⁴⁶ Förbundets budget var länge oerhört blygsam och på kongresserna diskuterades ständigt ekonomin, ofta i samband med frågan om formen för kvinnornas anslutning till partiet. Det faktum att kvinnoklubbister hade högre medlemsavgift än andra partiorganisationer blev till exempel vid kongresserna 1944 och 1952 argument för avskaffande av förbundet.⁴⁷

På kongressen 1944 var det Ebon Andersson som tog upp frågan i ett anförande under rubriken "Politiken och kvinnorna". Hon framhöll att kvinnoförbundet hade rätt att fordra ekonomiskt och moraliskt stöd av partiet, men, sade hon, det "ekonomiska stödet skall inte vara en allmosa, som man motvilligt ger".⁴⁸ Hon hade räknat ut att kvinnorna i anslag från partiet inte fick tillbaka lika mycket som de betalade in och föreslog ett kongressuttalande, som i skarpa ordalag ställde krav på ekonomiskt stöd från partiet till agitationen bland kvinnorna.⁴⁹

Situationen var ännu densamma i mitten av 1950-talet, enligt den undersökning förbundets organisationskommitté (tillsatt vid 1951 års kongress) vid 1956 års kongress redovisade i programskriften *Framåt i SSKF*. Där hade man räknat ut att partiets samlade inkomst från kvinnoklubbister uppgick till 58 000 kr, medan förbundet fick tillbaka 25 000 kr – en "återbäring" om 43%.⁵⁰ Vid jämförelser på distriktsnivå

44. SSKF kongress 1978, förbundsstyrelsens utlåtande och förslag, s 110 och 118.

45. SSKF kongress 1978, dagsprotokoll, s 63–65.

46. När Hulda Flood slutat som partiets sekreterare för kvinnofrågor bedömde partiet och kvinnoförbundet gemensamt, att kvinnoförbundet nu var "moget att helt svara för agitationen bland kvinnorna" (SSKF bilaga till VU-protokoll 5/3 1948). Partiet bidrog därefter till avlöningen av en anställd förbundssekreterare. Se vidare kap 3.

47. SSKF kongressprotokoll 1944, s 71–74, 75–94 samt 1952, s 122ff.

48. SSKF kongressprotokoll 1944, s 156. I originalet är "det ekonomiska stödet" kursiverat. Jfr s 158–159 (uttalandet).

49. Ibid, s 156.

50. *Framåt i SSKF*, 1956, s 81.

framstod kvinnorna som ekonomiskt missgynnade också inom partidistrikten.⁵¹ Kvinnodistriktens arbete byggde helt på frivilliga insatser och utrustning fanns inte alls. Så konstaterades att 13 av 27 distrikt ännu 1953 saknade skrivmaskin och att endast ett distrikt hade egen expeditiionslokal. Övriga var "hemlösa" – det vill säga hade expedition i styrelseledamöters privata bostad – med undantag för de två distrikt som åtminstone hade tillgång till partidistriktens expeditioner för förvaring av handlingar.⁵²

Kvinnoförbundet fann sig dock inte i rollen som ett fattigdomens hjälplösa offer. Ekonomiskt oberoende var tvärtom en kvinnoförbundets medvetna strategi för självständighet, vilket framhävdes i programskriften *Framåt i SSKF*. Där betonades att det var ett värde i sig "(a) tt stå på egna ben, klara sig med egna medel har ansetts vara betydelsefullt; bli som ett led i ekonomisk skolning och fostran till ansvarstagande också i ekonomiska ting".⁵³ Där framhölls också att förbundsstyrelsen var tveksam till att begära mer anslag från partiet – "vad som på längre sikt icke kan ekonomiskt bäras av rörelsen själv, är rörelsen heller icke mogen för att genomföra".⁵⁴ Det ekonomiska oberoendet och självständigheten betonades än mer på kvinnoförbundets kongress 1960, där Inga Thorsson framhöll att ekonomiska anslag för "det direkta politiska arbetet i partiets tjänst" var självklara, men att det var en "helt annan sak" att för själva kvinnodistriktorganisationen göra sig "beroende av parti och partidistrikt".⁵⁵ Ekonomiskt oberoende sågs som förutsättning för självständighet och oberoende också på andra områden.

Förbundets lotteri, som startade 1953 som ett studielotteri, var ett sätt att både bevara oberoendet och skaffa mer pengar än vad som var möjligt genom höjningar av medlemsavgifter. Lotteriet krävde med åren en allt större arbetsinsats, varför förbundet tillsammans med SSU från och med 1968 anordnade ett så kallat kvicklotteri, som administrerades av en lotteribyrå. Lotterierna kom (i sina olika former) att få stor betydelse för förbundets ekonomi. Kvicklotteriet gav redan första året en behållning om 341 000 kr,⁵⁶ vilket kan jämföras med partiets anslag till förbundet, som samma år (1968) uppgick till 150 000 kronor.⁵⁷ Lottförsäljningen har å andra sidan inneburit ett stundom nära nog övermäktigt arbete för klubbarna och klagomål har framförts både över arbetsbördan och över kvinnoförbundets begränsade inflytande

51. Ibid, s 64–66.

52. Ibid, s 60.

53. *Framåt i SSKF*, s 80.

54. Ibid, s 66. Se även diskussion på kongressen 1960, SSKF kongressprotokoll 1960, s 322ff..

55. SSKF kongressprotokoll 1960, s 324f.

56. SSKF årsberättelse 1968, s 19.

57. Ibid, s 23, vinst- och förlusträkning 31/12 1968.

på lotteriet.⁵⁸ Förbundsstyrelsen har å sin sida genom åren motiverat fortsatt lottförsäljning med lotteriinkomsternas stora betydelse för förbundets ekonomi. Sedan kvinnoförbundet fick del i det statliga parti-stödet blev ekonomin radikalt förbättrad, så ökade partianslaget från 23 000 år 1965 till 150 000 år 1968, 1972 uppgick det till 500 000 och 1978 till 1 900 000.⁵⁹

Morgonbris

Kvinnoförbundets tidning *Morgonbris*, grundad redan 1904, har alltid varit ett kärt och mycket omdiskuterat förbundsorgan. Den gavs länge ut som månadstidning och såldes först via kommissionärer i klubbarna, som trots hårt arbete inte lyckades nå alla medlemmar med tidningen. Enligt en medlemsundersökning 1950 läste ungefär hälften av klubbisterna den egna tidningen.⁶⁰

En omläggning av tidningen ägde rum i början av 1950-talet och upplagan var 1954 uppe i 47 000 exemplar och spreds till 65% av medlemmarna.⁶¹ På kvinnoförbundets kongress 1960 fattades beslut om kollektiv prenumeration på *Morgonbris*, som därefter ingått i medlemsavgiften. Den därmed garanterat ökade upplagan gynnade i början tidningens ekonomi, även om ökade kostnader snart ledde till förnyade ekonomiska problem. Stort arbete har lagts ned på att sprida *Morgonbris* utanför den egna medlemskretsen och räknat per medlem såldes i genomsnitt två till tre exemplar av tidningen till icke-prenumeranter under 1970-talet. Under 1980-talets första hälft minskade försäljningen något och i genomsnitt såldes två nummer per medlem till icke-prenumeranter.⁶²

Morgonbris behöll sitt format och utseende åren 1952–1974, då Anna Rudling var redaktör. De ekonomiska svårigheterna följde tidningen likt en följetong under 1960-talets senare hälft. Antalet utgivna nummer per år minskades och 1971 skars också antalet sidor per nummer ned. Olika möjligheter att rädda *Morgonbris* diskuterades på kongressen 1972. I debatten, som tidvis blev livlig, var de flesta talare eniga om att kvinnoförbundet även fortsättningsvis skulle ha sin egen tidning.⁶³

58. Se textmotioner nr 18 A-G till kongressen 1972, SSKF kongressprotokoll 1972, s 219ff; SSKF kongressprotokoll 1975 motion Q:15 och diskussion s 255–261; dito 1981, motion N:12–15, s 177–181.

59. SSKF årsberättelse resp år. Siffrorna bör ha ändrats rejält efter kollektivanslutningens upphörande 1990.

60. *Framåt i SSKF*, s 53.

61. Enligt SSKF:s årsberättelse 1954.

62. Enligt årsberättelserna

63. SSKF kongressprotokoll 1972, s 432–442.

Morgonbris lades om 1973 till tabloidformat, vilket gav enklare framställning och kortare pressläggningstid.

Anna Rudling efterträddes som redaktör under 1974 av Ewa Swedenmark.⁶⁴ *Morgonbris* innehåll har sedan omläggningen 1973 i mycket liten utsträckning diskuterats på kvinnoförbundets kongresser. Efter den senaste omläggningen i 1990-talets början kallas tidningen numera *S-kvinnor Morgonbris*.

64. Eva Swedenmark efterträddes av Eva Åhlström 1979, som i sin tur slutade 1985. Därefter blev Ulla Kindenberg redaktör för *Morgonbris*.

Politiseringsprocessen

”Bland männen måste bortarbetas den likgiltighet som är rådande för kvinnornas organisering.”
Morgonbris 1928.¹

”Kvinnorna äro ock människor”

Orden ”kvinnorna äro ock människor” var Agda Östlunds, när hon talade på Gärdet i Stockholm första maj 1911.² Drygt 20 år senare påminde den socialdemokratiska partistyrelsen i ett valcirkulär arbetarkommunerna om att ”kvinnorna skola betraktas som medborgare”.³

Påminnelserna om att kvinnorna både är människor och medborgare gjordes i en tid när kvinnans ställning i det svenska samhället undergick stora förändringar. Omkring 1920 blev resultatet synligt i lagstiftningen. Då blev kvinnorna formellt likställda med männen både inom äktenskapet och som medborgare (den nya giftermålsbalken 1920, rösträtsreformen 1918–21). När kvinnorna 1923 fick rätt att inneha högre statliga tjänster fick det stor principiell betydelse också för kvinnans ställning i arbetslivet.⁴

Uppmaningen till arbetarkommunerna att betrakta kvinnorna som medborgare ger en antydning om att den nya lagstiftningen inte motsvarades av en lika snabb förändring av verkligheten. Efter 1920 var de politiskt aktiva kvinnornas utgångspunkt tack vare rösträtten en helt annan än 1911, då Agda Östlund påmint om att kvinnorna var människor. Det hindrade inte att kvinnornas väg till medborgerlig jämlikhet blev lång och stundom svårframkomlig. Det gällde inom socialdemokratin, likaväl som inom andra partier.⁵ En tillbakablick på åren innan

1. *Morgonbris* juli 1928, om partikongressen 1928.

2. Cit efter Anna Rudling, Kvinnorörelsen inom arbetarrörelsen i *Arbetets söner*, del 4, s 531.

3. SAP cirkulär 1931:7. Jfr Gunnar Qvist, Ett perspektiv på den sk kvinnoemancipationen i Sverige i *Konsten att blifva en god flicka*, 1978, s 207; Lotta Gröning, *Vägen till makten. SAP:s organisation och dess betydelse för den politiska verksamheten 1900–1930* 1988, s 122. Texten om att kvinnorna skulle betraktas som medborgare återkom som sagt t ex på partikongressen 1928 och i cirkulär 1931:7 från partistyrelsen.

4. Qvist, 1978, s 162.

5. Se till exempel S. U. Palme, 1969; Carlsson, 1986; Nicklasson, 1992; Dahlgren, Elgström, Larsson, 1985; Gunnarsson, 1991; Eskilsson, 1991 samt ovan i kap 1 anförd litteratur.

kvinnoförbundet formellt bildades visar att det var svårt att nå och att organisera arbetarkvinnorna. De ledande socialdemokratiska kvinnorna klagade på att partiets intresse för kvinnornas organisation var halvhjärtat. Deras krav på moraliskt och ekonomiskt stöd från partiet fick endast tveksamt gehör och kvinnorna kände sig svikna av manliga partikamrater, som både före och efter det att kvinnorna bildade centralförbund visade litet intresse för kvinnornas problem.⁶

Från partiets sida såg man frågan om kvinnorna och medborgarskapet på ett annat sätt. Enligt historikern Lotta Gröning blev kvinnorna efter rösträttsreformen "ett problem för partiet. De ansågs dåliga på att utnyttja sin rösträtt och dessutom visade valstatistiken att de hade en tendens att rösta borgerligt".⁷ Det var först i slutet av 1920-talet som partiet mer direkt och konkret gav stöd åt arbetet med att organisera arbetarkvinnorna, bl a genom att låta inrätta ett kvinnosekretariat på partistyrelsen. Det var på kvinnoförbundets tillskyndan, men det var samtidigt en ur kvinnoförbundets synpunkt tveeggad framgång. Kvinnorna hade ända sedan 1905 ställt krav på en kvinnlig agitator eller ombudsman, men när önsksningen 1929 väl gick i uppfyllelse var det efter en smärtsam diskussion om att (redan) lägga ned kvinnoförbundet. Inom partiledningen förespråkade man nedläggning med hänvisning dels till att förbundet inte gått framåt medlemsmässigt (åren 1924–27 visade en mycket måttlig ökning och år 1925 t o m en medlemsminskning)⁸, dels till att man inte lyckats nå arbetarkvinnorna som väljare. Inom partistyrelsen ansåg man med andra ord att kvinnoförbundet hade misslyckats med sin uppgift att organisera kvinnorna.

Diskussionen mellan kvinnoförbundet och partiledningen om kvinnoförbundets vara eller inte vara visade att det inte var oproblemiskt när kvinnorna skulle "betraktas som medborgare". I debatten speglades motsättningar i fråga om kvinnosyn och organisationsfrågor både inom och mellan partiets och kvinnoförbundets ledande organ. Ett uttalat missnöje med organisationsformen fanns också inom kvinnoförbundet, även om man inte var överens med partiledningen om att nedläggning av förbundet var det rätta botemedlet. Lösningen blev till slut en form av kompromiss, kvinnoförbundet fortsatte sin verksamhet samtidigt som partiet lät anställa en partisekreterare med ansvar för kvinnoagitationen. På kvinnoförbundets förslag utsågs Hulda Flood till partiets första kvinnliga sekreterare och hon skulle, underställd partisekreteraren, leda arbetet vid partistyrelsens nyinrättade kvinnosekretariat.⁹

6. Skildringen här och i det följande baseras på protokoll från de socialdemokratiska kvinnornas kongresser 1907–1920, som ger en hårt beskuren version av diskussionerna. Jfr not 15 nedan.

7. Gröning, 1988, s 192.

8. Flood, 1960, s 322.

9. SAP PS-protokoll 25/11 1928 paragraf 10.

Hulda Flood tillträdde posten i februari 1929 och hennes centrala placering på partistyrelsen gav viktig prestige och tyngd åt uppgiften. Det var förvisso inget lätt arbete hon fick. Problemen var många när kvinnorna skulle integreras i partiet.

Hulda Flood blev något av en förenande länk mellan kvinnoförbundet och partiet och det var till stor del tack vare hennes verksamhet man från 1930-talet kan tala om början på en ny period i kvinnoförbundets utveckling. Från en första *etableringsperiod*, som i stort sett varade från 1910-talets första år (då förbundet ännu inte formellt bildats) till slutet av 1920-talet, närmade sig förbundet vad som kan beskrivas som en *genombrottsperiod*. Denna inföll under 1930-talet och präglades av att kvinnoförbundet, i samband med det socialdemokratiska regeringsinnehavet, både erkändes som partiorganisation och fick en roll som politisk aktör. Det var fråga om en långsam förändringsprocess, därav den föga exakta periodiseringen.

Även om 1930-talet för kvinnoförbundets del kan beskrivas som en genombrottsperiod innebar det inte att problemen med att integrera kvinnorna i partiet försvann. Det var under 1930- och 1940-talen fortfarande svårt att nå kvinnorna och att runtom i landet finna en fungerande form för samarbete mellan partiets kvinnor och män. En annan svårighet var att det även bland kvinnorna fanns olika sätt att se på frågor som berörde kvinnans ställning i samhället och i partiet. Det var inte alltid förbundsledningen i Stockholm och kvinnoklubbarna på landsbygden gick i takt med varandra. Det ledde till osäkerhet och oro och det i sin tur låg (bland annat) bakom de på kongresserna ständigt återkommande diskussionerna om kvinnoförbundets vara eller inte vara.

Det är "politiseringsprocessen", den omställningsprocess det innebar för partiet och kvinnorna att vänja sig vid att kvinnorna skulle "vara med"¹⁰, som fokuseras i detta kapitel. Utgångspunkten är kvinnoförbundets och i centrum står kvinnornas strävan efter en plats och en uppgift i partiet och politiken. När jag avslutningsvis försöker föra samman de olika, tillbakablickande avsnitten om kvinnoförbundets första decennier är det inte för att teckna en färdig bild, utan mer för att ge en skiss, en idé om de problem kvinnorna mötte under "politiseringsprocessen". Skissen visar hur 1920- och 1930-talen för kvinnoförbundets del kan ses som en prövotid. Det var en viktig period, som till stor del kom att prägla kvinnoförbundets framtida relation till partiet. I fokus står den ständigt pågående diskussionen eller förhandlingen om kvinnornas plats och uppgift i partiet, där kvinnornas önskan om att vara med och bestämma kolliderade med manliga partikamraters för-

10. "Det är nog i Västmanland som i en del andra län, ja man kan nog säga i de flesta län, att man inte ännu fått in i medvetandet att kvinnorna ska vara med. Och det tar naturligtvis sin givna tid att lägga om uppfattningar i det fallet". Hulda Flood i brev till Västmanlands partidistrikt /Emil Olovson/ den 10/2 1930, SAP:s arkiv FXXVIaa:1.

väntningar på att kvinnorna i första hand skulle uppträda som en lojal, valseledsuttelande stödtrupp.¹¹ Med en tillspetsning var frågan: skulle kvinnorna vara med och bestämma eller skulle de koka kaffet?¹² Eller som Linnea Fröjd uttryckte det i brev till Hulda Flood 1934, när hon gjort ett misslyckat försök att bilda kvinnoklubb i Kosta:

”Så jag var i Kosta den kvällen, men utan resultat, det fordras någon bättre och säkrare i replikerna än jag i Kosta. Männén därstädes tycker inte om särorganisationer såsom kvinnokl. eller något slag av kvinnoorganisationer. 'Skall kvinnan vara organiserad, så skall hon vara i arb.kommun, och närvara endast vid fästliga tillfällen'. (D)essa ord belysa männens syn på kvinnorna.”¹³

Givetvis fanns det många socialdemokratiska män som tilldelade kvinnorna en mer aktiv roll, även om det var svårt att tänka om även för de mer radikala männen. Det aningen kluvna i tänkandet framträdde i den dikt som chefredaktören för *Örebro-Kuriren* skrev när Örebro kvinnoklubb firade 30-årsjubileum 1934. Om kvinnans nya roll i samhället diktade han:

”Hon är ej längre segerns pris
en unken wigwams ros och ris
Hon är en kämpe och kamrat
i mannens stat.”¹⁴

Utan att övertolka vill jag påstå att dikten ger *en* belysning av den pågående politiseringsprocessen, där kvinnornas integrering också ledde till en omformning av relationerna mellan partiets kvinnor och män. Den relation som så småningom utformades mellan kvinnoförbundet och partiet beskrivs försöksvis i termer av ett genuskontrakt. Det är det kontraktet, så som det såg ut efter kriget, som i sin tur kommer att utgöra startpunkten för min skildring av kvinnoförbundet under efterkrigstiden, den period som jag kallar *pådrivarperioden*.

Etableringsperioden

”(Vi) få ju arbeta som på nåd och tigga pengar till vår verksamhet, vilken inte alls uppskattas, utan man får i stället en känsla av att partistyrelsen anser oss sitta i vägen och hindra arbetet för kvinnornas anslutning till partiet.” Agda Östlund.¹⁵

De politiskt aktiva socialdemokratiska kvinnorna klagade ofta över att de arbetade i motvind. I ett försök att fånga kvinnornas egen version skall jag med start redan vid de socialdemokratiska kvinnornas första

11. Jfr Nordberg, 1990.

12. Karlsson, 1993, s 125.

13. SAP:s arkiv FXXVIa:1, brev till Hulda Flood från Linnea Fröjd, daterat Orrefors 23/11 1934. Citatet något korrigerat språkligt.

14. Örebro kvinnoklubb, protokoll 6/11 1934 med referat från 30-årsjubileum 21/10 1934 med prolog av Harald Åkerberg.

15. SSKF förbundsstyrelseprotokoll 25/11 1928. Min kursiv.

kongress 1907 skildra hur de såg på sin verksamhet.¹⁶ Till en början fokuseras diskussionen kring den tidiga kvinnoagitationen och bildandet av ett socialdemokratiskt kvinnoförbund. Med den diskussionen som bakgrund beskriver jag så en del av de svårigheter kvinnorna upplevde i arbetet med att organisera arbetarkvinnorna och med att få dem betraktade som medborgare, för att återigen låna det socialdemokratiska valbladets formulering.

Tillbakablick

Den tidiga, separata kvinnoorganiseringen inom arbetarrörelsen hade officiellt motiverats med behovet av att rekrytera kvinnor till partiet. Före det att LO bildades 1898 hade frågan till stor del handlat om kvinnornas fackliga anslutning.¹⁷ De diskussioner som fördes om kvinnornas sär- eller samorganisering och om partiets kvinnopolitik, däribland den viktiga rösträttsfrågan, har till och med 1910 ingående undersökts av Christina Carlsson.¹⁸ Hon har i sammanhanget gjort det viktiga påpekandet, att delningen av arbetarrörelsen i en politisk och en facklig gren fick betydelsefulla konsekvenser för arbetarrörelsens kvinnopolitik och för kvinnorna. För kvinnorna medförde delningen att deras verklighet splittrades. Frågor om barn, familj och hushåll blev politiska frågor, som för lång tid kom att skiljas från frågor om kvinnors lönearbete, som blev fackliga frågor.¹⁹ Det fick i sin tur konsekvensen att de socialdemokratiska kvinnorna efter sekelskiftet tenderade att splittras i två – olyckligt nog – mycket disparata kategorier.²⁰ Där fanns, å ena sidan, gruppen förvärsarbetande och fackligt anslutna kvinnor, som likt sina manliga arbetskamrater skulle organiseras via arbetsplatserna. Där fanns, å den andra sidan, den stora gruppen hemarbetande kvinnor – gifta kvinnor (stundom med tillfälligt förvärsarbete), hemmadostrar och andra, icke lönearbetande kvinnor, t ex änkor. När det gällde kvinnornas *politiska* anslutning kom diskussionen omkring och efter 1920 till stor del att handla om hur de kvinnorna skulle nås.

Kvinnornas tidiga klagomål över vad de beskrev som partiets brist på intresse för kvinnorna sammanhängde till stor del med kvinnornas minoritetsställning i partiet. Medlemsstatistiken är de första åren sällan könsdelad, men att kvinnorna var få är obestridligt. Enligt en uppgift från 1906 var kvinnorna 5 000 av partiets 65 000 medlemmar, i runda

16. Skildringen baseras på de tryckta protokollen från de socialdemokratiska kvinnornas tidiga kongresser. Protokollen är mycket knapphändiga och ger en hårt beskuren version av diskussionerna, varför jag vill betona att jag inte gör anspråk på fullständighet.

17. Carlsson, 1986, s 129–139.

18. Jfr även Flood, 1960, s 9–49.

19. Carlsson, 1986, s 139.

20. Ibid, samt sid 197–199.

tal 8%.²¹ 1920 hade de kvinnliga partimedlemmarna ökat till 21 067, vilket var knappt 15%.²² Många av dessa kvinnor var organiserade via LO, som samma år redovisade 32 787 kvinnliga medlemmer, vilket var knappt 12% av samtliga LO-anslutna.²³ Enligt Hulda Flood fanns i kvinnoklubbarna år 1920 ca 3 000 kvinnor.²⁴

Den *politiska* socialdemokratiska kvinnorörelsen hade börjat konsolideras efter sekelskiftet och expanderade från omkring 1905. Antalet kvinnor på partikongresserna ökade och det var också då som kvinnorna började ordna egna konferenser och kongresser för att diskutera frågor av gemensamt intresse för både fackligt och politiskt aktiva socialdemokratiska kvinnor.²⁵ Det var inte minst i takt med att frågan om kvinnlig rösträtt aktualiserades som agitationen och organisationen blev allt mer betydelsefull för arbetarkvinnorna.

Redan på 1905 års partikongress hade ledande partikvinnor varit hårt pådrivande i fråga om kvinnoagitationen. Då hade Agda Östlund, Amanda Horney, Anna Sterky och Ruth Gustafsson (då Pettersson), Elma Danielsson och Kata Dalström krävt en kvinnlig agitator, men fått nöja sig med ett löfte om att agitationen bland kvinnorna skulle uppmärksammas lika mycket som övrig agitation. Det som kvinnorna den gången upplevde som partiets brist på gensvar kom enligt Hulda Flood att få stor och ödesdiger framtida betydelse för relationen mellan partiet och dess kvinnor. Hulda Flood var en initierad – om än inte opartisk – iakttagare, som i flera omgångar skrev det socialdemokratiska kvinnoförbundets historia. När hon många år senare i sin historik återkom till kongressen menade hon, att partiledningens ljumma intresse den gången slog an tonen för lång tid framåt:

”Hade partiet den gången varit tillräckligt förutseende och tillmötesgått kvinnornas krav, så hade aldeles säkert kvinnornas förståelse för socialdemokratien varit en helt annan den dag som idag är.”²⁶

21. Ibid, s 190. Medlemsstatistik se SAP:s årsberättelser resp år.

22. Enligt SAP:s styrelseberättelse 1920, s 71.

23. LO-statistik 1987, tab 1; Qvist, 1973, s 198 tab 9. Jag har inte lyckats hitta uppgifter över antalet kollektivt resp enskilt anslutna kvinnor mer än för år 1929. Då fanns 26 616 till partiet kollektivt anslutna kvinnor mot 3 759 enskilt anslutna. Kvinnoförbundet hade samma år 205 klubbar med 5 858 medlemmar, enligt partisekreterare Gustav Möller vid PS-sammansträde den 27/4 1931. Siffrorna stämmer inte med Floods för samma år (223 klubbar och 6 440 medl), men skillnaderna betyder föga för proportionerna, varför jag inte ger mig in i ett resonemang om siffrornas källvärde här. Se Flood, 1960, s 322. Jfr även SAP:s årsberättelse 1929, s 123.

24. Vilket kan jämföras med året efter, 1921, drygt 5 000 enl Flood, 1960, s 322.

25. Carlsson, 1986, s 129–139, s 189–199.

26. Hon fortsatte: ”Erfarenheterna sedan dess visar, att partiledningens inställning till frågan om kvinnornas anslutning till partiet betyder så oändligt mycket just när det gäller att ute i partiorganisationerna skapa förståelse och intresse för denna fråga. Detta intresse har ända till de senare åren i alltför stor utsträckning saknats, och därför har de socialdemokratiska kvinnorna ensamma, oftast bemötta med hän och oförståelse från dem som de borde kunnat få räkna som bundsförvanter, fått fullgöra det många gånger otacksamma arbetet att värva kvinnorna för partiet.” Flood, 1960, s 30.

Det är möjligt att det uteblivna stödet från partiet bidrog till att de socialdemokratiska kvinnorna från 1907 valde att ta det djärva steget att börja arrangera egna sammankomster. I inbjudan till konferens för "arbetareklassens organiserade kvinnor" 1907 framhöll arrangörerna, den s k kommittén för kvinnokonferensen, att arbetarkvinnorna hade gemensamma intressen och borde gå samman för att "*utöfva en välbehöflig påtryckning för sina egna livsintressen*".²⁷

Den första kvinnokonferensen arrangerades av Kvinnornas Fackförbund 1907. Anna Sterky, som var ordförande i förbundet, påpekade att man där velat organisera "de kvinnor som icke männen någonsin visa intresse för".²⁸ På den första socialdemokratiska kvinnokonferensen, som hölls i omedelbar anslutning till Kvinnornas Fackförbunds kongress 1907, underströk bl a Kata Dalström behovet av en kvinnlig agitator och sade att "en man kan aldrig agitera så bland kvinnorna såsom en kvinna kan".²⁹ Amanda Horney var skarp i tonen och framhöll att kvinnornas krav på en kvinnlig agitator "förklingat ohört i flera år", vilket "bevisade partistyrelsens likgiltighet i denna fråga".³⁰

Även på 1908 års kvinnokongress kom kvinnornas missnöje med partiets insatser i kvinnoagitationen tydligt till uttryck. Kvinnornas fåtal i rörelsen hade sin förklaring, enligt ett uttalande från kongressen:

"Då onekligt är, att upplysnings- och organisationsarbetet bland arbetarklassens kvinnor blivit för mycket åsidosatt och detta helt säkert är skälet till att dessa kvinnor av okunnighet till stor del ännu stå som motståndare till vår rörelse."³¹

Kvinnorna fick emellertid stöd på partikongressen samma år, då kongressen delvis följde ett av kvinnoförbundet framfört förslag om ekonomiskt bidrag. Partiet skulle under kongressperioden anslå 5000 kr per år till kvinnoagitationen. Tyvärr kom anslaget flera gånger att skäras ned och stundom helt utebli på grund av partiets dåliga ekonomi efter storstrejken,³² ett faktum som av flera ledande kvinnor togs som en bekräftelse på att kvinnorna i partiets ögon inte var en prioriterad grupp.³³ Besvikelsen blev inte mindre av att lojaliteten med partiet

27. Inbjudan 1/9 1906, bil till Kommittén för kvinnokonferensens protokoll 30/8 1906 (förvaras i första volymen protokoll för SSKF). Min kursiv.

28. Kvinnornas fackförbunds kongress 1907, protokoll s 15. I protokollet står det "visas intresse för".

29. Kongressprotokoll 1907, s 12.

30. Hon fortsatte: "då ej det ringaste gjorts för att följa partikongressens beslut i frågan" (dvs att satsa lika mycket på agitationen bland kvinnorna som på annan agitation). *Ibid*, s 13.

31. Cit efter Flood, 1960, s 33.

32. Flood, 1960, s 110f, 114f, 118.

33. Kongressprotokoll 1911, s 10, Anna Sterky, och s 12, Elin Lindley. Det bör noteras, att det var fler än kvinnorna som blev utan pengar p g a partiets bottenkörda ekonomi efter storstrejken. Men kvinnorna hade fog för sin upprördhet, det har visat sig att de pengar som avsatts till kvinnoagitation i stället användes för att betala partiets skulder, enl Gröning, 1988, s 91.

gjorde att kvinnorna utåt måste tåga om orsaken till att man inte hade råd att agitera. När kvinnorna 1909 fick besked om att anslaget för 1910 dragits in framhöll Elin Lindley att det skulle "förinta hvarje rörelsens möjlighet" och dessutom försätta kvinnorna "i en misstänkt dager", eftersom man inte offentligt kunde förklara anledningen till att man inte hade resurser för agitationen.³⁴

Eget förbund?

När de fackligt och politiskt aktiva socialdemokratiska kvinnorna från 1907 samlades till kongresser för att diskutera gemensamma spörsmål var det frågan om kvinnornas organisationsform som ständigt återkom på dagordningen. Den konkreta frågan var om kvinnorna skulle bilda ett eget förbund eller ej. När man talade om att bilda kvinnoförbund var det administrativa och ekonomiska vinster i samband med bildandet av en centralorganisation som framhävdes, men bakom de praktiska frågorna fanns också andra problem. På kongresserna klagade de socialdemokratiska kvinnorna ständigt, dels på arbetarkvinnornas ringa anslutning till partiet och dels på partiets brist på intresse för kvinnorna och deras organisering. Ofta sågs ett samband mellan de två; arbetarkvinnornas frånvaro i partiet berodde, enligt flera framträdande socialdemokratiska kvinnor, till stor del på det motstånd kvinnorna mötte bland manliga partikamrater. Ur kvinnornas synpunkt kunde problemet tillspetsat och förenklat beskrivas med ett ord: männen.

När jag påstår att kvinnornas problem var männen är det ett sätt att vända på perspektivet; det har både i fackliga och politiska sammanhang inom arbetarrörelsen varit vanligt att beskriva kvinnorna som ett problem.³⁵ Kvinnorna fick ständigt höra att de som grupp betedde sig "fel" i förhållande till de "riktiga" arbetarna, dvs männen. Med männen som självklar norm kritiserades kvinnorna för att de inte organiserade sig som män, för att de arbetade för lägre lön än män, för att de var emot nattarbetsförbud för kvinnor i industriellt arbete.³⁶ Ironiskt nog var det ofta männen som både beskyllde kvinnorna för säraktioner och särskilde kvinnorna genom att utestänga dem från fackföreningar och införa särskilda regler, och det trots att kvinnorna ville bli lika behandlade.³⁷

Även i fråga om kvinnorösträtten förordade det socialdemokratiska partiet – trots kvinnornas uttryckliga protester – särskiljande av kvin-

34. Soc dem kvinnokonferensens utskotts protokoll 25/4 1909 paragraf 6. Det kan noteras att Agda Östlund å sin sida lojalt förklarade, att hon trodde att partistyrelsen var tvungen att handla som den gjorde.

35. Karlsson, 1991, s 63f. Jfr not 6 ovan med hänvisning till Gröning.

36. Jfr Carlsson, 1986, kap 4 o 5; Qvist, 1973, s 246f.

37. Carlsson, 1986, kap 4.

norna genom att periodvis prioritera manlig rösträtt.³⁸ När kvinnorna väl erövrat rösträtten anklagades de för att de inte betedde sig som män. De ansågs inte utnyttja rösträtten i lika stor utsträckning som männen och ansågs rösta "fel", dvs på annat parti än männen.³⁹ Inför folkomröstningen om totalt spritförbud 1922 visade det sig dessutom att det inte ansågs självklart att kvinnorna skulle delta med motiveringen att de inte drack sprit. När den manliga riksdagsmajoriteten var beredd att särskilja mäns och kvinnors röster för att ta reda på männens önskemål, protesterade Agda Östlund, en av två s-riksdagskvinnor. Hon fruktade att ingen hänsyn skulle tas till kvinnoopinionen om det blev majoritet för nej till förbud bland männen och skrev i *Morgonbris*: "Folket blir följaktligen när vi stå inför den praktiska tillämpningen av folkomröstningen reducerat till männen."⁴⁰ Parentetiskt kan tilläggas att folkomröstningen blev jämn – 40 000 rösters övervikt för nej till spritförbud – och att könsskillnaden var tydlig. 59% av kvinnorna röstade för spritförbud mot 41% av männen.⁴¹

Frågan om kvinnornas organisationsform

För att återgå till den svåra frågan om kvinnornas organisationsform diskuterades den om och om igen på de socialdemokratiska kvinnornas kongresser, från 1907 och framåt.⁴² När kongressens arbetsutskott, som fungerade som kongressledning, redan 1908 föreslog bildandet av ett socialdemokratiskt kvinnoförbund var meningarna delade bland kongressdeltagarna.⁴³ Anna Sterky inledde debatten med att berätta att förslaget om förbund väckts av arbetsutskottet av praktiska skäl, "därför att arbetet vuxit oss över huvudet".⁴⁴ I debatten höll många med om att en mer samordnad organisation behövdes, men tanken på ett eget förbund visade sig vara kontroversiell. Amanda Horney fann ordet förbund "motbjudande" och framhöll, att om kvinnorna bildade ett eget förbund "kommer det att verka som om vi ej litade på våra manliga kamrater".⁴⁵

38. Även kvinnoopinionen var delad i fråga om rösträtten, se Carlsson, 1986, s 147–161, 200–217.

39. Sven Ulric Palme, 1969, s 44–57; Gröning, 1988, s 192.

40. *Morgonbris* 1922:4. Se även soc dem kvinnoförbundets styrelses opinionsyttring i frågan, *Morgonbris* 1922:4 s 7.

41. Knobblock, 1995, s 87.

42. Jag vill återigen understryka att kongressprotokollen refererar debatten i kraftigt förkortat och beskuret skick. Den bild som ges är de socialdemokratiska kvinnornas officiella och i efterhand godkända version av debatten. Åtskilligt av det som sades nådde aldrig protokollet, t ex i den nedan nämnda 7 timmar långa debatten 1908.

43. Soc dem kvinnors kongressprotokoll 1908, s 14–21.

44. *Ibid*, s 14.

45. *Ibid*, s 15.

Flertalet talare var eniga om att kvinnorna var eftersatta i partiet, men fruktade samtidigt att ett kvinnoförbund skulle öka avståndet till männen. Elma Danielsson från Malmö gav tankarna uttryck i ett målande bildspråk: "Vi gå nu i en fåra, männen i en. Bilda vi eget förbund blir det att fortsätta på den vägen. Det är ej vårt fel. Felet ligger däri, att vi tillbakasattes från början." Hon underströk vikten av att rörelsens kvinnor och män arbetade tillsammans och att kvinnorna inte isolerade sig: "Och isolering är att vi framställa våra krav för oss själva och ej föra ut dem till männen."⁴⁶ Anna Sterky avfärdade däremot talet om isolering som "löjligt". Hon, som företrädde och talade för arbetsutskottets förslag för förbund, menade att kvinnorna som socialdemokrater inte var isolerade, de behövde en bättre form för organisationen.⁴⁷

De som var emot bildandet av ett separat kvinnoförbund fick stöd av partistyrelsens och LO:s representanter, som gästade kongressen. Herman Lindqvist från LO tyckte att det inte vore "klokt och välbetänkt, att inom ett parti bilda så att säga flera partier".⁴⁸ Riksdagsmannen Nils Persson, som var partistyrelsens representant, berättade att partistyrelsen visserligen inte uttalat sig i fråga om ett kvinnoförbund, men att "stämningen varit för avstyrkande".⁴⁹ Albin Weidenhajn, som också representerade partistyrelsen, uppmanade till enighet och han var, enligt protokollets referat:

"... fullt övertygad om att ett förbund skulle skada såväl männens som kvinnornas organisationer. Ett speciellt kvinnoförbund skulle ovillkorligen verka ensidigt, då dess synpunkter alltid sammanfölla med partiets och detta skulle förlama hela rörelsen. Man borde inte under några förhållanden inom ett parti göra undantag för män eller kvinnor, då de alla ha samma intressen."⁵⁰

Att kvinnoklubbar ändå behövdes berodde enligt Weidenhajn på "kvinnornas obekantskap med partiet".⁵¹ Kvinnokongressens debatt om att bilda förbund eller ej varade i hela 7 timmar och när frågan slutligen behandlats av redaktionsutskottet meddelade Anna Sterky (utan närmare motivering) att arbetsutskottet, som utgjorde konferensledning, funnit "att det nu kanske vore oklokt att bilda förbund".⁵²

Några år senare skulle Ruth Gustafsson, en av de mest framträdande socialdemokratiska kvinnorna, beskriva det som att partistyrelsen lagt

46. Ibid, s 17.

47. Ibid, s 19.

48. Ibid, s 6.

49. Ibid, s 21. I en i partistyrelsen (PS) diskuterad resolutionstext sade man att det inte vore "önskvärt för arbetarörelsens nödiga enhet, att en särskild kvinnoorganisation upprättas". Efter diskussion gjordes ett förtydligande, det gällde då en "utom partiets ram och kontroll stående kvinnoorganisation". Efter omröstning beslöt PS att inte göra något uttalande. SAP PS-protokoll 3/7 1908 § 6.

50. Ibid, s 19.

51. Ibid.

52. Ibid, s 77. Tyvärr är inte den långa diskussionen med i protokollet.

in sitt "bestämda veto" mot bildandet av ett kvinnoförbund. Partistyrelsen hade mycket riktigt debatterat frågan. Ett förslag till uttalande från partistyrelsen mot bildande av ett kvinnoförbund föredrogs i partistyrelsen 1908, när man med anledning av inbjudan att delta i kvinnokongressen diskuterade hur man skulle ställa sig till ett socialdemokratiskt kvinnoförbund. Uttalandet mot förbund avisades efter stark protest från Fredrik Ström, som varnade för en alltför doktrinär hållning i frågan. Enligt Ström skulle det innebära "en synnerligt stor olycka för partiet" om resolutionen antogs. I den föreslagna resolutionen sade man att "det icke vore önskvärt för arbetarörelsens nödiga enhet, att en särskild kvinnoorganisation upprättas, utan bära arbetets kvinnor såväl som arbetets män sammanslutas inom det socialdemokratiska partiet".⁵³

Under debatten föreslog ordföranden en ändring av resolutionen. Ändringen gav en antydning om att man fruktade att en självständig kvinnoorganisation skulle gå alltför egna vägar. Resolutionens "särskild kvinnoorganisation" skulle enligt förslaget ersättas med "utom partiets ram och kontroll stående kvinnoorganisationer". Men inte heller det gillades av partistyrelsen, som efter omröstning med 9 röster mot 5 följde Fredrik Ströms förslag att låta bli uttalandet.⁵⁴ Ett uttalande hade sannolikt kunnat verka provocerande på kvinnorna och var knappast behövt – partistyrelsens inställning förmedlades med avsedd effekt av dess representant på kvinnokongressen.

Frågan om att bilda ett kvinnoförbund var inte färdigdiskuterad därmed. Flera motioner om bildandet av förbund inkom till både den andra och den tredje socialdemokratiska kvinnokongressen, 1911 respektive 1914. Vid båda dessa tillfällen var verkställande utskottet emot att bilda förbund, vilket motiverades med dålig ekonomi. Det gällde inte minst 1911, då Anna Sterky berättade om besvikelsen över att årets bidrag från partiet om 5 000 krympt till en knapp tredjedel.⁵⁵ Frågan om att bilda eget förbund bordlades med hänvisning till att man inom partiet nyligen beslutat att agitationen skulle skötas av partidistrikten. I debatten var många talare visserligen skeptiska till partidistriktens engagemang för kvinnorna, så trodde Elin Lindley "icke så värst mycket på det manliga intresset för agitationens bedrivande bland kvinnorna inom de olika distrikten",⁵⁶ men kongressen följde verkställande utskottets förslag att prova den nya formen för agitation. I ett uttalande hänvisade kvinnokongressen till 1911 års partikongress, där man sagt "att såväl parti- som distriktsstyrelserna skola tillgodose den

53. SAP PS-protokoll 3/7 1908 paragraf 6.

54. Ibid.

55. Kongressprotokoll 1911, s 10

56. Ibid, s 12.

kvinnliga agitationen såväl vad angår kvinnliga agitatorer som val av ämnen, som särskilt beröra kvinnorna".⁵⁷

Vid kvinnornas kongress 1914 var den ekonomiska situationen än mer bekymmersam och verkställande utskottet befarade genom Signe Svensson (senare Vessman), att arbetarkvinnorna skulle komma att splittras efter sin förmåga att erlægga avgift till ett förbund.⁵⁸ I stället för att nu bilda förbund föreslog arbetsutskottet att kvinnorna skulle vända sig till partikongressen och i en motion begära, att partiet skulle ta större ekonomiskt ansvar för kvinnorna. De organisatoriska problemen, som fortfarande var besvärande, skulle lösas enligt det förslag till organisationsprogram för de socialdemokratiska kvinnoorganisationerna, som utskottet förelade kongressen. Dittills hade de socialdemokratiska kvinnorna, som lokalt var organiserade i kvinnoklubbar, saknat en central organisation. Det var tillfälliga arbetsutskott som stod bakom de gemensamma sammankomsterna. När kvinnorna samlades till sin första konferens 1907 betonade Anna Sterky, att avsikten inte var att bilda "något politiskt kvinnoförbund, ej någon kvinnoöströrelse, utan skulle här dragas upp linjer för en planmässig agitation bland kvinnorna, för att det skulle bli ett samarbete mellan de olika grupperna bland oss".⁵⁹

På 1907 års konferens hade man inte valt någon formell styrelse, utan ett den "socialdemokratiska kvinnokonferens arbetsutskott", som skulle se till att agitation kom till stånd bland kvinnorna i hela landet. De enda riktlinjer som gavs var att agitationen skulle vara i överensstämmelse med partiets program och stor vikt skulle läggas dels vid kvinnorösträtten, dels vid bildandet av socialdemokratiska kvinnoklubbar.⁶⁰ Utskottet blev arbetstyngt, vilket var ett av flera skäl till att man på kommande kongresser diskuterade bildandet av ett förbund. Arbetsutskottet fanns kvar till 1914 års kongress, då man, som sagt, i stället föreslog inrättandet av en mer permanent Centralstyrelse. Dess uppgift var bland annat att ge ut tidningen *Morgonbris*, att verkställa kongressens beslut, att agitera, upplysa och "bevaka frågor av särskild vikt för kvinnorna", att ha kontakt med kvinnoklubbarna och rapportera till parti-styrelsen. Det var i stort sett samma samordnande uppgifter, som tidigare handlagts av det verkställande utskottet, som nu formaliserades. Förslaget om Centralstyrelse antogs av kongressen 1914 och arbetet i den kom i stort sett att bedrivas som i det tidigare, verkställande arbets-

57. Ibid, s 14.

58. Kongressprotokoll 1914, s 10. Diskuterades enligt protokollet även vid socialdemokratiska kvinnokonferensens utskottsmöte den 7/1 1914, paragraf III.

59. Protokoll från Sveriges första socialdemokratiska kvinnokonferens 1907, Stockholm 1907, s 9. Jfr Flood, 1960, s 92.

60. Ibid, s 56.

utskottet.⁶¹ Centralstyrelsen var i sin tur en föregångare till förbundsstyrelsen, som ledningen kallades när kvinnoförbundet formellt bildade centralförbund 1920.

Förslaget om att inrätta en centralstyrelse kan möjligtvis ses som en samlande strategi, som ett sätt att utan att (mot partiets vilja) bilda förbund ändå möta förbundskravet i de egna leden. Förslaget om centralstyrelse hindrade inte att förbundsfrågan debatterades livligt också vid 1914 års kongress. Flera representanter för landsortsklubbar såg nu likasom tidigare ett förbund som ett välbehövligt stöd i arbetet, medan Stockholmsrepresentanterna hade en tendens att betona de ekonomiska svårigheterna med separatororganisering.⁶² Den tillbakagång i rörelsen som kunnat iakttagas under kongressperioden berodde enligt en talare på att förbund inte bildats, medan andra framhöll flera orsaker, inte minst klubbarnas sviktande ekonomi.⁶³

Ruth Gustafson, som fungerat som verkställande utskottets ordförande under kongressperioden, ansåg att ett förbund borde ha bildats redan 1908. Att så inte skett berodde, som redan nämnts, enligt henne på "partistyrelsens bestämda veto" och hon tillade att det nu inte gick att bilda förbund på grund av oenighet bland klubbarna.⁶⁴ Oenigheten bland kvinnorna i fråga om organiseringen och förhållandet till partiet skulle komma att bestå, konflikten blev "konserverad" och så småningom inbyggd i kvinnoförbundet (jag återkommer till det längre fram). Det som "byggdes in" var en (förnekad) könskonflikt; en konflikt vars könsdimension låg i att en manligt dominerad partiledning gick emot kvinnornas önskemål och slog fast att kvinnornas intressen sammanföll med partiets, utan att fråga efter det kvinnorna talade om som "sina egna liffsintressen". Kvinnoförbundet blev bärare av konflikten, som yttrade sig i att kvinnorna blev oense om huruvida de skulle bilda eget förbund eller ej. Det kan också uttryckas som att kvinnorna var oense om de skulle följa en "kvinnolinje", dvs bilda separat organisation för att hävda kvinnors intressen, eller om de skulle följa "partilin-

61. Kongressprotokoll 1914, s 10–13; Flood, 1960, s 118.

62. Hulda Flood antydde senare, med en ironisk släng, att skillnaden berodde på styrelsens större tilltro till partiet. I sin historik över kvinnoförbundet skrev hon om styrelsen och landsortsklubbarnas önskan om förbund: "Frågan om bildande av förbund hade dock, ända tills 1920, energiskt avisats av styrelsen i Stockholm. Där bar man tydligen på den förhoppningen att partiet skulle ta hand om och omhulda sin kvinnorörelse." I socialdemokratiska kvinnoförbundet 1920–35. Några erinringar inför jubileet av Hulda Flood, 1935, s 8.

63. Kongressprotokoll 1914, s 13–14.

64. *Ibid.*, s 14. Jfr Christina Carlsson Wetterbergs text om Anna Sterky, där hon framhåller att Anna Sterky i brev till Hjalmar Branting 1917 angav att skälet till att kvinnorna inte bildat förbund var partiets invändning mot att kvinnorna skulle kunna bilda en stat i staten (vilket ju egentligen var vad LO:s Herman Lindqvist sagt på kvinnornas kongress 1908, se ovan). Parentetiskt tillade Anna Sterky att det nog blivit en blygsam stat. Se Christina Carlsson Wetterberg, Anna Sterky – en pionjär inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1991, s 79.

jen” och låta partiledningen definiera vad som var kvinnors och mäns gemensamma intressen.⁶⁵

Den för kvinnornas politiska arbete betydelsefulla nyheten inför 1920 års kongress var givetvis införandet av allmän rösträtt för kvinnor och män, en förändring som Anna Sterky underströk när hon inledde debatten om att bilda ett centralförbund. Hon framhöll, att kvinnorna sedan länge behövt en fast organisation, och att ”nu med kvinnornas ökade rättigheter är det deras plikt att uppträda på ett målmedvetet sätt och med större sammanhållning”.⁶⁶ Partistyrelsens representant Gustav Möller betonade också han kvinnornas stora uppgift i kommande riksdagsval. Han framhöll att kvinnorna, särskilt i städerna, var i majoritet bland landets röstande och det vore, sade han, ”synnerligen ödesdigert om arbetarnas kvinnor stode efter de borgerliga kvinnorna” när det gällde att lägga tyngd i den ”politiska vågskålen”.⁶⁷

Kvinnornas långvariga diskussion om ett kvinnoförbunds vara eller inte vara slutade således med att ”förbundsfalangen” vann, sannolikt med partiets bifall.⁶⁸ Partiet hade under 1910-talet strävat efter att mobilisera väljarna och vinna alltfler röster. Med rösträtten blev kvinnorna en intressant målgrupp på ett nytt sätt. Det samtidiga, formella bildandet av ett socialdemokratiskt kvinnoförbund var knappast en slump. Tvärtom bör bildandet av kvinnoförbundet ses som ett led i partiets strävan att effektivisera organisationen och mobilisera nya väljargrupper.⁶⁹ Därmed bortföll en grund till kvinnornas oenighet. Av tidigare debatter att döma var partiledningens avvisande inställning till ett separat kvinnoförbund en bidragande orsak till splittringen mellan kvinnorna.⁷⁰

Den interna diskussionen om kvinnoförbundets vara eller inte vara tog emellertid inte slut med bildandet av ett centralförbund. Tvärtom har frågan om formen för kvinnornas anslutning till partiet genom

65. Detta skulle kunna beskrivas som en likhetslinje (partilinjen – inga särskilda könsintressen finns) och en särartslinje (kvinnolinjen, som innebar hävdandet av särskilda kvinnointressen) i enlighet med Yvonne Hirdmans sätt att diskutera i bl a Mellan likhet och särart – kvinnorörelsens historia i ett annat perspektiv, 1983; Hirdman, *Den socialistiska hemmafrun*, 1983 samt Hirdman, *Att lägga livet till rätta*, 1989. (Jfr också för ett annat synsätt Carlsson, 1986, s 259).

66. SSKF kongressprotokoll 1920, s 10. I förbundets rapport till partiet samma år framhävdes också kvinnornas djupt kända behov av att stärka organisationen i samband med kvinnorösträttens införande, enl SAP styrelseberättelse 1920, s 13. Jfr Kongressprotokoll 1920, s 10.

67. SSKF kongressprotokoll 1920, s 10.

68. Om än obekräftat! Jfr Lotta Gröning, 1988, som kopplar ihop partiets större intresse för kvinnorna från 1920 med kvinnorösträttens införande, s 122, 134, 191–92.

69. Gröning, 1988, s 191.

70. Lisa Mattson, Göteborg, ordf i SSKF 1965–81, har vid samtal med förf 4 /9 1994 påpekat ett annat skäl för splittringen mellan kvinnorna, nämligen att distrikt med många kvinnoklubbar som t ex Skåne, föredrog att direkt från partiet få pengar för agitation framför att gå via ett förbund, sannolikt för att det bedömdes som mer ekonomiskt ”lönsamt”.

åren ständigt återkommit, inte minst på kvinnoförbundets kongresser. Utgångspunkten har vid flertalet diskussioner varit den klassiska, nämligen att separat kvinnoorganisering egentligen inte behövts inom arbetarrörelsen och det socialdemokratiska partiet. Man har i istället understrukit, att arbetarklassens kvinnor och män haft gemensamma intressen. Även inom kvinnoförbundet har man alltid nogsamt understrukit samhörigheten med partiet. Vid 1920 års kongress inledde Anna Sterky förhandlingarna med följande ord:

”Vi betrakta oss nämligen inte som en särskild rörelse utan som en avdelning av det stora arbetarepartiet, med vilket vi förena oss i strävan att så fort som möjligt komma fram till målet, ett bättre samhälle.”⁷¹

Men varför behövde kvinnorna en egen ”avdelning”?

Varför kvinnoförbund?

Svaret på frågan om varför kvinnorna behövde en egen ”avdelning” är inte givet. Kvinnoförbundet var ingen särskild rörelse men med hänvisning till behovet av en central organisation bildade kvinnorna, aningen motsägelsefullt, ett eget förbund.⁷² Mest talade man om att kvinnoförbundet behövdes för att organisera kvinnorna, vilket man ansåg att partiet i hög grad misslyckats med.⁷³ Ett annat och i efterhand ofta anfört skäl för den egna ”avdelningen” var kvinnornas behov av extra skolning. Kvinnorna var, som de själva sade redan på 1908 års kongress, ”eftersatta” i partiarbetet och behövde komma ikapp männen kunskapsmässigt.⁷⁴ Det gällde än mer när kvinnorna efter rösträttens införande skulle delta på lika villkor med männen i det politiska arbetet. På den konstituerande kongressen 1920 sade man att förbundet bildades dels för att öka kvinnorepresentationen i partiet och dels för att ”kunna åstadkomma ett starkare opinionsbildande vid avgörandet av stora allmänna frågor”, vilket väl får tolkas som att syftet var att frammana en starkare, socialdemokratisk kvinnoopinion.⁷⁵

Förbundet eller den egna avdelningen behövdes med andra ord för att organisera kvinnorna och öka kvinnorepresentationen. Någon särskild politisk uppgift uttalades inte, utom den redan nämnda, att skapa opinion bland kvinnorna vid ”avgörandet av stora allmänna frågor”. Man talade denna gång inte om frågor av särskilt intresse för partiets kvinnor, som man gjort när kvinnorna först samlades till kongresser, t ex för att diskutera kvinnorösträtten.⁷⁶ I det nybildade förbundets

71. SSKF kongressprotokoll 1920, s 7.

72. Ibid, s 11.

73. Se ovan; Jfr Gröning, 1988, s 122, 191.

74. Kongressprotokoll 1908, s 16

75. SSKF kongressprotokoll 1920, s 11.

76. Soc dem kvinnoorganis årsberättelse 1907–08, s 12.

stadgar fanns, som redan nämnts, i ändamålsparagrafen däremot en rad om att man skulle "*bevaka och arbeta för sådana sociala och politiska frågors lösning, som särskilt beröra kvinnornas, mödrarnas, barnens och hemmens intressen*".⁷⁷ Enligt stadgarna var uppgiften därutöver bland annat att upplysa och intressera kvinnor för kunskapssökande, så att "duglighet förvärfvas till de uppgifter, som påvåla dem i arbetareklassens frigörelsekamp".⁷⁸

Vilka uppgifter som åvilade kvinnorna i arbetarklassens frigörelsekamp var inte närmare specificerat. Arbetarklassens kvinnor och män skulle kämpa sida vid sida, vilket tidigare i praktiken – och här aningen tillspetsat – kommit att tolkas som att kvinnornas uppgift i första hand varit att stödja männen i *deras* klasskamp.⁷⁹ Möjligheten att kvinnorna, som var en minoritet bland partimedlemmarna, som grupp skulle kunna hävda en *annan* inställning i politiska frågor än männen var vid den här tiden knappast tänkbar. Det framgick vid diskussionen på kvinnokongressen 1908, då partistyrelsens representant förutsatte, att ett kvinnoförbunds synpunkter alltid "sammanfölla med partiets". Kvinnorna var, som sagt, i sin tur alltid noga med att betona samhörigheten med partiet, men det var de facto inte alltid kvinnornas och partiets synpunkter sammanföll. Det gällde som bekant både i fråga om kvinnors rösträtt och om nattarbetsförbud för industriarbetande kvinnor och vad kvinnorna då fick höra var att de hade fel. Det fanns inte plats för mer än en bild av verkligheten och det var tveklöst männen som hade tolkningsföreträdet.⁸⁰

Manligt motstånd

Samtidigt som kvinnorna vid de tidiga kvinnokongresserna uttryckte stort missnöje över männens förhållningssätt var de som sagt ivriga att understryka sin samhörighet med partiet och arbetarklassen, där män och kvinnor hade gemensamma intressen. Det praktiska problemet var, att man i partiet sällan såg kvinnornas problem som gemensamma. I praktiken lämnades kvinnorna att på egen hand klara kvinnoagitationen.⁸¹ I takt med att kvinnornas besvikelse ökade, tycks en övertygelse om att det var nödvändigt för dem att gå samman ha vuxit fram. Kvinnornas missnöje blev allt mer uttalat när rösträtten närmade sig utan

77. SSKF stadgar 1920. Min kursiv.

78. Ibid.

79. Karlsson, 1990, s 28–30, och där anförd litteratur.

80. Karlsson, 1986, kap 5. Jfr SSKF:s årsberättelse 1907–08, s 12, där man framhävde att kvinnorna hade "speciella nutidsintressen att bevaka – i främsta rummet rösträtsfrågan", vilket "*nödvändiggör* denna och flera andra frågor en stark politisk kvinnoorganisation inom partiets ram"/kursiv i originaltexten.

81. Gröning, 1988, s 122f.

märkbar attitydförändring bland manliga partikamrater.⁸² På kvinno-kongressen 1914 konstaterades i en motion att agitationen bland kvinnorna fortfarande var försummad,⁸³ och Agda Ostlund sade att "män förstå ej kvinnofrågor och kvinnoagitation".⁸⁴ Uttalad kritik mot männen hördes också vid 1917 års kongressdiskussion om agitationen bland kvinnorna, där ett hinder sades vara "männens tysta och ihärdiga motstånd mot kvinnans framträdande i det offentliga arbetet".⁸⁵ Motståndet var kännbart även efter det rösträtten införts. På kongressen 1924 menade kongressombudet Sigrid Lundin, att männen inte var "förtjusta" över att få med kvinnorna i politiken, och att man inte tog stor hänsyn till de två (s)-kvinnorna i riksdagen.⁸⁶

Kvinnoförbundets ledning tillskrev männen en stor del av skulden till kvinnornas svårigheter. I ett flygblad till Sveriges arbetarekommuner 1919 upplyste dåvarande Kvinnornas Centralstyrelse om att det fanns en socialdemokratisk kvinnorörelse i landet, som partilöjalt spred arbetarrörelsens idéer bland "våra klassystrar". Men, förklarade man, "vi ha ringa krafter och så gruvligt små ekonomiska resurser att arbeta med, och därtill ha vi ofta rönt oförstående och likgiltighet från de manliga partivännerna", vilket lett till att "arbetet många gånger blivit tungt och lamslaget".⁸⁷ På samma sätt skrev förbundsledningen till de egna kvinnoorganisationerna i ett flygblad, apropå de förestående kommunala valen, att man inte trodde det fattades dugliga kvinnor. Problemet var, enligt flygbladet, att "Männen vilja ju i allmänhet icke giva plats för oss kvinnor".⁸⁸

Inom partiet var man mer benägen att söka felet hos kvinnorna, som ansågs rösta fel (dvs borgerligt) eller inte alls. I cirkulär till distrikt och arbetarekommuner uppmanades "männen att ta med sina hustrur till vallokalen".⁸⁹ Vägen till kvinnorna gick för partiet med andra ord via familjen, via kvinnornas privata relationer, och det gällde både ifråga om valdeltagande och ifråga om organiseringen.⁹⁰

82. Ibid, s 122f, s 192.

83. Kongressprotokoll 1914, s 17.

84. Ibid, s 20.

85. Kongressprotokoll 1917, s 13 (Olivia Joakimsson).

86. Kongressprotokoll 1924, s 42.

87. Flygblad till Sveriges Arbetarekommuner från Socialdemokratiska kvinnornas centralstyrelse 1919, SSKF:s arkiv vol B II:1.

88. Flygblad till Sveriges Socialdemokratiska Kvinnoorganisationer från SSKF:s förbundsstyrelse 1920; SSKF:s arkiv, B II:1.

89. Gröning, 1988, s 192.

90. Även kvinnorna vände sig till männen för att få med kvinnorna, t ex när styrelsen för kvinnornas fackförbund vid den första s-kvinnokonferensen 1907 lät uttala: "Ingen organiserad arbetare får, om han vill anses solidarisk i klasskampen, tolerera att hans hustru eller öfriga kvinnliga anförvanter, såvida de äro lönearbetare, står utanför sin organisation". Protokoll från Sveriges första socialdemokratiska kvinnokonferens 1907.

I det perspektivet blev bildandet av kvinnoförbundet betydelsefullt. Genom förbundet skapades en "kvinnoväg" till partiet och därmed ett viktigt kontaktnät kvinnor emellan och ett kontaktorgan i förhållande till partiledningen. Det gav i sin tur kvinnorna möjligheter att agera på ett nytt sätt, t ex när det gällde klagomål över förhållandena ute i partidistriktet. När kvinnoförbundet 1922–23 fick in rapporter från sina agitatorer och i årsberättelsen skrev, att det "nästan genomgående klagats över det bristande intresse, som arbetarekommunerna visat för agitationen bland kvinnorna" kunde man gå vidare till högre nivå i partiet.⁹¹

Kvinnoförbundet tog t ex upp klagomålen vid en konferens för ledare för partidistriktet, som anordnats av partistyrelsen. Kvinnorna fick partiledningens och konferensens stöd på så sätt, att en särskild punkt om organisationsarbetet bland kvinnorna infördes i den av konferensen antagna "handledning för socialdemokratiska arbetarepartiets organisationsarbete". I handledningens punkt 8 betonades, att arbetarekommuner och distrikt skulle ägna större uppmärksamhet åt organisationsarbetet bland kvinnorna. Bland annat uppmanades de ge ekonomiskt stöd åt kvinnoklubbarna och också ordna möten för att bilda kvinnoklubbar.⁹²

Partiets stöd var välkommet, men förändringarna gick långsamt och kvinnorna klagade återigen inför valet 1926 på sina manliga partikamrater.⁹³ Samtidigt visade valstatistiken att kvinnorna inte röstade i önskvärd utsträckning. Vid 1921 års val hade visserligen arbetarhustrur röstat ivrigare än förväntat, men industriarbeterskor och hembiträden tillhörde de grupper i arbetarklassen som minst deltog i valet. Totalt beräknade man att en halv miljon arbetarkvinnor underlåtit att rösta och den största reserven fanns bland ogifta arbeterskor.⁹⁴ Detsamma underströks på ett valblad 1928; vid andrakammarvalet 1924 hade de borgerliga partiernas kvinnor röstat flitigare än arbetarkvinnorna.⁹⁵

91. SSKF styrelseber. 1922–23, s 3.

92. Ibid, s 4; Cirkulär SSKF 1924 /vol BII:1 SSKFs arkiv/ samt Flood, 1960, s 143.

93. SSKF:s cirkulär 1927 (vol FII:1), till distriktets årskonferenser. Klagomålen var ömsesidiga. Från manligt håll hade man, enligt cirkuläret, på valledarkonferens 1926 framhållit att det var nödvändigt att "kvinnorörelsen omorganiserades, så att ett effektivare organisationsarbete kunde bedrivas". Det var i den andan kvinnoförbundets ledning till 1928 års kongress arbetade fram sitt förslag till omorganisation. Jfr Flood, 1960, s 158.

94. Flygblad 24/7 1924 från SSKF styrelse till avd och klubbar (bil till SSKF VU-protokoll 6/4 1925); *Morgonbris* nr 8 1924 samt SSKF årsberättelse 1926–27, s 3. Jfr Gröning, 1988, s 122f, 192. Missnöje med kvinnornas utnyttjande av rösträtten framfördes också i en artikel i *Tiden* 1926, där Ture Agrup menade att socialismen förlorat terräng på grund av kvinnorösträtten. Även om han ansåg att det i princip var riktigt med kvinnorösträtt sade han att senare års motgångar för SAP berodde på kvinnorna och avslutade artikeln med ett suckande citat: "kvinnan som du gav mig!" (Ture Agrup "Hur kvinnorna röstade", *Tiden* 1926, s 100). Samtidigt är det intressant att notera att det var de ogifta arbeterskorna som inte röstade – den grupp kvinnor som fackföreningsrörelsen borde ha kunnat nå. Kvinnoförbundet fick skulden även för deras valskolk.

95. Valblad 1928, SSKF:s arkiv, BII:1.

Den viktiga frågan om hur man skulle få arbetarkvinnorna att i ökad utsträckning organisera sig och delta i valen togs upp både på partiets och på kvinnoförbundets kongresser 1928.

Familjeanslutning för kvinnor

När kvinnornas ställning i partiet togs upp på kvinnoförbundets kongress 1928 angrep förbundsordföranden Signe Vessman redan i sitt inledningsanförande männen för deras passivitet gentemot kvinnorna. Enligt hennes sätt att se var det männen som utgjorde problemet, inte kvinnorna. Det tycks mig, sade hon:

"som om det ännu ej gått upp för vårt partis män, hur betydelsefullt det är att även räkna deras kvinnliga anhängare till partiet. De kunna eljest vara duktiga agitatorer, men hemma tuga de."⁹⁶

I sitt tal betonade hon att tiden var inne för partiet att ägna större uppmärksamhet åt kvinnoorganisationen. Det manliga ointresset var varken ett okänt eller nytt problem, det nya var att diskussionen fördes alltmer öppet och – från kvinnornas sida – i allt skarpare ton.⁹⁷ Därmed inte sagt att det i första hand var kvinnornas tydligt uttryckta missnöje, underbyggt av en ökad medvetenhet om kvinnornas betydelse som väljare, som ledde till att kvinnorna fick mer konkret stöd från partiledningen och kongressen 1928. Det bidrog säkert, men ur partiets synpunkt var problemet ett annat, nämligen hur partiet skulle vinna arbetarkvinnornas röster. Kvinnoförbundet hade i partiets ögon misslyckats och vad gjorde partiledningen; jo, man vände sig till männen i partiledningen. Det var genom männen problemen med kvinnoorganiseringen skulle lösas.

På den punkten var man överens inom partiets och kvinnoförbundets ledning, om än från olika utgångspunkter. Förenklat kan det beskrivas som att kvinnoförbundet menade att männen skulle ändra sin attityd gentemot kvinnorna, medan man inom partiledningen var mer benägen att hävda att männen skulle se till att kvinnorna ändrade sitt beteende som väljare. När kvinnoförbundet hävdade att lösningen för framtiden låg i att partiets kvinnor och män hade lika rättigheter och skyldigheter visade man i partiledningen föga intresse för jämlikhetsargumenten. I stället ville partiledningen snabbt öka kvinnornas organiseringsgrad, varför man föreslog särregler för kvinnorna i form av "hustrurabatt", dvs nedsatt avgift för hustrur till partimedlemmar. Jag återkommer till det och vill här understryka att skillnaden i synsätt var av stor principiell betydelse; där kvinnoförbundet såg kvinnoorganiseringen som en jämlikhetsfråga såg partiet den som en fråga om att maximera antalet medlemmar och röstande.

96. SSKF kongressprotokoll 1928, s 3.

97. Ibid, s 5.

Den väg till kvinnorna som partiet kom att rekommendera blev med andra ord en som gick via personliga relationer och inte, som när det gällde män, via ett arbetskollektiv. Kvinnorna, som mestadels stod utanför arbetskollektiven, skulle anslutas "privat", dvs genom sina män – makar, fäder, bröder, söner. Männerna uppmanades ta med sina kvinnliga anförvanter till vallokalen för att se till att de röstade och på partikongressen 1928 gavs männen ansvaret för kvinnliga anförvarters organisering.⁹⁸ Partistyrelsen utvecklade sin syn i ett utlåtande till motioner om kvinnoagitationen och kvinnorepresentationen, där man konstaterade att kvinnornas anslutning måste ske på annat sätt än för kollektivanslutna män. De kvinnor som ej var fackligt anslutna måste rekryteras enskilt genom socialdemokratiska föreningar, kvinnoklubbar eller ungdomsklubbar. Partistyrelsen tillade också, att det ur partiets synpunkt inte spelade någon roll om kvinnorna anslöts direkt via arbetarkommuner eller indirekt, genom kvinnoklubbar eller socialdemokratiska föreningar.⁹⁹

För kvinnoförbundet hade den frågan givetvis betydelse, liksom det anmärkningsvärda faktum att partistyrelsen i sitt utlåtande såg männen, och inte kvinnoförbundet, som partiets främsta resurs i arbetet med att organisera kvinnorna. Det kunde tolkas som ett underkännande av kvinnoförbundet, som enligt kvinnorna erbjöd en form av kollektiv anslutning för kvinnor.¹⁰⁰ Kvinnorna hade på sin kongress klagat på att männen inte ansträngde sig för att få med kvinnorna, ja, t o m antytt att männen inte ville ha med sina kvinnliga anförvanter. Här stod olika synsätt mot varandra, även om det kunde vara svårt att urskilja dem i kongresstalens retorik. Skillnaderna kom fram tydligare i de diskussioner som före kongressen fördes vid möten mellan kvinnoförbundets styrelse och partiledningen. Då handlade det om kvinnoförbundets existens.

Nedläggning av kvinnoförbundet?

När de socialdemokratiska kvinnorna på sina kongresser om och om igen ifrågasatte den egna organisationsformen handlade diskussionen i grund och botten om kvinnornas politiska inflytande. Både före och efter det att kvinnoförbundet formellt bildats var den mer eller mindre uttalade frågan: ökade eller minskade separatoriseringen kvinnor-

98. SAP kongressprotokoll 1928, s 51. Gröning, 1988, s 192; Jfr Qvist, 1978, s 207.

99. SAP kongressprotokoll 1928, s 51. Jfr Flood, 1960, s 169.

100. Enligt partistyrelsens utlåtande vid 1928 års kongressdiskussion om kvinnorna och partiet betraktade partiledningen anslutning via kvinnoförbundet som enskild anslutning, det var endast genom fackföreningar kollektiv anslutning vanns. Jfr Flood, 1960, s 169, som återger utlåtandet från partistyrelsen.

nas inflytande i partiet? Generellt kan de återkommande debatterna sägas avspegla kvinnoförbundets redan tidigare nämnda problem med att det egna arbetet gav klen resultat. Det var svårt att nå arbetarkvinnorna och svårt att få partiets stöd. Det är knappast förvånande att diskussionen var livlig före 1920. Mer anmärkningsvärt är det kanske att förbundet i stort sett inte hunnit mer än att bildas, förrän frågan om medlemsavgifterna och möjligheterna för kvinnorna att slippa erlägga den för många betungande avgiften togs upp på kongressen 1924. En kongress motion om att kvinnorna skulle slippa erlägga avgift till partiet avisades av förbundsledningen med hänvisning till att kvinnorna skulle avsäga sig sina rättigheter i arbetarkommunerna om de inte erlade avgift. Kongressen uppdrog åt förbundsstyrelsen att i stället utreda om organisationsformerna kunde "förenklas" och utgifterna minskas.¹⁰¹

Utredningen, som skulle vara klar till förbundets andra kongress 1928, gav på våren 1927 bränsle till en diskussion om kvinnoförbundets vara eller inte vara. Kvinnoförbundets ordförande Signe Vessman hade tillsammans med Hulda Flood arbetat fram ett förslag till vad som beskrevs som en "förenklad" organisationsform och kallades "Grundlinjer för kvinnornas organisation inom socialdemokratiska arbetarepartiet". Grundlinjerna presenterades för partistyrelsen och diskuterades på ett särskilt möte mellan partiet och kvinnoförbundets ledning.¹⁰²

Förslaget till omorganisation innehöll stora nyheter på central nivå och var ett märkligt dokument för att komma från kvinnoförbundet. Förslaget innebar ett inordnande av kvinnorna i partiet på bekostnad av förbundsledningen, som helt sonika avskaffades. I stället för en förbundsstyrelse i kvinnoförbundets ledning föreslogs inrättandet av ett kvinnosekretariat, som från partiexpeditionen och i samråd med partistyrelsen skulle leda organisations-, upplysnings- och agitationsarbetet bland kvinnorna.¹⁰³ Partiet skulle stå för kvinnosekretariatets kostnader och sekretariatet skulle utses av partistyrelsen, på förslag av kvinnokongressen.¹⁰⁴ Lokalt skulle såsom tidigare kvinnoklubbar och/eller kvinnosektioner finnas om kvinnorna så önskade. Distriktsorganisationen skulle också bibehållas intakt.¹⁰⁵

101. Protokoll för vid Sveriges Socialdemokratiska Kvinnors 1:a Kongress 1924, s 27.

102. Enligt SSKF:s protokoll 8/2 1927 och 17/6 1927. Diskussionen mellan partisekretären och kvinnorna ägde rum den 24/10.

103. Enligt *Grundlinjer för kvinnornas organisation inom socialdemokratiska partiet* ingick i kvinnosekretariatets uppgift också att ge ut tidningen *Morgonbris* samt att se till att kongressbeslut verkställdes och att kontakt hölls med socialdemokratiska kvinnor i hela landet. Sekretariatet skulle också förvalta och dela ut stipendier, upprätta en bildningsfond och "i övrigt verka för de frågors lösning som särskilt beröra arbetarkvinnornas och hennens intressen" (min kursiv). Här citerat efter Flood, 1960, s 164.

104. Flood, 1960, s 162 ff.

105. *Grundlinjer för kvinnornas organisation inom socialdemokratiska partiet* tr Sthlm 1928; Se även Flood, 1960, s 162 ff.

Ett första möte mellan partistyrelsen och kvinnoförbundets ledning för diskussion om kvinnoförbundets verksamhet ägde rum i april 1927. Partistyrelsen hade då fått ta del av kvinnoförbundets förslag till omorganisation och i diskussionen kan viss påverkan från förslaget spåras, även om samtalet inte uttryckligen gällde det.¹⁰⁶ Sammanträdet inledes av partisekreteraren Gustav Möller, som konstaterade att kvinnoförbundet i sin verksamhet inte nått "tillfredsställande resultat" och att det blivit "förfelat".¹⁰⁷ Mot kvinnornas försvar av åtminstone kvinnoklubbarna stod partiledningens önskemål om rationell problemlösning. Så tyckte t ex Per Albin Hansson att det "rationellaste är att upplösa icke endast kvinnoförbundet utan jämväl kvinnoklubbarna".¹⁰⁸ När partiledningens representanter ville upphäva också de lokala kvinnoklubbarna gick de ett steg längre än kvinnorna.

I partistyrelsen var meningarna delade om kvinnoförbundets vara eller inte vara. Flera ledamöter talade tillsammans med kvinnoförbundets representanter för ett bibehållande av de lokala kvinnoklubbarna och en samtidig omorganisering av kvinnoförbundets ledning, vilket kan förefalla aningen motsägelsefullt med tanke på att klagomålen i första hand gällde männen. Enligt kvinnoförbundets representanter på mötet berodde nämligen förbundets svårigheter till stor del på manlig oförståelse. Agda Östlund sade att "en stor skuld ligger också hos den speciella mentaliteten hos de socialdemokratiska männen". Olivia Nordgren, framstående kvinnoklubbist, riksdagskvinna och ensam kvinnlig ledamot av partistyrelsen, instämde och menade att "den största svårigheten ligger i männens ståndpunktstagande till kvinnornas partiarbete". Kvinnorörelsen led svår brist på intellektuella krafter, fortsatte hon, och föreslog att det problemet skulle lösas "om de i partiet ledande männen hustrur mera intresserade sig för kvinnorörelsen".¹⁰⁹ Slutsatsen efter kvinnornas inlägg blev att männen borde ändra sig, ett mål som skulle nås via en omorganisation av kvinnoförbundet! Signe Vessman, som varit med om att utarbeta förslaget och var ordförande i det kvinnoförbund som inte längre skulle behöva vare sig ordförande eller styrelse, hade inledningsvis betonat att:

"Vi behöva komma i närmare kontakt med partiets olika instanser. Endast detta kan giva oss den materiella och moraliska styrka vi behöva. Nu betraktas kvinnoförbundet för det mesta såsom en särorganisation vid sidan om partiet. Detta försätter oss i en otrevlig isolering och hindrar avsevärt vår verksamhet."¹¹⁰

106. Enligt beslut på kvinnoförbundets VU-möte den 18/2 1927 skulle det då föreliggande förslaget, utarbetat av Signe Vessman och Hulda Flood, lämnas till partistyrelsen.

107. SAP PS-protokoll 24/4 1927, där kvinnorörelsens organisationsformer diskuterades med deltagande av bl a Ruth Gustafsson, Agda Östlund, Nelly Thüring, Anna Svensson och Signe Vessman (paragraf 11).

108. Ibid.

109. Ibid.

110. SAP PS-protokoll 24/4 1927 paragraf 11.

Omorganisationsförslaget skulle innebära att förbundet upphörde som självständig organisation medan ledningsansvaret övertogs av partiet. Det var kanske ett sätt att komma i "närmare kontakt med partiets olika instanser", men som Gustav Möller påpekade var det också "vanskligt om kvinnorna inte har organ för sin verksamhet". Han var inte heller övertygad om att det skulle fungera bättre med en speciell kvinnosekreterare och menade att det nog vore bäst att behålla kvinnoklubbarna, om inte annat för att stöta på männen, så att de intresserade sig för kvinnornas frågor. Per Albin Hansson ansåg däremot att det var det "rationellaste" att upplösa kvinnoförbundet och klubbarna. Enligt honom borde kvinnorna "tillhöra partiet på samma sätt som männen".¹¹¹

Gustav Möller avslutade debatten med att säga att kvinnornas fråvaror i partiet förklarades av att partiet byggde på kollektiv anslutning och att värvningsarbetet bland kvinnorna varit svagt. Hans syn på kvinnoförbundets insatser och framtid var inte uppmuntrande, att döma av protokollet:

"Men vi måste säga att kvinnoförbundet har blivit förfelat, det har ej haft den värvningskraft som man ursprungligen hoppades på. Vi böra söka skapa en sådan ordning att huvuduppgiften lägges på arbetarekommunerna. Kvinnornas behov att träffa varandra på särskilda möten kan tillgodoses på annat sätt, t ex genom av partiet anordnade speciella kvinnokonferenser. Därjämte bör anställas en kvinnoorganisatör som sorterar direkt under partistyrelsen. Kvinnotidningen bör även övertagas av partiet."¹¹²

Yttrandet kan knappast tolkas som annat än ett underkännande av kvinnoförbundet och dess verksamhet på det område som partiledningen såg som det väsentliga, nämligen att organisera kvinnorna. Kvinnornas möten tycktes för Möller mer handla om att "träffas" än att bedriva politiskt arbete, vilket kanske säger något både om hans och partiledningens kvinnosyn. Signe Vessman betonade avslutningsvis att det inte räckte med en ensam kraft på ett framtida kvinnosekretariat. Hon underströk att kvinnorna "vilja ha en känsla av att partiet står starkare bakom kvinnorna i deras strävan". Hon uttryckte också önskemål om att partipressen skulle intressera sig mer för kvinnornas angelägenheter. Enligt Vessman var namnet på kvinnornas organisationsform av underordnad betydelse, men hon rekommenderade försiktighet gentemot kvinnoklubbarna, som "håller på sin tillvaro". Partistyrelsen beslöt slutligen att verkställande utskottet och representanter för kvinnoförbundet tillsammans skulle "utarbeta förslag rörande den lämpliga formen" för kvinnornas organisering i partiet.¹¹³

111. Ibid.

112. Ibid.

113. Ibid.

Hustrurabatt?

När verkställande utskottet på samma partistyreelsemöte dessutom föreslog att avgiften för *hustrur* till partimedlemmar skulle sättas ned till en fjärdedel av männens "normalavgift" såg det ut att vara ytterligare ett sätt att lägga ned kvinnoförbundet.¹¹⁴ Avgiften var redan tidigare högre för medlemmar i kvinnoförbundet än för kvinnor som organiserade sig direkt i arbetarkommunerna, och en ytterligare "hustrurabatt" i partiet skulle knappast gagna förbundet. Det lowvärda syftet var att öka rekryteringen av kvinnor till partiet, men flertalet vid mötet närvarande kvinnor motsatte sig bestämt den sortens avsteg från principen om kvinnors likställighet i partiet och politiken. Så invände Olivia Nordgren mot en ytterligare "gradering" av medlemskapen och betonade att kvinnorna strävade efter "likställighet beträffande skyldigheter". Signe Vessman var också emot förslaget och framhöll att det kunde skapa motsättningar mellan kvinnorna. Så vore det t ex orättvist gentemot änkorna, som sannolikt bäst behövde nedsatt avgift. Debatten avslutades med att verkställande utskottet fick i uppdrag att ge partistyrelsen ett förslag till åtgärd.¹¹⁵

Diskussionen fortsatte samma höst vid ett möte mellan partisekreterare Gustav Möller och kvinnoförbundets ledning.¹¹⁶ Partisekreteraren tog åter upp förslaget om att sänka avgiften till partiet för *hustrur* till partimedlemmar. Han uppehöll sig utförligt kring kostnaderna för ett kvinnoförbund och frågan om ett separat förbund blev i hans beskrivning närmast reducerad till en ekonomisk fråga. Kvinnoförbundets ordförande Signe Vessman trodde inte att kvinnorna ville ha lägre avgift. I fråga om förbundets eventuella omorganisering undrade hon försiktigt "om kvinnoförbundet skulle upphöra som förbund i den händelse partiet övertar ansvaret för detsamma", en fråga som Gustav Möller besvarade jakande.

I diskussionen var meningarna bland kvinnoförbundets representanter delade. Nelly Thüring ville pröva nya arbetsformer, eftersom de gamla inte fungerade och hon trodde att det kunde vara till fördel både med lägre kontingent – "om männen vilja finansiera kvinnornas arbete" – och om särorganisationen upphörde. Hulda Flood avisade tanken på lägre avgift för *hustrur* och påpekade att klubbarna visst inte bestod enbart av gifta kvinnor. Agda Östlund tyckte att det myckna

114. Kvinnor, lantarbetare, skogs- och flottningsarbetare tillhörde dem som betalade halv medlemsavgift. *Hustrur* skulle enl förslaget betala halv avgift. Det bör noteras att Gustav Möller föreslog halv avgift för *hustrur* till partimedlemmar, vilket implicerar att en partimedlem var av manligt kön.

115. SAP PS-protokoll 24/4 1947, paragraf 16 "Kontingentsänkning för *hustrur*".

116. SSKFs förbundsstyrelse och VU-protokoll 1927; protokoll vid möte mellan partisekreteraren, förb.styrelsen och särskilt inbjudna den 24/10 1927 å partiexp.

arbetet med att skaffa nya kvinnliga medlemmar till partiet borde utföras bland männen, på vilket Gustav Möller replikerade att det var just det som var meningen. När Agnes Söderqvist frågade om man var säker på att "bättre resultat skall vinnas genom att riva sönder det socialdemokratiska kvinnoförbundet och i stället för några tusen intresserade kvinnor få ett större antal pappersmedlemmar", visade Gustav Möllers svar att man hade olika sätt att se på de kvinnliga partimedlemmarna. Mot kvinnornas betoning av lika rättigheter och skyldigheter stod Möller för ett kvantitativt tänkande, på partisekreterarvis tänkte han i medlemstal: "För mig gäller det att få kvinnorna organiserade och ej enbart intresserade och min uppfattning är att pappersmedlemmar äro bättre än inga medlemmar."¹¹⁷

Bakom de skilda synsätten anas som sagt en viktig skillnad mellan partiet och kvinnoförbundet, både i fråga om kvinnosyn och om vad man förväntade sig av kvinnorna. Det var en skillnad som kom att få betydelse också för framtiden. Mot kvinnoförbundets önskan att skola kvinnorna till med männen likställda politiska aktörer, stod partiets betydligt mer blygsamma ambition. För partiet räckte det tills vidare (därmed inte sagt för alltid) med kvinnliga "pappersmedlemmar". Om kvinnoförbundets inställning återigen betecknas som en kvinnolinje, varmed avses att man hävdade kvinnors rätt att på egna villkor och eventuellt i eget förbund agera i egen sak som likställda politiska aktörer, kan partiets hållning ses som en mer pragmatisk – om än köns- eller genusblind – partilinje. Det gällde att få med kvinnorna och att få dem att rösta, och om en "hustrurabatt" underlättade hade man inga principiella invändningar.

För kvinnoförbundets ledning föreföll läget dystert. Även om man hävdade kvinnornas likaberättigande befann man sig i en situation där handlingsfriheten var rejält begränsad. Det lät nästan hotfullt när Gustav Möller, på fråga om kvinnoförbundet kunde räkna med lika stort ekonomiskt stöd från partiet även utan omorganisation, svarade att "partiets ansvar för kvinnoorganisationerna givetvis blir större såväl moraliskt som ekonomiskt efter en omorganisation i önskad riktning".¹¹⁸

Budskapet från partiledningen kunde knappast tolkas på annat sätt än att partiet ville få bort kvinnoförbundet som självständig organisation. Kvinnoförbundets ledning, som var väl medveten om att förbundet inte utan partiets stöd kunde lösa problemen kring kvinnoorganiseringen, försökte i förslaget till omorganisation både tillmötesgå kraven på en närmare anknytning till partiet och behålla möjligheten till separat organisering för kvinnorna i klubbar och distrikt. Det var en

117. Ibid.

118. Ibid.

strategi som misslyckades i förhållande till de egna medlemmarna, som på kongressen 1928 avisade förbundsledningens omorganisationsförslag. Förbundsledningen hamnade i ett dilemma, som kan ses som en konflikt mellan uppgiften som parti- och kvinnoorganisation. Partiet ville nedläggning av förbundet, medlemmarna ville ha kvar sina klubbar och förbundsledningen hamnade i en "damn if you do and damn if you don't"-situation. Man kunde varken köra över den egna kongressen eller klara sig utan partiets stöd. Den lösning man så småningom kom fram till blev en kompromiss: kvinnoförbundet behöll sin ställning som organisation samtidigt som partiet inrättade ett kvinnosekretariat på partiexpeditionen. Den konflikt som redan fanns inom kvinnoförbundet konserverades: en konflikt mellan å ena sidan en "partilinje", företrädd av dem som i likhet med partiledningen ville knyta kvinnorna närmare partiet och på sikt helt avveckla den separata kvinnoorganisationen, och, å andra sidan, en "kvinnolinje", som hävdade en "särlinje" i form av krav på erkännande av kvinnoförbundet som självständig organisation.

Hulda Flood kan ses som en nyckelperson i skeendet. Hon hade varit med och utarbetat förslaget till omorganisation och det var hon som 1929 fick posten som partisekreterare med ansvar för kvinnoagitationen. Det var också hon som så småningom skrev kvinnoförbundets historia och i hennes beskrivning av klubbisternas mottagande av omorganisationsförslaget inför kongressen 1928 skymtar konflikten inom kvinnoförbundet mellan en "partilinje" och en "kvinnolinje". Förslaget hade skickats ut till distrikt och klubbar för diskussion inför kongressen. Med en som historieskrivare grandios partiskhet betecknade hon diskussionen i klubbarna som "felriktad". Klubbarna hade inte diskuterat det som Hulda Flood ansåg vara huvudfrågan, klagade hon, nämligen förbundets organisation. I stället hade de diskuterat om man skulle bilda sektioner i stället för klubbar.¹¹⁹

Även om Hulda Flood ansåg att medlemmarna diskuterat "fel" fråga fick förbundsledningen lägga undan förslaget till omorganisering efter kongressen 1928. Medlemmarna var som sagt avisande, Signe Vessman berättade för kongressen att 34 klubbar uttalat sig mot förslagen i "grundlinjerna" och 25 för.¹²⁰ Förbundsstyrelsen föreslog ett nej till omorganisering. Beslutet togs efter en debatt som visade på stora skillnader i synsätt kvinnoklubbister emellan.¹²¹ Själva grundfrågan fick inget svar, dvs frågan om kvinnornas ställning i partiet och om kvinnorna skulle få bättre stöd och större inflytande om de "inordnades" i partiet, än om de behöll kvinnoförbundet. Konflikten mellan kvin-

119. Flood, 1960, s 162.

120. SSKF kongressprotokoll 1928, s 15.

121. Ibid, s 14–22. 59 klubbar deltog i omröstningen vilket var få – förbundet hade 184 klubbar i slutet av 1927 enl. Flood, 1960, s 164 och 322.

norna blev inte tydlig och uttalad, men anas som en underliggande spänning i kongressdebatten. Skillnaderna i synsätt fanns kvar och konflikten följde med kvinnoförbundet många år framöver. Konflikten blev synlig i form av ständigt återkommande kongressdebatter om kvinnoförbundets vara eller inte vara. Kvinnoförbundet blev bärare av den (köns)konflikt som var hela partiets. Bakom diskussionen om kvinnornas anslutning till partiet fanns den outtalade frågan om kvinnornas plats och uppgift i partiet. Skulle kvinnorna vara "pappersmedlemmar", med lägre avgift som hustrur till de "riktiga" partimedlemmarna, männen, eller skulle de vara med på lika villkor, som jämlika, politiska aktörer? Kvinnorna ville inte bli "pappersmedlemmar" och även om de blev oense om *formen* för kvinnornas anslutning till partiet var de överens om att det var som jämlika, kvinnliga medborgare och partimedlemmar de ville vara med.

Det faktum att kvinnornas kongress avvisat förslaget om omorganisation av kvinnoförbundet hindrande inte att frågan om en kvinnlig ombudsman fanns kvar på förbundsledningens dagordning. Efter kongressen vände sig kvinnoförbundets ledning till partistyrelsen med anhållan om att en "kvinnlig ombudsman" nu skulle tillsättas.¹²² Frågan om omorganisation i form av nedläggning av kvinnoförbundet togs också upp på förbundets styrelsemöte i november 1928, för övrigt samma dag som partistyrelsen fattade beslut om tillsättandet av den "kvinnliga ombudsmannen". Inom kvinnoförbundets ledning var man tämligen enig om att nedläggningsfrågan åter skulle komma att aktualiseras inför kommande kongress, frågan var om man redan nu skulle "oroa" klubbarna på nytt. Agda Östlund föreslog att man i stället skulle vända sig till partistyrelsen. Hon klagade på bristande uppskattning från partiets sida och på att partiet tycktes se kvinnoförbundet som ett hinder för kvinnornas anslutning till partiet. För att illustrera kvinnoförbundets situation jämförde hon redaktörslönen på *Morgonbris*, som var 1000 kronor, med *Husmoderns* avlöning av sin redaktör med 20 000.¹²³

Signe Vessman var uppgiven, sade att arbetet efter kongressen varit tungt och att hon tänkte dra sig tillbaka när en kvinnlig ombudsman tillsatts: "kanhända vore det bäst sluta nu när vi äro så pass starka". Under en enligt protokollet "livlig diskussion, under vilken särskilt betonades nödvändigheten av mera stöd från partiet, inte endast ekonomiskt utan även moraliskt, om förbundet ska ha några förutsättningar att kunna arbeta", beslöt man skicka ut ett cirkulär till arbetarkommunerna om kvinnornas anslutning till partiet.¹²⁴

122. SSKF styrelseprotokoll 20/11 1928 paragraf 6. Av språkliga skäl vände man sig i partistyrelsen mot uttrycket "kvinnlig ombudsman", SAP PS-protokoll 25/11 1928 paragraf 10.

123. SSKF förbundsstyrelseprotokoll 25/11 1928 paragraf 5. Min kursiv. När det gäller konkurrensen mellan kvinno- och husmoderförbundet, se Hirdman 1983, s 49.

124. *Ibid.*

Kvinnlig partisekreterare

När partistyrelsen samma dag diskuterade frågan om småböndernas, lantarbetarnas och kvinnornas organisering var man positiv till att inrätta den tjänst som "kvinnlig ombudsman", som krävts på partikongressen och under hösten också på en partiledarkonferens.¹²⁵ Villkoret var, enligt Gustav Möller som föredrog ärendet i partistyrelsen, att tjänsten var knuten till partistyrelsen och stod under partisekreterarens och verkställande utskottets kontroll. Inställningen bland partistyrelsens övriga ledamöter var ytterst blandad, både till tanken på en kvinnornas ombudsman och till kvinnoförbundet. Rickard Sandler betecknade valresultatet bland kvinnorna i arbetarklassen som "ynkligt litet". Det dåliga valresultatet 1928 skyldes inom partileden på kvinnorna och det var sannolikt en starkt bidragande orsak till att man nu var beredd att satsa på en kvinnornas "ombudsman".¹²⁶

Carl Sköld försvarade kvinnorna och menade att "en slags manlig könshögfärd behärskade männen inom socialdemokratiska partiet. Vi borde sända ut en manlig ombudsman som omvände karlarna till mera förståelse för kvinnornas arbete och speciella problem".¹²⁷ Olivia Nordgren, som deltagit också när kvinnoförbundets ledning diskuterat frågan, uttryckte sin uppskattning över Skölds yttrande. Hon hoppades att "kvinnoförbundet snart komme att upplösas och att arbetet bland kvinnorna koncentrerades till vårt parti", vilket nog kan tolkas som att hon höll med om att det var männens inställning som hindrade arbetet bland kvinnorna. Hon försvarade också kvinnoförbundet mot Arthur Engberg, som tyckte förbundet var på väg att bli ett "funktionalistiskt självändamål". Nils Andersson såg i likhet med flera andra talare tillsätandet av en kvinnlig sekreterare som ett första steg i avskaffande av kvinnoförbundet. Han ansåg att ett avslag skulle "uppfordra kvinnorna att inrikta sig på att framgent fortsätta självständigt", vilket borde undvikas.¹²⁸ Ytterligare ett argument för en ombudskvinna, som inte anförts bland kvinnorna, framkom när personfrågan diskuterades. Personfrågan var särskilt ömtålig "när man betänker den motsättning som faktiskt existerar mellan de s k fackliga och politiska kvinnorna i vår rörelse", sade herr Högerud, med tillägget att detta kanske bara gällde Stockholm.¹²⁹ Det var ett problem som man var väl medveten om inom

125. SAP PS-protokoll 25/11 1928. Jfr Flood, 1960, s 171 samt Swedmark, som med stöd av Gröning, 1988, framhåller att kvinnorna tillsammans med lantarbetarna och småbönderna räknades in bland "småfolket", bl a s 94.

126. SAP PS-protokoll 25/11 1928 paragraf 10. Jfr Gröning, 1988, s 191. Kvinnorna fick en stor del av skulden för det dåliga valresultatet, se också Östberg, 1992, s 15.

127. SAP PS-protokoll 25/11 1928 paragraf 10.

128. Ibid.

129. Ibid. Enligt herr Högerud, som också var den partistyrelseledamot som haft språkliga invändningar mot uttrycket "kvinnlig ombudsman".

kvinnoförbundet.¹³⁰ Den frågan skulle, liksom frågan om kvinnoförbundets eventuella nedläggning, återkomma på framtida kongresser. Den tillhörde gruppen av "konserverade", olösta konfliktfrågor.

Partistyrelsen beslöt så till slut att en "kvinnlig sekreterare" skulle anställas och att hon skulle sortera under partisekreteraren och verkställande utskottet. Diskussionen visade att beslutet sågs som ett led i en omorganisation av kvinnoförbundet enligt det tidigare diskuterade förslaget. Arbetet med att organisera kvinnorna skulle ledas från partiet och på sikt var det endast kvinnoklubbar som skulle bli kvar, om kvinnorna nu ville ha kvar dem.¹³¹

Det som sedan hände var att kvinnoförbundet fortsatte sin verksamhet till synes oförändrad. Skillnaden var att förbundet fick ett systerorgan i partistyrelsens kvinnosekretariat, lett av Hulda Flood. Hulda Flood var samtidigt aktiv i kvinnoförbundet och när frågan om kvinnoförbundets nedläggning åter togs upp på förbundsstyrelsens möte i maj 1930 var det hon som gav argument *mot* nedläggning. Hon berättade att hon "med partistyrelsens gillande" fortsatt att bilda kvinnoklubbar och att en uppräckning märkts ute i landet både bland kvinnliga och manliga partikamrater. Inom förbundsstyrelsen hoppades man på fortsatt positiv utveckling och därmed avslutades nedläggningsdebatten för den gången.¹³² Det hade sett hotfullt ut för kvinnoförbundets del, men med Hulda Flood på partiexpeditionen såg det ut som om partiet nu satsade dubbelt, både på kvinnosekretariatet och kvinnoförbundet. Det intrycket förstärktes både av ökande medlemsiffror i kvinnoförbundet och ett växande intresse i partiet för så kallade kvinnofrågor under 1930-talets befolkningspolitiska debatt.

Betydde det då också att kvinnoförbundet fått "rätt" efter att genom åren ha hävdat att kvinnoagitationen var en hela partiets angelägenhet och inte en fråga enbart för förbundet? Inrättandet av kvinnosekretariatet var onekligen en viktig ansvarsmarkering från partiets sida. Ute i landet gav det mer tyngd när partiet stod bakom satsningen på kvinnoagitationen. Det var åtminstone vad brevskrivare skrev, t ex när Jämtlands socialdemokratiska kvinnoklubbars arbetsutskott bad om Hulda Floods medverkan vid en konferens 1939:

"...det är Din medverkan vi bygger hela denna konferens på. Du kommer nämligen med makt och myndighet från partiet – icke Kvinnoförbundet – och Du kan tala allvarsord med gubbarna om deras plikt att hjälpa oss i arbetet för partiet."¹³³

130. Trots att jag är väl medveten om att den viktiga frågan om konflikten mellan fackliga och "politiska" kvinnor skulle behöva ett eget avsnitt (se här Carlsson, 1986, om uppdelningen av kvinnoverkligheten, t ex s 139 och 199) väljer jag att inte här gå in på den frågan. Det är omfattande och viktig fråga, som skulle behöva undersökas systematiskt.

131. SAP PS-protokoll 25/11 1928 paragraf 10.

132. SSKF förbundsstyrelseprotokoll 5-6/5 1930 paragraf 17.

133. SAP FXXVIIa:3, brev 29/1 1939 till Hulda Flood från Anna Lindqvist Petersson. Citat från sid 2.

Innan jag går in på Hulda Floods "allvarsord med gubbarna" vill jag gå händelserna i förväg genom att konstatera att synsättet ändrades i takt med att kvinnoförbundet växte i storlek och styrka. När Hulda Flood slutade som partisekreterare 1948 fick hon ingen efterträdare. I stället beslöt partiledningen, i samråd med kvinnoförbundets dåvarande ordförande Disa Västberg, att partiet fortsättningsvis skulle ge bidrag till kvinnoagitationen genom att svara för lönen till en nyinrättad tjänst som förbundssekreterare på kvinnoförbundet. Förändringen motiverades, enligt Disa Västbergs rapport till kvinnoförbundets VU, med att man i parti- och förbundsledning nu ansåg att förbundet var "moget att helt svara för agitationen bland kvinnorna".¹³⁴

Genombrottsperioden

De svenska kvinnornas politiska genombrott vill jag förlägga till mitten av 1930-talet, då kvinnorna som grupp på ett nytt sätt blev synliga som aktörer i politiken.¹³⁵ Bland aktörerna märktes det socialdemokratiska kvinnoförbundet, som efter socialdemokratiska partiets tillträde till regeringsmakten efter valet 1932 fick en mer framträdande position än tidigare. Befolkningsfrågan blev den stora, politiska fråga som nära berörde kvinnorna och på allvar kom att dra in dem i den politiska debatt, som sattes igång 1934 med publiceringen av Alva och Gunnar Myrdals bok *Kris i befolkningsfrågan*.¹³⁶ När den socialdemokratiska regeringen 1935 tillsatte den Befolkningskommission, som inom loppet av tre år skulle producera inte mindre än 15 betänkanden, innebar det bland annat att frågor som tidigare varit privata och personliga familje- och kvinnofrågor blev samhällseliga och politiska. De handlade i hög grad om de frågor kvinnoförbundet enligt stadgarna skulle ägna sig åt, nämligen sådana som särskilt berörde "kvinnornas, mödrarnas, barnens och hemmens intressen".¹³⁷ I och med att frågorna politiserades skapades så att säga ett nytt politiskt sakfält, ett fält som var öppet för kvinnorna på ett område där de onekligen var experter och också anlätades som sådana, bl a i de många utredningarna.¹³⁸ Fördelen med

134. SSKF VU-protokoll 5/3 1948, bilaga, som jag redan hänvisat till i kap 2 not 47. Min kursiv. Swedmark, 1993, menar att Hulda Flood därefter blev "glömd" både av kvinnoförbundet och partiet (s 111), något som delvis sammanhängde med den konflikt som uppstod på kongressen 1944 om kvinnornas organisationsform mellan Hulda Flood och Disa Västberg. Jag återkommer nedan till det.

135. Se även t ex Eskilsson, 1991, s 211; Lindholm, 1990, kap 2 och 3; Hirdman, *Att lägga livet till rätta*, passim och kanske särskilt kapitlet Problembarn. Kvinnorna och det sociala hemmet, s 159–175; Karlsson, G. 1990, s 35ff.

136. Alva Myrdal och Gunnar Myrdal, *Kris i befolkningsfrågan*, 1934.

137. SSKF stadgar, paragraf 1, 1920–1951.

138. Hirdman, 1989, särskilt kap 8 om "det lilla livet".

det nya politikområdet var att kvinnorna inte direkt behövde konkurrera med männen. Strider uppstod inte om kvinnornas "plats" i politiken, dvs kvinnorna tog inte männens plats, utan välkomnades att arbeta med de "nya" befolkningsfrågorna.¹³⁹ Det var inte minst betydelsefullt för de socialdemokratiska kvinnorna, som nu fann sin plats och uppgift i politiken, efter att länge utan större gensvar ha försökt få partiet att se de så kallade "kvinnofrågorna" som partiangelägenheter.¹⁴⁰

Den ökade politiska aktiviteten bland kvinnorna märktes också i väljarkåren. Kvinnorna röstade i ökande utsträckning, vilket inte minst gällde arbetarkvinnorna. Däremot fortfor kvinnorepresentationen att vara låg, både inom partiet och mer allmänt i riksdagen och i kommunala församlingar.¹⁴¹ De olika kvinnoorganisationerna samarbetade flitigt under 1930-talet i fråga om kvinnorepresentationen, t ex inför valet 1936 och 1938 i det som 1937 fick namnet *Kommittén för ökad kvinnorepresentation*, som inte utan framgång agerade för fler kvinnor i politiken.¹⁴² Tvärpolitiskt samarbete mellan kvinnoorganisationerna förekom t ex i *Kvinnornas vapenlösa uppror*, där man protesterade mot krigföringen i Europa. Kvinnorna agerade gemensamt också i många andra frågor, t ex för nykterhet och mot attacker på gift kvinnas rätt till förvärsarbete, för att nu bara nämna några.¹⁴³

Det låg många års hårt arbete bakom det som kan betecknas som kvinnoförbundets genombrott på 1930-talet. Signe Vessman, kvinnoförbundets ordförande 1920–36, beskrev många år efteråt de förändrade relationerna mellan partiet och kvinnoförbundet. Hon förlade genombrottet till år 1933, då fick förbundet "för första gången ett mer oförbehållsamt erkännande från partistyrelsens sida", skrev hon i en tillbakablickande artikel. Hon fortsatte: "Inga tänkta formella skäl hindrade dåvarande partisekreteraren att underskriva förbundets agita-

139. Jfr Hirdman, 1989, s 153ff om kvinnornas plats i folkhemmet, om kvinnorna som "problembarn" s 159–175 samt om kvinnornas underordning, s 231ff. Om kvinnornas nya, politiska roll, se även Britta Lövgrens avhandling, *Hemarbete som politik*, 1993, och tillkomsten av Hemmens forskningsinstitut.

140. Så fick kvinnoförbundets förslag från 1928 positivt gensvar på partikongressen för sina krav på inrättande av kommunala rådfrågningsbyråer för sexuell upplysning och barnavård, men förutsatt dock att byråerna kallades rådfrågningsbyråer för *kvinnor* och inte för *föräldrar*, som kvinnoförbundet föreslagit, se SSKF styrelseber 1929, s 10. Om Befolkningsskmissionens utredningar se Hirdman, 1989, s 130.

141. Sven Aspling, *Kvinnornas politiska frammarsch i Socialdemokratisk kvinnogärning*, 1951, s 141f; jfr SSKF:s kongress 1936, s 24.

142. Jfr S U Palme, 1969, s 69, som tillskriver Kommittén liten betydelse i valet 1936, då antalet kvinnor fördubblades i riksdagen, från blygsamma fem till tio. Mest betydelsefull för de socialdemokratiska kvinnorna, som ökade från 3 till 6 (blev 8 pga ersättare), var partiets valframgång med 11 nya mandat, enligt Palme. Kommittén för ökad kvinnorepresentation tycks ha haft större opinionsskapande betydelse inför valet 1938.

143. Se i not 135 anfördd litteratur. En intressant inifrån skildring av Kvinnornas vapenlösa uppror finns hos Barbro Alving, *Personligt. Dagböcker och brev 1927–1935*, 1990. Se år 1935, särskilt s 169ff.

tionscirkulär till klubbar, arbetarekommuner och partidistrikt om aktivt deltagande. Inställningen till förbundet blev med detta i vida kretsar inom partiet helt sympatiskt förstående och positivt inriktat.¹⁴⁴ Det förefaller som om kraven från kvinnoförbundets sida var ytterst hovsamma, när man var nöjd med en underskrift från partisekreteraren. Det hindrar inte att orden speglar hennes upplevelse av en förändring från partiledningens sida, en övergång från en negativ till en mer accepterande inställning till kvinnoförbundet.

Från det Disa Västberg blev förbundsordförande 1936 fick hon och förbundet det stöd som så väl behövdes, både från partiledningen och från kvinnorna, som anslöt sig i ökande utsträckning. På kongressen 1936 gav partiledaren P A Hansson för första gången kvinnoförbundet sitt erkännande, när han sade att diskussionen om lämpligaste formen för kvinnornas anslutning till partiet nu var avslutad:

”Många känna till, att jag varit tvivlande på nyttan av en speciell kvinnoorganisation. Jag är sedan många år omvänd. Man kan nog betrakta diskussionen om den lämpligaste formen för kvinnornas anslutning till partiet såsom avslutad. Det är en kvinnornas sak att välja de metoder, som passa dem bäst för sitt arbete.”¹⁴⁵

Kvinnoförbundets medlemssiffror, som hade ökat måttligt de första åren, steg markant sedan det socialdemokratiska partiet kom i regeringsställning. 1933 års siffra om 12 700 medlemmar fördubblades till 1939, då medlemsantalet var 26 300. 1940-talet innebar också mer än en fördubbling av medlemsantalet, från 26 800 år 1940 till nästan 60 000 år 1950. Hulda Floods verksamhet med upprepade kampanjer för medlemsvärning bidrog till utvecklingen. Samtidigt ökade antalet kvinnor både i LO och bland partimedlemmarna. Numerärt var ökningen imponerande, från 30 000 kvinnliga partimedlemmar år 1929 till 82 300 år 1938.¹⁴⁶

Sammanfattningsvis fanns många faktorer bakom de socialdemokratiska kvinnornas politiska genombrott. Den socialdemokratiska valframgången 1932 speglade tidens oro, där ekonomisk kris och arbetslöshet dominerade i det svenska samhället, som också var ett samhälle i omvandling. Kvinnornas sedan 1920 så totalt förändrade ställning som medborgare var likaledes av stor betydelse. Resultatet blev märkbart först på 1930-talet, det var då kvinnorna som grupp på allvar började bli synliga och göra sig hörda i den politiska debatten.¹⁴⁷ Det gällde även det socialdemokratiska kvinnoförbundet, som efter 1920-talets arbete i

144. Raderna ser ut att kunna dölja vad som helst – vilka formella skäl hade manne använts mot kvinnorna? Signe Vessman, *Minnen och hägkomster i Socialdemokratisk kvinnogärning*, 1951, s 186. Swedmark (1993) tar också upp Vessmans ord om genombrott, s 104.

145. SSKF kongressprotokoll 1936, s 8f.

146. Flood, 1960, s 322; Aspling, 1951, s 139.

147. För utförligare diskussion om kvinnornas genombrott och deras uppgifter se Lindholm, 1990, s 66ff.

motvind och katastrofvalet 1928 med knapp nöd lyckade avvärja en hotande nedläggning. När Hulda Flood 1929 tillträdde posten som partisekreterare med ansvar för kvinnoagitationen inleddes en ny fas, som gradvis ledde till ökad förståelse för kvinnoförbundets svårigheter i partiet. Framgången var varken snabb eller lättvunnen, vilket väl speglas i Hulda Floods omfattande brevväxling.

Kvinnosekretariatet

När partistyrelsens verkställande utskott 1929 i cirkulär till arbetarkommunerna informerade om att Hulda Flood anställts för att "påbörja en verksamhet, som har till syfte att direkt från partiexpeditionen leda och övervaka agitationsarbetet bland kvinnorna", skulle det kunna läsas som en odugligförklaring av kvinnoförbundet. Det var knappast avsikten, snarare anslöt sig partiledningen indirekt till kvinnoförbundets kritik av partiorganisationerna. I cirkuläret konstaterade partistyrelsen att den långa raden av uttalanden vid kongresser och konferenser om kvinnornas anslutning haft liten effekt. "Att döma av den ringa kvinnoanslutning partiet räknar med, har dock dessa uttalanden hittills icke av vederbörande (dvs partiorganisationerna/min anm) tagits på fullt allvar".¹⁴⁸ Det blev nu Hulda Floods uppgift att se till att frågan om kvinnornas organisering togs på allvar.

När Hulda Flood den 1 februari 1929 startade sitt arbete som partisekreterare var det ännu både ovant och nytt, att kvinnor och män skulle deltaga i partiarbetet på lika villkor. Det var fråga om en stor och svår omställning, vilket Hulda Flood beskrev i ett brev till Västmanlands partidistrikt efter en turné där 1930:

"Det är nog för övrigt i Västmanland som i en del andra län, ja man kan nog säga i de flesta län, att man inte ännu fått in i medvetandet att kvinnorna ska vara med. Och det tar naturligtvis sin givna tid att lägga om uppfattningen i det fallet."¹⁴⁹

I sitt arbete som partiets sekreterare med ansvar för det nyinrättade kvinnosekretariatet hade Hulda Flood bred kontakt med både kvinnor och män ute i partidistriktet. Hon reste på månadslånga talarturnéer och hennes korrespondens med partivänner i hela landet var omfattande. Korrespondensen, som förvaras i SAP:s arkiv, ger tillsammans med bland annat brev och dagboksanteckningar i Hulda Floods privata samling en god inblick i de problem och svårigheter som mötte i organisationsarbetet. Inte minst framgår hur det ute i partiorganisationerna fanns vitt skilda sätt att se på kvinnorna och deras uppgift i partiarbetet. Det fanns å andra sidan också många samarbetsproblem och svårigheter kvinnor emellan. De politiskt aktiva kvinnorna klagade

148. SAP partistyrelsens cirkulär nr 2, 1929.

149. Brev till "partivän", Västmanlands soc dem partidistrikt från Hulda Flood, 10/2 1930, SAP:s arkiv, FXXVlaa:1.

understundom både på varandra och på kvinnor i gemen, som ansågs svåra att nå, passiva och otillräckligt politiskt intresserade.¹⁵⁰

En glimt av förhållandena i kvinnoklubbarna vid tiden före Hulda Floods anställning som partisekreterare förmedlas i de rapporter kvinnoförbundet samlade in från klubbarna inför 10-årsjubileet 1930. Uppgifterna gav underlag till en skrift, som Hulda Flood skrev till förbundets 15-årsdag.¹⁵¹ Rapporterna gav en mycket blandad bild från klubbarnas verklighet, färgad som den var både av olika rapportörer, av skilda lokala förhållanden, och av om klubbarna var nystartade eller hade en längre historia att rapportera.¹⁵²

Bland det som klubbarna fann värt att rapportera märktes t ex en kvinnoaktion för att få krogarna stängda på 1:a maj (Lysekil, år ej angivet, troligen före 1913); en kvinnodemonstration mot att lokala handlanden sålde oätliga matvaror (Oxelösund, utan år) liksom kvinnoaktioner för spritförbud (Sparreholm, 1920 och 1922). Partisprängningen 1917 hade satt sina spår i minskat medlemsantal, enligt rapporter från Hudiksvall och Södertälje. Från Trelleborg rapporterades om en samfällad aktion av manliga och kvinnliga arbetare vid gummifabriken omkring sekelskiftet. I Nyköping hade klubben 1928 använt sykkasan till att anställa en hemsyster, medan man från Norrköping rapporterade om väverskestrejck 1890 och från Karlstad om kvinnors deltagande i storstrejken 1909.¹⁵³

I Degerfors kvinnoklubb var problemen många och dagsaktuella, inte minst klagade man på att "Samarbetet med Arb.kommunen är intet och dess ledare stå fullkomligt oförstående för vårt arbete. Ingen av dess kvin(n)liga anförvanter äro anslutna till partiet varken genom kommun eller kvinnoklubb". Även i Ängelholms kvinnoklubb klagade man på männen: "förståelsen för kvinnornas politiska arbete är här inget. Det finns ingen av de ledande männens hustrur som tillhör klub-

150. Hulda Floods breda kontaktnät och täta korrespondens ger en unik, om än problemcenterad, inblick i förhållandena ute i partiorganisationerna. Kvinnosekretariatets korrespondens är, såvitt jag kunnat finna, det enda befintliga centrala partimaterial, som speglar de svårigheter som uppstod i partiorganisationerna när kvinnorna skulle integreras i partiarbetet. Kvinnosekretariatets arkiv har kompletterats med material ur Hulda Floods samling, där anteckningar av mer privat karaktär finns. Noteras bör materialets begränsningar. I kvinnosekretariatets arkiv saknas t ex storstadsområdena – Stockholm, Göteborg, Malmö. Det är landsortsproblem som speglas. En skrift som delvis behandlar samma material är Marianne Swedmarks bok om *Hulda Flood* från 1993, som utkom efter det jag gick igenom materialet.

151. Skriften var: Hulda Flood, *Socialdemokratiska kvinnoförbundet 1920–1935; Några erinringar inför jubileet av Hulda Flood*, 1935.

152. Formulär till kvinnoförbundets avdelningar med begäran om "uppgifter om kvinnornas insatser i arbetarörelsen" sändes ut med cirkulär nr 13, 1929. De (mycket ojämnt) ifyllda och returnerade cirkulären från totalt 167 klubbar förvaras i Hulda Floods samling, vol 14.

153. Samtliga exempel hämtade från inkomna frågeformulär i Hulda Floods samling, vol 14.

ben". Nacka kvinnoklubb klagade på likartat sätt, man ansåg sig nonchalerad av arbetarkommunen och "blev inte ens tilltalade i valrörelsen", varvid man gjorde sin egen valrörelse. I Vännäs gick kvinnorna fram med en egen lista eftersom arbetarekommunen vägrat dem plats på listan. Stolt berättade man att man vunnit ett mandat.¹⁵⁴

Problemet var, som Hulda Flood påpekade, att det inte var självklart att kvinnorna "fick vara med" (så svarade en manlig partivän i Vitvattnet 1929 på Hulda Floods fråga om kvinnorna, "vi ge dem inte tillfälle att få vara med").¹⁵⁵ Ett axplock ur kvinnosekretariatets korrespondens får här illustrera de olika synsätten.

Ingen "genomgående känsla av kärlek och förståelse"

Hulda Flood skulle som sagt leda och övervaka agitationsarbetet bland kvinnorna.¹⁵⁶ Hon reste runt på agitationsturnéer, informerade sig om lokala förhållanden och rekryterade nya medlemmar till partiet, till kvinno- och ungdomsklubbar. I partiet fanns 1929 i runda tal 30 000 kvinnor, vilket var 12% av medlemmarna.¹⁵⁷

Hulda Flood fick belägg för att det lokala samarbetet haltade på många håll. I Östergötlands socialdemokratiska kvinnodistrikt framhöll man att samarbetsproblemen inte berodde på kvinnorna. I sin årsberättelse 1928–29 skrev kvinnodistriktet att felet fanns i partidistriktets arbetsätt. "Trots påstötning från vår styrelse, två gånger i skriftlig form, har ej något gemensamt sammanträde med partidistriktets styrelse och kvinnodistriktets kommit till stånd. Vi anse dock ett sådant samarbete nödvändigt för en effektiv nyrekrytering av kvinnor till partiet."¹⁵⁸

Vad kunde man då göra för att förändra förhållandena? Svaret var, nu som tidigare, bättre samarbete mellan partiorganisationerna. Hulda Flood uttryckte sig inte utan ironi i sitt (ovan redan nämnda) brev till Västmanlands partidistrikt och dess sekreterare Emil Olovson. Han hade vid Hulda Floods besök bett om en kommentar från henne och hon skrev:

"Eftersom du framställde en bön om särskilda anmärkningar för egen del, så skulle jag nog kunna säga det, att arbetarrörelsen i Västmanland alldeles säkert skulle tjäna på om du och Agnes Söderqvist /kvinnodistriktets ordf, min anm/ kunde tjusa varandra litet, ty därigenom skulle kanske kunna vinnas att exemplet manade till efterföljd så att det blev en genomgående känsla av kärlek och förståelse mellan män och kvinnor i hela distriktet."¹⁵⁹

154. Ibid.

155. Hulda Floods dagbok 24/8 1929, vol 8. Swedmark (1993) lyfter också fram det citatet s 132.

156. SAP PS cirkulär nr 2:1929.

157. Sven Aspling, 1951, s 139.

158. Östergötlands soc dem kvinnodistrikts årsberättelse 1928–29, s 4. Här använt ex förvarat i SAP:s arkiv vol FXXVIa:1.

159. Brev 10/2 1930 till Västmanlands partidistrikt, SAP:s arkiv FXXVIa:1.

I sin privata dagbok var Hulda Flood betydligt hårdare i sitt omdöme om relationerna mellan partiorganisationerna i Västmanland. Där antecknade hon: "samarbete mellan parti och kvinnodistrikt obefintligt, mellan kvinnoklubbarna och arbetarkommunerna bristfälligt, inte så mycket beroende på avoghet från någondera parten utan på kortslutning i hjärnorna".¹⁶⁰

Nej, det var nog vanligtvis inte så, att relationerna mellan kvinnorna och de lokala partiorganisationerna var präglade av kärlek. Partiledningen fortfor att skicka ut cirkulär med uppmaningar till arbetarkommunerna och partidistriktet att mer aktivt ägna uppmärksamhet åt rekrytering av kvinnorna. Man framhöll att intresset ökat sedan Hulda Flood anställdes, men att aktiva insatser ständigt behövdes. Det var enligt partistyrelsen viktigt att påverka "den allmänna uppfattningen i den riktningen, att kvinnorna skola betraktas som medborgare, och som sådana deltaga i det samhällseliga arbetet". Man påminde också om partiets handledning i organisationsarbetet från 1926, där det sades vara både "önskvärt och nödvändigt", att kvinnorna deltog i arbetet.¹⁶¹

Ökat samarbete

Den lösning partiet rekommenderade var således ökat samarbete mellan partiorganisationerna. Hulda Flood skickade i partistyrelsens namn ut cirkulär med uppmaningar till arbetarkommunernas styrelser att bilda *samarbetskommittéer*, bestående av representanter för ortens arbetarkommun, kvinno- och ungdomsklubb. Kommittéerna skulle särskilt ta hand om den kvinnliga agitationen och att partistyrelsen menade allvar framgick av att man krävde in resultatrapporter.¹⁶²

Från flera håll inkom uppmuntrande rapporter till Hulda Flood. Så berättade Tomelilla arbetarkommun om att samarbetet mellan kommunen och kvinnoklubben var gott och från Hallands socialdemokratiska kvinnors samorganisation rapporterade man om stort intresse för att få kvinnor anslutna till partiet.¹⁶³ Alida Ruuth i Boden berättade glatt i brev till Hulda Flood att i Boden "är under bildning en sektion av Bodens arbetarkommun, 25 kvinnopersoner ha skrivit sina namn på ett papper och därmed betygat att de skola förlöpa man och barn och gå på klubbmöte om så erfordras".¹⁶⁴ Men mycket återstod att göra, mer än hälften av alla arbetarkommuner saknade kvinnliga medlem-

160. Hulda Floods dagbok 4/12 1930 Hulda Floods samling, vol 8.

161. SAP PS cirkulär nr 7:1931.

162. SAP PS cirkulär nr 13:1931.

163. SAP FXXVIaa:1 (åren 1929–34), brev från Hallands soc dem kvinnors samorganisation samt brev från Tomelilla arbetarkommun.

164. Ibid, brev 22/4 1932 till Hulda Flood från Alida Ruuth, Boden.

mar, berättade Hulda Flood i cirkulär till kvinnodistriktet 1934.¹⁶⁵ Hon hade gjort en utredning om kvinnornas anslutning, baserad på partiets medlemssiffror sista kvartalet 1933. Av 2 112 arbetarekommuner var det hela 1 064 som *helt* saknade kvinnliga medlemmar. Bland de 1 048 kommuner som rapporterat kvinnor fanns "ett avsevärt antal, som endast rapportera en eller två kvinnliga medlemmar".¹⁶⁶

Agitations- och värningskampanjer med speciell inriktning på kvinnorna fortgick under hela 1930-talet i partidistriktet, som i sin tur rapporterade om verksamheten till Hulda Flood. Nya argument för att värva kvinnorna fördes fram i partistyrelsens cirkulär med titeln "den kvinnliga medlemskampanjen" inför valet 1940. När arbetarekommunernas manliga medlemmar nu ofta var inkallade till militärtjänst var "agitationen för kvinnlig medlemsvärning nödvändigare än någonsin tidigare". Det var viktigt att se till att kvinnorna var så insatta i partiarbetet, att de kunde klara organisationsarbetet när männen blev inkallade, underströk dåvarande partisekreteraren Torsten Nilsson och Hulda Flood, som gemensamma undertecknare av cirkuläret.¹⁶⁷

Samma tema tog Hulda Flood upp i ett eget cirkulär, skrivet i form av en fiktiv intervju av partiets kvinnliga sekreterare, dvs både med och av Hulda Flood. Hon hade fått rapport från Norrland om att verksamheten helt låg nere i en arbetarekommun, sedan samtliga medlemmar blivit inkallade till beredskapsarbete. Kvinnliga medlemmar saknades med andra ord i den aktuella arbetarekommunen, som ju på ett helt annat sätt hade kunnat upprätthålla verksamheten om där också funnits kvinnor, som var insatta i arbetet.¹⁶⁸ Men det var väl inte meningen att kvinnorna skulle gå in enbart som männens ersättare? Nej, enligt cirkuläret skulle kvinnorna också kunna tillföra något, nämligen större trevnad. Kvinnorna skulle se till att mötena fick mer innehåll, fortsatte cirkuläret, och antydde därmed både brister i organisationsarbetet och en komplementär uppgift för kvinnorna. På utfrågarens försåtliga undran om vad det berodde på att männen var de mest aktiva i partiarbetet, framhöll cirkulärets Hulda Flood, att kvinnorna hade en viktig uppgift i att förnya partiarbetet och att det behövdes kvinnlig ambition – inte kvinnliga "pappersmedlemmar".¹⁶⁹ Bakom frågan om kvinnornas deltagande anas den kritik kvinnorna ofta mötte från männen. Kvinnorna anklagades för att vara passiva och det ansågs – underförstått – vara kvinnornas eget fel när de inte var representerade. Eller som ombudsmannen i Värmlands partidistrikt skrev när han rapporterade om kvinnoagitationen till Hulda Flood:

165. Cirkulär nr 6:1934 från SAP, PS kvinnosekretariat.

166. Ibid. Jfr även Flood, 1960, s 189, som framhåller att kvinnorna i partiet var 14%.

167. SAP PS-cirkulär nr 7:1940.

168. Cirkulär nr 1:1941 "Ökad kvinnlig aktivitet i partiarbetet efterlyses" (PIA den 20/1 1941), SAP FXXVIaa:4.

169. Ibid.

”Dock finns det ett antal arbetarekommuner som tycks hålla sig hermetiskt slutna för allt vad kvinnfolk heter. Om det är kvinnornas eller männens fel vet jag inte. Tror att vi får lägga felet på kvinnorna, som ju ändå har frihet att gå med om de så önska.”¹⁷⁰

Att det var svårt att nå kvinnorna berättade även ombudsmannen i Örebro partidistrikt, som brevväxlade med Hulda Flood. När han från Hulda Flood fått program för gemensamma möten för män och kvinnor skrev han i tackbrevet:

”Men jag kan i alla fall inte komma ifrån att ska vi vinna kvinnorna så få vi vända oss till dem direkt. De tro tydligen inte att när man talar till en publik så menar man även dem. Få de ett upprop i allmänhet så anser man tydligen att detta är riktat endast till män. Vi ha på många orter inte kommit längre och vi få finna oss i det.”¹⁷¹

Medborgare eller valboskap?

Frågor om kvinnornas ”frihet” i politiken och frågor om det motstånd de mötte när de ville delta i partiarbetet på lika villkor var livligt omdebatterade under hela 1930-talet.¹⁷² Nu – liksom tidigare – diskuterades frågan på kvinnoförbundets kongresser, dels som en fråga om kvinnornas organisationsform, dels som en fråga om kvinnorepresentationen. Bakom de två frågorna dolde sig två välbekanta problemkomplex. Det handlade i diskussionen om organisationsformen om att det fortfarande var svårt att nå arbetarkvinnorna,¹⁷³ och att det både bland förbundets medlemmar och i partiet fanns en tveksamhet om nyttan med kvinnoklubbar och separat kvinnoförbund.¹⁷⁴ När det gällde kvinnorepresentationen var (enligt kvinnorna) problemet att männen var ovilliga att släppa in kvinnorna i det politiska arbetet. Kvinnornas otålig-
lighet över den alltför långsamt ökande kvinnorepresentationen tilltog. Det tycktes vara lättare att få partiets stöd när det gällde att vinna kvinnoröster vid val, än det var att få stöd för försök att också få med kvinnorna på lika villkor i partiarbetet.¹⁷⁵

Frågan om kvinnornas anslutning hade senast tagits upp i partistyrelsen 1931, där Hulda Flood hade berättat om sitt arbete och försökt utverka partistyrelsens stöd för ett cirkulär till arbetarekommunerna. Inledningsvis hade Hulda Flood konstaterat att tanken var att den kvinnliga partisekreteraren skulle arbeta inifrån partiet. Det var inte meningen att sekreteraren ständigt skulle vara ute på turnéer, som blivit fallet på grund av den stora efterfrågan. Enligt Hulda Flood borde

170. Brev från Värmlands soc dem partidistrikt 13/1 1941 till ”Hulda Propaganda”, SAP FXXVIaa:4.

171. Brev från Örebro läns soc dem partidistrikt till Hulda Flood, 20/11 1940, SAP FXXVIaa:3.

172. Flood, 1935. Jfr Lindholm, 1990, kap 3.

173. Se t ex SSKF:s kongress 1932, motion nr 12 samt diskussion s 32–35.

174. Ibid, s 38–40; Jfr Per Albin Hanssons tal på SSKF:s kongress 1936.

175. Som Hulda Flood påpekade i cirkulär nr 44 år 1942, SAP FXXVIaa:4.

uppgiften fortsättningsvis vara att påverka arbetarkommunerna "så att de sätta in sin kraft på att få kvinnorna med i partiet". Allt tydde på att kvinnorepresentationen i kommunerna minskade i stället för att öka, fortsatte hon, och föreslog att partistyrelsen skulle göra ett uttalande.¹⁷⁶

Debatten visade att åsikterna om kvinnoförbundet fortfarande var delade. Per Albin Hansson gav ett viktigt stöd åt Hulda Flood, när han efter ett inlägg som förespråkade nedläggning av kvinnoförbundet, sade att det var bäst att hon, "vår kvinnliga agitator", fick "fortsätta att sätta fason på både män och kvinnor". Olivia Nordgren, som vid tidigare diskussioner förordat en nedläggning av kvinnoförbundet men nu hade ändrat sig, ansåg att: "Männen böra ändra sin uppfattning, att kvinnorna ej äro samhällsmedborgare. Så länge man räknar med kvinnorna endast som valboskap går det inte".¹⁷⁷

I sitt förslag till cirkulär hade Hulda Flood skrivit att dugliga kvinnor blivit utestängda bara för att de var kvinnor, men det var en skrivning hon inte fick godkänd. Partisekreteraren visade med siffror över kvinnliga medlemmar i partiet, LO och kvinnoförbundet att kvinnorna var för få och menade att en ändring av mentaliteten behövdes. "Det är ej meningen att kvinnorna skola skjuta undan männen", sade han, "men man bör se till att ej sämre män föredragas, när bättre kvinnor finnas till hands." Enligt partistyrelseledamoten herr Olovson fanns det inte belägg för att kvinnorna utestängts på grund av sitt kön. Han tyckte däremot att det behövdes en deklaration från partistyrelsen om att "en kvinna, som är direkt ansluten till partiet, är att betrakta som fullgod medlem".¹⁷⁸ I det redan nämnda cirkuläret som partistyrelsen efter mötet sände ut till arbetarekommuner, kvinno- och ungdomsklubbar framhölls återigen, att kvinnorna "skola betraktas som medborgare och som sådana deltaga i det samhälleliga arbetet".¹⁷⁹

I den ständigt återkommande diskussionen om kvinnornas organisationsform var det både motsättningar mellan kvinnor och män och mellan kvinnorna som blottlades. Även de motsättningarna hade – åtminstone delvis – sin grund i olika inställning till partiet och möjligheterna till samarbete mellan partiets kvinnor och män. Den omstridda (om än sällan öppet uttalade) frågan var, om kvinnornas intressen bäst gynnades i samarbete med männen eller i separat kvinnoförbund. Inom partistyrelsen såg man det inte som en fråga om kvinnors intressen utan snarare som en formfråga, dvs som en fråga om vilken organisationsform som bäst fångade upp kvinnorna. Medan man

176. SAP PS-protokoll 26–27/4 1931 (årsmöte) § 5 den 27/4 om kvinnosekretariatet.

177. Ibid.

178. Ibid. Jfr Hirdman, *Att lägga livet till rätta*, 1989, s 167f, där hon behandlar samma yttrande.

179. SAP Partistyrelsens cirkulär nr 7, 1931, juli 1931.

var positivt inställd till Hulda Floods verksamhet var man i partiet ännu 1931 betydligt mer tveksam när det gällde kvinnoförbundet, såsom framgick av diskussionen i partistyrelsen. Flera partistyrelseledamöter hävdade då ånyo att den separata kvinnorörelsen borde upphöra. Det gjorde också en så inflytelserik debattör som Rickard Lindström i affekterade tidningsartiklar.¹⁸⁰ Inom kvinnoförbundet blev konflikten synlig vid kongressernas diskussioner om förbundets vara eller inte vara.

Med en med åren tilltagande skärpa i tonfallet bemötte Hulda Flood de ofta upprepade anklagelserna gentemot kvinnorna om passivitet. I cirkuläret "Kvinnor och valår" pekade hon på att det fanns en spännande dialektik i partiets förhållande till kvinnorna och kvinnornas till partiet:

"Men nu är det inte bara så, att kvinnorna visa för stor likgiltighet för det politiska arbetet mellan valen, utan det är också tyvärr så, att det är svårt att få partiorganisationerna att på allvar intressera sig för kvinnorna mellan valperioderna. Trots ideliga påstötningar om större aktivitet i den kvinnliga medlemsvärvningen, så finns det ännu arbetarkommuner, som inte lägga två strån i kors för den saken. Det är endast vid valtillfällen de vakna upp och vill ha kvinnornas röster. /.../.

Om partiorganisationerna intressera sig för kvinnorna mellan valperioderna kommer säkert kvinnorna också att intressera sig för det politiska arbetet mellan valen. Intresset måste ju alltid komma från båda parterna om det ska bli samarbete av."¹⁸¹

Partistyrelsen konstaterade på samma sätt att det fanns ett samband mellan arbetarkommunernas ovilja att ta med kvinnorna i organisationsarbetet och kvinnornas "ringa intresse för partiets verksamhet".¹⁸² Bakom diskussionen om kvinnornas när- och frånvaro fanns den betydligt svårare frågan om vad kvinnorna förväntade sig av partiet och vad partiet förväntade sig av kvinnorna. Vilken var egentligen kvinnornas uppgift och "plats" i partiarbetet? Skulle kvinnorna vara ersättare och reserver i männens frånvaro, skulle de vara med endast vid "fästliga tillfällen", som Linnea Fröjd skrev efter mötet i Kosta?¹⁸³ Skulle kvinnorna i första hand stödja männen i deras klasskamp eller skulle de vara med för sin egen skull, t ex för att bevaka "kvinnornas, mödrarnas, barnens och hemmens intressen", som det stod i förbundets stadgar, och vad innebar i så fall det?

Om man på många håll förväntade sig att kvinnorna skulle nöja sig med att rösta och stödja männen i deras klasskamp så var det en inställning som kom på kollisionskurs med de kvinnor som förväntade sig en möjlighet att vara med i partiarbetet på lika villkor. Kvinnorna kände sig mer välkomna när det handlade om att värva kvinnoröster än när de krävde uppdrag och agerade som likställda partiarbetare. Så klagade t ex ordföranden i Älvsborgs Norra kvinnodistrikt, Anna Gustafsson, i

180. Hirdman, 1989, s 166f; SAP partistyr 26–27/4 1931.

181. Cirkulär "Kvinnor och valår" nr 44:1942, undertecknat Hulda Flood. SAP FXXIVaa:4.

182. SAP PS-cirkulär 8/44.

183. Se ovan s 46.

brev till Hulda Flood över svårigheter i samarbetet med partidistriktets ombudsman. Hon berättade att hennes partidistrikt skulle skicka ut ett cirkulär med uppmaningar till arbetarekommunerna att bilda samsarbetskommittéer för kvinnoagitationen. Anna Gustafsson hade föreslagit att hon och ombudsmannen gemensamt skulle skriva under cirkuläret, varpå ombudsmannen frågat henne "om jag trodde det hade någon betydelse att mitt namn stod där".¹⁸⁴

Det var nog inte enbart oförstånd eller ovana vid att i kvinnorna se jämlika partikamrater, som styrde de manliga partivännernas reaktioner. Här anas också ett manligt sätt att se kvinnan som annorlunda och underordnad. Inställningen påverkade kvinnornas sätt att agera. De måste anpassa sin strategi efter männen och de valde oftast att handla på ett sätt som inte öppet utmanade rådande (köns) ordning. De var väl medvetna om att det inte skulle medföra något gott om de fick männen mot sig – tvärtom gällde det att få dem med sig. En god illustration till hur kvinnorna anpassade sitt sätt att agera i syfte att undvika konflikt med männen gavs i ett brev från 1939 till Hulda Flood från Jämtlands socialdemokratiska kvinnoklubbars arbetsutskott.

Brevskrivaren berättade om svårigheterna att få männen att förstå hur viktigt det var att kvinnorna organiserades. Nu ville hon ordna ett möte med Hulda Flood som huvudtalare. När hon kom in på vad som skulle avhandlas på mötet skrev hon:

"Framförallt tror jag vi får akta oss för att komma in på frågor om kvinnorepresentationen o.dyl. Nog för att även detta borde ventileras här uppe, för det har varit åtskilliga ledsamheter i den vägen, men jag tror inte, att vi skall ens vidröra detta i det här sammanhanget. Det får bli en senare sak. Nu gäller det endast få dem med på en kampanj för rekrytering av kvinnorna och det borde vara möjligt, tycker jag."¹⁸⁵

I efterhand kan man sammanfattningsvis se inrättandet av kvinnosekretariatet som ett välbehövligt stöd åt ett resurssvagt kvinnoförbund. Svagheten berodde enligt kvinnorna till lika delar på små resurser och stort manligt motstånd. Vad kvinnorna ansåg sig behöva var partiets ekonomiska och moraliska stöd. Mot partiets krav på en ur kvantitativ synpunkt mer effektiv organisering av arbetarkvinnorna hävdade kvinno-

184. Brev fr Älvsborgs norra soc dem kvinnodistrikt 13/1 1941 till Hulda Flood, SAP FXXVI aa:4. Jfr även här Swedmark, 1993, s 41–46.

185. Brev från Anna Lindqvist-Petersson 10/3 1939, SAP FXXVIaa:3. Även om det mesta dels var problemen som speglades i breven till och från Hulda Flood bör det noteras att kvinnorna på många håll också mötte förståelse för sina strävanden. Eftersom både källmaterialet och jag betonar problemen blir den bild av verkligheten som förmedlas lätt snedvriden. Jag vill därför åter understryka, att min avsikt är att belysa de problem kvinnorna sade sig uppleva. Det är de aktiva socialdemokratiska kvinnornas synsätt jag vill fånga – i den mån den låter sig fångas med hjälp av kvinnosekretariatets arkiv. Jag gör inte anspråk på att ge en uttömmande, objektiv och generellt giltig skildring av relationerna mellan partiets män och kvinnor. När jag undersökt arkiv inom Örebro socialdemokratiska parti- och kvinnodistrikt har bilden av relationerna mellan partiets män och kvinnor framstått som betydligt mer komplicerade (men knappast mer positiva) än vad som framgår här.

förbundets ledning kvinnornas krav på likställdhet – lika rättigheter och lika skyldigheter. Ur kvinnornas synpunkt räckte det inte att kvinnorna fanns med som ”pappersmedlemmar”, man ville ha med kvinnor som var kunniga och intresserade, kvinnor som också var politiska aktörer. Samma diskussion om kvinnornas plats och uppgift mötte Hulda Flood när hon som företrädare för kvinnosekretariatet reste ut i partidistriktet. Konflikter uppstod när kvinnorna upptäckte att de tilldelades en andrarangsplats i partiorganisationen, i stället för den plats som likaberättigade partikamrater och medborgare som de förväntade sig.

Konflikter uppstod också mellan kvinnorna, vilket till en del berodde på en utbredd osäkerhet om kvinnornas plats i partiorganisationen. Hulda Floods uppgift blev ofta att jämkna i de otaliga konflikter, som uppstod inom och mellan de lokala partiorganisationerna. Det var konflikter mellan kvinnor och män, mellan kvinnor i kvinnoklubbar och kvinnor som inte ville vara med i klubbar, liksom mellan kvinnor och arbetarkommuner, som inte ville ha med kvinnor. Eftersom Hulda Flood åren 1928–40 också förenade sitt arbete som partisekreterare med ledamotskap i kvinnoförbundets verkställande utskott gav hennes position en unik inblick i de problem som kvinnorna mötte.

Kvinnoförbundet inifrån

Ett av kvinnoförbundets stora problem var kvinnornas föreningsovana och brist på kunskap, brister som knappast avhjälpes av att kvinnorna mötte oförståelse från manliga partikamrater. En bild från Jämtland gav Hulda Flood i sin dagbok när hon var på resa 1929. I Ulriksfors antecknade hon:

”Här är nästan regel att det är sämsta mötena där det finns kvinnoklubbar. Det har jag konstaterat nästan hela tiden jag varit i Jämtland. Där lämnades kvinnorna ensamma, kommunerna bryr sig inte om dem och kvinnorna äro mycket valhänta.”¹⁸⁶

Kvinnoförbundet satsade hårt på studieverksamhet genom centralt utsedd studieansvarig, som hade kontakt med studieledare i distriktet.¹⁸⁷ Det var ett arbete som kunde förväntas ge resultat först på sikt, särskilt som kvinnornas intressen ofta låg åt annat håll. ”Sy och sticka har varit en paroll, som vunnit anklag: tänk om det ginge lika lätt att få klubbarna att studera”, som en klubbist skrev till Hulda Flood.¹⁸⁸

Problematiskt var också att klubbarna hamnade i konflikter med andra partiorganisationer, något som till en del berodde på att kvinnorna ofta var ovana och osäkra i den för dem främmande, politiska kulturen. Stundom ingrep partiet eller kvinnoförbundets ledning efter

186. Hulda Floods dagbok Ulriksfors 12/11 1929, Hulda Floods samling vol 8.

187. Hulda Flood var kvinnoförbundets studieledare 1936–40.

188. SAP FXXVIa:2, brev till Hulda Flood den 2/4 1940 från Karin i Nybro.

rop på hjälp, men det förekom också att kvinnorna splittrades på ett sätt som varken gagnade kvinnoförbundet eller partiet. Från Strömsnäsbruk fick Hulda Flood ett nödrop 1941, då Ellen Johansson skrev att det blivit "snedvridet här, genom att när en klubbist inte får som hon vill och det passar henne är det bara till att gå ur klubben och in i arbetarekommunen, är det rätt att denna skall antaga dem när här finns kvinnoklubb på platsen"? Det var svårt att arbeta tillsammans, skrev hon, "vi känner oss ej hemma på kommunmöten som vi skulle".¹⁸⁹

Hulda Flood svarade att arbetarekommunen inte kunde neka direktanslutning och menade att det bästa var att inte låtsas om problemen.¹⁹⁰ I stället rekommenderade hon kvinnorna att bilda en samarbetskommitté.

I brev från Östergötlands partidistrikt visade det sig att man i en arbetarekommun valt en väg totalt motsatt den i Strömsnäsbruk. I Älvsans arbetarekommun hade man nekat kvinnor medlemskap med hänvisning till ortens kvinnoklubb. Hulda Flood fick en beskrivning från Östergötlands partidistrikt i brev från en manlig partikamrat:

"Det finns ju, som Du sannolikt vet, även kvinnoklubb på platsen. Nämnda kvinnor önskade emellertid direkt medlemskap i kommunen utan att behöva ingå i kvinnoklubben. Även på den punkten sade kommunen ifrån. Medlemskapet skulle ske genom kvinnoklubben. Även om man förstår viljan att göra kvinnoklubben starkare så gagnar ju inte ställningstagandet partiet."¹⁹¹

Ytterligare ett problem för kvinnoförbundet var att det fanns ett avstånd mellan de "vanliga" klubbisterna och förbundets ledande kvinnor. Det var ett avstånd som var förstäeligt, med tanke bland annat på kvinnornas skiftande bakgrund och utbildning och på deras olika politiska och yrkesmässiga erfarenhet. Det var dessutom ett problem som förbundet troligen delade med flertalet samtida politiska rörelser, inte minst i det egna partiet och dess ledning.¹⁹² Inte desto mindre kunde det faktum att skillnaderna inte uttrycktes och inte heller definierades som problem leda till att förbundet försvagades.

Olikheterna kom ofta till uttryck på kvinnoförbundets kongresser, där det inte var ovanligt att kvinnoklubbister från landsorten både öppet och hårt kritiserade förbundsledningen. Återkommande diskussioner om kvinnornas anslutning till partiet (med ifrågasättande av förbundets existens) och om t ex *Morgonbris* redigering visade på stora meningsskiljaktigheter inom förbundet. De "vanliga" klubbisterna kände ett stort avstånd till de politiskt aktiva förbundskamraterna i

189. Odat brev till Hulda Flood, svarsbrev från Flood daterat 22/3 1941, SAP FXXVIaa:4.

190. En struttaktik som antyder att Hulda Flood fann det säkrast att ligga lågt i konflikter mellan kvinnor (?).

191. Brev från Norrköping, Östergötlands partidistrikt 9/1 1941 från Gustav Larsson till Hulda Flood, SAP FXXVIaa:4

192. Swedmark, 1993, s 149 och där anförd litteratur, inte minst Sven Andersson, *På Per Albins tid*, 1980.

Stockholm. Så skrev t ex en förtjust klubbist till Hulda Flood och berättade om hur imponerade de alla var över att de kunde tala med Alva Myrdal, när hon besökte deras klubb.¹⁹³

Det förekom å andra sidan också att partiets ledande kvinnor offentligt förmanade förbundets medlemmar. Vanligt var att man mer eller mindre direkt klagade på vad som sågs som kvinnornas brist på politiskt intresse. Olivia Nordgren, riksdagsledamot och "den evigt ensamma kvinnan i partistyrelsen",¹⁹⁴ gick rakt på sak på kvinnoförbundets kongress 1932. Hon menade då, att kvinnorna alltför mycket ägnade sig åt husligt arbete i stället för att bry sig om vad som skedde i världen. "Låt oss hellre ha en virkad stjärna mindre i våra hem men bättre förståelse för de samhälleliga angelägenheterna."¹⁹⁵

Den virkade stjärnan, som Olivia Nordgren gärna avstod från, lyste symboliskt över kvinnoförbundets försök att hålla samman sin organisation och överbygga de motsättningar som fanns mellan klubbister i olika åldrar, från land och stad, med politisk vana eller ovana. Medan medlemmarna genom åren envist efterlyste mer husmodersinriktning på förbundet, t ex genom att önska en tidning som gav matrecept, stickbeskrivningar och följetonger, ville förbundsledningen understrika förbundets politiska uppgift. Så avisade förbundsledningen upprepade gånger medlemskrav på lättare material och ren "nöjesläsning" i *Morgonbris* – sådant fanns det inte plats för.¹⁹⁶

Bakom den officiella bilden av det framgångsrika kvinnoförbundet fanns splittring också i viktiga politiska frågor. Den för kvinnorna svåra debatten om gift kvinnas rätt till arbete, som fördes i 1930-talets början, blottlade konflikter mellan partiets kvinnor och män, men avslöjade också sprickor inom kvinnoförbundet. När förbundsledningen skickade ut upprop mot försök att förbjuda gift kvinnas arbete kom det brev från klubbar, som inte ville vara med om aktionen. De ansåg i stället i likhet med många män att det var de gifta kvinnorna som borde avstå från förvävarsarbete, eftersom de tog arbetet från familjeförsörjarna.¹⁹⁷ Det förekom att de mer radikala och feministiskt inriktade kvinnorna i förbundsledningen suckade över sina medsystrar, antingen tyst på

193. SAP FXXVIIa:5, mapp 1944. Min kursiv; Jfr Yvonne Hirdman, Ur Alva Myrdals brev-samling 1930–50, *Arbetarhistoria* 1987:4 och 1988:1.

194. Som hon kallades på kvinnoförbundets kongress 1940, SSKF kongressprotokoll 1936, s 7.

195. SSKF kongressprotokoll 1932, s 35.

196. SSKF styrelseberättelser 1922–23, s 37 och 1924–25, s 15; SSKF:s kongresser 1936, kongress 1940, 1944 och 1948. Konflikten mellan ledningens ideal och medlemmarnas önskemål berörs också hos Hirdman, 1983, s 48 och Swedmark, 1993, s 136f.

197. SSKF:s arkiv, vol FI:1. Gunnel Karlsson, *Det socialdemokratiska kvinnoförbundet, kvinnors intressen och jämställdhet*, 1988, s 18–22 samt där anförd litteratur; Karlsson, 1990, s 37f; Se även Renée Frangeur, pågående avhandlingsarbete om yrkesförbud för gifta kvinnor, Historiska institutionen, Göteborgs universitet.

egen hand, eller i brev. I dagboken skrev till exempel en trött Hulda Flood, när hon var i Boråstrakten: "Ibland tar tvivlet på kvinnorna överhand. Hur få fram en ny livssyn hos dem? Hur få dem att läsa, att begripa, att leva med i tiden?"¹⁹⁸

Husmoderskontraktet

De ledande kvinnorna var väl medvetna om att det fanns ett stort avstånd mellan dem själva och de "vanliga" husmödrarna, något som *Morgonbris* redaktör Kaj (Karin) Andersson 1934 i ett brev målände beskrev för Hulda Flood:

"Kära Hulda, Du är tapper och duktig, det förstår jag än bättre sen' jag häromkvällen var på St Göransklubben där var värre än värst. Bl a rasade de över Dig och mig, som hånade Gud, hemmet, familjen och inte minst husmodern, vi som hade våra feta löner och kunde fara och färdas som vi ville. Den kvällen tog jag mig en gråtstund."¹⁹⁹

Kanske var det för att brygga över motsättningarna och få med kvinnorna på ett område som var deras, som kvinnoförbundet på 1930-talet satsade på det som Yvonne Hirdman kallat "det ideologiska försöket"? Det var det projekt som Kaj Andersson gick i spetsen för 1934 (samma år som hon skrev brevet till Hulda Flood) och som under parollen "*Fabrikernas bästa till hemmens behov*" skulle göra de socialistiska kvinnorna till produktionens ledare.²⁰⁰ Det var, enligt Yvonne Hirdman, "en strategi från kvinnoförbundets sida att skapa åt sig sitt politiska område, och det i ett skede, när detta område – hemmen – plötsligt blev föremål för andra gruppers stora politiska intresse".²⁰¹ Genom att frågor om hemmen – och därmed familjen, mödrarna, barnen – blev politiska, skulle också kvinnornas intresse för politiken väckas.

"Det ideologiska försöket" mötte protester, både från de egna medlemmarna och från manliga partikamrater.²⁰² Kaj Anderssons ambition att göra en modern tidning för en ny, socialistisk husmoder kolliderade med förbundsledningens politiska ambitioner, vilket framgick vid ett möte med förbundsstyrelsen i april 1935. På mötet framfördes klagomål över bristande information om *Morgonbris* till VU, t ex att det var svårt att veta om och när tidningen skulle komma.²⁰³ Det var Annie Wallentheim som var mest kritisk och tyckte att "*Morgonbris* påtagna ledning visavi husmödrarna och produktionen" var ett alltför stort

198. Hulda Floods dagbok 8/12 1933, Hulda Floods samling vol 8.

199. Brev från Kaj Andersson till Hulda Flood, 2/3 1934, Hulda Floods samling vol 8.

200. Hirdman, 1983, s 45–49. Jfr diskussion på SSKF förbundsstyrelsemöte 13–14/4 1935 om *Morgonbris*, där reaktionen på den nya *Morgonbris* i Kaj Anderssons tappning var mycket blandad.

201. Hirdman, 1989, s 163.

202. Hirdman 1983, s 49f; Hirdman 1989, s 163ff.

203. SSKF förbundsstyrelsens protokoll 13–14/4 1935.

arbete för redaktionen. Det var enligt hennes sätt att se "ovidkommande vår egentliga uppgift som politiskt kvinnoförbund". Hon ansåg att tidningen borde innehålla mer upplysnings- och propagandaartiklar kring partiets och kvinnoförbundets politik och efterlyste politiska ledare för att "i samråd med partiet systematiskt leda kvinnoopinionen till ökad förståelse för partiets linje i olika frågor". Kaj Andersson svarade att Annie Wallentheim alltid var negativ och menade att det här gällde att avgöra "om tidningen skall taga sin ställning som politisk revy eller mera med hänsyn till publiken". Efter diskussion tillade hon syrligt att "talet om att söka kontakt med partiledningen faller på sin ogörlighet, enär de ingen notis ta om oss". Flera förbundsstyrelseledamöter försvarade tidningen, t ex Hulda Flood som menade att den ökade förståelsen för förbundet till stor del var *Morgonbris* förtjänst, liksom det ökade intresset för förbundets arbete. Vad det handlade om var, enligt Hulda Flood, att redaktionen förde ut "praktisk socialism" till folket.²⁰⁴

"Det ideologiska försöket" slutade snöpligt med att Kaj Andersson avgick som redaktör för *Morgonbris*. Inom förbundsledningen gick åsikterna isär, både om den ideologiska satsningen på husmödrarna som produktionens ledare och om *Morgonbris* redaktör och hennes skötsel av tidningen (de ekonomiska svårigheterna var stora och enligt förbundsledningen delvis vållade av Kaj Andersson). Kulmen på oenigheten nåddes vid 1936 års kongress, då också ny ordförande efter Signe Vessman skulle väljas. Efter en tämligen jämn omröstning vann Disa Västberg med 110 röster före Hulda Flood, som fick 96 röster. I debatten före valet hade man uttryckt farhågor om att Hulda Floods tjänst på kvinnosekretariatet skulle dras in om hon blev ordförande. Om oron var befogad är tveksamt, men den kan ha inverkat negativt på Hulda Floods chanser att bli vald.²⁰⁵ Det är också möjligt att det var ett annat, viktigt vägval som gjordes här.

Valet *kan* nämligen ses som ett (outtalat) val mellan två olika inriktningar inom förbundet. Disa Västberg stod för det som blev den vinnande linjen: ett husmoderligt inriktat, separat kvinnoförbund. Hulda Flood, som talade mer om kvinnors behov av utbildning och mindre om husmödrar, förordade i stället nedläggning av kvinnoförbundet i enlighet med den diskussion som förts på 1920-talet. Nancy Eriksson, mångårig medlem av kvinnoförbundets ledning, skrev i sina postumt utgivna memoarer att valet av Disa Västberg innebar en inriktning åt

204. Ibid.

205. SSKF kongressprotokoll 1936, s 68–70 samt kongress 1940, protokoll s 61ff, då Hulda Flood föreslogs kandidera mot Disa Västberg, som ställde upp för omval. Motiveringen från förslagsställaren var, att valet 1936 gjorts på felaktiga premisser. Det hade varit ett misstag att tro att Hulda Flood inte kunde kombinera tjänsten som partisekreterare med ordförandeskap i kvinnoförbundet och antagandet var väl nu, att Flood skulle ha vunnit omröstningen om detta varit klarlagt på 1936 års kongress. Hulda Flood ville dock inte kandidera på kongressen 1940, då Disa Västberg omvaldes.

”folkhemshållet”, medan Hulda Flood enligt henne stod för en mer socialistisk inriktning.²⁰⁶ Det är en distinktion som, trots att den är vag, nog skulle kunna bekräftas både i deras politiska skrifter och i deras tal.

En kanske avgörande skillnad mellan de två ordförandekandidaterna var att Disa Västberg var den kandidat som från 1936 agerade med uttalat stöd från partiledningen. Det som var nytt var att partiet 1936 ändrat inställning i fråga om kvinnornas organisationsform. Från att ha haft en negativ inställning till separatorisering för kvinnorna och från att under åren 1928 till omkring 1931 ha talat om nedläggning av förbundet, hade partiledningen ändrat sig. Det var kvinnornas sak att på egen hand bestämma sin organisationsform, hade P A Hansson sagt på kvinnokongressen 1936. Hulda Flood ville 1944 ånyo utreda en möjlig integrering av kvinnoförbundet med partiet, medan Disa Västberg försvarade kvinnoförbundets särorganisering.²⁰⁷ Det innebar att Hulda Flood höll fast vid partiets gamla ”parti- eller integreringslinje”, medan partiledaren och Disa Västberg var eniga i en ”kvinno- eller särorganiseringslinje”.

En annan viktig skillnad kunde anas mellan Hulda Flood och Disa Västberg i fråga om inställningen till ”det ideologiska försöket”. Hulda Flood stödde Kaj Andersson medan Disa Västberg av allt att döma stod på samma linje som den kritiska Annie Wallentheim, som förde förbundsledningens talan när *Morgonbris* diskuterades på kongressen 1936.²⁰⁸ Det fanns också vissa ideologiska skillnader mellan de två kandidaterna till ordförandeposten. Hulda Flood var ”den radikala som ville gå längre och göra mer för att föra fram kvinnorna”.²⁰⁹ Det som är viktigt här är, som jag ser det, att Hulda Flood stod för en mer feministisk linje i det avseendet att hon ställde krav på kontrollerad närvaro för kvinnorna eller, om man så vill makt i form av auktoritet.²¹⁰ Det var det som var innebörden av ”det ideologiska försöket”, nämligen, att kvinnorna formulerade ”sin” socialism och sin uppgift, utan att invänta partiets tillåtelse. Enligt Yvonne Hirdman var det inte så mycket innehållet

206. Nancy Eriksson minns, 1985, s 66.

207. Swedmark framhåller att Hulda Flood med åren ändrat åsikt, från en separatistisk linje vid tiden för kvinnoförbundets bildande till en integrering med partiet, dvs ett upphörande av kvinnoförbundet som egen organisation, Swedmark 1993, s 142.

208. SSKF kongressprotokoll 1936, s 82ff. Den avgående och den tillträdande förbundsledningen var av allt att döma överens i fråga om *Morgonbris* och ”det ideologiska försöket”. De underhandlingar Disa Västberg och partiledningen senare hade om *Morgonbris* dåliga ekonomi visar detsamma, vilket inte hindrar att Disa Västberg uppträdde mycket självständigt gentemot partiet. Protokoll fr SSKF förbundsstyrelsemöte april 1937.

209. Swedmark, 1993, s 139.

210. Ibid, s 138–143 betr feministisk linje. Min egen bild av Hulda Flood som feminist grundas på hennes artiklar, t ex Partiet och kvinnorna i *Tiden*, 1946:10. Kuriöst nog finns det också ett brev från Disa Västberg till Hulda Flood, där Disa skriver att ”Vad du blivit feministisk. Detta är min första tanke, förr var du inte så.” Brev från Sundsvall 7/11 1930, Hulda Floods samling vol 8. När det gäller Anna G Jónasdóttirs begrepp kontrollerad närvaro, se kap 1.

i "det ideologiska försöket", utan mer kvinnornas *uppträdande* som partiledningen reagerade negativt mot.²¹¹ Om man ser på aktionen som ett försök från kvinnornas sida att bestämma både vad som var kvinnofrågor och vilken plats som var kvinnornas (dvs som ett försök att vinna kontrollerad närvaro i partiet och politiken) och begrundar det citat av Rickard Lindström, som Yvonne Hirdman lyft fram, att "feministerna äro kvinnoörelsens bolsjeviker", så handlade det nog om en i partiets ögon alltför självständig kvinnoaktion.²¹² Det var också Rickard Lindström som med det föraktfulla uttrycket "madrassocialism" uttryckte det manliga ogillandet av "det ideologiska försöket".²¹³

En konflikt inom kvinnoförbundets blottades också när medlemmar på kongressen 1936 klagade över *Morgonbris* och "det ideologiska försöket". Konflikten kan ses som ett exempel på att den välbekanta, ännu obesvarade frågan om kvinnornas plats och uppgift återigen kom till uttryck som en konflikt mellan kvinnorna. Konflikten handlade om det som Kaj Andersson och Annie Wallentheim grälat om, dvs kvinnoförbundets uppgift som parti- och kvinnoorganisation. Kritiken från manliga partikamrater kom tillsammans med grälet om *Morgonbris* på kvinnoförbundets kongress 1936 att få stor betydelse för kvinnoförbundets framtid. Disa Västberg tycktes (liksom Annie Wallentheim vid förbundsstyrelsens diskussion 1935) mer inriktad på en form av samarbete med partiet, som innebar att kvinnorna kom med förslag i kvinnofrågor, men överlät åt partiledningen att lägga fast partilinjerna i politiska och ekonomiska frågor.

I efterhand är det den redaktionella och ekonomiska konflikten kring *Morgonbris* som präglat kvinnoförbundets syn på skiljelinjerna inom förbundet under 1930-talets senare hälft.²¹⁴ Det är så att säga segrarens syn (Kaj Andersson avgick och *Morgonbris* ideologiska försök fortsattes inte), vilket skymt det faktum att det kanske var ett för kvinnoförbundet avgörande vägval som gjordes när Disa Västberg och inte Hulda Flood 1936 blev förbundsordförande. Valet handlade om formen för kvinnornas deltagande i partiet, där Hulda Flood stod för en parti- eller integreringslinje, medan Disa Västberg stod för en "kvinno-linje", dvs i det här fallet innebar det stöd för den separata kvinnoorganiseringen. Valet handlade också om kvinnornas uppgift – om de själva

211. Hirdman, 1983, s 49.

212. Ibid, s 50 (cit efter Hirdman).

213. Cit efter Hirdman 1989, s 164. Det var i *Ny Dag* som begreppet "madrassocialism" myntades. Det är också Hirdman som visat att Rickard Lindström, en av de "ledande, manliga ideologerna inom svensk arbetarrörelse", tog avstånd från "feministerna, arbetarrörelsens bolsjeviker" till förmån för husmodern, (ibid, s 166). Enligt Hirdman var Lindström talesman för den riktning inom socialdemokratien, "som menade att kvinnoörelsens uppgift i stort sett var att inte göra något alls" (ibid, s 168).

214. Vilket framgår av genom åren upprepad korrespondens mellan Kaj Andersson och förbundsledningen. Se även artikeln Journalisten som såg mot en ny tid. Intervju med Kaj Andersson i antologin *Vi kan, vi behövs!*, 1983, s 71.

likt Kaj Andersson skulle definiera vad socialismen innebar för kvinnorna eller om uppgiften var att föra ut partiets politik, som Annie Waltheim förespråkade.

Frågan är om det som hände var, att ett politiskt genuskontrakt av det slag Yvonne Hirdman talar om här ingicks mellan partiet och dess kvinnoförbund. Disa Västberg lyckades vid rätt tidpunkt med den nödvändiga kombinationen att, *för det första*, få med arbetarkvinnorna i politiken genom att ge husmödrarna en huvudroll när folkhemmet skulle inredas, och att, *för det andra*, göra kvinnoförbundet till en politisk aktör, som deltog i utredningar och lade upp riktlinjer, och som fungerade som agent eller kontaktorgan mellan arbetarkvinnorna-husmödrarna och partiet. *För det tredje* gav detta kvinnoförbundet en egen profil, en uppgift och en plats i partiet som adjungerad expert på "kvinnofrågor".²¹⁵ Det var med stor framgång kvinnoförbundet under Disa Västbergs ledning tog itu med uppgiften *Att lägga livet till rätta*, för att låna Yvonne Hirdmans formulering i boken med samma titel.²¹⁶

Sammanfattningsvis var det med befolkningspolitiken som kvinnoförbundet fann sin plats och uppgift i partiet. Kvinnoförbundets politiska område blev hemmet i vid bemärkelse, med tiden utvidgat till familjefrågor och socialpolitik. Kvinnoförbundets ledande kvinnor blev anlitade som sakkunniga, som utredare och som experter. Förbundets uppgift blev att som partiets expert i "kvinnofrågor" komma med förslag och driva på partiet, som hade att fatta beslut. Denna kvinnoförbundets plats och uppgift i partiet fastställdes och bekräftades än mer under 1940-talet, då kvinnorna blev ersättare och reserver åt inkallade män, om de inte stickade strumpor eller ordnade soppkök, samtidigt som de i riksdagen aktivt kämpade för både livsmedelsrabatter och demilitarisering.²¹⁷ Det handlade om en *komplementär* kvinnouppgift, utövad från en sidoordnad plats, från sidoorganisationen SSKF. Såsom sidoorganisation hade kvinnoförbundet inflytande i partiet, särskilt efter 1948, då förbundet fick plats som adjungerad medlem av partistyrelsen och dess VU. Den sidoordnade platsen gav däremot inte auktoritativ makt i partiet. Om man så vill kan man här tala om att ett mönster för relationen mellan partiet och dess kvinnoförbund lades fast. Det var en långsam process, där med tiden vad som kan beskrivas som ett *politiskt genuskontrakt* mellan partiet och dess kvinnoförbund kunde urskiljas. Mot att kvinnoförbundet från sin sidoordnade position ägnade sig åt "sina" kvinnofrågor fick förbundet partiets erkännande som självständig sidoorganisation och visst inflytande i partiet. Det som inom kvinnoförbundet återstod var det "konserverade problemet", som nu pockade på sin lösning.

215. Jfr Hirdman, 1989, s 159–234, särskilt 173–75 och 230–34.

216. Hirdman, 1989.

217. Karl Molin, *Försuaret, folkhemmet och demokratin*, 1974, s 58–64, 83 samt 157–67.

Det konserverade problemet

Det var i realiteten inte förrän 1944 som 1928 års kongressdebatt om omorganisering av kvinnoförbundet avslutades.²¹⁸ På 1944 års kongress fördes en lång och uppsplitande debatt om kvinnoförbundet ställning som organisation och även där kunde motsättningarna grovt delas efter två linjer, en mer separatistisk "kvinnolinje" och en visavi partiet mer samarbetsinriktad "partilinj". Debatten blev hätsk och blottade en djup spricka inom kvinnoförbundets ledning.

Stridsfrågan, som i kongressprotokollet doldes bakom den harmlösa rubriken "förbund och distrikt", kom upp på dagordningen genom två motioner.²¹⁹ Den ena var en motion från Töre och Kalix, som efter att ha avslagits av respektive kvinnoklubb gick vidare till kongressen som enskild. Där fanns ett förslag som mycket påminde om 1928 års omorganisationsförslag. Förbundet och distriktsorganisationen borde enligt motionen avskaffas och partiets kvinnosekretariat skulle i stället se till att kvinnosektioner bildades i arbetarekommunerna, menade motionären. Som motiv för "samordningen" angavs förväntade vinster, både ekonomiskt och i effektivitet.²²⁰

Den andra motionen, som jag kommer att uppehålla mig utförligt vid eftersom den tar upp principiellt mycket viktiga frågor för förbundet, kom från Högalids kvinnoklubb. Enligt motionen var kvinnoförbundet i nuvarande form en "mindre tillfredsställande organisationsform för partiets kvinnor".²²¹ Man pekade på att förbundet organiserade ett mindretal av de socialdemokratiska kvinnorna (29 000 i förbundet mot 96 000 i partiet) och att förbundet ensamt var ansvarigt för skolnings- och agitationsarbetet bland kvinnorna. Slutsatsen var att: "Det måste därför betraktas som ett allvarligt missförhållande att kvinnoförbundet saknar så gott som varje kontakt med det betydande antal kvinnliga partimedlemmar som inte tillhör förbundet." Dessa kvinnor var "pappersmedlemmar" och det gällde till stor del också de 67 000 kvinnorna i LO, som förbundet enligt motionären inte lyckats få kontakt med.²²²

Även i denna motion anfördes ekonomiska skäl för omorganisering. Motionären underströk att kvinnoklubbister fick betala dubbel avgift – både till arbetarekommun och till förbund och distrikt – vilket var särskilt betydelsefullt för förbundets många husmödrar, som saknade

218. Den 1928 aldrig avslutade diskussionen om kvinnornas organisationsform dök upp i delvis ny skepnad också på tidigare kongresser, t ex på kongressen 1932, då en konflikt mellan en "kvinnolinje" och en mer partitillvänd och samarbetsinriktad inställning var skönjbar.

219. SSKF kongressprotokoll 1944, s 71f.

220. Ibid.

221. Ibid, s 73.

222. Ibid. Siffrorna för medlemmar i SSKF, SAP och LO här avrundade till hela tusental jämfört med motionstexten.

egen inkomst. Hon underströk att det dessutom var principiellt fel, eftersom det i praktiken innebar att det var kvinnoförbundets medlemmar som, såsom enda kvinnogrupp i partiet, finansierade arbetet med att vinna kvinnor till partiet. Detta borde i stället vara en hela partiets angelägenhet.

Motionären föreslog åtgärder som i mycket påminde om 1928 års omorganisationsförslag. Förbundsledningen skulle bort och i stället skulle ett kvinnoutsnitt inrättas under partistyrelsen. Enligt motionen vore det bäst om "ledningen för arbetet bland kvinnorna centraliserades till partiet, exempelvis genom ett kvinnoutsnitt under partistyrelsen"²²³, vilket skulle förenkla och förbilliga administration. *Morgonbris* föreslogs bli hela partiets kvinnotidning. Avslutningsvis hemställde motionären om en utredning av "organisationsformen för partiets kvinnor" med beaktande av motionens förslag och med medverkan av representanter för både partiet och kvinnoförbundet.²²⁴

Inom förbundsledningen togs motionen emot som en brandfackla, att döma av förbundsstyrelsens utlåtande. Frågan var känslig, kanske extra känslig på grund av att en likalydande motion inlämnats direkt till partikongressen. Den yrkade partiledningen avslag på, berättade Disa Västberg under debatten, och underströk att avslagsbeslutet fattats i samråd mellan parti- och förbundsledning.²²⁵

Förbundsstyrelsen argumenterade för nuvarande organisationsform och betonade att ett kvinnoutsnitt under partistyrelsen inte skulle kunna ta lika självständiga initiativ som ett oberoende (om än partianslutet) kvinnoförbund. Motionen från Högalid uppfattades som en "allvarlig anklagelse" mot kvinnoförbundet, som närmast beskrevs som ett *hinder* för ökad anslutning av kvinnor till partiet. Man underströk att förbundet inte kunde ta ansvar för partiets hela verksamhet bland kvinnorna, utan att partiets kvinnosekretariat hade en stor del av ansvaret. En omorganisation av förbundet skulle ge bakslag snarare än framsteg, enligt förbundsstyrelsen, som yrkade avslag på motionerna.²²⁶

Till förbundsstyrelsen utlåtande hade fogats en reservation, vilket var en demonstration av oenighet som var så ovanlig att den närmast kan betecknas som sensationell. Hulda Flood och Eva Wigforss, både medlemmar av förbundets verkställande utskott, reserverade sig och förordade "en förutsättningslös utredning om kvinnornas ställning i partiet".²²⁷

223. Ibid, s 74.

224. Ibid, s 73f.

225. Ibid, s 94 (detsamma sade Annie Wallentheim, s 87). PM ang de soc dem kvinnoklubbarna daterat 14/1 1938 finns också i SAP:s arkiv F IVa:1.

226. SSKF kongressprotokoll 1944, s 75–78.

227. Ibid, s 78.

Av de många yttrandena i den långa debatten fokuserar jag här den intressanta motsättningen mellan å ena sidan Hulda Flood och Eva Wigforss, och, å den andra sidan, förbundsstyrelsen, i första hand företrädd av Disa Västberg. Hulda Flood och Eva Wigforss representerade en gentemot förbundsledningen oppositionell falang i och med att de, i sin reservation till förbundsstyrelsens utlåtande, gav sitt stöd till förslaget från Högalid om utredning av kvinnornas organisationsform. Motionären från Högalid kan i sin tur sägas företräda en yngre generation klubbister, flertalet från Stockholm. Även här kan motsättningen beskrivas som den mellan en mer separatistisk kvinnolinje contra en mer integrations- och samarbetsinriktad (parti)linje. Kongressens ställningstagande kan och bör ses som ett viktigt vägval. Det blev den separatistiska kvinnolinjen som "vann", efter en debatt som faktiskt pågått ända sedan kongressen 1924.

Integrering eller särlinje?

Vad var det då för problem som skulle lösas enligt Hulda Flood och Eva Wigforss? Hulda Flood inledde med att förklara att diskussionen börjat fel. Det var, försäkrade hon, alls inte så som styrelsen antog, att man hade "ont i sinnet mot förbundet". Hon förklarade att problemet var att kvinnorna inte var tillräckligt aktiva i samhällsarbetet. Visserligen fanns det kvinnoklubbar som arbetade bra, men de isolerade sig från partiet och frågan var hur man skulle få kvinnorna aktiva inom partiet. Det som behövde utredas var kvinnornas frånvaro – berodde den kanske på kvinnorna? Varför var det så svårt att rekrytera kvinnor och varför gick de unga kvinnorna från SSU inte vidare till parti och kvinnoförbund, undrade hon?²²⁸

Eva Wigforss framhöll att kvinnorna var särorganiserade för att det var ett sätt att tillfredsställa kvinnornas "särintressen", till vilka hon – ännu och med beklagande – räknade en del familjefrågor. På sikt skulle särorganiseringen försvinna, trodde hon, och menade att utvecklingen gick mot samorganisation. Hon tänkte särskilt på de unga kvinnorna, som fann särorganisering i kvinnoförbundet främmande, när de kom från SSU. För egen del hoppades hon på en sammanslagning med partiet, även om hon inte trodde att tiden ännu var mogen. Men när den tiden kom skulle inte kvinnorna inordnas i ett utskott under partistyrelsen. Nej, kvinnorna skulle inte nöja sig "med mindre än att partiet öppnar stora famnen för oss och vi som jämbördiga får det utrymme i partiinstanserna, som tillkommer oss". Samtidigt trodde hon kvinnoorganisationerna skulle behövas för "våra kvarstående kvinnointressen, det som rör hemmens organisation och barnen, socialt

228. Ibid, s 80f.

hjälparbete och så den sällskapliga samvaron". Men det var viktigt att kvinnorna kom med i partiinstanserna och hade god kontakt med lokala partiorganisationer, inte minst med tanke på deras representation vid val, underströk Eva Wigforss.²²⁹

Motionären från Högalid, Sally Boart, underströk också att avsikten inte var att angripa förbundet. Vad det handlade om var snarast att välja medel för att nå det gemensamma målet, nämligen att av kvinnoförbundet "åstadkomma en så slagkraftigt partiorganisation som möjligt".²³⁰ Bland talarna fanns flera som ifrågasatte resonemanget i motionerna. Så påpekade Anna Ronnebäck, förbundsstyrelseledamot från Jämtlands kvinnodistrikt, att både män och kvinnor som var kollektivt anslutna till partiet var "pappersmedlemmar", och att det knappast skulle ändras om kvinnoförbundet upphörde. Flera talare tog upp männens motstånd mot kvinnorna och framhöll att männen inte var mogna för samarbete, åtminstone inte på landsbygden.²³¹

Det var ett argument som kunde ge upphov till olika slutsatser. Brynhild Carlsson från Södra klubben i Stockholm tyckte att männens förakt för kvinnoorganisationen var ett skäl för omorganisation.²³² Flera talare hävdade att det var i kvinnoklubbarna de aktiva kvinnorna fanns – Annie Foss från Uddevalla sade drastiskt, att hos dem var kvinnor som var direktanslutna till arbetarkommunen "de döda punkterna i vårt partiarbete".²³³ Ebon Andersson, förbundsstyrelsen, underströk synpunkterna med statistik över kvinnor med kommunala uppdrag. Det tycktes finnas ett tydligt samband mellan existensen av kvinnoklubbar och kvinnorepresentationen. Där kvinnoklubbar saknades fanns inte heller kvinnor med politiska uppdrag.²³⁴

Mot slutet av debatten förtydligade Hulda Flood sin avsikt. Hon underströk att motionärerna gått med på skrivningen i hennes och Eva Wigforss reservation om att utredningen skulle vara förutsättningslös. Syftet var, underströk hon, att få till stånd ett bättre samarbete med männen.²³⁵ Kongressdebatten visade att det var i den frågan som debattörerna skiljde sig åt. De som var unga och från Stockholmsområdet tenderade att ha större tilltro till männens samarbetsvilja, än kvinnoklubbister med många års erfarenhet från arbete i landsorten. Skillnaden avspeglade sannolikt verkligheten, det var svårt för kvinnorna utanför storstäderna att göra sig gällande i lokalpolitiken.²³⁶

229. Ibid, s 81f.

230. Ibid, s 82.

231. Ibid, s 88. Lena Renström, Kumla, svarade för det inlägget.

232. Ibid.

233. Ibid, s 89.

234. Ibid, s 90f samt s 156.

235. Ibid, s 93.

236. Jfr Östberg, 1995.

I debatten uttryckte en talare förvåning över att förbundsstyrelsen var splittrad i frågan och, som hon sade, "låt it detta komma ut till klubbarna".²³⁷ Anna Johansson från Karlshamn hade "med sorg" noterat vilka som var reseranter.²³⁸ Den öppet demonstrerade splittringen i förbundsledningen var unik och tycks ha orsakat viss förvirring bland klubbarna. Mycket tydde på att det här handlade om interna konflikter i förbundsledningen, såsom Tea Häggman från Kalix antog.²³⁹

Under kongressdebattens relativt välpolerade yta anas flera, svår-gripbara motsättningar. Det som framstår som märkligt är kanske att man inom kvinnoförbundets ledning inte var mer benägen att lyssna till Hulda Flood, som hade en särskild kunskap om situationen i lokala partiorganisationer och i partiledningen och också hade en mycket speciell ställning både i partiet och i kvinnoförbundet. Hon hade dessutom stort stöd bland klubbisterna, där hon hade många personliga och nära vänner. Trots tidigare vänskap mellan Disa Västberg och Hulda Flood, bland annat dokumenterad i brevväxling,²⁴⁰ rådde av allt att döma ett konkurrensförhållande mellan de två i deras funktioner som ordförande i kvinnoförbundet respektive partisekreterare. Det var ett konkurrensförhållande som sannolikt spetsats till efter ordförandediskussionerna på kongresserna 1936 och 1940.

När Hulda Flood på kongressen 1940 åter fördes fram som motkandidat till Disa Västberg ville hon inte kandidera. Disa Västberg omvaldes, medan Hulda Flood tillsammans med Eva Wigforss anmälde att de ville avgå ur förbundsstyrelsen. Det senare var en begäran som avvisades av kongressen. De övertalades båda att stanna kvar i VU och följderna blev att även personkonflikten "konserverades".²⁴¹ Vid kongressen 1944 blev motsättningarna oöverstigliga, när Hulda Flood och Eva Wigforss genom sin reservation och sitt krav på utredning indirekt stödde det förslag till omorganisation av kvinnoförbundet, som innebar ett överförande av förbundsledningens uppgifter till partiets kvinnosekretariat (dvs från Disa Västberg till Hulda Flood). Hulda Flood och Eva Wigforss avgick båda ur förbundsledningen efter kongressen 1944.

237. SSKF kongressprotokoll 1944, s 89 (Frida Westerberg, Malmö).

238. Ibid. Dvs reseranterna var Hulda Flood och Eva Wigforss.

239. Ibid, s 90.

240. Så ger brev från Disa Västberg till Hulda Flood den 7/11 1930, där Disa skriver "kom ihåg att du har en vikt vrå ifall du blir grinig i framtiden" samt brev den 14/3 1934 (båda i Hulda Floods samling vol 8) intryck av både förtrolighet och vänskap. Jfr Swedmark, 1993, s 138.

241. Många år senare såg Hulda Flood och Eva Wigforss i brev tillbaka på perioden. Hulda Flood skrev kvinnoförbundets historia och hade frågat om kongressen 1940. Eva Wigforss skrev: "Men bakom låg ju otrevnaden i arbetet som jag är rädd man inte finner någonstans dokumenterad." Det faktum att Hulda Flood och Eva Wigforss övertalats att stanna kvar hindrade inte, skrev Eva Wigforss till Hulda Flood, "Disa att ställa till formlig rättegång efteråt på förb.st."/förbundsstyrelsen. Min anm/. Hulda Floods samling, vol 4, brev från Eva Wigforss till Hulda Flood den 10/10 1956.

Frågan är vad konflikten egentligen handlade om. Bakom personstriden låg den viktiga frågan om relationen mellan partiet och kvinnorna. Förbundsledningens negativa reaktion berodde sannolikt på att man såg motionen från Högalid som en attack bakifrån, ett försök att (återigen) lägga ned kvinnoförbundet.²⁴² Motionären från Högalid kunde i så fall tillsammans med Hulda Flood och andra uppfattas som "förrädare", vilket skulle kunna förklara förbundsledningens harm och ilska. Kanske kände sig också förbundsledningen orättvist anklagad. Förbundets ledning hade nyligen, i det tysta och i samband med en ekonomisk krissituation, fört en hård kamp gentemot partiledningen för kvinnoförbundets självständighet.²⁴³

Bakom det som kan ses som en maktkamp mellan två ledande kvinnor, Hulda Flood och Disa Västberg, låg den välbekanta frågan om relationen mellan partiet och kvinnorna. Det som hände var att "kvinnolinjen", dvs särorganiseringslinjen, vann före "partilinjens", som också kan betecknas som en samarbets- eller integrationslinje. Paradoxalt nog var det den mer feministiska Hulda Flood som talade för integrering i partiet, medan Disa Västberg, som mer företrädde en "husmoderlig" linje, förordade självständig särorganisering.²⁴⁴ Under Disa Västbergs tid som förbundsordförande hade kvinnoförbundet fått ett genombrott också i partiet, något som Per Albin Hanssons erkännande på kvinnornas kongress 1936 vittnade om. Handlade det då om att diskussionen om kvinnornas plats och uppgift i politiken och samhället tillfälligt avslutades här, i enighet mellan partiet och kvinnoförbundet? Den linje som vann var inte den "integreringslinje" som föreslagits 1928, utan en "kvinno- eller särlinje". Från en egen "plats" – kvinnoförbundet – skulle kvinnorna ägna sig åt "kvinnofrågorna", som blivit centrala politiska frågor i den pågående befolkningsdebatten. I takt med att familje- och kvinnofrågorna politiserades växte också en ny kvinna fram, *den professionella hemmafrun*.²⁴⁵

Här kan man ana en överensstämmelse mellan partiet och kvinnoförbundet i synen på kvinnornas plats och uppgift – ett utkast till ett genus- eller hemmafrukontrakt om man så vill. Rent organisatoriskt förblev kvinnoförbundet sidoordnat och fortsatte att vid sidan av par-

242. Minnen från 1928 väcktes säkert hos dem som varit med också vid det tillfället, vilket bl a gällde de två huvudaktörerna, Hulda Flood och Disa Västberg.

243. Förutom i SSKF:s protokoll finns handlingar om framförallt *Morgonbris*'s dåliga ekonomi i SAP:s arkiv, vol FV:1 och partiledningen hade inför kongressen 1944 givit förbundsstyrelsen indirekt stöd genom att avvakta och följa kvinnoförbundets ställningstagande till motionen från Högalid, som också lämnats till partikongressen.

244. Jfr Swedmark, 1993, s 139, som också menar att Hulda Flood var den mer "radikala" när det gällde att föra fram kvinnorna. Swedmark framhåller också att Hulda Flood bytt linje, från en separatistisk, där hon var för särskilda kvinnoorganisationer, mot en mer samarbetsinriktad, s 142.

245. Yvonne Hirdman, 1983, s 34ff samt densamma, *Att lägga livet till rätta* (1989), s 159–169, samt t ex s 225, s 232ff. Se även Brita Lövgren, 1993.

tiet ägna sig åt "sina" kvinnofrågor. Med tiden fick förbundet representation i partiets ledande organ och därmed möjlighet att driva på i frågor av intresse för kvinnorna, även om inflytandet formellt var begränsat till en adjungerad ledamot i partistyrelsen och dess VU. Kvinnoförbundet vann inflytande, rätt att vara med och yttra sig. Däremot saknade kvinnoförbundets representant i partistyrelse respektive VU rösträtt. Påverkan fick med andra ord ske med andra medel än med auktoritativ, legitim makt.

Frågan är då om Hulda Floods "partilinj" hade kunnat ge kvinnorna ett större inflytande, på sikt det som jag tidigare kallat "kontrollerad närvaro" eller auktoritet? På kongressen 1944 framhöll Hulda Flood att kvinnorna borde samarbeta med männen. Eva Wigforss sade på samma kongress att kvinnorna inte skulle nöja sig med att vara ett utskott under partistyrelsen, utan kräva att partiet "öppnar stora famnen för oss och vi som jämbördiga får det utrymme i partiinstanserna, som tillkommer oss".²⁴⁶ Om det kan tolkas som strävan efter auktoritet eller kontrollerad närvaro må vara osagt – vad det handlade om var att de socialdemokratiska kvinnorna förespråkade olika strategier för att vinna makt i partiet och att det ledde till konflikter mellan kvinnorna. Det var kvinnorna och kvinnoförbundet som i vanlig ordning bar den onämnbare könskonflikten.

Det var således Disa Västberg som till slut avgick med "segern", även om formuleringen är tveksam med tanke på att gränserna mellan kvinnosekretariatet och förbundet var oklara.²⁴⁷ Den oklarheten försvann med Hulda Flood, som inte fick någon efterträdare när hon 1948 avgick med pension från tjänsten som partisekreterare. I stället beslöt partiledningen i samråd med Disa Västberg att partiet fortsättningsvis skulle ge bidrag till kvinnoagitationen genom att svara för lönen till en nyinrättad tjänst som förbundssekreterare på kvinnoförbundet. Förändringen motiverades, enligt ordförandens redan omnämnda rapport till kvinnoförbundets VU, med att man i parti- och förbundsledning nu ansåg att förbundet var "moget att helt svara för agitationen bland kvinnorna".²⁴⁸

Därmed hade "kvinnolinjen" definitivt vunnit i den segdragna och "konserverade" konflikten om kvinnornas plats och uppgift i partiet. Parti- eller likhetslinjen, som Hulda Flood företrädde, "förlorade" mot en kvinno- eller särartslinje, som Disa Västberg företrädde. När jag sät-

246. SSKF kongressprotokoll 1944, s 81f.

247. Swedmark, s 138 särskilt not 9, där Swedmark konstaterar att ansvaret för den oklara ansvarsfördelningen var partiledningens. Det förefaller som om kvinnosekretariatet överlevde sig självt. Partiledningen valde att inte ta ställning i konflikten mellan Hulda Flood och Disa Västberg. I stället "väntade man ut" Hulda Flood, vars tjänst försvann när hon gick i pension.

248. SSKF VU-protokoll 5/3 1948, bilaga.

ter citationstecken runt "förlorade" är det ett sätt att markera att det kan finnas ett annat sätt att se på konflikten. Det handlade kanske inte så mycket om att vinna och förlora, utan mer om olika sätt att förhålla sig till makten. Därmed avslutades för denna gång diskussionen om kvinnornas organisationsform och anslutning till partiet. Det skulle dröja till 1960-talet innan särorganiseringen på allvar sattes ifråga igen.

Sammanfattande kommentar

Inom arbetarrörelsen fanns det varierande förklaringar till kvinnornas frånvaro på den politiska arenan. I partiet beskyldes kvinnorna för brist på intresse, men den verklighet som kvinnoförbundets ledning beskrev och som Hulda Flood mötte genom kvinnosekretariatet visade att det fanns andra, mer svårbemästrade hinder i kvinnornas väg. Åtskilliga av problemen delade man med partiet i stort – på små orter kunde det vara svårt att skapa fungerande partiorganisationer, helt oavsett om medlemmarna var män eller kvinnor – medan andra problem tydligt var könsrelaterade. Bakom de ständigt återkommande diskussionerna om kvinnornas organisationsform, om kvinnornas politiska ointresse, om männens motstånd mot kvinnor och om den svaga kvinnorepresentationen, fanns en stor osäkerhet om kvinnornas ställning i partiet och deras roll i politiken.

Så länge kvinnorna saknade rösträtt var partiets insatser för kvinnooorganiseringen sporadiska och tämligen oengagerade. Det var egentligen bara när kvinnorna ville bilda en egen organisation som man agerade – och då mot kvinnornas önskan. Därutöver fick kvinnorna löften om ekonomiska bidrag till kvinnoagitationen och till tidningen *Morgonbris*, löften som på ekonomiska svårigheter inte alltid kunde hållas. Kvinnornas under 1910- och 1920-talen ofta upprepade klagomål på manliga partikamraters motstånd och ointresse tycks ha haft sin grund i kvinnornas känsla av djup och upprepad besvikelse.

När så kvinnorna erövrat rösträtten började en utdragen process för att få kvinnorna betraktade som medborgare och jämlika partikamrater. När det visade sig att arbetarklassens kvinnor inte röstade i samma utsträckning som andra kvinnor började partiledningen ifrågasätta kvinnoförbundets existens. Både inom kvinnoförbundet och partiet var man enig om att kvinnoförbundet inte lyckats med att rekrytera kvinnor till partiet. När orsakerna analyserades framhöll kvinnoförbundets ledning att kvinnornas ointresse till stor del berodde på manligt motstånd, medan man i partiledningen helt enkelt ansåg att förbundet misslyckats och borde läggas ned. Det vore bättre att partiet tog över uppgiften att organisera kvinnorna, menade partisekreteraren Gustav Möller med stöd av bl a partiordföranden Per Albin Hansson.

Även bland kvinnorna fanns delade meningar i organisationsfrågan. Allmänt ansåg kvinnorna dock att kvinnoklubbarna borde finnas kvar.

I diskussionerna mellan partiledningen och kvinnoförbundets ledning stod olika synsätt mot varandra. Med en förenkling kan det uttryckas som att partiet tänkte kvantitativt – det gällde att organisera så många kvinnor som möjligt. Partisekreterarens förslag att införa lägre avgift för hustrur till partimedlemmar – en slags ”hustrurabatt” – bör ses mot den bakgrunden. Kvinnoförbundet motsatte sig det sättet att tänka och hävdade kvinnornas rätt att vara med på lika villkor. Om kvinnornas avgift blev en fjärdedel av männens skulle det bli svårt att hävda kvinnornas likställdhet som partimedlemmar, sade kvinnorna, som framhöll att det inte var kvinnliga ”pappersmedlemmar” partiet behövde.

Efter en utdragen diskussion åren 1927–31 om kvinnoförbundets vara eller inte vara, där kvinnoförbundet envist hävdade sin rätt att på egen hand bestämma framtiden, vände partiets inställning vid 1930-talets mitt, då Per Albin Hansson sade sig ha blivit övertygad om att det var kvinnornas sak att välja sin organisationsform. Bakom förändringen fanns flera faktorer. Förutom den politiska utvecklingen spelade med största sannolikhet Hulda Floods arbete inom det 1929 inrättade kvinnosekretariatet en stor roll, när det gällde att öka förståelsen för svårigheterna med kvinnoagitationen. Det var med ett under 1930-talet allt tydligare stöd från partistyrelsen som Hulda Flood uppmanade arbetarkommunerna att ändra attityd till kvinnorna. Det var inte desto mindre svårt att få med kvinnorna. Kvinnorna kände sig inte välkomna i partiarbetet och klagomål framfördes över att det endast var vid valtid, som arbetarkommunerna visade intresse för dem. Med tiden blev ändå kvinnoklubbarna ett alternativ för allt fler kvinnor, under 1930-talet ökade kvinnoförbundets medlemsantal med mer än 100%. Det hindrade inte att man även i klubbarna klagade på manligt motstånd och på arbetarkommunernas brist på intresse för kvinnorna och deras problem. Eller som en kvinna uttryckte det i brev till Hulda Flood:

”De vilja nog ha kvinnorna med, men endast som passopp och underlydande, och de tycks aldrig lära sig att de äro bättre betjänta med kvinnor, som veta sina skyldigheter.”²⁴⁹

Jo, nog ville man ha kvinnorna med, men till vad? Den grundläggande frågan om hur kvinnorna skulle nå en med männen jämlik ställning i partiet togs sällan upp till diskussion. Det visade sig också att partiets kvinnor och män i praktiken hade mycket olika förväntningar och sätt att se på vilken som var kvinnornas uppgift i partiarbetet och i politiken.

249. Citat efter brev till Hulda Flood, återgivet i Flood, 1935, s 11.

När socialdemokraterna efter valet 1932 kom i regeringsställning öppnades ett nytt verksamhetsområde för kvinnorna i och med det genom befolkningsdebatten nyväckta intresset för familjerna – i första hand mödrarna och barnen. Det var ett område där kvinnorna sedan länge varit engagerade, där de hade kunskaper och erfarenheter som var till nytta när visionen om ett folkhem skulle förverkligas. För kvinnoförbundet – liksom för andra kvinnoorganisationer – kom 1930-talet att innebära ett genombrott. Det var ett genombrott för kvinnor som politiska aktörer, och då i första hand i frågor på kvinnolivets område: barnen, hemmen, mödrarna. Men också samlade kvinnoaktioner förekom, protester mot försök att förbjuda gifta kvinnors förvärvsarbete (med samtidiga protester mot utvecklingen i Tyskland), aktioner för ökad kvinnorepresentation och aktioner mot krig och för fred.

Kvinnorna blev med andra ord under 1930-talet synliga som politiska aktörer, som en grupp som hävdade kvinnors intressen. De socialdemokratiska kvinnornas specifika uppgift blev vid 1930-talets mitt att bli folkhemmets inredare. Det innebar att förbundet som "sitt" område fick det som enligt stadgarna var ett av ändamålen, nämligen att "bevaka och arbeta för sådana sociala och politiska frågor lösning, som särskilt beröra kvinnornas, mödrarnas, barnens och hemmens intressen".

Såsom experter på kvinnofrågor rekryterades flera av kvinnoförbundets ledande kvinnor till olika utredningsuppdrag. Disa Västberg kom med i Befolkningskommissionen 1934, och i 1941 års kvinnodelegation fanns flera representanter för förbundsstyrelsen. Kvinnoförbundet fungerade som remissinstans och samarbetade nära med det egna partiets riksdagskvinnor. Förbundet, som växte både i betydelse och storlek, hade äntligen funnit sin politiska roll som företrädare för arbetarklassens kvinnor. Eftersom husmödrarna var i majoritet bland förbundets medlemmar blev det i realiteten *husmödrarna* – både de hem- och yrkesarbetande – som kvinnoförbundet kom att företräda.

De problem som de socialdemokratiska kvinnorna tidigt dryftade, frågor om kvinnornas organisationsform, svårigheterna både att organisera arbetarkvinnorna och att övervinna manligt motstånd, följde kvinnoförbundet genom åren.

Det fanns mycket olika förväntningar i arbetarkommuner och kvinnoklubbar när det gällde kvinnornas medverkan som väljare och partiarbetare. Det handlade om formen för kvinnornas medverkan, och därmed avses både kvinnornas egen organisationsform och kvinnorepresentationen i partiet. När det gällde frågan om varför kvinnorna skulle vara med fanns olika synsätt både bland kvinnor och män. Var kvinnorna med för att stödja männen i deras klasskamp och fungera som reserv vid männens bortovaro, eller hade kvinnorna i första hand

en komplementär funktion som inredare i det folkhem männen byggt? Eller var det så att kvinnorna i första hand skulle se till sina egna intressen och driva kvinnokrav?

Samtliga uppgifter rymdes och fanns inom ramen för kvinnoförbundets verksamhet, även om det vid olika tidpunkter både i förbundet och partiet också fanns olika syn på vilken funktion som skulle betonas. Under 1930-talet utvecklades onekligen kvinnoförbundets komplementära funktion, det var som experter i kvinnofrågor som kvinnorna i och nära förbundsstyrelsen kallades till utredningar och som förbundet anlätades som remissinstans. När det å andra sidan gällde möjligheterna att mer allmänt påverka innehållet i partiets politik var kvinnoförbundets handlingsutrymme begränsat. Det fanns hinder som så att säga var inbyggda i själva organisationen och med tiden utformades ett mönster för relationen mellan kvinnoförbundet och partiet. Det var ett mönster som gällde på central nivå och som med tiden kom att sätta sin prägel också på relationerna inom partiorganisationerna – om än med utrymme för stora, lokala variationer.

Relationen mellan partiet och kvinnoförbundet kan teoretiskt beskrivas som ett genuskontrakt. Det politiska genuskontrakt som utformats under kvinnoförbundets första decennier reglerade kvinnornas deltagande i partiarbetet: kvinnornas och kvinnoförbundets uppgifter i partiet och deras plats i partiorganisationen. På ytan var kontraktet likt det som gällde mellan partiet och övriga sidoorganisationer; det var obesträtt att partiet var huvudorganisationen, medan kvinnoförbundet som sidoorganisation var en självständig men i partisammanhang underordnad organisation. Obesträtt var också, åtminstone i teorin, att partiets medlemmar var likställda och hade samma rättigheter och skyldigheter. Visserligen förekom det att jämlikheten kom på undantag, t ex vid tillfällena då principen om könens lika rätt kolliderade med verkligheten. Det skedde för kvinnoförbundets del bland annat under 1930-talets debatt om förbud för gift kvinnas arbete, där man förväntade sig att kvinnors intressen skulle underordnas mäns intressen.

Det var en förväntan som i hög grad fanns inom arbetarrörelsen, men man talade inte i termer av könsintressen. Vad man inom partiet däremot ständigt försäkrade, var att arbetarrörelsens kvinnor och män hade gemensamma intressen. Det var det gemensamma klassintresset som betonades och det blev så att säga per definition omöjligt att kvinnorna skulle kunna ha andra intressen än männen. Om kvinnorna hade svårt att vinna inflytande förklarades det inte i termer av köns- makt och över- och underordning. Nej, om kvinnorna kände vanmakt berodde det på dem själva – de var för få, de var ovana vid det politiska spelets regler, de isolerade sig för mycket i sina kvinnoklubbar – var

budskapet från manliga partikamrater. Den oproblematiserade inställningen till kön delades inte av kvinnoförbundets ledning. Här gick en viktig skiljelinje mellan förbundet och partiet.

Den könsproblematik som kvinnoförbundet ständigt stångades mot sågs med andra ord som "kvinnoproblem", vilket i sin tur var frågor som kvinnoförbundet hade att lösa på egen hand. I själva verket ingick det i överenskommelsen, i genuskontraktet, att förbundet tog hand både om kvinnorna och "kvinnoproblemen". I gengäld fick förbundet partiets erkännande och status som partiets kvinnoorganisation. Tanken var att "kvinnoproblemen" skulle försvinna i takt med att kvinnorna kom i kapp männen och blev deras jämlikar i politiken och samhället. Den organisatoriska särlösningen med kvinnorna och deras problem i ett särskilt kvinnoförbund var endast tillfällig. På sikt skulle förbundet upphäva sig självt och bli obehövt, dvs när jämlikhet uppnått mellan män och kvinnor.

Genuskontraktet reglerade således kvinnoförbundets och kvinnornas paradoxala plats i partiet: som en både självständig och underordnad sidoorganisation med medlemmar som i teorin beskrevs som likställda, men som i praktiken förväntades underordna sig på grund av sitt kön.

Genuskontraktet reglerade också arbetsfördelningen mellan partiet och kvinnoförbundet. "Kvinnofrågorna" – här använt som sammanfattande namn på de familje- och socialpolitiska frågor som kvinnoförbundet efter befolkningsdebatten alltmer framgångsrikt engagerade sig i – kom att tilldelas kvinnoförbundet. Visserligen var partiledningen även i "kvinnofrågorna" den slutliga beslutsinstansen, den som vägde olika förslag mot varandra och hade kontroll över ekonomi och politisk linje. Det hindrade inte att kvinnoförbundet hade en viktig funktion som förslags- och kravställare, som opinionsbildare och "plog" för partiets politik och som expert i frågor rörande "det lilla livet": hemmen, barnen, kvinnorna, de sjuka och de gamla.

Problemet med att kvinnorna inte var – och inte heller ville bli – "lika" männen sköts på framtiden, liksom den svåra frågan om hur jämlikheten skulle se ut och uppnås. I själva verket kom efterkrigstidens dialog mellan kvinnoförbundet och partiet att till stor del präglas av de frågorna. Det pågick ständiga förhandlingar om tolkningen av det politiska genuskontraktet. Kvinnoförbundet ville ha en annan plats och uppgift för kvinnorna än den tilldelade: som underordnade experter på "det lilla livets" område.

Kvinnorepresentationen

”Inom arbetarrörelsen har ofta organisationsformen diskuterats och röster ha höjts för att särorganisationerna bland kvinnorna borde komma bort. Är det då inte lämpligt, sade fru Västberg, att pröva det nya i de tolvhundra arbetarkommuner, som inte ha en enda kvinnlig medlem. Vi i kvinnoförbundet måste ha resultat innan vi låter oss helt övertyga.”¹

”Kräver man ökad kvinnorepresentation, så anses man vara en fanatisk kvinnosakskvinna – och vill man, att kvinnorna skall bedömas på samma sätt som männen, så händer det att man blir betraktad som osolidarisk med sitt eget kön.” Inga Thorsson, 1956.²

Kampen för att vara med

Det faktum att kvinnorna kom med i politiken var givetvis en första förutsättning för deras möjlighet att också påverka politikens innehåll. De formellt lika medborgerliga rättigheterna gav en ökning av antalet kvinnor med politiska uppdrag, men arbetet med att få med kvinnorna i så stort antal att de också kunde påverka de politiska besluten blev en lång och utdragen process. I den processen hade kvinnoförbundet en nyckelroll som nära nog ensam företrädare i partiet både för kvinnorna och kvinnointresset. Det var mestadels enbart kvinnoförbundet som i partiet arbetade för nominering av kvinnliga kandidater. Synnerligen hovsamma krav på kvinnorepresentation tillbakavisades och många konflikter uppstod när kvinnornas förväntan om lika villkor kolliderade med männens förväntan om manligt företräde.³

Kvinnornas strävan att komma med i partiarbetet möttes med stor misstänksamhet – politikerrollen hade ännu självklart manligt genus.⁴ Eller som en gammal lantman sade vid åsynen av de första riksdagskvinnor:

1. Disa Västberg var ordförande i kvinnoförbundet 1936–52. Citerat efter *Ny Tid* 20/10 1938. Klipp förvarat i Disa Västbergs samling.

2. Kvinnan i manssamhället. Ett bordssamtal i *Arbetets söner*, 1956, s 511.

3. Jfr Östberg, 1995, s 208f.

4. En effekt av kvinnornas ökade deltagande i politiken och det faktum att de i ökad utsträckning innehar tidigare tunga, ”manliga” poster som t ex statsminister och finansminister är, tror jag, att politikerrollen har ändrat genus. Från att ha varit snävt maskulin har den blivit tvekönad, massmedias bild av en politiker i 1990-talets Sverige är kvinna eller man. Fram till 1970-talet var en ”normal” politiker ännu en man.

norna (exemplet är lånat av Ulla Lindström): "Kors i alla mina dar, tänk att dom väljer fruntimmer när det finns karlar."⁵ Avsikten med det här kapitlet är att skildra kvinnornas kamp för att realisera den formella rätten till jämlikt, politiskt deltagande. Jag börjar vid 1928 års partikongress, där krav för första gången ställdes på garanterat kvinnoinflytande, dvs kvotering, och slutar med 1978 års partikongress, då kvinnorna i partistyrelsen för första gången blev tillräckligt många för att utgöra en reell maktfaktor.

Den ofta upprepade frågan om *hur* kvinnorna skulle komma med i partiet fördes ofta i form av en diskussion om kvinnornas organisationsform och om kvinnoförbundets existens. Fasthållandet vid den egna organisationen blev, inte minst när det gällde ökad kvinnlig representation, en viktig strategi för kvinnoförbundet, som med siffror kunde visa att det fanns ett samband mellan existensen av kvinnoklubbar och nominering av kvinnor på valbara platser.⁶ Det var kvinnor som såg till att kvinnorna kom med i politiken, inte männen. Ställningen som sidoorganisation gav ett inflytande på nomineringarna som kvinnorna knappast kunde uppnå som enskilda partimedlemmar, företrädande en utspridd, kvinnlig minoritet i partiet. Det var långt in på 1970-talet svårt för kvinnorna att övertyga manliga partikamrater om att en kvinna kunde vara lika lämplig för uppdrag som en man. Männen oproblematiserade inställning till kön ledde till att man länge förnekade att kön spelade någon roll när politiska uppdrag fördelades i partiet. Tävlan om uppdrag skulle vara "fri", som man sade på 1928 års partikongress, när man avvisade en motion om garanterad kvinnlig representation i ledande organ.⁷

Den "fria" tävlan gjorde det svårt för kvinnorna att kvalificera sig för uppdrag, särskilt när de uppdrag som skulle fördelas var få. Mannen var normen i den politiska kultur som kvinnorna förväntades anpassa sig till. Männen hade ofta både fackliga och politiska meriter av ett slag som kvinnorna saknade och i jämförelse med dem vägde uppdrag för kvinnoklubben lätt. Eftersom kvinnorna inte heller skulle väljas för att de var kvinnor blev följden att ett litet fåtal kvinnor valdes att representera "kvinnorna". Det mönster som utbildades var att kvinnoklubbarna med åren lyckades få med enstaka kandidater på nomineringslistorna. Problemet var att kvinnorepresentationen tycktes bli konserverad på den nivån. Det praktiska resultatet av den "fria" tävlan blev att kvinnointresset ansågs tillfredsställt med en ensam, "obligatorisk" kvinna. Kvinnans kön ställdes så att säga mot männen meriter, som i följande, mycket sympatiska, brev till Hulda Flood från Norrbottens partidistrikt:

5. Ulla Alm (gift Lindström), *Tiden* 1945:9.

6. SSKF kongressprotokoll 1944, s 90f samt s 156. *Varför kvinnoförbund*, s 2–14.

7. SAP kongressprotokoll 1928, s 50f.

”Med partikvinnorna har jag visst gjort mig okontant. Kanske jag också gjort mig förtjänt av att falla i onåd. Men jag kunde absolut inte godtaga en föreslagen könsbestämning som kvalifikation för valbar plats på vår sedel. Alida Ruuth i all ära, hon skulle säkerligen skilja sig från uppdragen med heder för såväl sig själv som partiet, men vid jämförelse med de ytterst vältränade kommunalmännen Ivar Jansson och J F Grym i Övertorneå, kommer hon till korta. Man kan beklaga den saken av uppriktigt hjärta, men den står där likafullt som ett obestriddigt faktum.”⁸

Ett likartat dilemma skildras i ett annat brev till Hulda Flood:

”Vi trodde, att Tekla skulle komma in i riksdagen den här gången. Werner i Hultsfred hade avlagt sig förnyad kandidatur, och då trodde man ju att Kalmar skulle föra fram Tekla, men hon blev utslagen till förmån för FCO:s ordf Ejnar Johansson. Det är ju klart att han är en större förmåga än Tekla och han har ju arbetat i många år, men han är 51 år, så inte kan man påstå, att Partiets paroller, om att släppa fram kvinnorna och ungdomen vinner gehör.”⁹

Det var svårt för kvinnorna att hävda sig mot den manliga normen. För kvinnoförbundet blev frågan om kvinnorepresentationen en ständigt aktuell stridsfråga i 1930-talets debatter. I debatten kom en tydlig motsättning mellan partiets kvinnor och män i dagen.¹⁰

Den stängda dörren

När det socialdemokratiska kvinnoförbundet tillsammans med flertalet betydande svenska kvinnoorganisationer 1937 satte igång en kampanj för ökad kvinnorepresentation inför 1938 års kommunal- och landstingsval, väckte kvinnornas stridbara attityd missnöje bland socialdemokratiska män. Bakgrunden till kampanjen fanns i det sorgliga faktum att kvinnornas andel bland ledamöter i fullmäktige och landsting visade en sjunkande kurva. I första kammaren fanns *ingen* kvinna 1937, något som kvinnoförbundets ordförande Disa Västberg tog upp på ledarplats i *Morgonbris*.¹¹ Under rubriken ”Den stängda dörren” inledde hon med rena rama stridsropet:

”Första kammaren i vårt land består av ethundrafemtio män, som representerar en stark majoritet av kvinnor. Tidigare under några år befann sig en kvinna värdig att bänka sig i senaten. Men hon kom bort. Sedan har en känd partiredaktör och damernas riddare avrått kvinnorna från att söka sig in i överhuset då det var en alltför maskulin församling för att en kvinna skulle kunna trivas där! Ehuru kvinnorna inte uppskatta denna omsorg, utan tvärtom på allvar räknat med att en eller flera kvinnor skulle inväljas nu i höst, visar de nyligen förrättade valen att dörren är obevligt stängd för kvinnor. Denna skymf mot kvinnorna i ett demokratiskt samhälle kan vi icke förbigå med tystnad. Vi måste öppet säga ifrån vår mening.”¹²

8. Brev till Hulda Flood den 15/7 1940 från Luleå, Norrbottens soc dem partidistrikt, under tecknat Harry. SAP:s arkiv vol FXXVIaa:3.

9. Brev till Hulda Flood 2/4 1940 från Karin i Nybro, SAP:s arkiv vol FXXVIaa:2.

10. Se debatt i *Morgonbris* nov 1937 om ”dörrväktare”.

11. *Morgonbris* okt och nov 1937. Kvinnobristen bestod förresten till tiden efter kriget, ingen kvinna fanns med i FK åren 1937–45.

12. *Morgonbris* okt 1937, kursiv i originalet. Den omtalade, kände partiredaktören var Allan Vougt, som i tidningen *Arbetet* i Malmö den 6/10 1937 skrev en ledare i ämnet under rubriken ”Våra damer”. Rubriken kommenterade Disa Västberg så här: ”När man läser rubriken: Våra damer, tycker man sig försatt till en bättre middag”, *Morgonbris* nov 1937.

Kvinnoaktionen inför 1938 års val bidrog sannolikt till att antalet kvinnor på kommunala förtroendeposter ökade, även om kvinnoandelen fortfarande var mycket liten:

Tabell 4: 1 Kvinnor i landsting 1922–1938, antal och procent

År	antal	%
1922	13	1,4
1926	8	0,8
1930	5	0,5
1934	9	0,8
1938	41	3,9

Källa: Morgonbris nov 1938 (antal) samt Maud Eduards, *Kvinnor och politik*, 1977, (procentalen) tab 14, s 38.

Tabell 4: 2 Kvinnor i stads- och kommunfullmäktige 1922–38, procent

År	stadsfullm %	kommunfullm %
1922	6,5	2,1
1926	4,4	1,4
1930	4,4	1,0
1934	4,9	1,2
1938	8,4	2,9

Källa: Eduards, 1977, tab 8, s 34.

Debatten inför 1938 års val var ovanlig i sitt klarspråk. Det var sällan *Morgonbris* och Disa Västberg så tydligt visade sitt missnöje med kvinnornas situation i partiet. Taktiken var till synes framgångsrik. Det var inte bara det att debatt väcktes, kvinnorepresentationen ökade också efter valet, vilket sannolikt hade samband med verksamheten i *Kommittén för ökad kvinnorepresentation*. I vanliga fall verkade partilojaliteten hämmande på kvinnoförbundet och det var särskilt i valtider ovanligt att skarpa motsättningar visades så öppet. Förbundet utmanade starka krafter, något som en visserligen tyglad, men tydligt märkbar aggressivitet i manliga debattörers inlägg gav signal om.¹³ Det fanns risk för att ett starkt hävdande av kvinnointresset kunde straffa sig och leda till anklagelser om illojalitet och brist på förståelse för vad som var partiets intresse. För kvinnoförbundets ledning blev den svåra mellanställningen smärtsamt tydlig när klubbar vände sig till förbundsledningen med klagomål över t ex lokala nomineringar. Förbundsledningen hade svårt att ge klubbarna oreserverat stöd vid lokala protestaktioner, vilket Sparreholms kvinnoklubb fick erfaras.

13. Jfr Vougt *Arbetet* 6/10 1937 samt Hirdman, 1989, s 166–68.

Sparreholmsklubben

I Sparreholmsklubben hade man vid valet 1932 blivit djupt besviken över att kvinnodistriktets kandidat Ellen Svedberg, som hade 4:e platsen på riksdagslistan, blivit nedflyttad till 7:e plats på förslag av partidistriktets styrelse. Sparreholmsklubben samlade sörmländska kvinnor till ett protestmöte, där ett uttalande om ogillande av beslutet att flytta ned Ellen Svedberg antogs. Klubben vägrade att arbeta för kandidatlistan och nöjde sig i valrörelsen med att sätta upp kvinnoförbundets valaffisch och att dela ut förbundets broschyrer.¹⁴ Det var en typ av protest som kvinnoförbundets ledning inte kunde tillstyrka och verkställande utskottet gick balansgång mellan kravet på partiloyalitet och sin förståelse för kvinnokraven, när ett brev från Sparreholmsklubben diskuterades i december 1932. Annie Wallentheim framhöll formella krav och menade att VU måste "fordra lojalitet för beslut som fattas i fastställd form". Hulda Flood höll med om att det var principiellt rätt, men fann förmildrande omständigheter vara för handen. Hon menade att "en uppenbar trångsyn och ovilja från manligt håll understundom kan göra en skarp ställning berättigad och till nytta".¹⁵

Förbundsordföranden Signe Vessman skrev på VU:s vägnar till Sparreholmsklubben. Hon uttryckte sin förståelse för besvikelsen över att Ellen Svedberg flyttats, men tillade att hon måste "uttala våra betänkligheter mot, att klubben ej deltog i valarbetet för partiets framgång". Kvinnoförbundet ville, fortsatte hon, understryka att det ibland var nödvändigt att säga ifrån när kvinnor blev åsidosatta, men det fick inte innebära att kvinnorna brast i solidaritet med partiet. Starka krafter hotade partiet, fortsatte hon, och slutade med en uppmaning: "Må vi alltid, då kampen gäller arbetarklassens livsfrågor, besjålas av helhetssynen."¹⁶

Frågan om vad som kunde krävas av kvinnoklubbisterna och förbundet i partiloyalitetens namn var ständigt aktuell och förväntningarna var mycket olika bland partiets och kvinnoförbundets medlemmar. Inom partiledningen försökte man vara balanserad, liksom i kvinnoförbundets ledning, men även på ledande nivå fanns stora skillnader i synsätt. Ett visst utrymme både för opposition och särkrav från kvinnoförbundets sida fanns inom partiet, det ingick i vad som kunde förväntas av en sidoorganisation. Problemet var att det i fråga om kvinnorna också fanns en annan förväntan, nämligen om kvinnlig underordning. Idealt – i enlighet med den gamla idén att kvinnornas uppgift var att

14. Avskrift av brev till Signe Vessman från Sparreholms SSK 14/11 1932, bilaga till SSKF VU-protokoll 28/12 1932.

15. SSKF VU-protokoll 28/12 1932.

16. Brev fr Signe Vessman till Sparreholms soc dem kvinnoklubb den 7/4 1933, bilaga till SSKF VU-protokoll april 1933.

stödja männen i *deras* klasskamp¹⁷ – skulle inte kvinnorna protestera, utan lojalt rätta sig efter de manligt dominerade partiorganisationernas beslut – det som i Signe Vessmans brev beskrevs som "helhetssynen". Det här var ett synsätt som kvinnoförbundet under efterkrigstiden i allt skarpare ordalag skulle komma att ifrågasätta. Arbetet för ökad kvinnorepresentation gick framåt ytterst långsamt och något annat än en marginell förändring märktes inte under vare sig 1940- eller 1950-talen.

"Nu är det kvinnornas tur!"

När *Morgonbris* på nyåret 1950 utropade att "nu är det kvinnornas tur" var det med en känsla av att kvinnorna gick en ny tid till mötes.¹⁸ I fråga om kvinnorepresentation fanns mycket att göra och hela 1950-talet skulle kvinnoförbundet agera aktivt pådrivande på partiledningen. Situationen var inte uppmuntrande, varken i partiorganisationerna eller på högre politisk nivå. På interna möten klagade kvinnodistriktens ordförande över att det var svårt för kvinnorna att hävda sig i tävlan med männen om uppdrag.¹⁹ Besvikelsen bland kvinnorna blev stor när Hildur Nygren, det andra kvinnliga statsrådet efter Karin Kock, tvingades avgå efter bara några månader på posten som ecklesiastikminister. Det var i samband med regeringsombildningen 1951, då "den nya, kvinnofria koalitionsregeringen trädde till", som Inga Thorsson ironiskt skrev i *Tiden*.²⁰ Ett kvinnligt statsråd hade stort symbolvärde och besvikelsen var desto större nu, fortsatte Inga Thorsson. Efter 1947, då Karin Kock som första kvinna utnämnts till statsråd, "trodde vi att det icke längre skulle vara möjligt att bilda en regering utan kvinnligt inslag".²¹

Ytterligare ett bakslag för kvinnorna framhöll Inga Thorsson i *Tiden*-artikeln, nämligen att 1952 års partikongress valde en "kvinnofri" partistyreelse, åtminstone vad gällde ordinarie platser.²² Det hade inte inträffat sedan 1924, då Olivia Nordgren valdes in i partistyrelsen på den plats hon lämnade först 1952.²³ Två kvinnliga suppleanter fanns dock i

17. Otto R Wagnson, *Kvinnan och arbetet*, del 1, *Tiden* 1932, s 475.

18. *Morgonbris*, 1950:1.

19. För en fyllig bild av klagomålen, se t ex gruppdiskussion om val-, organisations- och agitationsfrågor i samband med enkät om kvinnors arbete och fritid (dec 1953). Cirkulär 8/4 1954, SSKF:s arkiv, vol BII:6.

20. Inga Thorsson, *Är partiet kvinnovänligt?* *Tiden* 1953:2, s 74.

21. *Ibid.*

22. *Ibid.*

23. Enligt uppgift hos Sven Andersson var Olivia Nordgren den enda kvinna som P A Hansson ansåg kvalificerad för en statsrådspost, när frågan om kvinnor i regeringen diskuterades 1946. Enligt Hansson föll hon dock för åldersstrecket, han menade att hon med sina 66 år var alltför gammal. Sven Andersson, 1980, s 263.

partistyrelsen och dess VU, Tekla Torbrink från Kalmar, partistyrelse-suppleant från 1952 och Ulla Lindström, som sedan 1948 varit suppleant i partistyrrelsens verkställande utskott. Men kvinnorepresentationen var inte tillfredsställande, det räckte inte med "en kvinna här och en kvinna där", enligt Inga Thorsson.²⁴

Andelen kvinnor i partiet och bland partiets förtroendevalda var i början av 1950-talet knappast imponerande. Efter 1952 års partikongress tillsattes en organisationskommitté, där Annie Wallentheim, medlem av kvinnoförbundets VU, ingick. Till 1956 års partikongress presenterade kommittén en rapport med ett särskilt avsnitt om kvinnorepresentationen i partiet. Av den framgick att skillnaden mellan kvinnors och mäns valdeltagande hade minskat. Från valet 1921, då skillnaden var nästan 15% till männens favör, hade kvinnorna nu knappt in på försprånget, som 1954 bara var 3%. 81% av männen och 78% av kvinnorna röstade, enligt rapporten.²⁵

I rapporten konstaterade organisationskommittén att kvinnorepresentationen måste öka, samtidigt som man noterade att utvecklingen gick åt rätt håll. Den socialdemokratiska kvinnoandelen i riksdagen var efter 1952 års val 13,6% och efter 1954 års kommunalval hade antalet s-kvinnor ökat från 61 till 88 i landstingen, dvs från 9,9% till 12,6%. I stadsfullmäktige var ökningen mindre, från 305 till 316 eller 11,9% resp 13%. För kommunalfullmäktige redovisades siffror bara för 1954, då s-kvinnornas antal var 1203 och deras innehav av mandat uppgick till 9,7%. Siffrorna kunde knappast betecknas som lysande, men organisationskommittén var nöjd och underströk att kvinnoandelen faktiskt ökat, trots att partiet förlorat mandat i riksdagen.²⁶ Vidare framhöll man att kvinnoförbundet manat på om bättre kvinnorepresentation i partiet och att partistyrelsen skickat ut cirkulär i frågan till partidistrikt och arbetarekommuner både 1954 och 1956. Kommittén avslutade med att "framhålla vikten av att kvinnornas berättigade önskemål om representation på listorna blir beaktade".²⁷

Förvisso var kvinnornas önskemål berättigade, inte minst mot bakgrund av att kvinnornas andel ökade starkt bland partimedlemmarna, vilket partiets regelbundet genomförda medlemsinventeringar visade. Medlemsundersökningar från 1948 och 1957 visade till och med att kvinnornas medlemsandel ökade snabbare än männens. Under perioden ökade medlemmarna procentuellt med 21,6%, vilket uppdelat efter kön innebar att kvinnorna ökade med 35% och männen med

24. Inga Thorsson, *Tiden* 1953:2, s 75.

25. Organisationskommitténs betänkande till 1956 års kongress, Partiets organisationsformer, mötes- och upplysningsverksamhet, s 14. Bilaga till SAP PS-protokoll 22/3 1956 nr 5, vol AIb:23.

26. *Ibid*, s 53f.

27. *Ibid*, s 54.

17%. Intressant att notera var också att bland männen var det de kollektivt anslutna som ökade, medan ökningen bland kvinnorna var lika stor i kvinnoklubbar som i facket.²⁸ Inte desto mindre dröjde det till 1950-talet innan kvinnoandelen i SAP överskred en fjärdedel:

Tabell 4: 3 Andel kvinnliga medlemmar i SAP 1929–1957 (%)

År	%
1929	12,0
1934	14,1
1938	18,9
1948	24,7
1957	27,5

Källa: SAP Medlemsinventering/undersökning s 8, utg. av SAP, Stockholm 1962.

Kvinnoförbundet agerar pådrivare

Partiets kvinnorepresentation ökade således, om än långsamt och med bibehållen underrepresentation i förhållande till andelen kvinnor bland väljarna. Påstötningar kom regelbundet från kvinnoförbundet till partiet. Så förväntade sig förbundsstyrelsen i ett uttalande inför 1952 års val att partiorganisationerna skulle "vara medvetna om att de socialdemokratiska kvinnorna utgör en aktiv, vaken och kunnig grupp av partifolket".²⁹ Det var nog en påminnelse som var på sin plats. Efter valet 1952 ökade s-kvinnorna i riksdagen från 13 till 15 jämfört med 1948 års val, vilket motsvarade 12% respektive 14% av samtliga s-mandat. Tage Erlanders ord i *Morgonbris* inför valet om att 1952 års val var "ett kvinnornas val"³⁰ tycktes knappast ha besannats, såvida han inte avsåg de kvinnliga väljarna, snarare än den kvinnliga representationen. Och frågan är om det inte fanns en tendens att kvinnoförbundet och partiets företrädare talade förbi varandra på den här punkten.

När partiets talesmän talade om problem i samband med kvinnorna och valen talade man oftast om de kvinnliga väljarna, och det var mycket riktigt dem Tage Erlander tänkte på när han i *Morgonbris* skrev om "kvinnornas val". Problemet med kvinnorna var enligt partiledningen att de ännu – om än i minskande grad – låg efter männen i röst-deltagande. När kvinnoförbundet talade om problem i samband med kvinnor och val avsågs däremot svårigheten att få kvinnonamn på val-bar plats på valsedlarna. Kvinnoförbundet skulle under hela 1950-talet under Inga Thorssons ledning komma att satsa mycken kraft på att driva på partiet i frågan. Partistyrelsen, som hänvisade till att partiledningen inte kunde lägga sig i partidistriktens nomineringar, var emel-

28. SAP Medlemsinventering/undersökning 1962, s 2.

29. SSKF FBS-protokoll 11/11 1951 paragraf 13.

30. *Morgonbris* 1952:9.

lertid svår att påverka. Nancy Eriksson, från 1952 ledamot av kvinnoförbundets VU, kommenterade partiledningens hållning i *Morgonbris*. Hon skrev att det var "naturligtvis fullkomligt ouppnåeligt, att den helmanliga partistyrelsen skulle lägga sig i och trycka på en valkrets för att få dem att sätta in en kvinna."³¹ Det var en träffande kommentar, om man ser till hur kvinnoförbundets ansträngningar för ökad kvinnorepresentation bemöttes i partiledningen. Problemet ur kvinnoförbundets synpunkt var att partiledningen var måttligt intresserad av att ta upp frågan.

Länge tycktes också kvinnoförbundet när det gällde kvinnorepresentationen i partiet stå och stampa på en och samma fläck. Förbundet tog upp frågan vid olika sammanträffanden med partiledningen och Inga Thorsson drev på för att ge partiet ett mer "kvinnovänligt ansikte".³² Kvinnoförbundet vädjade också direkt till partiorganisationerna, t ex i en med LO:s kvinnoråd gemensam skrivelse till partidistrikt och arbetarekommuner inför valet 1954.³³ Från en överläggning i Harpsund beskrev Inga Thorsson i sina minnesanteckningar kvinnoförbundets önskemål:

"Förhoppningar uttrycktes om att man från partiets centrala ledning i mån av tillfälle och möjlighet skulle medverka till en ökad kvinnorepresentation. För det andra påpekades att den psykologiska effekten på de kvinnliga väljarna av partiets sätt överhuvudtaget att i sitt politiska arbete utnyttja den sakkunskap som finns bland partiets kvinnliga medlemmar borde beaktas mera och att man icke borde förbise betydelsen av ett större mått av personreklam inför väljarna."³⁴

Kvinnorna var inte nöjda med partiets insatser, trots upprepade överläggningar (på kvinnoförbundets initiativ) mellan partiledningen och kvinnoförbundet inför både 1954 och 1956 års val. I en skrivelse till partistyrelsen 1956 påpekade Inga Thorsson att förbundet inför varje sammanträffande fått höra att det inte var rätt tillfälle att precis inför ett val diskutera kandidatnomineringar. Nu ville förbundet undvika den typen av undanflykt och krävde en "principdiskussion kring kvinnofrågor inom partiet" i god tid före 1958 års val och nomineringar.³⁵

Men något möte i god tid före valet lyckades man inte få till stånd. Partiet kallade visserligen till möte, men med så kort varsel att kvinnoförbundet inte kunde delta.³⁶ Ur förbundets synpunkt kunde det nog se ut som om partiet undvek frågan, antingen genom att säga att kvinnoförbundet tog upp den vid fel tillfälle, eller genom att förhala tidpunkten för ett möte. Resultatet blev att kvinnorepresentationen

31. *Morgonbris* 1953:11, s 17.

32. Minnesanteckningar från Harpsundskonferens 12–13/4 1954, SSKF:s arkiv F II:3; SSKF VU-protokoll 17/5 1954 paragraf 3. Jfr också Inga Thorssons artikel i *Tiden*, 1953.

33. SSKF årsber. 1954, bilaga 1, s 36.

34. Minnesanteckningar Inga Thorsson 12–13/4 1954, SSKF:s arkiv F II:2.

35. SSKF VU-protokoll 5/1 1956 och 19/12 1956, bilaga VU nr 14, 1956.

36. Enligt uppgift i SSKF VU-protokoll 23/5 1957, paragraf 7.

tenderade att bli en "icke-fråga" i partiet. När frågan efter mer än ett års bordläggning i början av 1958 äntligen togs upp i partistyrelsen var det landstings- och kommunalvalen som stod för dörren.

En "icke-fråga" i partistyrelsen

Inga Thorsson inledde partistyrelsens möte i januari 1958 med att hovsamt framhålla att frågan om kvinnorepresentationen i kommunala organ visserligen i partistyrelsen kunde anses som "perifer och obetydlig", men försäkrade att den inte var det för vare sig kvinnoförbundet eller partiet.³⁷

Utgångspunkten var, enligt Inga Thorsson, att kandidatlistan inför valen skulle "sammansättas av dugliga män och kvinnor", att det fanns många kvinnor i partiet som var väl kvalificerade, och att partiets kvinnorepresentation var låg i kommuner och landsting. Det gällde särskilt i stadsfullmäktige, där socialdemokraternas kvinnorepresentation var lägre än folkpartiets och högerns. I kommunalfullmäktige var det däremot socialdemokraterna som hade något bättre kvinnorepresentation än de två borgerliga partierna. Kritiken mot partiet uttrycktes försiktigt. Enligt protokollet sade Inga Thorsson att det i "vida kretsar av partiet" fanns "en bristande beredvillighet att tillmötesgå en sakligt berättigad kvinnliga representation". När listor upprättades tog man enligt Inga Thorsson så stor hänsyn till att få yrkesmässig, geografisk och åldersmässig spridning, att "den kvinnliga representationen kommit bort". Kvinnoförbundet ville nu att partistyrelsen skulle lägga fram ett förslag till åtgärd i områden där kvinnorepresentationen var låg. Inga Thorsson underströk att det var viktigt att partistyrelsen ställde sig bakom kravet.³⁸

Kvinnoförbundets och Inga Thorssons argumentering innehöll fyra delmoment. En inledande, försiktig upplysning om att frågan var viktig för kvinnoförbundet och partiet; följd av en jämförelse med andra partier och, för det tredje, ett försiktigt framfört klagomål på de män i partiet som inte släppte fram kvinnor. Det fjärde momentet var en uppmaning till partiet att göra något. Inget av de olika delmomenten fick ur kvinnoförbundets synpunkt tillfredsställande svar från partistyrelsen. Visserligen höll man med om att frågan var viktig, men i diskussionen anades en skillnad i problemdefiniering. Medan Inga Thorsson talade om kvinnors svårigheter med att få uppdrag tenderade andra debatt-deltagare att se kvinnorna i första hand som väljare. Resultatet blev att man delvis talade bredvid och förbi varandra.

Partisekreterare Sven Aspling höll inledningsvis med om att nomineringslistorna skulle vara "sammansatta med en riktig avvägning beträff-

37. SAP PS-protokoll 18/1 1958 paragraf 4.

38. Ibid.

fande könsfördelningen” och att det ”förekommer en eftersläpning beträffande den kvinnliga representationen”. Vad som var en riktig avvägning gick han inte in på, däremot jämförde han med andra partiers kvinnorepresentation och konstaterade, att utvecklingen gick i rätt riktning.³⁹ Kvinnoandelen hade ökat och det till och med trots mandatförlust för socialdemokraterna vid valet 1954. När det gällde konkreta åtgärder påpekade Aspling att man på senare år i cirkulär till partidistrikt och arbetarkommuner ”starkt understrukt önskvärdheten av att frågan om den kvinnliga representationen verkligen blir beaktad”. Mycket mer kunde partistyrelsen inte göra – ”vi kan naturligtvis inte börja med dekreteringar från partistyrelsens sida om att så och så skall det göras”. Principen behövde inte diskuteras, fortsatte han: ”Halva vår väljarkår utgöres av kvinnor och de kommer att öka, framförallt i städerna.”⁴⁰

Tage Erlander underströk att frågan var av stor betydelse vid kommande val, speciellt som partiet förlorat väljare i städerna och ”en stor och växande del av den väljarkår vi borde kunna ha, är de unga kvinnor som arbetar på kontor”.⁴¹ Han menade att partistyrelsens ”enhälliga mening” skulle ”sippra ut bland medlemmarna” och föreslog en diskussion också i riksdagsgruppen. Kvinnoförbundets representanter, Inga Thorsson och Annie Wallentheim, var inte nöjda med de åtgärder som föreslogs. De framhöll att cirkulär inte brukade ha avsedd effekt och Inga Thorsson efterlyste ”vissa påtryckningsmetoder”. Det gällde särskilt städer med låg kvinnorepresentation, som t ex Gävle, där det i s-gruppen om 25 ledamöter fanns 3 kvinnor, jämförd med fp-gruppen i samma stad där det fanns 3 kvinnor bland 12 ledamöter.

Några talare antydde i försiktiga ordalag att problemet delvis fanns hos kvinnorna. Stig Lundgren tyckte det var självklart att könsfördelningen skulle vara annorlunda. Han framhöll att det inte var ”gamla partirävar” som slog ut kvinnorna, utan unga män, varför man borde nominera kvinnor i 30–40-årsåldern och inte ”gamla kvinnor”. Dessutom borde kvinnoförbundet se till att kvinnorna engagerade sig på fler områden än socialpolitiken. Han noterade också att partiet var minst framgångsrikt i valkretsar med kvinnlig majoritet och undrade vad det var hos partiet som inte tilltalade unga kvinnor.

39. Siffrorna var enligt Sven Aspling i stadsfullmäktige 1954: (s) 13%, fp 17,5%, högern 17%; kommunfullmäktige 1954: (s) 10%, fp 8%, bf 7% (högern ej angiven); landstingen 1954: (s) 13%, fp 8% (högern ej angiven). Procentsiffrorna här avrundade till hela procenttal. SAP PS-protokoll 18/1 1958 § 4.

40. Ibid. I debatten framhöll både Aspling och Per Edvin Sköld regelverket: enligt stadgarerna hade inte partistyrelsen befogenhet att fatta beslut om kandidatlistorna, det skulle varje arbetarkommun göra.

41. Inom socialdemokratin arbetade man vid den här tiden intensivt med frågan om tjänstemännens anslutning till partiet, bl a i det sk Tjänstemannarådet. Kvinnorna var särskilt svåra att vinna. Se Torsten Svensson, 1994, kap 3, särskilt s 127–130.

Karl Mäler tyckte att det var kvinnoklubbarna i städerna som måste agera. Det var krav från en stark kvinnoklubb som skapade gehör hos distriktsstyrelsen, framhöll han, distriktsstyrelsen kunde inte placera in kvinnor på listan. Ulla Lindström, som tycktes ha tröttnat på diskussionen, påpekade att det behövdes mer tid att behandla frågan om varför partiet behövde öka kvinnorepresentationen. Hon föreslog att riksdagsgruppen och partiombudsmännen skulle engageras i frågan. Tage Erlander, som reagerat på några ord från Annie Wallentheim om att partistylelsen velat stöka undan frågan snabbt, väjde sig mot den anklagelsen. "Det är fel att tro att vi velat få bort den här frågan snabbt och därför tagit upp den på dagordningen efter den stora försvarsfrågan", sade han till ledamöterna, som sannolikt var trötta efter den föregående försvarsdebatten. Det var däremot, framhöll han, bråttom med tanke på kandidatnomineringen och dessutom var det bra om också riksdagsgruppen tog upp diskussionen nu.

Avslutningsvis tackade Inga Thorsson för att hon fått tillfälle att ta upp frågan i partistylelsen. Tage Erlander konstaterade att det enda förslag som kommit fram var, att partistylelsen skulle skicka ett cirkulär till distrikten samt ta upp frågan i riksdagsgruppen.

Debatten och de argument som fördes fram var välbekanta från tidigare diskussioner i frågan. Jämförelser mellan olika partiers kvinnorepresentation gjordes med tämligen tillfredsställande resultat för socialdemokraterna, men det var egentligen ett sätt att kringgå problemet. Sifferjämförelserna som gjordes handlade om att s-kvinnorna var 9,7% i kommunal- och 13% i stadsfullmäktige mot fp-kvinnornas 8% resp 17,5% i samma organ. Det som var det verkliga problemet, bristen på jämlikhet mellan partiets kvinnor och män i representationshänseende, var svårare att finna lösningar på. Någon siffra som talade om att socialdemokratiska män innehade omkring 85–90% av alla s-uppdrag nämndes inte. Förutom andra partiers kvinnorepresentation var det den kvinnliga väljarkåren som väckte störst intresse i debatten. När det gällde huvudfrågan fann man ingen annan metod för påverkan än att låta partistylelsens syn "sippra ut".

Kvinnoförbundets försiktiga klagomål på manliga partikamrater bemöttes i stort sett inte alls, i stället återfördes de på kvinnorna och kvinnoklubbarna. Det var kvinnorna som måste göra något, beslutande organ som t ex partidistrikten styrelser kunde inte påverka eller påverkas. Det var inte utan besvikelse kvinnorna noterade att resultatet av debatten skulle bli det vanliga (enligt kvinnorna verkningslösa) cirkuläret till partiorganisationerna. Resultatet blev ett "icke-beslut". Kvinnorna hade hoppats på mer konkret stöd, men det uteblev. Ansvaret för förhållandena förlades bortom partistylelsen, som därmed slapp ta itu med den svåra frågan om kvinnorepresentationen. Eller innebar "remissen" till riksdagsgruppen något annat?

Riksdagsgruppens diskussion

Inga Thorsson talade om kvinnorepresentationen på riksdagsgruppens möte den 4 mars 1958.

Även här inledde hon med att påpeka att kvinnorna lätt kom bort vid kandidatnomineringen, varför det var nödvändigt för kvinnorna att gå fram som en grupp. En kvinna skulle inte väljas "bara för att hon är kvinna", men detsamma gällde företrädare för alla grupper, underströk hon. Hon framhöll att kvinnorepresentationen var hela partiets intresse och att kvinnorna var beroende av "samverkan med förstående och demokratiskt inställda manliga partivänner".⁴²

Debatten fick en olycklig start i och med att Elisabeth Sjövall från Göteborg inledde med att säga att kvinnorna ägnat sig för mycket åt sociala och familjesociala frågor. Kvinnorna borde i stället kämpa för att skaffa större kunskap, och, fortsatte Elisabeth Sjövall, partiet borde i sin tur bättre ta till vara den lilla gruppen intellektuella kvinnor. Hennes inlägg fungerade i det närmaste som en brandfackla bland riksdagsgruppens kvinnor, som framhöll den skolning kvinnorna fick inom kvinnoklubbar och ungdomsrörelsen.⁴³ De hävdade mot Sjövall att kvinnornas kunskaper som makar och mödrar var en tillgång för samhället och partiet, inte ett handikapp. Här fanns en viktig skillnad mellan läkaren Elisabeth Sjövall, som gjort en snabb politisk karriär utan förankring i kvinnoförbundet, och den stora gruppen aktiva skvinnor, som vanligtvis utan formell bildning fått uppdrag på grundval av en kombination av "kvinnokunskap" och mångårig skolning i kvinnoförbundet, innan de gått vidare till andra uppdrag inom partiet.

Det som var debattens huvudfråga kom nästan bort, frågan om manligt motstånd mot att ge kvinnor uppdrag för partiet. Sigrid Ekendahl från LO:s kvinnoråd påpekade att de borgerliga partierna verkade mer positiva till kvinnor än SAP. Ragnar Lassinanti tyckte å andra sidan att det var olyckligt om man satte en gräns mellan kvinnor och män i valsammanhang, det bästa vore "fungerande lagarbete". Sven Aspling deklarerade att "principen om kvinnorepresentation inte var diskutabel" och framhöll både att skillnaden i kvinnors och mäns valdeltagande minskat och att läget långsamt förbättrades när det gällde kvinnorepresentationen. Vad som behövdes – här hade Sven Aspling måhända partistyrelsens debatt i färskt minne – var, "att få fram unga intelligenta kvinnor, som kunna konkurrera med yngre manliga kamrater, kvinnor som också bör ha en valbar plats på kandidatlistan".⁴⁴

Ordföranden, Tage Erlander, tycktes vilja gjuta olja på vågorna. Också han betonade att kvinnorna borde bredda sitt intresseområde,

42. SAP RD-gruppens protokoll 4/3 1958.

43. Ibid.

44. Ibid.

men ansåg inte att det i första hand var intellektuella kvinnor som behövdes. Han underströk att kvinnorna ofta var de mest aktiva i partiarbetet, i kvinnoklubbarna, och att det var viktigt att partiet tog till vara de aktiva och dugliga kvinnorna. Avslutningsvis betonade han att kvinnor av alla kategorier måste placeras på valbara platser.

Debatten avslutades med att Inga Thorsson vände sig till Elisabeth Sjövall och framhöll att det var fel att tro att kvinnoförbundets enda mål var att få med kvinnor i partiet. "För oss är detta inte en kvinnosak utan en partiets angelägenhet", sade hon, och tillade att det var erfarenheten som lärt "att vi måste arbeta som grupp". Hon trodde inte "att männen precis ville hålla kvinnorna tillbaka utan så skedde nog mest av gammal vana".⁴⁵

Aven i riksdagsgruppen var man på en teoretisk nivå enig om att principen om kvinnorepresentation inte var diskutabel, som Sven Aspling formulerat det. Problemet var här, liksom vid partistyrelsens diskussion, vad som konkret skulle göras för att ändra på förhållandena. Trots det myckna talet om att frågan var en partifråga visade det sig att det i praktiken var en kvinnofråga, åtminstone på så sätt att det var kvinnoförbundet som tog initiativ och som agerade. I riksdagsgruppen var det också mest kvinnor som yttrade sig. Det var till och med så att en kvinna fann det "befriande" när en man gav sig in i debatten fastän han då endast klagade på att kvinnor inte ville ta på sig uppdrag.⁴⁶

Vad debatten också demonstrerade var att det fanns stora skillnader inom kvinnogruppen i riksdagen, i första hand synlig som en konflikt mellan Elisabeth Sjövall och företrädare för kvinnoförbundet. Elisabeth Sjövall kan ses som en representant för vad jag vill beteckna som en partikvinna.⁴⁷ Olyckligt nog fastnade debatten vid "kvinnoproblemet". Problemet blev kvinnorna och deras olika sätt att se på den egna uppgiften, medan bristen på jämlikhet mellan kvinnor och män när det gällde fördelningen av uppdrag för partiet inte diskuterades. I den mån en lösning på problemet formulerades, så var den välbekant. Kvinnorna måste ändra sig. Utan att det uttalades var det underförstått, att det var kvinnoförbundets uppgift att ändra på kvinnorna. För förbundet var det ett framsteg att frågan togs upp i så betydelsefulla instanser som partistyrelsen och riksdagsgruppen, men den förblev en "icke-fråga" i den bemärkelsen, att den inte ledde till någon åtgärd från partiets sida. Ett pliktskyldigt utskick av cirkulär med förmaningar till partiorganisationerna hade närmast symbolisk effekt och var i kvinnoförbundets ögon knappast att betrakta som en åtgärd.

45. Ibid.

46. Ibid. Det var Astrid Bergegren som fann den manliga stämman befriande.

47. Om kvinnors intagande av olika roller i politiken, se Gun Hedlund, *Women's Interests in Local Politics*, 1988, s 83–87.

Det skulle dröja innan frågan om kvinnorepresentationen kom upp på högsta beslutsnivå i partiet igen. Kvinnornas andel i riksdagen ökade fortfarande långsamt och även om man i partiet glatt noterade att socialdemokraterna hade högre andel kvinnor än övriga partier var det en klen tröst för kvinnorna, som fortfarande var i mindretal både i riksdagen och partiets ledande organ (tabell 4:4 och 4:6.) Under 1950-talet var kvinnorna mellan 12–13% av ledamöterna i s-riksdagsgruppen och tillväxten under 1960-talet var obetydlig. Det var först på 1970-talet som kvinnornas andel ökade, både i riksdagen och i partistyrelsen, även om det ännu fram till 1970-talets mitt var undantag att kvinnornas andel översteg 30% i riksdagen. I partiets ledande organ dröjde det ännu längre (tabell 4:4 och 4:5).

Tabell 4:4 Socialdemokratiska riksdagsledamöter kvinnor (kv) och män 1953–77. Procentandelen visar andel kvinnor i soc dem partiet samt i riksdagen totalt (tot) i första och andra kammaren resp i enkammarriksdagen.

År	Första kammaren				Andra kammaren			
	s-män	s-kv	% s-kv	% kv tot	s-män	s-kv	% s-kv	% kv tot
1953	75	5	5,1	4,0	95	15	13,6	12,2
1957	74	5	6,3	6,7	88	18	17,0	12,6
1961	71	6	7,8	7,3	91	23	20,2	13,8
1965	71	7	9,0	8,6	89	24	21,2	13,3
1969	70	9	11,4	11,3	101	24	19,2	15,5

Enkammarriksdagen

År	s-män	s-kv	% s-kv	% kv tot
1971	135	28	17,2	14,0
1974	120	36	23,1	21,4
1977	118	34	22,4	22,9

Källa: Rätt att rösta 1919–1994, (1994), Tab 1–3, s 70–72.

Tabell 4:5 Kvinnor och män i SAP:s partistyrelse (PS) 1948–84, ordinarie, suppleanter samt totalt. Procenttal (avrundade) anger andel ordinarie, kvinnliga ledamöter.

År	Ordinarie			Suppleanter		Totalt PS	
	män	kvinnor	% kv	män	kvinnor	totalt	varav kv
1948	20	1	5	21	0	42	1
1952	21	0	–	20	1	42	1
1956	20	1	5	20	1	42	2
1960	20	1	5	18	3	42	4
1964	20	1	5	19	2	42	3
1968	25	2	7	14	1	42	2
1969	27	1	4	14	1	43	2
1972	25	3	11	14	1	43	4
1975	26	2	7	12	3	43	5
1978	18	10	36	14	1	43	11
1981	20	8	29	11	4	43	12
1984	18	19	36	13	2	43	12

Källa: SAP årsberättelser resp år.

Tabell 4: 6 Kvinnor och män i SAP:s Verkställande Utskott (VU) 1948–1984

År	Ordinarie		Suppleanter		Totalt VU
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	
1948	7	–	6	1	14
1952	7	–	6	1	14
1956	7	–	5	2	14
1960	7	–	5	2	14
1964	7	–	5	2	14
1968	7	–	5	2	14
1972	7	–	5	2	14
1975	6	1	4	3	14
1978	6	1	4	3	14
1981	5	2	5	2	14
1984	5	2	6	1	14

Källa: SAP årsberättelser resp år.

Anmärkning: Följande kvinnor var med i VU:

Ulla Lindström, suppl 1948–68

Sigrid Ekendahl, suppl 1956–68

Gertrud Sigurdson, suppl 1968–75, första ordinarie kvinnan i VU 1975–90

Anna-Lisa Lewén-Eliasson, suppl 1975–81

Birgitta Dahl, suppl 1975–90, ord 1991–

Anna-Greta Skantz, suppl 1975–81,

Anna-Greta Leijon, andra ordinarie kvinnan i VU, 1981–90

Det var i skiftet mellan 1960- och 1970-talen som kvinnoförbundet åter tog initiativ i fråga om kvinnorepresentationen. Missnöjet inom förbundet var stort. Situationen blev inte bättre av att det under 1960-talets andra hälft fördes en intensiv debatt om nedläggning av kvinnoförbundet.

Kvinnoförbundets vara eller inte vara?

”Det stridbara kvinnoförbundet, som var en påle i köttet på partiet, har blivit ett medjamande organ, vingligt och tantigt.” Ulla Lindström, 1968.⁴⁸

Ulla Lindströms karakteristik av kvinnoförbundet finns i ett brev till Inga Thorsson från 1968. Formuleringen präglas troligen av att Ulla Lindström och Inga Thorsson var goda vänner och politiska stridskamrater, medan relationen mellan Ulla Lindström och Lisa Mattson, som 1964 efterträdde Inga Thorsson på posten som kvinnoförbundets ordförande, var betydligt svalare.⁴⁹ Jag tror att åtskilliga kvinnoklubbister (liksom många utomstående) skulle vara benägna att instämma i Ulla

48. Brev 18/9 1968 från Ulla Lindström till Inga Thorsson, Inga Thorssons arkiv, vol 24.

49. Korrespondens i Inga Thorssons arkiv, särskilt brev till Inga Thorsson från Anna Rudling och från Lisa Mattson, vol 24. Källor är också mina intervjuer med Ingrid Segerström, Inga Thorsson, Lisa Mattson, Annie Marie Sundborn.

Lindströms bild av förbundet. Det på 1950-talet så stridbara och framgångsrika kvinnoförbundet upplevde en tillbakagång under 1960-talet, då dess existens föreföll allvarligt hotad. Den besvärliga frågan om det inte var dags att lägga ned förbundet hördes från många olika håll – i den allmänna debatten, från de egna medlemmarna och från övriga partiorganisationer. Det var till och med tal om en kampanj bland partiets ombudsmän riktad mot kvinnoförbundet.⁵⁰

Debatten om förbundets vara eller inte vara var gammal och välbekant. Mellankrigstidens livliga diskussion om formen för kvinnornas anslutning till det socialdemokratiska partiet hade legat i träda efter kvinnoförbundets kongress 1944, då kvinno- eller särlinjen vann framför parti- eller integreringslinjen. När den känsliga frågan om kvinnoförbundets vara eller inte vara åter väcktes i samband med könsrollsdebatten under 1960-talet upplevdes den inom kvinnoförbundet som mycket hotfull. Den separata kvinnoorganiseringen framställdes som föråldrad och omodern och en nedläggning av kvinnoförbundet beskrevs som en åtgärd för att främja jämlikhet mellan könen. Kvinnor och män skulle i jämlikhetens namn arbeta sida vid sida i politiken. De kalla debattvindarna svepte allt tätare runt förbundet och nedläggningen tycktes hotande nära inför kongressen 1968. Då var även Lisa Mattson, efter endast en mandatperiod som ordförande, på väg att ge upp hoppet om en framtid för förbundet.⁵¹

Situationen var problematisk. Kvinnoförbundet uppvisade sedan 1960 ständigt vikande medlemssiffror, vilket tycktes bekräfta tesen att separata kvinnoförbund spelat ut sin roll. De sjunkande medlemstalen innebar också minskande inkomster, vilket bidrog till förbundets besvärliga ekonomiska situation. Förbundet hankade sig länge fram på ytterst blygsamma partianslag och på lotterimedel och det var först i samband med att förbundet från 1966 fick del av partistödet, som ekonomin började förbättras.⁵² Skiftet på ordförandeposten 1964 underlättade inte heller förbundets vardag. Inga Thorsson avgick efter 12 år som ordförande för att bli ambassadör i Israel. Hennes efterträdare Lisa Mattson ärvde såsom ordförande både den dåliga ekonomin, de sjunkande medlemssiffrorna och debatten om kvinnoförbundets vara eller inte vara.

Lisa Mattson var en mer stillsam och mindre ”bråkig” politiker än Inga Thorsson.⁵³ Hon var en välrenommerad journalist och ledamot av första kammaren, men hon var knappast känd vare sig i den vidare

50. *Morgonbris* 1963:10, Inga Thorsson, Manlig logik och sans, s 3; samt brev från Anna-Greta Skantz till Inga Thorsson 26/2 1968, Inga Thorssons samling vol 24.

51. Se kap 2 ovan; Mattson, 1987/88, s 22 samt Karlsson, 1990, s 131.

52. Karlsson, 1990, s 129f.

53. Ulla Lindström, 1970, s 227. Intervjuer med Lisa Mattson, Ingrid Segerström, Inga Thorsson. Privata brev i Inga Thorssons arkiv (se närmast följande noter).

kretsen av klubbister eller utåt.⁵⁴ Det var heller inget lättskött pastorat Lisa Mattson fick överta. Det finns många tecken på att samarbetsproblemet inom förbundets verkställande utskott försvårade arbetet under hennes första tid som ordförande.⁵⁵ Samarbetsproblemet fanns förvisso redan på Inga Thorssons tid, men när hon avgått saknade man henne och man tycks ha haft svårt att acceptera Lisa Mattsons mer stillsamma ledarskap.⁵⁶ Lisa Mattson hade inte samma ambition som Inga Thorsson att vara en "påle i köttet" på partiet. Hennes sätt att arbeta var mer lågmält, hon undvek öppna konflikter och försökte påverka med andra medel.⁵⁷ Det fanns dessutom en svårhanterlig antagonism mellan VU:s vice ordförande Nancy Eriksson och Lisa Mattson, kanske delvis grundad i att de båda konkurrerat om posten som förbundsordförande efter Inga Thorsson 1964.⁵⁸

Ytterst oroande för kvinnoförbundets ledning var också de rapporter man fick in, dels om att de unga kvinnorna inte längre sökte sig till kvinnoklubbarna, dels om att det på många håll fördes diskussioner om kvinnoklubbarnas existensberättigande.⁵⁹ När kvinnoförbundets VU också fick höra att diskussioner om hur kvinnorna skulle aktiveras förts i partiets organisationskommitté begärde förbundsledningen överläggning med partistyrelsens VU om, som man sade, förbundets "ställning inom partiet".⁶⁰

Kvinnoförbundets ställning i partiet

I april 1967 redogjorde Lisa Mattson inför partistyrelsens VU för kvinnoförbundets verksamhet det kommande året och berörde samtidigt frågan om förbundets ställning i partiet.⁶¹ Hon framhöll att klubbarna fortfarande hade en uppgift att fylla, vilket visades både av ökat antal

54. Se t ex biljett daterad 22/4 (u å, trol 1964) från journalisten Marianne Höök till Inga Thorsson inför ordförandeskiftet: "Om Lisa Mattson är alternativet till lilla Nancy, borde inte i så fall en PR-drive för den förstnämnda sättas igång snarast, som talar om hur förträfflig hon är". Inga Thorssons arkiv vol 24.

55. Se brev fr Lisa Mattson till Inga Thorsson 20/12 1964 samt från Anna Rudling till Inga Thorsson 18/11 1966, Inga Thorssons arkiv vol 24.

56. Se brevsamling i Inga Thorssons arkiv, vol 24; Likartade uppgifter har framkommit vid samtal och intervjuer, t ex med Ingrid Segerström, förbundssekreterare 1954–69.

57. Intervjuer med Lisa Mattson, anteckningar och band hos förf. Se även avsnittet nedan om hur Lisa Mattson i jämlikhetsfrågan försökte påverka partiet på 1960-talet, kap 6.

58. Se brev från bl a Anna Rudling, Lisa Mattson, och Ulla Lindström till Inga Thorsson, Inga Thorssons arkiv, vol 24. Vid intervjuer har jag fått intrycket bekräftat, även om ingen varit direkt öppenhyrtlig. Jfr även Ulla Lindström om ordförandestriden 1964, 1970, s 227 samt Lisa Mattson, 1987/88, s 21f.

59. SSKF VU-protokoll 11/2 1966, 15/12 1966.

60. SSKF VU-protokoll 15/12 1966, Även SAP VU 14/2 1967 paragraf 16.

61. SAP VU-protokoll 24/4 1967, paragraf 25. Diskussionen finns också återgiven i Karls-son, 1990, kap 5, s 132f.

nya, unga medlemmar och ökande aktivitet i kvinnoklubbarna. Men, fortsatte hon: "Många, framför allt unga kvinnor och studenter, men även partiombudsmän, menar att kvinnoklubbarna i jämlikhetens namn inte har något existensberättigande."⁶² Hon framhöll att det fanns många som trodde att aktiviteten i arbetarkommunerna skulle öka om kvinnorna kom med. Det fanns, fortsatte hon, också kvinnoklubbister som ville upphöra med verksamheten och låta klubbarna uppgå i arbetarkommunerna. Slutsatsen blev ändå att kvinnoklubbarna behövdes och hon uppmanade partistyrelsen och dess VU att göra ett "otvetydigt uttalande" för att få slut på talet om kvinnoförbundets upphörande.⁶³

I den följande debatten fick kvinnoförbundet stöd från flera håll. Gunnar Sträng sade, med ett drastiskt ordval, att "det gått troll i ord då jämlikhetsdebatten leder till krav på kvinnoförbundets likvidation". Att lägga ned kvinnoförbundet vore, enligt hans sätt att se, att "försvaga hela rörelsen". Kvinnoklubbarna borde i stället få "klart besked om att partiledningen står bakom kvinnoförbundet". Nancy Eriksson, som deltog tillsammans med Lisa Mattson för kvinnoförbundet, betonade att det inte räckte med ett uttalande: "Viktigast är att de ombudsmän, som då och då basunerar ut att förbundet borde upphöra, får klart för sig vilken uppfattning partiledningen har."⁶⁴ Ett par talare snuddade vid att det fanns problem förknippade med att det fanns två vägar till partiet för kvinnorna. Hjalmar Mehr ansåg att de kvinnor som deltog i jämlikhetsdebatten mest var intellektuella yrkeskvinnor, som var "vilsegångna organisatoriskt" när de var emot kvinnoförbundet. Olof Palme hakade på tankegången, enligt honom bestod svårigheterna i "dualismen bland kvinnorna själva" – en del kvinnor föredrog att arbeta i arbetarkommunerna.⁶⁵

Flera talare förordade en markering av partiledningens positiva inställning till kvinnoförbundet. Avslutningsvis noterade partisekretären Sten Andersson att alla var överens om kvinnoförbundets "existensberättigande" och lovade att frågan skulle tas upp både i partiets organisationskommitté och vid en kommande ombudsmannakonferens. Partiledningen gav sitt stöd, men någon mer analyserande debatt kom inte till stånd. Den dualism bland kvinnorna som Olof Palme berörde sågs som kvinnornas problem, inte som partiets. De föreslagna åtgärderna föreföll inte heller kraftfulla, i alla fall inte med tanke på att kvinnoförbundet redan året efter kom tillbaka med förnyad begäran om stöd i samma fråga.

62. Ibid.

63. Ibid.

64. Ibid. Kursiv i originalprotokollet.

65. Ibid.

Tålmodet tryter

Valet 1968 blev en stor socialdemokratisk framgång, vilket inte hindrade att antalet kvinnor i s-riksdagsgruppen minskade med en. Andelen kvinnor bland de socialdemokratiska riksdagsledamöterna var nu nästan 18%.⁶⁶ Kvinnoförbundet hukade fortfarande i korsdraget från debatten om kvinnoförbundets vara eller inte vara, men en dag tog tålmodet slut. *Morgonbris* redaktör Anna Rudling gav en ögonblicksbild i ett privat brev till Inga Thorsson:

"Vi har stora svårigheter i förbundet, Kära Inga, och många suckar efter den gamla goda tiden då Du var ordförande. Det är framförallt diskussionen om förbundets vara eller inte vara som diskuteras ute överallt. Detta leder till att många klubbar där arbetet går trögt börjar överväga om de skall slå igen. Detta trots att vi kan påvisa att medlemmarna i nerlagda klubbar inte går mer än i begränsad utsträckning till arbetarkommunerna och de flesta försvinner helt. Alva Myrdal var ute och höll ett anförande i vilket hon säger att det inte är så farligt om förbundet inte får unga medlemmar. Då fattade det eld i Lisa och hon gav Erlander ett ultimatum att svara på frågan om han anser att förbundet skall bestå eller ej. Vi väntar nu på svaret men är arga på partiet som inte tagit itu med den här frågan tidigare – många partiombudsmän har varit med i agitationen kring "jämsltdhetsfrågan" – förbundets avskaffande och klubbarnas uppgående i arbetarkommunerna. Nedläggningarna har ännu ej blivit katastrofalt många men bollen väl kommit i rullning så kan det gå fort och det är vad vi är rädda för. Många anser också att det är löjligt att tro att arbetarkommunerna skulle bättre kunna ta hand om kvinnorna – verksamheten är på många håll obetydlig, i själva verket är kvinnoklubbarna mer aktiva.

Lisa har det inte lätt. Hon skriver just nu på en argumentsamling om förbundets vara eller inte vara. Ett faktum är emellertid att också i vu är dom rätt kritiska mot henne. Det är naturligtvis inte lätt att komma efter Dig på den här posten.⁶⁷

Kvinnoförbundet reagerade som vore det förräderi när Alva Myrdal, som ofta företrädde partiet gentemot kvinnorna,⁶⁸ i ett tal i Alingsås sade att vägen in i partiorganisationerna började bli mer direkt för unga kvinnor, varför det inte borde ses som "olycksbådande" om de inte gick in i kvinnoklubbarna.⁶⁹ På VU-mötet i februari talade Lisa Mattson om oro i distrikt och klubbar, orsakad av "den medvetna opinionsbildning som pågår från vissa håll för att få kvinnoklubbarna att inrangeras i arbetarkommuner och stadsdelsföreningar".⁷⁰ Vid förbundsstyrelsens årsmöte tog hon också upp att det förekom "angrepp" på kvinnoförbundet och att Alva Myrdal uttryckt sig så att man kunde få uppfattningen att hon var emot en "speciell kvinnorörelse inom partiet".⁷¹ Reaktionen från förbundets sida blev en skrivelse till Tage Erlan-

66. 17,7% för att vara exakt. S-gruppen bestod totalt av 192 ledamöter, varav 34 kvinnor, nio i FK och 25 i AK.

67. Anna Rudling i brev till Inga Thorsson den 28/2 1969, Inga Thorssons arkiv, vol 24.

68. Alva Myrdal hade t ex nyligen av kvinnoförbundet också föreslagits som "talarhjälp" vid ett bråk kring Ångermanlands kvinnodistrikt och riksdagslistan valet 1968, SSKF VU-protokoll 29/7 1968. Se även Karlsson, 1990, kap 5, s 137–142.

69. Klipp i SSKF:s klippsamling, "Alva Myrdal: Ingen fara om de yngre sviker kvinnoklubbarna. Vägen rakare numera" febr 1969 /tidn ej angiven/ samt klipp ur *Karlskoga Kuriren* 18/2 1969, SSKF:s arkiv, LI:17.

70. SSKF VU-protokoll 6/2 1969.

der, undertecknad av förbundsordföranden, VU-ledamöter samt distriktsordförande med plats i riksdagen (som var lätta att snabbt nå för underskrift). I brevet hänvisade man till Alva Myrdals uttalande, såsom det återgivits via TT, att "det inte är någon fara om de yngre kvinnorna sviker kvinnoklubbarna" och fortsatte: "Detta är tankegångar som vi ofta möter från partiombudsmän och manliga partikamrater i ledande ställning ute i landet. Vi anser Alva Myrdals uttalande olyckligt och förvånande och kräver besked om partiets syn på kvinnoförbundets verksamhet före den 1 mars 1969."⁷²

Något svar till den 1 mars kom inte som begärts. Den 4/3 skickade Lisa Mattson en kort påminnelse med något som liknade ett hot. Om förbundet ej fått svar till sitt extra VU-möte den 6/3 skulle man diskutera om man skulle "ta upp detta till offentlig polemik".⁷³ Hittills hade man undvikit öppen konflikt. Tage Erlander svarade den 5 mars, dvs omgående efter påminnelsen. Han framhöll att han och Alva Myrdal delade en mycket positiv inställning till kvinnoförbundet, att kvinnoförbundet bland annat "självfallet påverkat partiet när det gällt familjepolitiken, bostadspolitiken, skolpolitiken", att förbundet stimulerat och förnyat debatten, och att förbundet var "en oroande faktor inom hela det politiska området".⁷⁴ I ett tack för svaret begärde Lisa Mattson tid för överläggning med partiordföranden och delar av partiets VU, förslagsvis Sven Aspling, Sven Andersson och Olof Palme.⁷⁵

I april tog partistyrelsen upp frågan om kvinnoförbundet. Sten Andersson presenterade ett förslag till uttalande som "tillkommit därför att vid några av årets distriktskongresser både inom partiet och kvinnoförbundet har det motionsvis och på annat sätt uppstått en debatt om man i fortsättningen skall ha kvar det socialdemokratiska kvinnoförbundet". Partistyrelsen hade blivit oroad, sade Sten Andersson, som föreslog ett uttalande för att klargöra dess inställning. I förslaget konstaterades att kvinnorna trots jämlikhetssträvandena var underrepresenterade i politiken. Det var betydelsefullt att få med kvinnorna och här spelade kvinnoförbundet en viktig roll. Det skulle vara "*ur partiets synpunkt synnerligen olyckligt om kvinnoförbundet upphörde med sin verksamhet*" fortsatte man, och betonade att förbundet var den "mest effektiva rekryteringsorganisationen bland kvinnorna".⁷⁶

71. SSKF FBS-protokoll 26/4 1969.

72. Bilaga SSKF VU-protokoll 6/3 1969, brev till Tage Erlander daterat 19/2 1969.

73. Bilaga SSKF VU-protokoll 6/3 1969, brev till Tage Erlander daterat 4/3 1969.

74. Brev 5/3 1969, bil SSKF VU-protokoll 6/3 1969.

75. Brev 12/3 1969 till Tage Erlander, bilaga SSKF VU-protokoll 6/3 1969.

76. SAP PS-protokoll 24/4 1969 § 12. Min kursiv. Det är troligt att Lisa Mattson hade författat uttalandet. Jfr SSKF:s cirkulär DS nr 14/69 den 28/4 1969, SSKF:s arkiv B II:21. På direkt fråga (samtal 21/1 1993, samtalet ej bandat) sade hon diplomatiskt, att det nog var resultatet av samverkan. Icke desto mindre kom initiativet från kvinnoförbundet och det var mer kvinnoförbundets än partiledningens oro, som drev på till förmån för uttalandet.

Lisa Mattson lämnade rapport till sin förbundsstyrelse och meddelade att partiet tillsatt en grupp (med representanter också för SSKF) som skulle förbereda en partikampanj för fler kvinnor i politiken.⁷⁷ Förbundsledningen tillstyrkte dessutom ett förslag om att utge en debattskrift om kvinnoförbundet. Lisa Mattson, som svarade för skriften, drev i verkställande utskottet igenom en snabb utgivning med hänvisning till den livliga debatten ute i landet om klubbarnas existensberättigande.⁷⁸ I skriften, som hade titeln *Varför kvinnoförbund*, fanns många goda och sakligt underbyggda argument till försvar för kvinnoförbundet. Man var noga med att samtidigt betona samhörigheten med partiet och funderade på att på omslaget sätta den nya s-pilen, dvs den nya symbolen för SAP.⁷⁹ Det mötte inga hinder att låna symbolen, men i VU var flera ledamöter tveksamma till att använda pilen och det färdiga omslaget blev utan symbol.⁸⁰

Varför kvinnoförbund?

Skriften *Varför kvinnoförbund* inleddes med ett citat från Tage Erlander och med partistyrelsens stöduttalande till kvinnoförbundet från april 1969. Tage Erlander hade på kvinnoförbundets kongress 1968 sagt att:

"Kvinnoförbundet utgör ett, i varje fall för överskådlig tid framåt ovärderligt kontaktorgan för vår rörelse, inte bara i den bemärkelsen att vi via kvinnoförbundet kan föra ut vårt budskap till grupper som vi annars skulle ha svårt att nå, utan också i den meningen att kontakten är dubbelsidig och att vi genom kvinnoförbundet lättare får reda på vad som inträffar den stora väljargrupp som kvinnorna utgör – vad som är deras drömmar, förhoppningar och funderingar om hur samhället skall se ut."⁸¹

I Tage Erlanders tal lät det som om kvinnorna var ett okänt folk, som levde i en annan värld än den, där partiet normalt verkade.⁸² Och nog gav de siffror över kvinnorepresentationen som presenterades i skriften *Varför kvinnoförbund* intrycket av att det behövdes ett "kontaktorgan" mellan partiet och den okända kvinnovärlden. Statistik över andelen kvinnliga ombud vid partikongresserna var talande:

Vid partikongresserna var av 350 ombud:⁸³

1944	16 kvinnor	(4,5%)
1956	29 "	(8,3%)
1964	30 "	(8,5%)
1968	31 "	(8,8%)

77. SSKF FBS-protokoll 26/4 1969 paragraf 5.

78. SSKF VU-protokoll 8/5 1969, röstsiffror två mot en för snabb utgivning.

79. Ibid.

80. VU 1/8 1969 samt *Varför kvinnoförbund. Debattskrift utgiven av Sveriges Socialdemokratiska kvinnoförbund*, Stockholm 1969 (i skriften saknas uppgift om tryckår).

81. *Varför kvinnoförbund*, inledningen.

82. Karlsson, 1990, s 24.

83. *Varför kvinnoförbund*, s 12. Decimalerna oenhetligt avrundade vid min granskning av siffrorna, som här accepteras som speglande kvinnoförbundets bild. Jag har däremot inte kontrollerat siffrorna mot kongresshandlingarna.

Av partiets medlemmar var 1944 ca 20% kvinnor och mellan 1956–68 ca 25%, enligt *Varför kvinnoförbund*.⁸⁴ Jämförelse gjordes med LO, som 1966 hade ungefär 25% kvinnliga medlemmar och på kongresserna hade en kvinnorepresentation omkring 5,5%.⁸⁵ Man framhöll också att kvinnoförbundet var nödvändigt för att få fram kvinnor till riksdagen: "Det är klubbarnas och distriktens uppslutning kring den kvinnliga kandidaten som hittills varit och *är* enda garantin för att kvinnor över huvud taget kommer med på listorna. Utan en organisation som effektiv påtryckningsgrupp bakom sig kan ingen, vare sig kvinna eller man, räkna med en placering på valbar plats."⁸⁶ Den bittra sanningen var, enligt kvinnorna, att inom SAP valdes inte kvinnor till politiska uppdrag om inte kvinnoförbundet var inblandat.

Det verkade inte heller som om någon annan partiinstans än kvinnoförbundet ansträngde sig för att få med kvinnorna. I *Varför kvinnoförbund* uttryckte man i försiktiga ordalag hypotesen att den kvinnliga frånvaron kanske berodde på att "arbetarekommunerna inte gjort någon medveten satsning på att få med kvinnor – som medlemmar och i det aktiva partiarbetet".⁸⁷ Det räckte inte att partiledningen (på kvinnornas uppmaning) aningen pliktskyldigt uttalade sig till förmån för kvinnoförbundet. Under inflytande av könsrollsdebatten och talet om kvinnors och mäns likhet började en skillnad i synsätt bli märkbar mellan yngre och äldre partimedlemmar. Det gällde särskilt de yngre kvinnorna, som fann särorganiseringen av kvinnorna otidsenlig.⁸⁸ Inom ungdomsförbundet var man också kritisk mot särorganiseringen och på en del orter startade SSU-klubbarna debatter om nedläggning av kvinnoklubbarna.⁸⁹

Från partiledningens sida vidtogs inga åtgärder; man var nog benägen att se det som kvinnoförbundets och inte partiet uppgift att lösa problemen. Det medförde att frågan om kvinnoförbundets ställning i partiet i praktiken blev en "icke-fråga" för partiledningen. Det berodde knappast på illvilja mot förbundet, utan mer på att man inte diskuterade frågan i termer av motsättningar mellan könen. För i grunden var det där problemet låg: i mäns och kvinnors olika ställning i partiet och i samhället. Kunde och ville partiet göra något åt det problemet?

84. Ibid.

85. Ibid, s 13.

86. Ibid, s 14.

87. Ibid, s 10.

88. Jfr Ingela Thalén och hennes uppgift om vad hon som medlem i SSU tyckte om kvinnoförbundet: "Oj, de var gamla tanter/.../ kvinnoförbundet, dit kommer jag aldrig någonsin levande. Kvinnoförbundet skall man avveckla! Det finns ingen som helst anledning att kvinnor och män skall arbeta i olika organisationer" cit efter Drude Dahlerup, *Blomster og Spark. Samtaler med kvindelige politikere i Norden*, 1985, s 119. Tilläggas bör att Ingela Thalén så småningom blev medlem i kvinnoförbundet.

89. Se t ex pressklipp från *Karlskoga-Kuriren* 15–16/2 1974. SSKF:s arkiv, LI:17.

Partiledningen uttalade sitt stöd för kvinnoförbundet, men mycket mer än så blev det inte. Det var föga anmärkningsvärt, åtminstone för den som i likhet med kvinnoförbundets sekreterare Annie Marie Sundbom såg frågan ur vad som kan kallas ett partiorganisatoriskt eller ett "ombudsmannaperspektiv". Ur det perspektivet var det kvinnoförbundet som var problemet. Förbundet framstod som en svag partiorganisation, vars svårigheter inte sågs som ett partiproblem annat än i bemärkelsen att partiet behövde starka, och inte svaga organisationer. Det som krävdes var då inte förändringar i relationerna mellan partiets kvinnor och män, i stället behövde förbundet stärkas som organisation. Annie Marie Sundbom menade att det var förbundets satsning på förbättrad utbildning, ekonomi och organisation som låg bakom den förändring som märktes en bit in på 1970-talet, då kvinnoförbundet ånyo började framträda mer offensivt.⁹⁰

Ser man å andra sidan inte problemet könsneutralt, utan betraktar det ur kvinnoperspektiv blir det mer komplicerat. Då handlade det om partiets svårigheter att rekrytera kvinnliga medlemmar och om att kvinnorna fortfarande var underrepresenterade i partiet och i politiken. När problemet med kvinnornas "politiska frånvaro" någon gång togs upp i partisammanhang tenderade man fortfarande att se frånvaron som ett kvinnoproblem. Så konstaterade man i en enkät, som gjordes bland kongressombuden på 1967 års extra partikongress, att kvinnorna hindrades av familjepliker. Enligt enkäten utgjorde kvinnorna endast 9% av de totalt 350 ombuden på den extra partikongressen. Det som är intressant med enkäten är att man hade uppenbara svårigheter med att analysera sina resultat när det gällde könsskillnader. Man fann att kvinnorna var få i den lägsta åldersgruppen ombud, i åldern 20–34 år (3% av de kvinnliga ombuden mot 13% av de manliga, av totalt 350 ombud var endast 9% kvinnor). Det blygsamma antalet yngre kvinnor kopplades ihop med det välkända förhållandet att medelåldern i kvinnoförbundet var hög. Författaren av rapporten skrev att åldern på kvinnoförbundets medlemmar "synes tala för att kvinnoförbundets stöd kan vara en faktor av vikt vid valet av ombud" och fortsatte försiktigt: "Huruvida vi av detta kan avläsa något om könsfördomarnas nuvarande styrka och behovet av även ett framtida kvinnoförbund är självklart svårare att säga". I rapportens slutavsnitt återkom författaren till kvinnorna. Han konstaterade att det krävdes mycket aktivitet i partiet eller SSU för att meritera sig till kongressombud. Här fanns ett problem för kvinnorna, noterade han: "Det förefaller troligt att detta kan hämma de unga kvinnornas chanser, då just de ofta är upptagna med vården av sina (sic!) barn. De får alltså vänta tills detta hinder för deras politiska aktivitet har avtagit i och med att bar-

90. Bandad intervju 24/4 1990.

nen blir större, innan de kan konkurrera på rimligt lika (?) villkor med männen.”⁹¹

Och det var här, där Lindhagen markerade med ett frågetecken, som problemet låg. Villkoren var inte lika och kvinnornas krav på förändring bemöttes fortfarande med nära nog total oförståelse av manliga partikamrater. För hur skulle kvinnorna kunna meritiera sig när de inte deltog i det politiska arbetet under de år männen grundlade sin karriär? Det var först i ”mormorsåldern” som kvinnorna kom med, men då var det för sent för karriär i partiet. Även om de då inte längre var hindrade av ”sina” barn fanns andra hinder. Åldern var kanske det viktigaste hindret, med undantag för kvinnoklubbarna, där medelåldern alltid legat tämligen högt. Problemet var att kvinnorna i tävlan om uppdrag för partiet av åldersskäl kom till korta gentemot alla män: de unga, de jämnåriga och de äldre, som alla hade digra politiska och fackliga meritlistor att luta sig mot. Det var här kvinnoklubbarna hade sin funktion. Det var tack vare deras och kvinnodistriktens stöd som kvinnorna alls kom med på nomineringslistorna, som man framhöll i skriften *Varför kvinnoförbund*.⁹²

Pressdebatt

I den socialdemokratiska pressen fördes under 1960-talets sista och 1970-talets första år en livlig debatt om kvinnoförbundets vara eller inte vara som egen organisation. Bakom debatten fanns den svåra och obesvarade frågan om kvinnornas ställning i partiet. Det var en fråga laddad med en implicit könskonflikt, även om det inte var som en sådan den blev synlig. I stället uttrycktes konflikten som en kombinerad generations- och kvinnokonflikt. Det var unga kvinnor (och en del män), ofta engagerade i facket och i SSU, som gick till angrepp mot kvinnoklubbarna. Unga och ”radikala” jämlikhetsförespråkare ställdes mot äldre kvinnoklubbister, som i sin tur hamnade i en olycklig försvarsposition när de envisades med sin ”omoderna” särorganisering.⁹³ Bakom den till synes oskyldiga frågan om kvinnornas organisationsform dolde sig den alltid lika brännande frågan om kvinnornas plats och uppgift i partiet.

I pressen var det ofta partistyrelsens uttalande från våren 1969 om att kvinnoförbundet behövdes som gav anledning till artiklar.⁹⁴ Det förekom att en och annan kvinnoklubb ville avskaffa sig själv, t ex i Lång-

91. *Den extra partikongressens ombud*. Forskningsrapport nr 22, 20/11 1967 av Jan Lindhagen, s 5 och s 7. Frågetecknet i originaltexten. Rapporten som använts här förvaras i SAP:s arkiv vol F XIV:3.

92. *Varför kvinnoförbund*, s 14.

93. Se pressklippsamling i SSKF:s arkiv, vol LI:17.

94. *Ibid*.

hed, Alfta, något som väckte berättigat uppseende i lokalpressen.⁹⁵ Rubriken från en artikel om diskussionen i Gävleborgs kvinnodistrikt, dit Långhed hörde, var typisk: "Lisa Mattson: Kvinnoklubbar bör inte avecklas fast SSU anser dem överflödiga".⁹⁶ Argumenten var välbekanta, medan ungdomarna ansåg att kvinnoklubbarna spelat ut sin roll försvarade kvinnoklubbisterna den egna verksamheten. Förklaringen till att kvinnoklubbarna hade få unga bland sina medlemmar var, enligt en intervjuad klubbist, att det blev ett "glapp" mellan medlemskap i SSU respektive kvinnoklubben "därför att flickorna förälskar sig och gifter sig och är fullt upptagna med att 'boa'." En annan klubbist framhöll det manliga motståndet i partiet. Hon menade att männens attityd måste ändras innan klubbarna kunde avskaffas, än så länge var det alltför sällsynt att kvinnorna fick kvalificerade uppgifter i arbetarkommunerna. Eller som en styrelseledamot i Gävleborgs kvinnodistrikt uttryckte det: "Skall kvinnoklubbisterna gå över till arbetarkommunerna måste karlarna visa mer tolerans och ge kvinnorna större uppgifter, inte som nu bara låta dem vara till hands för att koka kaffe och dona med blommor".⁹⁷

Kvinnor med anknytning till SSU och även till fackföreningsrörelsen hade således ofta en annan inställning än klubbisterna. En kvinna med förankring både i fackföreningsrörelsen och SSU menade att kvinnoklubbarna fungerade som bromsar, när de hävdade att kvinnorna inte vågade delta i debatten i tvåkönade församlingar. Föreställningen att kvinnorna var mindre kunniga och vågade mindre måste brytas genom att kvinnorna slutade isolera sig, hävdade hon, och tog SSU-klubbarna som exempel på att kvinnor och män fungerade bra tillsammans i diskussioner.⁹⁸ Lisa Mattson betonade taktiskt ett "partiargument", som ofta skulle komma att upprepas i diskussionen och som också fanns med i skriften "*Varför kvinnoförbund*", som hon just då höll på att skriva. En undersökning hade visat att partiet förlorade medlemmar när kvinnoklubbar lades ned. Kvinnorna gick nämligen inte över till andra partiorganisationer. Om det kan ses som ett "partiargument" fanns det också ett "kvinnoargument", nämligen det att kvinnorna ville träffas i sina klubbar, som Lisa Mattson framhöll. Hon berättade också att förbundet fick sju nya medlemmar om dagen.⁹⁹ Vad hon i sammanhanget inte nämnde var att förbundet också förlorade medlemmar.¹⁰⁰

95. *Arbetarbladet*, Gävle 5/3 1969, SSKF:s arkiv, LI:17.

96. *Ibid.*

97. *Ibid.*

98. *Ibid.*

99. *Ibid.* Se även *Varför kvinnoförbund*, där medlemsstatistik för första kvartalet 1969 till slut visade så många som 8 nya medlemmar per dag, s 6.

100. År 1969 utträdde totalt 2028 kvinnor. De nya medlemmarna var dock fler, 2282 år 1969, enligt SSKF:s årsber 1969, s 5.

Debatten vänder

Under 1969 hade man i den socialdemokratiska pressen på många håll nära nog ordagrant återgivit partistyrelsens uttalande till stöd för kvinnoförbundet.¹⁰¹ När debatten fortsatte mellan de s-kvinnor som var för respektive mot nedläggning av förbundet blev tonfallet skarpare.¹⁰² Kvinnoklubbister reagerade t ex hårt mot att Eva Åsbrink, s-kvinna från Skara, kallade kvinnoklubbarna för "kaffekokartrossar".¹⁰³ Det var i och för sig inget nytt att man beskyllde kvinnorna för att ägna sig åt kaffe i stället för politik. Det som var utmanande var att det var andra kvinnor, ofta med partiuppdrag, som upprepade männens argument, och det till råga på allt med samma brist på respekt för klubbarbetet, som männen visade. En konflikt mellan partikvinnor och kvinnoklubbister kunde anas. Konflikten skymde grundfrågan, som handlade om fördelning av makt och inflytande mellan partiets kvinnor och män.

I takt med att frågor om makt och kön, om mansdominans och kvinnoförtryck genom den nya kvinnorörelsen debatterades alltmer öppet under 1970-talet, förändrades den under 1960-talets slut defensiva hållningen i kvinnoförbundet. Tonfallet skärptes och från förbundsledningens sida framhöll man att det var kvinnorna själva, och inga andra, som bestämde om verksamheten skulle fortsätta eller ej.¹⁰⁴ Förbundet upplevde ett starkt uppsving, med ökad anslutning av nya medlemmar i yngre åldrar och en aktualisering av kvinno- och jämställdhetsfrågorna både på de egna kongresserna och i partiet. Debatten om kvinnoförbundets vara eller inte vara fortsatte visserligen, men nu från andra utgångspunkter. Som rubrik över pressreferaten från möten i kvinnodistrikt och klubbar, gärna med inbjuden gäst från förbundsledningen i Stockholm, kunde man nu läsa att "Kvinnoförbundet behövs!"¹⁰⁵

Vägen dit hade inte varit utan hinder. Den välbekanta frågan om vilken som var kvinnoförbundets plats och uppgift i partiet dök ofta upp, inte minst i samband med att partiet utredde sina organisationsformer. På sina håll uppfattades det som en signal om att kvinnoklubbarna skulle läggas ned och all aktivitet förläggas till arbetarekommunerna.¹⁰⁶ Förbundsstyrelsen fick rapporter om att oron var stor ute i distrikten och att inställningen till kvinnoförbundet inte var lika positiv i arbetar-

101. T ex *Örebro-Kuriren* 17/5, *Kronobergaren* 12/5, *Västerbottens Folkblad* 9/6, *Arbetsbladet* 10/6 (alla 1969), SSKF:s pressklippssamling LI:17.

102. Se t ex *Västerbottens Folkblad* febr 1971, SSKF:s pressklippssamling LI:17.

103. *Skaraborgs läns annonsblad/ Skövde tidning* 10 mars 1971.

104. *Västgöta-Demokraten* 19/3 1973, *Borås tidning* 19/3 1973, SSKF:s klippssamling, LI:17.

105. Se t ex *Örebro-Kuriren* 14/8 1978, *Kuriren* i Söderhamn 18/8 1978 och *Smålands Folkblad* 12/4 1978, SSKF:s klippssamling LI:17.

106. PM rörande organisationskommittén, Lisa Mattson 27/7 1969, bil SSKF VU-protokoll 18/8 1969.

kommunerna som i partiledningen. Som exempel nämndes att flera arbetarkommuner underlätit att behandla partistyrelsens skrivelse från 1968.¹⁰⁷

Samtidigt visade undersökningar att "partiargumentet" var riktigt; kvinnoförbundet spelade en mycket stor roll för rekryteringen av kvinnor till partiet. Aktiviteten bland medlemmarna i kvinnoförbundet var dessutom större än i andra partiorganisationer, enligt kvinnoförbundets jämförelser av mötesverksamheten i några kvinnoklubbar, stadsdelsföreningar och arbetarkommuner.¹⁰⁸ Vid en diskussion om kvinnoklubbarnas ställning inom partiet på förbundsstyrelsemöte 1971 ansåg Lisa Mattson återigen, att en "ingående diskussion måste föras inom partiet om kvinnornas inordnande i rörelsen. Förbundets roll måste ordentligt analyseras och detta måste ske i nära samarbete med partiet".¹⁰⁹ Efter diskussion, där förbundsledningen betonade att det inte handlade om kvinnoförbundets existensberättigande, beslöt man åter vända sig till partistyrelsen med en begäran om att en arbetsgrupp skulle tillsättas för att "analysera kvinnoförbundets framtida roll inom arbetarrörelsen".¹¹⁰

En arbetsgrupp tillsattes våren 1971 med namnet *Fler kvinnor till socialdemokratin*. Partistyrelsen skickade under 1971 till samtliga partiorganisationer också ut ett cirkulär, där man klargjorde att pågående omorganisation av partiet inte innebar att kvinnoklubbarna skulle läggas ned, som man på vissa håll uppfattat det.¹¹¹ Inför partikongressen 1972 gav arbetsgruppen *Fler kvinnor till socialdemokratin* också ut en delrapport, där problem med rekrytering och organisation togs upp med speciell tonvikt på kvinnorna.¹¹² Det man kunde konstatera var att cirka en fjärdedel av partiets medlemmar var kvinnor¹¹³ och att kvinnorepresentationen i riksdagen minskat i samband med att enkammarriksdagen infördes.¹¹⁴ Efter kommunreformen 1970 hade andelen kvinnor bland förtroendevalda i kommuner och landsting däremot ökat, även om siffrorna inte var imponerande: i landstingen fanns 15% kvinnor och i kommunfullmäktige var kvinnoandelen 14%.¹¹⁵

107. SSKF FBS-protokoll 15/5 1971.

108. *Varför kvinnoförbundet*, s 10.

109. SSKF FBS-protokoll 15/5 1971 § 9. Formuleringen om kvinnornas "inordnande i rörelsen" är intressant och pekar på den i förbundet inbyggda målkonflikten. Utan att övertolka antyder den ett perspektiv som kanske mer är partiets än kvinnornas, åtminstone om man tolkar det som att det är kvinnorna som skall förändras (inordnas) och inte partiet som skall anpassas till kvinnorna. Uttalandet föllades i kvinnoförbundets styrelse, det var alltså inte strategiskt riktat mot partiet.

110. *Ibid.*

111. Ewa Fagerström, *Fler kvinnor i politiken*, 1974, s 34f.

112. Broschyren *Fler kvinnor till socialdemokratin*, utg av socialdemokraterna, Borås 1972.

113. *Ibid.*, s 23.

114. *Ibid.* Från 15,5% år 1968 till 12,9% år 1970, s 15.

115. *Ibid.*

En undersökning av vad som hände med medlemmarna i nedlagda kvinnoklubbar gav dystert resultat. Det visade sig att kvinnorna ofta lät bli att gå in i en annan partiorganisation, det gällde 770 av 1544 undersökta medlemmar.¹¹⁶ Så blev kvinnoförbundets problem på ett tydligt sätt ett partiproblem: nedläggning av kvinnoklubbar ledde till minskning av antalet partimedlemmar. Det var en faktor som bidrog till partiets ökade engagemang för rekryteringen av kvinnor.¹¹⁷ En annan faktor var att frågan om kvinnornas ställning i samhället blivit en fråga som låg i tiden. Efter vänsterrörelsens uppsving på 1960-talet var det i skiftet mellan 1960- och 1970-tal dags också för en kvinnorörelsens andra våg.¹¹⁸ Olof Palme fångade med säker politisk intuition upp frågan om kvinnans jämlikhet, som han gjorde till en av partiets stora frågor på partikongressen 1972. Det blev en fråga med stor sprängkraft och han konstaterade senare nöjd, att socialdemokraterna var först på plan.¹¹⁹

Bakom det positiva talet om kvinnornas anslutning till partiet kunde samtidigt anas en oro och den var kanske minst lika styrande för partiledningen, som omsorgen om kvinnorepresentationen i sig. Den nya kvinnorörelsen, i Stockholm företrädd av den i massmedia ofta förekommande Grupp 8, sågs både av kvinnoförbundet och partiet som en farlig konkurrent om kvinnorna.¹²⁰ Genom att beskriva "nyfeminismen" som ett nytt hot från vänster mot kvinnoförbundet och partiet kunde Lisa Mattson fånga partiledningens intresse.¹²¹ Kanske bidrog det till att partiledningen nu föreföll mer mottaglig än vanligt för argument om att stöd för kvinnorna och kvinnoförbundet var en parti-fråga.¹²² Partiledningens tilltagande lyhördhet för jämlikhetsfrågorna kan åtminstone delvis förklaras på detta sätt. Kvinnoförbundets sekre-

116. Ibid, s 24.

117. Fagerström, 1974, s 68.

118. Se härom hos Ida Blom, 1992, s 771–784, om Sverige särskilt s 781f; Hirdman 1990, s 310ff; Bergqvist, s 63ff.

119. SAP PS-protokoll 26/4 1973, § 30, s 16 (se även s 13, Lisa Mattsons inlägg).

120. *Morgonbris* 1971:4, ledare av Lisa Mattson rubricerad *Politisk fattigdom* samt Mattson 1987/88, s 22.

121. Vänsterns uppsving och socialdemokratins reaktion är väl kända, så jag nöjer mig med att generellt hänvisa till Hirdman *Vi bygger landet*, 1990, s 303–309. När det gäller oron inom SAP för vänsterinfiltration t ex inom SSU, se SAP PS-protokoll 19/11 1973 paragraf 64, s 8f. Förbundet rapporterade till partiets VU att SSKF mött "ett nytt slags feministiskt tänkande, främst i tätorterna" och menade att det inte var uteslutet att det inspirerats av kvinnokuppen i Oslo och besvikelse över "frånvaron av kvinnorepresentation i olika utredningar". Rapport från konferens 7/1 1972, SAP VU-protokoll jan 1972.

122. SAP PS-protokoll 18/5 1972 paragraf 22 om rapporten *Fler kvinnor till socialdemokratien*, där Lisa Mattson talar om en våg av "nyfeminism" och att det gäller att "dra undan golvet för Grupp 8 och andra utomparlamentariska grupper". Partistyrelsen gick med på förslagen att sända delrapporten från *Fler kvinnor till socialdemokratien* till samtliga partiorganisationer, att anta gruppens förslag för att få fler kvinnor till partiet och att tillsätta en central, organisatorisk arbetsgrupp. Frågan om kvinnorna kom med det äntligen upp på VU-nivå i partiet.

terare vid den här tiden, Annie Marie Sundbom, som hade arbetat som ombudsman i Stockholms arbetarkommun och väl kände till hur man tänkte i den inre partikretsen, uttryckte sannolikt ett synsätt som partiledningen delade, när hon framhöll att det socialdemokratiska kvinnoförbundet utgjorde ett hinder för en stark, utomparlamentarisk rödstrumperörelse. Vid en tillbakablickande intervju sade hon att "hade kvinnoförbundet varit en lam organisation då, i början av 1970-talet, då hade vi haft många rödstrumpor i Sverige, men vi fick aldrig dom".¹²³

I början av 1970-talet tycktes således partiet ge sitt stöd åt utvecklingen av en radikaliserad kvinnorörelse inom partiet. Det var under samma period man inom kvinnoförbundet började tala om möjligheterna att tvinga fram en ökad kvinnorepresentation. Lösenordet blev *kvotering*, ett ord som man länge tvekade inför.

Kvoteringskrav

Kvinnokrav på kvotering till politiska poster började höras omkring 1970. I en ledare i *Morgonbris* med titeln *Vår långa väg till Samarkand* skrev Lisa Mattson, inför kvinnoförbundets och kvinnorösträttens samtidiga 50-årsjubileum, om kvinnornas besvikelse över att "inte också männen är mer missnöjda med tingens nuvarande ordning". Lisa Mattson föreslog, som hon försiktigtvis uttryckte det, "prioritering för kvinnor i vissa sammanhang, även om tillvägagångssättet inte är särskilt roligt".¹²⁴ Hon avsåg kvotering efter kön till politiska poster och det omskrivande uttryckssättet speglade att ordet kvotering var ett laddat ord, åtminstone när det handlade om kvotering efter kön. Det tog flera år innan ordet så att säga blev rumsrent i debatten om kvinnorepresentationen.¹²⁵

På kvinnoförbundets kongress 1972 var den låga kvinnorepresentationen en av de frågor som togs upp till diskussion när jämlikhet mellan kvinnor och män behandlades. Lisa Mattson konstaterade, tillsammans med andra talare i debatten, att det inte längre räckte med att kvinnorna vädjade om plats på listorna. Efter 50 år med kvinnlig rösträtt var fortfarande inte mer än 15% av ledamöterna i riksdagen kvinnor.¹²⁶ Relationerna var inte bättre inom arbetarrörelsen, enligt Maj-Britt The-

123. Bandad intervju med Annie Marie Sundbom 24/4 1990. Jfr ovan i not 118 anförd litteratur, där särskilt Bergqvist bekräftar Sundboms bild av en mobilisering av kvinnorna inom partierna som en motvikt mot utomparlamentariska "rödstrumpor" (Bergqvist, 1995, s 63–65).

124. *Morgonbris* 2/70.

125. Se Bergqvist, 1995, kap 2–3 för en aktuell översikt över frågan om kvinnorepresentation och dess utveckling sedan kvinnornas numerära, politiska genombrott på 1970-talet.

126. SSKF kongressprotokoll 1972, s 288.

orin, som betonade att det var "oerhört viktigt att vi gör klart för våra män att vi inte längre kommer att acceptera de här proportionerna".¹²⁷ Men inför ett konkret krav på kvotering gjorde förbundsledningen halt. När Maj-Britt Theorin föreslog kvotering efter samma modell som tillämpats inom Stockholms arbetarkommun, där kvinnorna krävt att var tredje plats skulle besättas av en kvinna, fick hon inget svar. Kongressen följde förbundsstyrelsens förslag till åtgärder och i sitt uttalande om kvinnorepresentationen nöjde sig kongressen med att beskriva kvotering som en "möjlig väg till successiv utjämning".¹²⁸ Det var med stor försiktighet kvinnoförbundet närmade sig frågan om kvotering till politiska poster.

På partikongressen samma år kom frågan om kvinnorepresentation också upp inom ramen för det "jämförhetspaket" som Olof Palme föredrog. Partistyrelsen föreslogs "verka för ökad representation för kvinnorna i alla beslutande församlingar liksom i partiets och fackföreningsrörelsens och övriga folkrörelsers organ".¹²⁹ I debatten påpekade Anna-Lisa Lewén-Eliasson, som företrädde partistyrelsen men också länge varit med i kvinnoförbundets ledning, att nomineringarna innebar ständiga kvoteringar mellan åldrar, bostadsorter och yrken, men att man inte fick glömma bort att "halva mänskligheten består av kvinnor".¹³⁰ Maj-Britt Theorin återkom till frågan om kvotering, som hon sade hade fått "dålig klang" eftersom man tycktes tro att

"vi vill ha 50 procent män och 50 procent kvinnor oavsett deras lämplighet som representanter för vår rörelse. Men använd inte kvotering utan tala om principer för fördelningen, om det passar bättre!"¹³¹

Utän att göra något annat yrkande än bifall till partistyrelsens förslag, uppmanade hon sina "partivänner och män med makt" att gå hem och föreslå en kvinna på var tredje plats. Och där stannade kvoteringsfrågan på 1972 års kongress.

Den kom tillbaka på kvinnoförbundets kongress kvinnoåret 1975.¹³² I en motion från Uppsala Västra kvinnoklubb föreslogs lagstiftning som medel för att garantera kvinnorna "hälften av platserna i samtliga beslutande politiska organ".¹³³ Förbundsstyrelsen, som delade motionärernas "besvikelse, ja vrede" över mansdominansen i beslutande församlingar, avvisade förslaget om lagstiftning som enda möjliga lösning

127. Ibid, s 295. Se även kongressens uttalande om "Kvinnornas representation i politiska församlingar", s 564f i samma protokoll.

128. SSKF kongressprotokoll 1972, s 565.

129. SAP kongressprotokoll 1972, s 907 (ur partistyrelsens utlåtande över motionerna VI-V3).

130. Ibid, s 253.

131. Ibid, s 255.

132. Karlsson, 1990, s 180-181.

133. SSKF kongressprotokoll 1975, s 188.

på problemet. Det vore ett misslyckande, menade Lisa Mattson, och höll fast vid förbundsstyrelsens mer försiktiga förslag till kongressen om att man utan tvingande metoder skulle "arbeta för att få fler kvinnor nominerade i de politiska församlingarna".¹³⁴ Ett förslag från Ulla Ölvebro, Västerbotten, om att partistyrelsen skulle ge direktiv om att minst 50% av ledamöterna i partiets olika styrelseorgan skulle vara kvinnor, avvisades också av förbundsledningen. Lisa Mattson menade att det var orealistiskt att kräva hälften av platserna åt kvinnorna, som inte utgjorde mer än 25% av partimedlemmarna. Förbundsledningens förslag till utlåtande antogs av kongressen och det gjorde också ett förslag till uttalande "angående fler kvinnor i den demokratiska processen".¹³⁵ Uttalandet innehöll en mängd tunga fakta om den usla kvinnorepresentationen och om kvinnors svårigheter att ta på sig politiska uppdrag. Inget krav på kvotering ställdes, varken på kvinnoförbundets eller partiets kongress.¹³⁶

Förbundsledningens tvekan inför uttalade krav på kvotering sammanhängde med partiets satsning på jämställdhet efter kongressen 1972, enligt Lisa Mattson. Hon menade att kvinnorna inte borde förutsätta misslyckande utan att de skulle avvakta resultatet av det arbete som pågick, t ex både i den av 1972 års partikongress tillsatta jämställdhetsdelegationen och i partiet, där partiledningen i cirkulär uppmanat partiorganisationerna att satsa på fler kvinnor till styrelser och nämnder.¹³⁷ Förbundsledningen föredrog med andra ord samverkan framför konfrontation och kanske var det också därför man undvek tal om kvotering. Ordet kvotering tycktes skrämra och kvinnorna talade fortfarande omskrivande om prioritering eller fördelning.

Det var först på 1978 års kongress som man började tala öppet både om kvotering och om att det var en fråga där kvinnor och män hade olika intressen.¹³⁸ Kvinnoförbundet hade till sin kongress framställt en rapport med titeln *Kvinnorna i arbetarrörelsen*, som visade att man inom partiorganisationerna inte ansträngde sig för att få med kvinnorna.¹³⁹ Den slutsats Maj-Lis Lööv drog när hon presenterade rapporten för kongressen var att partiet inte klarade att få med kvinnorna. Det gällde därför att skapa garantier för att kvinnorna kom med och hon konsta-

134. Ibid, s 189.

135. Ibid, s 190–194.

136. På partikongressen diskuterades kvinnornas anslutning till partiet under punkten organisationsfrågor (del 1 s 64f). Kvotering diskuterades däremot inte under den rubriken (och inte under någon annan rubrik heller, såvitt jag kunnat finna), SAP kongressprotokoll 1975.

137. Se t ex SSKF VU-protokoll 8/10 1973 paragraf 10c och dito 2/11 1973 paragraf 7k, med SSKF:s arbetsplan 1974 bilagd. Där hänvisas också till SAP:s cirkulär till grundorganisationerna av den 24/10 1973; Karlsson 1990, s 180–181.

138. Karlsson, 1990, s 182–186.

139. *Program: Kvinnorna i arbetarrörelsen*, SSKF, Stockholm 1978.

terade att "garantin heter kvotering". I sitt tal tog hon upp det faktum att ordet kvotering blivit "ett mycket känsloladdat ord, det har på något vis blivit ett dramatiskt ord" och citerade tidningarnas rubriker inför kongressen om att "S-kvinnorna går till attack mot gubbväldet" och att "Kvinnornas tålmod är slut".¹⁴⁰ Samtidigt underströk hon att ordet kvotering inte var lika farligt när det handlade om bostadsort eller yrke. I en representativ demokrati borde hälften vara kvinnor och hälften män i beslutande församlingar, fortsatte hon och tillade, att kvinnorna inte var ute efter någon "petig millimeterrättvisa". Målet var att inget kön skulle ha mer än 60% av platserna.¹⁴¹

Maj-Lis Lööw avvisade farhågorna om att kvinnoförbundet med sitt "militanta" krav på kvotering skulle ha kommit på "kollisionskurs med partiet" och hänvisade till den rapport om jämställdhet mellan kvinnor och män som skulle diskuteras på partikongressen, där partiet och kvinnoförbundet låg nära varandra.¹⁴² Diskussionen blev livlig när kongressombuden berättade om att klyftan mellan teori och praktik var stor när det gällde kvinnornas möjligheter att få uppdrag. Flera kongressombud talade ett chockerande tydligt klarspråk. Så sade Inger Andersson, som representerade Skånedistriktet, att hennes manliga partikamrater i arbetarkommunen inte tyckte det var något bekymmer att kvinnorna var få:

"Formuleringarna i partiprogram och rapporter förpliktar inte vissa manliga partikamrater till någonting. Det finns ledande kommunalpolitiker som säger att papperen från partistyrelsen åker direkt i papperskorgen – det är fråga om en garnering på tårtan som man använder vid festliga tillfällen, men 'det är ingenting att ta så allvarligt, syster lilla'."¹⁴³

Samtidigt som flera talare med hänvisning till trögheten i partiorganisationerna förordade kvotering uttrycktes oro för att det skulle bli svårt att rekrytera kvinnor till uppdragen. Så var Gerd Karlsson från Kalmar rädd för att rekryteringen skulle gå ännu trögare och att kvinnorna skulle bli skrämde om de tvingades att snabbt ta på sig förtroendeuppdrag.¹⁴⁴ Maj-Lis Lööw svarade att det kunde bli svårt att rekrytera på de villkor som hittills gällt, nämligen att det var kvinnoklubbar som ensamma rekryterade och nominerade, och det under påfrestande ekonomiska förhållanden. Partiorganisationerna måste också göra sitt, sade hon, och dessutom bättre stödja kvinnoklubbar i arbetet.¹⁴⁵

Diskussionen på kvinnokongressen 1978 visade att förbundet hade tagit ett par steg framåt i kvoteringsfrågan, jämfört med föregående

140. SSKF kongressprotokoll 1978, s 113.

141. Ibid, s 114.

142. Ibid, s 113–115. Rapporten som avsågs var *Jämställdhet mellan kvinnor och män. Program för arbetet för jämställdhet*. Antagen på SAP:s kongress 1978.

143. Ibid, s 123.

144. Ibid, s 120.

145. Ibid, s 132.

kongress. 1975 hade Lisa Mattson sagt att kvinnoförbundet inte kunde begära kvotering i partiet om 50% med hänvisning till att de kvinnliga partimedlemmarna inte uppgick till mer än 25%. Hon sade då inget om att kvinnorna å andra sidan utgjorde drygt halva väljarkåren, vilket gjorde ett krav på kvotering av hälften av platserna på riksdagslistorna rimligt. Någon närmare diskussion om hur frågan om kvinnorepresentation i partiet respektive i folkvalda organ skulle lösas fördes inte, men rekommendationen om att inget kön skulle inneha mer än 60% av uppdragen kunde ses som en lagom kompromiss. I debatten 1978 snuddade Maj-Lis Lööw vid den intressanta maktfrågan – att det handlade om att omfördela makt från män till kvinnor – även om man inte fördjupade sig i frågan om *hur* omfördelningen skulle ske om männen i kraft av sitt flertal bland partimedlemmarna behöll makten i partiets organisationer. Den frågan togs inte heller upp på partikongressen, där kvinnoförbundets krav upplevdes som alltför radikala.

På partikongressen hade diskussionen om kvinnors jämställdhet slagits ihop med kvinnoförbundets andra stora kongressfråga 1978, sextimmarsdagen. Anna-Greta Leijon, som var partistyrelsens föredragande, avisade krav på kvotering med motiveringen att partiledningen inte trodde det var möjligt att lägga fast ett "riksgenomsnitt".¹⁴⁶ Lisa Mattson yrkade inte heller på kvotering, utan på den måttliga rekommendation som fanns i rapporten *Kvinnorna i arbetarrörelsen*, att "(e)n riktlinje kan på sikt vara att inget kön har mer än 60 procent av platserna". Hon påpekade att kvinnoförbundets krav var "litet mer preciserat" än det krav som fördes fram i den jämställdhetsrapport kongressen diskuterat. Lyckades man inte nå en bättre fördelning av uppdragen mellan kvinnor och män genom samförstånd återstod bara kvotering, tillade hon.¹⁴⁷

Kvinnoförbundets måttliga kvoteringsförslag gick inte igenom, i stället antog kongressen en kompromiss som redaktionsutskottet utformade. Där upprepade man att kvinnorepresentationen bland de förtroendevalda skulle avspegla kvinnornas andel av befolkningen och att fördelningen av uppdrag i partiet skulle motsvara kvinnors och mäns andel av partimedlemmarna.¹⁴⁸ Den obalans som fanns i verkligheten – att kvinnorna i partiet utgjorde en dryg tredjedel av partiets medlemmar, medan de var mer än hälften av befolkningen – kommenterades inte. Sannolikt skulle kvinnoförbundets rekommendation om att inget kön skulle inneha mer än 60% av uppdragen i en partiorganisation haft en mer positiv verkan på jämställdheten inom partiet, än kongressens vagare rekommendation.

146. SAP kongressprotokoll 1978, s 824.

147. Ibid, s 832.

148. Ibid, s 1062.

Bland deltagarna i kongressens sammanslagna debatt om jämställdhet och sextimmarsdag var kvinnorna i majoritet, 11 kvinnor mot 7 män. Av männen var det flera som gjorde mycket korta inlägg, t ex Hans Mattsson från Stockholm, som yrkade bifall till partistyrelsens förslag och kanske inte begärde ordet för att han hade så mycket att säga: "Jag begärde ordet när det gått en dryg timme och det bara varit flickor i talarstolen".¹⁴⁹ Weijne Pettersson från Östergötland hade inte heller tänkt vara med i debatten, "men det såg ut som vi skulle börja kvotera här – i den andra riktningen".¹⁵⁰ Lars Holst konstaterade med beklagande att jämställdhetsdebatten tydligen inte var så intressant för männen och var positiv till kvinnoförbundets arbete. Han tyckte också det var skönt att Lisa Mattson inte yrkade på kvotering, det vore enligt hans sätt att se en tillbakagång att införa kvotering.¹⁵¹ Bertil Pålsson från Älvsborgs södra var glad för att debatten inte handlade om kvotering, utan "om andra, väsentliga saker".¹⁵²

Förutom Jan Nygren, ordförande i SSU, var det ingen ledande, manlig företrädare för någon partiorganisation som yttrade sig i debatten. Kvinnorna fick själva sköta den debatt de också satt igång. Birgitta Dahl sade i sin summering att hon hört kommentarer om att det först bara var kvinnor som gick upp i talarstolen under jämställdhets- och sextimmarsdebatten. Hon reflekterade: "Jag, som är nästan hopplöst godtrogen, trodde inte att det var något dåligt tecken. För en gångs skull var männen litet ängsliga och blev omkullsprungna av kvinnorna som hann först".¹⁵³ Frågan är vad tystnaden från männens sida betydde?

Manlig tystnad

Kvinnoförbundet hade före kongressen framfört önskemål om att Olof Palme skulle vara den som talade om jämställdhet på kongressen.¹⁵⁴ När partiet i stället lät Anna-Greta Leijon och Birgitta Dahl företräda partistyrelsen kunde det ses som ett sätt att markera jämställdhet med positiva förtecken. Det var i alla fall Birgitta Dahls egen tolkning. Det handlade inte om att detta var en "kvinnofråga" i negativ bemärkelse, men det är tänkvärt att manliga kongressledamöter uppträdde som om frågorna inte var intressanta för dem.¹⁵⁵ Det hade nog varit en för kvin-

149. Ibid, s 839. Avsnittet har i delvis annorlunda form publicerats tidigare, se Karlsson 1990, sid 183–186.

150. Ibid, s 840. Dvs kvotera antalet talare/min anm/.

151. Ibid.

152. Ibid, s 841.

153. Ibid, s 844. Birgitta Dahl föredrog sextimmarsdagen och Anna-Greta Leijon jämställdhetsfrågorna före den på kongressen sammanslagna diskussionen.

154. SSKF VU-protokoll 3/2 1978 paragraf 31.

155. Se förutom kongressprotokollet även Ulf Aulin, Veckans Gäst: Denna påtvingade feget, *LO-tidningen* 1979:8.

noförbundet värdefull markering inför kongressombuden om Olof Palme också på denna kongress företrätt jämställdhetssynpunkterna. Men ett sådant konkret stöd uteblev. Det som präglade debatten var att partiets män inte deltog, vilket dessvärre var särskilt markant när det gällde de mer namnkunniga, ledande männen. Kvoteringen fick sakta men säkert under kongressen karaktären av en "icke-fråga". När Anna-Greta Leijon sammanfattade ville hon med redaktionsutskottets hjälp sammanjämka partistyrelsens och Lisa Mattsons förslag. I redaktionsutskottet försvann kvinnoförbundets föreslagna rekommendation om att ingetdera könet skulle ha mer än 60% av platserna. Målet skulle enligt kongressen vara det gamla vanliga, kvinnornas representation bland förtroendevalda skulle avspegla deras andel i befolkningen och fördelningen av uppdrag inom partiets organisationer skulle avspegla kvinnornas andel av partimedlemmarna. Det var ett mål som inte på något sätt rubbade maktrelationerna mellan partiets kvinnor och män.

I pressen förekom bitska kommentarer till kvoteringsdiskussionen. I *Expressen* undrade en kvinnlig journalist om kvinnoförbundet enbart bestod av "lättnämnda arbiggor", i en artikel med den träffande rubriken "När ingen ville prata om kvinnornas kvotering".¹⁵⁶ Även inom kvinnoförbundet fanns ett stort missnöje med vad som beskrevs som ett svek från Lisa Mattsons sida. I en ledare i *Morgonbris* tillbakavisade hon anklagelserna och hänvisade till att hon inte hade mandat från kvinnoförbundets kongress att kräva kvotering.¹⁵⁷ Hon påpekade det märkliga i att "tonfallen blir känsloladdade och attityderna avvisande" när man talade om kvotering för kvinnor, medan det i andra sammanhang var en accepterad metod.¹⁵⁸ Och det var där den onämnbarsa motsättningen låg, den som också var förklaringen till att kvoteringen blev en "icke-fråga". "Icke-frågan" var kvinnornas ifrågasättande av den manliga dominansen i partiledningen. Som vanligt kom könskonflikten till uttryck inom kvinnoförbundet, denna gång i form av en svekdebatt. Lisa Mattson anklagades för att ha svikit när hon inte krävde kvotering. På kongressen undveks däremot könskonflikten. Från partiledningens/kongressens sida talade man inte om kvinnor och män och det ena könets dominans över det andra i beslutande organ. I stället talade man i könsneutrala termer om två olika former för representation: i förhållande till andel i befolkningen resp bland partimedlemmarna.

Expressens Kerstin Matz undrade om kvinnoförbundets tystnad i kvoteringsfrågan berodde på byteshandel – bytet var att kongressen valde

156. *Expressen* 1978 29/9. SSKF pressklippssamling LI:20. Artikelförfattare Kerstin Matz.

157. *Morgonbris* 1978:7. Det fanns flera tolkningar än Lisa Mattsons, uppenbarligen såg många kravet på en rekommendation om att inget kön skulle inneha mer än 60% av uppdragen som en form av kvotering. Jfr SAP kongressprotokoll 1978, s 832, där Lisa Mattson inte ansåg sig ha mandat från sitt förbund att kräva "allmän könskvotering".

158. *Ibid.*

in åtta nya kvinnor i partistyrelsen.¹⁵⁹ Den föreslagna, kraftiga ökningen av andelen kvinnor i partistyrelsen bör ändå ses som partiledningens sätt att visa att man tog jämställdheten på allvar. Antalet kvinnor i partistyrelsen, som hade 28 ledamöter förutom partiordföranden, ökade på kongressen från två till tio (se tabell 3:6). Det var en sensationellt stor ökning och när valberedningen genom Knut Johansson presenterade kongressen sitt förslag framhölls särskilt de män som "frivilligt har avstått från sina platser".¹⁶⁰ Det var ingen tvekan om att partiledningen ville föregå med gott exempel genom att välja en dryg tredjedel kvinnor till partistyrelsen, dvs ungefär motsvarande eller till och med överträffande kvinnornas andel av partimedlemmarna. För de män som mer eller mindre frivilligt avstod sin plats i partistyrelsen var det inte lätt att finna sig i den nya ordningen.¹⁶¹

Det som här markerade något nytt var att de kvinnor som nu tog plats i partistyrelsen i allmänhet inte hade profilerat sig som företrädare för kvinnoförbundet. Deras gemensamma nämnare var att de var väl förankrade lokalt, i partidistrikt och/eller LO-distrikt. Endast en av de åtta nya innehade samtidigt uppdrag för kvinnoförbundets ledning, nämligen Maj-Lis Lööw.¹⁶² Fram till 1970-talets mitt hade nästan alltid de kvinnor som valdes till riksdagen samtidigt uppdrag för kvinnoförbundet (undantag var kvinnor från LO, som var få, men som ofta fick tävla med kvinnoförbundet om "kvinnoplatserna").¹⁶³ Kvinnornas politiska karriär gick med andra ord via kvinnoförbundet, som ofta låg bakom nomineringarna till partiet. Det var undantag att s-riksdagskvinnor i den gamla tvåkammarriksdagen *inte* hade uppdrag också för kvinnoförbundet, det gällde med en grov beräkning högst 10%.¹⁶⁴

I samband med att antalet kvinnor ökade i enkammarriksdagen på 1970-talet bröts således det nära sambandet mellan kvinnoförbundet

159. *Expressen* 29/9 1989, SSKF pressklipp, LI:20. När ingen ville prata om kvinnornas kvotering av Kerstin Matz.

160. SAP kongressprotokoll 1978, s 847.

161. Muntlig uppgift från Lisa Mattson i intervju 7/10 1987. Se även SAP kongressprotokoll 1978, s 847. I boken *Manssamhället till behag?* finns ett foto på de avgående partistyrelseledamöterna, som också talar för att det inte var en odelat glad uppoffring att avstå platsen. Karlsson, 1990, foto motstående sid 129.

162. Marianne Ståhlberg från Östersund som också kom in i partistyrelsen 1978 hade fram till kort tid före partikongressen varit suppleant i kvinnoförbundets styrelse, hon avgick från den posten vid kvinnoförbundets kongress 1978.

163. Slagsmål mellan kvinnor som företrädde LO och partiet/kvinnoförbundet om "kvinnoplatserna" föreföll länge vanliga åtminstone i Stockholm, enligt brev till Inga Thorsson från Lisa Mattson 5/11 1969, Inga Thorssons arkiv vol 24 (kvinnors tävlan om platser i partistyrelsen, se Karlsson 1990, s 139). Det bör noteras att kvinnorna ofta var dubbel- eller trippelorganiserade, de fåtaliga tidiga riksdagskvinnorna kunde t ex både representera broderskapsrörelsen, kvinnoförbundet och partiet, vilket t ex Tekla Torbrink från Kalmar gjorde. Det är ett skäl till att jag inte finner det meningsfullt att göra en noggrannare undersökning av kvinnornas organisationshemvist.

164. Uppskattningen baseras på en genomgång av *Tvåkammarriksdagen 1867–1970*. Ledamöter och valkretsar, bd 1–5.

och de kvinnliga s-riksdagsledamöterna. Fler s-kvinnor som representerade andra partiorganisationer än kvinnoförbundet kom in i riksdagen, vilket medförde att den tidigare tämligen homogena gruppen s-kvinnor förändrades. Gruppen blev inte bara större, den blev också mer heterogen. Kvinnorna representerade flera olika partiorganisationer och kunde följaktligen förväntas ha olika lojaliteter, beroende på om de i första hand såg sig som representanter för kvinnoförbundet, för SSU, eller för t ex det lokala partidistriktet. Förenklat kan man säga att där fanns kvinnor som gått en traditionell "kvinnoväg" via kvinnoförbundet och ett ökande antal kvinnor som gått en "partiväg". "Partivägen" var mer lik de manliga riksdagsmännens karriärväg än "kvinnovägen", vilket inte hindrade att kvinnorna *också* kunde se sig som representanter för gruppen kvinnor i allmänhet och kanske för kvinnorna i den egna organisationen i synnerhet.¹⁶⁵ Det innebar icke desto mindre att gruppen kvinnor i riksdagen blev mer heterogen än tidigare, vilket i sin tur kunde få konsekvenser om och när parti- och kvinnointressen kolliderade.

Samma tendens fanns i 1980-talets början inom samtliga riksdagspartier med separata kvinnoorganisationer – i praktiken alla utom kommunisterna. Åren 1982–85, hade 31% av kvinnorna i riksdagen uppdrag för sitt parti, medan 36% hade uppdrag både för parti och kvinnoorganisation och 13% hade uppdrag enbart för kvinnoorganisationen.¹⁶⁶ Det som hänt är, med andra ord, att de politiska kvinnoförbunden inte längre är ensamma om att nominera kvinnor på valbara platser. Från 1970-talet har fler organisationer än partiernas kvinnoförbund börjat välja kvinnor som företrädare, vilket i sin tur kan ge en förklaring till att en ökning i antalet kvinnor inte automatiskt medfört mer "kvinnosak" i politiken. Kvinnor som valts att företräda lokala parti- eller ungdomsorganisationer har ibland – men inte alltid – delat kvinnoorganisationernas synpunkter.

En motsvarande förändring märktes på 1980-talet också när det gällde rekryteringen av kvinnliga statsråd. Till och med 1970-talet var det fortfarande sällsynt att höga poster i det socialdemokratiska kvinnoförbundet meriterade till högre uppdrag för partiet. När Olof Palme 1973 ombildade regeringen och tillsatte ovanligt många nya, kvinnliga statsråd företrädde Anna-Greta Leijon och Lena Hjelm Wallén de unga kvinnorna, medan Gertrud Sigurdsen företrädde LO.¹⁶⁷ Ingen av dem var aktiv i kvinnoförbundet. Företrädare för kvinnoförbundets ledning fick vänta till 1980-talet innan de erbjöds någon statsrådspost, vilket

165. I "partivägen" inkluderas kandidater från samtliga organisationer som kan påverka nomineringarna *utom* kvinnoförbundet.

166. Sainsbury, 1993, s 277f med tabell 11.5 (sid 278).

167. Enligt Anna-Greta Leijon kommenterade Olof Palme utnämningen av de två unga kvinnorna som ett "djärvt grepp" i *Alla rosor skall inte tuktas*, 1991, s 119.

sannolikt speglar både partiledningens vilja att sprida representationen till rörelsens olika grenar och svårigheten att hantera "icke-frågan" om kön och representation.¹⁶⁸

Sammanfattande kommentar

Kvinnoförbundets fyra-fem första decennier präglades av hårt arbete för att få med kvinnorna i partiet och det politiska arbetet. Så länge kvinnorna nöjde sig med enstaka representanter för "kvinnointresset" fick de principiellt stöd av manliga partikamrater – principen om kvinnorepresentation var inte "diskutabel", som partisekreteraren sade på 1950-talet. Det praktiska stödet var emellertid svagt och framstegen var länge obetydliga. Vid 1930-talets mitt saknade fortfarande hälften av arbetarkommunerna kvinnliga medlemmar och när kvinnorna ville placera enstaka kvinnliga kandidater på valbara platser uppstod ofta tvister om nomineringarna. Framstegen var små och gjordes i ytterst långsam takt. I början av 1950-talet utgjorde kvinnorna inte mer än 10–15% av de förtroendevalda i kommuner, landsting och riksdag.

På likartat sätt var det i partileden, där andelen kvinnliga medlemmar först en bit in på 1950-talet nådde över 25%. Partiledningen smyckades länge av den ensamma, "obligatoriska kvinnan" – det var inte förrän 1972 kvinnorna blev fler än *en* bland partistyrelsens ordinarie medlemmar.¹⁶⁹ Partiets lilla verkställande utskott med 7 ledamöter var "kvinnofritt" ända till 1975, då den första kvinnan invaldes som ordinarie ledamot. Kvinnliga suppleanter hade det däremot funnits längre, också de i mindretal. Sammanfattningsvis innebar det att kvinnor som grupp länge var klen representerade i partiets ledande organ. Den möjligheten som fanns för kvinnoförbundets ordförande att såsom adjungerad delta i partistyrelsens och VU:s möten innebar egentligen inget undantag från regeln. Närvarorätten innebar vissa fördelar, så gav det t ex förbundsordföranden en möjlighet att hålla sig à jour med vad som hände i partiet. Det innebar också en (åtminstone teoretisk) möjlighet att påverka partiledningen, även om kvinnoförbundets representant såsom formellt adjungerad saknade rösträtt.

För kvinnorna var det knappast tillräckligt med "en kvinna här och en där", som Inga Thorsson skrev i den socialdemokratiska tidskriften

168. 1989 blev för första gången en ordförande i kvinnoförbundet minister, när Maj-Lis Lööv blev invandrarminister. Margareta Winberg fortsatte i samma fotspår när hon efter valet 1994 tillträdde posten som jordbruksminister. Lisa Mattson förklarade enligt egen uppgift för Tage Erlander att hon inte ansåg uppdraget som ordförande i kvinnoförbundet förenligt med en ministerpost (Karlsson, 1990, s 139).

169. Undantag utgör år 1968, då två kvinnor fanns bland de ordinarie, en glädje som blev kortvarig. På den extra partikongressen 1969 återgick man nämligen till den vanliga ordningen med en ensam kvinna bland de ordinarie i partistyrelsen.

Tiden. Hon försökte vid upprepade tillfällen få partiet att diskutera den låga kvinnorepresentationen som ett partiproblem och inte, som så ofta hände, som ett kvinnoproblem. Även i partistyrelsen tenderade man att på tal om den kvinnliga frånvaron i partiet fastna i tal om "kvinnoproblem" – så förklarades kvinnornas frånvaro i partiets ledande organ med kvinnornas (jämfört med männen) bristande intresse och kompetens. Från kvinnoförbundets sida såg problemet annorlunda ut och försiktigt försökte kvinnorna tala om att det ofta var männen som hindrade kvinnorna från att väljas till förtroendeuppdrag för partiet. Genom att göra frågan till en partifråga ville kvinnoförbundet få partiledningen att ta ansvar och ställa krav på de lokala partiorganisationerna. På den punkten blev gensvaret vagt. I partiledningen höll man med kvinnoförbundet om att kvinnorna måste bli fler, men i realiteten var man inte beredd att vidtaga några konkreta åtgärder. Det outtalade budskapet var att partiledningen inte kunde ändra på männen, att kvinnorepresentationen i första hand var kvinnoförbundets ansvar, och att de som borde ändra sig nog var kvinnorna. Jämförelser mellan kvinnors och mäns innehav av uppdrag för partiet gjordes egentligen inte, i stället jämfördes den egna kvinnorepresentationen med andra partiers. Så länge övriga partier inte kunde påvisa en påfallande högre kvinnorepresentation var man inom partiledningen nöjd. Frågan om kvinnorepresentation blev en "icke-fråga" i partiet i den bemärkelsen att den inte sågs som en könskonfliktfråga och inte heller som ett problem som egentligen kunde åtgärdas från partiledningens sida. Det var enbart när kvinnoförbundet så krävde som den stod på dagordningen i partiets ledande organ och metoden för att sprida partiledningens uppfattning var påfallande passiv. Man var nöjd med om den "sipprade ut".

Det var först på 1970-talet som "den kvinnliga frånvaron" i partiets ledande organ och bland förtroendevalda började bli ett så pass besvärande problem att partiledningen mer direkt engagerade sig. Flera faktorer fanns bakom förändringen. Där fanns den livliga debatten om "kvinnans jämlikhet", som med inspiration både från radikal vänsterdebatt och från kvinnorörelsen blev alltmer intensiv. Den nya kvinnorörelsen upplevdes i tilltagande grad som ett hot som likt 1960-talets vänsterrörelse måste bemötas *inom* socialdemokratin. I bakgrunden fanns också en mångårig och smärtsam debatt om att kvinnlig särorganisation var förlegad och motverkade könsens jämlikhet, en debatt som ledde till krav på nedläggning av kvinnoförbundet. Det var omodernt med kvinnoklubbar, förklarade ungdomar i SSU, som inte var ensamma om att med nedlåtande blickar betrakta kvinnoklubbarnas verksamhet. I samband med pågående omorganisering av partiet förekom det att kvinnoklubbar lades ned efter att ha förklarats otidsenliga och icke önskvärda. Kvinnoförbundets ledning reagerade och krävde

ovanligt kraftfullt partiledningens stöd i form av ett uttalande till förmån för partiets kvinnoorganisation.

När partiledningen tämligen motvilligt av kvinnoförbundet drogs in i debatten om förbundets ställning i partiet var reaktionen till en början förvirrad. De ofta välutbildade, politiskt intresserade kvinnor som *inte* gick in i kvinnoförbundet uppfattades i partistyrelsen antingen som organisatoriskt "vilsegångna", som Hjalmar Mehr sade när partistyrelsen tog upp frågan, eller som klivna i sin inställning till partiet/kvinnoförbundet. I partistyrelsens ögon var det fortfarande kvinnorna som var problemet. Det var kvinnoförbundets roll som partiets organisation för rekrytering av kvinnor till partiet, som underströks i det stöduttalande kvinnoförbundet tvingade fram 1968. Det var som om man i partistyrelsen ännu inte insett att jämlikhetsideologin innebar en förändring av det politiska genuskontraktet – att det nu gällde att inse att kvinnornas frånvaro i partiet inte var ett "kvinnoproblem", utan ett allvarligt partiproblem. Inte ens kvinnoförbundets ordförande var i slutet av 1960-talet säker på att förbundet hade något existensberättigande. Det som ändrade situationen i skiftet mellan 1960- och 1970-talen var att de gamla "kvinnofrågorna" omformulerades av den "nya" kvinnorörelsen, som lockade de unga, välutbildade kvinnorna till sig. Radikala kvinnokrav på jämlikhet visade att kvinnoorganisationerna ingalunda var omoderna och kvinnoförbundets tidigare defensiva hållning blev gradvis mer offensiv.

Kvinnoförbundet ställde nya krav på ökad kvinnorepresentation i partiet och Olof Palme bidrog till att göra den gamla "kvinnofrågan" till en partifråga, när han tog över partiledarskapet i SAP. Det var en taktik som skulle göra socialdemokratin till det ledande partiet i fråga om *jämställdhet* mellan kvinna och man, som i mitten av 1970-talet blev det nya namnet på en av de frågor som under det decenniet skulle komma att dominera svensk politik. Det blev allt mer viktigt att få med kvinnorna i partiet, särskilt sedan det visat sig att partiet förlorade medlemmar när kvinnoklubbar i jämlikhetens namn lades ned. Det gällde att hålla kvar kvinnorna i partiet och frågan om organisationsformen blev delvis en annan, nu när kvinnoförbundet plötsligt tävlade med "rödstrumperörelsen" om kvinnorna. Tal om en ny, radikal feminism banade vägen både för en radikalisering av kvinnoförbundet och för en ökad tolerans i partiet i fråga om kvinnoförbundets agerande som pådrivare i partiet i frågor av intresse för kvinnorna.

Kvinnoförbundet gick således stärkt ur den nedläggningsdebatt som fortfarande fördes i 1970-talets början, mycket tack vare den intensiva, samhälleliga debatten om kvinnornas ställning. Debatten ledde till att jämställdhetsfrågorna kom högt på den politiska dagordningen, både inom socialdemokratin och i andra partier. Inom kvinnoförbundet började man tala om behovet av nya metoder för att öka den fortfa-

rande trots allt låga kvinnorepresentationen. En metod var kvotering. Till en början var man tveksam redan till ordet kvotering – som om det alltför brutalt visade vad det handlade om: att kvinnorna måste hitta metoder som tvingade männen att ge plats åt kvinnorna. På kvinnoförbundets kongresser talade man om revolt: kvinnorna hade tröttnat på att vänta på en förändring. Det hindrade inte att det var med stor försiktighet förbundet vände sig till partiet med en rekommendation om en blygsam kvotering på partikongressen 1978. Förslaget att inget kön skulle ha mer än 60% av platserna var alltför kontroversiellt. Med hänvisning till att man inte kunde tvinga partiorganisationerna försvann kvoteringen i kongressens redaktionsutskott, den blev en "icke-fråga". Partiledningen lyckades däremot väsentligt förändra sammansättningen i partistyrelsen: kvinnornas antal ökade från 2 till 10 bland de ordinarie medlemmarna.

Sammanfattningsvis kan konstateras att kvinnorna från 1970-talet med partiledningens stöd i ökande utsträckning kom med i partiet och det politiska arbetet. Det innebar ökad möjlighet för kvinnoinflytande men det innebar också att s-kvinnogruppen blev mer heterogen. Inom kvinnoförbundet hade man tidigare kunnat enas om en gemensam linje (t ex i atomvapenfrågan), något som utan alltför stora problem lät sig göras när de kvinnliga riksdagsledamöterna till 90% också var medlemmar och ofta t o m styrelseledamöter i kvinnoförbundet. Med fler kvinnor som valdes som representanter också för andra partiorganisationer än kvinnoförbundet fanns mindre grund för enighet kring en gemensam "kvinnolinje".

Men om kvinnorna inte var ense om innehållet i de politiska besluten, så var de ense om formen för kvinnornas medverkan, dvs de hade ett gemensamt intresse av att kvinnorna var representerade i partiet och fanns med i det politiska arbetet. Med tiden ändrades inte bara antalet kvinnor med politiska uppdrag, det som också förändrades var villkoren för arbetet. Förutsättningarna var olika när kvinnoförbundet försökte påverka partiets politik i fråga om atomvapen på 1950-talet, jämlikhet på 1960-talet och sextimmarsdag på 1970-talet. Därmed övergår jag till det som Disa Västberg uttryckte som kvinnornas önskan att också "vara med och bestämma".

Atomvapenfrågan

”Ska en kvinna komma fram och verkligen få göra en insats på det politiska området så måste hon se till att hon hörs och ses, säger borgarrådet.” Och det är vad så få kvinnor gör. ”Sedan får man förstås ord om sig att vara argsint och aggressiv!”
Inga Thorsson intervjuad i *Expressen* 1961.¹

”Och alla satt och huka sig. Men regeringen säger ju ja. Och det visste man ju, att inte skulle man kunna rätta sig efter henne (Inga Thorsson, min anm), som var vanlig kvinna. Men hon var så övertygande, så att vi andra som tyckte att vi inte förstod någonting, vi började klargöra för oss hur frågan låg till. Och nu stod man ju mellan hötapparna då, ja, att vi inte förstod någonting men på samma gång skulle vi vara lojala mot regeringen. Det var en väldigt konstig känsla och jag minns att när jag åkte hem... att det här törs jag inte berätta för någon när jag kommer hem. Att jag varit nere och ändrat åsikt, mot min egen regering – man var så lojal liksom, i partisammanhang. Vid hemkomsten frågade maken: –’Hur var det?’ – Jag tordes inte tala om för honom att jag hade ändrat åsikt, helt enkelt. Jag tänkte så här, att då funderar väl han, att jag går emot regeringen.”
Gudrun Sundström, 1990.²

Inledning

Gudrun Sundströms ord om att alla satt och hukade sig beskriver ett av hennes första besök i Stockholm i mitten av 1950-talet. Hon deltog som ledamot av Dalarnas kvinnodistrikt i en konferens, där Inga Thorsson talade om atomvapnet som ett hot mot mänskligheten och framtiden. I Gudrun Sundströms berättelse betonas särskilt två faktorer, som i den intensiva atomvapendebatten skulle komma att få stor betydelse för kvinnoförbundet. För det första framhöll hon att det var ett problem att det var en kvinna som agerade i en kontroversiell politisk fråga, ett problem som också återspeglas i citatet från en intervju

1. *Expressen* 14/5 1961. SSKF pressklippssamling LI:8.

2. Något redigerad bandutskrift av intervju med Gudrun Sundström (den 28/5 1990), som i många år företrädde socialdemokraterna i riksdagen. Jfr Lars G Lindskogs bok om Inga Thorsson, *Att förändra verkligheten*, 1990, s 78, där samma episod skildras.

med Inga Thorsson. För det andra beskrev hon en svår lojalitetskonflikt; en konflikt där både kvinnoförbundet och den egna övertygelsen riskerade att komma i kollision med parti- och regeringslinjen. Båda faktorerna – den starka partilojaliteten och misstron mot kvinnorna – skulle komma att prägla atomvapendebatten för kvinnoförbundets del.³

Kampen mot svenskt atomvapen dominerade senare hälften av kvinnoförbundets 1950-tal, som på många sätt kom att bli ett förändringens decennium för förbundet. Valet av den 37-åriga Inga Thorsson till ny förbundsordförande på kongressen 1952 innebar mer än ett generationsskifte i förbundsledningen. Inga Thorsson representerade en ”ny” kvinna i politiken, hon var välutbildad, politiskt väl meriterad och hade i olika omgångar sedan 1940 arbetat för kvinnoförbundet.⁴ Hon förenade yrkesverksamhet och familj, hon var mor till två pojkar.

Med Inga Thorsson inleddes också vad jag vill beskriva som en ny fas som pådrivare eller avantgarde i kvinnoförbundets historia. Förbundets roll som pådrivare var i sig inte ny, det nya var att kvinnorna i allt skarpare ordalag hävdade rätten att självständigt bestämma vilka frågor det skulle göra till sina. Det innebar att den traditionellt snäva ramen för ”kvinnofrågor” gradvis sprängdes. Så kallade kvinnofrågor var samhällsfrågor av allmänt intresse, hävdade kvinnoförbundet, och krävde i ökad utsträckning också partiets engagemang i det som tidigare varit exklusivt kvinnliga områden. Med atomvapenfrågan bröt sig förbundet också ur det ”bås” för kvinnofrågor, där Inga Thorsson ansåg att manliga kamrater alltför lättvindigt placerade kvinnorna.⁵ Inom partiledningen häpnade man när kvinnoförbundet med kraft hävdade sitt nej till atomvapen, särskilt i partistyrelsen, där man mer eller mindre medvetet förväntade sig att kvinnorna i sin inställning till atomvapen skulle ”följa karlarna”.⁶ Det är mötet mellan kvinnoförbundet och partiledningens olika synsätt som fokuseras i detta kapitel.

Olika perspektiv på atomvapenstriden

Atomvapenfrågan är väl dokumenterad och forskningen har särskilt intresserat sig för vad som hände när man i det socialdemokratiska partiet möttes, grälade och med tiden kom överens om en uppskovlinje i

3. Kvinnoförbundets perspektiv på atomvapendebatten ger Anna Rudling i boken *Kampen mot atomvapen*, 1975.

4. Enligt biografisk notis hos Hulda Flood, 1960, personregistret.

5. SSKF kongressprotokoll 1964, s 104.

6. SAP PS-protokoll 21/5 1956. Jag går längre fram i detta kapitel närmare in på partistyrelsens diskussion om kvinnoförbundets ställningstagande mot svenskt atomvapen.

fråga om svenskt atomvapen.⁷ Ämnet kan synas "utforskat", inte minst efter Anna-Greta Nilsson Hoadleys mycket noggranna granskning av både källmaterial och tidigare forskning i avhandlingen *Atomvapnet som partiproblem* från 1989.⁸ Det finns emellertid en aspekt som varken hon eller andra forskare behandlat, som jag ser som viktig när det gäller kvinnoförbundets politiska handlade. Det handlar om det som de i atomvapenstriden aktiva kvinnorna ständigt återkommer till, nämligen att de upplevde att de i partiet mötte motstånd både som atomvapenmotståndare och *som kvinnor*.

Kvinnorna upplevde att motståndet inte enbart handlade om deras ståndpunkt i sakfrågan, deras nej till atomvapen. Motståndet riktades minst lika mycket mot deras sätt att agera, mot den form kvinnorna valde för sitt deltagande i det politiska samtalet. Det väckte uppseende och kritik att kvinnorna inte följde spelreglerna och lojalt följde parti-ledningen, utan i stället ville vara med på egna villkor.⁹ Bakom kritiken mot kvinnoförbundet för dess självrådighet fanns ett starkt och svår-gripbart motstånd, som handlade om synen på kvinnorna och deras plats och uppgift i partiet. De i atomvapenmotståndet ledande kvinnorna upplevde att de inte togs på allvar som politiska aktörer. Enligt Inga Thorsson var det särskilt smärtsamt att inte bli tagen på allvar av de egna, manliga partikamraterna. Kvinnorna kände sig förlöjligade och tillrättavisade när de inte mötte respekt för sin ståndpunkt.¹⁰ Det var

7. I min undersökning av atomvapenfrågan ur köns- och kvinno(förbunds)perspektiv gör jag ingen täckande genomgång av vare sig litteratur eller forskning, utan hänvisar till den oftast anförda litteraturen i ämnet. Mitt syfte är inte att skriva om atomvapenhistorien, utan att ställa frågor om kvinnornas deltagande i beslutsprocessen, om könsrelationer och om kön som bas för makt och intresse inom SAP. Bland de författare jag använt märks Björn von Sydow, *Kan vi lita på politikerna?* 1978, Jon Pierre, *Partikongresser och regeringspolitik*, 1986, Olof Ruin, *I välfärdsstatens tjänst*, 1986, Karl Molin, *Partistrid och partiansvar i Socialdemokraternas samhälle*, 1989, Anna-Greta Nilsson Hoadley, *Atomvapnet som partiproblem*, 1989. Memoarer och/eller biografier finns av Ulla Lindström, Tage Erlander, Torsten Nilsson, Kaj Björk, Östen Undén (genom Yngve Möllers biografi), Nancy Eriksson (postumt utgivna memoarer), porträttboken av Inga Thorsson, *Att förändra verkligheten* (av Lars G Lindskog) samt Anna Rudlings bok *Kampen mot atomvapen*. Intressant i sammanhanget är också Björn Elmbrants (1989) bok om Olof Palme liksom Barbro Alvings dagbok, tryckt i *Personligt. Dagböcker och brev 1950–65*, 1993. Harald Lundberg, *Broderskapsrörelsen i svensk politik*, 1988, behandlar också atomvapenfrågan i ett särskilt kapitel.

8. Anna-Greta Nilsson Hoadley, 1989.

9. Jfr Lindström om partistyreledamöternas "följsamhet gentemot partiets 'starka karlar'" 1969, s 98. Om krav på lojalitet, se även Molin, 1989 samt Inga Thorssons yttrande om att i atomvapenkommittén var majoriteten för atomvapen, inte så mycket av "övertygande sakskaäl" utan för att "partilojaliteten krävde det", band dat 1992 09 12.

10. Med "kvinnorna" avses här de ledande kvinnliga atomvapenmotståndarna i förbundets VU, förutom förbundsordföranden Inga Thorsson, VU-ledamöterna Nancy Eriksson, Gunnel Olsson och Annie Wallentheim. Bland motståndarna fanns också Ulla Lindström, som i egenskap av statsråd undvek att ta ställning utåt, men var en deciderad motståndare mot atomvapen. Bland de namngivna kvinnorna har Ulla Lindström och Nancy Eriksson (*Nancy*, 1985, s 155–161) skrivit om atomvapenstriden och det manliga motståndet. Inga Thorssons version ges i två böcker, genom Rudling, 1975, och Lindskog, 1990. Jag har också intervjuat Inga Thorsson; band daterat 1992 09 12.

kränkande att bli betraktad som (med Inga Thorssons ord) "fjantiga" kvinnor som "driver sina sentimentala argument".¹¹

Tage Erlander hade en annan syn på kvinnornas agerande, när han i efterhand såg tillbaka på atomvapenfrågan. Han har ingående beskrivit hur han som partiordförande och statsminister upplevde svåra konflikter i samband med att det socialdemokratiska partiet skulle ta ställning till frågan om anskaffande av svenskt atomvapen.¹² I sina memoarer kommenterade han kvinnoförbundets "kampanj" mot atomvapen:

"Kampanjen vore värd ett mer ingående studium än det jag för närvarande kan ägna den. Medlemmarna utvecklade en stor aktivitet. Man hade att göra med en verklig folkrörelse. Många av kvinnoförbundets medlemmar kände sig direkt påverka statsmakternas handlande."¹³

Tage Erlanders tillbakablickande kommentar är intressant och lätt förbryllande. Vad menade han när han sade att medlemmarna i kvinnoförbundet kände sig "direkt påverka statsmakternas handlande"? Nog ville kvinnoförbundets medlemmar påverka statsmakterna, men vägen dit gick via påverkan på det egna partiet. Såg Erlander partiet och statsmakterna som en enhet, utsatt för "bråkiga" kvinnor? Det är som om kvinnorna och kvinnoförbundet för honom representerade något främmande, "de andra", *utanför* både partiet och statsmakterna.

Tage Erlander nämner i det här sammanhanget inte heller det som för honom var det stora problemet med atomvapenfrågan: det faktum att det socialdemokratiska partiet var splittrat och att det uppstod en allvarlig konflikt i partiet när kvinnoförbundet ville vara med och bestämma om atomvapen. För honom tycktes det anmärkningsvärda ligga i att kvinnorna ville "direkt påverka statsmakternas handlande". Och här, i den kvardröjande förvåningen över att kvinnorna agerade och blev en politisk maktfaktor, finns en version av den svenska atomvapenhistorien. Det är – om uttrycket tillåtes – en partiledarversion, en version som också till stor del blev en del av det socialdemokratiska partiets. Det är en bild som betonar partiets enighet och sammanhållning och som framställer kvinnorna som en engagerad, men också känslostyrd och bråkig opposition.¹⁴

Kvinnoförbundets version av den svenska atomvapendebattens historia skulle kanske kunna fångas med Lena Renströms tidigare cite-

11. Rudling, 1975, i intervju med Inga Thorsson många år senare, s 82. Inga Thorsson beskrev där hur kvinnorna utsattes för härskartekniker: "man skulle försöka få oss att känna oss väldigt dumma och sentimentala och därvid skulle vi ta vårt förnuft till fånga" (dvs ge upp motståndet mot atomvapen). Cit efter Rudling, 1975, s 83.

12. *Tage Erlander 1955–1960*, 1976, s 77.

13. *Ibid*, s 84.

14. Bilden är tillspetsad och min egen, om än baserad på den omfattande litteratur som finns i atomvapenfrågan (se not 8 och not 41 nedan). Sentida skillnader i synsätt mellan t ex Ulla Lindström och Gunnar Sträng framgår vid diskussion efter Olof Ruins föredrag om Tage Erlander, tryckt i boken *Riksdagen inifrån. Tolv riksdagsledamöters hågkomster, erfarenheter och lärdomar*, 1991, s 47, 503.

rade ord om kvinnornas eviga dilemma. Hon beskrev hur kvinnornas aktioner bemöttes som "ovänliga handlingar", riktade mot partiet, och hur kvinnorna, för att slippa "stå och stampa på samma fläck", måste sluta vara undanfallande.¹⁵ När kvinnoförbundet hävdade rätten att självständigt ta ställning i atomvapenfrågan uppfattades det av många som en ovänlig handling, som en illojalitet mot partiet. Hade kvinnorna å andra sidan fallit undan hade de fått "stampa på samma fläck". Det var just det som Inga Thorsson och kvinnoförbundets ledning bestämt sig för att inte göra.

När jag ser på delar av atomvapendebatten inom socialdemokratien ur ett könsperspektiv innebär det inte att jag menar att atomvapenfrågan var en fråga, där skiljelinjerna okomplicerat gick könsvi. Det fanns högt ansedda, manliga partimedlemmar som var emot kärnvapen (t ex Östen Undén och Ernst Wigforss), liksom en och annan kvinna som var för (som Elisabet Sjövall). Det fanns dessutom en under 1950-talets senare år växande opinion mot atomvapen i flera partidistrikt.¹⁶ Det hindrar inte att det var kvinnorna och kvinnoförbundet som startade debatten och snart kom att personifiera atomvapenmotståndet i partiet. Det var också kvinnorna som stod för argument som gick utanför den i den allmänna debatten dominerande, militärt inriktade diskursen.¹⁷ Det var argument som kom att kallas "moraliska", dvs som handlade om ansvar för kommande generationers livsmiljö och arv.¹⁸ Det är slående hur det framförallt i pressdebatten tycks finnas en tydlig mans- och kvinnosida, där kvinnorna tillskrevs känslor medan männen ansågs faktaorienterade.¹⁹

De kvinnliga atomvapenmotståndarna upplevde att de kom i ett dubbelt underläge, både som nejsägare mot en högröstad manligt dominerad ja-opinion med starkt stöd i borgerlig press och i försvarsvänliga och militära kretsar, och som kvinnor, vilkas argument avfärdades som känslobaserade. Det skulle också kunna uttryckas som att kvin-

15. Brev från Lena Renström till styrelsen för Örebro partidistrikt den 19/10 1943, Örebro kvinnodistrikt arkiv, BI:1.

16. Nilsson Hoadley, 1989, särskilt kap 4.5.

17. Atomvapendebatten har undersökts av Görel Bergman-Claeson, som i sin avhandling gjort en språklig analys med intressanta iakttagelser när det gäller könsskillnader i debatten. *Vi svenskar, vi människor och atombomben, 1952-1959*, 1994.

18. Kvinnoförbundet betonade ofta de moraliska problem som var förknippade med atomvapen, se Nilsson Hoadley, 1989, s 36f. Moraliska är det ord som används också av Per Ahlmark i hans bok *Den svenska atomvapendebatten*, 1965, s 79ff.

19. Görel Bergman-Claeson, 1994, s 81ff, samt om pressdebatten även Ahlmark, 1965, inledningen, s 9f. Lars G Lindskog uppger i sin bok om Inga Thorsson, *Att förändra verkligheten*, att det i Försvarsstabens pressarkiv finns mer än 4 000 pressklipp från debatten, s 67. Jfr även Rudling 1975, s 15. Det begränsade pressmaterial jag använt finns (på något undantag när – undantagen anges med direkt hänvisning till tidningen) i kvinnoförbundets arkiv samt i Inga Thorssons arkiv. Det skulle vara intressant att närmare undersöka den kvinnosyn som kommer till uttryck i massmedias bild av Inga Thorsson.

norna inte sågs som auktoritativa företrädare vare sig för gruppen nejsägare eller för kvinnor som grupp. Den underliggande könskonflikten, som i det här fallet bestod i att kvinnoopinionen och kvinnornas argument tillmättes lägre vikt än männens, men egentligen handlade om att kvinnorna inte sågs som med männen jämlika, politiska aktörer, doldes emellertid bakom konflikten i sakfrågan, den om atomvapen. Även de manliga nejsägarna, t ex bland pacifisterna och i AMSA, Aktionsgruppen mot svensk atombomb, som bildades 1958, mötte samma, lätt nedlåtande behandling som kvinnorna, vilket ytterligare bidrog till att könskonflikten doldes.²⁰ Den viktiga och politiskt "riktiga" motsättningen gick mellan ja- och nejsägare, medan den underliggande konflikten mellan kvinnor och män om auktoritet och tolkningsföretråde blev en "icke-fråga" både i den allmänna debatten och inom socialdemokratien. Det faktum att de politiskt aktiva kvinnorna dessutom i debatten alltid utgjorde en minoritet var ytterligare ett hinder i kvinnornas strävan att ses som auktoritativa företrädare för en (kvinno)opinion mot atomvapen.

Kvinnornas upplevelse av att i atomvapenfrågan möta motstånd som kvinnor gentemot den manligt dominerade partiledningen har hittills i mycket liten utsträckning lyfts fram och problematiserats av forskningen.²¹ Det som har präglat eftervärldens bild av konflikten är i stället Tage Erlanders stora oro över att han inte skulle kunna hålla ihop partiet. Utan att det direkt uttalats har hans skildring förmedlat en bild av kvinnoförbundet som ett orosmoment, som inte förstått partiets bästa. Den bilden kan spåras mellan raderna också i nyare skildringar av atomvapenfrågan i partiet, t ex i Björn Elmbrants bok om Olof Palme. När han beskriver atomvapenkommittén, den arbetsgrupp partiledningen tillsatte för att arbeta fram ett partiets ställningstagande i atomvapenfrågan, skriver han:

"Motsättningarna var mycket starka. Kränkande personliga beskyllningar och hastiga uttåg ur lokalerna var inte ovanliga under sammanträdena i gruppen."²²

Vid en närmare granskning av den könsneutrala beskrivningen av meningsmotsättningar mellan atomvapenanhängare och -motståndare visar det sig att det här, liksom ofta också i andra skildringar av atomvapenstriden, handlar om *kvinnor*. När det blir tal om vredesutbrott, "hastiga uttåg" och "psykologiska motsättningar" är det kvinnliga aktörer

20. Om pacifismen och AMSA se Nilsson Hoadley, 1989, kap 5 samt pressklipp, Inga Thorssons arkiv vol 15.

21. Det finns ett par undantag, dels Görel Bergman-Claesons avhandling, 1994, och dels Karl Molin, i uppsatsen Partistrid och partiansvar. En studie i socialdemokratisk försvarsdebatt, som ingår i *Socialdemokratins samhälle*, 1989.

22. Björn Elmbrant, 1989, s 39. Jfr Molin (1989, s 335) och Nilsson Hoadley, där den senare menar att det inte finns belägg för vare sig kränkande beskyllningar eller hastiga uttåg, 1989, s 170 not 171.

som avses.²³ Det var Inga Thorsson och Ulla Lindström som i protest tågade ut från ett partistyrelsemöte och Nancy Eriksson som fick ett mycket omskrivet vredesutbrott. Kvinnorna framstår som bråkiga, stingsliga och svåra att ha att göra med. Så upplevdes de säkert av många män, men ser man på händelserna ur kvinnornas synpunkt blir bilden delvis annorlunda. För kvinnorna handlade det om att de mötte hinder när de ville vara med och påverka partiets politik i fråga om atomvapen. Med utgångspunkt i kvinnornas upplevelse av att inte tas på allvar och inte ses som med männen jämlika, politiska aktörer i partiet skall atomvapenfrågan i det följande studeras som en diskussion om det politiska genuskontraktet. När kvinnorna ville vara med och bestämma om partiets atomvapenpolitik utmanades den gamla ordningen, som dittills inneburit att kvinnorna på sitt håll ägnat sig åt "sina" kvinnofrågor och överlåtit åt männen att bestämma när, hur och om kvinnokraven skulle bli partifrågor.

Utgångspunkter

När jag närmar mig atomvapenfrågan i SAP är det frågor om hur kvinnoförbundets ledning agerade som står i centrum; hur förbundets företrädare bemöttes av partiledningen och hur kvinnoförbundet i sin tur reagerade på bemötandet. Källmaterialet är detsamma som redan använts av många andra, förutom internt material från kvinnoförbundet används material som speglar diskussionen i partiets ledning, partistyrelsens protokoll och protokoll från riksdagsgruppen. I begränsad utsträckning används också riksdagsprotokoll och pressmaterial.

Den biografiska litteraturen är omfattande på området. Memoarer och biografier används som de tolkningar eller berättelser de är, där upplevelser återges i efterhand, kanske tillrättalagda av ett selektivt minne eller av kunskap om facit. Vad jag är intresserad av är memoarförfattarens/biografens syn på kvinnoförbundets roll i partiets atomvapenkonflikt.²⁴

23. Björn von Sydow talar om "psykologiska motsättningar" (s 364), vilket kan jämföras med Erlanders anteckning om Nancy Erikssons vredesbrott, återgiven av Olof Ruin i *I välfärdsstatens tjänst. Tage Erlander 1946-69*, 1986, s 183 (även nedan s 160f). Ett undantag finns. Nancy Eriksson beskriver också manlig ilska, Eriksson, 1985, s 156 och 160.

24. Jag vill starkt betona att jag inte gör anspråk på att arbeta med annat än en begränsad del av det källmaterial som finns. Min avgränsning är snäv: jag använder material från förbunds- och partiledning som speglar diskussionen; jag använder den nyaste samhällsvetenskapliga och historiska forskningen och där anförd litteratur; jag använder tryckta memoarer/biografier och har inte letat efter arkivmaterial som eventuellt skulle kunna ge en ny eller utvidgad version av striden. Jag har heller inte haft tillgång till originalhandlingar som till exempel Tage Erlanders eller Östen Undéns dagböcker, utan använt mig av sekundära källor som Yngve Möllers bok *Östen Undén. En biografi*, 1986 och Olof Ruins (1986) bok om Tage Erlander och ansett att det varit tillräckligt för mina syften (se not 41 nedan). Även Björn von Sydows avhandling *Kan vi lita på politikerna*, 1978 har utnyttjats när det gäller uppgifter om i första hand Tage Erlanders minnesanteckningar.

Jag börjar skildringen av kvinnoförbundets kamp för att vara med och bestämma om partiets politik i fråga om atomvapen med en inledande översikt över frågans utveckling i det socialdemokratiska partiet, från den första diskussionen i partistyrelsen 1956 till dess att atomvapenkommittén rapport presenterades i slutet av 1959. Diskussionen var som livligast åren 1958–59 och det var då som atomvapenfrågan i realiteten avgjordes i partiet, även om formellt nej-beslut dröjde längre. Ur kvinnoförbundets synpunkt kan debatten om atomvapen under den här perioden delas in i tre olika faser. Det handlade i den första fasen om rätten att "vara med", om en kvinnoförbundets kamp för sin rätt att som självständig partiorganisation och företrädare för kvinnorna båda ta ställning mot atomvapen och öppet hävda sitt nej.

När förbundet i en andra fas också ville vara med och påverka partiets atomvapenpolitik i riksdagen visade det sig svårt att hävda kvinnosynpunkterna gentemot partiledningen. Förbundet utvecklade en dubbel strategi, dels en *partistrategi*, som gick ut på att samla atomvapenmotståndet i partiet och skaffa inflytande på partiets uppskovslinje, och dels en *självständighetsstrategi*. Den dubbla strategin gav handlingsutrymme åt förbundet både som sidoorganisation i partiet (partistrategin) och som självständig kvinnoorganisation (självständighetsstrategin). I takt med att atomvapenmotståndet växte och partiledningens oro över splittringen i partiet tilltog inleddes samtidigt en tredje och sista fas i kvinnoförbundet atomvapenstrid. Den präglades av allt öppnare konflikter mellan partiledningen och kvinnoförbundet om självständighetsstrategin.

Översikt

När atomvapenbeväpning började diskuteras i Sverige på 1950-talet kopplades vapnet och dess effekter ihop med bombningarna av Hiroshima och Nagasaki vid andra världskrigets slut.²⁵ Atomvapnets förödande effekter var man väl medveten om. Det som diskuterades utan att säkert kunna fastställas var strålningsfaran. Var verkligen den radioaktiva strålningen så farlig så länge? Enligt svensk militär var det viktigt att Sverige fick atomvapen, det gällde att hänga med i utvecklingen, som man sade. När frågan om svensk atombeväpning aktualiserades i den allmänna debatten 1952 hade varken regeringen eller det socialdemokratiska partiet tagit ställning.²⁶ Sveriges överbefälhavare föreslog

25. Skildringen bygger på Ahlmark, 1965; Nilsson Hoadley, 1989 samt Yvonne Hirdman, *Vi bygger landet* (andra upplagan) 1990, s 289–91; Görel Bergman-Claeson, 1994; Rudling 1975.

26. Debatten inleddes enligt Görel Bergman-Claeson, 1993, år 1952 och pågick till 1964. Den var särskilt intensiv åren 1957–59, s 26.

då att det svenska försvaret skulle utrustas med atomvapen. Regering och riksdag visade ett måttligt intresse när frågan 1954 togs upp i riksdagen. Det konkreta resultatet av ÖB:s agerande blev att en parlamentarisk försvarsberedning tillsattes 1955. I den ingick förutom tre socialdemokrater tre ledamöter från vardera av de borgerliga partierna, en sammansättning som var en markering av regeringens önskan om att lösa försvarsfrågan över partigränserna.²⁷

Inom det socialdemokratiska kvinnoförbundet oroades man av militärens krav på atomvapen. Vid sin kongress 1956 tog kvinnoförbundet öppet ställning mot svenskt atomvapen. Det var ett mycket kontroversiellt beslut, eftersom kvinnoförbundet därmed föregrep det socialdemokratiska partiets ställningstagande. Det som gjorde frågan extra känslig var att det inom partiledningen fanns olika sätt att se på svenskt atomvapen. Så var utrikesminister Osten Undén helt emot atomvapen, medan förre försvarsministern Per Edvin Sköld var en ivrig atomvapenanhängare. Om Undén och Sköld kan sägas ha representerat två motsatta poler på en tänkt skala av anhängare resp motståndare till atomvapen, befann sig flertalet av partistyrelsens ledamöter i ett tveksamt mellanläge. I den situationen ville partiledningen skjuta på ett ställningstagande och också få med sig övriga partier i ett uppskovsbeslut, dvs uppskov med definitivt beslut för eller emot atomvapen. Det bedömdes som en realistisk politik, inte minst med tanke på att tekniska förutsättningar för att tillverka svenskt atomvapen ännu saknades och det dessutom ansågs otänkbart att köpa vapen utomlands.

Inom det socialdemokratiska partiet ville man utåt undvika en demonstration av den interna splittringen i atomvapenfrågan, varför man till en början förordade uppskov med beslut och undvek en öppen debatt. I takt med att den allmänna debatten blev allt livligare frångick man den försiktiga linjen och i slutet av 1957 uppmanade Tage Erlander till fri debatt. I början av 1958 samlades samtliga riksdagspartier kring ett uppskov om beslut om atomvapen, en enighet som grundades på en gemensam önskan om att inför valet 1958 undvika att göra försvarsfrågan till en valfråga.²⁸ När ÖB senare samma år kom med krav på ökade anslag, bland annat till forskning om atomvapen, hotades enigheten. Det gällde särskilt bland socialdemokraterna, där en stark opposition mot atomvapen framträtt i riksdagen. Oppositionen inom partiet hade stöd av en stark och växande folklig opinion mot atomvapen, organiserad i AMSA, Aktionsgruppen mot svensk atombomb, som bildades 1958.

27. Nilsson Hoadley, 1989, s 19.

28. Det är intressant att frågor där kvinnor och män tenderar att tycka olika inte blir valfrågor, utan folkomröstningsfrågor. Det gäller t ex omröstningar om spritförbud 1922, om kärnkraft 1980 och om medlemskap i EU hösten 1994. Folkomröstning diskuterades också när atomvapendebatten pågick.

Trots en allt tydligare skiftning i den allmänna opinionen till stöd för kvinnoförbundets nej blev förbundet av partiledningen utsatt för starka påtryckningar att ändra inställning. I partileden anklagades kvinnoförbundet för att med sin nej-linje orsaka splittring i partiet. Också inom kvinnoförbundets ledning höjdes en röst om att det var dags att lägga ned kampen och tänka på partiets enighet. Frågan om den forskning om atomvapen som ÖB begärde skulle beviljas eller ej kom, tillsammans med frågan om det gick att skilja på konstruktionsforskning (forskning om konstruktion av atomladdningar) och skyddsforskning (forskning om skydd mot atomvapnets verkningar)²⁹ att bli en svår knäckfråga för den socialdemokratiska partiledningen under 1958–59. Partiledningen var beredd att "betala" den parlamentariska partienigheten kring uppskovsbeslutet med viss forskning. Men innebar inte det ett första steg på väg mot atomvapen? Det menade motståndarna till atomvapen, med Inga Thorsson i spetsen. Det gick inte att helt skilja på skyddsforskning, som kvinnoförbundet kunde gå med på, och konstruktionsforskning, som atomvapenhängarna förespråkade.

Samtidigt som en växande opinion mot atomvapen gjorde sig hörd i partiet deltog också en stark och mycket stridbar grupp atomvapenanhängare i debatten. De fick stöd bland annat i militära kretsar och i pressen, inte minst genom Dagens Nyheters chefredaktör Herbert Tingsten. För att dämpa partitritan och försöka nå fram till en partilinje lät den socialdemokratiska partistyrelsen i november 1958 tillsätta en kommitté, *atomvapenkommittén*, "med uppgift att studera frågan om en svensk atombeväpning".³⁰ I kommittén ingick representanter för både ja-, nej-, och kanskeanhängare och av de totalt 18 ledamöterna var tre kvinnor.³¹ Man arbetade hårt i kommittén för att komma fram till en partilinje och redan i slutet av 1959 kunde man enas om en slutrapport, där man väntade med definitivt beslut om svenskt atomvapen men redan nu fann att "*övervägande skäl talar mot beslut om en tillverkning av svenska atomvapen*".³² Det var i praktiken ett nej, eftersom det ansågs uteslutet att köpa atomvapen från annat håll. Ett ja till svenskt atomvapen innebar också tillverkning av atomvapen.

Vid den socialdemokratiska partikongressen 1960 var nejsidan stark. I riksdagen stod uppskovsbeslutet fast, 1962 avslogs krav från ÖB

29. Dvs forskning om konstruktion av kärnvapen/atomladdningar eller om skydd mot kärnvapen. Längre fram i kapitlet återkommer jag till distinktionen i debatten om atomvapenforskningen.

30. *Neutralitet, försvar, atomvapen*. Socialdemokratiska partistyrelsens kommitté för studium av atomvapenfrågan, 1960, förordet (opaginerat).

31. Uttrycket ja-, nej- och kanskeanhängare har jag lånat av Hirdman, *Vi bygger landet* 1990, s 290. Jag återkommer längre fram mer detaljerat till kommitténs sammansättning.

32. *Neutralitet, försvar, atomvapen*, s 113. Min kursiv.

om konstruktionsforskning. 1968 fattade riksdagen definitivt beslut mot svenskt atomvapen. Nej-sidan hade segrat.

Kvinnoförbundet och partistyrelsen

Kvinnoförbundets initiativ

För kvinnoförbundets del började atomvapendebatten med ett möte hemma hos Inga Thorsson i november 1955, dit socialdemokratiska riksdagskvinnor hade bjudits för att diskutera frågan om svensk atombeväpning.³³ Ulla Lindström, som tagit kontakt med Inga Thorsson, berättade om ett regeringssammanträde som hon deltagit i och om sin oro över ett eventuellt beslut om att införskaffa svenskt atomvapen. Hon fruktade att regeringen skulle få svårt att stå emot de starka, militära kraven på atomvapen, särskilt som försvarsministern vid mötet antytt den risken.³⁴ Att Ulla Lindström vände sig till kvinnoförbundet berodde sannolikt både på hennes vänskap med Inga Thorsson och på att kvinnoförbundet sedan 1954 öppet engagerat sig mot atomkraften.³⁵ Under 1955 hade förbundet initierat en till FN riktad kvinnoprotest mot provsprängningar av atomladdningar från 42 svenska kvinnoorganisationer och i Stockholmsdistriktet hade en demonstration mot svenskt atomvapen anordnats.³⁶

Vid mötet beslöts dels att kvinnoförbundet skulle uppvakta Tage Erlander i frågan, dels att förbundet på sin kongress 1956 skulle göra ett uttalande mot svenskt atomvapen. Nancy Eriksson, ledamot i förbundets verkställande utskott (VU) och ordförande i Stockholms kvinnodistrikt, tog på sig att skriva en motion till kongressen med begäran om ett uttalande mot atomvapen från förbundet.³⁷

Så långt gick allt planenligt. Ulla Lindström fick med sig Inga Thorsson och kvinnoförbundets VU. Möjligheterna att vinna kongressens stöd för ett uttalande föreföll också goda – en motion skulle komma via Nancy Eriksson och Stockholmsdistriktet. När förbundsstyrelsen i januari inför kongressen diskuterade ett förslag till utlåtande om atomvapenmotionen godkändes det i princip, men förbundsstyrelsen önskade enligt protokollet att förslaget ”skulle underställas partiordföranden”

33. Jag skriver att atomvapendebatten i *partiet* för SSKF:s del började 1955. För förbundets del hade den börjat tidigare, Rudling 1975, s 11 ff. Jfr även Lindskog, 1990, s 60ff, 71ff.

34. Nilsson Hoadley, 1989, s 22f.

35. SSKF årsber 1954, uttalande s 6f.

36. Nilsson Hoadley, 1989, s 22. SSKF:s arkiv, Fl:2. Skrivelser till FN återges i SSKF:s årsberättelse 1955, s 18 (jfr *Morgonbris* 1958:2, s 12, där ytterligare en skrivelse till Dag Hammarskjöld återges).

37. SSKF VU-protokoll 19/12 1955 och FBS-protokoll 28–29/1 1956; Nilsson Hoadley 1989, s 23; Nancy Eriksson, 1985, s 149f – jfr också Nilsson Hoadley, 1989, s 24 not 27.

innan det gick i tryck.³⁸ Vid verkställande utskottets möte i februari diskuterades ånyo atomvapenmotionen och Inga Thorsson meddelade då, att partiordföranden "ur partipolitisk synpunkt" inte hade något emot utlåtandet.³⁹

En vecka senare, den 21/2, togs frågan om svenskt atomvapen upp i den socialdemokratiska partistyrelsen. Tage Erlander ville uppnå enighet om ett uppskov med beslutet att ta ställning till eventuellt införskaffande av atomvapen. Försvarsminister Torsten Nilsson inledde tillsammans med utrikesminister Östen Undén partistyrrelsens möte. Undén berättade om kärnvapenfrågan i FN, medan Torsten Nilsson tog upp frågan om svenskt atomvapen och betonade att man inte nu var beredd att binda sig för något beslut för eller emot.⁴⁰ I den följande diskussionen redovisade Inga Thorsson "*den opinion, som finns bland kvinnorna*" och berättade att kvinnoförbundet skulle stå fast vid sitt nej till atomvapen även om partiet beslöt avvakta:

"Jag vill redovisa den opinion, som finns bland kvinnorna. Vi har på olika sätt markerat vårt klara avståndstagande från tanken på svenskt anskaffande av atomvapen. Vi har motioner till vår kongress och kommer att hålla fast vid den ståndpunkten, även om partiet kommer att avvakta. Militära argument för atombomben kan lika gärna användas emot den. Vår mening om försvaret spelar kanske ingen roll. Men kvar står det moraliska bedömandet. Vi som lever i den här generationen har inte bara ansvar för vårt land och parti utan även för dem som kommer efter oss. För första gången har vi fått makt till krigsföring mot en kommande generation. Då vill vi inte vara med längre. Vår självbevarelsenedrift gäller hela mänskligheten. Vi vill vara med om en överenskommelse men inte om någon bränslenskaffning."⁴¹

38. SSKF FBS-protokoll 28–29/1 1956, Nilsson Hoadley, 1989, s 25. I en diskussion i tidsskriften *Tiden* menar Inga Thorsson att det inte, som Nilsson Hoadley tolkar det, handlade om att Tage Erlander skulle godkänna utlåtandet till motionen utan, "vår avsikt var att informera om vår klara och bestämda ståndpunkt", *Tiden* 1990:1 s 31. Vid vårt samtal 12/9 1992 beklagade Inga Thorsson formuleringen "underställa", som hon ansåg felaktig.

39. SSKF VU-protokoll 13/2 1956.

40. Följande redogörelse bygger på SAP:s partistyrelseprotokoll 21/2 1956, Nilsson Hoadley, 1989, s 26ff och där anförd budskap; *Tage Erlander 1950–60*, 1976; Nancy Eriksson, *Nancy. Nancy Eriksson minns* (postumt utg memoarer) 1985; Ulla Lindström, *I regeringen. Ur min politiska dagbok 1954–59*, 1969; Torsten Nilsson, *Utansför protokollet*, 1986; Yngve Möller, *Östen Undén. En biografi*, 1986; Jon Pierre, *Partikongresser och regeringspolitik. En studie av den socialdemokratiska partikongressens beslutsfattande och inflytande 1948–78* 1986; Anna Rudling, *Kampen mot atomvapen*, 1975; Olof Ruin, *I välfärdsstatens tjänst. Tage Erlander 1946–69*, 1986; Björn von Sydow *Kan vi lita på politikerna? Offentlig och intern politik i socialdemokratiens ledning 1955–60*, 1978; Lars G Lindskog, *Att förändra verkligheten. Porträtt av Inga Thorsson, 1990*; Kaj Björk, *Kallt krig. Människor och idéer*, 1990; Olof Ruins föredrag i *Riksdagen inför. Tolv riksdagsledamöters hågkomster, erfarenheter, och lärdomar*, 1991, s 31–53. När diskussionen i partistyrelsen återges görs källhänvisning endast om det inte klart framgår att det är partistyrrelsens diskussion som återges.

41. SAP PS-protokoll 21/2 1956, s 16. Även citerat hos Nilsson Hoadley, 1989, s 27. Här finns ett intressant, dubbelt budskap. Kvinnoförbundet tänkte ta ställning mot atomvapen, men Inga Thorsson sade samtidigt att "vår mening om försvaret spelar kanske ingen roll", vilket gav en antydning om att förbundet utgick från att partiledningen inte skulle anse att kvinnoförbundets åsikt spelade någon roll. Var det för att kvinnorna inte förväntades "lägga sig i" försvarsfrågan, det var ingen kvinnofråga och kvinnoförbundet förväntades följa partiet? Kursiveringen "*den opinion...*" föreför citatet är min.

Efter den deklarationen gjorde ordföranden och en rad partistyrelseledamöter sitt bästa för att tala Inga Thorsson till rätta. Flertalet talare följde i Torsten Nilssons fotspår, t ex Arne Pettersson, som förordade att partistyrelsen skulle avvakta och undvika strid. Per Edvin Sköld, som var stark förespråkare för svenskt atomvapen, sade sig visserligen förstå kvinnoförbundets moraliska skäl (därmed avsågs ansvaret för kommande generationer, som Inga Thorsson hänvisat till), men menade att detta kvinnoförbundets resonemang mer var ett "affektivt än ett genomtänkt argument". Han varnade också för att atomvapenanhängarna skulle tvingas framträda om kvinnoförbundet fortsatte sin agitation: "Vi är inte så blöta, att vi låter en omöjlig propaganda pågå obesvarad."⁴²

Tage Erlander varnade i sin tur för att kvinnoförbundets vägran att följa uppskovsbeslutet skulle leda till en både onödigt och farlig diskussion. Han hoppades att "kvinnoförbundets ordförandes uttalande inte är hennes sista ord, utan att det skall bli möjligt att nå fram till en avspänning omkring den linje, som försvarsministern deklarerat". Valter Åman förstod inte alls Inga Thorssons åsikt och bad henne att avstå från ett uttalande. Hjalmar Mehr fann att ett uppskov var ett bra alternativ, särskilt som Undén var tveksam. Ragnar Lassinanti tyckte det vore olyckligt att splittra partistyrelsen i "mer blodtörstiga" resp "fin-känsliga", och bagatelliserade kvinnoförbundets ställningstagande. "Jag tror kvinnoförbundets ställning inte är så farlig", sade han, och tillade att han trodde att *"liksom i så många andra kritiska situationer kvinnorna även i denna fråga kommer att följa karlarna"*. Det finns ingen anledning för oss att gå på två linjer."⁴³

Gunnar Sträng ansåg att diskussionen dramatiserades i onödan och vädjade till Inga Thorsson: "gör ingen partistrid om detta". Om kvinnoförbundet inte tänkte ta hänsyn till vädjandet vore det bättre med "en isolerad kvinnoopinion än med en partiträta". Han fortsatte: om kvinnoförbundet inte lyckades "nyansera sina framträdanden" vore det "bättre om problemet begränsas till att bli kvinnoförbundets".⁴⁴ Torsten Nilsson meddelade, med en ironisk släng åt kvinnoförbundet, att han också kände ansvar, om inte för hela mänskligheten som kvinnoförbundet gjorde, så för Sveriges folk. Han sade att han inte ville undertrycka en diskussion, men att han satte värde på om frågan kunde diskuteras "så lidelsefritt som möjligt. Då har man uppnått mycket och det är ju så partiet arbetat under åtskilliga år", tillade han.

Gösta Skoglund trodde till skillnad från Gunnar Sträng att det skulle bli svårt att begränsa diskussionen till kvinnoförbundet. Hellre än att få

42. SAP PS-protokoll 21/2 1956. Jfr Nilsson Hoadley, 1989, s 27.

43. SAP PS-protokoll 21/2 1956. Min kursivering.

44. Jfr Nilsson Hoadley, 1989, s 27f.

en debatt i partidistriktet borde man hålla sig till Torsten Nilssons uppskovslinje, menade han. Partisekreterare Sven Aspling var rädd för motsättningar och underströk vikten av att hålla ihop: "Sidoorganisationerna måste hålla ihop med partiet utan att vi därmed avkräver några lojalitetsförklaringar". SSU:s ordförande Bertil Löfberg instämde härefter i uppskovslinjen och framhöll lojalt, att ungdomarna var både försvarsvänliga och tekniskt kunniga.

Den ende som ingrep till stöd för Inga Thorsson var Östen Undén, som inte var medlem av partistyrelsen, men deltog i mötet i sin egenkap av inledningstalade utrikesminister. Han sade att han inte förstod angreppen mot Inga Thorsson: "Hon kan väl inte kväva de motioner, som redan föreligger i nedrustningsfrågan. Om kvinnoförbundet vill göra ett uttalande mot atombomben som visar en opinion i den frågan, kan det väl inte anses ha gått till strid".⁴⁵ Tage Erlander vände sig i sin avslutning till Östen Undén och förklarade sig. Det var inte meningen att "skärpa diskussionen", sade han, "men kvinnoförbundets ordförande meddelade, att hennes ståndpunkt var sådan, att man inte skulle låta sig rubbas från den".⁴⁶

Det uttalade budskapet till Inga Thorsson var att hon skulle ändra sig, medan det outtalade budskapet var att kvinnoförbundet betedde sig fel (som vägrade invänta partilinjen) och argumenterade felaktigt ("affektivt"; ironin över att kvinnoförbundet talade om ansvar för mänskligheten). Tage Erlander ville att Inga Thorsson ändrade sig: "Jag hyser alltså den intensiva förhoppningen att kvinnoförbundets ordförandes uttalande inte är hennes sista ord, utan att det skall bli möjligt att nå fram till en avspänning omkring den linje som försvarsministern deklarerat". Det var Inga Thorsson som skulle stå för "avspänningen", dvs ansluta sig till uppskovslinjen.

Diskussionen bröts genom att Ulla Lindström, som suttit tyst under hela sammanträdet och enligt egen uppgift blivit alltmer arg – "mycket förbittrad" är de ord hon använder i sin tryckta dagbok⁴⁷ – gick fram till Inga Thorsson, tog henne under armen och gick ut ur rummet. Ulla Lindström tillade i dagboken att hon antog att partistyrelsen "snart efteråt upplöste sig av brist på föremål att rikta sina tillrättavisningar mot".⁴⁸ Något annat än att gå fanns tydligen inte att göra för Inga Thorsson och Ulla Lindström. Partistyrelsen lät sig inte påverkas av kvinnosynpunkterna och det gjorde ingen skillnad att det var två av partiets mest framträdande kvinnor som agerade.

45. SAP PS-protokoll 21/2 1956.

46. *Ibid.*

47. Lindström, 1969, s 98.

48. *Ibid.* I protokollet noteras inte att Ulla Lindström och Inga Thorsson i förtid avlägsnade sig från sammanträdet.

Det demokratiska problemet

Här finns ett intressant "demokratiskt" problem, som det finns anledning att stanna till vid.⁴⁹ Inga Thorsson hade inlett sitt inlägg med orden "Jag vill redovisa den opinion, som finns bland kvinnorna". Även om den omdiskuterade motionen om atomvapen på kvinnoförbundets kongress kunde sägas vara "planterad" av medlemmar av kvinnoförbundets VU, hindrade det inte att förbundet ansåg sig tala för en kvinnoopinion. Opinionsen hade, som redan nämnts, bland annat kommit till uttryck under 1955, dels vid en socialdemokratiskt arrangerad kvinno demonstration mot atomvapen i Stockholm, och dels genom ett uttalande mot atomvapenprov från 42 svenska kvinnoorganisationer. Den senare aktionen var initierad av kvinnoförbundet.⁵⁰

Vid diskussionen i partistyrelsen var det bara Östen Undén som berörde den demokratiska aspekten, när han framhöll att det knappast var någon idé att angripa Inga Thorsson. Det handlade inte enbart om hennes personliga inställning. Hon kunde knappast "kväva" motioner till kongressen, påpekade Undén och tillade, att det väl inte var så farligt med ett uttalande mot atomvapen.

Östen Undéns sätt att beskriva situationen skulle kunna ses som ett alternativ till Gunnar Strängs förslag – uppskov för partiet och "isolering" av problemet till kvinnoförbundet. Det visade i Strängs version visserligen på stort avstånd mellan kvinnoförbundet och partiet, som om kvinnoförbundet inte hörde till partiet, utan var ett bihang vars ställningstagande kunde ses isolerat.⁵¹ Av formella skäl behövde partistyrelsen knappast ta hänsyn till kvinnoförbundet eftersom Inga Thorsson deltog i partistyrelsens sammanträde som adjungerad representant för kvinnoförbundet, med yttranderätt men utan rösträtt. Det hindrade inte att Tage Erlander (tillsammans med försvarsministern Torsten Nilsson) ville ha *hela* partiet bakom uppskovslinjen och han var till en början inte beredd att tolerera någon avvikelse från kvinnoförbundet.⁵²

49. "Demokratiskt" därför att det handlar om kvinnors inflytande som grupp jämfört med mäns inflytande som grupp i partiet och i politiken. Grundantagandet är att det är en brist i demokratin om inte kvinnor som grupp finns representerade och/eller inte kan hävda sina intressen p g a att det politiska systemet så att säga organiserar bort könskonfliktfrågorna (och ibland också kvinnorna).

50. SSKF:s arkiv, F I:2; A G Nilsson Hoadley, 1989, s 22; se även Rudling, 1975, s 11 och SSKF:s årsberättelse 1954, s 6f.

51. I praktiken var det nog också så, att det var ett stort avstånd mellan partiet och förbundet. Jfr Inga Thorssons ord på SSKF:s kongress 1956 om att kvinnorna ibland tyckte sig få "litet väl många exempel på hur manliga partikamrater helt enkelt *glömmet bort* kvinnorna; SSKF kongressprotokoll 1956, s 7. Kursiv i orig.

52. Nilsson Hoadley redogör ingående för Tage Erlanders vacklan innan han till slut gick med på att kvinnoförbundet gjorde sitt uttalande mot atomvapen, samtidigt som partiet enades om uppskov med beslut. Orsaken till att man var emot att kvinnoförbundet offentligt tog ställning mot atomvapen var enligt Nilsson Hoadley att man trodde det skulle sätta igång en debatt om atomvapen som partiet ville undvika. Nilsson Hoadley, 1989, s 30–35.

Senare ändrade han under påverkan av Östen Undén inställning, kvinnoförbundet fick göra sitt uttalande samtidigt som partiet valde uppskov med sitt beslut om ställningstagande för eller emot atomvapen.⁵³

Det är tankeväckande att man i diskussionen inte alls brydde sig om kvinnoopinionen, den som var Inga Thorssons främsta stöd. Kvinnornas åsikt gav ingen anledning till omprövning för partiledningen, som tvärtom till en början tycktes beredd att lägga munkavle på förbundets ledning. Tanken att kvinnoopinionen på något sätt skulle kunna påverka partilinjen tycktes totalt främmande. Ragnar Lassinanti gav uttryck för det, när han framhöll att partiet inte kunde gå på två linjer. Tillägget att kvinnorna nog som vanligt skulle följa karlarna antydde att den motsatta tanken, att partiet skulle kunna följa kvinnorna, nog var fullständigt otänkbar.

Det var som om kvinnornas ställningstagande mot atomvapen mer uppfattades som en handling riktad mot partiet, än som ett försök att på demokratisk väg påverka partiets politik. Kvinnoförbundets dilemma blev demonstrativt illustrerat: förbundet såg sig som språkrör för en kvinnoopinion av betydligt större format än det egna medlemsantalet, men i partiet hade förbundet som sidoorganisation ett begränsat inflytande. Det demokratiska problem som doldes här förblev dolt, varken kvinnornas fåtalighet eller deras svårigheter att hävda kvinnointresset i den mäktiga partistyrelsen problematiserades.

Problemet ur kvinnornas synpunkt var inte bara bristen på inflytande, utan också förväntan från manliga partikamraters sida om att kvinnorna skulle underordna sig männen. I partiorganisationen uttryckte man sig givetvis i andra termer, man talade inte om kvinnor och män, utan om partiet som huvudorganisation och kvinnoförbundet som sidoorganisation. Sidoorganisationerna var visserligen självständiga, men det fanns en förväntan om att de skulle följa partilinjen i övergripande frågor, som Sven Aspling framhöll, samtidigt som de bevakade sina speciella intressefrågor. Det var en förväntan som så att säga var inbyggd i själva organisationsformen.

När Inga Thorsson vägrade underordning satte hon sig över de oskrivna reglerna för sidoorganisationen. Hon överskred gränsen för vad som förväntades av henne som lojal partimedlem och av förbundet som partiorganisation. Men den riktigt stora utmaningen var att Inga Thorsson genom sitt agerande också utmanade den rådande köns- eller genusordningen i partiet. Det som partistyrrelsens ledamöter reagerade på och provocerades av var att Inga Thorsson utgick från att hon och kvinnoförbundet var politiska aktörer, jämbördiga med partiet och partiordföranden.

53. Ibid, s 35.

Olika tolkningar

Forskningen har haft svårt att tolka debatten i partistyrelsen.⁵⁴ Nilsson Hoadley är kritisk mot Björn von Sydow, som, när han sökt en förklaring till de häftiga reaktionerna mot Inga Thorsson, föreslagit att hennes inlägg inte är korrekt återgivet i protokollet. I Inga Thorssons uttalande, så som det återges i protokollet (citerat ovan) finner han inget skäl för den hätskhet som partistyrelsens ledamöter riktade mot henne, varför han antar att Inga Thorssons ord utlöste "en psykologisk tillspetsning av situationen". Tillspetsningen berodde enligt von Sydow på att Inga Thorsson med sitt inlägg förstärkte partiledningens latent oro för en stor oenighet om atomvapen.⁵⁵

Nilsson Hoadley finner däremot inte att häftigheten mot Inga Thorsson är så svår att förstå med tanke på att det var atomvapenanhängarna som argumenterade mot Inga Thorsson. De var oroliga för en atomvapendebatt, skriver hon.⁵⁶ Förmodligen var dock varken oron för en splittring i partiet eller atomvapenmotståndarnas starka känslor gentemot nejsägarna en tillräcklig förklaring till den hätska tonen mot Inga Thorsson. Situationen var "psykologiskt tillspetsad", med Björn von Sydows ord, vilket framgår av olika minnesanteckningar från mötet. Varför var den det? Hur tolkas situationen av dem som beskrivit den, deltagare och eventuellt andra iakttagare?

För att börja med Ulla Lindström, som utan att yttra sig var den andra kvinnan närvarande på partistyrelsens möte, beskrev hon i sin dagbok situationen mycket kortfattat:

"Alla kastade sig över henne (Inga Thorsson, min anm) med hot och förmaningar av det mest patetiska slag – när det inte var ringaktande anmärkningar á la Lassinantis."⁵⁷

Östen Undén antecknade också i sin dagbok efter mötet:

"Så småningom tog Erlander ordet och han kom besynnerligt nog med patetiska brösttoner, riktade mot Inga Thorsson och förmanade i straffande ton henne att ändra sin position och acceptera en uppskovslinje, som skulle innebära att man inte låste sig mot atombomben. Valter Åman och åtskilliga andra föll in i Erlanders toner och det blev många vädjanden till Inga Thorsson."⁵⁸

Följande dag hade Undén kontaktat Erlander och åter tagit Inga Thorsson i försvaret, enligt den anteckning Undén gjorde i sin dagbok:

"Denna fråga (atomvapenfrågan, min anm) hade ju inte varit tabu inom socialdemokratien. Varför skulle han använda storsläggan mot Inga T? Jag sade att han använt en straffande ton som om det vore fråga om en disciplinär bestraffning. En dylik admonition vore dessutom ineffektiv ty hon representerade kvinnoförbundet och kunde inte ändra dess ståndpunkt. Jag sade mig aldrig ha varit med om sådana tongångar och kritiserade även Sköld.

54. Nilsson Hoadley, 1989, s 28, särskilt fotnot 42 på samma sida.

55. Ibid samt von Sydow, 1978, s 66.

56. Nilsson Hoadley, 1989, s 29.

57. Lindström, 1969, s 97

58. Citerat efter Yngve Möller, 1986, s 467.

Erlander värjde sig och ansåg att jag överdrev. Men han fann kvinnoförbundets hållning klandervärd, då han vid privata samtal förklarar för Inga T hur läget var. Emellertid tog han nog ett visst intryck av vad jag sade. Han ville inte öka irritationen. Senare på dagen sade han att han talat med Inga T och det föreföll som om det skulle gå att lösa frågan om taktiken i samförstånd.⁵⁹

Tage Erlander kommenterade i sina memoarer partistyrelsemötet och samtalet med Östen Undén. Han beskrev hur Undén ansåg "angreppen mot Inga Thorsson vara helt oberättigade".⁶⁰ Själv skrev han "angreppen" inom citationstecken. Erlander ansåg tydligen inte att det var fråga om några "angrepp" när han (långt senare) såg tillbaka på händelsen. Benägenheten att undvika att tänka i termer av konflikt märks också i hans sätt att tolka Undéns reaktion. Den såg han som ett tecken på att Undén var starkt engagerad mot atombomben, inte som ett tecken på att Undén reagerade mot hans eget sätt att bemöta Inga Thorsson. Därmed undvek Erlander ett ifrågasättande av det egna beteendet. I stället valde han att betona att flera partistyrelseledamöter i efterhand anslöt sig till hans anförande i partistyrelsen, även ledamöter som var emot atombomben. "Men i dagens läge framstod enigheten inom partiet som viktigast. Det gjorde det nog också för kvinnoförbundet", tillade han överslätande i memoarerna, som skrevs många år efteråt.⁶¹ Partienigheten var ett överordnat värde och här finns säkert en del av förklaringen till att debatten blev så hätsk och oförsonlig. Kvinnoförbundets nej uppfattades nästan som ett förräderi, som en "ovänlig" handling, riktad mot partiet.⁶²

Det kvinnoförbundet gjorde var nämligen det som man inte fick göra, förbundet bröt mot spelreglerna, som Kaj Björk har anmärkt i sina (långt senare) publicerade memoarer. Han tycks ha haft starka antipatier mot både Ulla Lindström och Inga Thorsson, vilket färgat hans framställning. Han hade en god utkikspunkt, först som redaktör för tidskriften *Tiden*, sedan som chefredaktör för *Ny Tid* och ledamot av partiets atomvapenkommitté. Med ett missnöje, som inte tycks ha minskat genom åren, har han i minnesboken *Kallt krig* kritiserat både Ulla Lindström, som han menade otillbörligt läckte regeringsinformation till Inga Thorsson i atomvapenfrågan, och kvinnoförbundet:

"När kvinnoförbundets ledning kort efter sammankomsten i november 1955 uppvaktade Erlander om att säga nej till svenska atomvapen kan han inte ha varit omedveten om att inspirationen kom inifrån regeringen. Han hade en annan syn på ministeriell solidaritet än Ulla Lindström, och han oroade sig ständigt för nästa val. Kvinnoförbundets aktivitet i atomvapenfrågan fann han obekvämt för partiet. Det hörde till socialdemokratins oskrivna regler att sidoorganisationerna inte borde låsa sig i viktiga frågor förrän partiet som helhet fått tillfälle att ta ställning. Annars riske-

59. Ibid (cit efter Yngve Möller, 1986), s 468.

60. Erlander, 1976, s 87.

61. Ibid, s 88.

62. Jag syftar återigen på Lena Renström-Ingenäs ord, se not 15 ovan. Om partiledningens konfliktfria ideal och tendensen att utesluta grupper som ifrågasätter politikens spelregler, se också Eduards, 1992b, s 83.

rade man splittring och propagandavinster för partiets motståndare. Kvinnoförbundet hade brutit mot spelreglerna. Denna syn på saken var mycket utbredd, och jag anslöt mig till den.⁶³

Kaj Björks kommentar om att kvinnoförbundet brutit mot spelreglerna är viktig för förståelsen av Tage Erlanders reaktion vid mötet i partistyrrelsen. Det var kvinnoförbundets självständiga förhållningssätt som upprörde – kanske mer än ställningstagandet i sakfrågan.

Osten Undén sade sig aldrig ha varit med om sådana ”tongångar” förut och jag tror inte det är alltför djärvt att våga antagandet, att tongångarna blev speciella för att det handlade om en utmaning av köns(makt)ordningen i partiet. Irritationen blev sannolikt inte mindre av att de oppositionella och envisa aktörerna var kvinnor. Det var, som sagt, inte bara så att man förväntade sig underordning av kvinnoförbundet som sidoorganisation, man förväntade sig också underordning av kvinnorna. Det var knappast en medveten förväntan, även om den uttrycktes ovanligt tydligt av Ragnar Lassinanti. Och här, vill jag hävda, finns en viktig förklaring till den häftiga reaktionen mot kvinnoförbundet och Inga Thorsson. Konflikten handlade inte enbart om inställning till atomvapen, den handlade också om manligt tolkningsföreträde och om politiskt handlingsutrymme för kvinnor. Kvinnorna utmanade den manliga makten när de ifrågasatte och till och med vägrade anpassa sig till männens spelregler.

I besvikelse över att inte bli bemött med respekt och i ilska över att bli tillrättavisad av en i stort sett enig partistyrrelse, i en församling bestående av totalt 38 män,⁶⁴ lämnade till slut Inga Thorsson tillsammans med Ulla Lindström partistyrrelsemötet. Det tycktes inte finnas mycket annat att göra i en situation med så kompakt och hätskt motstånd från partiets ledande män. På min fråga långt efteråt uppgav Inga Thorsson att hon blev så arg, att hon på grund av ilskan varken kunde eller vågade yttra sig mer i debatten.⁶⁵

Den plötsliga upplösningen av sammanträdet framgår inte av protokollet, det är Ulla Lindström som i sin tryckta dagbok beskrivit hur hon och Inga Thorsson lämnade rummet i tyst protest.⁶⁶ Det var en unik

63. Björk, 1990, s 198; se även hans kommentar om kvinnoförbundets ordförande: ”Disa Västberg var ingen svag kvinna, men hon var i allmänhet inställd på att gå i takt med partiet. För den nya ordföranden (Inga Thorsson efterträdde Disa Västberg /min anm) verkade inte detta lika självklart”, s 197. Björks kommentar är skriven långt efteråt och han var vid den här tidpunkten en iakttagare vid sidan om – om än välinformerad. Från sommaren 1956 var han chefredaktör för *Ny Tid*, där man senare ofta kom att vara mycket kritisk mot Inga Thorssons självständiga hållning gentemot partiet (se t ex *Ny Tid* 10/8 59, ”Inga Thorsson och samvetet”).

64. Förutom partiordföranden och utrikesministern, 27 manliga och 1 kvinnlig VU- och partistyrrelseledamöter, SSU-ordföranden, partiets revisor och 7 manliga funktionärer = 38 män och två kvinnor, Inga Thorsson och Ulla Lindström.

65. Intervju 12/9 1992 (banda).

66. Lindström, 1969, s 98. Inga Thorsson har muntligt beskrivit sin upplevelse av händelsen för mig vid intervju 12/9 1992 /band plus ”off the record”/.

händelse att ett partistyrsemöte avbröts så demonstrativt.⁶⁷ Märkligt nog har få memoarförfattare kommenterat episoden, något som också tycks ha smittat av sig på forskningen, som sällan problematiserat det inträffade.⁶⁸ Osynliggörandet av kvinnornas uppseendeväckande protesthandling handlar inte enbart om att kvinnorna bröt mot spelreglerna i partistyrelsen – de oskrivna regler som sade att man efter diskussion i en fråga i partienighetens namn lojalt anpassade sig till majoritetens beslut – det handlar också om makt och om protest mot makten. När partistyrelsen förmanade Inga Thorsson och bad henne ändra sig bestämde man i själva verket att kvinnoopinionen var en "icke-fråga". Genom att lämna sammanträdet protesterade kvinnorna mot att partiledningen inte behandlade Inga Thorsson och förbundet som självständiga, politiska aktörer och företrädare för en viktig intressegrupp i partiet, kvinnorna. Kvinnoförbundet (personifierat av Inga Thorsson) betraktades i stället som en olydig partiorganisation, som skulle talas till rätta. Inga Thorsson och Ulla Lindström protesterade mot kränkningen genom att lämna sammanträdet.

Partistyrrelsens möte avslutades med att man enades om uppskov i två år med beslut om svenskt atomvapen. Fram till 1958 skulle frågan läg-

67. Påståendet att kvinnornas sätt att lämna mötet var en unik avslutning av ett partistyrsemöte grundar jag på en genomgång av partistyrrelsens protokoll. Intrycket efter översiktlig genomgång (jag har gått igenom åren 1907–78 med huvudvikten lagd på åren 1952–1978) är att det sällan eller aldrig förekommit att en man försatt sig i en situation lik Inga Thorssons. Protokollens källvärde är högt. Protokollen är stenograferade och något redigerade vid utskrift (betr partistyrelseprotokollens källvärde, se Pierre, 1986, s 17 och von Sydow, 1978, s 29). Givetvis är de begränsade som källor när det gäller att återge stämningar och tonfall vid ett möte. Den enda jämförbara händelsen som jag noterat och som delvis finns protokollförd, är när sidoorganisationerna med Ingvar Carlsson, dåvarande SSU-ordförande, och Lisa Mattson, kvinnoförbundsordförande, av Tage Erlander i s-riksdagsgruppen fick allvarliga förmaningar om att hålla sig till partilinjerna i fråga om u-landsbiståndet (se riksdagsgruppens förtroenderåds protokoll 1967 24/1, 25/1, 26/1 samt riksdagsgruppens protokoll 24/1 1967). Ingvar Carlssons förklaring i riksdagsgruppen var, att om sidoorganisationerna bara fick chans att förklara sin ståndpunkt "kan vi finna oss i att vi lider nederlag efter ett majoritetsbeslut" och fortsatte: "Då kan vi säga till våra organisationer att vi har gjort vad vi kunnat för att övertyga partiet och regeringen, men att vi har hamnat i en minoritet. Det kan man acceptera" (riksdagsgruppens protokoll 24/1 1967, s 12). Skillnaden för kvinnoförbundets del var att man hänvisade till "kvinnorna", en grupp långt större än de egna medlemmarna. Kvinnorna såg inte sig själva som företrädare för en minoritet eller ett särintresse, som man gjorde i partiet.

68. Inga Thorsson instämmer i Ulla Lindströms beskrivning i senare intervju av Anna Rudling (Rudling 1975, s 82. Jfr också Nilsson Hoadley, 1989, s 29f). Av övriga närvarande tycks det bara vara Östen Undén som kommenterat händelsen. Enligt hans biograf Yngve Möller (1986, s 467) såg inte Undén att kvinnorna "tycktes ha avlägsnat sig demonstrativt", vilket väl tyder på att protesteffekten var ringa, om det inte helt enkelt var så att Undén hade uppmärksamheten på annat. Björn von Sydow har inte berört kvinnornas sätt att plötsligt lämna mötet. Nilsson Hoadley frågar retoriskt efter Inga Thorssons reaktion på partistyrrelsens yttranden: "Vad ansåg Inga Thorsson nu? Gick hon emot dessa kraftfulla uppmaningar?" och svarar på ett sätt som antyder att hon väntat ett annat beteende av Inga Thorsson "Nej, hon lämnade sammanträdet. Det skedde tillsammans med Ulla Lindström", Nilsson Hoadley, 1989, s 29. Det ser med andra ord ut som om kvinnornas protest blivit effektivt osynliggjord, både i partistyrelsen och i forskningen.

gas på is i partiet, någon debatt skulle inte heller förekomma. Tage Erlander hade "lagt locket på" atomvapenfrågan, som Anna-Greta Nilsson Hoadley uttrycker det i sin avhandling.⁶⁹

Fortsatt diskussion

Redan dagen efter partistyrelsens sammanträde hade kvinnoförbundets VU möte. Inga Thorsson lämnade rapport om diskussionen i partistyrelsen, där det, enligt VU-protokollets referat: "framkommit betänkligheter mot att kvinnoförbundet tagit ställning i en fråga där partiet ännu inte hade någon klar linje". Det var en mycket försiktig beskrivning av diskussionen i partistyrelsen.⁷⁰

Inom ett par dagar skulle kvinnoförbundets VU åter ha möte med förbundsstyrelsen för att diskutera atomvapenmotionen från Stockholmsdistriktet till kongressen. Frågan var hur förbundet skulle ställa sig. VU beslöt att man åter skulle "underställa" partiordföranden förslaget till utlåtande.⁷¹ Vid förbundsstyrelsens årsmöte några dagar senare meddelade Inga Thorsson: "Vid förnyat samtal med partiordföranden hade denne ansett att kvinnoförbundet var i sin fulla rätt att i motionsutlåtandet framföra sin ståndpunkt i frågan."⁷² Det innebar att Tage Erlander hade ändrat sig.⁷³ Förbundsstyrelsen godkände utlåtandet till Stockholmsdistriktets motion mot atomvapen. Därmed var den första fasen i kvinnoförbundets strid mot atomvapen vunnit och avslutat, den som handlade om förbundets rätt att framföra en egen ståndpunkt. Den följdes av en andra fas, som präglades av att kvinnoförbundet också försökte påverka partiets politik i atomvapenfrågan.

Den dubbla strategin

Efter mötet i partistyrelsen "vann" således kvinnoförbundet rätten att hävda sin mening, även om det dröjde till slutet av 1957 innan en öppen debatt om atomvapen började föras inom partiet. Inga Thorsson framträdde före det personligen som atomvapenmotståndare,

69. Nilsson Hoadley, 1989, s 30. I verkligheten släpptes debatten fri i partiet i slutet av 1957, se Nilsson Hoadley, s 44ff.

70. SSKF VU-protokoll 22/2 1956; jfr Nilsson Hoadley, 1989, s 31.

71. SSKF VU-protokoll 22/2 1956.

72. SSKF FBS-protokoll 25/2 1956 paragraf 5. Jfr Nilsson Hoadley (1989) om Tage Erlanders inställning och förändringen i den, s 31ff.

73. Det var Osten Undén som övertygade Tage Erlander om att partiets uppskovslinje kunde kombineras med ett öppet ställningstagande mot atomvapen från kvinnoförbundets sida, vilket innebar att Erlander övergav den linje som först var hans och försvarsminister Torsten Nilssons, nämligen uppskov och "munkavle" på kvinnoförbundet. Att Undén var positiv berodde sannolikt både på demokratiska skäl och på att han var motståndare till atomvapen och såg fördelar för atomvapenmotståndarna i en offentlig debatt. Atomvapenmotståndarna ville hellre undvika debatt. Det ville egentligen också Tage Erlander, enligt Nilsson Hoadley, 1987, s 30–34.

medan kvinnoförbundet som organisation agerade först efter det att debatten släppts fri, dvs från november 1957.⁷⁴

När kvinnoförbundet tog på sig rollen som den organisation som artikulerade atomvapenmotståndet i partiet blev strategin dubbel. Det handlade *både* om att stödja partiets uppskovslinje (som jag häندانefter kallar *partistrategin*) och om att hävda rätten att såsom kvinnoorganisation självständigt ta ställning och deltaga i debatten (det kallar jag i det följande för *självständighetsstrategin*). Den dubbla strategin kan ses som ett resultat av mötet med det för kvinnoförbundet oväntade motståndet i partistyrelsen 1956, då partiledningen försökte stoppa kvinnoförbundets planerade uttalande mot atomvapen.⁷⁵

Det var *självständighetsstrategin* som mötte störst motstånd i partiet och det krävdes både mod och styrka att hålla fast vid den åren 1958–59, då atomvapenfrågan var som mest svårhanterlig. Förbundsledningen utsattes upprepade gånger för påtryckningar från partiledningen och budskapet var likartat det i partistyrelsen, nämligen att kvinnoförbundet borde ändra sig (eller åtminstone sluta tala högt om sitt nej till atomvapen). Inga Thorsson vägrade istadigt att ge efter för påtryckningar, vilket med tiden till och med ledde till en allvarlig spricka i kvinnoförbundets ledning. Konflikterna kring *självständighetsstrategin* utspelades inte på den offentliga, politiska arenan, utan snarare bakom maktens kulisser.

Partistrategin kom däremot huvudsakligen till användning på den offentliga politiska arenan, där kvinnoförbundet såg som sin uppgift att bevaka att den i partiet överenskomna uppskovslinjen verkligen innebar ett förutsättningslöst uppskov. Det gjorde förbundet genom att bland annat få med sig 45 partikamrater i en motion i riksdagen, där man klart deklarerade sitt motstånd mot atomvapen och samtidigt argumenterade för uppskov med definitivt beslut och mot ett förslag om ingångsättande av forskning om atomvapen.⁷⁶ Motionen kan ses som ett av flera led i det som blev Inga Thorssons och kvinnoförbundets strategi för att få inflytande på debatten i partiet. Det gällde att ständigt "ta plats" i debatten, att ta varje tillfälle i akt för att aktualisera atomvapenfrågan och att klargöra kvinnoförbundets inställning. Det skedde bland annat genom uttalanden från förbundsstyrelsen, genom att Inga Thorsson ställde enkel fråga i riksdagen, yttrade sig i remissdebatten och (tillsammans med andra s-kvinnor) skrev motioner. När jag

74. Nilsson Hoadley, 1989, s 63ff, framhåller att omgivningen nog inte fann det lika lätt som Inga Thorsson själv, att skilja på när hon agerade som privatperson och när hon uppträdde som förbundsordförande.

75. Det handlade om att partiledningen försökte begränsa kvinnoförbundets handlingsutrymme, vilket också Nilsson Hoadley framhåller, s 34.

76. För en utförlig skildring av motionen och dess behandling i riksdagen, se Nilsson Hoadley, 1989, s 76ff samt Per Ahlmark, *Den svenska atomvapendebatten*, 1965, s 12ff.

kallar det en *partistrategi* är det för att markera att det för förbundet var nödvändigt att atomvapenfrågan blev en partifråga. Det fanns åtskilliga i partiet som såg kvinnoförbundet som ett större hot mot partiets enighet än de olika åsikterna i atomvapenfrågan. Hade kvinnoförbundet isolerats med sitt nej (som Sträng talat om i partistyrelsen) hade förbundet sannolikt marginaliserats och dess möjlighet att påverka partiets ställningstagande hade gått förlorad.

Samtidigt som diskussioner fördes i beslutande organ som riksdag och partistyreelse om partiets atomvapenpolitik pågick en parallell, mer undångömd maktkamp om självständighetsstrategin mellan partiledningen och kvinnoförbundets ledning. Mot kvinnoförbundets strävan att vara med och bestämma partiets politik i fråga om atomvapen stod partiledningens syn på kvinnoförbundet som ett hinder i dess strävan att finna en uppskovslinje, som både partiet och de borgerliga partierna kunde enas kring. För kvinnoförbundets del handlade det om att övertyga partiledningen om att en förutsättning för enighet i partiet var att också kvinnornas synpunkter beaktades. Konflikterna uppstod när partiledningen med olika medel försökte hindra kvinnoförbundet från att agera "självbestämt", dvs att som legitim företrädare för kvinnorna i partiet på egna villkor delta i det politiska arbetet.⁷⁷

Partistrategin

Hur skulle då de socialdemokratiska kvinnornas motstånd mot atomvapen komma till politiskt uttryck sedan debatten om atomvapen släppts fri i partiet? Drömmen om en samlad, utomparlamentarisk kvinnoaktion i form av ett fredsmänifest raserades i början av 1958. Fredsmänifestet var ett initiativ från kvinnoförbundet som misslyckades, det visade sig omöjligt att ena de svenska kvinnorna över partigränserna och kvinnoförbundet fick nöja sig med ett uttalande i eget namn.⁷⁸

Det blev i stället i riksdagen som förbundet fann en plattform att agera från åren 1958–59, då frågan om ett uppskov med beslut om svenskt atomvapen var som mest aktuell. Tage Erlander hade sedan november 1957 lyft på det lock han tidigare lagt över debatten; han förordade nu öppen debatt och fortsatt uppskov med beslut om atomvapen. Han var också angelägen om partipolitisk enighet om försvaret, vilket innebar att han ville nå ett uppskavsbeslut som omfattades av både det egna partiet och de borgerliga partierna.⁷⁹ Innan jag går in på

77. Uttrycket "självbestämt" har jag (som jag sade redan i inledningen) lånat från Gaventa (1987, s 46) när han talar om "verkligt deltagande" (ibid) för en undertryckt part. Det kan sägas motsvara begreppet "kontrollerad närvaro" hos Anna G Jónasdóttir.

78. Nilsson Hoadley, 1989, s 54 ff.

79. Ibid, s 43f samt s 53.

kvinnoförbundets agerande i riksdagen skall jag helt kort ta upp något om den debattmiljö kvinnoförbundet hade att verka i.

Debattklimatet

Även om Tage Erlander internt "lagt locket på" atomvapendebatten i partiet fördes i pressen från 1957 en allt intensivare diskussion om svenskt atomvapen. Från militära kretsar framställdes starka krav på atomvapen när försvarets framtida beväpning diskuterades.⁸⁰ Samtidigt visade opinionsundersökningar att atomvapenmotståndet i landet ökade i takt med att frågan debatterades.⁸¹ Det fanns en tydlig skillnad i inställning mellan kvinnor och män. Kvinnorna var mer negativt inställda än männen, men även bland männen ökade nej-sägarna. En gradvis förändrad inställning till atomvapen avspeglades tydligt i opinionsciffrorna:

Tabell 5:1 Svenskt atomvapen?

På frågan om Sverige bör skaffa atombomb blev svaret (%):

År	1957	1959	1961	1965
Ja	40	29	21	17
Nej	36	51	56	69
Tveksam	24	20	23	14

Källa: Sifo nr 247 "Allt fler säger bestämt nej till svensk atombeväpning". Första publiceringsdag 22/10 1965. SIFO.

Kvinnornas mer negativa inställning förklarades ofta med hänvisning till känslor, som t ex när *Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar* i april 1959 undersökte vilka skäl kvinnor och män angav för sin negativa inställning till atomvapen. Män angav bland annat ekonomiska skäl – atomvapen ansågs för dyra – medan kvinnorna oftare hade andra skäl, av undersökaren grupperades de under den gemensamma beteckningen "allmän atomskräck". Dit räknades "bl a allmänt känsloladdade uttryck som 'det är så hemskt' och en del nonsenssvar", skrev man i en rapport.⁸² I en annan rapport från Beredskapsnämnden antydde man att mäns ställningstagande var baserat på kunskap, medan kvinnors inte var det, eftersom kvinnor inte läste lika mycket som män. "Vi vet att kvinnor i mindre utsträckning än män läser och på annat sätt nås av politisk och såväl därmed pacifistisk som försvarsvänlig agitation" skrev

80. *Ibid*, s 42f.

81. Ahlmark, 1965, bilaga 6; Rapporter från Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, Inga Thorssons arkiv vol 15, DN 26/1 1958; SvD 6/5 1959 samt SIFO:s pressmaterial nr 247, 22/10 1965. Betr stämningarna i soc dem partiet, se Nilsson Hoadley, 1989, kap 4.

82. Stencil fr Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar. Jörgen Ahlinder om undersökning i Brålanda i april 1959, 1960, Inga Thorssons arkiv vol 17, s 24. Enligt tabell 34, s 71 angav 18% av männen som skäl till sin atomnegativa inställning "allmän atomskräck", mot 66% av kvinnorna.

man, sedan man konstaterat att männens ökande negativa inställning nog berodde på större kunskap om kärnvapnens verkningar.⁸³ Avsikten med rapporten var att visa att försvarsviljan inte minskat, vilket kanske kan var ett skäl till att undersökaren visade ett mer nyanserat intresse för den manliga opinionen, än för den kvinnliga. Kvinnor fanns vid den här tiden inte i det svenska försvaret som soldater.

Inte heller i *Dagens Nyheter*, som genom chefredaktören Herbert Tingsten var opinionsledande tidning för anhängarsidan, ville man tillmäta kvinnornas inställning samma tyngd som männens. Där konstaterades, i samband med att en opinionsundersökning publicerades 1958, att kvinnorna var en övervägande del av motståndarna till atomvapen (44% av kvinnorna och 30% av männen var motståndare, medan 51% av männen och 33% av kvinnorna var anhängare, resten var osäkra). *Dagens Nyheter* drog den något överraskande slutsatsen: "De som vill ha atomvapen till vårt försvar är i övervikt i alla undersökta befolkningsgrupper (även i alla åldersgrupper) bortsett från kvinnorna."⁸⁴

Det var med andra ord männens ställningstagande som man räknade med. Inställningen tycks ha varit likartad bland flertalet atomvapenanhängare, t ex i *Svenska Dagbladet*. Där skrev man med anledning av opinionsundersökningar från 1959, att "männen fortfarande ser på frågan mer realistiskt än kvinnorna".⁸⁵

Riksdagen

I riksdagens atomvapendebatt kunde man inte lika lättvindigt bortse från kvinnoopinionen, även om det ur kvinnoförbundets synpunkt var ett problem att den kvinnliga delen av befolkningen var underrepresenterad i riksdagen. Totalt utgjorde kvinnorna inte mer än 10% av alla riksdagsledamöter 1958. Kvinnoandelen var lägst i första kammaren med 6%, medan kvinnorna i andra kammaren utgjorde drygt 13%. I den socialdemokratiska riksdagsgruppen var kvinnorna 13,5% i början av 1958, 6% i första kammaren och 18% i andra kammaren.⁸⁶

Den växande opinionen mot atomvapen bland både män och kvinnor gagnade kvinnoförbundet, som med tiden kunde räkna med ett bredare stöd både i partiet och i riksdagen.⁸⁷ Atomvapenmotståndarna

83. *Rapport om Beredskapsnämndens undersökningar i Malmö, Västerås, Kolsva och Brålanda*. I. (C3) Av Bo Anderson, oktober 1959, s 16. Stencil, Inga Thorssons arkiv vol 17.

84. *Dagens Nyheter*, 26/1 1958.

85. *Svenska Dagbladet*, 6/4 1959, ledaren.

86. *Rätt att rösta*, 1994, tabell 1, s 70.

87. Enligt Barbro Alvings dagbok i maj 1958 räknade Inga Thorsson med att "ha 40 procent av sossarna i 2:a kammaren med sig i antiatombombsfrågan", *Personligt. Dagböcker och brev 1950-59* (1992), s 191. Det hindrar inte att kampen fördes i en debattmiljö där militära krav på atomvapen dominerade och ja-sägarna var i majoritet i befolkningen, vilket Nilsson Hoadley framhåller, s 13.

inom socialdemokratin genomförde också något av en styrkedemonstration i riksdagen 1958, då kvinnoförbundets ledning lyckats samla hela 45 socialdemokratiska namn under en motion som riktades *mot* atomvapen, men som samtidigt var *för* uppskov om beslut om svenskt atomvapen och *mot* forskning som gällde konstruktion av atomvapen. Det var forskningen motionärerna ville fästa uppmärksamhet på och de betonade att forskning inte ens skulle få förberedas.⁸⁸ Motionen var en reaktion på en regeringsproposition, där man föreslog att uppskov med beslut om svenskt atomvapen skulle kombineras med viss atomvapenforskning. Det senare (för atomvapenmotståndarna kontroversiella) momentet om forskning var en eftergift för att få de borgerliga partierna att gå med på uppskovsbeslutet.⁸⁹

Bland de 45 undertecknarna till s-motionen 1958 fanns 22 kvinnor och 23 män. Den jämna könsfördelningen bland motionärerna hade ingen motsvarighet i s-riksdagsgruppen. 92% av kvinnorna i denna skrev under motionen mot 15% av männen.⁹⁰ Första namn bland undertecknare av motionen var i första kammaren Annie Wallentheim, medlem av kvinnoförbundets VU, och i andra Inga Thorsson.

Den fråga som de 45 motionärerna ville ha belyst och öppet debatterad innan beslut fattades om "försvarets utformning på längre sikt", som debatten benämndes i riksdagsprotokollet, rörde forskning om atomvapen. Regeringen hade i sin proposition förordat uppskov med beslut om atomvapen men ville samtidigt ge FOA medel till forskning både om atomvapnets "verkningar" och om skydd mot atomvapen.⁹¹ Motionärerna såg förslaget om att bevilja medel till forskning som ett löfte om ett framtida ja till atomvapen. Propositionstextens innebörd var något oklar, motionärerna misstänkte att forskning om atomvapnets "verkningar" skulle innebära konstruktion av atomvapen. För att förhindra en sådan tolkning krävde motionärerna att det av propositionen klart skulle framgå att *ingen forskning eller ens förberedelse till forskning om konstruktion av atomvapen* fick förekomma under uppskovstiden.⁹² Statsutskottet avstyrkte motionen och försvarsminister Sven Andersson, som i riksdagen försvarade regeringsförslaget, förklarade att han inte var inte beredd att på grundval av motionen ändra formuleringen i propositionen. Han och regeringen ville få med de borgerliga partierna på uppskovet och priset för uppskov var viss forskning. Sven

88. FK motion 435, AK motion 546, båda 1958.

89. Nilsson Hoadley, 1989, s 70f.

90. Siffror (exkl statsråden) från Nilsson Hoadley, 1989, s 86 samt tab 1, s 209.

91. FOA skulle få medel för atomvapenforskning för att "studera olika faktorer som är av betydelse för atomvapnets verkningar samt för att utveckla för skyddet mot atomvapen erforderliga metoder och utrustning", cit efter Nilsson Hoadley, 1989, s 75. FOA står för Försvarets forskningsanstalt.

92. Motion Andra kammaren nr 546 år 1958 använd här, likalydande i första kammaren nr 435.

Andersson klargjorde också att han räknade med riksdagsgruppens stöd för den linjen.⁹³

Bland motionärerna var det Annie Wallentheim som i första kammaren förde motionärernas talan och det ledde endast till att hon anslöt sig till utskottets avstyrkande av motionen. Inga Thorsson hade däremot i utskottet lämnat in en blank reservation och i plenum "demonstrativt" förklarat att hon inte hade något yrkande, vilket Nilsson Hoadley ser som en form av protest.⁹⁴ Inga Thorsson begärde i debatten i andra kammaren dessutom ett klargörande i fråga om forskningen. Var det sant att FOA redan påbörjat forskning, frågade Inga Thorsson försvarsministern.⁹⁵ Denne tillstod i sitt svar att det inte gick att skilja på skydds- eller konstruktionsforskning, ett medgivande som klargjorde att det fanns goda skäl att diskutera den fråga motionärerna ställde på sin spets, nämligen om ett uppskov med beslut kunde förenas med forskning eller om det i själva verket innebar förberedelse för tillverkning av svenskt atomvapen. Efter att på så sätt ha skapat debatt nöjde sig Inga Thorsson med att tillstyrka regeringens proposition med dess något oklara text om forskning.⁹⁶

S-riksdagsgruppen, inkluderande det stora flertalet av de 45 motionärerna, följde så utskottets förslag att rösta *för regeringsförslaget*, dvs uppskov med beslut om atomvapen, kombinerat med viss forskning. Motionärerna gick därmed mot den egna motionen, som också var för uppskov men motsatte sig forskning, framhåller Nilsson Hoadley, som frågar varför de 45 motionärerna "gav upp".⁹⁷ I och med att de inte drev sin sak kom de att stödja regeringens proposition om det framtida försvaret, utan klar precisering eller begränsning av forskningen. *"Utgången av de 45s motion blev såhunda att motionärerna godkände att en atomvapenforskning påbörjades, vilken inte helt kunde avskiljas från området konstruktion av atomladdningar."*⁹⁸ Hon tillägger att det är märkligt att man kompromissade i stället för att alliera sig med "en icke obetydlig opposition i partiet mot uppskovslinjen i atomvapenfrågan" som i stället för uppskov ville ha ett nej till svenskt atomvapen (den tidigare helt utforskade oppositionen blir noggrant kartlagd av Nilsson Hoadley).⁹⁹ Svaret på frågan om varför man "gav upp" blir för Nilsson Hoadley att de 45 motionärerna valde att stödja partiets beslut om uppskov och

93. Nilsson Hoadley, 1989, s 84 (se även förspel, s 71–74).

94. Ibid, s 81.

95. Ibid, s 77–82. Här har också riksdagstrycket använts, se not 104.

96. Nilsson Hoadley, 1989, avsnitt 4.4. s 78–85; jfr också Möller, 1986, s 474.

97. Ibid, spec s 82. Jfr Kent Zetterbergs recension av Nilsson Hoadleys avhandling i *Arbetarhistoria*, nr 53–54, årg 14, nr 1–2/1990, s 56f. Zetterberg menar att frågan varför man gav upp är fel ställd.

98. Ibid, s 85. Min kursiv. Motionen kallas efter mönster från Nilsson Hoadley för "de 45s motion", s 76f.

99. Ibid, s 85.

forskning, hellre än att gå samman med en inom partiet växande opposition. Hon menar att kravet på partisammanhållning och enighet vägrade tyngre än önskan om framgång för den egna motionen.¹⁰⁰

Den svåra frågan är om det verkligen hade varit ett realistiskt alternativ för kvinnoförbundet och de 45 motionärerna att i riksdagen driva en oppositionell linje och gå emot det uppskovsbeslut de själva sanktionerat i riksdagsgruppen.¹⁰¹ Jag tror inte det; det är en förenkling att se det som att kravet på partisammanhållning gick före önskan om framgång för den egna motionen. Maktförhållandena i partiet var inte sådana att en oppositionell grupp, anförd av kvinnoförbundet, direkt kunde utmana partiledningen genom att gå emot uppskovslinjen. Avsikten med motionen var också mer begränsad. Syftet var inte att försöka ändra regeringens uppskovslinje, som redan var förankrad både i partistyrelse och riksdagsgrupp, till ett ställningstagande mot atomvapen. Vad det handlade om var att påverka det som gick att påverka i en debatt, nämligen uppskovets förutsättningar. Det var i det här fallet frågan om forskning. Handlingsutrymmet var begränsat och motionärerna anpassade sig efter det, vilket inte hindrade att deras synpunkter hade visst inflytande på den följande debatten.¹⁰²

Det anmärkningsvärda var inte så mycket motionärernas anpassning som partiledningens okänslighet. Försvarsministern klargjorde att han inte ämnade låta sig påverkas och att han därtill förväntade sig riksdagsgruppens lojala stöd.¹⁰³ Partiledningens avisande hållning

100. Ibid. Jfr åter Kent Zetterberg, 1990, s 57.

101. Här handlar det om makt och mot Nilsson Hoadleys resonemang om att en utmaning hade varit genomförbar i det som Gaventa (1987) kallar första maktdimensionen skulle jag med Gaventa vilja komplicera maktdiskussionen genom att också ta med makten andra och tredje dimension. Styrkeförhållandena i riksdagen var inte sådana att en opposition enkelt hade kunnat vinna, vare sig i riksdagen som helhet eller inom s-riksdagsgruppen, där motionärerna utgjorde 24% (av totalt 185 s-riksdagsmän hade 45 skrivit på motionen). Visserligen fanns i de socialdemokratiska partileden ett betydligt större stöd för atomvapenmotståndarna än vad riksdagens sammansättning visade, enligt Nilsson Hoadleys undersökning av atomvapenmotståndet i partidistriktet (s 88–103). Det är därmed inte sagt att det fanns ett öppet och samlat motstånd, en opinion som var beredd att stiga fram i ljuset och (dessutom anförd av det i partiet hårt kritiserade kvinnoförbundet) våga en konfrontation med partiledningen. En så djärv utmaning av maktordningen var knappast realistisk. Det är möjligt att situationen hade varit annorlunda om kvinnoförbundet haft stöd av övriga sidoorganisationer, men så var inte fallet. SSU var 1958 på väg mot ett nej, men det hindrades med partiledningens goda minne av Olof Palme, enligt Möller, 1986, s 474 (jfr Björn Elmbrant, 1989, s 38); se även Harald Lundberg, 1988, s 215–219 och Barbro Alving, 1992, s 225f. Oppositionen var, som Inga Thorsson uttryckte det vid en intervju, ingen "bullrande opinion" som villigt poserade som atomvapenmotståndare tillsammans med kvinnoförbundet. Bandad intervju 12/9 1992.

102. Något som åtminstone till en del lyckades och gav resultat när statsutskottet 1958 gav stöd åt motionärerna när man skrev att konstruktionsforskning krävde riksdagsbeslut, enligt Zetterberg, 1990, s 57.

103. Nilsson Hoadley, 1989, s 75–85. Här har också riksdagstrycket använts, FK motion 435, AK motion 546, 1958. Motionerna upprepades i samma års B-riksdag, nu med beteckningarna (FK) B 130 och (AK) B 169. Se RD-debatt, särskilt i AK den 30 juli 1958, B 7.

innebar en uppseendeväckande överkörning av en dryg fjärdedel av riksdagsgruppens medlemmar.¹⁰⁴

Motionärernas nederlag hindrade inte att aktionen fick viss effekt på så sätt att kvinnoförbundet fick möjlighet att demonstrera att motståndet mot atomvapen hade växande stöd i partileden. Det som klargjordes var både att oppositionen mot atomvapen i partiet ökat och att den inte enbart bestod av kvinnoförbundets medlemmar. Samlandet av 45 namnunderskrifter under motionen, varav hälften var socialdemokratiska riksdagsmän, var en demonstration av oppositionens styrka. Genom att i riksdagen uppmärksamma den svaga punkten i försvarsberedningens förslag, den om svårigheten att skilja mellan konstruktions- och skyddsforskning, lyckades nejsägarna också visa att ett uppskovsbeslut kunde vara mer eller mindre partiskt. Utan motionen och Inga Thorssons taktiska agerande i riksdagen hade det tveksamma med forskningen sannolikt inte alls blivit uppmärksammat.

Resultatet för kvinnoförbundet blev således en påverkan på debattens inriktning i partiet, något som också fick betydelse när frågan om forskning för konstruktion av atomladdningar, dvs konstruktionsforskning, kom tillbaka i riksdagen våren 1959.¹⁰⁵ För kvinnoförbundet såg det onekligen ut som om den egna linjen fick stöd när riksdagsmajoriteten den här gången – i likhet med kvinnoförbundet och de 45 motionärerna året innan – gick emot regeringen och ansåg att ett förutsättningslöst uppskov *inte* gick att förena med att medel beviljades till konstruktionsforskning. Det som hände var att statsutskottet, som i samband med "de 45s motion" sagt ja till medel till viss forskning, denna gång var mer restriktivt och i sin argumentation närmade sig atomvapenmotståndarna. I utlåtandet skrev utskottet att ett ja till konstruktionsforskning i viss mån kunde ses som ett första, bindande steg också mot ett ja till atomvapen. Kamrarna biföll utskottets utlåtande och ÖB:s begäran om anslag till konstruktionsforskning avslogs av riksdagen, när beslut väl fattades i mitten på maj 1959.

Det innebar att uppskovsbeslutet låg fast och att riksdagen sade nej till militära krav på medel för konstruktionsforskning, som den menade kunde binda för ett ja till atomvapen. För kvinnoförbundet innebar det på våren 1959 att situationen såg ljusare ut än året innan, då medel till viss forskning beviljats med hänvisning till överenskomsten med de borgerliga partierna. Problemet var bara att partiledningen samtidigt påbörjat arbetet med att förankra en annan uppskovslinje, en som innebar uppskov men också ett *ja* till konstruktionsforskning.

104. Enligt Nilsson Hoadleys beräkningar, s 85 samt tab 1.

105. Enligt Nilsson Hoadley, 1989, var det förbundet som låg bakom bildandet av en opinion mot konstruktionsforskning, s 199.

Ny uppskovslinje och skärpta motsättningar

Bakom partiledningens nyorientering fanns en växande oro över den tilltagande polariseringen i atomvapendebatten, både allmänt och i det socialdemokratiska partiet åren 1958–59. Ledande debattörer i partiet på vardera sidan gav ut böcker, både ja-sidans Per Edvin Sköld och nej-sidans Inga Thorsson, liksom Ernst Wigforss, atomvapenmotståndare med stort inflytande i partiet.¹⁰⁶ Atomvapenförespråkarna kände sig hotade i takt med att nya opinionsundersökningar publicerades, som alla visade på ett växande, folkligt motstånd mot atomvapen. Den allt skarpare tonen i debatten drabbade kvinnoförbundet och Inga Thorsson, som genom att de närmast sågs som atomvapenmotståndets ”ansikte” i partiet också blev lätt urskiljbara syndabockar, hudflängda i både borgerlig och socialdemokratisk press.¹⁰⁷ Motsättningarna kom i dagen våren 1959, då ÖB:s krav på konstruktionsforskning diskuterades i riksdagen. Det gällde för partiledningen att snabbt finna en lösning som kunde samla det egna partiet och också godtas av de borgerliga partierna.

När det gäller militärens krav på ytterligare anslag till forskning, var det på hösten 1958 som ÖB med sin begäran på nytt aktualiserat frågan om (o)möjligheten att förena konstruktionsforskning med uppskov om beslut för eller emot atomvapen. Den här gången begärdes anslag för konstruktion av atomladdningar, det som regeringen under vårens debatt om ”de 45s motion” i princip sagt nej till, även om medel till viss forskning beviljats. På direkt fråga i riksdagen hösten 1958 avisade försvarsminister Sven Andersson ÖB:s krav på medel, med motiveringen att en påbörjad forskning om konstruktion av atomladdningar skulle kunna uppfattas som att man också band sig för ett ja till atomvapen. De borgerliga partiledarna protesterade mot den tolkningen, som regeringen då övergav. När frågan på våren 1959 togs upp i riksdagen anklagades regeringen och särskilt Tage Erlander i den intensiva pressdebatten för eftergivenhet gentemot partiets atomvapenmotståndare, enkannerligen Inga Thorsson. Tage Erlander hånades för att han inte ”manligt” talade ut om forskningen, vilket sades bero på att han inte vågade utmana Inga Thorsson. I liberala tidningar skrev man, att ”(m)an får nästan en känsla av att landet styrs av en partipolitisk toffel-hjälte”.¹⁰⁸

106. *Svenska atomvapen?* red av Per Edvin Sköld och *Nej! till svenska atomvapen*, red av Inga Thorsson samt en serie artiklar ur tidningen *Arbetet* av Ernst Wigforss, som samlades i boken *Atomvapen?*

107. Omdömet baseras på pressklipp i Inga Thorssons arkiv samt i kvinnoförbundets arkiv men får väl betraktas som preliminärt. Här behövs mer forskning!

108. *Strängnäs Tidning* 13/3 1959 (cirkulärledare för fp-pressen, enligt okontrollerad uppgift på klippet), Inga Thorssons arkiv vol 15.

De hånfulla tillmälena mot Tage Erlander var kanske en bidragande orsak till att flera socialdemokratiska ledarskribenter i den allt ilsknare pressdebatten fick nog och öppet visade sin irritation över Inga Thorsson, vars sätt att hävda kvinnoförbundets nej till atomvapen ansågs skada partiet. När hon, i samband med publiceringen i mars 1959 av boken *I stället för atombomb* av Per Anders Fogelström och Roland Morell, försvarade pacifisterna blev hon bryskt tillrättavisd i partipressen.¹⁰⁹ Många ansåg att hon hade gått för långt och hon anklagades öppet för att splittra socialdemokratien.¹¹⁰ Konfliktnivån höjdes ytterligare när Inga Thorsson i samband med pacifistdiskussionen frankt förklarade, att hon och kvinnoförbundet inte längre "stillatigande accepterade att bli mästrade av partipress inför offentligheten".¹¹¹ Med den i partiet sedvanliga okänsligheten för kvinnoperspektivet – att Inga Thorsson egentligen sade att kvinnorna vände sig mot att de som kvinnor blev "mästrade" av manliga partikamrater – fick hon till svar att samma regler gällde för henne som för andra debattörer – "den som ger sig in i leken får tåla den".¹¹²

Det var en inställning som obönhörligt ledde kvinnoförbundet på kollisionskurs med partiet. De manliga partikamraternas förväntan om att kvinnorna skulle följa spelreglerna kolliderade med kvinnornas vägran att acceptera regelverket. Kvinnoförbundet ville i stället anpassa spelreglerna till kvinnorna; de ville vara med och bestämma villkoren för sin medverkan i debatten. Problemet var att partistrategin inte räckte till för att ändra villkoren för medverkan.

Kvinnornas inflytande och makt

De socialdemokratiska kvinnornas svårighet att hävda kvinnointresset sammanhängde med det jag tidigare kallat det "demokratiska" (parti)problemet. Med sina 70 000 medlemmar företrädde kvinnoförbundet en stor grupp partimedlemmar. I atomvapenfrågan kunde man till och med se kvinnoförbundet som språkrör för "kvinnorna", kvinnliga atomvapenmotståndare både inom och utom det egna par-

109. Per Anders Fogelström och Roland Morell, *I stället för atombomb*, 1958.

110. Se klipp ur *Västgölademokraten* 18/3 1959, där man i likhet med i *Ny Tid* (t ex 7/3 1959) var ytterst kritisk mot Inga Thorsson (samtdiga klipp i Inga Thorssons samling vol 15). Jfr Nilsson Hoadley 1990, s 123–130. Se även pacifisten Barbro Alving (1992) anmärkning om Inga Thorsson, att det var stiltig att gå emot svenskt atomvapen, men "grovt ologiskt att bara gå emot svenska atomvapen och att hon kommer att hamna mycket långre åt mitt håll, sanna mina ord", s 179.

111. Inga Thorssons samling, vol 15, t ex klipp ur *Svenska Dagbladet* 16/3 1959 och *Arbetsbladet* 17/3 1959. Min kursiv.

112. Det handlar som vanligt om att könskonflikten förnekas genom att man inte låtsas om den och behandlar kvinnor och män som vore villkoren lika. Citat ur *Västgölademokraten* (s) 3/3 1959, Inga Thorssons arkiv vol 15.

tiet. Det var bland kvinnorna det växande motståndet mot atomvapen fanns, enligt opinionsundersökningarna. Mot den bakgrunden är det anmärkningsvärt att kvinnogruppen i debatten inte sågs som en politisk maktfaktor – vilket den faktiskt med tiden blev.

I riksdagen kunde man inte (som på andra håll i debatten) bortse från kvinnoopinionen, även om man inte direkt talade om könsintressen. I den socialdemokratiska riksdagsgruppen undvek man att problematisera det faktum att gruppens kvinnor och män hade olika inställning till atomvapnet. Därmed undveks könsproblematiken och kvinnornas "demokratiska problem", dvs svårigheterna att hävda kvinnointressen blev, liksom problemet med kvinnornas underrepresentation i riksdag och parti, en slags "icke-frågor" som aldrig kom upp på den politiska dagordningen. Det sågs helt enkelt inte som något problem att 92% av kvinnorna i den socialdemokratiska riksdagsgruppen motionsvis uttryckte en annan uppfattning än partiledningen, mot 15% av männen.¹¹³

Det fanns i partidistriktet – vars styrelser svarade för nominering av kandidater till andra kammaren – ett betydande atomvapenmotstånd.¹¹⁴ De socialdemokratiska riksdagsmän som skrev på s-motionerna mot atomvapen i allmänhet hade stöd av sina distriktskongresser, medan motsvarande samband mellan distriktskongress och motionsundertecknande i stort sett saknades när det gällde kvinnorna.¹¹⁵ Det innebar att de socialdemokratiska riksdagskvinnorna följde kvinnoförbundets linje, något som sannolikt sammanhängde med att de var kvinnoklubbister och att det var kvinnoförbundet som stått bakom deras kandidatur.¹¹⁶

Alla socialdemokratiska riksdagskvinnor utom en var aktiva i kvinnoförbundet. Det var endast två av kvinnorna i s-gruppen som inte stödde "de 45s motion" i riksdagen, Elisabeth Sjövall och Dagmar Ranmark. Dagmar Ranmark, som var ledamot av första kammaren, hade uppdrag

113. Nilsson Hoadley, 1989, tab 1, s 209 (exkl statsråden). I siffror fanns i riksdagens (s)-grupp 25 kvinnor och 160 män, varav 11 manliga och ett kvinnligt statsråd. Statsråden förväntades inte ta ställning för eller emot atomvapen. Om procentalen beräknas på riksdagsgruppen inklusive statsråden blir siffrorna i stället 88% av kvinnorna mot 14% av männen. Det fanns sedan gammalt en oppositionell tradition bland de socialdemokratiska riksdagskvinnorna. Sven Ulric Palme har i en undersökning av partiloyalitet åren 1933–67 konstaterat, att s-kvinnorna i riksdagen överlag (naturligtvis med individuella undantag) varit mindre lojala med regeringen/partiledningen än männen. Det har i första hand gällt kvinnofrågor. Se S U Palme, 1969, s 91f.

114. 20% av ombuden till en tänkt partikongress 1958 var emot uppskov och för nej till atomvapen enl Nilsson Hoadleys undersökning, Nilsson Hoadley, 1989, s 145.

115. Nilsson Hoadley, 1989, s 86 samt 101.

116. På ett undantag när var samtliga s-riksdagskvinnor 1958 med i kvinnoförbundet. Antagandet om stödet är rimligt (om än inte belagt i detta fall) eftersom det vid den här tiden så gott som undantagslöst var kvinnoförbundet som nominerade kvinnliga kandidater.

för sitt kvinnodistrikts VU och var ensam klubbist i riksdagen om att avvika från förbundslinjen.¹¹⁷ Göteborgsläkaren Elisabeth Sjövall var ledamot av riksdagens andra kammare från 1957 och ensam bland riksdagskvinnorna om att *inte* vara medlem av SSKF. Hon var aktiv atomvapenanhängare, så småningom invald för ja-sidan i partiets atomvapenkommitté.

På ett undantag när utgjorde med andra ord de socialdemokratiska riksdagskvinnorna en homogen grupp med starka band till kvinnoförbundet, så starka att de i partiet kanske mer sågs som kvinnoförbundets och kvinnornas företrädare än som folkvalda representanter för olika partidistrikt. De manliga atomvapenmotståndarna i riksdagen, som Nilsson Hoadley kartlagt, framträdde däremot inte som en homogen grupp, vare sig i riksdagen eller i andra partisammanhang. De hade sin förankring i olika partidistrikt och/eller i partiorganisationer som *inte* såsom kvinnoförbundet profilerat sig i atomvapenfrågan. Med undantag för pacifisterna fanns inte heller på andra håll i partiet en lätt identifierbar grupp manliga atomvapenmotståndare. Det ledde till att atomvapenmotståndet inom socialdemokratien i det närmaste kom att bli synonymt med kvinnoförbundet, något som var tydligt i riksdagen, inte minst i samband med "de 45s motion". Det var kvinnoförbundet och Inga Thorsson som gav atomvapenmotståndet i partiet ett kvinnligt ansikte under de debattintensiva åren 1958–59. Något motsvarande manligt (s)-ansikte som symboliserade atomvapenmotståndet fanns inte, pacifisterna utmärktes av sin pacifism, inte av sitt atomvapenmotstånd. Atomvapenanhängarna i partiet hade ett ansikte i den stridbare Per Edvin Sköld, men varken i partiet eller i den allmänna debatten fanns bland männen en identifikation med alla män, motsvarande den som fanns bland kvinnorna. De kvinnliga atomvapenmotståndarna identifierade sig med alla kvinnor, medan manligt kön i debatten var "neutralt och omarkerat".¹¹⁸ I och med att det endast var kvinnor som i debatten var synliga som könsvarsel kunde både könskonflikten och den manliga dominansen förbli "icke-frågor". I stället blev problemet kvinnorna, både i den allmänna debatten och inom det socialdemokratiska partiet.

När debatten om atomvapen intensifierades kring kravet på konstruktionsforskning uttryckte alltfler socialdemokrater oro över partiets splittring i frågan. Kvinnoförbundet kritiserades ofta för att det

117. Nilsson Hoadley, 1989, s 86. Ranmark hade enligt vad jag kunnat finna inga andra uppdrag för SSKF än det Nilsson Hoadley nämner (medlem av VU i sitt kvinnodistrikt), men hon var, enligt en artikel i *Morgonbris* i samband med att hon valdes in i riksdagen, starkt engagerad i kvinnofrågor, *Morgonbris* 1956:2, s 4.

118. Bergman-Claeson, 1994, s 81ff. Hon tillägger att det kan ses som en bekräftelse på att den dominerande diskursen är manlig. Hon visar med ett exempel från debatten hur kvinnor kategoriseras på grundval av kön, medan män kategoriseras på grundval av kompetens.

även efter 1958 års uppskovsbeslut fortfor att hävda sitt nej till atomvapen, något som ansågs ytterligare öka splittringen. Många menade att förbundet brast i lojalitet med partiet. Det var som om den med tiden växande oron över svårigheterna att komma fram till en lösning projicerades på kvinnoförbundet, som så att säga bar konflikten i partiet. Det handlade då inte i första hand om sakfrågan, inställningen till atomvapen, utan mer om att kvinnoförbundets självständighetsstrategi – vägran att ge upp kampen – sågs som ett hot mot partiets enighet. Det var emot spelreglerna, kvinnorna gjorde fel, sade man i partipressen, och menade att kvinnorna skulle ändra sig.

Såvitt jag kunnat finna möttes inte atomvapenförespråkarna i partiet av liknande krav på att dämpa tonläget under uppskovstiden, något som sannolikt sammanhängde med att de inte på samma sätt skuldbelades. De ansågs tvärtom ha rätt att gå i svaromål i den debatt de i början inte velat ha, men som kvinnoförbundet initierat. Debatten och konflikten i atomvapenfrågan i partiet blev så att säga kvinnoförbundets "fel". Den i partiet icke erkända könskonflikten osynliggjordes effektivt genom att man inte talade om kvinnorna som intressegrupp, utan om att kvinnoförbundet som sidoorganisation skulle följa partiet. När Inga Thorsson sade att hon vägrade låta sig "mästras" av partipressen handlade det inte bara om förbundet som partiorganisation: det handlade också om en osynlig köns- eller genusordning. Genom att bestämma att den *inte* var ett område för konflikt i partiet¹¹⁹ undvek man nogsamt både i partiledning och partipress att se det som var ett av kvinnornas stora problem: att *männen* ansåg sig ha rätt att tala om för *kvinnorna* vad de borde göra och också förväntade sig att kvinnorna skulle göra som de blev tillsagda.

Konflikten ställdes på sin spets våren 1959, då Tage Erlander arbetade på att utforma den nya uppskovslinje som kunde accepteras både av de borgerliga partierna och det egna partiets ja- och nejsägare. När han testade de nya tankarna på kvinnoförbundet fick han inget gehör. Ur kvinnoförbundets perspektiv handlade det om att partiledningen utsatte förbundet för påtryckningar, som gick ut på att kvinnorna i partiloyalitetens namn skulle ge upp sin kamp för ett nej. När förbundet vägrade ökade påtryckningarna. Bakom maktens kulisser mötte förbundsledningen ett allt större motstånd. Den försiktiga partistrategin, som både givit kvinnoförbundet en plats i debatten och visst inflytande på besluten, räckte inte längre till. Nu var det självständighetsstrategin som sattes på prov.

119. Jfr Gaventa, 1987, (cit efter Lukes): "det effektivaste och mest försåtliga sättet att använda makt är att förhindra att en konflikt över huvud taget uppstår", s 34.

Självständighetsstrategin

Från partiledningens sida gjorde man efter partistyreelsemötet 1956 flera försök att påverka kvinnoförbundets agerande i den känsliga atomvapenfrågan. Det som ur partiledningens synvinkel kunde beskrivas som välmentade aktioner avsedda att rädda partienigheten och undvika konflikt, kunde från kvinnoförbundets sida ses som påtryckningar, som försök att med mer eller mindre tydligt maktspråk förmå kvinnorna att ändra sig. Ser man partiledningens agerande ur ett maktperspektiv handlar det om försök att med olika medel hindra kvinnoförbundet från att hävda sin linje i atomvapenfrågan. Sätten att utöva påtryckning varierade. Det förekom försök att flytta Inga Thorsson från kvinnoförbundets ledning, liksom försök att splittra förbundet. När det inte gick flyttade man diskussionen till en arena där kvinnoinflytandet var begränsat, vilket i sin tur utlöste en kris i kvinnoförbundets verkställande utskott.

"1958, den olycksaliga hösten"

Jag börjar med ett exempel på påtryckning på Inga Thorsson från hösten 1958. Det är ett exempel där tolkningen ingalunda är glasklar. Det handlar om vad som kan ses som ett försök att tysta eller oskadliggöra Inga Thorsson genom att "flytta" henne från kvinnoförbundet till posten som socialborgarråd i Stockholm.

När Inga Thorsson i oktober 1958 var i Genève blev hon per telefon erbjuden posten som socialborgarråd i Stockholm av finansborgarrådet Hjalmar Mehr. Hon tackade först nej, men kände sig tvungen att acceptera sedan Tage Erlander ingripit och sagt att hon inte kunde tacka nej – det var första gången en kvinna erbjöds en så hög befattning i Stockholm.¹²⁰ Det var ytterst motvilligt hon "1958, den olycksaliga hösten" (som hon senare skrev i ett brev), accepterade att tillträda posten som socialborgarråd. Enligt hennes egen uppgift var partiets villkor för tjänsten som socialborgarråd att hon skulle lämna ledningen för kvinnoförbundet.¹²¹ Hon förväntades också lämna sin riksdagsplats. Hon vägrade lämna posten som förbundsordförande, den ville hon behålla eftersom den var hennes plattform i kampen mot atomvapen

120. Intervju med Inga Thorsson 1989 06 12 samt 08/31 1992 (den senare bandad). Samma uppgifter finns hos Lindskog, 1990, s 52. Lindskogs uppgifter bygger också på intervjuer med Inga Thorsson.

121. Det "olycksaliga" låg i att hon blev socialborgarråd, upplyste hon långt efteråt i en intervju (08/31 1992, bandad). Brev från Inga Thorsson till Anna Rudling, 1965 01 30, Inga Thorssons arkiv, vol 24. Jag är väl medveten om att uppgifterna kring utnämningen bygger endast på Inga Thorssons egna uppgifter, men finner ingen anledning att betvivla hennes version. Det har inte varit möjligt att kontrollera om förslaget att lämna ordförandeposten uppfattades som ett villkor också av partiledningen.

och hon behöll riksdagsplatsen mandatperioden ut, dvs till 1960. Det innebar att hon fortfarande kunde leda motståndet mot atomvapen både från kvinnoförbundet och i riksdagen – det som man från partiledningens sida kanske hade hoppats slippa genom att placera henne på borgarrådsposten.¹²²

Utnämningen skedde efter det att Inga Thorsson i riksdagen initierat "de 45s motion" och även om den sågs som en befordran av en av partiets mest framträdande kvinnor, kan naturligtvis också ses som en strategi för att tysta en oppositionell röst i partiet. För den som inte ville ha någon debatt om atomvapen i partiet skulle onekligen vinsten bli dubbel om Inga Thorsson försvann både från kvinnoförbundet och riksdagen till en post där hon inte kunde ta upp atomvapenfrågan. Inga Thorsson lät sig dock inte tystas.

Den nya uppskovslinjen

Den alltmer bekymmersamma splittringen i partiet var som sagt ett skäl till att Tage Erlander i april 1959 började verka för en uppskovslinje i delvis ny tappning. Det var också den linjen han ville förankra och få synpunkter på när han i början av april deltog i ett av kvinnoförbundets styrelsemöten.¹²³ Det var en mycket ovanlig – för att inte säga unik – händelse att partiordföranden kom till ett förbundsstyrelsemöte. Inom förbundsledningen uppfattade man Erlanders ärende som mycket speciellt. Enligt Inga Thorsson och Anna Rudling, redaktör för kvinnoförbundets språkrör *Morgonbris*, ville Tage Erlander tysta kvinnoförbundet och få det att lägga ned kampen mot atomvapen.¹²⁴

Den uppskovslinje han ville pröva hade utvecklats ur det sista årets diskussion om möjligheten att förena uppskovsbeslut med forskning. Partiledningens tidigare vacklande inställning hade bytts mot en mer positiv inställning till forskning i propositionen i januari 1959, där regeringen sade att ett ja till forskning inte behövde betyda ett ställningstagande för atomvapen. När riksdagen på våren 1959 diskuterade samma fråga menade både Sven Andersson och Tage Erlander att uppskov var förenligt med konstruktionsforskning och att det inte innebar att man band sig för ett ja till atomvapen. Det var det synsättet som statsutskottet och riksdagen senare (i maj 1959) gick emot. Där ansåg man

122. Tolkningen av utnämningen är min egen (Inga Thorsson protesterade inte mot den även om hon diplomatiskt bara indirekt bekräftade den genom att nicka instämmande vid vårt samtal 12/9 1992). Hon kände sig tvingad att acceptera posten som borgarråd, efter samtal med i första hand Tage Erlander och Hjalmar Mehr. Bandad intervju 09/12 1992. Se även Lindskog, 1990, s 52. Mer allmänt om utnämningen, se intervjuer med Inga Thorsson i *Dagens Nyheter* 13/10 1958 samt *Tidningen Vi* 25/10 1958.

123. von Sydow, 1978, s 354. Betr den nya uppskovslinjen, jfr även Lindström, 1969, s 312.

124. Enligt uppgift från Inga Thorsson, bandad intervju 08/31 1992; Rudling, 1975, s 50.

tvärtom att konstruktionsforskning ”i viss mån skulle binda landet för anskaffande av atomstridsmedel”.¹²⁵

Om diskussionen dittills hade handlat om att nej-sägarna ville ha garantier för att man inte band sig till ett ja till atomvapen, så innehöll Erlanders nya tankar om uppskov en likartad utfästelse till ja-sägarna. Uppskovet om beslut för eller emot atomvapen skulle stå fast med vad han kallade bibehållen ”handlingsfrihet”, dvs uppskovet fick inte innebära någon försening om man senare sade ja till atomvapen. För att inte bli försenade vid ett ja krävde militären medel till forskning, vilket Erlander enligt memoarerna utlovat: ”(f)orskning om atombomben hade jag alltså ställt i utsikt både till atombombsanhängarna inom partiet och till de borgerliga partiledarna”.¹²⁶ Han tillade att det då ännu var oproblematiskt, eftersom civil och militär forskning sammanföll och det inte handlade om forskning om konstruktion av kärnvapen. Det var kanske en efterhandskonstruktion, det var strängt taget redan vid diskussionen om ”de 45s motion” klart att det inte gick att skilja på civil och militär forskning. Icke desto mindre fann han och Olof Palme en ny lösning på den svåra knäckfrågan om forskning genom att ånyo göra den distinktion mellan forskning till skydd mot atomvapen och forskning för konstruktion av atomvapen, som Inga Thorsson redan 1958 tagit upp i riksdagen. Forskningen skulle, skrev Erlander i memoarerna ”drivas i syfte att ta reda på bombens verkningar för att härigenom få ett grepp om hur *skyddet* mot atombomben skulle byggas upp”.¹²⁷ Det hindrade inte att han var väl medveten om att det egentligen inte gick att skilja på skydds- och konstruktionsforskning.

Tage Erlanders medverkan vid kvinnoförbundets styrelses möte den 6 april 1959 var extraordinär. Det förekom såvitt jag kunnat finna varken förr eller senare under Inga Thorssons tid som förbundsordförande, att partiordföranden deltog i ett kvinnoförbundets styrelsemöte.¹²⁸ Vad som avhandlades på mötet finns det olika uppgifter om och det källmaterial jag haft tillgång till är inte entydigt. Protokollat från förbundsstyrelsens möte den 6/4 1959 noterar endast under rubriken

125. Cit från statsutskottets utlåtande efter Nilsson Hoadley, 1989, s 147. Redogörelsen bygger på Nilsson Hoadley, s 105–07 och 146f.

126. Erlander, 1976, s 96. Jfr von Sydow, 1978, s 352–58. Även om jag här citerar Erlander använder jag inte honom som enda källa, skildringen baseras också på läsning av Nilsson Hoadley, von Sydow, Ruin och Möller. Mitt syfte här är inte att säga hur det egentligen var, utan snarare att belysa maktspelet genom att återge uppgifter lämnade av både Erlander och Inga Thorsson/kvinnoförbundets styrelse.

127. Erlander, 1976, s 96. Jfr Nilsson Hoadley, 1989, som redogör för förslaget sådant det såg ut när Sven Andersson i juni presenterade det för atomvapenkommittén, s 149f.

128. Enligt uppgift också från Inga Thorsson, bandad intervju 1992 08 31. I Inga Thorssons almanacka för den 6/ 4 1958 noteras bara att VU och förbundsstyrelsen hade möte och ”Tage kl 15”. Serien dagböcker och almanackor (vol utan signum) 1934–1960, Inga Thorssons arkiv.

"Aktuella politiska frågor", att Tage Erlander informerade om bland annat atomvapenfrågan och att diskussionen var "livlig".¹²⁹ I sin dagbok skrev Tage Erlander (enligt Björn von Sydow) att kvinnoförbundets styrelse inte verkade vara emot det föreslagna uppskovet.¹³⁰ Han skrev också att kvinnoförbundets styrelse var "synnerligen kritisk mot vad andra i partiet tyckte om kvinnoförbundets atomförsvarspolitik". Sannolikt avsågs här den "debatt om kärnvapendebatten", som pågick i partileden, där förbundet kritiserades och ansågs splittra partiet när det trots uppskovsbeslutet fortsatte att hävda sitt nej till atomvapen.¹³¹

I ett många år senare skrivet föredrag, som samtidigt var ett tidigt utkast till memoarernas avsnitt om atomvapenfrågan, gav Erlander en delvis annan bild av mötet. Han beskrev hur han för förbundsstyrelsen understrukt att valfriheten, dvs uppskov med beslut för eller emot svenskt atomvapen, inte skulle få försena eventuellt framtida beslut *för* kärnvapen. Valfriheten måste bibehållas om inte annat för "trovärdighet gentemot de borgerliga". Han fortsatte: "Det var en komplikation och jag försökte klargöra denna för kvinnoförbundets styrelse men misslyckades. Att ta strid om dessa tekniska frågor föreföll mig helt utslutet". Med uttrycket "dessa tekniska frågor" avsågs sannolikt det som samtidigt var tvisteämnet i riksdagen och annorstädes, nämligen om man skulle tillåta konstruktionsforskning och om det gick att skilja på skyddsforskning och konstruktionsforskning.¹³²

Tage Erlanders anteckningar kan naturligtvis tolkas okomplicerat, som att avsikten med hans besök var att testa den nya uppskovslinjen på kvinnoförbundets styrelse. Resultatet blev, enligt Erlanders notering, att kvinnoförbundet kunde tänka sig uppskov, men att han inte lyckades övertyga dem om att forskning skulle tillåtas.¹³³ Det som komplicerar bilden är att Inga Thorsson och Anna Rudling uppfattade Erlan-

129. SSUF FBS-protokoll 6/4 1959, paragraf 11.

130. Enligt uppgift hos von Sydow, 1978, s 354.

131. Första citatet efter von Sydow, s 354. Den "debatt om kärnvapendebatten" som fördes i partiet behandlas av Inga Thorsson i ett brev till partistyrelsen i juni 1959. Citat från Inga Thorssons/VU:s brev den 30/6 1959 till partistyrelsen. Jag återkommer nedan till brevet och debatten.

132. Föredrag, "Försvarshögskolan den 12 mars 1975", s 23, som enligt följebrev till Inga Thorsson daterat 25/3 1975 skulle ses som ett första utkast till ett memoarkapitel om atomvapendebatten, Inga Thorssons arkiv, vol 18. Diskussionen om forskningen, se Ruin, 1986, s182f och von Sydow, 1978, s 354f.

133. Det finns anledning att hantera Erlanders uppgifter med viss försiktighet, det är rätt troligt att det finns en del fel i kronologin här. Erlander sammanfattar på några få rader det som blev resultatet av den diskussion som fördes under sommaren och hösten i atomvapenkommittén, dvs delvis *efter* mötet med kvinnoförbundets styrelse. Någon uppgift om att de tekniska frågorna diskuterades i detalj och att den nya uppskovslinjen var definitivt utarbetad redan i april inför mötet med kvinnoförbundets styrelse finns inte, såvitt jag vet. Jag har inte haft tillgång till dagboken, utan förlitar mig på den här punkten på von Sydows och Ruins studier av dagboken. Det förefaller inte sannolikt att de skulle ha utelämnat något i sammanhanget viktigt.

ders visit på ett helt annat sätt. Inga Thorsson sade många år efteråt att Erlander kom för att "prata kvinnorna till rätta".¹³⁴ När jag (ännu senare) frågade henne om Erlanders avsikt, svarade hon att han "trodde att han skulle kunna övertyga några i förbundsstyrelsen om att den ledning jag utövade var fel", och tillade att styrelsen varit helt oförstående.¹³⁵

Enligt Anna Rudling var avsikten med Erlanders besök att förmä förbundet att lägga ned sin kamp mot atomvapen. I sin bok *Kampen mot atomvapen* (från 1975) skriver hon:

"Han kom för att övertala förbundet att lägga ner vapnen så att säga. Han hade inte haft ett begrepp om hur enig förbundsstyrelsen var. Han blev ganska tagen när förutom Inga Thorsson hela förbundsstyrelsen argumenterade emot honom."¹³⁶

Anna Rudling nämnde inget om uppskovslinjen, utan det som Inga Thorsson uppfattade som ett ifrågasättande av hennes ledarskap blev för Anna Rudling ett försök från Erlanders sida att få förbundet att "lägga ned vapnen". När det några månader senare uppstod en konflikt i kvinnoförbundets VU och bönen om att lägga ned vapen kom tillbaka, denna gång från en av VU:s egna, ligger det nära till hands att se det som en bekräftelse inte bara på att partiledningen och kvinnoförbundet hade hamnat på kollisionkurs, utan också på att det låg något i Inga Thorssons och Anna Rudlings tolkning av orsaken till Erlanders visit. Det var VU:s vice ordförande, Annie Wallentheim, som i juni anmälde att hon var emot att fortsätta kampen. Hon ansåg att partiet skadades av kvinnoförbundets nej. Eftersom Annie Wallentheim var med i partistyrelsen kände hon väl till Tage Erlanders och partiledningens inställning i frågan. Som partistyrrelseledamot var hon kanske också mer mottaglig för påverkan från Tage Erlander, än kamraterna i förbundsstyrelsen.

Om det nu var så att Erlander i början av april kom för att tala kvinnorna "till rätta", var det ett försök som inte lyckades. Varken Inga Thorsson eller förbundsledningen fann våren 1959 någon anledning att ge upp kampen. Atomvapenmotståndet i landet ökade och när riksdagen i maj indirekt kom att stödja kvinnoförbundets linje genom att säga ja till uppskov men nej till forskning, föreföll det som om det var kvinnoförbundets uppskovslinje som var den vinnande.

Men lika bestämd som kvinnoförbundets styrelse var i sin vägran att "lägga ned vapen", var partiledningen i sin önskan att lägga fast den nya uppskovslinjen. Det faktum att Tage Erlander möjligtvis hade missbedömt både kvinnoförbundets styrelses enighet och övertygelse och atomvapenmotståndet i riksdagen, hindrade inte partiledningen (här var Sven Andersson, Tage Erlander och Olof Palme huvudaktörer)

134. Citat efter Lindskog, 1990, s 78.

135. Bandad intervju med Inga Thorsson 12/9 1992. Jfr Lindskog, 1990, s 78.

136. Rudling, 1975, s 50f.

från att presentera ett förslag om uppskov med konstruktionsforskning också i atomvapenkommittén. Det innebar att diskussionen om anslag till forskning flyttades, från den alltmer atomvapenfientliga riksdagen till den partiinterna, mer atomvapenvänliga atomvapenkommittén, där de sista, avgörande diskussionerna tog vid.¹³⁷

När uppskovslinjen diskuterades i atomvapenkommittén fick Nancy Eriksson ett vredesutbrott, som blivit mycket omskrivet. Enligt Tage Erlander var Nancy Erikssons utbrott "förskräckligt", fyllt av "kränkande beskyllningar" och "osammanhängande bittra anklagelser framförda i en enda orgasm utan återhämtning".¹³⁸ Erlanders skildring av den erikssonska vreden har till stor del präglat bilden av kommittén som en församling, där kvinnorna grälade mest och värst. Det handlar om den tredje fasen i atomvapenstriden för kvinnoförbundets del. Om den första fasen handlade om rätten att i partistyrelsen hävda ett nej till atomvapen och den andra fasen om att i riksdagen få inflytande på partiets uppskovslinje, så inleddes den tredje och sista fasen med en öppen konflikt i atomvapenkommittén. Trots partiledningens påtryckningar vägrade kvinnoförbundet fortfarande att lägga ned sin kamp mot atomvapen.

Atomvapenkommittén

Partiets atomvapenkommitté hade tillsatts i början av november 1958 för att "studera frågan om en svensk atombeväpning".¹³⁹ Det faktum att man i partistyrelsen blev tvungen att tillgripa votering när kommitténs ledamöter skulle utses var ett tecken på att motsättningarna i atomvapenfrågan var stora. Partiets verkställande utskott hade på partistyrelsens uppdrag lämnat ett förslag till sammansättning av kommittén. Förslaget var brett, där fanns representanter för partiet, regeringen, riksdagsgruppen, sidoorganisationerna, LO.¹⁴⁰ Kvinnoförbundet, som hos partistyrelsen hade begärt att få med två representanter, utsåg Inga Thorsson och Nancy Eriksson.¹⁴¹ Bland de totalt 18 ledamöterna fanns tre kvinnor. Den tredje kvinnan var Elisabet Sjövall, som tillsammans med Per Edvin Sköld och Bo Siegbahn representerade anhängarsidan.¹⁴² Valet av Bo Siegbahn var omstritt. Han fanns inte med på VU:s

137. Flyttningsstrategi hade partiet som sagt försökt med också när det gällde Inga Thorssons person genom att erbjuda henne posten som socialborgarråd i Stockholm 1958. Strategin att flytta frågor (eller personer) kan med Gaventa (1987) ses som en maktmekanism.

138. Cit efter Ruin, 1986, s 183. Jag återkommer till citatet längre fram i texten.

139. Enligt förordet till kommitténs rapport *Neutralitet, försvar, atomvapen*. Om kommitténs bildande, se Möller, 1986, s 474.

140. SAP PS-protokoll 4/11 1958 § 38; Nilsson Hoadley, 1989, s 135f.

141. SSKF VU-protokoll 11/10 1960. Uppgiften om kvinnoförbundets brev till partistyrelsen om att få två representanter i kommittén finns hos Nilsson Hoadley, 1989, s 135.

förslag till kandidater, utan lanserades av atomvapenanhängarna som motvikt mot Rickard Sandler, som Ulla Lindström och Inga Thorsson ville ha med. Siegbahn valdes in i kommittén först efter votering.¹⁴³

Elisabet Sjövals inval i kommittén var inte uppskattat inom kvinnoförbundet. Hon var ensam bland riksdagskvinnorna om att *inte* vara medlem av SSKF. Hon var sedan 1957 ledamot av riksdagens andra kammare, hon valdes 1958 in i atomvapenkommittén och blev 1960 också invald i partistyrelsen, vilket vid den här tiden var en anmärkningsvärt snabb partikarriär för en kvinna. Sjövall var en av få kvinnor som profilerat sig som atomvapenanhängare i partiet. Hennes inval kunde mycket väl tolkas som en både utmanande och splittrande härskarteknik, som vore avsikten att försvaga och osynliggöra kvinnoopinionen genom att visa att den var splittrad.¹⁴⁴ Det ser ut som om Sjövall invaldes tillsammans med ja-sägarna Per Edvin Sköld och Bo Siegbahn för att balansera nejsidans Inga Thorsson, Nancy Eriksson och Östen Undén. Kommitténs övriga ledamöter var betydligt mer neutrala. Enligt Nilsson Hoadley pekade sammansättningen av kommittén på en kompromisslösning.¹⁴⁵ Det hindrar inte att de kvinnliga nej-sägarna kände sig i underläge i kommittén, där de ansåg att ja-sägarna dominerade tillsammans med dem som kunde förväntas lojalt följa partiledningen, oavsett dess rekommendation.¹⁴⁶

När atomvapenkommitténs arbete skildrats har Tage Erlanders strävan att nå enighet om uppskov om beslut om svenskt atomvapen fokuserats. Tage Erlander, Sven Andersson och Olof Palme, sekreterare i kommittén, kom med möda fram till den nya uppskofs- och forskningslinjen. Forskningen blev en omstridd punkt också i kommittén där knäckfrågan var om det gick att skilja på forskning som gällde konstruktion av kärnvapen å ena sidan och forskning som gällde skydd mot atomvapen å den andra sidan. Gränsen var oskarp och försköts under diskussionens gång, men till slut kunde man i kommittén enas både kring uppskov om beslut om atomvapen och om forskning. Förutsättningen från båda sidor var att beslutet att säga ja till forskning inte var bindande för vare sig ett ja eller ett nej till anskaffande av atomvapen.

142. Nilsson Hoadley, 1989, s 135.

143. SAP PS-protokoll 4/11 1958 § 38; Nilsson Hoadley, 1989, s 136.

144. Intervju med Inga Thorsson 1992 09 12 (bandad), som hade starka personliga skäl till sitt ogillande av valet av Sjövall. Jfr kommentar hos Ulla Lindström, 1969, s 315. Sjövals inval i partistyrelsen 1960 är intressant med tanke på hur svårt det var att vid den här tiden få in kvinnor i partistyrelsen. Hennes inval berodde sannolikt inte på att man ville ge inflytande åt Göteborgs partidistrikt, som hon företrädde, eftersom opinionen där var mot atomvapen (SAP PS-protokoll 16/1 1960 § 3; Nilsson Hoadley, 1989, s 139f).

145. Nilsson Hoadley, 1989, s 136 med hänvisning också till Olof Ruin.

146. Intervju med Inga Thorsson 1992 09 12 (bandad); Eriksson, 1985, s 160; Lindström, 1969, s 317.

Tage Erlander uttryckte i memoarerna stor lättnad över att i den nya uppskovslinjen ha funnit en möjlig, enande lösning. Det mötte inga svårigheter att få med de borgerliga partiledarna på den nya varianten av uppskov. I kommittén var däremot motsättningarna ledamöterna emellan stora och Tage Erlander upplevde uppgiften att ena gruppen som nära nog omöjlig.¹⁴⁷ Problemet låg i att övertyga det egna partiets nejsägare och framför allt att få med den bestämde nej-sägaren Östen Undén på uppskovslinjen.¹⁴⁸ Det gällde särskilt efter det att riksdagen i maj förordat uppskov *utan* forskning. Atomvapenmotståndarna hade inget att vinna på den nya uppskovslinjen jämfört med riksdagsbeslutet. Det hade däremot anhängarna, som genom Erlanders förslag skulle få både uppskov *och* konstruktionsforskning.

Vredesutbrottet

Atomvapenmotståndarna Östen Undén, Inga Thorsson och Nancy Eriksson hade lämnat "ett stormigt sammanträde i Saltsjöbaden".¹⁴⁹ Det var på samma möte som Nancy Eriksson fick sitt omskrivna vredesutbrott. Det kom efter det att försvarsminister Sven Andersson presenterat det för henne helt okända, nya uppskovsförslaget, som gick ut på att kommittén skulle stödja ett redan planerat program för konstruktion av atomladdning och för så kallad skyddsforskning. Programmet skulle starta redan kommande budgetår och totalt kosta 630 miljoner kronor, varav drygt 11 miljoner första året. Det var ett ambitiöst program och det blev genast hårt kritiserat av nejsägarna i kommittén, som menade att detta var liktydigt med ett ja till atomvapen. Det förnekade Sven Andersson. Enligt honom innebar ett beslut om forskning inte ett ja till atomvapen, frågorna kunde mycket väl hållas åtskilda.¹⁵⁰

147. Ruin, 1986, s 182. Större delen av kommitténs medlemmar föreföll beredda att stödja uppskovet. Jfr Lindström, 1969, s 317.

148. von Sydow, 1978, s 355ff.

149. Erlander, 1976, s 95. Se även Lindström, 1969, s 312ff samt Möller, 1986, s 477ff. Här förefaller det som om Erlander blandat ihop två tillfällen när han säger att Undén, Thorsson och Eriksson i vredesmod lämnade sammanträdet den 28 april (Erlander, 1976, s 95). Uppgiften finns inte på annat håll, i stället talar t ex Inga Thorsson om hur hon i sällskap med Undén och Eriksson lämnade kommittén och vägrade övernatta i Saltsjöbaden vid mötet i juni 1959 (Rudling, s 82; i sin almanacka har Inga Thorsson noterat den 14-15/6 som mötesdagar). Om det också i april förekom att ett möte lämnades i ilska är det såvitt jag kunnat finna inget som övriga författare tagit upp. Jag fördjupar mig inte här i frågan om Erlander gjort en feldatering, utan nöjer mig med att konstatera att oenigheten i atomvapenkommittén fick Nancy Eriksson och Inga Thorsson att följa med Östen Undén i bil till Stockholm efter junimötets första dag, trots att Inga och Nancy båda haft för avsikt att övernatta i Saltsjöbaden med övriga kommittéledamöter. Enligt Inga Thorsson (bandad intervju med förf 12/9 1992) orkade de inte stanna efter att ha blivit utsatta för mycket hätska angrepp. I atomvapenkommittén var majoriteten för atomvapen, berättade hon, inte så mycket av "övertygande sakskaäl" utan för att "partiloyaliteten krävde det". De tre for ut nästa morgon igen till det fortsatta sammanträdet.

150. Nilsson Hoadley, 1989, s 149ff; Lindström, 1969, s 314ff.

Nancy Erikssons ilska vid Sven Andersson presentation av förslaget i atomvapenkommittén bör ses mot bakgrund av att frågan om anslag till konstruktionsforskning tidigare hade tröskats fram och tillbaka i riksdagen, med den till slut för kvinnoförbundet tämligen lyckosamma lösningen med ett avslagsbeslut i maj. För Nancy Eriksson kom förslaget att atomvapenkommittén nu skulle rekommendera den forskning, som riksdagen bara en dryg månad tidigare sagt nej till som en obehaglig överraskning, och hon kände sig grundlurad.¹⁵¹ I atomvapenmotståndarnas ögon förde försvarsministern fram det som ditills varit högerns linje i frågan.¹⁵² När partiledningen nu dessutom bytte arena och *flyttade* frågan från den nej-sägande riksdagen till den (enligt kvinnorna) presumtivist ja-sägande atomvapenkommittén, tappade Nancy Eriksson tålamodet. Hon misstänkte en konspiration mellan atomvapenanhängarna och partiledningen bakom ryggen på atomvapenmotståndarna. Hon befarade på allvar att hon och Inga Thorsson skulle bli överkörda, och det med partiledningens goda minne. Känslan av svek gav bränsle åt Nancy Erikssons ilska.¹⁵³ Efteråt beklagade hon sitt vredesutbrott. Enligt Ulla Lindström var Nancy Eriksson "förtvivlad" när hon ringde och för henne berättade vad som hänt på mötet.¹⁵⁴

Inga Thorsson har beskrivit att stämningen vid atomvapenkommitténs möte den 14–15/6 var sådan att hon och Nancy Eriksson inte som planerat orkade övernatta i Saltsjöbaden tillsammans med de "mycket hätska anhängarna".¹⁵⁵ Nancy Eriksson beskriver inte den delen av episoden på samma sätt, men nämner en del av de svårigheter hon upplevde som atomvapenmotståndare; hur hon fick gliringar och uppmaningar att släppa sin inställning.¹⁵⁶ Även Ulla Lindström, som fick rapporter från mötet, var allvarligt oroad och drog slutsatsen att hon måste göra en markering, kanske t o m avgå om partiet svek kvinnorna:

"Jag i min tur representerar de socialdemokratiska kvinnorna i regeringen. Jag delar hundra procentigt kvinnoförbundets uppfattning i sakfrågan. Om denna uppfattning

151. Eriksson, 1985, s 160; Jfr Lindström, 1969, s 314, där hon skriver att Nancy Eriksson blivit "upprörd över atomvapenanhängarnas mullvaderi"; Ruin, 1986, s 183.

152. Dvs, det var Inga Thorsson som formulerade den kritiken, enl Nilsson Hoadley, 1989, s 150; jfr von Sydow, 1978, s 357.

153. Eriksson, 1985, s 159f. När Nancy Eriksson skildrade händelsen i sina postumt utgivna memoarer blandade hon ihop både dag för grälet och vilka som var med. Hon skriver att Erlander inte deltog när hon fick sitt vredesutbrott, men Tage Erlander var enligt egen utsago närvarande och har också skildrat episoden i sin dagbok. Tage Erlander har förlagt händelsen till den 15/6, inte 17/6 som Nancy Eriksson gjorde. Erlanders datum är det rätta, bekräftat också i Inga Thorssons almanacka. Jfr von Sydow, 1978, s 356f och Nilsson Hoadley, 1989, s 149f.

154. Lindström, 1969, s 314.

155. Lindskog, 1990, s 74; Jfr Rudling, 1975, s 82. Bekräftas i bandad intervju med Inga Thorsson 12/9 1992.

156. Eriksson, 1985, s 155.

nonchaleras, har jag ett renlighetsbehov av att protestera på något sätt – reservera mig mot ett regeringsbeslut om militär atomforskning eller avgå.¹⁵⁷

När Tage Erlander i sina memoarer såg tillbaka på episoden visade han förståelse för kvinnornas känsla av att vara svikna och övergivna.¹⁵⁸ Omedelbart efter bråket antecknade han också i sin dagbok vad som hänt. Bilden av Nancy Eriksson präglades av inlevelse, även om den knappast var smickrande i det avsnitt som redan återgivits:

”De (dvs atomvapenmotståndarna, i första hand Inga Thorsson och Nancy Eriksson, min anm) har tydligen utgått ifrån att min kritiska inställning till atomvapen skulle leda till ett negativt beslut. De känner sig överrumplade. Deras ledsnad över vad de anser vara ett oklokt beslut ökas av den moraliska indignation som mitt 'svek' vällar. Jag förstod inte detta förrän jag hörde Nancy igår. Hennes anförande var ju förskräckligt. Fyllt av de mest kränkande beskyllningar, osammanhängande bittra anklagelser framförda i en enda orgasm utan återhämtning. Men när jag sökte efter motiven förstod jag att det inte var utslag av sadistisk vällust utan av maktlös ledsnad. Har man förstätt det och vet hur partihängiven Nancy är har man svårt att låta bli att göra något för att lugna henne. Eller åtminstone för att få henne att förstå att jag inte har försökt att föra henne bakom ljuset genom att bakom kvinnornas och Undéns rygg skapa en majoritet för bifall till atomvapen.”¹⁵⁹

I memoarerna skrev Erlander ungefär på samma sätt om kvinnornas reaktion. De hade: ”fått den uppfattningen att jag och de andra i partiledningen höll på att svika kvinnorna i partiet, *att vi fifflade för att genom forskningsanslagen driva igenom ett positivt beslut i atomvapenfrågan*. Att det inte fanns ett spår av sanning i detta påstående visste inte Inga Thorsson och Nancy Eriksson då.” Han tillade, med efterhandsperspektiv, att han och Inga Thorsson kommit till samma slutsats: det gällde att hålla samman partiet.¹⁶⁰

Att kvinnoförbundets representanter tyckte sig ha skäl till oro över inställningen i atomvapenkommittén illustreras av den sammanställning Ulla Lindström gjorde efter att hon fått statsministerns information vid en regeringslunch: ”3 klart mot militär atomforskning, 2 beredda att avvakta en formulering, som håller vägarna öppna, och 13 redo att strax följa partiordföranden i hans intentioner”.¹⁶¹ Ulla Lindström var av allt att döma väl informerad, hon hade fått skildringar från atomvapenkommitténs möte också av Undén.¹⁶² Hon var kritisk mot vad hon uppfattade som Erlanders vankelmod och eftergift mot aggressiva anhängare till atomvapen. Hon menade att Erlander i stället borde söka stöd i den majoritet mot atomvapen som troligen fanns bland väl-

157. Lindström, 1969, s 318.

158. Erlander 1976, s 95 och 97.

159. Cit efter Ruin, 1986, s 183.

160. Erlander, 1976, s 97. Min kursiv. Björn von Sydow ger en bild av vad som hände på mötet den 14/6 1959 som ligger mycket nära Tage Erlanders, von Sydow, 1978, s 357. Jfr även Yngve Möller, 1986, s 477ff.

161. Lindström, 1969, s 317.

162. Ibid, s 314. Tage Erlander noterar som sagt i sina memoarer att Ulla Lindström var ”väl informerad” och att hennes skildring av det ”yttre händelseförloppet” i atomvapenkommittén enligt hans sätt att se var ”korrekt”, Erlander, 1976, s 95.

jarna.¹⁶³ I sin dagbok nämner också Ulla Lindström att man i kvinnoförbundets VU diskuterat möjligheten att föreslå folkomröstning.¹⁶⁴

Ser man ur kvinnoförbundets perspektiv på partiledningens agerande våren 1959, så upplevdes Tage Erlanders besök vid förbundets styrelsemöte i april som ett försök att få förbundet att lägga ned kampen. När sedan frågan om forskning flyttades, från den atomvapen-negativa riksdagen till den mer positiva atomvapenkommittén, såg kvinnorna det som ytterligare ett sätt att begränsa deras inflytande. I den slutna atomvapenkommittén, som var sammansatt efter partiets vanliga representationsregler, var det ännu svårare att hävda kvinnointresset än i riksdagen, där s-kvinnorna trots allt utgjorde en grupp och debatten var offentlig. Detta underströks av att ja-sägaren Elisabet Sjövall valts in som tredje och sista kvinna i atomvapenkommittén, något som i kvinnornas ögon såg ut som en splittrande härskarteknik och som en demonstrativ markering av att kön inte var bas för intresse. Inför den nya uppskovslinje som partiledningen förelade atomvapenkommittén kände sig kvinnoförbundets representanter alltmer maktlösa och de upplevde att risken för att de skulle bli överkörda var stor.

Påfrestningen på förbundsledningen ökade ytterligare direkt efter mötet i Saltsjöbaden. Då bar nämligen Tage Erlanders försök i april att så split i kvinnoförbundets ledning frukt. Annie Wallentheim deklarerade att hon i likhet med Tage Erlander ansåg att det nu var dags för kvinnoförbundet att lägga ned kampen mot atomvapen.

Lojalitetskonflikt

Bland de forskare som närmast sig konflikten i atomvapenkommittén är Karl Molin den ende som anlagt ett kvinnoperspektiv och framhållit att kvinnoförbundets självständighet tycks ha verkat provocerande på den mansdominerade atomvapenkommittén. Molin skriver om kvinnoförbundets åsikt att kärnvapenfrågan var en samvetsfråga, som var och en måste få ta ställning till oberoende av majoritetsbeslut i partistyrrelse och riksdagsgrupp:

”Uppenbarligen hade flera i studiegruppen svårt att acceptera att kvinnorna egenmäktigt beviljade sig dispens från disciplinkravet. Misstron inom gruppen var stor vid sommarens och höstens sammanträden, med kränkande beskyllningar och hastiga uppbrott som följd. Det slutliga resultatet var en seger för kvinnornas krav på obunden debatt.”¹⁶⁵

163. Ibid, s 317; Ruin skriver om en majoritet atomvapenmotståndare ”ute i partiet”, vilket inte riktigt är samma sak, Ruin, 1986, s 183.

164. Anteckning vid SSKF VU-möte 9/6 1959 samt 22/9 1959, Inga Thorssons arkiv, vol 17. Jfr Inga Thorssons redan återgivna yttrande till Barbro Alving i maj 1958, då Inga Thorsson ansåg sig ha 40% av socialdemokraterna med sig mot atombomben. Se även Lindström, 1969, s 317f.

165. Molin, 1989, som menar att den ”odisciplinerade oppositionen” fick rätt, s 336. Nilsson Hoadley invänder mot Molins sätt att se, s 170 not 171.

Den av Molin omnämnda misstron mot kvinnoförbundets företrädare var ett viktigt skäl för Annie Wallentheim, när hon varnade för ett "svidande nederlag" för förbundet om det tog strid mot partiet i fråga om forskning som villkor för uppskovsbeslut. Wallentheim, som var vice ordförande i kvinnoförbundets VU och enda kvinnan bland de ordinarie ledamöterna i partistyrelsen, var inte lika beredd på konflikt med partiet som övriga VU-ledamöter. För henne var partiloyaliteten ett framträdande hinder, liksom hennes annorlunda bedömning av kvinnoklubbisternas förmåga att stå emot den hårda pressen i partileden. Annie Wallentheim ville att förbundet skulle gå med på den föreslagna forskningen, lägga ned kampen för ett nej och följa partiet.¹⁶⁶

Det som utlöste konflikten i VU var ett förslag till skrivelse, som Inga Thorsson för förbundets VU skrev till partistyrelsen direkt efter Nancy Erikssons vredesutbrott vid atomvapenkommitténs möte i juni 1959. Skrivelsen inleddes med en hänvisning till tidigare överenskommelse mellan förbundet och partiet, som i kvinnoförbundets uttolkning innebar att det i kärnvapenfrågan inte kunde bli tal om någon "partiståndpunkt", som medlemmarna hade att "lojalt följa oavsett personlig uppfattning". Partimedlemmarna måste "förbehållas den oförytterliga rätten att betrakta det som en samvetsangelägenhet", skrev Inga Thorsson och VU. Skälet till att förbundets VU nu vände sig till partiet var att det kommit oroande rapporter om att man på konferenser och kongresser ute i partiorganisationerna spred uppgiften att kvinnoförbundets ståndpunkt innebar risk för splittring av partiet. Hon klargjorde att man inte accepterade att förbundet fick skulden för splittringen och krävde att *partistyrelsen öppet skulle deklarerat, att kvinnoförbundet hade rätt både att ta ställning och att delta i debatten, utan att därför anses illojalt eller splittrande*. Det var därför man nu vände sig till partistyrelsen, som var den instans som införde "representativa företrädare för det samlade partifolket" kunde klargöra vad som gällde och se till att det beskedet spreds vidare i partileden. När man ville informera representativa företrädare för det samlade partifolket handlade det om att med partiledningens hjälp sätta stopp för de anklagelser om splittring som riktades mot kvinnoförbundet i den interna "debatten om kärnvapendebatten".¹⁶⁷

166. Annie Wallentheims brev den 25/6 1959 till Inga Thorsson, Inga Thorssons arkiv vol 17 samt intervju med Inga Thorsson 12/9 1992.

167. SSKF VU:s brev 30/6 1959 till partistyrelsen, bil till SSKF VU-protokoll 31/8 1959. Jfr Nilsson Hoadley, 1989, s 156, om förändringar i olika versioner av skrivelsen. Hon menar att syftet med skrivelsen var att hindra forskning och att kvinnorna vände sig till partistyrelsen för att den var mer kritisk till forskning än atomvapenkommittén (s 152f). Ytterligare ett syfte var att tvinga fram partiledningens stöd mot dem som anklagade förbundet för att splittra partiet. I VU-protokoll den 9 okt 1959 § 3 skrev man: "Förbundet hade i olika sammanhang främst av de sk atomvapenanhängarna anklagats för att med sin aktivitet i kampen mot atomvapen äventyra partiets enighet, och man hade stämplat förbundet som partisplittrare. Av denna anledning hade beslutet om skrivelsen tillkommit, för att klargöra förbundets inställning gentemot dessa anklagelser."

Inom kvinnoförbundets ledning blev man inte enig om brevet. Annie Wallentheim framförde skriftligen sina invändningar mot Inga Thorssons/VU:s skrivelse. Hon var emot varje "lojalitetsresonemang" skrev hon,¹⁶⁸ och framhöll att hon inte kunde skilja frågan om atomupprusting från frågan om partiet och bedömningen av partiets framtid. Det fanns gränser för vad klubbisterna kunde klara, när de hemma i partidistrikt och arbetarekommuner möttes av påtryckningar i form av uppmaningar att tänka om, framhöll Wallentheim. Risken var stor att kvinnorna inte hade kunskap nog för att argumentera för kvinnoförbundets linje, fortsatte hon, och följderna av debatt och strid skulle bli nederlag för kvinnorna. Hon tyckte det var bättre att stödja uppskovs-linjen, även med viss forskning, än att riskera en konflikt med partiet. Varje uppskov och tidsvinst var till nytta, framhöll hon, t o m till priset av viss forskning. Den stora faran var en splittring och försvagning av partiet. Det skulle kunna innebära att Sverige i alla fall fick atomvapen – med ett annat parti i regeringsställning. I stället ville hon att förbundet och Inga Thorsson skulle sluta strida:

"Att vilja är ett, att kunna ibland något helt annat. Vi kan få bittra erfarenheter i denna sak, men det faktum att vi i förbundet försökt hindra en utveckling som vi anser vara olycklig kvarstår, och Din personligt tappra insats länder Dig till en heder som intet kan bortskymma. Men låt oss hoppas och som hittills plädera för vår mening och hoppas på en händelseutveckling som förstärker våra chanser."¹⁶⁹

Avslutningsvis underströk Annie Wallentheim att hon, som var ledamot av partistyrelsen inte kunde "handla så att jag inte är fri att pröva varje situation som kan uppstå".¹⁷⁰

Inga Thorsson var inte beredd att avbryta kampen, tvärtom, hon ville fortsätta kvinnoförbundets strid för ett nej till atomvapen. "Jag hade givit mig in i striden för att vinna", som hon uttryckte det långt senare.¹⁷¹ Den omdiskuterade skrivelsen, daterad den 30/6 1959, sändes till partistyrelsen efter telefonbeslut, där Annie Wallentheim reserverade sig.¹⁷² Det dröjde till oktober innan VU åter diskuterade frågan, i samband med att Annie Wallentheim läste upp sitt brev för VU. Inga Thorsson framhöll då, enligt protokollet, att "viss hänsyn tagits till de av Annie Wallentheim framförda synpunkterna" (vilket var en sanning med modifikation)¹⁷³ och efter diskussion beslöt VU att inte företaga

168. Brev till Inga Thorsson 25/6 1959, förvaras i Inga Thorssons arkiv, vol 17; finns även som bilaga till VU-protokoll 9/10 1959; i originalet står det "lojalitetsresonemang".

169. Ibid.

170. Ibid. Hon hänvisade också till sin position i riksdagen som utskottsmedlem av "1. avd", dvs statsutskottet.

171. Bandad intervju med Inga Thorsson 12/9 1992. Jfr Rudling, 1975, s 80, där Inga Thorsson sannolikt syftar på Annie Wallentheim även om diskussionen i VU där förläggs till 1957 eller 1958, inte 1959, som det bör vara.

172. SSKF VU protokoll 31/8 1959, § 3 med bilaga.

173. Nilsson-Hoadly, 1989, s 157ff.

ytterligare åtgärd i frågan. Annie Wallentheims reservation antecknades till protokollet och därmed betraktades frågan som utagerad.¹⁷⁴ Konflikten hölls så att säga inom VU, den togs inte upp i förbundsstyrelsen och Annie Wallentheim gick inte heller ut med den utanför kretsen av VU-ledamöter. Annie Wallentheim var ”mycket lojal”, som Inga Thorsson många år senare framhöll i en intervju.¹⁷⁵

En öppen konflikt inom förbundsledningen hade vid den här tidpunkten och i rådande debattklimat sannolikt varit helt förödande, både för kampen mot atomvapen, kvinnoförbundet och för Inga Thorsson personligen. Det är mycket möjligt att Annie Wallentheims farhågor delades av åtskilliga kvinnoklubbister ute i landet. Hon var omdömesgill och självständig, hon hade som partistyrseledamot goda kontakter med partiledningen och kände som mångårig medlem av kvinnoförbundets ledning väl till förhållandena i klubbar och distrikt. Hennes oro för att kvinnoklubbisterna lokalt skulle ha svårt att ta strid med manliga partikamrater (tillika äkta män, fäder, bröder, fackliga företrädare och arbetskamrater) var säkerligen väl grundad. Inte ens inom kvinnoförbundet var atomvapenmotståndarna en alltid enig opinion.¹⁷⁶ Kanske var det därför som konflikten i förbundet VU inte redovisades för förbundsstyrelsen, något som Nilsson Hoadley med fog finner anmärkningsvärt.¹⁷⁷ Lika anmärkningsvärt är, att inte heller partistyrrelsen behandlade kvinnoförbundets skrivelse. Partiets verkställande utskott beslöt visserligen remittera skrivelsen till partistyrrelsen, men sedan ”försvann” den. Den kom aldrig upp på partistyrrelsens dagordning, vilket Nilsson Hoadley tolkar som ett avsiktligt sätt att undvika diskussion i partistyrrelsen.¹⁷⁸ På min fråga antog Inga Thorsson att det till lika delar kan ha berott på att det var sommaruppehåll och på att hon och Tage Erlander under sommaren hade upprepade, muntliga överläggningar i frågan.¹⁷⁹ Så kan det naturligtvis vara, även om det förefaller att vara en väl troskyldig tolkning. ”Icke-beslutet”, dvs

174. SSKF VU-protokoll 9/10 1959.

175. Bandad intervju 12/91992.

176. Den handlade om den ”debatt om kärnvapendebatten”, som pågick i partileden och kvinnoklubbisternas förmåga (och vilja) att försvara förbundsledningens nejlinje mot anklagelser om att brista i lojalitet och splittra partiet. Annie Wallentheim hade säkert väl grundade skäl för sin oro för klubbisternas svårigheter att klara en sådan debatt. På den här punkten behövs forskning på distrikts- och klubbnivå. Mitt intryck efter samtal med kvinnoklubbister i olika delar av landet är att de lokala variationerna var stora, både vad gällde kvinnornas engagemang mot atomvapen och det manliga motståndet mot kvinnoförbundets självständighetsstrategi.

177. Nilsson Hoadley, 1989, s 158f. Annie Wallentheim var som Inga Thorsson framhöll mycket lojal och valde att följa sitt samvete utan att öppet ta strid.

178. Jfr Nilsson Hoadley, 1989, s 157.

179. Bandad intervju 12/9 1992. Den enda anteckning jag kunnat finna om möte mellan Inga Thorsson och Tage Erlander i Inga Thorssons almanacka är den 30/6 kl 8.30, Inga Thorssons arkiv. Det hindrar inte att de kan ha haft informella möten och samtal.

det faktum att man i partiledningen inte behandlade kvinnoförbundets skrivelse, kan också ses som ett sätt att utöva makt. Det icke uttalade budskapet var otvetydigt: kvinnoförbundet kunde inte räkna med partiledningens stöd för självständighetsstrategin.

I den mån det inom kvinnoförbundet fanns en opposition mot Inga Thorssons sätt att driva kampanjen mot atomvapen var det inget som kom till offentligheten, klubbisterna var utåt mycket lojala med sin förbundsordförande.¹⁸⁰ Kvinnoförbundets VU innehöll under den hetaste debatten övertygade atomvapenmotståndare, där särskilt Nancy Eriksson och Gunnel Olsson tillsammans med sin ordförande utmärkte sig som eldsjälarna i kampen mot atomvapen. På samma sätt stod en åtminstone utåt obrottsligt enig förbundsstyrelse bakom Inga Thorsson, som Tage Erlander erfor när han på våren 1959 deltog i kvinnoförbundets styrelsemöte.

Vid kongressen 1960 avgick Annie Wallentheim ur förbundsstyrelsen utan att oenigheten mellan henne och Inga Thorsson i förbundets stora fråga läckte ut eller ens skyntade i tacktalen på kongressen.¹⁸¹ Annie Wallentheim fortfor däremot att vara partistyrseledamot.¹⁸² Efter 1960 års partikongress, då uppskovslinjen slagits fast och debatten om atomvapen gick in i en lugnare fas, såg Inga Thorsson till att få ett *carte blanche* från den nya förbundsstyrelsen i atomvapenfrågan. Hon fick i oktober 1960 av styrelsen ”med fullt förtroende rätt att driva frågan om kärnvapen”.¹⁸³

Atomvapenkommittén enas

Trots motsättningar lyckades man under hösten 1959 diskutera sig fram till enighet i atomvapenkommittén. Den svåra frågan om forskning om atomvapen fick en lösning genom att gränsen mellan vad

180. Nilsson Hoadley frågar om Annie Wallentheim var ensam i sin protest eller om det kunde finnas medlemmar i förbundsstyrelsen som instämde i hennes kritik mot förbundsledningen. Hon undrar också om orsaken till att Wallentheims reservation inte behandlades av förbundsstyrelsen var att ”Inga Thorsson medvetet avstod från att ge styrelsen en rapport och att hon följaktligen inte ville att någon behandling skulle komma till stånd av förbundets skrivelse och Wallentheims reservation (s 159)”. Protokollen ger ingen vägledning på den punkten och spår av någon uttalad kritik finns inte. Kent Zetterberg har i sin recension av Nilsson Hoadleys avhandling framhållit att toppstyrningen inom det socialdemokratiska partiet i atomvapenfrågan vore värd en undersökning. Detsamma gäller för kvinnoförbundet. Nilsson Hoadley tar upp frågan om i vilken mån Inga Thorsson informerade kvinnoförbundets ledning om sina aktioner. Svaret gav Inga Thorsson vid en intervju – VU var inte alltid informerat, det hade inte gått för det hade inte givit henne den frihet att agera, som hon behövde (Nilsson Hoadley, 1989, s 65f). Jfr Kent Zetterberg, 1990, s 56f.

181. SSKF kongressprotokoll 1960, s 338ff.

182. Annie Wallentheim hade blivit ordinarie ledamot av partistyrrelsen 1956. Från 1960 fick hon intressant nog i partistyrrelsen kvinnligt sällskap bland suppleanterna också av Elisabet Sjövall, som var för atomvapen.

183. SSKF FBS-protokoll 16/10 1960 paragraf 6.

som sågs som skydds- respektive konstruktionsforskning försköts.¹⁸⁴ Diskussionerna fördes på flera plan, dels vid atomvapenkommitténs möten, men mest i nära samarbete mellan kommitténs sekretariat, där Olof Palme ingick, och atomvapenmotståndarna, i första hand Östen Undén, som (enligt Björn von Sydow) av Erlander fick "den utslagsgivande rösten i frågan om forskningens omfattning".¹⁸⁵ I de olika versioner av utkast till slutrapport som kommitténs sekretariat producerade togs stor hänsyn till Undéns ändringsförslag.¹⁸⁶ Inga Thorsson och Nancy Eriksson deltog indirekt i arbetet på så sätt att de nära samarbetade med Undén.¹⁸⁷ Kvinnornas möjlighet till inflytande i kommittén gick således via Östen Undén, vilket väl närmast kan beskrivas som en modifierad partistrategi. Det blev en tämligen framgångsrik strategi. I sina postumt utgivna memoarer beskrev Nancy Eriksson hur betydelsefull Östen Undén var för kvinnoförbundet: "utan Undén tror jag aldrig vi skulle stått emot".¹⁸⁸ Hon hade troligen rätt. Kvinnoförbundet hade nog löpt stor risk att svikta i den utdragna kampen mot atomvapen om inte Östen Undén varit en så övertygad och respekterad motståndare och om han inte hade haft Tage Erlanders förtroende. Oförmågan att stå emot skulle i så fall inte ha berott på att övertygelsen svek, utan på att förbundet som organisation formellt saknade makt.

Kvinnoförbundets representanter hade således två vägar till inflytande i atomvapenkommittén, dels såsom formella företrädare för en av partiets sidoorganisationer och dels informellt, såsom atomvapenmotståndare i nära samarbete med Östen Undén. Det kan också uttryckas som att det var som företrädare för partistrategin kvinnoförbundet fick en plats i samtalet. Men även självständighetsstrategin, som kan ses som en mer långsiktig strategi än partistrategin, påverkade med tiden sannolikt också partiledningen i dess syn på partiloyalitet. Från att till en början ha försökt få kvinnoförbundet att antingen byta ståndpunkt eller ge upp självständighetsstrategin och "lägga ned" kampen, övergick partiledningen efter sommaren 1959 till att i atomvapenkommittén diskutera en kompromisslösning som omfattade både ja- och nejsägare. En starkt bidragande orsak till förändringen var det både inom och utom partiet växande motståndet mot atomvapen. Inför par-

184. Nilsson Hoadley redogör för det mödosamma arbetet att skriva "ihop" sig, s 159–170.

185. von Sydow, 1978, s 365.

186. Nilsson Hoadley, 1989, s 159–170. Man tycks däremot ha varit mer kallsinnig till Inga Thorssons ändringsförslag, som ansågs alltför långtgående, *ibid*, s 168–70.

187. *Ibid*, s 161.

188. Eriksson, 1985, s 161. Kommentaren gäller inte enbart arbetet i atomvapenkommittén, utan hela "stridsperioden". Förutom Undén var Ernst Wigforss, som korresponderade med Undén i atomvapenfrågan, ett viktigt stöd för kvinnoförbundet. Utan stöd från dessa två, i partiet så inflytelserika män, hade kvinnoförbundet haft att möta betydligt större motstånd. Se Möller, 1986, s 469–482.

tikongressen 1960 var partiledningen väl medveten om att nej-sägarna blivit allt fler även bland de manliga partimedlemmarna.¹⁸⁹

När det inte längre var kvinnoförbundet som ensamt gick emot partiledningen kunde det som var en del av tvistefrågan vid partistyrelsemötet 21/2 1956 lämnas därhän, nämligen konflikten om kvinnornas brott mot spelreglerna. Den potentiella (om än inte erkända) könskonflikt som låg i att det var kvinnor som företrädde atomvapenmotståndet och öppet gick emot partiledningen blev en "icke-fråga" i takt med att atomvapenmotståndet växte också bland männen. När könskonflikten sålunda kunde föras åt sidan blev också konflikten i sakfrågan mer hanterlig. I stället för att övertala motståndarna att ändra sig försökte man (dvs i första hand Tage Erlander, Olof Palme och Östen Undén) att i atomvapenkommittén arbeta fram en uppskovslinje som kunde omfattas av samtliga partimedlemmar. De avgörande diskussionerna fördes mellan män, som representerade partiets ja-, kanske- och nej-sägare. Därmed var makt- och könsordningen i partiet återställd. Bakom den enighet mellan partiets atomvapenmotståndare och – anhängare, som Tage Erlander senare stolt berättade om i partistyrelsen, doldes det faktum att atomvapenfrågan också splittrat partiets kvinnor och män. Den splittringen, som inte var politiskt hanterbar, gömdes bakom den med tiden erkända motsättningen mellan ja- och nej-sägare. När Tage Erlander i december 1959 meddelade partistyrelsen att atomvapenkommittén nått enighet betonade han att enigheten var reell. Enligt protokollet sade han att det skulle:

"... av dem som tagit en bestämd ställning för eller emot atomvapen ha uppfattats som ett orimligt offer, om man i partiloyalitetens namn hade begärt att man skulle kompromissa bort deras åsikter i denna viktiga fråga. Det har inte skett. Enigheten är inte följden av ett kompromissande och inte heller av några otydliga formuleringar."¹⁹⁰

Atomvapenkommittén kom fram till att "i dagens läge övervägande skäl talar mot beslut om tillverkning av svenska atomvapen", men att en viss forskning skulle tillåtas.¹⁹¹ För kvinnoförbundet innebar det en delseger i sakfrågan och indirekt ett stöd åt en kvinnligt definierad partiloyalitet. Partiloyaliteten handlade i kvinnoförbundets version om att frångå ett förenklat majoritetstänkandet och i stället utforma en partilinjje med utgångspunkt från det faktum att medlemmarna hade *olika* inställning till atomvapen. Det var den definitionen av partiloyalitet som i praktiken nu också blev partiets. Frågan är om det inte till slut blev karlarna som följde kvinnorna i atomvapenfrågan, i stället för tvärtom, som man förmodat i partistyrelsen 1956. Till och med den ivrige ja-sägaren Per Edvin Sköld lär med tiden ha ändrat mening.¹⁹²

189. Enl Nilsson Hoadley, 1989, s 141–146, ökade motståndet i partidistriktet, något som också framgår av diskussioner i partistyrelsen inför kongressen 1960.

190. SAP PS-protokoll 14/12 1959 § 27.

191. Som jag redan citerat ur kommitténs rapport *Neutralitet, försvar, atomvapen*, s 113.

192. Enligt uppgift hos Lindskog 1990, s 75 samt Möller, 1986, s 482.

Det formella beslutet om atomvapen dröjde ända till 1968. Då enades regering och riksdag om att atomvapen inte skulle ingå i det svenska försvaret.

Sammanfattande kommentar

När atomvapenfrågan från år 1956 fram till 1960 debatterades som mest intensivt inom det socialdemokratiska partiet blev det socialdemokratiska kvinnoförbundet en viktig maktfaktor som företrädare för en växande, kvinnligt dominerad opinion mot atomvapen. Förbundets bestämda nej till svenskt atomvapen väckte till en början stort uppseende, bland annat därför att förbundet därmed föregrep partiets ställningstagande. Partiledningen ville komma fram till en enig partilinje i den försvarspolitiskt känsliga frågan om atomvapen och Tage Erlander verkade för ett uppskov med beslut för eller emot atomvapen. När kvinnoförbundet i partistyrelsen hävdade sin rätt att såsom självständig partioorganisation och företrädare för kvinnorna ta ställning mot atomvapen mötte Inga Thorsson kompakt motstånd och uppmaningar om att ändra sitt ställningstagande. Förbundet vägrade trots påtryckningar från partiledningen att ändra sig. Det gav sitt stöd åt partiledningens uppskovslinje men hävdade samtidigt sin rätt att säga nej till atomvapen. Det väckte reaktioner i partistyrelsen, där man menade att kvinnoförbundet borde sätta partiets enighet främst och i partiloyalitetens namn avstå från att hävda sin nej-linje. Det gällde inte minst Tage Erlander, som fruktade partisplittring mer än något annat. För honom fanns det till en början bara ett sätt att undvika konflikt, nämligen att få Inga Thorsson att ändra sig.

Partistyrelsens försök att få Inga Thorsson att ändra sig misslyckades. Det slutade med att en besviken och arg Inga Thorsson (i sällskap med Ulla Lindström) i tyst protest lämnade partistyrelsemötet 21/2 1956, sedan hon blivit tillrättavisad av en lång rad manliga partikamrater. Det var i partistyrelsen en häpnadsväckande och ytterst ovanlig handling, att någon lämnade ett möte i stället för att foga sig efter majoritetens beslut. Det som väckte partistyrelsens irritation var att kvinnoförbundet med sitt självständiga agerande gick emot de (oskrivna) regler som gällde för förbundet som partiorganisation.¹⁹³ När Inga Thorsson i stället för att följa den föreslagna partilinjens förde fram ett eget alternativ och dessutom uppträdde som vore hon och kvinnoförbundet politiska aktörer, jämställda med Tage Erlander och partiet, utmanades både

193. En inställning som tydligt uttrycktes i ledare i *Ny Tid* den 10/8 1959 (klipp förvarat i Inga Thorssons arkiv vol 15) och troligen författad av Kaj Björk. Han frågar sig om "det ur partiets synpunkt är önskvärt och lyckligt att ledaren för partiets kvinnoorganisation läser fast sig i en absolut och ovillkorlig ståndpunkt i en viktig fråga långt innan partiets beslutande organ haft tillfälle att ta ställning i samma fråga". Jfr Erlander, 1976, s 85 och 87.

det manliga tolkningsföreträdet och könsmaktordningen i partiet. Det skulle med andra ord kunna beskrivas som ett försök att ändra det politiska genuskontraktet, ett ifrågasättande av det tolkningsföreträde partiledningen dittills haft när det gällt om, när och hur kvinnornas frågor skulle tas upp på den politiska agendan.

Partiets uppskov med beslut om atomvapen innebar en tillfällig frysning både av atomvapenfrågan och debatten i partiet. På samma gång blev konflikten mellan kvinnoförbundet och partiledningen "frost", för även om Tage Erlander efter mötet i partistyrelsen sagt ja till att förbundet på kongressen 1956 uttalade sitt nej mot atomvapen visade det sig att skillnaderna i synsätt kvarstod. När debatten i partiet släpptes fri i slutet av 1957 kolliderade återigen kvinnoförbundets självständiga agerande med partiledningens förväntan om en följsam sidoorganisation. Åren 1958–59 blev debatten snabbt alltmer polariserad och intensiv, både inom partiet och mer allmänt, bland annat i samband med att militära krav på medel till forskning om atomvapen framfördes. Den "frysta" konflikten blev synlig 1958, när partiledningen försökte nå en uppgörelse både med de borgerliga partierna och de egna ja- och nejsägarna om uppskov med beslut. Kvinnoförbundet lyckades då samla partiets kvinnliga och manliga nejsägare kring en riksdagsmotion, som ifrågasatte regeringens förslag. För partiledningen blev kvinnoförbundet ett hinder och hot mot dess strävan att skapa enighet inom och utom partiet. När förbundet med "de 45s motion" i riksdagen lyckades visa både på ett växande atomvapenmotstånd i partiet och på tveksamheter i regeringens förslag, klargjorde försvarsministern att man inte ämnade ta intryck av motionärernas synpunkter. Partiledningen förväntade sig och fick i stället motionärernas och riksdagsgruppens stöd för partilinjens, i det här fallet uppskov med beslut om atomvapen med igångsättande av viss forskning om atomvapen. Forskningen hade motionärerna bestämt satt sig emot, eftersom de såg det som ett första steg mot ett ja till atomvapen.

Ser man ur ett maktperspektiv på partiledningens sätt att hantera "de 45s motion" finns bakom de ur partiledningens synpunkt lowärda ansträngningarna att nå enighet en suverän demonstration av makt. Det som hände var, som Nilsson Hoadley visat, att de 45 motionärerna till slut gick emot sin egen motion för att i stället stödja partilinjens. Med tanke på att motionen var en aktion initierad och driven av kvinnor, som stöddes av mer än 90% av s-riksdagskvinnorna var det också en maktfullkomlig överkörning av kvinnoopinionen. Det var nu inget man i partiet såg som ett problem, tvärtom var kvinnoopinionen i den socialdemokratiska riksdagsgruppen definitivt en "icke-fråga". I partiledningens ögon fanns ingen könskonflikt i partiet; problemet var snarare kvinnorna, som handlade "fel" när de inte följde spelreglerna.

När atomvapendebatten intensifierades under 1958–59 och motsättningarna mellan ja- och nej-sägare ökade, började man i partiledningen allvarligt oroa sig för splittringen i partiet. Atomvapenmotståndet kopplades ihop med kvinnoförbundet och Inga Thorsson, som alltmer började ses som ett hinder för partiledningen i dess ansträngningar att finna en uppskovslinje som var acceptabel både för de borgerliga partierna och de egna. Det var som om den växande oron i partiet över den tilltagande polariseringen i debatten projicerades på kvinnoförbundet. Splittringen i partiet sågs som kvinnoförbundets "fel" och förbundet anklagades för att brista i partiloyalitet. Atomvapenmotståndet blev identiskt med kvinnoförbundet, som bar konflikten i partiet, medan det faktum att det också fanns en växande grupp manliga nej-sägare i partiet inte på samma sätt ledde till fientliga utspel. De manliga nej-sägarna utgjorde inte såsom kvinnoförbundet en lätt identifierbar och avskiljbar grupp i partiet och det bidrog sannolikt till att kvinnoförbundet ensamt blev syndabock.

Det var med andra ord kvinnoförbundet som sågs som problemet när det trots uppskovsbeslutet fortfor att säga nej. I den uppsplitande debatt om atomvapen som fördes i partiet var det många som menade att kvinnoförbundet gått för långt. Mot anklagelserna om splittring och bristande lojalitet förklarade Inga Thorsson förbundets dubbla strategi, att förbundet som partiorganisation lojalt stödde uppskov (parti-strategin), vilket inte hindrade att förbundet som självständig kvinnoorganisation tog ställning mot atomvapen (självständighetsstrategin). Inga Thorsson lutade sitt resonemang mot en annan definition av begreppet partiloyalitet än den gängse i partiet. Det normala var att majoritetsbeslut gällde. När ett beslut fattats i demokratisk ordning slöt man som lojal partimedlem upp bakom beslutet, även om man personligen hade en annan mening. Det som var speciellt med atomvapenfrågan var enligt Inga Thorsson att den var en samvetsfråga. I samvets- och moralfrågor kunde det inte vara tal om tvång att följa en partilinje, betonade hon. Förbundets sätt att omtolka kravet på partidisciplin och "egenmäktigt beviljade sig dispens från disciplinkravet",¹⁹⁴ väckte ilsket motstånd i partileden. Självständighetsstrategin innebar en dubbel utmaning av ordningen i partiet. När kvinnorna vägrade acceptera de spelregler som sade att förbundet som sidoorganisation skulle följa partiet var det en utmaning av maktordningen. När förbundet som kvinnoorganisation vägrade acceptera partiledningens tolkningsföreträde var det en utmaning också av könsordningen.

Ser man ur kvinnoförbundets perspektiv på partiledningens agerande, så upplevdes t ex Tage Erlanders besök vid förbundets styrelse-

194. Som Karl Molin (1989) skriver, vilket jag utan direktcitatt nämner på sidan 173 ovan. Molin, 1989, s 336.

möte i april 1959 av Inga Thorsson som ett sätt att utöva makt. När han misslyckades med att splittra kvinnorna i det som av dem uppfattades som ett försök att få förbundet att "lägga ned vapnen", följde ännu en maktdemonstration från partiledningens sida. Det var sedan riksdagen samma vår följt kvinnoförbundets linje och gått emot forskning och partiledningen, som förordade forskning, flyttade frågan från den alltmer atomvapen-negativa riksdagen till den mer positiva atomvapenkommittén, där sannolikheten att partiledningens linje skulle gå igenom enligt kvinnorna var stor. För kvinnorna framstod det som en manipulation, som ytterligare ett sätt att begränsa deras och atomvapenmotståndarnas inflytande. I den slutna atomvapenkommittén, som var sammansatt efter partiets vanliga representationsregler, var det svårare att hävda kvinnointresset än i riksdagen, där s-kvinnorna trots allt utgjorde en grupp och debatten var offentlig.

Kvinnorna började på allvar frukta ett nederlag och befarade att de skulle bli överkörda i atomvapenkommittén, som de uppfattade som mycket fientligt inställd mot dem själva. En kris kom i juni 1959, då Nancy Eriksson fick ett vredesutbrott och beskyllde partiledningen för att gå anhängarnas ärenden bakom ryggen på motståndarna. Även Ulla Lindström var rädd för att kvinnoopinionen skulle nonchaleras och hon funderade på att som företrädare för de socialdemokratiska kvinnorna i protest avgå som statsråd. Samtidigt "sprack" kvinnoförbundets verkställande utskott, när den enda partistyrelseledamoten i förbundsledningen, Annie Wallentheim, deklarerade att hon i likhet med Tage Erlander tyckte att det var dags för Inga Thorsson och kvinnoförbundet att lägga ned kampen och tänka på partiets enighet.

Kvinnoförbundets ledning var hårt pressad men efter grälet i atomvapenkommittén tycks en vändpunkt ha nåtts. Tage Erlander var angelägen om att komma överens med Östen Undén och när de avgörande diskussionerna hösten 1959 ägde rum i atomvapenkommittén var man inställd på att finna en kompromisslösning. Med Östen Undén som respekterat språkrör för det växande atomvapenmotståndet i partiet nåddes också en förhandlingslösning. Östen Undén samarbetade i sin tur med Inga Thorsson och Nancy Eriksson, som på så sätt fick ett indirekt inflytande på slutresultatet. I kommittén nåddes så småningom enighet om både uppskov och forskning. Konsensusbeslutet var ett resultat av att partiledningen till slut övergivit tanken på att övertyga atomvapenmotståndarna om att det skulle ändra sig, något som sannolikt sammanhängde med att motståndet ökat också bland männen. Med Östen Undén som respekterat språkrör för nej-sidan i kommittén inleddes förhandlingar i sakfrågan. Den underliggande, icke erkända könskonflikten "försvann" och blev en dold "icke-fråga". I praktiken blev det till slut kvinnoförbundets syn på partiloyalitet som vägledde

också partiledningen. När atomvapenkommitténs rapport presenterades i partistyrelsen sade Tage Erlander att det hade varit ett "orimligt offer" att i partiljalitetens namn kompromissa bort atomvapenmotståndarnas åsikter.¹⁹⁵

Om man så vill kan man konkludera att historien slutade lyckligt, atomvapenkommitténs rapport kom i god tid före partikongressen 1960, där partiets enighet i atomvapenfrågan manifesterades. Tage Erlander hade lyckats med det som han såg som sin huvuduppgift, att hålla ihop partiet. Kvinnoförbundet hade trots både inre och yttre påfrestningar nått ett steg närmare målet, ett nej till svenskt atomvapen. Segern hade ett pris, särskilt Inga Thorsson och Nancy Eriksson upplevde det kränkande att inte tas på allvar som politiska aktörer av manliga partikamrater, som i stället uppmanade dem att ändra sig och följa spelreglerna i partiet. Även om den kritik som riktades mot dem för att de brutit mot partidisciplinen ur partiledningens perspektiv var berättigad, var deras eget skäl till att *inte* följa spelreglerna lika berättigat. Utan kvinnoförbundet kom inte kvinnoopinionen till uttryck i det mansdominerade partiet.

Tanken att man i partiet på något sätt skulle göra undantag eller ändra reglerna för att också fånga upp kvinnoopinionen tycks vid den här tiden ha varit mycket främmande. Kanske låg en förklaring till partiledningens okänslighet inför kvinnokraven i att man var ovan vid att se gruppen kvinnor som politiska aktörer och potentiell maktfaktor. Kön var så att säga inte en faktor som tillmättes betydelse. Spelreglerna var desamma för alla partiorganisationer och kvinnoförbundet ansågs ha samma möjligheter att påverka som alla andra. Mot det könsblinda synsättet hävdade kvinnorna sin dubbla strategi. Partistrategin gav kvinnoförbundet viss möjlighet till inflytande och även om man i partiledningen inte uppskattade initiativet med "de 45s motion" i riksdagen var det en aktion avpassad efter spelreglerna. Det var annorlunda med självständighetsstrategin och det var också om den konflikt uppstod mellan förbundet och partiledningen. När förbundet som kvinnoorganisation agerade som auktoritativ företrädare för kvinnorna utlöstes vad som närmast kan beskrivas som en auktoritetskris i partiledningen. Orsaken till att partistyrelsens ledamöter blev så upprörda när Inga Thorsson i partistyrelsen 1956 deklarerade kvinnoförbundets ställningstagande mot atomvapen var att hon med det indirekt ifrågasatte partiledningens auktoritet, både som uttolkare av partiintresset och företrädare för partiets kvinnliga medlemmar. Det kan också uttryckas som att partiledningens förväntan om kvinnlig, enkel närvaro kolliderade med kvinnornas krav på kontrollerad närvaro.

195. SAP PS-protokoll 14/12 1959 § 27.

Om kvinnoförbundets nej till atomvapen innebar ett ifrågasättande av partiledningens auktoritet var det kanske inte så konstigt om kvinnorna mötte motstånd i partiet. Kvinnoförbundets agerande hotade att synliggöra både splittringen i atomvapenfrågan och den omsorgsfullt dolda könskonflikten, den som låg i att kvinnorna inte nöjde sig med sidoorganisatoriskt inflytande, utan ville vara med och bestämma, dvs strävade efter auktoritativ makt. Partiledningen ville inte ha någondera av konfliktfrågorna uthängd till allmänt beskådande, utan försökte få ordning i partiet genom att dels lägga lock på debatten om atomvapen, dels övertala kvinnoförbundet att lägga ned kampen. När debatten sedan släpptes fri och blev alltmer intensiv åren 1958–59 försökte partiledningen att med olika medel *hindra* kvinnorna från att agera på egna villkor, antingen genom vädjanden om nedläggning av kampen eller genom att t ex flytta frågan om forskning. Kvinnoförbundet framhårdade i sin dubbla strategi. Det stödde uppskovsbeslut men fortsfor att på egen hand bestämma villkoren för sin medverkan, t ex genom att kräva partiledningens stöd för självständighetsstrategin. Om striden mellan kvinnoförbundet och partiet ses som ett kvinnoförbundets försök att ändra villkoren för kvinnornas politiska deltagande och kräva kontrollerad närvaro, var partiets ”icke-svar” på kvinnoförbundets skrivelse en signal om att man i partiledningen inte var beredd att diskutera en förändring av villkoren.

Kvinnans jämlikhet

”Behöver samhället vår insats i hemmet, på arbetsmarknaden, som barnaföderskor och barnuppfostrare, ja då har vi rätt att kräva hänsyn för våra speciella krav och önskemål.” Inga Thorsson i *Morgonbris* 1950.¹

”Vi vill att dagens familjefäder skall med samma uppmärksamhet följa och engagera sig i sina barns utveckling och intressen som i knackljudet i bilmotorn eller reporna i den fina billackeringen.”
Inga Thorsson i *Morgonbris* 1950.²

När *Morgonbris* med utropet ”Nu är det kvinnornas tur!” på nyåret 1950 hälsade det nya halvsekle inleddes också en ny fas som pådrivare i kvinnoförbundets historia.³ Rollen som pådrivare var i sig inte ny, det nya var att kvinnorna i allt skarpare ordalag formulerade sin vilja att självständigt bestämma vilka frågor förbundet skulle göra till sina. Det innebar att den traditionellt snäva ramen för ”kvinnofrågor” gradvis sprängdes. Så kallade kvinnofrågor var samhällsfrågor av allmänt intresse, hävdade Inga Thorsson på förbundskongressen 1952, och krävde i ökad utsträckning också samhällets engagemang i det som tidigare varit nära nog exklusivt kvinnliga områden, såsom familje- och konsumentfrågor.⁴

Den svenska kärnfamiljens årtionde

1950-talet kom att bli den lilla kärnfamiljens guldålder. Unga män och kvinnor bildade tidigt familj och allt fler kvinnor blev också mödrar vid allt lägre åldrar. *Familjen* fick en central roll i det efterkrigstida konsumtionssamhället. Ett av de mest markanta dragen i utvecklingen från 1950- till 1970-talet blev övergången från enförsörjarfamilj till tvåförsörjarfamilj.⁵ Familjens roll som konsumtionsenhet utvidgades succes-

1. *Morgonbris* 1950:1, ledare (s 3), av Inga Thorsson.

2. *Morgonbris* 1950:5, ledare av Inga Thorsson.

3. Kapitlet följer i början (avsnitt 6:1) nära delar av kap 3 och 4 i Karlsson, 1990.

4. *Framåt i SSKF*, s 7; SSKF kongressprotokoll 1952, s 5–6; dito 1956, s 5–7; dito 1960, s 8f.

5. David Gaunt, *Sverige söker sin väg*, 1988, s 126. När det gäller förändringar i partiernas familjepolitik 1960–90, se Jonas Hinnfors, *Familjepolitik. Samhällsförändringar och partistrategier 1960–1990*, 1991.

sivt från 1950-talet, i takt med att de nya hushållsapparaterna blev tillgängliga även för "vanliga" familjer. 1954 hade två tredjedelar av hushållen dammsugare och mer än en tredjedel hade kylskåp.⁶

Det var under samma tid begreppet "familjepolitik" myntades som ett eget sakområde i politiken.⁷ Kvinnoförbundet var en aktiv tillskyndare när det gällde att göra de tidigare privata familjefrågorna till samhällseliga och politiska frågor. Familjen stod i centrum i kvinnoförbundets arbete och typisk var texten på den budkavle kvinnoförbundet sände runt med sin första, röda valbil 1954. Det var en uppmaning till landets kvinnor att på valdagen slå vakt om "hemmens trygghet och den fulla sysselsättningens politik".⁸ Att det här vid närmare eftertanke handlade om full *manlig* sysselsättning var så självklart att det inte behövde sägas.

Sveriges i internationell jämförelse goda ekonomi, den stora efterfrågan på arbetskraft och den framgångsrika exporten till en krigshärjad omvärld, var några av de faktorer som bidrog till att landet fick ett löneläge som räckte till för flertalet familjeförsörjare. Männens löner täckte familjens behov och kvinnorna "behövde" idealt sett inte arbeta av ekonomiska skäl i vare sig arbetarfamiljer eller inom lägre medelklass. Av arbetskraften fanns merparten inom industrin, medan ungefär en fjärdedel fanns inom jordbruket. Den offentliga sektorn var liten och sysselsatte inte mer än en tiondel av de arbetande.⁹

Kvinnorna betraktades som flyttfåglar på tillfälligt besök i arbetslivet och deras yrkesutbildning var ofta kort eller ingen. 1950 noterade statistiken lönearbete på heltid hos 15% av de gifta kvinnorna, en siffra som 1960 ökat till 26%. Det bör noteras att i den statistiken inräknades varken kvinnors deltidarbete eller det arbete som hustrur till jordbrukare utförde.¹⁰ Samtidigt minskade de ogifta kvinnornas andel av arbetskraften på grund av att giftermålen blev fler. Både moderskapet och hushållsarbetet beskrevs i takt med tilltagande familjebildning som ett yrke. Förvärsarbetande mödrar ansågs i motsats till "riktiga" hemkvinnor inte rätt uppfatta kvinnans kall här i livet. Moderskapet fick under inflytande av ny psykologisk forskning en stark betoning.¹¹

6. Gaunt, 1988, s 132. Se även Anita Nyberg, *Tekniken – kvinnornas befriare?* 1989, särskilt bilaga 17, Tillgång till hushållsapparater på landsbygd och tätort.

7. Ann-Sofie Ohlander, *Det osynliga barnet? Kampen om den socialdemokratiska familjepolitiken. Socialdemokratins samhälle*, 1988, s 172.

8. Valbulletin 1954, budkavle, SSKF:s arkiv, vol FI:2.

9. *Historisk statistik för Sverige*. Del I. Befolkning, tab 23.

10. Gunnar Qvist, *Statistik och politik. Landsorganisationen och kvinnorna på arbetsmarknaden*, i *Tvårsnitt*, 1973, s 190f och tab 7. Om problem med att beräkna gifta kvinnors förvärsarbete, särskilt jordbrukarhustrur, se Nyberg, 1989; Hinnfors, 1991, s 40–42.

11. Alva Myrdal, Viola Klein, *Kvinnans två roller*, 1957; Louise Drangel, *Folkpartiet och jämställdhetsfrågan. Liberal ideologi och politik*, 1984, s 357ff; Yvonne Hirdman, *Konsten att vara kvinna. Stilleben, Sverige 1950, i Manliga strukturer och kvinnliga strategier*, 1987.

Hemmafruarna var en stor grupp, betydelsefulla som barnavårdare och ansvariga för familjens konsumtion – det senare något som den växande reklamen var snabb att utnyttja. Där underströks behovet av ny kunskap för att rätt kunna orientera sig och handha industrins nya produkter som plaster, halvfabricerad mat, konstfibermaterial i kläder och hemtextilier. Hushållsarbetet blev liksom barnuppfostran en vetenskap, vilket förstärkte den tendens att professionalisera hemmafrun, som varit märkbar redan före kriget.¹²

Kvinnoförbundets försök att göra kvinnorna till konsumtionens ledare under 1930-talets kampanj i *Morgonbris*, "Fabrikernas bästa till hemmens behov",¹³ fortsatte under 1950-talet och framåt i form av ett starkt intresse för konsumentfrågor. Kvinnor från alla partier och organisationer fick föra en långvarig kamp för att göra konsumentfrågorna allmänpolitiska. Försöken att stödja konsumenterna sågs länge som en "kvinnofråga" som inte var "riktig" politik och mötte liten förståelse i det politiska etablissemangen.¹⁴

Kvinnoförbundet och familjen

Kvinnoförbundets uppmanande utrop om att kvinnorna skulle fram och att det var kvinnornas tur speglade ett missnöje med kvinnornas situation i samhället. När frågor kring kvinnans ställning i hemmet, arbetslivet och politiken diskuterades handlade det under 1950-talet, liksom tidigare på 1930- och 1940-talen, mest om att föreslå praktiska åtgärder. Kvinnokraven utgick från kvinnornas vardag, sådan kvinnoförbundet kände den från egna undersökningar och från de egna medlemmarna. Förbundet dominerades av gifta kvinnor och de reformer som föreslogs hade mestadels *familjen* som utgångspunkt och mål. Andra målgrupper för kvinnoförbundet var av tradition samhällets svaga och utsatta och förbundet tog på sig rollen som socialpolitisk pådrivare i partiet, oavsett om det gällde de äldre, de ensamma mödrarna eller de handikappade.

Ideologisk diskussion på en principiell nivå om socialism, jämlikhet och kvinnans ställning i samhället förekom endast undantagsvis i kvinnoförbundet. Glimtvis kunde en bild av en med mannen likställd kvinna anas, till exempel i ett skriftligen återgivet bordssamtal mellan bland andra Inga Thorsson, Ulla Lindström och Sigrid Ekendahl år

12. Jan-Erik Hagberg, *Tekniken i kvinnornas händer*, Linköping 1986; David Gaunt, 1988; samt *Morgonbris* 1950–1960.

13. Yvonne Hirdman, *Den socialistiska hemmafrun*, 1983, s 48f.

14. Exempel finns i antologin *Vi kan, vi behövs! Kvinnorna går samman i egna föreningar*, red Brita Åkerman, 1983. För kvinnoförbundets del tycks detsamma ha gällt, åtminstone är det mitt intryck efter arbetet med *Manssamhället till behag*, 1990. Se även Britta Lövgren, *Hemarbete som politik*, 1993.

1955.¹⁵ Där nämndes en egen inkomst som ett kriterium på kvinnans likställdhet med mannen, där kritiserades sättet att se på äktenskapet som det självklart "bästa" för kvinnan, och där togs också frågan om en mer rättvis fördelning av hemarbetet mellan hushållsmedlemmarna upp.¹⁶ Ulla Lindström menade, i en drastisk formulering, att kvinnor inte bara skulle vara en "passage till nästa generation".¹⁷ Man fastslog också att samhället måste anpassas efter kvinnorna – inte tvärtom.

Familjen var själva hjärtat och utgångspunkten för kvinnoförbundet. Kvinnornas intressen var så nära sammanvävda med familjens att de inte kunde åtskiljas. Samtidigt var det paradoxalt nog inom barn- och familjepolitiken som en möjlighet för kvinnorna att åtminstone tillfälligt slinka ur familjens grepp öppnades. Kvinnors förvärsarbete kom indirekt in i diskussionen om barntillsyn och andra åtgärder för att underlätta de förvärsarbetande kvinnornas situation. Det var också inom den familjepolitiska ramen frågan om kvinnans jämlikhet till en början diskuterades. För kvinnoförbundet kom familjefrågorna både att fungera som en plattform och en murbräcka. Med familjefrågornas hjälp öppnades vägar till partiet och till den politiska arenan.

Från socialpolitik till familjepolitik

Den familjeorienterade socialpolitik som blivit kvinnoförbundets kännemärke under mellankrigstiden blev under 1950-talet successivt uppsplittrad på två politiska fält, familjepolitik å ena sidan och socialpolitik å den andra. På samma sätt som kvinnoförbundets socialpolitiska program från 1952 bokstavligt följde kvinnan från vaggan till graven kom familjepolitiken att göra det.¹⁸ Skillnaden var att kvinnoproblemen lättare kunde lyftas fram inom familjepolitiken, än i den mer omfattande socialpolitiken.

Utnämningen av Ulla Lindström till statsråd 1954 med ansvar för barn- och familjefrågor (bland andra frågor som u-landsbistånd, vissa medborgarskapsärenden och konsumentpolitik) var ett resultat av kvinnoförbundets mycket aktiva påverkan på partiledningen.¹⁹ Visserligen hade Inga Thorsson på kongressen 1952 uttalat sig mot tendensen att låta högt uppsatta kvinnor ägna sig enbart åt "kvinnofrågor" – en

15. Kvinnan i manssamhället. Ett bordssamtal i maj 1955 med avsikt att "belysa kvinnans ställning i det nutida samhället i *Arbetets söner*, 1956. Inga Thorsson deltog som ordförande för kvinnoförbundet, Ulla Lindström i sin egenskap av statsråd med ansvar för bl a familjefrågor och Sigrid Ekendahl såsom ordförande i LO:s kvinnoråd.

16. *Ibid*, s 509f.

17. *Ibid*, s 514.

18. SSKF:s socialpolitiska program, *Ett Bättre, Tryggare Samhälle*, 1953, samt betänkandet *Samhället och barnfamiljerna*, SOU 1955:29. Definition av familjepolitiken s 10.

19. Karlsson, 1990, s 81 och där anförd litteratur.

invändning som Ulla Lindström instämde i – men nu fick Ulla Lindström fler frågor på sitt bord, om än inte ett eget departement.

Närvaron av ett "eget" statsråd förstärkte kvinnoförbundets "kvinnofrågeprofil", den som man på kongressen 1952 sagt sig vilja bredda. Nära samarbete förekom i familjepolitiska frågor mellan Ulla Lindström och kvinnoförbundets ledning.²⁰ Även i kontakten med partiet accentuerades de familjepolitiska frågorna på olika sätt. Vid diskussion om partiet och kvinnorna föreslog Inga Thorsson familjepolitiken som lämplig för att ge partiet en mer "kvinnovänlig" profil.²¹ Det var i stort sett bara i atomvapenfrågan förbundet gick utanför de traditionella "kvinnofrågorna" under 1950-talet.

När kvinnoförbundet inom familjepolitikens ram ville driva på i frågor som berörde kvinnans ställning i samhället skedde det på olika sätt. En viktig del av arbetet var att förankra frågan bland kvinnorna – dvs i huvudsak de egna medlemmarna – och därmed få en opinion att hänvisa till. När kvinnoförbundet sökte fakta om kvinnoverkligheten och lät ställa frågor om kvinnornas vardag var det inte bilden av en familjeidyll som målades upp. Tvärtom blev förbundets egen gallupundersökning om kvinnors arbete och fritid i december 1953 ett sätt att visa, att kvinnans traditionella "roll" i familjen inte var tillfredsställande.²²

När förbundet konstaterat att hela 61% av de hemarbetande kvinnorna i undersökningen uppgivit att de vantrivdes med en eller flera sysslor i hushållsarbetet, medan 63% av de yrkesarbetande trivdes med sitt arbete, meddelades fackförbundspressen. I pressmeddelandet upplyste förbundet, att "siffrorna talar onekligen ett helt annat språk än den gängse uppfattningen att det endast är av nödtvång som kvinnan tar arbete utom hemmet". Uttalandet var riktat mot 16 äkta män på kurs på Runö, som enligt ett pressreferat ansett att kvinnans rätta plats var i hemmet och att daghemmen skulle bort. Kvinnoförbundet påpekade att "det blivit något sorts axiom, detta att det är lyckligaste för hem, barn och samhälle om hon avstår från yrkesarbetet".²³ Men, framhöll man, ingen hade – som nu kvinnoförbundet – frågat kvinnorna.

Inför valet 1954 utgavs ett speciellt valblad till kvinnorna, med en text där kvinnor i yngre åldrar självklart skötte hem och förvärvsarbete.²⁴ Valbladet innehöll också en stickbeskrivning till en herrcardi-

20. Se t ex Ulla Lindström om kampen för höjda barnbidrag, Lindström 1969, s 89ff samt SSKF:s arkiv, vol FII:3, minnesanteckningar av Inga Thorsson om familjepolitiken.

21. Inga Thorsson, minnesanteckningar från Harpsundskonferensen 12–13/4 1954, SSKF:s arkiv, vol F II:3. Min kursiv.

22. *Framåt i SSKF*, s 10.

23. Till fackförbundspressen med anhängan om publicering "61 procent av landets kvinnor vantrivs med hushållsarbetet", i SSKF:s arkiv, lagd bland SSKF:s Cirkulär 1954, vol B II:6.

24. Valbladet "Tankar kring ett mönster", "Hans tröja", SSKF:s arkiv vol B VI:1. Bladet utgavs som partiets i 1954 års valrörelse på SSKF:s förslag. SSKF:s årsberättelse 1954, s 12.

gan och här märks ett nytt sätt att närma sig kvinnorna från förbundets sida. Man försökte nå de kvinnor som inte var politiskt intresserade på deras villkor – stickning var enligt kvinnoförbundets egna undersökningar en av kvinnornas främsta fritidssysselsättningar.²⁵ Kvinnoopinionen användes också när Ulla Lindström och Inga Thorsson samverkade i familjepolitiska frågor, så gjordes enkäter bland kvinnoklubbarna för att visa på en opinion för höjt barnbidrag 1956.²⁶ Den av Ulla Lindström tillsatta utredningen "Samhället och barnfamiljerna" gav ytterligare stoff åt den kampanj för effektiviserad familjepolitik, som ställde familjen i centrum.²⁷ "Familjen i centrum" blev också namnet på den konferens kvinnoförbundet tillsammans med SSU arrangerade i februari 1956. Konferensens anföranden av bland andra Tage Erlander, Ulla Lindström och Inga Thorsson redovisades i en skrift med samma titel. I den talade Tage Erlander om en "ny familjepolitisk giv" med bland annat ökade insatser för ensamstående mödrar och förvärvsarbetande gifta kvinnor.²⁸ Familjekampanjen blev framgångsrik och kröntes valåret 1956 med riksdagsbeslut om höjt barnbidrag.

Men även om kvinnoförbundet kunde fungera som en familjepolitisk pådrivare på partiet och ett valår utverka stöd både till barnfamiljerna och till mödrarna i form av ökade barnbidrag, så var det svårare att få stöd för krav som gällde den förvärvsarbetande kvinnan. Förbundets ofta upprepade krav på konkreta åtgärder för att underlätta de förvärvsarbetande "husmödrarnas" situation ledde ännu ingenstans. Problemen togs visserligen upp i debatt, men en svaghet var att de förvärvsarbetande kvinnornas problem inte beskrevs i termer av relationer mellan kvinnor och män i familj, arbete och samhälle. Ansvar för hem och barn vilade på kvinnorna och så länge de gifta och förvärvsarbetande kvinnorna var en minoritet framstod deras problem som isolerade och privata. Situationen blev inte lättare av att det fanns många potentiella konflikter inbyggda i frågan: mellan kvinnor och män, mellan kvinnor med hemarbete och yrkesarbete, mellan olika partier och samhällsklasser.

Förvärvsarbetande mödrar

De kvinnor som behövde samhällets stöd för att fylla sin modersfunktion sågs ännu som ett socialt problem. Det gällde de ensamstående mödrarna, de frånskilda, det gällde änkorna. Det var grupper vars socialt

25. *Framåt i SSKF*, s 12; Karlsson, 1990, s 69.

26. Inga Thorssons anteckningar från samtal med Ulla Lindström om familjepolitik daterade 16/8 1955 samt hösten 1955, SSKF:s arkiv, vol F II:3 samt Ulla Lindström, 1969, s 81–85, 89–92; (Jfr Ruin, 1986, om Erlanders ogillande av "statsrådskampanjer", s 158f).

27. SOU 1955:29.

28. *Familjen i centrum*, SSKF 1956, s 8f, spec sid 12.

svåra situation i det familjeorienterade samhället i alla tider engagerat kvinnoförbundet och 1950-talet utgjorde därvidlag inget undantag. Kvinnoförbundet tog till exempel upp just de ensamma mödrarnas situation på en konferens 1953 och gjorde en grundlig inventering av problematiken i skriften "Att vara ensam mor".²⁹ Kvinnokrav på förbättringar ledde till resultat i form av politiska beslut om bland annat bidragsförskott, vilket kan ses som ett gott exempel på kvinnoförbundets roll som pådrivare på partiet i "kvinnofrågor".

Kvinnor som hade ansvar för barn men saknade en familjeförsörjare vid sin sida blev med andra ord mer eller mindre automatiskt betraktade som tillhöriga en grupp som var normbrytande, som en av samhällets "svaga" grupper i behov av socialt stöd. Men också de gifta förvärvsarbetande kvinnornas problem togs upp i kvinnoförbundets *sociala* program 1952. Gruppen förvärvsarbetande gifta kvinnor med vårdnadsansvar som behövde samhällets hjälp var liten och differentierades i praktiken inte från andra grupper av mödrar med behov av extra, samhälleligt stöd. Eftersom dessa kvinnors behov av samhällelig hjälp sågs som – och ofta var – mindre akut än t ex de ensamstående mödrarnas behov, blev de lämnade utan stöd. Barntillsynen räckte inte ens till för de ensamstående kvinnornas barn.³⁰

Kvinnornas svårigheter att få gehör för krav på daghem diskuterades i samband med en träff för förbundets distriktsordföranden 1954. När behovet av daghem togs upp framhöll de kommunalpolitiskt aktiva kvinnorna, att det var männen i det egna partiet som utgjorde det stora hindret. Problemet var inte, som många trodde, att den ensamma skvinnan i kommunfullmäktige inte förde fram de förvärvsarbetande LO-kvinnornas krav på daghem. Problemet var i stället att manliga partikamrater stoppade daghemsfrågan, som en kvinna uttryckte det. Det svåra var att komma förbi "gubbar, som sitter och säger att jag går inte med på att det inrättas ett daghem här, för mammorna skall vara hemma och sköta sina barn", sade en distriktsordförande i diskussionen.³¹ Elvira (Viran) Wedberg-Larsson, som arbetade med frågan både i kvinnoförbundet och i LO:s kvinnoråd, klagade både över männens ovilja att göra politik av kvinnokraven och kvinnornas tendens att "falla för" männens argument att man inte hade råd med daghem. "Men vi har råd att försumma våra barn, som inte får tillsyn tillräckligt" fortsatte hon, och betonade att på socialdemokratiskt styrda orter med kvinnor i industrijobb byggdes simhallar i stället för daghem.³²

29. *Att vara ensam mor*, 1953.

30. Se diskussion på SSKF:s kongress 1956, kongressprotokoll, s 60ff. Om kvinnorna som ett socialt problem (Alva Myrdals formulering) se även Hirdman, 1990, s 73 och framåt.

31. Protokoll från diskussion med distriktsordförande den 8/4 1954, grupp II, s 23 (Helfrid Johansson). SSKF:s cirkulär, vol BII:6.

32. *Ibid*, grupp II, s 18f.

Den konflikt som fanns mellan arbetarrörelsens kvinnor och män i fråga om de gifta kvinnornas förvärvsarbete kom med andra ord till uttryck som en konflikt mellan politiskt aktiva kvinnoklubbister och fackligt aktiva kvinnor i LO, där de senare menade att "fruar" i kvinnoförbundet inte drev deras krav, och det trots att både LO:s kvinnoråd och förbundet länge pläderat för daghem.³³ Kvinnoförbundet fortfor till exempel att under hela 1950-talet kräva att alla barn till förvärvsarbete mödrar skulle få den "vård, fostran och tillsyn de har rätt till".³⁴ Men barntillsynen byggdes nära nog inte alls ut och kvinnorna var hänvisade till privata lösningar, till råga på allt i tävlan med varandra. Det var mycket svårt att politisera daghemsfrågan och splittringen bland kvinnorna gagnade inte saken.

Saken gagnades heller inte av att de gifta kvinnorna fortfarande sågs som en icke fullvärdig arbetskraft. De gifta kvinnorna var inte populära i arbetslivet. Inställningen att de var dyrare på grund av större frånvaro var allmän i 1950-talets början och delades av både arbetsgivarna och LO. I en för SAF-LO gemensam arbetskommitté utreddes kvinnoarbetet och där konstaterade man, att kvinnorna borde "betrakta sitt arbete på samma sätt som männen". Kvinnorna måste visa "större ansvarskänsla och djupare intresse för förvärvsarbetet" och se det som en "livsuppgift". Det var inte arbetslivet som skulle anpassas efter kvinnorna, utan vad som behövdes var en "förändrad organisation av skötseln av familjens angelägenheter".³⁵ Det som nämndes var bland annat rationalisering av hemarbetet, barntillsyn och längre öppethållande i butikerna. Tankar på kortare arbetstid för kvinnor ansågs inte lämplig "vare sig ur produktionens eller kvinnornas egen synpunkt".³⁶ Någon förändring av mannens roll i hem eller arbete nämndes inte heller, det sågs vid den här tiden inte som en angelägenhet för vare sig SAF eller LO.

Det var kvinnoförbundet, med stöd av Sigrid Ekendahl i LO:s kvinnoråd, som hävdade ett annat perspektiv, nämligen att arbetslivet måste anpassas till kvinnorna och inte tvärtom.³⁷ Det var också LO:s kvinnoråd och kvinnoförbundet som protesterade mot att barntillsy-

33. Några år senare sade Sigrid Ekendahl i LO:s kvinnoråd detsamma i ett möte med den grupp som framställde partiets kvinnopolitiska program (det som blev skriften *Kvinnas jämlikhet* 1964, som jag återkommer till): "Det behövs en kvinnovänligare inställning hos partifolket. När kvinnorna för fram krav på mera daghem och barntillsyn, då argumenterar man kortsiktigt och menar att det blir billigare att ge ett bidrag." Minnesanteckningar från sammanträde med soc dem partiets kommitté för kvinnofrågor den 2 mars 1961 i Statsrådsberedningen, SAP:s arkiv vol E II:4.

34. SSKF kongressprotokoll 1956, s 17.

35. *Betänkande avgivet av Arbetsmarknadskommitténs kvinnoutredning* SAF-LO 1950, s 102.

36. *Ibid*, s 106.

37. Kvinnan i masssamhället. Ett bordssamtal i maj 1955, i *Arbetets söner* del 4, 1966, s 516. För en senare skildring av kvinnornas försök att driva "kvinnofrågor", särskilt barntillsynen, inom LO, se Ranveig Jacobsson, Intervju med Anita Gradin och Gertrud Sigurdson, i *Visionen om jämställdhet*, 1992, s 40f.

nen sågs som en kvinnans privata angelägenhet. Kvinnors problem att kombinera moderskap med förvärvsarbete förblev olösliga så länge kvinnorna både hade huvudansvaret för barn och hushåll och förväntades bete sig som män i förvärvslivet. En möjlig lösning på problemet blev det som Alva Myrdal och Viola Klein kallade *Kvinnans två roller* i boken med samma namn, som kom ut i Sverige 1957. Där pläderades för det som kvinnoförbundet länge haft på programmet, nämligen möjlighet att förena moderskap och förvärvsarbete. Enligt Myrdal/Kleins modell var dock rollerna separata. Kvinnan skulle vara både mor och yrkesverksam, men inte samtidigt. Kvinnorna skulle ha utbildning och yrke och perioder med förvärvsarbetet skulle varvas med moderskapet, som beräknades ta 10–20 år av kvinnans liv i anspråk.³⁸ I kvinnoförbundets version kom lösenordet att bli kvinnans ”*valfrihet*”.

Valfrihet

Betoningen av valfriheten blev från kvinnoförbundets sida en betoning av möjligheten att välja yrkesarbete, vilket vid den här tiden var ett radikalt krav när det gällde kvinnor med småbarn, som inte arbetade av ekonomisk nödvändighet. Det handlade om att hävda rätten att *inte* välja hemmafrutillvaron. Moraliserande över förvärvsarbetande mödrar avisades bestämt av förbundet.³⁹ Å andra sidan skulle vården av de små barnen värnas och ses som ett samhällligt arbete. Förbundet kritiserade den traditionella definitionen av full sysselsättning: ”lönearbete till alla män och de flesta hustrur och oavlönat arbete för mödrar med skolbarn”.⁴⁰ Reproduktionen skulle beaktas, hävdade kvinnoförbundet när man lämnade synpunkter på partiprogrammet 1958: ”kvinnans funktion att föda och fostra nya individer måste bedömas som en väsentlig produktionsgren”. Likställdhet mellan kvinnor och män skulle dels innebära lika villkor i arbetslivet, dels ”ekonomisk jämställdhet mellan kvinnor med barnplikt och kvinnor och män med avlönat arbete”. Därur föddes så krav på samhällelig vårdnadslön för kvinnor med ”barnplikt”.⁴¹ Frågan om vårdnadslön eller vårdnadsbidrag för småbarnsföräldrar var en fråga som hamnade i långbänk, den fanns under hela 1960-talet (utan att göra något större väsen av sig i debatten) med i de familjepolitiska utredningar Ulla Lindström lät tillsätta.⁴²

38. Alva Myrdal & Viola Klein, *Kvinnans två roller*, 1957, spec kap 9.

39. Kvinnan i manssamhället, *Arbetets söner*, s 513 (Inga Thorsson).

40. Synpunkter på partiprogrammet, utkast, sammanställt av Nancy Eriksson, bil. till SSKF VU-protokoll 15/12 1958.

41. *Ibid.*

42. T ex familjebereidningen, som tillsattes 1962, och Familjepolitiska kommittén, som tillsattes 1965 och kom med flera delbetänkanden före slutbetänkandet 1972 (*Familjestöd* SOU 1972:34), där man slutligen avisade förslag om vårdnadsbidrag och i stället föreslog den nya föräldraförsäkringen. Se även Hinnfors, 1991, särskilt kap 4 och 5.

Samtidigt som kvinnornas rätt till valfrihet ifråga om hemarbetet för-
svarades påminde förbundet om att husmödrar utan "barnplikt" var en
"reservarbetskraft", som gärna skulle söka sig till arbetsmarknaden om
tillfälle gavs. Den gruppen borde tas tillvara, enligt förbundet, och även
i det fallet ställdes krav på samhället i form av utbildning, omskolning
och uppmuntran att anställa även äldre kvinnor.⁴³

Kravet på samhällelig service framställdes som ett villkor för kvinnors
möjligheter att kombinera familj och förvärvsarbete. Därmed markera-
des återigen att kvinnornas problem med att anpassa sig till en arbets-
marknad skapad för manliga familjeförsörjare med hemmafruar inte
var privata "kvinnofrågor". De var samhälleliga, upprepade förbundet
om och om igen, vilket kan ses som ännu ett nyckelbegrepp vid sidan
om det om valfriheten. Samhället skulle underlätta för kvinnorna
genom att ordna barntillsyn, genom ett bostadsbyggande som anpassa-
des efter den moderna familjens krav på lättare och mer rationellt
hemarbete, genom kollektiva anordningar som t ex tvättstugor.

Det är värt att observera att kraven ställdes på samhället och inte på
mannen i familjen. Det var de förvärvsarbetande kvinnorna som
behövde samhällets stöd – hem och barn var inget som tyngde man-
nen, även om kvinnoförbundet och Alva Myrdal redan 1938 hade efter-
lyst den "borttappade fadern".⁴⁴ Mannen var under 1950-talet påfal-
lande frånvarande när familjepolitiken diskuterades. Med 1960-talet
började mannen långsamt bli synlig som en del av familjen.⁴⁵ I kvinno-
förbundets skrift *Vi vanliga familjer*, som antogs på kongressen 1960,
framhölls att mannen måste ta sin del av barnavård och hushållsarbete
om också kvinnan förvärvsarbetade.⁴⁶ I *Morgonbris* undrade man "varför
kan far ej lägga barnen nån gång?"⁴⁷

Även om ett vårdnadsbidrag sågs som det fritt valda hemarbetets för-
utsättning, var det lika svårt att få gehör för som kravet på barntillsyn,
som kan sägas vara det fritt valda förvärvsarbetets förutsättning. I två
utredningar tillsatta av Ulla Lindström kom man fram till resultatet att
vårdnadsbidrag skulle bli alltför dyrt, i alla fall om det skulle vara stort
nog att ge trygghet motsvarande förvärvsarbete med lön och sociala
förmåner.⁴⁸ Ambitionen var att de hemarbetande skulle ha "ekono-
misk jämlikhet", som kvinnoförbundet framhöll i *Vi vanliga familjer*.⁴⁹

43. Programskriften *Vi vanliga familjer*, som antogs på SSKF:s kongress 1960, ger en sam-
manfattning av kvinnoförbundets syn vid den här tidpunkten.

44. SSKF VU-protokoll 14/3 1938, diskussion ang riksdagsmotion.

45. Jfr Ohlander, 1988, s 186.

46. *Vi vanliga familjer*, också tryckt i *Detta vill vi*, ett handlingsprogram, (använd här) SSKF
1962, s 56.

47. *Morgonbris* 1960:3, s 13, spalten "Slå vakt om äktenskapet".

48. Familjebereidningen 1962 (SOU 1964:36) och Familjepolitiska kommittén 1965
(SOU 1967:52).

1950-talet i backspeglarna

Ur kvinnoförbundets synpunkt kunde 1950-talet i efterhand ses som ett framgångsrikt "pådrivardecennium" i den del av familjepolitiken som berörde kvinnan och barnen i hemmet. En rättvis fördelning av barnkostnaderna, barnbidrag och familjestöd, var etablerade välfärdsreformer. Familjefrågor hade blivit ett eget politiskt sakområde som diskuterades i alla partier och ett framträdande inslag i dagspolitiken.

I det nya partiprogram som antogs på kongressen 1960 fanns också familjefrågorna med. Kvinnoförbundets påverkan var tydlig i kravet på en "aktiv familjepolitik" och ett "barnvänligt samhälle", liksom i kravet på deltidsarbete, även om barnen fortfarande var kvinnornas, särskilt när de var sjuka. Det framgick av kommunalprogrammets krav på hemhjälp och tillsyn till sjuka barn, "då modern förvärvsarbetar". Partiprogrammet tog upp kvinnans likställdhet med mannen i "utbildning arbete och befordran", men kvinnornas krav på att det reproduktiva arbetet skulle beaktas i samhällsanalysen sänkades. Det som också sänkades var tal om mannens likställdhet med kvinnan i familjen.⁵⁰ Jämställdheten gällde ännu inte den "privata" familjen.

Olösta förblev också kvinnornas problem i gränslandet mellan det privata och det offentliga – svårigheterna att förena familj och yrkesverksamhet. Den lika rätten till arbete förblev teoretisk i ett samhälle, där det inte minst i riksdagen fanns en stark opinion för att kvinnorna skulle förbli hemmafruar.⁵¹ Barntillsynen byggdes ut högst obetydligt under 1950-talet.⁵² De gifta kvinnorna betraktades med misstro i arbetslivet, som fortfor att föredra invandrad, manlig arbetskraft före "reserven" gifta kvinnor.⁵³ Kvinnoförbundets lösning blev kravet på en kvinnornas *valfrihet* mellan två "roller".

Det innebar att kvinnorna skulle tillförsäkras både rätt till moderskap och förvärvsarbete och att de för båda uppgifterna skulle erhålla samhällsligt stöd. Uppgiften att vårda de små barnen – för det var ännu en kvinnouppgift – måste tillförsäkras kvinnan i ekonomisk trygghet och det arbetet skulle ses som samhällsligt och nödvändigt.⁵⁴ Samtidigt hävdade kvinnoförbundet att de mödrar som ville behålla sitt yrkesarbete skulle ha rätt till det utan att mötas av fördömanden. Valfriheten var i det fallet beroende av barntillsyn och annan samhällslig service, så att kvinnan slapp dubbelarbete. För övriga kvinnogrupper ställdes krav

49. Vi vanliga familjer, i *Detta vill vi*, s 55.

50. SAP partiprogram 1960. Aktiv familjepolitik och barnvänligt samhälle var punkt 25, deltidsarbete punkt 21. Kommunalprogrammets punkt 13 tar upp barns sjukdom vid moders förvärvsarbete.

51. Drangel, 1984, s 359–365.

52. Gunhild Kyle, *Gästarbeterska i manssamhället*, 1979, s 191.

53. *Ibid.*, s 199–232.

54. Synpunkter på partiprogrammet. Bilaga till SSKF VU-protokoll 1958.

anpassade efter kvinnoverkligheten, antingen det handlade om yrkesutbildning, omskolning, deltid eller stöd för återinträde på arbetsmarknaden efter många hemmafruar.

Det som diskuterades var med andra ord en förändring av det gamla husmoderskontraktet, som med åren började framstå som alltmer otidsenligt. Familjeförsörjarideologin svarade dåligt mot kvinnornas nya krav på en förändrad "roll" i familjen och i samhället för både kvinnor och män. Den höjda utbildningsnivån och snabbt stigande behov av arbetskraft bidrog till att bana vägen för ett nytt jämlikhetskontrakt, där den stora nyheten var att även *mannen* började komma in i hem och familj.⁵⁵ I kvinnoförbundets handlingsprogram *Vi vanliga familjer* från 1960 var mannen en "likvärdig medarbetare till hustrun i barnuppfostran och övriga hemsysslor".⁵⁶

Från valfrihet till jämlikhet

"Samhällslivet måste kunna bringas att fungera på ett sådant sätt att även kvinnorna, hälften av den vuxna befolkningen, får möjligheter till en tillfredsställande livsföring."⁵⁷

Bakom den citerade, försiktiga formuleringen i en skrivelse från kvinnoförbundet till partiledningen inför valet 1960 fanns ett stort missnöje med kvinnornas situation. Kvinnoförbundet hade flera förslag till partiet på vad som var att göra. För att ge kvinnorna en möjlighet till "tillfredsställande livsföring" måste samhällsplaneringen utformas så att den bättre gav "familjerna den nödvändiga yttre ramen kring en harmonisk vardagstillvaro", fastslog förbundet.⁵⁸ Familjen var ännu själva utgångspunkten för kvinnokraven, som strategiskt var invävda i familjepolitiken, trots att de många kraven i skrivelsen mer handlade om vardagens "yttre ram" och kvinnans förhållande till den, än om familjen. Kvinnoförbundet ville bland annat ha förbättrad yrkesutbildning för flickor, uppvärdering av vårdyrken, barn tillsyn och deltidsarbete. Man uttryckte önskemål om positiva uttalanden från partiets sida. Kvinnornas löner och befordran angavs som exempel på "ömtåliga frågor" där partiets stöd behövdes – sannolikt syftade kvinnorna på den i riksdagen aktuella frågan om lika lön. Skrivelsen avslutades med en kvinnoförbundets förhoppning om att synpunkterna skulle beaktas i valrörelsen. Det var, underströk förbundet blygsamt, viktigt att partiets företrädare visade en "*principiellt positiv attityd till kraven*" – även om löften om konkreta åtgärder inte kunde ges i valprogrammet.⁵⁹

55. Om övergången mellan kontrakten, se Hirdman, 1990, s 87ff.

56. Antaget på kongressen 1960, *Detta vill vi*, SSKF 1962, s 55–56.

57. Skrivelse till partistyrelsen från SSKF 10/3 1960, SAP VU-protokoll 12/4 1960, bil 53.

58. Ibid.

59. Ibid. Min kursiv.

Om det under 1950-talet varit svårt att i SAP politisera frågor om kvinnans ställning i samhället innebar 1960-talet en förändring. En viktig faktor var att frågan om kvinnans jämlikhet hade tagits upp i parti-programmet, där det tidigare hade sett ut "som om det inte skulle finnas några fruntimmer" i partiet, enligt Nancy Eriksson på partikongressen 1960.⁶⁰ Kravet på kvinnans jämlikhet kunde nu lutas mot partiprogrammets rader: "Den kamp för jämlikhet, som inleddes av arbetarna i det gamla kapitalistiska samhället, har vidgats till en kamp för likvärdig behandling av alla medborgare, vare sig de är män eller kvinnor".⁶¹ Till förändringen bidrog sannolikt också den omsväfning i jämlikhetsideologin som under 1950-talets diskussioner om sjukförsäkring och allmän tilläggspension (ATP) ägt rum i partiet. Såsom Torsten Svensson visat i sin avhandling *Socialdemokratins dominans* hade jämlikheten omdefinierats och "jämlikhet som omfördelning", som varit Gustav Möllers tanke, hade ersatts med "jämlikhet som lika villkor".⁶² Det innebar att man frångick den likabehandling av medborgarna som t ex folkpensionen innebar. ATP medförde (liksom sjukförsäkringen och senare föräldraförsäkringen) "en gradering av medborgarrättigheterna efter inkomst", framhåller Torsten Svensson, som samtidigt understryker att med "en annan konception av jämlikhet innebar reformen en utvidgning av medborgarens rättigheter".⁶³

Lika villkor skulle gälla även kvinnorna, även om det från kvinnosynpunkt blev ett problem att en heltidsarbetande man utgjorde modellen för "medborgaren". Kvinnorna splittrades i två grupper, en med rättigheter – de förvärsarbetande – och en utan rättigheter – de hemarbetande. Det var grupper som ställdes mot varandra i 1960-talets könsrollsdebatt, trots att grundproblemet inte låg i skillnader inom kvinnogruppen, utan i könsojämlikheten; i att den manliga normen fördes över på kvinnorna utan hänsyn till att kvinnorna inte lika enkelt som männen kunde förena förvärsarbete och föräldraskap. Villkoren var med andra ord inte lika. När gammalt och nytt familje- och jämlikhetsideal kom i konflikt i könsrollsdebatten var det kvinnorna som blev bärare av konflikten. I debatten framställdes ofta hemmafruarna som problemet, medan det var bristen på barnomsorg som var det stora hindret för kvinnornas möjligheter att förvärsarbete utom hemmet. Med mannen som norm blev könsojämlikheten inbyggd i det på inkomstbortfallsprincipen baserade, nya jämlikhetsbegreppet. Konsekvenserna har framträtt tydligt när det gällt ATP, där de gifta kvin-

60. SAP kongressprotokoll 1960, s 264.

61. Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti. Program och stadgar. Enligt beslut å partiets tjuguförsta kongress 1960, s 5.

62. Svensson, 1994, s 206.

63. Ibid. Se även Gösta Esping-Andersen, Jämlikhet effektivitet och makt. Socialdemokratisk välfärdspolitik. *Socialdemokratins Samhälle*, 1988, s 232–34.

norna hittills i stort sett stått utanför reformen. ATP blev en *manlig* och inte en *allmän* tilläggspension.⁶⁴ ”Ur ett könsperspektiv övergavs hemmafrun för den yrkesverksamma kvinnan.”⁶⁵ Övergivandet var inte definitivt (och förmodligen inte heller medvetet) så länge man talade både om kvinnans valfrihet och kvinnans jämlikhet, vilket man gjorde under hela 1960-talet både i partiet och kvinnoförbundet. Den perioden kan ses som en process, en utdragen övergång från ett husmoderskontrakt med valfrihet för kvinnor till ett jämlikhetskontrakt med ”lika” roller för kvinnor och män.⁶⁶ Kvinnoförbundets uppgift blev i processen att lägga till kvinnorna och kvinnoperspektivet, vilket med tiden innebar ett ifrågasättande av en jämlikhet baserad på en manlig norm.

Det hindrar inte att den i partiprogrammet 1960 uttryckta, nya och tydliga medvetenheten om att det i kravet på jämlikhet också fanns en könsaspekt markerade ett genombrott för ett principiellt nytänkande som var positivt för kvinnorna. Partiet visade ett ökat intresse för att ta upp kvinnofrågorna i det direkta partiarbetet. På förfrågan från kvinnoförbundet ställde sig partiordföranden positiv inför ett förslag om ett ”politiskt kvinnoprogram” inför valet 1960.⁶⁷ Efter partikongressen samma år tillsattes en partiets aktionsgrupp (eller kommitté, som den senare kallades) för kvinnofrågor – också det efter ursprungligt förslag från kvinnohåll, närmare bestämt från Sigrid Ekendahl och Inga Thorsson.⁶⁸ Efter en lång startsträcka med diskussion om personsammansättningen bildades så i oktober 1960 *partiets kommitté för kvinnofrågor*, med Tage Erlander som hedersordförande och Inga Thorsson som ordförande.⁶⁹

Bakom partiledningens beredvillighet att nu ta upp frågan om kvinnans ställning i samhället fanns den nyligen påbörjade könsrollsdebatten. Folkpartiets motto inför valet 1960, ”*Rättvisa åt kvinnorna*” fungerade ytterst pådrivande på den socialdemokratiska partiledningen.⁷⁰ I takt med att folkpartiet alltmer började framstå som det mest kvinnovänliga partiet växte partiledningens oro för att hamna i oppositionens

64. Hirdman, 1989 (*Könslös forskning. Kvinnorna och SAP ur ett genusperspektiv*, Arbetarhistoria 52, 1989), s 5.

65. Svensson, 1994, s 216.

66. Jfr Hinnfors, 1991, s 108–115, 139–154.

67. SSKF VU-protokoll 16/11 1959.

68. SSKF VU-protokoll 16/5 1960.

69. SSKF VU-protokoll 16/5 1959 paragraf 6 samt SSKF VU-protokoll 11/10 1960 paragraf 4c. I fråga om övriga representanter uppstod diskussion. Kvinnorna föreslog att statsråd, som kunde ta ekonomiskt ansvar, skulle ingå i gruppen och till slut blev det så, trots att partiet till en början föreslagit ”partiexpeditionsfolk”. Ledamöter blev förutom Ulla Lindström ytterligare två statsråd, Rune Johansson och Sven Andersson, tillsammans med representanter från LO, TCO, kvinnoförbundet och SSU. Könsfördelningen var jämn i gruppen med sju män och sju kvinnor, plus sekreteraren Maj-Britt Sandlund.

70. Åtminstone enligt senare diskussion, SAP PS-protokoll 24/5 1962 paragraf 16.

bakvatten.⁷¹ När kvinnoarbetskommitten inför valet 1962 presenterade ett förslag till skrift om kvinnorna på arbetsmarknaden var partiledningen beredd att både ta till sig och i viss mån driva de nya kvinno-synpunkterna.⁷²

Könsrollsdebatten

Eva Mobergs artikel om kvinnans villkorliga frigivning, som publicerades i antologin *Unga liberaler* 1961, blev en brandfackla i den allt intensiva debatten om kvinnans frigörelse.⁷³ Eva Moberg gick emot tanken om kvinnans två roller och föreslog radikalt att män och kvinnor båda skulle förvärvsarbeta och försörja sig själva. Barnavård och hemarbete skulle delas lika mellan kvinnan och mannen i familjen. Under barnets tre första år skulle ersättning utgå från en barntilläggs-kassa, för att möjliggöra föräldraledighet.⁷⁴ Förutsättningar för att systemet skulle fungera var enligt Eva Moberg barntillsyn och förkortad daglig arbetstid till sex timmar.⁷⁵

Kvinnoförbundet försvarade valfriheten i en ledare i *Morgonbris*. Det var angeläget att "ge varje kvinna den självklara rätten till förutsättningslös valfrihet" skrev Inga Thorsson.⁷⁶ Hon höll med Eva Moberg om att äktenskapet inte skulle vara en försörjningsinrättning, men framhöll att det var "vårdaruppgiften i hemmet, vare sig den är ägnad barn, sjuka eller gamla, som är yrkesuppgiften med kvalifikation och ansvar". Den som ägnade sig åt den vården skulle ses som en samhällsnyttig medborgare och skulle också få samhällets stöd när hon ville återvända till arbetslivet på hel- eller deltid. Inga Thorsson fortsatte med en formulering som antydde att frågan om kvinnans ställning var en känslig fråga att politisera: "detta är *icke* tillgodoseende av kvinnokrav eller gynnande av de förvärvsarbetande kvinnorna. Det är hjälp och stöd åt hemmen och familjerna och därmed åt samhället". Ytterst handlade det om "människans rätt till andlig fri växt – även om människan råkar vara kvinna", avslutade hon.⁷⁷

En avgörande skillnad mellan Inga Thorsson och Eva Moberg låg i synen på kvinnans valfrihet. Det var också valfriheten som kom att bli ifrågasatt, inte minst bland socialdemokrater i den i tidskriften *Tiden*

71. Drangel, 1984, s 361 samt 390. Jfr också Ohlander, 1988, s 187.

72. SAP PS-protokoll 24/5 1962 paragraf 16. Jag återkommer till det.

73. Eva Moberg, Kvinnans villkorliga frigivning. *Unga liberaler*, 1961. Omtryckt i Annika Baude (red), *Visionen om jämställdhet*, 1992, s 194–207, som används här.

74. Ett förslag som påminner om kvinnoförbundets tankar om ett vårdbidrag för de minsta barnen.

75. Eva Moberg, 1992, särskilt s 196f, 200–204.

76. *Morgonbris* 1961:6, ledare s 5. Min kursiv.

77. *Ibid*, forts på ledare på s 33. Kursiv i *Morgonbris*.

allt livligare könsrolldebatten.⁷⁸ Debatten intensifierades i takt med att efterfrågan på arbetskraft ökade. LO och SAF hade 1960 äntligen avtalat om att avskaffa kvinnolönerna och LO tog på sin kongress 1961 upp behovet av kvinnors arbetskraft. När så långtidsutredningen 1962 fastslog, att även de gifta småbarnsmödrarna skulle komma att behövas för att möta efterfrågan på arbetskraft framöver, blev debattörerna allt mer benägna att slänga valfriheten överbord. I debatten sågs de som radikala, som ville ha lika roller för kvinnor och män, medan kvinnoförbundets fasthållande vid valfriheten beskrevs som moderat, som ett uttryck för ett förlegat särartstänkande.⁷⁹ I kvinnoförbundet var det särskilt Nancy Eriksson som värnade om de äldre, hemarbetande kvinnor, som riskerade komma i kläm vid övergången från ett husmoderskontrakt till ett jämlikhetskontrakt.⁸⁰ Valfriheten kan i sammanhanget ses som en länk, som ett sätt att slå en bro mellan gammalt och nytt tänkande inom socialdemokratin. Talet om valfrihet gjorde den svåra frågan om kvinnans ojämlika ställning i samhället hanterlig.

Valfriheten användes som en överbryggande länk också i partistyrelsen, där kvinnoförbundets samtidiga hävdande både av kvinnans valfrihet mellan hem och arbete och kvinnans jämlikhet med mannen i arbetslivet uppfattades som djärvt och radikalt. De nya tankarna väckte uppmärksamhet i partistyrelsen i samband med att partiets kvinnokommitté inför valet 1962 presenterade ett förslag till en skrift om förvärvsarbetande kvinnor. Ett ytterst omsorgsfullt arbete lades under partiledningens överinseende ned på att nå enighet om skriften och många rödpenningar var i farten innan texten gick i tryck. Paradoxalt nog blev den slutliga versionen påfallande lik den ursprungliga, ack så omdiskuterade texten.⁸¹ Av debatterna i partistyrelsen framgick att det nära förestående valet var ett skäl till att man lade ned så stor kraft på skriften. Ett annat, viktigt skäl var att det handlade om en av partiets hjärtefrågor, nämligen den fulla sysselsättningens politik. Ytterligare

78. Se textledare i *Tiden* 1962:10 och kommentar till den i *Tiden* 1963:1 av Ingrid Fredriksson, *Tiden*-ledare 1963:9 och 1964:5. Se även Hinnfors, 1991, s 109f.

79. Långtidsutredningen = SOU 1962:10; *Tiden*-ledare 1964:5 om begreppen liksom Edmund Dahlström, *Analys av könsrollsdebatten. Kvinnors liv och arbete*, 1962. Gun Hedlund-Ruth, *Synen på kvinnors förvärvsarbete – debatt inom arbetarrörelsen 1958–68*, s 18f, 1977. En kortfattad men innehållsrik översikt av könsrollsdebatten finns i kap 6 i Lena Lennerheds avhandling, *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*, 1994.

80. Jfr Hirdmans tankar om övergången från ett kontrakt till ett annat, 1990, s 87–89. När det gäller Nancy Eriksson, se hennes *Bara en hemmafru*, 1964, samt Ranveig Jacobsson, 1992 (i *Visionen om jämställdhet*), s 40.

81. Material som speglar en del av diskussionen i kvinnoarbetskommittén finns i SAP:s arkiv, volym E II:4 (Utredningar, PM m m 1946–62). Där finns också olika versioner av förslaget till kvinnoarbetsprogram, tillsammans med skriftliga synpunkter från partistyrelsens olika ledamöter. Olika textutkast och inlagor från PS-medlemmar finns också bilagda partistyrelsens protokoll, se SAP PS-protokoll 24/5 1962 paragraf 16 och dito 6/7 1962 samt SAP VU-protokoll 27/6 med bilagor (vol AIIb:44).

ett skäl, om än mindre uppenbart, var att det handlade om något mer brännbart än formuleringar. Det som diskuterades var de facto en förändring av genuskontraktet. Kvinnokommittén uppfattades som oerhört radikal när den i sin skrift klagade att valfriheten inte enbart handlade om ett kvinnornas val mellan hem- eller yrkesarbete, utan att det också handlade om att förändra köns- eller genusordningen i arbetslivet. Det som ifrågasattes var det som hittills och outtalat varit självklart i den fulla sysselsättningens politik: det manliga företrädet i arbetslivet – den manliga normen. Om jämlikhet innebar lika roller måste arbetslivet anpassas efter kvinnorna, sade kvinnokommitténs företrädare i sin skrift, som innehöll en katalog av förslag på hur arbetslivet skulle anpassas till kvinnorna.

Omdiskuterat kvinnoprogram

När kvinnokommitténs förslag till arbetsmarknadsprogram med inriktning på kvinnorna presenterades för partistyrelsen 1962 betonade kvinnokommitténs företrädare att det bara handlade om en del av det kvinnoprogram som kommittén skulle färdigställa till 1964 års kongress. Det som ännu saknades var familjepolitiken. Kommittén ville ändå inför det förestående landstingsvalet ”dra upp några konkreta handlingslinjer för några s.k. kvinnofrågor”, sade Inga Thorsson, som på partistyrelsens möte också berättade att kommitténs utgångspunkt var att kvinnorna skulle beredas möjlighet att fritt välja arbete inom eller utom hemmet och att programmet innehöll förslag på ”åtgärder som är nödvändiga för att ge kvinnorna en självständig och med männen likvärdig ställning i arbetslivet”.⁸² I texten nämndes också jämlik möjlighet för *män* att välja mellan förvärvsarbete och hemarbete, men det var ett förslag som nästan inte alls kommenterades i debatten.

För att öka kvinnornas möjligheter i arbetslivet och få bort särbehandling av kvinnor på grund av kön föreslog kommittén olika arbetsmarknadspolitiska medel, bland annat utbildning, samhällig barntillsyn och stimulans till ökad rörlighet även bland den kvinnliga arbetskraften.⁸³ De åtgärder som föreslogs låg i linje med partiets kommande, ännu inte färdiga arbetsmarknadspolitiska program, framhöll Tage Erlander.⁸⁴ Det nya var att kvinnokommittén i sin text tydligt lyfte fram skillnader mellan kvinnors och mäns villkor i arbetslivet. Så skrev man t ex att kvinnorna jämfört med männen var ”undersysselsatta” och att fördomar om att kvinnor skulle placeras på underordnade rutinar-

82. Citat från inledningen till kvinnokommitténs förslag, diskuterat i kommittén den 17/5 1962, där man beslutade presentera det för partistyrelsen en vecka senare, den 24/5. SAP:s arkiv, EII:4.

83. Ibid, s 6–8.

84. SAP-PS-protokoll 24/5 1962 paragraf 16.

beten och män skulle ha överordnade poster måste brytas. Avslutningsvis konstaterade kommittén att stora samhälleliga insatser och positiv särbehandling av kvinnor behövdes för att "ge kvinnorna en självständig plats i förvärvslivet". Målet "allas rätt till arbete" hade "hittills till övervägande del gällt männen".⁸⁵

Det var riktigt att det manliga företrädet i arbetslivet dittills inte setts som något problem, som partistyrrelseledamoten Kaj Björk uttryckte det när han lämnade sina synpunkter på kvinnokommitténs text. Han betonade att målet allas rätt till arbete "givetvis" avsåg både män och kvinnor, men höll med kvinnokommittén om att

"... den praktiska politiken hittills har (...) i första hand berört männen, eftersom det är kostsammare och besvärligare att ge kvinnorna ökad valfrihet i arbetslivet."⁸⁶

Kvinnokommitténs skrivelse innehöll reformförslag som övertygande visade att det nog skulle bli både "kostsammare och besvärligare att ge kvinnorna ökad valfrihet i arbetslivet". Det hindrade inte att partiledningen drev på partistyrelsen till förmån för ett positivt ställningstagande till kvinnokommitténs skrift. Argumentet för skriften var dock inte i första hand att kvinnornas krav på rättvisa var berättigade, i stället klargjorde partiledningens företrädare att partiet måste agera inför landstingsvalet 1962. Sven Andersson, VU-ledamot som deltagit i kvinnokommitténs arbete, framhöll att partiet höll på att förlora gruppen kvinnor på arbetsmarknaden, de var "de mest missnöjda i det svenska samhället".⁸⁷ Han berättade att de borgerliga i riksdagen under året hade lagt fram 94 motioner i kvinnofrågor och sade:

"Det är här fråga om en rörelse som vi inte kan fånga in, om vi inte vågar ta itu med de här frågorna och visa största möjliga tillmötesgående mot tankegångar, som inom kvinnovärlden är självklara. Är vi inte radikala, förlorar vi de grupper vi är beroende av. Vi måste ur taktisk synpunkt få fram det här materialet till valrörelsen – även om det kanske skulle få en del manliga partivänner att bli betänksamma."⁸⁸

Kvinnoförbundets initiativ till kvinnoprogram föreföll ur valtaktisk synpunkt komma i rätt tid och det gällde nu för partiledningen att övertaga övriga, mer tveksamma ledamöter i partistyrelsen.

Tveksamheten bland partistyrrelsens ledamöter gällde dels utformningen av de konkreta, arbetsmarknadspolitiska förslagen, dels valfriheten. Valfriheten i form av fritt val mellan hem- och förvärvsarbete blev inte närmare diskuterad eftersom den hänfördes till familjepolitiken, den del som ännu inte fanns med i programmet. Det var i stället konsekvenserna av en kvinnornas valfrihet i arbetslivet som väckte oro och det var på den punkten som kommitténs förslag uppfattades som

85. Enligt kvinnokommitténs textförslag till partistyrelsen 24/5 1962, s 2 ("undersysselsättning") samt s 4 (om mäns överordning), och sista stycket, s 11.

86. SAP VU-protokoll 27/6 1962 med bilaga nr 73 (AIIb:44, s 6 i Kaj Björks detaljkritik).

87. SAP PS-protokoll 24/5 1962 paragraf 16.

88. Ibid.

mycket radikalt. Ulla Lindström, som förvånades över att så många fann kvinnoprogrammet radikalt, påpekade att det fanns stora skillnader mellan män och kvinnor i de här frågorna: "det som är förtroliga tankegångar för oss kvinnor är radikalt och svårsmält för männen." Hon tycktes indirekt rekommendera en pragmatisk hållning, när hon i likhet med både partiledningens och kvinnokommitténs företrädare betonade att det var viktigt att få ut skriften inför valet för att visa att partiet följde med i utvecklingen och hade en radikal politik med tanke på de unga kvinnorna på arbetsmarknaden.⁸⁹

Flera av partistyrelsens ledamöter var bekymrade över vad kraven på arbetsmarknadspolitiska åtgärder för kvinnorna skulle komma att innebära. Enligt kvinnokommitténs förslag skulle skillnader i löner, arbetsuppgifter, utbildning och annat som berodde på kön aktivt motverkas genom stöd till kvinnorna. Det upplevdes som "radikalt men i många avseenden ganska verklighetsfrämmande", som före detta LO-ordföranden Axel Strand formulerade det.⁹⁰ Han tog som exempel att det var bra med valfrihet för alla, "men det är ett faktum att de gifta kvinnorna är mera bundna till orten än männen på grund av att de måste ta hänsyn till makens arbetsplats. Men det behöver man ju inte skriva i programmet".⁹¹

Och så var det; man behövde inte skriva att programmet och verkligheten ännu inte stämde överens. Partiledningen ville ha partistyrelsens stöd för att ge ut programmet och i valet visa en radikal hållning visavi kvinnorna på arbetsmarknaden. När det gällde genomförandet kunde både Tage Erlander och Inga Thorsson ge lugnande besked, ett antagande av programmet innebar inget bindande löfte eller åtagande i en nära framtid. Inga Thorsson framhöll att syftet var att visa de kvinnliga väljarna vad socialdemokratien ville och tillade lugnande, att om man såg till "andemeningen i förslaget, är det inte så farligt; målsättningarna är mer långsiktiga".⁹² Tage Erlander förespråkade i sin sammanfattning av diskussionen en radikal hållning och underströk att detta ingalunda var den enda frågan där partiledningen varit

"kolossalt radikal och i sina åsikter legat en bra bit framför partiopinionen både i partipressen och riksdagsgruppen. Detta att partiet tagit upp valfriheten som ett mål att arbeta för innebär verkligt vida perspektiv. Det ställer oss i nivå med Gustav Möller, när han började propagera för sitt trygghetsprogram – och det var långt före sin tid. Med tanke på vad denna valfrihet kommer att innebära för alla människor behöver vi inte vara rädda för de formuleringar och förslag som kommit till uttryck i kvinnokommitténs material."⁹³

89. Ibid. Långtidsutredningen hade enl Ulla Lindström spått stora ökningsar i antalet gifta kvinnor på arbetsmarknaden.

90. Om LO och kvinnorna på arbetsmarknaden vid den här tiden, se Charles Kassman, *Arne Geijer och hans tid 1957–1979*, 1991, s 120–125, 158f, 196f; Qvist, 1973.

91. SAP partistyrelsens protokoll 24/5 1962 paragraf 16.

92. Ibid.

93. Ibid.

Partistyrelsen beslöt att kvinnoprogrammet skulle antagas efter viss omredigering och att den omdiskuterade men olösta frågan om skriften skulle ges ut i partistyrrelsens eller kvinnokommitténs namn skulle bordläggas. Diskussionen fortsatte vid ett möte med partistyrrelsens verkställande utskott och ännu ett partistyrelsemöte. Vid dessa möten förelåg texten i en lätt ändrad version av Inga Thorsson samt i ytterligare en version. Den senare var en bearbetning av kvinnokommitténs förslag, gjord av Torsten Nilsson och Ingemund Bengtsson. Dessutom fanns skriftliga synpunkter på kvinnokommitténs ursprungliga text från en handfull ledamöter av partistyrelsen.⁹⁴ Tage Erlander signalerade tydligt sin vilja att få fram en skrift genom en "sammanskrivning" av de i hans ögon tämligen likalydande förslagen. Signalen uppfattades av partistyrrelsens ledamöter, som mer eller mindre uttalat stödde tanken på en skrift.⁹⁵

I sin inledning framhöll Erlander att han, när det gällde kvinnokommitténs text, inte fann det "så lyckat att i skrivningarna dra en gräns mellan män och kvinnor. I stället skulle jag vilja skildra vad som erfordras av oss alla, män och kvinnor, för att den fulla sysselsättningens samhälle skall vara ett bra samhälle".⁹⁶ En jämförelse mellan kvinnokommitténs första text, Torsten Nilssons och Ingemund Bengtssons reviderade version av samma text och den slutliga, tryckta texten, ger vid handen att Erlanders önskemål uppfylldes. Efter omskrivningarna kom fokus i texten gradvis att vridas, från kvinnornas eftersatta ställning i arbetslivet till en mer könsneutral beskrivning av socialdemokratisk politik för full sysselsättning, där kvinnorna nämns mer en passant (se sid 186).⁹⁷ På likartat sätt kom valfriheten okomplicerat att beskrivas som ett led i partiets utökade reformpolitik – partiet gav de kvinnor som så ville möjlighet att välja förvärvsarbete. Därmed undvek man att synliggöra och problematisera kvinnornas eftersatta ställning och mäns och kvinnors olika ställning i arbetslivet. Följdenligt ändrades också kvinnokommitténs sluttrader om att formuleringen i partiprogrammet om att alla rätt till arbete, "har hittills till övervägande del gällt män-

94. SAP VU-protokoll 27/6 1962 med bil 73 och 74 samt SAP PS-protokoll 2/7 1962 (på Harpsund). En något reviderad version av kvinnokommitténs ursprungliga text förelåg också. Flera textversioner och synpunkter från de ledande inom partiet finns dessutom i den redan nämnda volymen EII:4.

95. SAP PS-protokoll 6/7 1962. Bland dem som var mindre entusiastiska märktes Torsten Henriksson och Arne Berggren, som resignerat skrev att det "måste" visst vara ett kvinnoprogram, som väl bör "utformas så att det inte blir mer till skada än till nytta", bil 73 till SAP VU-protokoll 27/6 1962. Den färdiga broschyren hette *Kvinnorna förvärvsarbetet och samhället. Förslag till Arbetsmarknadspolitiskt Kvinnoprogram*, 1962.

96. SAP PS-protokoll, 6/7 1962 paragraf 21.

97. Jämförelserna baseras på hela texterna, även om jag här för att i någon mån illustrera förändringen av texten valt att saxa ett avsnitt om kvinnorna ur resp inledning till (I) kvinnokommitténs första version i partistyrelsen, (II) den reviderade version av samma text som Torsten Nilsson och Ingemund Bengtsson bearbetat och (III) den slutliga, tryckta versionen av programmet, som utgavs i partistyrrelsens namn.

nen”.⁹⁸ I den slutliga textversionen sade man könsneutralt att partiprogrammets mål allas rätt till arbete ”måste genom den nya och aktiva arbetsmarknadspolitiken förverkligas för både män och kvinnor”.⁹⁹

Den slutliga texten i broschyren *Kvinnorna, förväruarbetet och samhället*, utgiven 1962, kom att nära följa kvinnokommitténs ursprungliga förslag, om än utan tal om könsmotsättningar och med en något mindre kvinnocentrerad text. Fokus var i stället riktat på socialdemokratisk arbetsmarknadspolitik. Kvinnokommitténs version klarade sig i övrigt tämligen helskinnad genom partistyrelsens närsynta granskning, både vad gällde uppläggnings och huvudteser. För kvinnoförbundet var det ett framsteg att partistyrelsen gav ut en ”kvinnoskrift” som dessutom av partiledningen sågs som oerhört radikal, som Olof Palme skrev när han läst den sista versionen:

”Nu gäller det bara att så snabbt som möjligt få ut det /kvinnoarbetsprogrammet/ i någorlunda hyggligt skick och sedan tala om för alla hur in i helvete radikalt och bra det är.”¹⁰⁰

Kvinnoförbundet hade nått sitt syfte och att en del av den ursprungliga textens analys av manssamhället och bristen på jämlikhet mellan könen i arbetslivet ”tvättades bort” fann man sig tämligen godvilligt i.¹⁰¹ Det väsentliga var att skriften kom ut och fyllde sin uppgift att inför valet 1962 visa på att också socialdemokraterna hade ett kvinnoprogram. För kvinnoförbundet var det betydelsefullt att dess frågor blev partiåtgärder, att ”partiet enhälligt beslutat ge till känna en uppfattning i kvinnofrågorna”, som Sigrid Ekendahl från LO:s kvinnoråd och ledamot av kvinnokommittén, sade i partistyrelsen.¹⁰² Det var med stolthet man från kvinnoförbundets ledning noterade att Tage Erlander för-tjust anammade och utvecklade begreppet valfrihet, ”denna till synes enkla paroll” som skulle komma att ”kräva mycket stora insatser från samhällets sida”, som han skrev inför valet 1962. För honom handlade det om mer än ett kvinnoprogram. Det handlade om att valfriheten gav partiet argument för fortsatt och utvidgad allmän reformpolitik.¹⁰³

98. Kvinnokommitténs första version, SAP:s arkiv EII:4.

99. *Kvinnorna, förväruarbetet och samhället*, 1962, s 20.

100. Kommentar till slutligt förslag till kvinnoarbetsprogrammet 1962, odaterat brev från Olof Palme på Fårö, SAP:s arkiv EII:4.

101. Det gällde åtminstone Gunnar Strängs ändringar om skatter och statliga bidrag, att döma av Inga Thorssons kommentar till det slutliga textförslaget: ”Jag beklagar Gunnar Strängs strykningar, men däråt är naturligtvis ingenting att göra. Ytterligare strykningar hoppas jag inte sker.” Brev från Inga Thorsson den 25/7 1962 till partisekreterare Sven Aspling, SAP EII:4. Enligt brev den 19/7 1962 från Sven Aspling till VU:s ledamöter hade Gunnar Sträng gjort strykningar när det gällt förslag i lokaliseringsfrågor och ekonomisk kompensation till kommuner. SAP:s arkiv, vol EII:4.

102. SAP PS-protokoll 24/5 1962 paragraf 16. Arbetet med kvinnoprogrammet kan ses som ett exempel på att kvinnoförbundet haft stort inflytande på partiets politik. Jfr Sainsbury, 1993, s 280.

103. Tage Erlander, *Valfrihetens samhälle*, 1962, s 70f. Jfr Svensson 1994, s 146ff och Tim Tilton, *Ideologins roll i socialdemokratisk politik. Socialdemokraternas samhälle*, 1988, s 379.

VERSION I

Kvinnokommitténs förslag

Ur inledningen, där kvinnorna nämns första gången:

"Socialdemokratin har i sitt nya parti-program satt upp målet 'Allas rätt till arbete'. På grundval av det nya parti-programmets formulering har nu utarbetats ett program för vår framtida arbetsmarknadspolitik, med huvudvikten lagd vid kvinnornas särskilda problem på arbetsmarknaden. Mot bakgrunden av socialdemokratins strävan att bereda kvinnorna möjlighet att fritt välja mellan arbete inom eller utom hemmet, innehåller detta program de åtgärder som är nödvändiga för att ge kvinnorna en självständig och med männen likvärdig ställning i arbetslivet."¹

VERSION II

Reviderad version av kvinnokommitténs förslag (av Torsten Nilsson och Inge-mund Bengtsson)

Ur inledningen, där kvinnorna nämns första gången:

"I den fulla sysselsättningens ekonomi finns det plats för alla som kan arbeta – också för dem som har en begränsad arbetsförmåga. Där kan de partiellt arbetsföra, de äldre, kvinnorna, de under-sysselsatta på landsbygden – dvs de grupper som hade de minsta chanserna på den gamla liberala ekonomins arbetsmarknad – finna upp-gifter och utkomst."

"Kvinnorna efterfrågas nu som aldrig förr på arbetsmarknaden. Deras ställning i arbetslivet förändras därmed både ekonomiskt och socialt. I samma mån förändras också hemarbetets värde: då kvinnan efterfrågas utanför hemmet blir hon betydelsefullare också i hemmet."¹

VERSION III

Tryckt version av arbetsmarknadspolitiskt program:

Ur inledningen, där kvinnorna nämns första gången:

"Den fulla sysselsättningen – grunden för en höjd levnadsstandard och växande valfrihet – är emellertid icke given en gång för alla. Den måste ständigt erövras på nytt. Socialdemokratin är beredd till de insatser som erfordras för att åt medborgarna trygga rätten till full sysselsättning.

Genom den fulla sysselsättningen har nya utgångspunkter skapats för en fortsatt framstegspolitik. I dagens samhälle har den enskildes frihet att välja yrke och arbetsplats ökat väsentligt. Denna valfrihet är dock alljämt begränsad för stora medborgargrupper, särskilt kvinnorna. Endast genom en fortsatt dynamisk samhällsutveckling med full sysselsättning, en smidig arbetsmarknadsorganisation och en utbyggnad av samhällets service kan valfriheten utvidgas."¹

I. Kvinnokommitténs ursprungliga text, behandlad i kvinnoarbetskommittén den 17/5 och i partistyrelsen den 24/5. SAP:s arkiv, EII:4. Även bilagd SAP VU-protokoll 27/6 1962. Det står "bakgrunden" också i originalet.

II. Kvinnorna och arbetsmarknaden, bilaga till SAP VU-protokoll 27/6 1962 av Torsten Nilsson och Inge-mund Bengtsson.

III. *Kvinnorna, förväruarbetet och samhället*. Förslag till Arbetsmarknadspolitiskt Program, 1962, s 7.

Med valfriheten och ett kvinnoprogram (som ännu inte behövde realiseras) slogs en bro mellan det gamla husmoderskontraktet och ett nytt jämlikhetstänkande, som i princip redan höll på att införas. Med sjukförsäkring och ATP hade inte bara inkomstbortfallsprincipen knätsatts, därmed hade också hemmafrun övergivits till förmån för den yrkesarbetande kvinnan.¹⁰⁴ Den bristande jämlikheten mellan könen doldes bakom tal om valfrihet och det man ännu (kanske) inte var medveten om var att det skulle bli hemmafrun som offrades när "jämlikhet som omfördelning" ersattes med "jämlikhet som lika villkor".¹⁰⁵ Konflikter mellan det gamla husmoderskontraktets tillskyndare, vars jämlikhetsbegrepp innefattande en omfördelning till familjen och hemmafrun utan egen inkomst, och förespråkarna för ett nytt jämlikhetstänkande, baserat på lika villkor för individen oavsett kön, kom inte till uttryck inom partiet, utan i kvinnoförbundet. Det var där man ett par år senare skulle få en skakande debatt om hemmafruar kontra yrkeskvinnor.¹⁰⁶ Det var också kvinnoförbundet som drabbades när jämlikhetsförespråkare i partiet krävde nedläggning av partiets separata kvinnoorganisation. Kvinnoförbundet sågs som ett hinder för jämlikhet mellan könen när kvinnor och män skulle ha *lika* roller.¹⁰⁷

Sammanfattningsvis kan konstateras att kvinnoförbundet lyckades i sin roll som pådrivare.¹⁰⁸ Det var, som Sigrid Ekendahl påpekade, första gången som kvinnofrågorna togs upp i partistyrelsen och fick stöd i en "kvinnoskrift". Andra gången blev på partikongressen 1964, där kvinnokommitténs slutliga betänkande, *Kvinnans jämlikhet*, behandlades.¹⁰⁹

Kvinnans jämlikhet

När *Kvinnans jämlikhet* kom ut 1964 var den innehållsligt redan så gott som överspelad i den intensiva könsrollsdebatten. Den kvinnans valfrihet mellan hem- och yrkesarbete som kvinnokommittén lyfte fram sågs redan som förlegad. Stort inflytande hade därvidlag antologin *Kvinnors liv och arbete*, som kommit ut 1962. I den mycket omskrivna boken visade sociologen Edmund Dahlström att talet om kvinnornas valfrihet mellan två roller inte motsvarades av verkligheten. De gifta kvinnorna

104. Svensson, 1994, s 216.

105. Ibid, s 206. Det förefaller inte som om könsaspekterna uppmärksammades när inkomstbortfallsprincipen diskuterades, om jag läst Torsten Svenssons avhandling rätt.

106. Karlsson, 1990, s 110f samt nedan.

107. En illustration till hur kvinnoförbundet tenderar att bli bärare av den i partiet förnekade könskonflikten. Se ovan kap 4 (nedläggning av förbundet) samt (ifråga om jämlikheten) Karlsson, 1990, s 110f.

108. För närmare redogörelse för arbetet med att driva på, se Karlsson 1990, kap 4. Om påverkan på SAP:s politik se även Sainsbury, 1993, s 280.

109. *Kvinnans jämlikhet*, 1964.

upp till 50 år hade under hela 1950-talet ökat sin yrkesverksamhet, något som tillsammans med det i statistiken tilltagande deltidsarbetet talade för att kvinnorna ville förena moderskap och förvärsarbete. Heltidsarbete hade inte mer än ungefär 20% av de gifta kvinnorna, men när deltidsarbete medräknades var 40–50% av alla gifta kvinnor yrkesverksamma 1960, enligt Dahlström.¹¹⁰

Tanken på en kvinnornas valfrihet tillbakavisades också i den debatt som fördes i den socialdemokratiska tidskriften *Tiden* åren 1963–64, med deltagande av bland andra Kjell-Olof Feldt och Maj-Britt Sandlund, som var sekreterare i partiets kvinnokommitté. I *Tiden* pläderade man för lika roller för kvinnor och män i arbetslivet och där sågs valfriheten som ett potentiellt hinder för en radikal politik i kvinnofrågan. Man måste gå emot ”den nuvarande kvinnogenerationens krav på valfrihet: nämligen att välja mellan hemarbete och förvärsarbete”, stod det i *Tidens* ledare, där sambeskattningen nämndes som ett exempel på att valfriheten ledde till en politik till förmån för det bestående.¹¹¹

Kvinnoförbundet deltog knappast alls i *Tiden*-debatten. Inga Thorsson motiverade det för egen del med att hon avvaktade kvinnokommitténs slutrapport, den som kom lagom till 1964 års partikongress och kallades *Kvinnans jämlikhet*.¹¹² Det är möjligt att Inga Thorsson och kvinnoförbundets ledning medvetet valde att hålla sig i bakgrunden när valfriheten förklarades vara passé. Diskussionen i partistyrelsen 1962 hade visat att frågan om en övergång från ett husmoderskontrakt till ett jämlikhetskontrakt kunde bli känslig i partiet. Den var känslig också inom kvinnoförbundet, där många medlemmar var husmödrar på heltid och där det i förbundsledningen fanns olika inställning till både hemmafruar och valfrihet.¹¹³

Det hindrade inte att *Kvinnans jämlikhet* på många punkter var ett radikalt dokument. Det som tecknades var ett första utkast till ett jämlikhetskontrakt där män och kvinnor hade (nästan) lika roller. Mannen skulle delta i barnvård och hushållsarbete och på så sätt bli mer likställd kvinnan i hemlivet. Kvinnan skulle å sin sida genom yrkesarbete bli jämställd med mannen i arbetslivet och hon skulle genom akti-

110. Edmund Dahlström, i *Kvinnors liv och arbete*, 1962: inledningen s 10 samt uppsatsen Familjen och gifta kvinnors förvärsarbete, s 196f. Jfr Hinnfors, 1991, som menar att förvärsverksamheten bland gifta kvinnor faktiskt inte ökat märkbart, även om debattörerna trodde det, s 140.

111. *Tiden*, 1963:9, ledare, Den dyrbara valfriheten, s 514. Hedlund-Ruth, 1977, s 20–23. Jfr Hinnfors, 1991, om obeslutsamheten både i partiet och kvinnoförbundet i fråga om valfrihet med vårdbidrag och jämlikhet med daghem, s 108–114, s 142–154.

112. Enligt Inga Thorssons inledningstal på kvinnoförbundets kongress 1964, SSKF kongressprotokoll 1964, s 8.

113. Något över 60% av medlemmarna var husmödrar, enligt förbundets egna undersökningar 1953 och 1961, Karlsson, 1990, s 65. Beträffande olika synsätt hos Lisa Mattson och Nancy Eriksson, se Karlsson, 1990, s 110f samt nedan.

viteter utanför hemmet nå större självständighet.¹¹⁴ Familjernas behov av samhällelig service skulle tillgodoses i form av daghem och barnvänliga bostäder. Vård av små barn (eller andra behövande) i hemmet skulle betraktas som yrkesarbete och bland annat vara ATP-grundande, enligt kvinnokommitténs förslag. Tanken var att familjerna när de fick barn skulle kompenseras för inkomstbortfall och utgiftsökning genom en form av vårdbidrag eller vårdnadslön. I skriften tecknades en jämställd vision:

”Det framtida samhället, som arbetarrörelsen idag strävar efter, rymmer också bilden av en 35 timmars arbetsvecka. Om de kommande arbetstidsförkortningarna tas ut på ett riktigt sätt, kommer de att bidra till att män och kvinnor blir jämställda i både hemarbete och förvärvsliv.”¹¹⁵

Kvinnans jämlikhet beskrevs försiktigtvis som ett framtidsprogram. När det diskuterades i partistyrelsen fanns det tecken på att dess tankar inte delades av alla ledamöter. Ulla Lindström, som var föredragande, skrev i sina memoarer att det ingalunda var oproblematiskt att jämka samman partistyrelsen.¹¹⁶ Kvinnornas outtalade farhågor om att det skulle bli svårt att i praktiken genomföra en ”kvinnans jämlikhet” förstärktes på 1964 års partikongress, där kvinnorna trots stöd från Tage Erlander blev besvikna på det ringa gensvaret från manliga partikamrater. Skriften antogs nära nog utan debatt, det blev – med Ulla Lindströms ord – inte mer än en ”honnörsdebatt”.¹¹⁷ Det var kvinnorna – de utgjorde 8% av kongressombuden – som efter Inga Thorssons presentation talade om att skriften var ett viktigt dokument.¹¹⁸ När en man, Kaj Lokander från Värmlands partidistrikt, begärde ordet var det för att han tyckte att ”någon manlig stämma borde blanda sig i detta samtal”.¹¹⁹ Tage Erlander underströk å andra sidan att partiet lade stor vikt vid skriften och de frågor den tog upp, något som partiledningen velat betona genom att behandla den på kongressens första dag. Han föreslog att kongressen skulle godkänna rapporten och ”anbefalla dess riktlinjer till noggrant studium i partistyrelse och riksdagsgrupp”.¹²⁰ Tystnaden bland merparten av kongressombuden tydde inte på något större intresse för kvinnorna och jämlikhetsfrågan.

Det verkade inte heller som om partiet och kvinnokommitténs skrifter nått kvinnorna, den målgrupp man införde valen 1962 och 1964

114. *Kvinnans jämlikhet*, s 112.

115. *Ibid*, s 69f. Frågan om arbetstidsförkortning blev också 1970-talets stora fråga för kvinnoförbundet, i form av krav på 6 timmars arbetsdag.

116. Lindström, 1970, s 216. Om diskussionen i partistyrelsen, se också Karlsson, 1990, s 108. Att frågan var känslig för partiledningen anas av att Gunnar Sträng fortfarande 1967 betonade valfriheten; familjen, *inte* ekonomin, skulle avgöra om kvinnan skulle vara hemma eller ej. SAP Riksdagsgruppens protokoll 15/8 1967.

117. Lindström, 1970, s 228.

118. SAP kongressprotokoll 1964, s 32–39.

119. *Ibid*, s 39.

120. *Ibid*, s 41–43.

främst riktat in sig på. De unga, förvärvsarbetande kvinnorna mellan 20–30 år lockades inte av det socialdemokratiska partiet, tvärtom hade man enligt valanalyserna tappat röster i dessa grupper.¹²¹ När Tage Erlander kommenterade valutgången 1964 sade han, enligt Ulla Lindström, att "kvinnorna försummats i detta val. Vi måste ändra på vår uppläggning av kvinno- och familjefrågorna." I sina minnensanteckningar lade Ulla Lindström efter partiledarens ord till ett "Ha!".¹²²

Det var ett "Ha!" som kvinnoförbundet sannolikt hade kunnat instämna i. Den uteblivna debatten på partikongressen gav en fingerisning om att klyftan mellan program och praktik ännu var stor när det handlade om kvinnor och jämlikhet.¹²³ Gensvaret blev klen också när förbundet efter kongressen försökte få igång debatt om och studium av programmet *Kvinnans jämlikhet* i partiet.¹²⁴ I stort sett "stampade jämlikheten på fläck", konstaterade Lisa Mattson, som 1964 efterträdde Inga Thorsson som ordförande för kvinnoförbundet.¹²⁵ Men frågan är om inte svårigheterna att driva på partiet delvis berodde på att också kvinnoförbundet stampade "på fläck". Internt mötte Lisa Mattson många problem under sina första år som ordförande.

Marginaliserat kvinnoförbund?

Det stridbara kvinnoförbundet, som enligt Ulla Lindström varit en "påle i köttet på partiet" på Inga Thorssons och atomvapenfrågans tid,¹²⁶ tycktes under Lisa Mattsons första år som ordförande få en alltmer marginaliserad roll i partiet. De problem som mötte den nyvalda ordföranden var många. Det fanns problem i relation till partiledningen, inte minst mellan Ulla Lindström, statsråd med ansvar för familjefrågor, och Lisa Mattson. Det fanns allvarliga samarbetsproblem inom kvinnoförbundets ledning, där Lisa Mattson och Nancy Eriksson, som konkurrerat om posten som förbundsordförande efter Inga Thorsson, företrädde delvis olika synsätt i viktiga frågor. Situationen blev inte enklare av att förbundet sedan flera år kontinuerligt förlorade medlemmar, samtidigt som det i partiorganisationerna fördes något som närmast liknade en kampanj för nedläggning av förbundet.¹²⁷

121. Partistyrelseprotokoll 22/4 1965, enl Ulla Lindströms inlägg och beräkningar.

122. Lindström 1970, s 235.

123. Jfr Sten Anderssons kommentar om att många av de främsta männen i partiet "ryggade för kvinnornas krav, andra sökte slå vakt om de manliga positionerna genom att skämta bort eller driva med de långtgående jämlikhetskraven". Sten Andersson, *I de lugnaste vatten...*, 1993, s 198.

124. Karlsson, 1990, s 113f. I partileden fördes dock en debatt om familjepolitiken i de s k rådslag som Sten Andersson införde. Andersson, 1993, s 190f.

125. *Morgonbris* ledare 1965:6.

126. Som jag redan citerat ur Ulla Lindströms brev till Inga Thorsson den 18/9 1968, Inga Thorssons arkiv, vol 24.

127. Så beskrev Anna-Greta Skantz situationen 1968 i brev 26/2 1968 till Inga Thorsson.

Till detta kom stora ekonomiska problem, vilka ytterligare begränsade förbundets handlingsutrymme.¹²⁸

När det gällde relationen till partiets ledning hade Inga Thorsson redan 1961 klagat över en tilltagande isolering, som bland annat visade sig i en brist på information från partiet till förbundet. Enligt Inga Thorsson utestängdes förbundet från att delta i planeringsarbetet i kommittéer och utredningar, t o m inom de egna verksamhetsområdena.¹²⁹ Det innebar att det blev svårare för förbundet att fungera som en pådrivare i partiet. Jag har i annat sammanhang hypotetiskt kopplat ihop klagomålen både med förbundets kamp mot atomvapen och den därpå följande debatten om nedläggning av förbundet. Det fanns i partileden åtskilliga som ansåg att kvinnoförbundet var illojalt och splittrade partiet med sitt nej till atomvapen. För dem kunde en nedläggning av förbundet ses som ett effektivt sätt att i partienighetens namn få tyst på en besvärlig kvinnoopinion, en opinion som utan egen organisation skulle ha svårt att göra sig hörd i de vanliga partiorganisationerna. I förlängningen kan man också se sättet att isolera och utestänga kvinnoförbundet från viktig information som ett straff för att förbundet inte tyst fogat sig efter de partidisciplinära kraven. Den *isoler*ing och den *utestängning från information* som drabbade kvinnoförbundet i och efter atomvapenstriden kan beskrivas som manliga härskartekniker.¹³⁰ Kvinnorna utsattes också för *förlöjligande* och *skuldbeläggning* och tycktes vid 1960-talets mitt ha hamnat i *dubbelbestraffningens* fälla. Förbundet hade i atomvapenfrågan framgångsrikt fullgjort en av sidoorganisationernas viktigare uppgifter, att fungera som radikal pådrivare på partiet. Det var samtidigt det som förbundet kritiserades för och mot den bakgrunden kan debatten om att kvinnoförbundet inte behövdes och borde läggas ned ses som ett slags dubbelbestraffning – ”det spelar ingen roll vad du gör, det blir lika illa ändå!”¹³¹

Inga Thorsson upprepade klagomålen inför sin förbundsstyrelse strax innan hon avgick som ordförande, hon hade hört ”antydningar om att man vid nästa års riksdag har för avsikt att framlägga förslag på familjepolitikens område, vars innebörd förbundsledningen icke känner till”.¹³² Det finns anledning att stanna till vid yttrandet, särskilt som det gäller familjepolitiken, det område som Ulla Lindström var ansvarig för. Innebar det att det nära, familjepolitiska samarbete som tidigare funnits mellan Inga Thorsson och ”familjeminister” Lindström inte var så gott som det vid ett ytligt betraktande såg ut att vara?¹³³ I brev

128. Karlsson, 1990, s 129–132.

129. Karlsson, 1990, s 135.

130. Karlsson, 1990, s 136.

131. Om härskartekniker se Ås, 1982, s 36–58, särskilt s 49–54. Citat från s 49.

132. SSKF FBS-protokoll 4–5/5 1963 paragraf 7b. Även cit i Karlsson, 1990, s 135.

133. Jfr Karlsson, 1990, s 86 samt Ruin, 1986, s 158f.

till Lisa Mattson skrev Inga Thorsson att ett av hennes främsta skäl till att avgå som ordförande i kvinnoförbundet var att hon hade svårt att uthärda "dubbel- och mellanställningen" gentemot Ulla Lindström. Hon beskrev hur hon utåt "ofta ansåg mig tvungen att ställa mig lojal", trots att hon samtidigt kunde känna sig "hunsad och förödmjukad".¹³⁴ Trots avsaknaden av närmare precisering finns här tecken på att Ulla Lindström förväntade sig stöd från kvinnoförbundet och dess ordförande på villkor som inte riktigt passade Inga Thorsson. När sedan Lisa Mattson inledde sin tid som förbundsordförande med att agera självständigt gentemot Ulla Lindström i fråga om u-hjälp blev det en tydlig schism mellan henne och Ulla Lindström, som också hade biståndsfrågor på sitt bord.¹³⁵ Det som är intressant med den konflikten är att Lisa Mattson senare kopplade ihop den med det anmärkningsvärda faktum att kvinnoförbundet inte fick någon representant med i den viktiga familjepolitiska kommittén, som tillsattes 1965 för att utreda samhällets ekonomiska stöd till barnfamiljerna.¹³⁶ I ett brev skrev Lisa Mattson:

"Ulla har ju nu tillsatt den stora utredningen om familjestödets ekonomiska utformning, och det var verkligen som ett slag för ansiktet att se, att Gördis och Mary Holmqvist kom med men inte en representant för kvinnoförbundet. Jag anade nog detta, för mitt samarbete med Ulla har väl inte varit helt friktionsfritt på sistone."¹³⁷

Lisa Mattson konstaterade i samma brev att "(m)ellanställningen som beroende av Ulla och som ordförande i kvinnoförbundet är svår för att inte säga omöjlig".¹³⁸ Utan att gå alltför långt i spekulationer om en maktkamp kan konstateras, att Lisa Mattsons första år som ordförande för kvinnoförbundet delvis präglades av spänningen mellan henne och Ulla Lindström och att kvinnoförbundet befann sig i en känslig mellanställning. I samma brev berörde Lisa Mattson ytterligare en för henne själv problematisk relation, nämligen den till Nancy Eriksson. Till Inga Thorsson skrev Lisa Mattson att hon inte alls stod "i gunst" hos Ulla Lindström, men "jag är oss emellan glad över att Ulla inte tog och satte in Nancy i familjestödsutredningen som representant för förbundet – det misstänkte jag länge att hon skulle göra".¹³⁹ Här antyds ett intrikat

134. Brev den 25/3 1965 (kopia) från Inga Thorsson till Lisa Mattson, Inga Thorssons arkiv, vol 24.

135. Brev från Anna Rudling till Inga Thorsson 23/4 1965, Inga Thorssons arkiv, vol 24.

136. *Familjestöd*, SOU 1972:34.

137. Brev från Lisa Mattson till Inga Thorsson 16/3 1965, Inga Thorssons arkiv, vol 24. Med samarbetsproblem avsåg hon en motion om u-hjälpen, som hon och Ingvar Carlsson (då ordf i ungdomsförbundet) skrivit gemensamt och som väckt Ulla Lindströms vrede. Jfr Anna Rudlings brev till Inga Thorsson 23/4 1965. Gördis i brevet är Gördis Hörnlund och hon var liksom Mary Holmqvist medlem i kvinnoförbundet. De kom dock inte med i utredningen som representanter för kvinnoförbundet och det var det faktum att kvinnoförbundet förbigicks som organisation som var "som ett slag för ansiktet" för Lisa Mattson.

138. Brev från Lisa Mattson till Inga Thorsson 16/3 1965, Inga Thorssons arkiv, vol 24.

139. *Ibid*. Familjestödsutredningen kom att bli en av de viktigaste familjepolitiska utredningarna i svensk efterkrigstid. Det var den som 1972 presenterade förslaget om en allmän föräldraförsäkring, *Familjestöd*, SOU 1972:34.

problemkomplex: för det första Lisa Mattsons svårigheter att hantera en oenig förbundsledning, för det andra hennes och förbundets besvärliga mellanställning i förhållande till den familjepolitiskt ansvariga ministern och, för det tredje, Ulla Lindströms möjlighet att utöva makt gentemot förbundsledningen, som i sin oenighet var lätt att splittra.¹⁴⁰ Sammantaget ledde det till en försvagning av kvinnoförbundet. Lisa Mattson stod som nyvald ordförande inför den otacksamma uppgiften att tillsammans med en oenig förbundsledning leda ett "försvinnande" förbund; ett förbund som var på väg att förlora sin familjepolitiska plattform, ett förbund vars existens var allvarligt ifrågasatt samtidigt som antalet medlemmar minskade oroväckande. Mot den bakgrunden var det inte så konstigt att den fråga som ställdes i slutet av Lisa Mattsons första ordförandeperiod lød: "varför kvinnoförbund?"¹⁴¹

Det hade förvisso funnits spänningar i kvinnoförbundets ledning även under Inga Thorssons ordförandetid,¹⁴² men det förefaller som om svårigheterna att hantera oenigheten ökat sedan Lisa Mattson blivit ordförande. Bakom Lisa Mattsons ovilja att se Nancy Eriksson som förbundets representant i den kvinnopolitiskt viktiga familjestödsutredningen fanns det faktum att de två företrädde delvis olika synsätt i den aktuella könsrollsdebatten.¹⁴³ Nancy Eriksson försvarade hemmafruideologin i sin bok *Bara en hemmafru*, som publicerades lagom till kongressen 1964. Enligt Ulla Lindström blev boken orsaken till att Nancy Eriksson på samma kongress förlorade striden om ordförandeposten

140. Möjligheten att såsom familjeminister utöva makt gentemot kvinnoförbundet bör här ses som teoretisk; jag säger inte att Lindström utnyttjade sin makt negativt. En intressant fråga är om det är konflikter i partiet som här kommer till uttryck som konflikter mellan kvinnorna. I partiet fanns liksom i kvinnoförbundet oenighet mellan företrädare för ett (modifierat) husmoderskontrakt och företrädare för ett jämlikhetskontrakt (valfrihet eller jämlikhet, som frågan senare blev enligt Hinnfors, 1991, s 149), internt märkbart bl a i frågan om sär- eller sambeskattning (se Nils Elvander, *Svensk skattepolitik 1945–70*, 1972). Utåt var det kvinnoförbundet som bar (köns)konflikten, inte minst genom Nancy Erikssons bok *Bara en hemmafru*. Funderar man i stället i termer av härskartekniker skulle man här kunna läsa in ett exempel på splittrandets härskarteknik. I ett läge när partiet var obetsamt kunde en splittring av de i familjepolitiken tidigare eniga och starka kvinnorna vara ett sätt att hindra ett starkt kvinnoinflytande.

141. Se skriften med samma namn, *Varför kvinnoförbund*, som SSKF gav ut 1969.

142. Påståendet bygger jag på muntliga uppgifter vid intervjuer samt brev i Inga Thorssons arkiv, vol 24, t ex från Lisa Mattson till Inga Thorsson daterat Vendelsö 20/12 1964.

143. Det är egentligen fel att tala om olika synsätt, det handlar snarare om att Eriksson och Mattson företrädde olika poler i ett antal "kvinnofrågor" där varken kvinnoförbundet, partiet eller enskilda aktörer definitivt tagit ställning. Det var, förenklat, övergången från husmoderskontrakt till jämlikhetskontrakt som diskuterades i termer av bl a värdbidrag och samhällelig barn tillsyn och åren 1962–67 var en period då man inom socialdemokratien ännu inte bestämt väg, som Jonas Hinnfors visar i sin avhandling *Familjepolitik*, 1991, s 108–114 samt 142–154. Oenigheten mellan Mattson och Eriksson var egentligen inte så stor i sak. Det stora problemet var, som jag ser det, att kvinnoförbundet inte uppräddes som en aktör, utan att det fanns två aktörer, som dessutom agerade mot olika grupper i partiet. Situationen blev inte lättare att hantera genom att förbundsledningen utåt försökte dölja bristen på samstämmighet.

mot Lisa Mattson, och mycket talar för att det är en riktig bedömning.¹⁴⁴ Även om man i kvinnoförbundet och i partiet ännu försvarade kvinnans "valfrihet" var en förändring på väg. Opinionen svängde långsamt över från en hemmafruideologi till ett modernare familjeideal, baserat på jämlikhet mellan könen och delat försörjaransvar.¹⁴⁵ I det tveksamma läget framstod Lisa Mattson som en mer lämplig ordförandekandidat än Nancy Eriksson. Hon hade inte som Nancy Eriksson profilerat sig i debatten och hon sågs – ogift,¹⁴⁶ yrkesarbetande och relativt ung som hon var – som en ordförandekandidat i tiden.¹⁴⁷

Otvivelaktigt fick konkurrensen och samarbetssvårigheterna mellan Lisa Mattson och Nancy Eriksson återverkningar för kvinnoförbundet, något som det finns flera tecken på i första hand från Lisa Mattsons första ordförandeperiod. Det var svårt att samla VU och när man väl samlats var det var nästan omöjligt att nå enighet.¹⁴⁸ Så beskrev Lisa Mattson i brev att hon nio gånger skrivit om ett remissyttrande som handlade om skatter, innan VU kunde enas.¹⁴⁹ Lisa Mattson hade kämpat för att få med särbeskattningen i remissvaret och hennes beskrivning av skillnaden mellan hennes och Nancy Erikssons sätt att tänka ger en god illustration till hur Mattson uppfattade skiljelinjen. Lisa Mattson underströk vikten av att förbundet höll en radikal linje med tanke på de unga kvinnorna så att de fick se:

"att vi inte blir någon sorts hemmafruförbund, som – likt Nancy – delar upp mänsklighetens i män och gifta kvinnor, vars barn aldrig tycks bli äldre än tre år och kräver förbundets samtliga omsorger på det socialpolitiska fältet."¹⁵⁰

Med så djupa, interna åsiktskillnader blev det svårt för förbundsledningen att framgångsrikt agera pådrivare i partiet. Det gällde inte

144. Lindström, 1970, s 227. Se även Karlsson, 1990, s 110, samt Hinnfors, 1991, s 109 och s 143.

145. Hinnfors, 1991, menar att åren 1964–66 utgjorde en brytpunkt, där partiet och även kvinnoförbundet före 1964 talade för vårdbidrag och daghem, dvs ett modifierat husmoderskontrakt med valfrihet, men efter 1966 gradvis övergav vårdbidraget till förmån för daghem och visst stöd till barnfamiljer, vilket var ett steg närmare ett jämlikhetskontrakt (s 113f). Även Nancy Eriksson var kluven på så sätt att hon både försvarade hemmafrun och talade om någon form av daghem, enligt Hinnfors, s 111.

146. Lisa Mattson har (enligt egen uppgift i intervju) som ung varit gift, men hon tilltalades "fröken", t ex i riksdagen och föredrog av allt att döma den titeln.

147. På kongressen 1964 förordade Inga Thorsson val av Lisa Mattson på grund av hennes ålder – hon var 46 år mot Nancy Erikssons 57. Kongressen valde Lisa Mattson, som också har betonat åldern som avgörande för valet. SSKF kongressprotokoll 1964, s 81. Se även Karlsson, 1990, s 110, samt Lisa Mattson, 1987/88, s 22.

148. Att det fanns samarbetssvårigheter framgår av korrespondens i Inga Thorssons arkiv, vol 24.

149. Brev från Lisa Mattson till Inga Thorsson, Vendelsö 20/12 1964, Inga Thorssons arkiv, vol 24. Förbundets yttrande finns i SSKF:s årsberättelse 1964, bilaga 5, s 40–42. Det är värt att notera att förbundet inte var remissinstans, utan svarade på eget initiativ, SSKF VU-protokoll 12/11 1964.

150. Brev från Lisa Mattson till Inga Thorsson, daterat Vendelsö 20/12 1964, Inga Thorssons arkiv, vol 24.

minst den känsliga frågan om sam- och särbeskattning, där bl a Inga Thorsson tidigt tog ställning för särbeskattning medan Nancy Eriksson kritiserade särbeskattningens förespråkare och menade att de lägre inkomsttagarna och hemmafruarna missgynnades.¹⁵¹ Det låg mycket i hennes kritik och när särbeskattning så småningom genomdrevs infördes särskilda övergångsbestämmelser för familjer med äldre hemmafruar. Innan man nådde fram till den kompromissen fanns några år en allvarlig klyfta i skattefrågan både inom partiet och mellan de socialdemokratiska kvinnorna.¹⁵² Skillnader i synsätt mellan förbundets ordförande Lisa Mattson och dess vice ordförande Nancy Eriksson bidrog sannolikt till att förbundet inte profilerade sig hårdare i skattefrågan. Det blev givetvis också svårare för kvinnoförbundet att inom partiet agera som familjepolitisk pådrivare utan egen utredningsrepresentation, t ex i familjepolitiska kommittén. Det hindrade inte att förbundet i vanlig ordning gjorde sig påmint och försökte påverka. Vid olika tillfällen under 1966 inbjöds både Gördis Hörnlund, som var ledamot i den familjepolitiska kommittén, och Ulla Lindström till förbundsstyrelsen för att informera om familjepolitiska frågor.¹⁵³

Det är inte säkert att det utåt var märkbart att kvinnoförbundets roll i partiet förändrats och att förbundet i det familjepolitiska spelet inte längre hade en framträdande roll, utan snarare en biroll. De samarbetsvärvigheter som fanns hölls så att säga inom förbundet och kretsen kring VU, medan man i övrigt agerade som vanligt. I *Morgonbris* skrev Ulla Lindström om familjepolitiska frågor och det familjepolitiska utredningsarbetet pågick utan att kvinnoförbundets brist på representation väckte någon uppmärksamhet.¹⁵⁴ I tidskriften *Tiden* fortsatte den socialdemokratiska, allt radikalare versionen av könsrollsdebatten, som kvinnoförbundets företrädare deltog ytterst sparsamt i.¹⁵⁵ Det som också var speciellt för andra hälften av 1960-talet var att flera utredningar i för kvinnorna väsentliga frågor tillsattes, förutom om familjestöd både om abort, barn tillsyn och skattesystem (där den känsliga frågan om sär- eller sambeskattning låg inbäddad). Det var frågor som löstes först på 1970-talet i form av beslut om föräldraförsäkring, daghem, fri abort och särbeskattning. Det är i sammanhanget värt att notera att det i samtliga frågor fanns olika synsätt inom både partiet och kvinnoförbundet. Kvinnoförbundet var oenigt och partiets familjepolitiska

151. Turerna kring sär- och sambeskattning har undersökts av Nils Elvander, 1972, se särskilt s 254–263.

152. Ibid, s 259f.

153. SSKF årsberättelse 1966, s 7 (förbundsstyrelsen).

154. Ulla Lindström i *Morgonbris*, se t ex Står i tur: flerbarnsfamiljen och småbarnsmamman, *Morgonbris* 1964:7–8, s 9, som tog upp betänkandet *Ökat stöd till barnfamiljer*, SOU 1964:36.

155. Om debatten i *Tiden*, se Hinnefors, 1991, s 109.

strategi var ännu inte fastlagd.¹⁵⁶ Både i SAP och i kvinnoförbundet upplevdes det sannolikt som en lättnad att man i flera år kunde hänvisa till pågående utredningar och att man slapp att utåt demonstrera intern oenighet i kontroversiella frågor.

Under Lisa Mattsons första ordförandeperiod hann regeringen också byta minister med ansvar för de familjepolitiska frågorna. Ulla Lindström efterträddes årsskiftet 1966/67 av Camilla Odhnoff, som blev familjeminister. Hon valdes sedan kvinnoförbundets Anna-Greta Skantz från Malmö tackat nej. Kvinnoförbundet blev således inte förbigånget när den nya ministern skulle utses, även om det fanns många i förbundet som hellre sett någon av de egna på posten, Inga Thorsson, t ex.¹⁵⁷ Tage Erlander ville ha en förnyelse och i Camilla Odhnoff såg han en representant för en "ny kvinna" i politiken: hon var ung, fyrbarnsmor och forskare.¹⁵⁸ Om relationen mellan kvinnoförbundets ordförande och Ulla Lindström tidvis varit frostig, så kan förhållandet mellan kvinnoförbundets ledning och Camilla Odhnoff till en början beskrivas som svalt avaktande. Det berodde delvis på oturliga omständigheter, t ex att en av de första kontakterna rörde familjepolitiska kommitténs betänkande *Barnbidrag och familjetillägg*, vars förslag om inkomstgraderat barnbidrag blev hårt kritiserat av kvinnoförbundet.¹⁵⁹ De familjepolitiska frågorna utreddes vidare och när partiet så småningom på 1970-talet valde att satsa på en jämlik familjepolitik med två-försörjarfamiljer, offentlig barnomsorg och föräldraförsäkring, blev kvinnoförbundet åter en betydelsefull aktör i familje frågor.¹⁶⁰ Under tiden ägnade kvinnoförbundet sig åt kvinnans jämlikhet.

Pådrivare i jämlikhet

Under den period kvinnoförbundets familjepolitiska aktivitet var tämligen perifer satsade Lisa Mattson således på att profilera förbundet i

156. Se Hinnfors, 1991, s143–154, om partiets avaktande beslutsposition, som så småningom övergick till en deciderad sådan. Se även s 113, om hänvisningar till sittande utredningar när borgerliga partier motionerade om vårdnadsbidrag.

157. Enligt obekräftad uppgift från Lisa Mattson uppvaktade riksdagskvinnorna Tage Erlander med begäran att Inga Thorsson skulle efterträda Ulla Lindström (muntlig intervju 9/8 1987). Om diskussioner om Ulla Lindströms efterträdare, se Ruin, 1986, s 114f och Lindström, 1970, s 345ff.

158. Ruin, 1986, s 115.

159. SOU 1967:52, tillsatt av Ulla Lindström. SSKF:s svar finns i 1967 års berättelse, bilaga 7, s 50–51. Enligt en uppgift var Nancy Eriksson först positiv till det som förbundet i övrigt gick emot, nämligen de inkomstgraderade barnbidragen, enl brev från Anna Rudling till Inga Thorsson, 13/2 1968, Inga Thorssons arkiv, vol 24. Lisa Mattson betecknade förslaget som "förskräckande reaktionärt" i brev till Inga Thorsson 15/10 1967, Inga Thorssons arkiv, vol 24.

160. Om SAP och tvekan i de familjepolitiska besluten på 1970-talet, se Hinnfors 1992, s 114, 146–149 och 152–154.

jämlikhetsfrågorna. I början handlade det om en uppföljning av 1964 års kongresskrift *Kvinnans jämlikhet*.¹⁶¹ Det var en verksamhet som i starten fick måttligt gensvar i partileden och för att inte stå helt ensamma sökte kvinnorna en samarbetspartner av otraditionellt slag.¹⁶² Inom den socialdemokratiska partiorganisationen hade studentförbundet visat intresse för jämlikhetsfrågorna och 1964 utarbetat ett eget, mycket radikalt program. Kvinnoförbundet och studentförbundet inledde ett samarbete, som redan valåret 1966 gav resultat. Då gav de båda organisationerna gemensamt ut skriften *På lika villkor*. Den inleddes med en programförklaring, som överensstämde med den radikala linjen i könsrollsdebatten: "Den socialdemokratiska parollen *full sysselsättning* måste gälla även kvinnorna. *Arbete är allas rättighet och skyldighet*. Någon särställning för kvinnan är inte motiverad annat än i samband med havandeskap och barnsbörd. Vården av barnen tillkommer båda föräldrarna".¹⁶³

Valet 1966 blev en besvikelse för socialdemokraterna och redan i november tog Lisa Mattson i sitt VU upp arbetet inför 1968 års val. Enligt henne måste jämlikhetsfrågorna "tas upp och bättre komma fram som en betydelsefull fråga i den politiska debatten".¹⁶⁴ Inför den extra partikongressen 1967 tändes så ett nytt hopp för jämlikhetsfrågorna i kvinnoförbundets version. Det var när partisekreteraren till kvinnoförbundet framförde önskemål om att det handlingsprogram, som kvinnoförbundets och studentförbundets jämlikhetsgrupp utarbetat, skulle behandlas av kongressen.¹⁶⁵ Arbetet med jämlikhetsprogrammet forcerades i en grupp bestående av Lisa Mattson och Nancy Eriksson, plus två representanter för studentförbundet. Glädjen blev tyvärr kortvarig. Efter en vecka meddelade partisekreterare Sten Andersson att kongressen enbart skulle ägnas åt arbetsmarknadsfrågor och näringspolitik.¹⁶⁶ Efter diverse diskussioner beslöt kvinnoförbundet att till kongressen på egen hand trycka upp avsnitten om arbetsmarknads- och utbildningspolitiken. Lisa Mattson menade att det vore en fördel om kvinnoförbundets synpunkter kunde framläggas samtidigt med partikongressens diskussion om näringspolitik och arbetsmarknadspolitik, även om avsnittet inte blev en kongresshandling. Risken var enligt henne att kvinnoförbundet "i annat fall kommer efter och vid sidan av

161. Redogörelse för arbetet efter kongressen med *Kvinnans jämlikhet* finns i Karlsson, 1990, s 113–116.

162. Jfr Sten Andersson, 1993, som menar att *Kvinnans jämlikhet* fick "stor betydelse både för partiets och regeringens jämställdhetsarbete", s 199. Det är nog riktigt om man ser på längre sikt, även om intresset var klen i partiet åren närmast efter det att rapporten kommit ut, det av Sten Andersson initierade rådslaget om familjepolitik till trots, s 190f.

163. *På lika villkor*, 1966, s 3. Kursiv i originalet.

164. SSKF VU-protokoll 10/11 1966 paragraf 5.

165. Enligt meddelande från Lisa Mattson, SSKF VU-protokoll 16/5 1967 paragraf 6.

166. SSKF VU-protokoll 25/5 1967 paragraf 5.

den diskussion som kommer att föras omkring dessa frågor".¹⁶⁷ VU följde förslaget.

Till den extra partikongressen förelåg så en ny version av kvinno- och studentförbundets gemensamma skrift *På lika villkor*, som tog upp kvinnornas situation på arbetsmarknaden. Den var inte en officiell kongresshandling, men delades ut till samtliga kongressledamöter gemensamt av kvinno- och studentförbundet. Lisa Mattson tog också tillfället i akt att påminna kongressen om att 54 procent av väljarkåren var kvinnor. Hon betonade att jämlikhetsfrågorna borde beaktas "även ur kvinnornas synpunkt".¹⁶⁸ Gertrud Sigurdsen från LO gav henne stöd och konstaterade i den fortsatta debatten att kvinnorna var bortglömda i kongressens förslag till näringspolitiskt program.¹⁶⁹ Aktionen på kongressen gav resultat och nöjt konstaterade förbundet i sin verksamhetsberättelse att "näringsprogrammets 14 punkter arbetats om för att få jämlikhetssynpunkterna bättre belysta" tack vare "förbundets engagemang för jämlikhetsfrågorna".¹⁷⁰

Kvinnoförbundet låg också bakom ett förslag till kongressen om att tillsätta en arbetsgrupp med uppdrag att särskilt studera jämlikhetsfrågor. Tillsammans med studentförbundet hade förbundet delat ut flygblad om det till kongressombuden och också lyckats få med sig kongressen i ett positivt beslut. Det var ett okonventionellt förfarande för en kongress, som normalt inte tog upp frågor som inte på förhand förberetts i partistyrelsen. Lisa Mattson har i efterhand karakteriserat händelsen som något av en "kupp".¹⁷¹ Kvinnorna fick inflytande på beslutet på så sätt att kvinno- och jämlikhetsfrågorna hängdes på i efterhand – utanför den formella beslutsordningen. När det senare handlade om att också komma med i det praktiska arbetet gällde det också att agera informellt. Så fick förbundet återigen påminna om sin existens när partiets studiegrupp för jämlikhetsfrågor tillsattes. Jämlikhetsgruppen, som jämsides med den näringspolitiska studiegruppen, skulle arbeta "med uppdrag att utreda och föreslå åtgärder i syfte att åstadkomma en större jämlikhet, större valfrihet", skulle bestå av sex ledamöter, varav tre utsedda av regeringen och tre av LO.¹⁷² Gruppen leddes av Alva Myrdal och när regeringens förslag på ledamöter presenterade för partistyrelsen frågade Nancy Eriksson:

"Är det ingen från kvinnoförbundet med. Jag är upprörd över det. Det är ju vi som drivit de här frågorna."¹⁷³

167. SSKF VU-protokoll 20/8 1967.

168. SAP extra kongress 1967, kongressprotokoll, s 227.

169. Ibid, s 252.

170. SSKF årsberättelse 1967, s 3.

171. Enligt mitt samtal med Lisa Mattson 1987 08 09. Se även SAP:s kongressprotokoll 1967, s 228.

172. SAP PS-protokoll 20/2 1968.

173. Ibid.

Tage Erlander svarade enligt protokollet: "Det kan hända att det är på sin plats att också ha med kvinnoförbundets ordförande",¹⁷⁴ och man beslöt att Lisa Mattson skulle ingå i gruppen. Nancy Eriksson stod inte upptagen i protokollets förteckning över närvarande, men deltog som representant för kvinnoförbundet. Situationen illustrerar väl hur det vilade på kvinnoförbundet att ta initiativ och ständigt vara på alerten och bevaka sina intressen. Det var en obekvämlig roll som dock gav resultat i form av inflytande. Samverkan med Alva Myrdal och jämlikhetsgruppen erbjöd ett sätt för förbundet att återerövra sin gamla position som en av partiets huvudaktörer i familjepolitiska frågor.¹⁷⁵ Ett annat sätt var att ta egna initiativ, vilket förbundet gjorde genom att arbeta fram ett nytt familjepolitiskt program, avpassat till kvinnornas situation i den nya tvåförsörjarfamiljen.

Barn- och familjepolitik skulle tillsammans med frågor om kvinnans jämlikhet eller jämställdhet på 1970-talet bli stora frågor i partiet. Det var frågor som speglade betydande förändringar i samhället men lämnats olösta efter 1960-talets satsning på jämlikhetsreformer som skulle överbygga klassklyftorna: skolreform, bostadsbyggnad, solidarisk lönepolitik, med mera.¹⁷⁶ Satsningen på "ökad jämlikhet", som var socialdemokratins paroll inför 1968 års val, ledde till framgång i valet och radikaliserade av partiet, det senare ett svar på det växande missnöjet i samhället, uttryckt genom studentuppror, FNL-rörelse och en "ny" kvinnorörelse.¹⁷⁷

Ökad jämlikhet

När jämlikhetsfrågorna lyftes fram i partiet tillskrev sig kvinnoförbundet en stor del av åran över frågornas aktualitet. På kvinnoförbundets kongress 1968, sade Lisa Mattson att det är "vårt förbund som mer engagerat och mer intensivt än någon annan sidoorganisation inom partiet aktualiserat jämlikheten till dess den nu självklart börjar bli ledande princip för alla avsnitt i politiken".¹⁷⁸ Och nog var det riktigt att kvinnoförbundet mer aktivt än övriga sidoorganisationer tagit upp

174. Ibid.

175. Samarbetet mellan Alva Myrdal och Lisa Mattson om den andra jämlikhetsrapporten till partikongressen 1972 har lämnat flest spår i arkiven, att döma av brev och anteckningar i Alva Myrdals arkiv (vol 64 a-c) samt diskussion i partistyrelsen den 13/6 1972 (rapport från jämlikhetsgruppen). Se vidare kap 7 nedan.

176. Om Erlanders värnande om jämlikheten, se Ruin, 1986, s 231f. Om jämlikhetstänkandet i partiet efter 1967, se t ex Alva Myrdal i *Fackföreningsrörelsen 1968:19* (Politiskt ny-tänkande nödvändigt i jämlikhetsfrågorna).

177. Hirdman, *Vi bygger landet*, 1990, s 313-316.

178. SSKF kongress 1968, protokoll s 4. Om SAP, debatten om jämlikhet och jämlikhetsbegreppet, se Bengt Lundbergs avhandling *Jämlikhet? Socialdemokratien och jämlikhetsbegreppet*, 1979.

jämlikheten, även om därav inte självklart följde att det var på grund av kvinnoförbundet som partiet profilerade sig kring jämlikhetsfrågorna. Bakom den mer ideologiskt präglade diskussionen i partiet låg valet 1966, som blev ett dåligt val för socialdemokraterna och allvarligt skakade partiledningen. En omprövning inleddes, manifesterad bland annat på den extra partikongressen 1967.¹⁷⁹ Det hindrade inte att kvinnoförbundet haft och fortfor att ha en viktig roll när det gällde att i partiet påminna om att frågan om kvinnans jämlikhet krävde särskild uppmärksamhet.

Det fanns flera tecken på att partiet efter den långvariga könsrollsdebatten nu var på väg att ta ställning för ett jämlikhetskontrakt med nya roller både för kvinnor och män. Tankar om en förändrad roll också för mannen fick officiell sanktion i regeringens *Rapport till Förenta Nationerna över kvinnornas status i Sverige*, som kom 1968.¹⁸⁰ Den var skriven av Maj-Britt Sandlund och var till stor del en vidareutveckling av argumenten från kvinnokommitténs rapport *Kvinnans jämlikhet*, där Maj-Britt Sandlund ju varit sekreterare.

I FN-rapporten konstaterades att jämlikhetspolitiken måste baseras på insikten att det handlade om samhällseliga frågor, som endast kunde lösas genom breda åtgärder inom arbetsmarknads-, familje- och utbildningspolitik. Åtgärder i syfte att förändra kvinnans ställning var inte nog, även männens roll måste ändras: "Någon avgörande förändring i roll- och statusfördelningen mellan könen kan följaktligen inte åstadkommas, om männens uppgifter i samhället a priori antages bli oförändrade", fastslog man i rapporten.¹⁸¹

Både män och kvinnor skulle ges möjlighet att utöva både föräldraskap och förvärvsarbete: "Om kvinnorna skall kunna nå en ställning i samhället utanför hemmet, som motsvarar deras andel av medborgarna, måste därför mannen åta sig ett större ansvar för uppfostran av barnen och skötseln av hemmet."¹⁸² Och, fortsatte rapporten djärvt, männens insatser i arbetslivet måste minskas och dessutom behövdes en allmän förkortning av arbetstiden. Varje individ hade, oavsett kön, ansvar för sin egen försörjning. Vården av små barn skulle ses som ett "samhälleligt nödvändigt arbete" som borde ersättas efter samma principer som yrkesarbete.¹⁸³ I rapporten argumenterade man både för vårdbidrag för de

179. Hinnfors, 1991, s 77.

180. *Rapport till Förenta Nationerna över kvinnornas status i Sverige*, Stockholm 1968. Utgiven av Kungl Utrikesdepartementet. Rapporten var ett svar på en resolution angående ett förslag till långtidsprogram "för främjande av kvinnans status" som FN:s generalsekreterare anmodat den svenska regeringen att yttra sig över, enligt rapportens inledning, s 5 (utan pagina).

181. Ibid, s 5.

182. Ibid, s 6.

183. Ibid, s 9.

minsta barnen och barntillsyn för förvärvsarbetande föräldrar genom samhälleligt stöd både till barnstugor och familjedaghem.¹⁸⁴

Rapporten var, som Lisa Mattson skrev i *Morgonbris*, en mycket radikal "principförklaring".¹⁸⁵ På 1968 års kvinnokongress legitimerade Camilla Odhnoff, nyutträd familjeminister, det nya, jämlika synsättet på relationerna mellan könen. Hon underströk i likhet med FN-rapporten att en väg mot ökad jämlikhet var att mannens roll som familjeförsörjare ändrades, men gick ett steg längre än rapporten när hon underströk att kvinnor och män skulle ha lika roller i arbete och familj. Talet om kvinnans två roller och valfrihet måste överges:

"Så småningom lär vi bli tvungna att ta ytterligare ett steg och ta ställning till, om det är jämlikhet eller valfrihet vi i första hand vill ha. Att tro att man skall kunna uppnå jämlikhet i arbetslivet och i det politiska livet, medan man upprätthåller större valfrihet för kvinnor än för män, tror jag är en illusion. Vill vi ha jämlikhet, måste vi finna oss i att betala den med det som så vackert kallas kvinnans valfrihet."¹⁸⁶

Camilla Odhnoff uttryckte här det som skulle bli 1970-talets socialdemokratiska politik.¹⁸⁷ Den valfrihet som tidigare omhuldots och länge varit under utredning började naggas i kanten; allt tydde på att ett vårdbidrag skulle bli orimligt kostsamt, i alla fall om det skulle innebära en reell valfrihet för låginkomsttagare. Undersökningar som pekade på ökat behov av arbetskraft bidrog tillsammans med kvinnokrav på utbildning och arbete till att daghem lyftes fram som ett alternativ till vårdbidrag. Viktigt var att LO tog ställning för daghem, som bättre än vårdbidrag ansågs tillgodose behoven i tvåförsörjarfamiljerna. Även om det tog tid innan partiet definitivt bestämde sig blev det allt tydligare att jämlikhet var ett mål som var överordnat valfrihet, som Jonas Hinnfors visat i sin undersökning.¹⁸⁸

På partikongressen 1968 utvecklade Camilla Odhnoff samma tankegångar när hon yttrade sig i anslutning till Alva Myrdals redogörelse för jämlikhetsgruppens arbete. Där var hon något skarpare i formuleringen när det gällde valfriheten, den beskrevs som ett kvinnans privilegium som måste bort: "Denna förmån att ha frihet att välja mellan yrkesarbete och hemarbete är ett privilegium, inte för kvinnan som sådan, utan för den gifta kvinnan och i synnerhet för den vars make drar hem åtminstone ett försörjningsminimum till huset".¹⁸⁹ Ordvalet var möjligen anpassat till den mansdominerade SAP-kongressen, som här mer eller mindre ställdes inför jämlikhetskontraktet som ett fait

184. Ibid, s 46–49.

185. *Morgonbris* 1968:9, s 3.

186. SSKF kongressprotokoll 1968, s 251. Såsom Hinnfors, 1991, visat (s 108–114 och s 142–154) fanns många fler röster i debatten än vad jag här väljer att redovisa.

187. Jag följer här Hinnfors, 1991, s 146–149.

188. Ibid, s 149.

189. SAP kongressprotokoll 1968, s 207.

accompli.¹⁹⁰ När kvinnorna längre fram på 1970-talet krävde förändring av männen för att möjliggöra ett genomförande av jämlikhetskontraktet i praktiken ändrades språket under inflytande av den nya kvinnorörelsen. Då var det inte längre tal om att kvinnor njöt av privilegier eller om att män var en försörjningsrollens martyrer, tvingade att dra hem ett "försörjningsminimum till huset".

Sammanfattande kommentar

När kvinnofrågorna på 1960-talet uppmärksammades inom det socialdemokratiska partiet och en partiets kvinnokommitté tillsattes var man inom kvinnoförbundet mycket förväntansfull. Äntligen skulle "kvinnofrågorna", som kvinnorna så länge i ensamhet hävdade som samhällsliga, bli partifrågor.

I den alltmer intensiva könsrollsdebatten intog kvinnoförbundet en linje som kom att betecknas som "moderat". Kvinnoförbundet värnade både om moderskap och yrkesarbete för kvinnor. Vården av de minsta barnen skulle ses som ett samhällsligt arbete, som ersattes med ett vårdnadsbidrag, medan yrkesarbetande mödrar på motsvarande sätt skulle få samhällsligt stöd genom barnomsorg i offentlig regi. Det var *familjen* som var utgångspunkten för kvinnoförbundet och det var via familjepolitiken kvinnan skulle få *valfrihet* mellan vårdnadsuppgift i hemmet eller förvärsarbete, båda med ekonomiskt oberoende. Betoningen av familjen och valfriheten var tidstypisk, men kan också ses som strategisk. Inom arbetarrörelsen behövdes en mjuk övergång mellan det dittills rådande husmoderskontraktet med *olika* roller för kvinna och man – hemmafru och familjeförsörjare – och det i könsrollsdebattens vågor framväxande, nya jämlikhetskontraktet, som förutsatte *lika* roller för kvinnor och män, både i hem- och yrkesarbete.

Efter direkta påtryckningar från kvinnoförbundet och indirekta från folkpartiet, som i valet 1960 riktat sig särskilt till kvinnorna, förordade partiledningen inför valet 1962 utgivning av en skrift som riktade sig speciellt till kvinnorna på arbetsmarknaden. I partiledningen var man angelägen att visa en radikal hållning gentemot det ökande antalet förvärsarbetande kvinnor, som man annars fruktade att partiet skulle förlora som väljare. Bland ledamöterna i partistyrelsen fanns en större tveksamhet än i partiledningen inför kvinnokommitténs text, som uppfattades som radikal men föga verklighetsförankrad. Det som upplevdes som radikalt var dels tal om kvinnans valfrihet mellan hem och yrke, dels krav på jämlikhet för kvinnor i arbetslivet. Valfriheten diskuterades inte närmare den här gången; den skulle kommittén åter-

190. SAP kongressprotokoll 1968 samt Hirdman, *Vi bygger landet*, 1990, s 312.

komma till i senare programskrivning. Det som däremot väckte debatt och sågs som oerhört radikalt var förslaget att den fulla sysselsättningens politik – som enligt kommittén dittills mest hade gällt männen – nu skulle omfatta även kvinnorna. Det innebar inget mindre än krav på en genomgripande förändring av köns- eller genusordning i arbetslivet. I partistyrelsen var flera ledamöter förvånade över partiledningens obekymrade hållning inför reformkraven, men efter noggrann diskussion och bearbetning av kvinnokommitténs ursprungliga text kunde partistyrelsen till sist enas. I den slutligt fastställda texten tonade man ned talet om att kvinnor var eftersatta på arbetsmarknaden jämfört med män, samtidigt som man lyfte fram fördelarna med den socialdemokratiska fulla sysselsättningens politik, som gav ökad valfrihet för alla medborgare, oavsett kön. De ledamöter som fann de arbetsmarknadspolitiska kraven alltför radikala lugnades av både partiets och kvinnoförbundets ordförande. Det viktiga var att få ut programmet till valet – genomförandet av jämlikhetsidealen i programmet låg i en mer avlägsen framtid, försäkrade både Tage Erlander och Inga Thorsson.

Under hela 1960-talet undvek den socialdemokratiska partiledningen att definitivt ta ställning i könsrollsdebatten, där kvinnans valfrihet ställdes mot prognoser om ökat behov av arbetskraft och diskussioner om kvinnors förvärvsarbete och "lika" roller för kvinnor och män. Något ställningstagande gjordes inte heller på partikongressen 1964, när kvinnoarbetskommitténs skrift *Kvinnans jämlikhet* antogs. Även i den talade man om valfrihet för kvinnor och framtida jämlikhet mellan könen. Så småningom skulle utredningar visa att valfrihet i form av vårdnadsbidrag till småbarnsmödrar blev alltför dyrbart för samhället. Mot slutet av 1960-talet förordades allt oftare jämlikhet i form av tvåförsörjarfamiljer och samhällelig barntillsyn. Jämlikheten blev gradvis ett mål överordnat kvinnans valfrihet, även om det inte var förrän på 1970-talet som partiet definitivt tog ställning till förmån för jämlikhetsidealet.

Inom kvinnoförbundet såg man det som ett framsteg att "kvinnofrågorna" med skriften *Kvinnans jämlikhet* blivit partifrågor, även om det visade sig svårt att driva frågor om kvinnans jämlikhet i praktisk politik. Förbundet klagade på bristande gensvar i partiet och blev hänvisat till att samarbeta med det socialdemokratiska studentförbundet, en samarbetspartner som var radikal men verksam mer utanför än i partiet. Kvinnoförbundet tycktes samtidigt få en i förhållande till partiet alltmer marginaliserad ställning, något som till stor del berodde på att förbundet inte längre fick någon plats på den familjepolitiska plattform, som kvinnorna under 1950-talet byggt upp i nära samarbete med Ulla Lindström. Förbundsledningen klagade både över brist på information från regeringen och brist på representation. Förbundet fick inte utse en egen representant i den viktiga sk familjepolitiska kommit-

tén, som tillsattes 1965 och så småningom presenterade det som skulle bli 1970-talets stora familjereform, föräldraförsäkringen.

Det fanns andra faktorer som också påverkade kvinnoförbundets status gentemot partiet. Inga Thorsson klagade redan i 1960-talets början över en tilltagande isolering och marginalisering av förbundet, en tendens som tycktes förstärkt efter det att Lisa Mattson 1964 efterträdde henne som förbundsordförande. Kvinnoförbundet, som under atomvapenstridens mest intensiva år varit "en påle i köttet" på partiet, var försvagat och till det bidrog sannolikt de gamla anklagelserna om att förbundet med sitt atomvapenmotstånd splittrat partiet. Om den anklagelsen kopplas ihop med den debatt som i jämlikhetens namn fördes i partileden om nedläggning av kvinnoförbundet blir min fråga, om det inte handlade om ett försök att tysta en alltför självständig och bråkig partiorganisation. Till försvagningen bidrog också det faktum att förbundets möjlighet att verka som radikal pådrivare i partiet beskars. Det var särskilt märkbart i familjepolitiken, på grund av samarbetsproblem mellan "familjeminister" Ulla Lindström och Lisa Mattson. Förbundet hade dessutom allvarliga interna problem. Slitningar inom en ofta oenig förbundsledning, vikande medlemstal och dålig ekonomi bidrog till att försvaga förbundet som organisation.

I avsaknad av en familjepolitisk arena arbetade Lisa Mattson för att göra jämlikheten till en av kvinnoförbundets profilfrågor under andra hälften av 1960-talet. Det visade sig så småningom att tiden var mogen också för partiet att på ett nytt sätt uppmärksamma jämlikhetsfrågorna, och "ökad jämlikhet" blev temat för 1960-talets sista år. Till FN skrev regeringen en radikal rapport, där ett nytt jämlikhetsideal med tvåför-sörjarfamiljer, offentlig barnomsorg och till och med kortare arbetstid tecknades. På partikongressen 1967 tillsattes en arbetsgrupp i jämlikhet under ledning av Alva Myrdal, en grupp som på kongressen 1968 fick ett fortsatt och utvidgat uppdrag. Lisa Mattson, som deltog som representant för kvinnoförbundet i arbetsgruppen, samarbetade med Alva Myrdal i jämlikhetsfrågorna. Det var ett samarbete som bar frukt när kvinnofrågorna på 1970-talet politiserades på ett nytt sätt. När frågan om "kvinnans jämlikhet" (ett begrepp som snart byttes ut mot det mer könsneutrala "jämsliddhet") tack vare den nya kvinnorörelsen kom högt på den politiska dagordningen kunde förbundet återta sin roll som pådrivare i partiet. Kvinnoförbundets nya familjepolitiska program, *Familjen i framtiden*, väckte stort uppseende i partileden, när det kom 1972. Enligt Lisa Mattson lär man i ett partidistrikt förskräckt ha utbrustit: "*Herregud, nu har kvinnoförbundet blivit (r)-are!*"⁹¹

191. Enligt muntlig uppgift från Lisa Mattson, bandad intervju 1987 10 07. Min kursiv. Med (r)-are avses partiet KFML(r), Kommunistiska förbundet marxist-leninisternas revolutionära gren i Göteborg, där (r) stod för revolution. Partiet hyllade Mao Tse-tung i Kina, förutom de gamla marxistiska fäderna Marx, Engels, Lenin och Stalin.

Sex-timmarsdag och pappaledighet

”Det var kravet om sextimmarsdagen som 1972 fick det starkaste genomslaget i den allmänna debatten. Dels därför att kravet var nytt och därmed intressant för massmedia. Men också därför att drömmen om sextimmarsdagen innehöll en dröm om jämställdhet. För alla de kvinnor som kämpade i den omöjliga konflikten heltidsarbete och heltidsansvar för barn och hushåll var tanken att sextimmars arbetsdag för kvinnor och män verkligen var ett politiskt mål, värd att kämpa för.”

Ur skriften *Avliva myterna*¹

”Mot bakgrund av den barnsliga förtjusning som förslaget om sextimmarsdag togs emot med /.../. Debatten om kortare arbetsdag var ursprungligen begränsad till småbarnsfamiljernas tidsbrist. Nu har kravet vidgats till att omfatta alla löntagare. Därmed ska, hoppas man, alla det moderna arbetslivets problem lösas.”

Fackföreningsrörelsen, ingress till recension av debattbok om sextimmars arbetsdag.²

”Det där går inte att ordna i industrin, säger man. Man talar, i gammal arbetsgivarstil, om de rådande arbetstiderna som om de var naturlagar. Att det skulle gå att ordna om LO verkligen krävde det vill man inte förstå.”
Eva Moberg om LO och sextimmarsdagen.³

Inledande revolt

På kvinnoförbundets kongress 1972 sade förbundsordföranden Lisa Mattson i sitt öppningstal att en ”*mild men dock revoltstämning börjat breda ut sig bland kvinnorna*”.⁴ Kvinnorna var otåliga, fortsatte hon, och otåligheten berodde på att kvinnorna hade tröttnat på att bara höra talas om jämlikhet mellan könen, nu måste jämlikheten förverkligas.⁵ De tre grundkraven för jämlikhet i kvinnoförbundets nya, familjepolitiska program, *Familjen i framtiden*, från våren 1972 och antaget av kongressen samma år, var ”*arbete åt alla – kortare arbetstid – trygghet för barnen*”.⁶

1. *Avliva myterna...vi har råd med kortare arbetstid och fullt utbyggd barnomsorg* SSKF, 1981, s 5.

2. *Fackföreningsrörelsen*, 27/1975, s 19.

3. Eva Moberg, *Tidningen Vi*, 1975:40.

4. SSKF kongressprotokoll 1972, s 9. Min kursiv.

5. *Ibid* samt s 11 (Maj-Britt Theorin i debatt om *Familjen i framtiden*).

6. *Ibid*, s 108. *Familjen i framtiden – en socialistisk familjepolitik*, SSKF, 1972.

Den fulla sysselsättningens politik måste nu omfatta även kvinnorna, underströk man i skriften. Ett annat viktigt krav var kravet på barntillsyn i samhällelig regi. Det tredje kravet gällde förkortning av arbetstiden till sex timmar per dag, i första hand för föräldrar till barn under elva år, på sikt för alla.⁷

Det som var nytt var att de socialdemokratiska kvinnorna nu definitivt förklarade, att den tidigare omhuldade valfriheten mellan hem- och yrkesarbete för kvinnorna var en myt. Strävan efter valfrihet var, enligt Lisa Mattson, detsamma som att "konservera kvinnans eftersatta ställning inom arbetsliv och utbildning". Det nya målet var "arbete åt alla vuxna och kollektiv omsorg om barnen". Kvinnors och mäns lika rätt till arbete betonades, det var genom förvärvsarbetet jämlikheten grundlades, enligt kvinnoförbundet.⁸

Tanken att jämlikhet mellan kvinnor och män grundlades i arbetslivet fördes också fram av Olof Palme, när han på sin första kongress som partiledare 1972 talade under rubriken "Kvinnans jämlikhet". Hans tal kom i efterhand att ses som ett genombrott – för första gången klargjorde partiordföranden med emfas på en kongress att "kvinnofrågorna", som nu kallades jämlikhetsfrågor, var viktiga partifrågor.⁹ I sin biografi över Olof Palme har Björn Elmbrant beskrivit talet som ett som "lyfte" kongressen:

"Här fanns besked om att en jämställdhetsdelegation skulle inrättas i regeringen. Här fanns en sammanhängande syn på hur ett problem skulle angripas. Talet var en vändpunkt i detta mycket mansdominerade parti. Det som Palme sa hade fram till nu varit förbehållet tanterna, dvs det socialdemokratiska kvinnoförbundet."¹⁰

Anna-Greta Leijon, som också beskrivit partikongressen 1972 som ett "genombrott för jämställdhetsfrågorna", noterade att förtjusningen över Palmes tal inte var odelad: "Gubbarna i kongressbänken framför mig omväxlande vrider sig, flinar generat och ser uttråkade ut. Men det är ju partiordföranden och statsministern som talar, och det förhindrar total ohörsamhet."¹¹

Bland de "kvinnofrågor" som efter många års utredande blev viktiga partifrågor märktes de familjepolitiska. Den familjepolitiska kommitténs betänkande, *Familjestöd*, markerade en viktig vändpunkt.¹² Där fick den länge utredda frågan om samhällets stöd åt barnfamiljerna ett modernt svar i förslaget till en ny föräldraförsäkring. Efter att i alla år ha talat om ersättning åt *mödrar* talade man här för första gången om

7. SSKF kongressprotokoll 1972, s 104ff.

8. SSKF kongressprotokoll 1972, s 104–109, citat ur Lisa Mattsons anförande från sid 107 och 108. Se även *Familjen i framtiden – en socialistisk familjepolitik*, särskilt s 9–13, 19–24, 33f.

9. SAP kongressprotokoll 1972, s 233ff; Leijon, 1991, s 115. Jfr även Hirdman, *Vi bygger landet*, 1990, s 312; Karlsson, 1990, s 156f.

10. Som redan citerats i inledningen, Elmbrant, 1989, s 131.

11. Leijon, 1991, s 115.

12. *Familjestöd. Betänkande avgivet av familjepolitiska kommittén*, SOU 1972:34.

föräldrar, vilket innebar att också *fadern* kom med som vårdare av de minsta barnen. Såsom historikern Ann-Sofie Ohlander har framhållit bör faderskapets likställighet med moderskapet ses som en betydelsefull förändring, så viktig att den kan betecknas som historisk:

”Konflikten mellan reproduktion och produktion görs här synlig, inte bara som ett problem och ett ansvar för kvinnor, utan också som en konflikt och ett ansvar för män.”¹³

Ännu 1967 hade den familjepolitiska kommittén i ett betänkande talat enbart om ersättning till mödrarna,¹⁴ och faderns uppdykande var så plötsligt att det kan vara befogat att undra varifrån han kom. Det handlar om många i tiden samverkande faktorer, men det som kan fastslås är att kraven inte kom från männen, från fäderna själva. Det var i första hand kvinnorna som ställde krav på jämlikhet med männen också i det privata och där ingick en ny syn på föräldraskapet, inspirerad både av könsrollsdebatten och av kvinnorörelsen. I den nya, jämlika familjen delade kvinnan och mannen försörjaransvaret, barnavården och hemarbetet. Med männens officiella inträde i föräldraskapet renodlades också inkomstbortfallsprincipen, den nya föräldrapenningen ersatte det tidigare dubbla systemet med både generell moderskapspenning och tilläggsjukpenning för förvärvsarbetande kvinnor, som införts i samband med den allmänna sjukförsäkringen.¹⁵

Inom partiet tycks arbetet i den av Alva Myrdal ledda jämlikhetsgruppen ha betytt mycket både för att introducera det nya, familjepolitiska tänkandet och för att lugna dem som var oroliga för att kvinnoförbundet ville avskaffa familjen som institution.¹⁶ Alva Myrdal och Lisa Mattson samarbetade i jämlikhetsgruppen, där Lisa Mattson var med som

13. Ohlander, 1988, s 186.

14. Ibid. Det var ett synsätt som fanns också i partiledningen, vid en diskussion i riksdagsgruppen 1967 framhöll Gunnar Sträng på fråga om ekonomiskt stöd till barnfamiljerna, att stödet skulle gå direkt till barnet för att ge *modern* ekonomisk valfrihet; hon skulle kunna välja att vara hemma eller betala barn tillsyn. SAP Riksdagsgruppens prot 15/8 1967.

15. För översikt över familje- och moderskapsersättningens olika former, se SOU 1967:52, *Barnbidrag och familjetillägg*, s 19–26, samt s 29.

16. Vilket inte hindrade att jämlikhetsgruppens förslag mötte kritik, bl a i partistyrelsen. Diskussionen om familjen som institution fördes när Alva Myrdal och Lisa Mattson presenterade den första jämlikhetsrapporten för partistyrelsen, SAP PS-protokoll 27/6 1969. Diskussionen om ”familjen i jämlikhetens samhälle” fortsatte i partistyrelsen den 9/7 1969, då vissa omarbetningar gjorts av texten. (Jfr Elmbrants uppgift om allvarlig kritik av jämlikhetsrapporten från ledande stadsråd vid diskussion i verkställande utskottet 31/5 1969. VU-protokollen är beslutsprotokoll och diskussionen finns inte återgiven, men även i partistyrelseprotokollen framgår statsrådets kritiska inställning till rapporten. Elmbrant 1989, s 90.) Även när det gällde *andra* jämlikhetsrapporten till partikongressen 1972, samarbetade Alva Myrdal och Lisa Mattson. Rapporten föreslogs av partistyrelsen inför kongressen 1972 enbart utgöra underlag för fortsatt debatt, SAP PS-protokoll 13/6 1972 § 30. En undersökning ur könsperspektiv av det motstånd jämlikhetsgruppen mötte vore angelägen för att visa att övergången till tvåförsörjarfamiljeideologin i partiet ingalunda var smärtfri. Så talar t ex Alva Myrdal om en ”Golgata-vandring” i bostadsfrågor, Alva Myrdals arkiv, vol 64c. En sådan undersökning har inte fått plats inom ramen för avhandlingen.

kvinnoförbundets representant. De tycks gemensamt ha sett till både att kvinnoförbundets familjepolitiska program och jämlikhetsgruppens rapporter stämde överens när det gällde familjepolitiken och att förslagen var förankrade i LO:s familjeråd och i regeringen.¹⁷

I den familjepolitiska kommitténs betänkande *Familjestöd* fanns nytänkandet om jämlikhet konkret formulerat. När kommittén i maj 1972 informerade s-riksdagsgruppen konstaterades att arbetsinkomsterna var grunden för barnfamiljernas ekonomi, att det bästa stödet för barnfamiljerna var att *båda* föräldrarna hade förvärvsarbete, och att en snabbt utbyggd barntillsyn var minst lika viktig som kontantstöd till barnfamiljerna. En föräldraledighet som kunde tas ut i 8 månader av endera föräldern föreslogs, liksom rätt till ledighet vid barns födelse för pappan och 10 dagars ledighet per år för mor eller far för vård av sjukt barn.¹⁸

Inom partiet slöt man enhälligt upp bakom förslaget till föräldraför-säkring, som vid valet 1973 välkomnades som ett alternativ till borgerliga förslag om vårdbidrag.¹⁹ Olof Palme var inför valet 1973 mycket nöjd. I partistyrelsen konstaterade han belåtet att socialdemokraterna, med kvinnoförbundets familjepolitiska program och kongressens satsning på jämlikhet, "vann i hela denna kvinnofråga en mycket stor tempofördel".²⁰ I fråga om jämlikhetsdebatten i valet betonade Palme, att "(v)i ska driva den här frågan och ska göra det tillsammans med kvinnoförbundet, det är alldeles självklart".²¹

För kvinnoförbundet innebar Olof Palmes kongresstal onekligen ett erkännande av att de frågor förbundet så länge arbetat med rörande kvinnans jämlikhet var en angelägenhet för hela partiet. Den fortsatta diskussionen kom huvudsakligen att samlas under rubriken "familjepolitik", ett politiskt sakområde som fick ökad betydelse under 1970-talet tillsammans med jämlikhetsfrågorna, eller *jämställdhetsfrågorna*, som man övergick till att säga för att beteckna att det handlade om relationerna mellan könen. Från 1970-talets mitt kom *jämlikhet* att förträdesvis beteckna relationerna mellan klasser eller mellan olika grupper av lön-

17. Att döma av SAP PS-protokoll 12/6 1972, paragraf 30 samt brev och anteckningar i Alva Myrdals arkiv, vol 64a-c (vol nr preliminära, volymerna var inte definitivt inordnade i arkivet när jag använde dem). Se även jämlikhetsrapporterna till partikongresserna 1969 och 1972.

18. SOU 1975:34. Information om reformen till s-riksdagsgruppen, SAP Riksdagsgruppens protokoll 24/5 1972 paragraf 4. Se även SAP PS-protokoll 13/3 1973 paragraf 20.

19. SAP Riksdagsgruppens protokoll 27/2 1973 (Lisa Mattson). Kvinnoförbundet anförde i sitt remissvar på familjestödsutredningen en del smärre invändningar och skiljaktiga synpunkter, men var när det gällde huvudprinciperna positivt och framhöll att förslagen var i överensstämmelse med förbundets egna, familjepolitiska program *Familjen i framtiden*, se SSKF:s årsberättelse 1972, bilaga 8, s 59–64.

20. SAP PS-protokoll 26/4 1974 paragraf 30.

21. Ibid.

tagare (t ex när LO jämförde arbetare och tjänstmän) medan *jämställdhet* ofta användes för könsrelationerna.²²

Jämställdhetsfrågornas nya, höga status i partiet underströks när jämställdhetsdelegationen inrättades 1972, det organ som direkt underställt statsministern fick till uppgift att bevaka jämställdhetsfrågorna. Med aktivt stöd från Olof Palme fick delegationen tillträde till "de riktiga salongerna som Haga och Harpsund. Det imponerade på dem som tidigare trott att jämställdhetsfrågor inte är fint nog att syssla med", skrev Anna-Greta Leijon, som utsågs till chef för delegationens kansli.²³ Thage G Peterson, chef för delegationen och statssekreterare hos Olof Palme, beskrev uppgiften att lägga jämställdhetssynpunkter på regeringens arbete som att fungera som en "gerilla i kanslihuset".²⁴

En vändpunkt för kvinnorna?

Men frågan är om Olof Palmes jämlikhetstal på kongressen 1972 verkligen blev den "vändpunkt i detta mycket mansdominerade parti", som Björn Elmbrant beskrev. Och hur gick det när partiet skulle driva jämlikhetsfrågan tillsammans med kvinnoförbundet, som Palme utlovat inför valet 1973. Med en ytlig blick på 1970-talets första år, fram till regeringsskiftet 1976, kan konstateras att flera betydelsefulla reformer för ökad jämlikhet mellan kvinna och man genomfördes av den socialdemokratiska regeringen. 1970 års beslut att avskaffa sambesattningen av gifta makar och i stället införa individuell beskattning öppnade vägen för fortsatta reformer. Genom den nya äktenskapslagstiftningen från 1974 blev parterna jämlika i äktenskapet och dessutom förenklades skilsmässoförfarandet. Föräldraförsäkringen, som trädde i kraft i januari 1974 och gjorde föräldrarna till jämlika vårdnadshavare, utgick tillsammans med lagen om förskola från 1973 från den nya tvåförörjarfamiljen. Lagen om rätt till abort som kom 1975 var också en reform

22. Om övergången från tal om jämlikhet till jämställdhet se Yvonne Hirdman, (Könlös forskning. *Arbetshistoria*, 1989, där hon skriver att när kvinnorna börjar omfattas av jämlikhetstanken "skapas en parallell jämlikhet, den s k jämställdheten, som ville man trots allt hålla jämlikheten manligt ren" (s 5) samt Hirdman, 1990, s 91, 94, 101–106. Om familjepolitikens ökade betydelse i politiken, se Hinnfors, 1991, kap 2–4. En tendens till hopblandning av jämställdhets- och familjepolitik fanns i debatten under hela 1970-talet, t ex som man skrev på LO-kongressen 1976, i utlåtandet över rapporten *Fackföreningsrörelsen och familjepolitiken*: "Till familjepolitiken hör också jämställdhetsfrågorna" varefter man talade om förändringar av mannens roll för att nå jämställdhet, LO kongressprotokoll 1976, s 669. Debattörerna använder omväxlande både jämlikhet och jämställdhet för att beteckna relationerna mellan kvinnor och män. Jag har inte funnit det fruktbart att i detta sammanhang för egen del göra någon sträng analytiskt begreppslig skillnad mellan *jämlikhet* och *jämställdhet*. Även om jag huvudsakligen använder det förre för klassrelationer och det senare för könsrelationer förekommer också i texten aktörernas divergerande användning av begreppen.

23. Leijon, 1991, s 115.

24. SAP Riksdagsgruppens protokoll 27/11 1973, s 4.

av stor betydelse för kvinnorna.²⁵ Debatten i kvinno- och jämställdhetsfrågor var ytterst livlig under hela 1970-talet och kan sägas ha kulminerat inom SAP kvinnoåret 1975, då kvinnoförbundets förslag om arbetstidsförkortning till 6 timmars arbetsdag blev särskilt uppmärksammat och fördes in i det socialdemokratiska partiprogrammet i form av ett vagt krav på gradvis förkortning av den dagliga arbetstiden med sextimmarsdag som mål.²⁶

Kvinnorna och kvinnoförbundet hade tveklöst ett stort inflytande på det socialdemokratiska partiets politik i de så kallade jämställdhetsfrågorna men frågan är om det innebar att det ökande antalet politiskt aktiva kvinnor också sågs som auktoritativa företrädare för gruppen kvinnor i partiet och väljarkåren? Nåddes med andra ord en vändpunkt, inte enbart genom att de gamla "kvinnofrågorna" kom upp på den politiska dagordningen, utan också vad gäller kvinnornas reella inflytande på de politiska besluten. Svaret på frågan är inte givet, det ser nämligen ut som om kvinnoförbundet också mötte motstånd av gammalt välbekant slag, när det på 1970-talet ville vara med och påverka utformningen av partiets politik.

Kvinnoförbundets "stora" fråga under 1970-talet var sextimmarsdagen, en fråga som i partiet mötte teoretiskt bifall men praktiskt motstånd. Motstånd mötte också andra "kvinnofrågor", t ex krav på kvoterad pappaledighet och könskvotering till politiska poster. Gemensamt för samtliga frågor var att de innehöll krav på jämlik förändring av männen: i arbetslivet (sextimmarsdagen), i hemmet (pappaledighet) och i politiken (kvotering). Gemensamt var också att frågorna ledde till konflikter mellan kvinnoförbundet och olika grenar av partiet och/eller fackföreningsrörelsen. Kvoteringen tas upp på annat håll, i det följande är det kvinnoförbundets kamp för sextimmarsdagen som fokuseras och i den inkluderas också striden om pappaledigheten.

Drömmen om jämlikhet

Sextimmarsdagen kan i efterhand ses som en symbol för kvinnornas dröm om jämlika relationer mellan könen i arbetslivet, i hemmet och i

25. Staffan Swärd har i sin avhandling *Varför Sverige fick fri abort*, 1984, tilldelat kvinnorna en marginell roll när det gäller tillkomsten av abortlagen, något som Maud Landby Edwards kritiserat, bl a i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1990:2, i artikeln Att studera och värdera välfärd, s 8f. Inom SAP var abortfrågan känslig och hanterades länge med silkesvantar, vilket framgår av partistyrelseprotokollen. SSKF drev på, också med silkesvantar. Jag tänkte ursprungligen ta med frågan i avhandlingen men valde av olika skäl bort den. Det hindrar inte att den vore intressant att studera. Min hypotes är att könskonflikt här, på samma sätt som i atomvapenfrågan, undviks genom att frågan omvandlas till en moralfråga. I moralfrågor överordnas samvetet kravet på partiloyaliteten och möjliggör olika ställningstaganden i partiet. Detta till skillnad från könskonfliktfrågor, som underordnas partilinjen.

26. Enligt partiprogrammet: "Gradvis förkortning av arbetstiden med sikte på 30 timmars arbetsvecka, sex timmars arbetsdag", här citerat efter punkt 22 i *Program, stadgar*, 1985.

politiken. Äntligen kom ett förslag som till synes erbjöd lösningen på flera länge olösta "kvinnofrågor": den ojämna fördelningen av barnavård, hem- och yrkesarbete mellan kvinnor och män och kvinnornas ekonomiska beroende i äktenskapet. Kortare arbetstid förväntades också kunna påverka den sneda fördelningen mellan könen av makt och politiskt inflytande. Därtill kom den nya "barnfrågan", problemet med (små) barnens alltför långa daghemsvistelser.²⁷

I kvinnoförbundets *Familjen i framtiden* kom familjepolitik att omfatta nära nog allt. Där fanns krav på ändrad (dvs socialistisk) produktionsordning, liksom krav på kortare arbetstid, barnledighet och barnomsorg.²⁸ Kravet på kortare arbetstid kan sägas vara dubbelriktat. Avsikten var både att främja jämställdheten mellan kvinna och man i hemmet och i arbetslivet och att underlätta tillvaron för barnfamiljerna, som hade stora svårigheter att kombinera förvärsarbete med vården av de minsta barnen.

Kravet på förkortad arbetstid vann snabbt ett brett stöd. De stora löntagarorganisationerna med LO och TCO i spetsen ställde sig på sina respektive kongresser 1976 bakom kravet på sextimmarsdag som långsiktigt mål. Vid samma tid hade fyra av de totalt fem riksdagspartierna (moderaterna utgjorde undantaget) uttalat sig för en framtida arbetstidsförkortning med sextimmarsdag för alla som mål.²⁹

I massmedia bevakades "kvinnofrågorna" med stor intensitet och med sitt nya, familjepolitiska program *Familjen i framtiden* kom kvinnoförbundet att återerövra sin gamla position som partiets främsta, familjepolitiska aktör. För kvinnoförbundet blev det extra betydelsefullt att hålla debatten vid liv också externt, eftersom det visade sig svårt att få igång en intern partidebatt om sextimmarsdagen. Det finns olika sätt att förklara varför debatten uteblev. Enligt kvinnoförbundets ordförande berodde det på att man i partiledningen inte ville ha sextimmarsdagen, åtminstone var det så hon såg på partiets agerande när hon många år efteråt såg tillbaka.³⁰ Kritiska röster inom kvinnoförbundet var mer benägna att klandra förbundsledningens agerande i fråga om sextimmarsdagen. Många menade att det var fel av förbundsledningen att satsa på allmän arbetstidsförkortning – sex timmars arbetsdag för *alla* – framför en delreform, som skulle innebära förkortad arbetstid i första hand för småbarnsföräldrar.³¹ Senare var det LO som utpekades

27. *Familjen i framtiden* – en socialistisk familjepolitik. SSKF 1972, samt *Avliva myterna*, SSKF 1981, s 4f.

28. *Familjen i framtiden*, t ex s 5f, 49f, 55; Karlsson, 1990 s 151ff.

29. SOU 1976:34, *Kortare arbetstid. När? Hur?*, s 45f (en snabb översikt över debatten finns på s 43–47); Hans Hellström, *Strukturer aktör eller kultur?* 1992, s 180f; *Fackföreningsrörelsen och familjepolitiken*, 1976, s 43f.

30. Bandad intervju med Lisa Mattson 1993 01 21.

31. SSKF kongressprotokoll 1975, s 157ff; bandad intervju med Kerstin Sandelius 1993 08 19; dito med Gerd Engman 1993 04 30.

som kvinnoförbundets huvudmotståndare i striden om sextimmarsdagen.³² Vad var det då som hände?

Partiet och sextimmarsdagen

Ser man till partiledningens agerande, så som det avspeglas i protokoll från partistyrelsen och dess verkställande utskott, ser det ut som om kvinnokravet på sextimmarsdag först var en "icke-fråga".³³ Från partiets sida togs inga initiativ. I skiftet mellan 1973 och 1974 nådde frågan för första gången partistyrelsen. Debatten hade dittills i första hand handlat om förkortad arbetsdag för småbarnsföräldrar och diskuterats som en *familjepolitisk fråga*, tillsammans med andra, samtidigt aktuella frågor som föräldraförsäkring, daghem och vårdnadsbidrag. Kvinnoförbundets ledning fattade ett för framtiden avgörande beslut när den i slutet av 1973 valde att göra frågan om sextimmarsdagen till en generell *arbetstidsfråga*. Med hänvisning till 1972 års förbundskongress och till det faktum att LO uttalat sig både för en femte semestervecka och sex timmars arbetsdag på sikt, beslöt kvinnoförbundet i slutet av 1973 att tillsammans med övriga sidoorganisationer och Unga Örnar uppvakta regeringen med krav på *sex timmars arbetsdag för alla*.³⁴

I kvinnoförbundets styrelse valde man således att betona den generella arbetstidsförkortningen, utan att nämna något om förtur för småbarnsföräldrar. Det var ett för framtiden avgörande vägval, ännu var man dock lyckligt omedveten om *hur* omdiskuterat det skulle komma att bli.

När man valde att satsa på en generell arbetstidsreform spelade det sannolikt stor roll att LO var på samma linje som förbundet.³⁵ I alla fall

32. SSKF protokoll 1978, Lars Westerbergs tal, s 17ff och efterföljande debatt s 137ff.

33. Beträffande källmaterialet för kapitlet vill jag framhålla dess begränsningar. Jag har från SAP fått tillstånd att använda protokoll från partistyrelsen och dess VU samt från s-riksdagsgruppen, trots att handlingar yngre än 20 år normalt inte lämnas ut för forskning. Jag har däremot inte haft möjlighet att använda andra handlingar från partiet, vilket gör att min skildring av partiets agerande i sextimmarsdagen får betraktas som preliminär. Efterlysning av handlingar från t ex den familjepolitiska arbetsgruppen har inte givit resultat. Yvonne Hirdmans pågående forskning om LO bör också kunna ge viktiga fakta av ett slag som saknas här betr LO:s agerande kring sextimmarsdagen.

34. SSKF FBS-protokoll 17/11 1973 paragraf 5 samt skrivelse 18/12 1973 till Olof Palme, SSKF:s årsberättelse 1973, s 36–39. Finns även bland cirkulär, SSKF:s arkiv vol BII:27. Betr LO, se även Hans Hellström, 1992, s 180–82.

35. SSKF FBS-protokoll 17/11 1973 samt VU-protokoll 16/11 1973. Se även förbundets "Mötespaket om kortare arbetsdag", där man hänvisar till rapport från LO:s arbetstidsgrupp från november 1973, antagen av LO:s representantskap, SSKF:s arkiv, vol BII:27. Sidoorganisationernas snabba agerande bör observeras, det var efter det att i LO:s arbetstidsgrupps rapport fastslogs att man av sociala och familjepolitiska skäl borde förordade generell förkortning av arbetstiden, som kvinnoförbundet tog initiativ att tillsammans med övriga sidoorganisationer uppvakta Olof Palme, i december 1973. LO bands därmed till sextimmarsdagen på ett sätt som kanske inte motsvarade vad enskilda företrädare för LO egentligen tyckte. Se även *Fackföreningsrörelsen* 14/15 1973 s 9, där Gunnar Nilsson i en intervju sade att han delade kvinnoförbundets uppfattning om sextimmarsdag på sikt.

var det så man inom kvinnoförbundet tolkade uttalanden från LO. Stöd för den tolkningen fanns t ex i ett brev från februari 1973 från LO:s ordförande Gunnar Nilsson till kvinnoförbundet, där han skrev: "En sak är emellertid helt säker och det är, att om en ytterligare förkortning av arbetstiden skall ske så skall det vara en förkortning per dag."³⁶ Det innebar inte att LO frångick sina redan tidigare formulerade krav. Gunnar Nilsson framhöll att LO i 1973 års avtalsrörelse skulle kräva kortare arbetstid för (bland andra) skiftesarbetare och arbetare under jord och tillade, att för "övriga grupper får vi nog göra en liten paus nu, sedan 40-timmarsveckan är genomförd". Han underströk att det var i ett kort tidsperspektiv, på sikt delade han kvinnoförbundets uppfattning att den dagliga arbetstiden skulle kortas.³⁷

Tveksamhet i riksdagsgruppen

Inom partiet var tveksamheten till en början stor inför en arbetstidsreform enligt kvinnoförbundets förslag, något som tydligt märktes när sextimmarsdagen första gången togs upp i den socialdemokratiska riksdagsgruppen. Det var i samband med att Ingemund Bengtsson i februari 1974 presenterade direktiv till en utredning om arbetstids- och semesterlagar.³⁸ När s-riksdagsgruppen diskuterade Bengtssons förslag var Lisa Mattson glad för att man i utredningen inte ställde en extra semestervecka mot en kortare arbetsdag. Hon hänvisade till sitt förbunds uppvaktning för Olof Palme några månader tidigare (tillsammans med SSU, Broderskapsrörelsen och Unga Örnar).

Bland riksdagsgruppens manliga ledamöter var det få som delade Lisa Mattsons glädje. Förståelsen för kvinnosynpunkterna var liten. Förra LO-ordföranden Arne Geijer varnade för att "folk vill gärna ha två jobb" och underströk att det inte var brist på fritid, när det fanns ca 120 fridagar per år. Nej, underströk han, det stora problemet var de lågavlönade. Det gällde för partiet och fackföreningsrörelsen att hålla frågan om de lågavlönades standard levande, det var "lika viktigt som att få några timmars kortare arbetstid".³⁹

36. Brev till SSKF från Gunnar Nilsson daterat 5/2 1973, SSKF VU-protokoll 18–19/2 1973 med bilaga (2/73 paragraf 4b). Noteras bör att LO:s krav på arbetsförlängning i form av en femte semestervecka gick före kravet på daglig arbetsförlängning, något som kvinnoförbundet accepterade. Se även Hellström, 1992, s 180–83.

37. Enligt intervju i *Fackföreningsrörelsen* 14/15, s 9. Se även Hellström, 1992, s 180f not 299, som citerar Gunnar Nilson i intervjun i *Fackföreningsrörelsen* och hävdar att Gunnar Nilsson fällt yttrandet i representantskapet, en uppgift som dock inte finns i artikeln.

38. SAP RD-gruppens protokoll 26/2 1974 paragraf 6. Utredningen blev SOU 1975:88, även kallad 1974 års semesterkommitté.

39. SAP RD-gruppens protokoll 26/2 1974 paragraf 6. Jfr Hirdman, 1987 (*Maktbegreppet*), som kallar sättet att tala om något annat än det frågan gäller för "omdefinierings takt", s 192.

Riksdagsmän från olika delar av landet höll med Arne Geijer om risken för dubbelarbete. Lokalt hade företrädare för parti och fackföreningar diskuterat hur en arbetstidsförkortning skulle användas. Bland förslagen nämndes önskemål om tid för diskussioner på arbetsplatsen om arbets- och samhällsproblem, eller tid för utbildning och kultur. Låglöneproblematiken togs också upp, högre lön var för många viktigare än kortare arbetstid, vilket i och för sig inte innebar att man var emot ökad fritid, som Sven Lindberg från Hammarstrand framhöll.⁴⁰

Det var kvinnorna och representanter för sidoorganisationerna som förde fram familje- och kvinnosynpunkter. Maj Britt Theorin påpekade att låglöneproblematiken för kvinnorna också hängde samman med undersysselsättning, dvs deltidarbete. För att kvinnorna skulle få bättre fotfäste på arbetsmarknaden var förkortad daglig arbetstid bra, menade hon. Hon framhöll också att det måste gå att kombinera familj och arbete och att målet var att förkorta den dagliga arbetstiden, inte veckoarbetstiden. Lisa Mattson påminde om att diskussionen i hög grad gällde småbarnsföräldrarna och barnen och Evert Svensson, ordförande i Broderskapsrörelsen, tyckte det var viktigast att få familjerna att fungera när båda föräldrarna yrkesarbetade. Birgitta Dahl betonade att ökad fritid ingalunda för alla innebar fritidsproblem. Tvärtom, för småbarnsföräldrarna handlade det om ett annat, obetalt arbete. Hon framhöll att det fanns ett betydligt mer komplicerat samband mellan låglöneproblem och arbetstid än vad debatten givit intryck av. Det var kvinnorna som utgjorde merparten av de lågavlönade och behövde tid för barn och hemarbete.

Ingemund Bengtsson avrundade debatten genom att framhålla att det var fackföreningsrörelsen som skulle avgöra hur en arbetstidsförkortning skulle tas ut och tillade: "Jag har lagt direktiven så nära LO jag orkar komma, och vi brukar ju arbeta på det sättet." Olof Palme avslutade och sade sig vilja "varmt understödja" dem som tagit upp småbarnsföräldrarnas situation. Han hoppades att utredningen skulle kunna ge bränsle till debatt i partiet.⁴¹

Olof Palme gav här ett viktigt stöd till kvinnorna och det nya sättet att tänka på arbetstid, med hänsyn tagen till kvinnornas svårigheter att kombinera familje- och yrkesliv. Debatten visade att det var svårt för riksdagsgruppens manliga ledamöter att tänka i nya banor om arbetstid. För dem tycktes det i första hand handla om manliga arbetares fritidsproblem, medan det för de kvinnliga debattörerna handlade om kvinnornas och familjernas behov av avlastning. Skillnaderna i synsätt skulle med tiden leda till konflikt. För kvinnorna var det inte självklart att man även i fortsättningen skulle arbeta på så sätt att man lade direktiven så nära LO som möjligt, som Ingemund Bengtsson sagt.

40. SAP Riksdagsgruppens protokoll 26/2 1974 paragraf 6.

41. Ibid.

Kvinnornas sätt att politisera arbetstidsfrågorna innebar något nytt, ett brott mot den tradition som utbildats under åren med den svenska modellen, som Hans Hellström undersökt i sin avhandling *Struktur, aktör eller kultur?* Hellström har framhållit att aktörerna i arbetstids- och semesterfrågor 1935–80 var den socialdemokratiska regeringen, LO och SAF.⁴² Det utmärkande för arbetstidsfrågorna inom arbetarrörelsen var att de ofta började som krav på allmän arbetsförkortning och slutade som semesterfrågor. Partiet och LO var länge eniga om att resurserna skulle användas till andra reformer än arbetstidsförkortning. Önskemål om kortare arbetstid "kanaliserades" efter kriget i semesterreformer och det utan märkbara protester.⁴³

Den invanda metoden att omvandla önskemålen om kortare arbetstid till en fråga om semesterförlängning ifrågasattes av kvinnoförbundet. Manliga partikamrater ifrågasatte i sin tur kvinnornas krav på sextimmarsdag. De fann det svårt att förstå kvinnornas annorlunda sätt att tänka om arbetstid. De var också ovana vid att se kvinnoförbundet och kvinnorna som intressenter och aktörer i arbetstidsfrågor. Det var nytt att kvinnorna politiserade arbetstidsfrågorna och dessutom förde fram *andra* synpunkter och *andra* ekonomiska värderingar än vad man var van vid inom fackföreningsrörelsen. Det var också nytt att arbetstidsfrågorna blev föremål för allmän debatt på det sätt som nu skedde. Det enorma gensvar förslaget om sextimmarsdag fick tog i viss mån både partiet och LO "på sängen", och båda drevs att ta ställning utan att egentligen vara beredda på det. Det ledde i sin tur till en klivenhet i ord och handling. Man kunde inte, i rådande opinionsläge, säga att man var emot sextimmarsdag, men man var å andra sidan inte beredd att genomföra en arbetstidsförkortning enligt kvinnornas modell. LO-kongressen 1976 enades om sextimmarsdag som "långsiktig målsättning", en åtgärd som gav en positiv signal men inte påverkade LO:s praktiska politik. I stället kvarstod LO:s krav om att en femte semestervecka skulle införas innan en daglig arbetstidsförkortning kom ifråga. Så småningom kom krav också på en sjätte semestervecka, trots att principbeslut då fanns om att framtida arbetstidsförkortning skulle tas ut per dag och inte i form av längre semester.

Kvinnoförbundets förslag om sextimmarsdag för alla såg onekligen ut att vara en reform som varken parti- eller LO-ledningen ville ha, åtminstone inte om man ser till det motstånd kvinnoförbundet mötte såsom ny aktör i arbetstidsfrågor. Kvinnornas annorlunda sätt att tänka om arbetstider innebar ett ifrågasättande av det fackliga tolkningsföreträdet. Skillnaderna i synsätt mellan företrädare för kvinnoförbundet

42. Hellström, 1992, s 184. Enigheten fanns också under s-regeringar på 1980-talet, enligt Hellström.

43. Ibid, s 144–148. Inom parentes sagt var den tredje aktören, SAF, av andra skäl nöjd med att kraven på arbetstidsförkortning hölls tillbaka.

och LO ledde till en direkt kollision våren 1974, då kvinnoförbundet anordnade en arbetstidskonferens. Konferensen hölls med anledning av utgivningen av förbundets nya rapport *6 timmars arbetsdag*.⁴⁴ Enligt pressreferaten blev konferensen en katastrof. Fackföreningsrörelsens företrädare var ytterst kallsinniga till förslaget om en allmän arbetstidsförkortning och visade en nära nog total oförståelse för kvinnornas krav. Det värsta var att man inte drog sig för att öppet förlöjliga kvinnorna.⁴⁵ *Aftonbladets* rubrik var talande: "Sextimmarsdagen skämtades bort av männen – och kvinnorna fnissade uppgivet".⁴⁶

För partiledningen gällde det att hantera frågan så att den hotande konflikten mellan kvinnor och män inte fick ytterligare bränsle. Ett sätt var att göra frågan om arbetstid till en familjepolitisk fråga.

Sextimmarsdagen blir familjepolitik

1974 nådde frågan om sextimmarsdag partistyrelsens VU i form av uttalanden till förman för sextimmarsdag från kvinnodistrikt och kvinnoklubbar, liksom från någon enstaka arbetarkommun.⁴⁷ Inför partikongressen kvinnoåret 1975 aktualiserades frågan genom flera motioner. Kongressen slog förresten rekord i kvinnorepresentation: av 350 ombud var 110 kvinnor, vilket var en fördubbling jämfört med kongressen 1972. Det berodde till stor del på att partiledningen uppmanat partidistriktet att underlätta val av kvinnor genom att ändra valkretsindelningen. Det var betydligt lättare att få en kvinna vald i en valkrets där två ombud utsågs, än i en krets med bara ett ombud.⁴⁸

Inom partiledningen arbetade man inför 1975 års kongress intensivt med familjepolitiken. Intresset fokuserades kring utbyggnad av barn-tillsynen med ambitionen att nå full behovstäckning inom tio år. En annan viktig fråga var föräldraförsäkringen och till den fördes också frågan om, som man sade, "förkortad arbetsdag för småbarnsföräldrar".⁴⁹ Försök från kvinnoförbundets sida att ta upp sextimmarsdagen som en arbetstidsfråga misslyckades.

Det var Anna-Lisa Lewén-Eliasson, som under partistyrelsens diskussion om kongressmotioner gjorde ett försök att driva sextimmarsdagen som en arbetstidsfråga. Under punkten "arbetstids- och semesterfrågor" underströk hon att förkortning av arbetstiden var en "stor fråga"

44. *6 timmars arbetsdag*, SSKF 1974.

45. Karlsson, 1990, s 162–164; SSKF pressklippssamling vol LI:19–20, särskilt *Metallarbetaren* 21/74. Se även *Fabriksarbetaren* 8/75 och kommentar i *Aftonbladets* innerspalt 6/6 1974.

46. *Aftonbladet* 1974 05 11.

47. SAP VU-protokoll 29/4–74, 27/5–74.

48. PS VU-protokoll 8/11 1974 samt 17/4 och 27/8 1975. Se även SAP PS-protokoll 20/11 1974.

49. SAP VU-protokoll 26/9 1975.

för kvinnoförbundet och att den vållat livlig diskussion. Hon berättade att kvinnoförbundet kommit fram till att det var bättre med generell arbetstidsförkortning än med en särlösning enbart för småbarnsföräldrar, förutsatt att barnomsorg och föräldraförsäkring byggdes ut.⁵⁰ Partiordföranden svarade bara att "partiet har icke tagit någon ståndpunkt i dessa frågor" och hänvisade till att de skulle behandlas under punkten familjepolitik. Under den punkten noterade Olof Palme att den familjepolitiska debatten var "lite omfattande för närvarande".⁵¹

Hur skulle då partiet hantera frågan, när kvinnoförbundet drev på, LO talade med kluven tunga, och kvinnokraven var de mest framträdande både i den allmänna debatten och i partiet.⁵² Inom regeringen ville man avvakta, bland annat med hänvisning till att man väntade på flera utredningar. Det gällde i första hand familjestödsutredningen om föräldraledighet, som leddes av Camilla Odhnoff.⁵³ Vid partistyrelsens diskussion i juni nämnde Olof Palme också att man funderat på att göra med familjepolitiken som man gjort med jämlikhetspolitiken på kongressen 1972, nämligen "vidga den till något av en barndag eller vad man skall kalla den". Debatten skulle då kunna breddas och alla motioner tas i ett sammanhang, framhöll Olof Palme, som var noga med att markera att det gällde att inte binda sig: "Tids nog ska vi ta ställning och inte binda oss här på alla möjliga linjer."⁵⁴ Inför kongressen gällde det att lägga fast huvudlinjen för familjepolitiken. sextimmarsdagen berördes inte alls i partistyrelsens diskussion, som huvudsakligen ägnades åt en föreslagen 10-årsplan för utbyggnad av barnomsorgen.

Ur kvinnoförbundets synpunkt var det kanske inte så lyckat att sextimmarsdagen, som förbundet nu ville föra fram som en fråga om generell arbetstidsförkortning, skulle tas upp på en "barndag". Det stod klart att sextimmarsdagen på kongressen inte skulle behandlas som en arbetstidsfråga.⁵⁵ Följden blev att sextimmarsdagen mer blev en fråga om föräldraförsäkring och småbarnsföräldrar än en fråga om arbetstider och fördelning av yrkes- respektive hemarbete mellan kvinnor och män. Det innebar också att sextimmarsdagen i debatten blev en familjepolitisk "kvinnofråga" och inte en jämställdhetsfråga, där kvinnor och män kunde tänkas ha olika intressen. Med andra ord: i partiet

50. SAP PS-protokoll 16/6 1975 paragraf 45.

51. Ibid.

52. Om SSKF pådrivararbete se SSKF VU-protokoll 13/3 1975, där Lisa Mattson berättade om kontakter med Olof Palme och Gunnar Nilsson för att uppnå enighet inom rörelsen om sextimmarsdagen. sextimmarsdagens popularitet i partiet framgick av att krav på sextimmarsdag var det "överlägset vanligaste krav" som fördes fram i den programenkät, som gjordes inför revision av partiprogrammet 1975, enligt vad Birgitta Dahl uppgav på SAP:s kongress 1978, SAP:s kongressprotokoll s 825.

53. Dvs, SOU 1975:62. SAP PS-protokoll 16/6 1975 paragraf 45.

54. SAP PS-protokoll 16/6 1975 paragraf 45.

55. Ibid (vilket också bekräftas i SAP VU-protokoll 26/9 1975).

fick sextimmarsdagen en familjepolitisk form. Den jämställdhetsprofil som kvinnoförbundet ville lyfta fram genom tal om generell arbetstidsreform tonades ned. Det ursprungligen mycket radikala kvinnokravet på sextimmarsdag för alla (med revolutionär potential när det gällde förändring av relationerna mellan könen) omvandlades och blev i partiet en familjepolitisk fråga, som nära berörde en tämligen begränsad grupp småbarnsföräldrar.

Den familjepolitiska inriktningen blev än mer markant sommaren 1975, sedan Camilla Odhnoff i juli presenterat familjestödsutredningens betänkande *Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar*.⁵⁶ Betänkandet innehöll förslag om utbyggd föräldraförsäkring, där föräldrar till barn upp till tre år skulle ha möjlighet att förkorta sin arbetstid till 6 timmars arbetsdag. Tanken var att ledigheten skulle kombineras med barnomsorg, dvs de små barnen skulle få kortare daglig vistelsetid på daghemmen. I betänkandet tryckte man hårt på föräldrarnas jämlikhet. Förslaget innebar att en särskild delföräldrapenning skulle införas och möjliggöra 10 månaders arbetstidsförkortning för mamman och pappan vardera.⁵⁷

Den diskussion som uppstod kring den Odhnoffska utredningen visade att det fanns en djup splittring inom det socialdemokratiska partiet när det gällde familje- och jämställdhetspolitiska frågor. Den organisation som anklagades för att orsaka splittringen var kvinnoförbundet, som till mångas häpnad – även inom de egna leden – gick emot förslaget om kortare arbetsdag för småbarnsföräldrar.

Familjepolitisk oenighet

Kvinnoförbundet gick således emot den särlösning för småbarnsföräldrar, som föreslogs i den Odhnoffska utredningen och det trots att förbundets VU, vid möte med Odhnoff så sent som i januari 1975, givit sitt stöd till tanken på kortare arbetsdag för småbarnsföräldrar.⁵⁸ På många håll förvånades man över att kvinnoförbundet gick emot förslaget. Förbundet motiverade å sin sida den negativa inställningen med att man var rädd för att reformen skulle ta resurser från daghemsutbyggnaden. Ett annat skäl för att gå emot en särlösning var rädsla för att den skulle komma att verka diskriminerande på kvinnorna på arbetsmarknaden. Ytterligare en invändning från kvinnoförbundets sida gällde treårsgränsen i förslaget från familjestödsutredningen, dvs att endast föräldrar till barn under tre år skulle få rätt att minska arbetstiden. Förbundet fann treårsgränsen konstlad – även föräldrar till barn över tre år

56. *Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar*, SOU 1975:62.

57. *Ibid*, s 12–15.

58. SSKF VU-protokoll 2/75 den 14/2 1975, paragraf 70.

kunde behöva korta arbetstiden⁵⁹ – och menade att det var bättre att satsa på daghemsutbyggnad, utökad föräldraförsäkring och, på sikt, sex timmars arbetsdag för alla.⁶⁰ Enligt pressreferaten var kvinnoförbundet och LO helt överens i sin kritik av familjestödsutredningens förslag. Från LO:s sida påpekades att förslaget omfattade alltför få, då det riktades till heltidsarbetande småbarnsföräldrar. Kvinnorna i LO som arbetade deltid skulle inte få del av reformen och en stor och i utredningen obesvarad fråga var om förslaget var genomförbart i praktiken, t ex på arbetsplatser med skiftgång.⁶¹

I den livliga debatten om familjestödsutredningens betänkande förekom många spekulativa artiklar om den familjepolitiska splittningen inom socialdemokratin. Spänningen steg markant när det bara ett par dagar före kvinnoförbundets kongress hösten 1975 började cirkulera uppgifter om att Olof Palme sagt att regeringen bestämt sig för 6 timmars arbetsdag för småbarnsföräldrar.⁶²

Även om Lisa Mattson i debatten månaderna före kongressen hårt drivit kravet på en generell arbetstidsreform var det inte givet vad som skulle bli kvinnoförbundets kongressbeslut. Man var överens om målet sextimmarsdag för alla, men inom förbundet fann många medlemmar det mer realistiskt att börja med förkortad arbetstid för de hårt arbetsbelastade småbarnsföräldrarna, i enlighet med det förslag som diskuterades i utredningen. För en sådan särlösning talade på kongressen Gerd Engman, en av ledamöterna i arbetsgruppen bakom kvinnoförbundets skrift *6 timmars arbetsdag*. Det var den rapporten, som när den presenterats våren 1974, hade mött både kritik och förlöjligande från fackföreningshåll. Där fastställdes dels att arbetstiden inte enbart var en facklig fråga och dels att sextimmarsdagen erbjöd möjlighet till jäm-

59. I *Familjen i framtiden* (1972) hade man talat om kortare arbetsdag för föräldrar till barn under elva år, s 34.

60. Se SSKF kongressprotokoll 1975 samt diskussionsmaterial till klubbar och distrikt, SSKF:s arkiv, vol BII:28 samt (för den kritik som syntes i massmedia) SSKF:s pressklippssamling, vol LI:20.

61. För en snabb översikt över argumenten, se SOU 1976:34, s 43–45. När det gäller LO, se särskilt yttrande av Gustav Persson till Familjestödsutredningens förslag (SOU 1975:62, s 175f), remissvar till familjestödsutredningen refererat i *Fackföreningsrörelsen* 26/1975, s 4. Se även *Fackföreningsrörelsen* 21/1975 (ledare, s 6) och 28/75, s 5 (Gunnar Nilsson om familjestödsutredn.) *LO-Tidningen* 12/76, s 1, s 6–7 och 17/76, s 6–7, samt utlåtande över motionerna D1–D40 i arbetstidsfrågor på LO-kongressen 1976, s 327–334. Dagspress, t ex *Dagens Nyheter* 5/9 1975, *Nerikes Allehanda* 6/9 1975, *Aftonbladet* 8/9 1975, SSKF:s pressklippssamling vol LI:20. Intervju i *Morgonbris* med Gunnar Nilsson, *Morgonbris* 5/1975.

62. SSKF:s pressklippssamling, vol LI:20, t ex DN 4/9 1975, *Arbetet* 5/9 1975. Uppgiften att Olof Palme uttalat sig positivt å regeringens vägnar för en arbetstidsförkortning för småbarnsföräldrar var nog riktig, även om den senare dementerades av Palme (DN 10/9 1975). Jfr intervju med Olof Palme i *Morgonbris*, där han försiktigt på fråga om sextimmarsdag i första hand för småbarnsföräldrar sade, att han inte hade någon bestämd mening, men personligen trodde han "att det är litet farligt om man är så principiell att man undviker en chans till verkliga förbättringar för den grupp som bäst behöver det, småbarnsföräldrarna". *Morgonbris* 4/1975.

ställd förändring av arbetslivet.⁶³ Möjligheten att börja arbetstidsförkortningen med en särreform för föräldrar lämnades öppen i rapporten.⁶⁴ I arbetsgruppen ingick bland andra Lisbeth Palme, vilket sannolikt hade sin betydelse både för Olof Palmes information om och inställning till frågan om sextimmarsdag.⁶⁵ När det socialdemokratiska kvinnoförbundet i september 1975 samlades till kongress fanns det mycket som pekade på att sextimmarsdagen skulle bli en omstridd fråga.

Splittrad kvinnokongress

På kvinnoförbundets kongress behandlades fem motioner om sextimmarsdagen.⁶⁶ Samtliga förordade förkortad arbetstid, antingen i första hand för småbarnsföräldrar och på sikt för alla, eller i form av en generell arbetstidsreform. I ett par motioner underströk man att en sårlösning för småbarnsföräldrar skulle motverka jämställdhetssträvandena.⁶⁷ Förbundsstyrelsen avvisade i sitt utlåtande en dellösning för småbarnsföräldrarna, förbundet skulle fortsätta och arbeta för

”en helhetslösning av arbetstidsfrågan. Detta är en angelägenhet inte bara för småbarnsföräldrar. Detta skall självfallet ske i nära samarbete med partiet och den fackliga rörelsen. Kvinnoförbundets uppgift måste vara att driva på i debatten för att reformen skall kunna genomföras så snart som det är möjligt.”⁶⁸

I sitt öppningstal på kongressen hade Lisa Mattson sagt att det inte var frågan ”om utan när” sextimmarsdagen skulle införas.⁶⁹ Lisa Mattson konstaterade samtidigt att andra reformer än sextimmarsdagen prioriterades på kort sikt. Dit hörde barnomsorgen, som stod ”i förtur för vårt politiska agerande. Vi måste sätta in resurserna där de bäst behövs, där behovet är som mest markant”.⁷⁰ Det var också vad som föreslogs av partiet inför partikongressen. Ställer man Lisa Mattsons ord bredvid Olof Palmes tal till kvinnokongressen föreföll partilinjen klar. Palme betonade att sextimmarsdagen skulle komma, men att det var en dyr reform, som skulle kräva tid⁷¹ och att den hade ”visionär slagkraft”.⁷²

63. Pressrelease från SSKF av den 8/5 1974 (SSKF:s arkiv, vol BII:27 del 1) samt rapporten *6 timmars arbetsdag*, s 1 (andra upplagan, tryckt 1974).

64. *6 timmars arbetsdag* (1974), s 2.

65. Och kanske för hans uttalande om att regeringen tänkte tillstyrka sextimmarsdag för småbarnsföräldrar. Om Palme uttalar sig till förmån för en särreform, såsom uppgavs i media men sedan dementerades av Palme, kan det ha berott på att han påverkats av att arbetsgruppen kring *6 timmars arbetsdag* förväntade sig ett annat beslut på kongressen, än det som blev. Intervjuer med Gerd Engman, Kerstin Sandelius och Lisa Mattson.

66. Motionerna A:6–A:9 samt F:13 som direkt togs upp i debatten om sextimmarsdagen. De ingick i ett helt paket av frågor som togs upp tillsammans med sextimmarsdagen.

67. Herrängens kvinnoklubb, motion A:7, Allmänna klubben i Stockholm, motion A:9.

68. SSKF kongressprotokoll 1975, s 111.

69. *Ibid*, s 10.

70. SSKF kongressprotokoll 1975, s 153.

71. *Ibid*, s 14.

72. *Ibid*, s 384.

Det var den redan före kongresserna fastlagda partilinjen med satsning på utbyggd barnomsorg och vag, framtida arbetstidsförkortning som slogs fast både av Lisa Mattson och Olof Palme.⁷³ Skillnaden var att Lisa Mattson ville ha mandat för att under kommande kongressperiod driva på för att också förverkliga målet.

Det hindrade inte att sextimmarsdagen blev en stridsfråga bland kongressombuden, visserligen inte i sak – alla var överens om målet sextimmarsdag för alla – men i fråga om hur målet skulle nås. Frågan var med andra ord hur man bäst skulle driva på i debatten, för att anknyta till Lisa Mattsons ord. Skulle man ta på sig den för sidoorganisationen traditionella rollen som radikal pådrivare för en helhetslösning eller skulle man, som Gerd Engman förordade, samarbeta med regeringen om en delreform för småbarnsföräldrar – när den nu, tack vare den Odhnoffska utredningen, föreföll möjlig att realisera? Gerd Engman talade som företrädare för gruppen bakom kvinnoförbundets skrift *6 timmars arbetsdag* och hon inledde debatten med att gå emot förbundsstyrelsens förslag att arbeta för generell förkortning av arbetstiden med en första etapp på 1970-talet. Hon underströk att satsningen på utbyggd barnomsorg var viktig, men menade att det inte behövde utslutas att man enligt familjestödsutredningens förslag *samtidigt* satsade på att minska arbetstiden för småbarnsföräldrarna. Hon hade svårt att förstå varför förbundsstyrelsen nu gjorde vad hon kallade en "kovändning", efter att tidigare ha hållit dörren öppen för en särlosning av det slag som föreslogs i rapporten *6 timmars arbetsdag*. Vore det inte bättre att stödja förslaget om kortare arbetstid för småbarnsföräldrar och se den reformen som ett provisorium i väntan på generell förkortning av arbetstiden, frågade hon. I motsats till förbundsledningen trodde hon inte att den generella arbetstidsförkortningen skulle komma relativt snart. Det bedömde hon "som en ljusröd dröm" och tillade, kanske präglad av det negativa mottagande rapporten *6 timmars arbetsdag* fått från fackföreningshåll, att det var LO, som "tagit oss ur den tron".⁷⁴

Sonja Lund, Södermanland, talade också för en särlosning, men beklagade att kongressen måste diskutera i skuggan av både redan gjorda uttalanden av förbundsstyrelsen och förhandsskriverier i pressen. Det var ett viktigt påpekande, diskussionen var minst av allt förutsättningslös efter den intensiva debatten i media före kongressen. Hon fann det olyckligt att krav på utbyggd barntillsyn och sextimmarsdag kom i motsatsställning till varandra, och betonade att kraven måste drivas parallellt. För egen del såg hon gärna en dellösning för småbarnsföräldrarna, i stället för att "gå och vänta på den stora reformen".⁷⁵

73. SAP PS-protokoll den 16/6 1975 § 45 och 26/9 1975 paragraf 72 om familjepolitiken, där förkortning av arbetstiden inte nämns.

74. SSKF kongressprotokoll 1975, s 158f.

75. *Ibid*, s 159.

Flertalet övriga debattörer delade förbundsstyrelsens oro för att en särlösning för småbarnsföräldrar – i praktiken mamman – skulle försvåra kvinnornas ställning på arbetsmarknaden.⁷⁶ Flera talare framhävde att omsorgen om barnen alltid varit viktig för kvinnoförbundet. Men frågorna var många. Räckte det med förkortad arbetsdag tills barnet var tre år? Och var inte risken stor att kvinnorna fick en sämre ställning i arbetslivet, frågade man, och hänvisade till kvinnors tilltagande deltidsarbete. Man utgick från att det var mammorna som skulle förkorta arbetstiden, tilltron till männens vilja att förkorta arbetstiden var klen.⁷⁷ Oro uttrycktes också för att en särlösning skulle befästa redan existerande skillnader mellan kvinnor och män i arbetslivet, i motsats till en generell sextimmarsdag, som ansågs främja jämställdhet mellan kvinnor och män.⁷⁸

Kongressdebatten bekräftade att opinionen var delad inom förbundet. Lisa Mattson underströk att förbundsstyrelsen velat undvika en polarisering mellan särlösning och generell lösning – vad man försökt var att underlätta för föräldrar och barn, bl a genom utbyggd barnomsorg och förlängd föräldraförsäkring. Hon framhöll också att det fanns mycket som talade för en särlösning för småbarnsföräldrarna. Problemet var, menade hon, att familjestödutredningens förslag inte hunnit diskuteras tillräckligt. Det fanns enligt Lisa Mattson tre vägar att gå. Det var, för det första, försäkringsvägen, dvs en dellösning för vissa grupper, t ex småbarnsföräldrar. Det var, för det andra, frivilliglinjen, dvs rätt till tjänstledighet utan ekonomisk ersättning. Det tredje alternativet var förhandlingsvägen, dvs avtal om förkortning av arbetstiden mellan arbetsmarknadens parter. Det senare var, med Lisa Mattsons ord, den "*helhetslösning*" förbundsledningen förordade.⁷⁹

Möjligheten att arbeta både för kortare arbetstid för småbarnsföräldrar via föräldraförsäkringen och generell arbetstidsförkortning, enligt Gerd Engmans förslag, avisades i första hand av jämställdhetsskäl. Fullt utbyggd barnomsorg och 6 timmars arbetsdag för alla skulle bättre gagna jämställdheten mellan kvinnor och män i arbetslivet och i familjen och dessutom komma *alla* barn oavsett ålder och samhälls-

76. Ibid s, 160ff.

77. Ibid s, 160. Jfr även 1978 års kongress, där tilltron till männens vilja att ta föräldraledigt var ännu mindre, se avsnittet om 1978 års partikongress.

78. Ibid (t ex Evy Nordh). Jfr också motioner till kongressen, som Allmänna Kvinnoklubben i Stockholm, s 107f, samt förbundsstyrelsens utåtande betr sextimmarsdag (s 108–112) och Lisa Mattson om programmet *Jämställdhet i Arbete och Utbildning* s 151–154.

79. SSKF kongressprotokoll 1975, s 110ff. De tre vägarna fanns också redovisade i *6 timmars arbetsdag*, s 45–49 (i andra upplagan, tryckt 1974). Det bör noteras att kvinnoförbundet genom att välja förhandlingsvägen lade sig nära LO. I LO:s råd för familjefrågor hade man vid en förfrågan från Stockholms soc dem kvinnodistrikt redan 1971 understrukit att frågan om flexibel arbetstid för småbarnsföräldrar var en *förhandlingsfråga*. Protokoll från LO:s råd för familjefrågor den 1 juli 1971 paragraf 5.

klass till del, framhöll företrädarna för en helhetslösning. Bakom betoningen av jämlikhets- och jämställdhetsskålen fanns en oro över att en sårlosning via föräldraförsäkringen mest skulle bli en familjepolitisk reform, som förstärkte idén att det var kvinnorna som skulle ta hand om barnen genom att minska arbetstiden och som dessutom skulle göra det svårare för kvinnorna att bli jämställda i arbetslivet.

Med ledning av Lisa Mattsons önskan att undvika polarisering kunde man kanske ha förväntat sig att kongressen skulle skjuta upp ett ställningstagande, på samma sätt som man inom partiet inför kongressen beslutat att lämna frågorna öppna. Så blev nu inte fallet, förbundsledningen ville av allt att döma både undvika konflikt och få stöd för sin linje. Genom att på förslag av förbundssekreterare Annie Marie Sundbom hänföra frågan till redaktionsutskottet undvek man polarisering när motionerna om sextimmarsdag för småbarnsföräldrar eller för alla skulle ställas mot förbundsstyrelsens utlåtande. Enligt Annie Marie Sundbom var det en rent praktisk fråga eftersom motionerna var inbördes motstridiga.⁸⁰ Redaktionsutskottet kunde naturligtvis inte göra något åt att motionerna var motstridiga, i stället föreslogs förändringar och tillägg i förbundsstyrelsens utlåtande samt ett uttalande från förbundsstyrelsen, som underströk att förbundet tog ansvar för barnen. Genom att betona det gemensamma, att det var för barnens skull man ställde krav på kortare arbetstid, försökte förbundsledningen minska avståndet mellan dem som ville ha snabb reform för småbarnsföräldrarna och dem som ville ha arbetstidsförkortning för alla.⁸¹

Förbundsstyrelsen fick utan debatt kongressens stöd för sitt förslag när man efter middagsuppehåll fortsatte kvällens mötesförhandlingar. Gerd Engman, som ansett sig ha brett stöd både i partileden och bland kongressledamöterna för sitt alternativ, menade att opinionen för en sårlosning för småbarnsföräldrar "manipulerades bort" på kongressen. Enligt Engman blev beslutsordningen felaktig i och med att frågan remitterades till redaktionsutskottet och beslutet blev fördröjt. När hon efter middagspaus begärde votering fann hon till sin bestörtning, att det stöd hon trodde sig ha, hade "försvunnit".⁸² Endast tre kongressledamöter stödde henne när hon begärde votering – "ett svidande nederlag", sammanfattade Gerd Engman.⁸³

80. SSKF kongressprotokoll 1975, s 178.

81. Ibid, s 294.

82. Redaktionsutskottets uppgift är att se till att kompromisser uppnås mellan förbunds/partiledning och kongressombud. Syftet är både att undvika öppen konflikt och att skapa enighet kring besluten. Jfr Jon Pierre, 1986, s 86 och s 96–99. Det är troligt att det var till fördel för förbundsledningen att beslutet sköts upp tidsmässigt, det gav chans att bearbeta strategiskt viktiga ombud till förmån för redaktionskommitténs förslag.

83. Bandad intervju med Gerd Engman 1993 04 30. Det finns naturligtvis andra sätt att beskriva vad som hände. Min avsikt här är inte att ta ställning för vad som är "rätt" eller "fel" version, utan mer att illustrera splittringen inom kvinnoförbundet.

Gerd Engman var inte ensam om att vara besviken efter kongressen, vilket Helena Streijffert ger exempel på i sin avhandling om den svenska kvinnorörelsen. En ledamot beskrev i efterhand sitt ogillande: "Jag tyckte inte om kvinnokonferensens beslut att inte arbeta för sextimmarsdag för småbarnsföräldrar /.../. Det var inte roligt att komma hem och rapportera det beslutet."⁸⁴ Kongressen och beslutet om sextimmarsdagen väckte stort intresse i massmedia och där exponerades motsättningarna bland kongressombuden. I reportagen blandades "helhetsanhängarnas" segerglädje med "förlorarnas" bestörta häpenhet över förbundsledningens beslut att satsa på generell arbetstidsreform och, som man sade, lämna småbarnsföräldrarna därhän.⁸⁵

Vinnande lojalitet

Det anmärkningsvärda med diskussionen på förbunds kongressen var egentligen att frågan om särlösning för småbarnsföräldrar och/eller allmän arbetstidsförkortning redan före kongressen var avgjord genom förbundsledningens agerande. Ur förbundsledningens synpunkt var det inget märkligt, man såg det som sin uppgift att efter 1972 års kongress fortsätta kampen för sextimmarsdag och man hade valt väg, dvs en "helhetslösning". För många kongressombud var det synsättet främmande, man förväntade sig i stället möjlighet att på kongressen diskutera och ta ställning till det som nu var en nyhet: det Odhnoffska förslaget och möjligheten till en delreform för småbarnsföräldrar. Förbundsledningen redogjorde för sitt ställningstagande för en "helhetslösning" i utlåtandet till motioner om sextimmarsdagen.⁸⁶ Felet med förslaget var att det inte var tillräckligt diskuterat, enligt Lisa Mattson. Samtidigt framhöll hon att man i förbundet värnade om småbarnsföräldrarna och att förbundsledningen uppmuntrade till medlemsdiskussion, bl a genom skriften *6 timmars arbetsdag*. I den skriften lämnade förbundet dörren öppen för en särlösning för småbarnsföräldrar via föräldraförsäkringen.⁸⁷ Det var det Gerd Engman syftade på när hon sade att förbundsledningen gjort en "kovändning" när den nu inte ville höra talas om annat än generell arbetstidsförkortning.

Förbundsledningens kategoriska avvisande av en särlösning framstår mot den bakgrunden som lika förbryllande som det faktum att satsningen på en "helhetslösning" inte tycktes vara förhandlingsbar. Det

84. Cit efter intervjuutdrag i Helena Streijfferts avhandling *Studier i den svenska kvinnorörelsen*, 1983, s 136.

85. SSKF:s pressklippssamling, vol LI:20; bandad intervju med Kerstin Sandelius 1992 08 19, dito med Gerd Engman 1993 04 30.

86. SSKF kongressprotokoll 1975, s 110 samt 152f och s 174f

87. Skriften *Sex timmars arbetsdag*, 1974, s 50. Se även det diskussionsmaterial som förbundet sände ut till klubbarna om särlösning eller ej, SSKF:s cirkulär 1975, volym B II:28.

verkade närmast som om förbundsledningen hamnat i en återvändsgränd efter sommarens pressdebatt, där förbundets hårdnackade motstånd mot den Odhnoffska utredningens förslag till delreform lett till att man i pressen spekulerat om att partiledningen på partikongressen skulle "köra över" kvinnoförbundet. En grund för spekulationerna – om än obekräftad – var att Olof Palme hade uttryckt sig positivt om en särlösning, en annan var att förslaget ansågs politiskt gångbart, inte minst inför valet 1976. Det var en reform som snabbt och tämligen billigt skulle kunna ge lättnad åt de utsatta småbarnsfamiljerna.⁸⁸ Frågan är om förbundets ledning gjorde en felbedömning av opinionen – både i de egna leden och mer allmänt – när man så kompromisslöst valde en generell förkortning av arbetstiden, i stället för att lämna dörren öppen för en särlösning för småbarnsföräldrar.

Frågan är också om den hårda pressdebatten gjorde att förbundsledningen (om inte annat av prestigeskäl) ytterligare "fastnade" i sitt motstånd till det Odhnoffska förslaget, något som i sin tur ledde till att förbundsledningen *måste* ha sin kongress med sig. Ett nederlag på den egna kongressen hade blivit en katastrof för förbundsledningen. Det var illa nog att man i pressen skrev att kvinnoförbundet var "överkört" av partiledningen. Om förbundsledningen dessutom blivit överkörd av sin kongress hade nederlaget blivit omöjligt att bära. Det är nog förklaringen till att det stöd för en delreform Gerd Engman trodde sig ha på kongressen försvann – förbundsledningen kunde genom att hänföra ärendet till redaktionsutskottet få tid att förankra och säkra sin linje. För förbundsledningen var det, i det utsatta läge man befann sig i, absolut nödvändigt att vinna kongressens stöd.

Samtidigt bör det beaktas att det var jämställdhetsskäl som avgjorde för förbundsledningen, när den tog ställning för sin så kallade helhetslösning. En särlösning för småbarnsföräldrar inom ramen för föräldraförsäkringen var en lösning, som, trots löften om daghem och framtida arbetstidsförkortning, i förbundsledningens ögon mer framstod som en kortsiktig familjepolitisk åtgärd, än som en åtgärd för att förändra relationerna mellan könen i arbetsliv och familj. För det krävdes en "helhetslösning" av det slag förbundsledningen skisserat. Mot den bakgrunden bör kanske inte "kovändningen" lättvindigt tolkas som en felbedömning av opinionen, utan mer ses som uttryck för ett medvetet val av en mer långsiktig strategi. I valet mellan en familjepolitisk reform, som visserligen var önskvärd, men begränsad till den lilla grupp föräld-

88. Om debatten, se SSKF pressklippssamling, vol LI:20, särskilt sept–okt. Det förefaller (som sagt) av pressmaterialet att döma som helt klart att Olof Palme personligen var positivt inställd till sextimmarsdag för småbarnsföräldrar, därmed inte sagt att han uttalat sig å regeringens vägnar. LO var däremot negativt inställd till en delreform, vilket till stor del berodde på att LO:s kvinnor redan arbetade deltid och hade liten glädje av en delreform för heltidsarbetande föräldrar. LO:s motstånd var en viktig faktor för kvinnoförbundet.

rar som omfattades av föräldraförsäkringen, och en generell arbetstidsförkortning, som sågs som ett instrument för ökad jämställdhet mellan könen, valde förbundsledningen sextimmarsdagen.

Förbundet valde med andra ord att ta på sig rollen som radikal pådrivare "bredvid" partiet, i stället för att samverka med den opinion som i partiledningen fanns för en särlösning för småbarnsföräldrarna. Det senare hade kunnat vara ett alternativ, ett försök till en ny integreringsstrategi, en där kvinnoförbundet tillsammans med det ökande antalet kvinnor i partiledningen och riksdagen försökte påverka partiledningen *inifrån*, i stället för att ta på sig den gamla pådrivarrollen *utanför* partiet.⁸⁹ Om en sådan integreringsstrategi hade givit bättre resultat i form av ökad auktoritativ makt för kvinnorna i partiet kan diskuteras, det är en hypotetisk fråga som jag här måste lämna öppen. Det jag i stället vill lyfta fram är att kvinnoförbundet 1975, i kraft av ökad kvinnorepresentation i partiet och jämställdhetsfrågornas framträdande plats på den politiska dagordningen, *kanske* hade kunnat hitta andra vägar till inflytande och makt i partiet än via den vanliga rollen som radikal men utanförstående pådrivare. Det var en fråga som inte diskuterades i klartext men som skyttades i Gerd Engmans inlägg i kongressdebatten, där hon talade för en mer försiktig och verklighetsnära strategi än förbundsledningens "ljusröda dröm" om generell arbetstidsreform.

Kanske var det så att förbundsledningens starka identifikation med pådrivarrollen hindrade den från att uppfatta signaler om att den avlägsnat sig även från de egna medlemmarna. Förbundsledningen hade fattat sitt beslut i fråga om sär- eller helhetslösning före kongressen och före presentationen av familjestödsutredningens förslag och ville inte göra beslutet till en kongressfråga.⁹⁰ Kongressombuden förväntade sig å sin sida en förutsättningslös diskussion, både om förbundsstyrelsens ställningstaganden och om det Odhnoffska förslaget. Debatten på kongressen blev både onyanserad och olyckligt polariserad och förbundsledningens agerande bidrog till det. Med en tillspetsning vill jag påstå att kongressombuden i realiteten avkrävdes en lojalitetsförklaring. Gerd Engmans "svidande nederlag" vid voteringen berodde inte på att hon var ensam om att förespråka en särlösning, utan på att debatten inte var förutsättningslös. När så konflikten mellan förbundsledningen och en del av kongressombuden blev synlig fanns för förbundsledningen bara en sak att göra, nämligen att vädja till kongressens lojalitet. Och kongressen visade sig vara lojal.⁹¹

89. Om kvinnorna som "kritisk massa" i SAP, se ovan kap 2. Betr kvinnorepresentation se Bergqvist, 1994, s 40–42, särskilt tab 2.6, s 39f och 49f och tab 2.11 s 71.

90. Förbundsledningens version av historien presenterades på kongressen, se Förbundsstyrelsens utlåtande, SSKF kongressprotokoll 1975, s 110.

91. Man skulle kunna se det som att förbundsledningen utövade makt genom att stoppa oppositionen. Jfr Gaventa, 1987, om olika sätt att bygga hinder, s 32–34 samt modell 43.

Det som i efterhand ser ut att ha varit en avgörande skiljelinje mellan debattörerna var tilltron till möjligheterna att i en nära framtid förverkliga den "ljusröda dröm", som Gerd Engman kallade sextimmarsdagen. Det var ett stort framsteg för kvinnoförbundet när drömmen fördes in i partiprogrammet på partikongressen kvinnoåret 1975, även om frågan om *hur* drömmen skulle förverkligas återstod att besvara.

Partikongressen 1975

När partistyrelsen samlades till ett extra sammanträde inför partiets kongress 1975 hade frågan om 6 timmars arbetsdag flyttats till det familjepolitiska avsnittet.⁹² Olof Palme betonade att huvudpunkten i det familjepolitiska punktprogram han skulle föredra på kongressen var en 10-årsplan för utbyggnad av barnomsorgen. Prioriteringen av barnomsorgen var enligt Palme en mycket stor fråga, i paritet med partiets satsning på grundskolan, miljonprogrammet för bostäder och enprocentmålet för u-hjälpen.

I punktprogrammet sades inget om sextimmarsdag för alla, däremot klargjordes dels att partiledningen inte hade avskrivit tanken på en delreform för småbarnsföräldrar, dels att inga principbeslut om sextimmarsdagen skulle fattas på kongressen.⁹³ Olof Palme nämnde den pågående, mycket livliga debatten om kortare arbetstid för småbarnsföräldrar, där kvinnoförbundet sades avvisa en dellösning, medan Broderskapsrörelsen stödde den och SSU ville ha ett mer varierat system än det som föreslogs i familjestödsutredningen. Gemensamt var att man på olika sätt ville "förbättra möjligheterna till samvaro mellan föräldrarna och barnen, ofta inriktat mot småbarnsfamiljerna", betonade Palme i partistyrelsen, som därmed elegant lyckades få motsättningarna att framstå som detaljskillnader i en fråga där enighet rådde.⁹⁴

Kvinnoförbundet stödde det familjepolitiska programmet och glädde sig åt den arbetsgrupp för familjepolitiska frågor, som skulle utses efter kongressen med representation både från sidoorganisationerna och LO. Tanken var att gruppen skulle diskutera den framtida

92. SAP PS-protokoll 26/9 1975 paragraf 71; Sten Andersson informerade om att debatten om sextimmarsdag nu definitivt flyttats till det familjepolitiska avsnittet. Att placeringen inte var självklar framgick av att det även fanns frågor om sextimmarsdagen som i kongressmaterialet hamnat under rubriken "arbetstidens demokratisering". De bordlades för behandling under punkten barn- och familjepolitik, enligt SAP VU-protokoll 26/9 1975.

93. Enligt protokoll från partiets VU (SAP VU-protokoll 26/9 1975 paragraf 87), som hölls före partistyrelsens möte, skulle arbetstidsförkortningen tas ut via föräldraförsäkringen, en skrivning som i PS-protokollet ändrades till att en "arbetstidsförkortning för småbarnsföräldrar" var en angelägen reform (SAP PS-protokoll 26/9 1975 paragraf 72). Förmodligen låg kvinnoförbundet bakom ändringen; man ville inte ha fastslaget att det endast var via föräldraförsäkringen som arbetstiden kunde förkortas.

94. SAP PS-protokoll 26/9 1975 paragraf 72. Se även nära nog likalydande punktprogram i SAP VU-protokoll 26/9 1975, där diskussion fördes, men ej återges i protokollet.

utvecklingen av familjepolitiken ”och de prioriteringar som i varje skede bedöms nödvändiga”.⁹⁵ Trots den något vaga formuleringen av uppgiften välkomnade kvinnoförbundet gruppen, vars inrättande sågs som ett löfte om fortsatt diskussion om sextimmarsdag.

På partikongressen höll Olof Palme under rubriken barn- och familjepolitik ett långt och uppskattat tal, där han inledde med en historisk översikt över barnens och familjernas utsatta situation och lyfte fram arbetarrörelsens solidaritet med barnen. När han övergick till situationen i dagens samhälle betonade han den förändring det innebar att allas rätt till arbete nu också gällde kvinnorna. Problemet var att utvecklingen inte hängde med, de förvärvsarbetande kvinnorna fick en alltför stor arbetsbörda när de också skulle sköta hem och barn, medan de hemarbetande kvinnorna å andra sidan kände sig nedvärderade. Kvinnorna ställdes mot varandra och splittrades, ett välbekant sätt att hålla tillbaka en förtryckt grupp, sade Olof Palme och underströk att ”(v)år vilja att skapa ett barnvänligt samhälle och vår strävan till jämställdhet hör utomordentligt nära samman”.⁹⁶

Så kom han in på kvinnoförbundets krav på sextimmarsdag, som inte var en ”vanlig arbetstidsfråga, där man så småningom kan knäpra sig ner till sex timmar”.⁹⁷ Nej, det handlade enligt Palme om ett annorlunda samhälle och ett nytt sätt att leva. Problemet var att det inte fanns ekonomiska möjligheter att skapa det samhället idag, däremot kunde man redan nu börja diskutera lösningar av de problem som sextimmarsdagen skulle medföra. Så kom han över på de mer konkreta och dagsaktuella kraven, där utbyggd barnomsorg (inom en 10-årsperiod) var en avgörande förutsättning för jämställdhet mellan kvinnor och män och beskrevs som ett prioriterat krav. De föreslagna riktlinjerna för familjepolitiken gick igenom, det handlade om barnbidrag, bostadsbidrag och bostadstillägg. Under punkten föräldraförsäkring tog Palme upp debatten om förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar och framhöll att en sådan reform skulle ses som en komplettering till den utbyggda barnomsorgen. Han var positiv men underströk att flera praktiska frågor måste lösas och diskuteras innan beslut togs och sammanfattade: ”En utbyggnad av föräldraförsäkringen måste utgöra ett väsentligt inslag i den framtida familjepolitiken.”⁹⁸

Debatten efter Olof Palmes föredragning av partiets barn- och familjepolitik blev lång. Många talare tog upp frågan om 6 timmars arbets-

95. SAP PS-protokoll 16/9 1975 paragraf 72. Gruppen, som jag härnäst kallar *den familjepolitiska arbetsgruppen*, skulle ses som ett instrument, enligt Olof Palme: ”Då får vi ett instrument, där man hela tiden kan diskutera vad som är viktigt just nu, man kan pröva de här olika invändningarna som finns mot de olika förslagen, så att alla får vara med.”

96. SAP kongressprotokoll 1975, s 759.

97. Ibid.

98. Ibid, s 765.

dag för småbarnsföräldrar och/eller för alla. Något mer konkret än tillsättandet av en "särskild arbetsgrupp för de familjepolitiska frågorna" föreslogs inte. I de punktvis uppställda riktlinjerna sade man att "en förkortning av arbetsdagen för småbarnsföräldrar" var en angelägen reform, som måste diskuteras med löntagarorganisationerna,⁹⁹ men inget sades om generell arbetstidsförkortning från partiledningens sida. I debatten försökte ett par kongressombud ta upp sextimmarsdagen och driva kvinnornas krav på prioritering av kortare arbetstid och på en tidtabell (kvinnoförbundet ville se en första etapp på väg mot sextimmarsdag redan på 1970-talet och genomförd sextimmarsdag på 1980-talet), men det var frågor som överläts åt partistyrelsen att eventuellt ta upp med partiets familjepolitiska arbetsgrupp.¹⁰⁰

Det som anhängarna av sextimmarsdag rent konkret vann var således tillsättandet av en familjepolitisk arbetsgrupp i partiet, som skulle diskutera den "fortsatta utvecklingen av familjepolitiken och de prioriteringar som i varje skede bedöms nödvändiga".¹⁰¹ Dessutom skulle familjestödsutredningens förslag om förkortning av arbetstiden för småbarnsföräldrar utredas tillsammans med löntagarorganisationerna.¹⁰² Lisa Mattson noterade i sitt tal att kvinnoförbundets önskingar nog gick längre än partistyrelsens, men utgick från att "den samlade arbetarrörelsen" skulle diskutera "hur vi ska nå fram till målet med den kortare arbetsdagen".¹⁰³

Varken Lisa Mattson eller någon annan talare kommenterade det faktum att sextimmarsdagen, genom att på kongressen presenteras som en barn- och familjepolitisk fråga, förlorade den blygsamma jämlikhetsprofil den från början trots allt hade haft. Tack vare att partikongressen inte tog ställning till sextimmarsdagen uppstod det inte någon splittring bland ombuden, även om kvinnoförbundet både fick stöd och kritik för sitt ställningstagande mot förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar. I stället berömde man Palmes tal och gladdes åt enigheten. Det gällde både de kvinnor som på kvinnoförbundets kongress varit förespråkare för en särlösning för småbarnsföräldrar och dem som talat för en generell arbetstidsförkortning.¹⁰⁴

Så blev partikongressen kvinnoåret 1975 trots allt en socialdemokratisk demonstration av familjepolitisk enighet, med viktiga beslut om barnomsorg och utbyggd föräldraförsäkring, med kravet på sex tim-

99. Ibid, Palmes tal, s 768. En särskild utredning kring detta tillsattes senare under ledning av Göte Fridh, något som jag återkommer till längre fram.

100. Ibid, s 112 och 294 om tidtabell samt, s 771, s 789 (Leni Boström), s 831 (Olof Palme), s 833 (Leni Boström) och s 836.

101. Ibid, s 768.

102. Det som sedan skulle bli den Fridhska gruppen.

103. SAP kongressprotokoll 1975, s 772.

104. SAP kongressprotokoll 1975, s 770ff. Se även SSKF:s pressklippssamling, vol LI:20 med klipp från kongressen.

mars arbetsdag inskrivet i partiprogrammet och löften om fortsatt arbete för att nå enighet inom partiet i familjepolitiska frågor. Trots att besluten visade att kvinnorna varit framgångsrika i sin roll som pådrivare fanns det bakom den harmoniska kongressfasaden ett rejält missnöje, inte minst inom kvinnoförbundet. Drömmen om sextimmarsdag var fortfarande en dröm och Lisa Mattson såg tillsättandet av den arbetsgrupp som skulle granska familjestödsutredningens förslag som en misslyckad kompromiss; det var enbart av lojalitet som förbundet hade gått med på den, sade hon i efterhand.¹⁰⁵ Mot bakgrund av det stora gensvar kravet på sextimmarsdag väckt i partiet och i den allmänna opinionen var förbundsledningen besviken över att den reella utdelningen på kongressen för kvinnoförbundets del blev klen.

Kongressens efterspel

Till ett sammanträde med partistyrelsen i december 1975 hade Lisa Mattson i uppdrag från sitt VU att särskilt bevaka familjepolitiska gruppens arbete och den kartläggning som skulle göras om sextimmarsdag för småbarnsföräldrar.¹⁰⁶ Det visade sig att det både bland ledamöterna i partiets verkställande utskott och partistyrelsen rådde osäkerhet om familjepolitiken. Debatten inom rörelsen var fortfarande splittrad, konstaterade man i VU, och i partistyrelsen fick Olof Palme upprepa gånger frågor om sextimmarsdagen.¹⁰⁷ Palme konstaterade att sextimmarsdagen inte kunde lämnas öppen och hänvisade till de två arbetsgrupper som föreslagits på kongressen, dels till den partiinterna *familjepolitiska arbetsgruppen*, där Sven Aspling var ordförande, och dels till den grupp som skulle granska familjestödsutredningens förslag, den Fridhska gruppen.¹⁰⁸ *Den Fridhska gruppen* var tillsatt av regeringen i

105. När granskningen av familjestödsutredningen (gjort av den s k Fridhska gruppen) var klar sade Lisa Mattson, i gemensamt möte med riksdagsgruppen och partistyrelsen, att hon ville betona att vid tillsättandet av utredningen "var vi väldigt lojala" (Riksdagsgruppens protokoll 20/5 1976 paragraf 5, s 4 och partistyrelsens protokoll samma dag paragraf 23, s 5). Så kunde man se det i efterhand, men med tanke på splittringen bland de egna medlemmarna fanns det kanske flera skäl än enbart parti lojalitet bakom stödet.

106. I kvinnoförbundets VU var det Anita Gradin som undrat om familjepolitiska gruppen ännu börjat sitt arbete. Hon uttryckte samtidigt oro för att budgeten redan var låst när det gällde förslag om föräldraförsäkringen, vilket torde innebära att gruppens inflytande över besluten skulle bli begränsat. SSKF VU-protokoll 20/75 den 5/12 1975 § 7.

107. SAP VU-protokoll 20/11 1975, SAP PS-protokoll 17/12 1975 och 8/1 1976.

108. SAP PS-protokoll 17/12 1975. Enligt bilaga 16 till protokollet bestod den familjepolitiska arbetsgruppen av 7 kvinnor och 11 män. I arbetsgruppens slutrapport, *Arbetarrörelsen och familjepolitiken*, som kom till kongressen 1978, hade gruppens sammansättning ändrats till 6 kvinnor och 11 män, se rapporten s 5. Fortsättningsvis använder jag beteckningen *den familjepolitiska arbetsgruppen* för den grupp som leddes av Sven Aspling och *den Fridhska gruppen* för den som leddes av Göte Fridh. Den Fridhska gruppen presenterade den 19/5 1976 sin rapport, *Ökade möjligheter till föräldraledighet genom föräldraförsäkringen*, DsS 1976:5. I utredningen ingick representanter för arbetsgivar- och löntagarorganisationerna.

samråd med löntagarorganisationerna och leddes av statssekreterare Göthe Fridh.

I praktiken betydde det att man ifråga om sextimmarsdagen nu inte gjorde annat än väntade.

I takt med att valet närmade sig hösten 1976 blev kvinnoförbundet alltmer otålig över situationen. Budgeten låstes medan både sextimmarsdagen och andra för kvinnorna viktiga frågor "försvann" i arbetsgrupper och utredningar, utan att någon debatt fördes i partiet. Bristen på socialdemokratiska alternativ framstod än tydligare när alla de borgerliga partierna inför valet talade till förmån för vårdnadsbidrag, något som verkade attraktivt också på många s-väljare i glesbygd.¹⁰⁹ När så regeringen i februari 1976 presenterade en proposition om föräldraförsäkring, utan att kvinnoförbundets krav på förlängd föräldraledighet fanns med, brast tålmodet i kvinnoförbundets ledning. I protest mot att dess synpunkter inte beaktats "kuppade" en grupp s-riksdagskvinnor in en motion om obligatorisk pappaledighet i riksdagen.

Kvinnokupp för pappaledighet

Kvinnoförbundet hade redan i *Familjen i framtiden* föreslagit en föräldraledighet om åtta månader.¹¹⁰ Likartade tankar fanns i den familjepolitiska kommitténs betänkande *Familjestöd* från 1972. I den nya föräldraförsäkring, som infördes från och med januari 1974, omfattade föräldraledigheten för mor eller far sex månader, som 1975 förlängdes till sju. Kvinnoförbundet ville gå längre än regeringen och uppvtaktade 1974 socialminister Aspling med krav på ytterligare en åttonde månads ledighet, en månad *kvoterad till barnafadern*. Fäderna var dåliga på att utnyttja sin rätt till ledighet, och kvinnoförbundet föreslog en "pappamånad" som stimulans i familjer med två vårdnadshavare.¹¹¹ Kravet återkom på kvinnoförbundets kongress 1975.¹¹² På partikongressen 1975 togs kravet upp indirekt i det familjepolitiska punktprogrammet. Där beskrevs en förlängning av föräldraledigheten utöver de sju månaderna tillsammans med förkortning av arbetsdagen för småbarnsföräldrar som "angelägna reformer", dock utan att kvotering till förmån för barnafadern nämndes vare sig i debatten eller i programmet.¹¹³

För kvinnorna var "pappamånaden" viktig och när regeringen på våren 1976 för den socialdemokratiska riksdagsgruppen presenterade

109. SAP PS-protokoll 17/12 1975 rubr Vårdnadsbidrag; Hinnfors, 1992, s 162.

110. *Familjen i framtiden*, 1972, s 53–55.

111. SSKF årsberättelse 1974, bilaga 13, s 60–62. Förslaget om kvotering till pappan gällde två-föräldrafamiljer, en ensam förälder skulle också ha rätt till en åttonde månad.

112. SSKF kongressprotokoll 1975, bl a s 131 och s 157 (Anita Gradin).

113. SAP kongressprotokoll 1975, s 768.

ett förslag till utbyggd föräldraförsäkring utan en åttonde, kvoterad månad reagerade en grupp s-riksdagskvinnor mot förslaget. De ansåg att deras synpunkter inte beaktats. När de inte fick gehör i s-riksdagsgruppen gjorde de något så ovanligt som att "kuppa" in en motion om obligatorisk pappaledighet i riksdagen. Det var en protest som ledde till en allvarlig konflikt i den socialdemokratiska riksdagsgruppen.

Kuppen

"Kvinnokuppen" våren 1976 var en unik händelse. 18 av (s)-riksdagsgruppens 36 kvinnor¹¹⁴ skrev på en motion om obligatorisk "pappaledighet", dvs man föreslog att rätten till betald föräldraledighet skulle utökas med en åttonde månad kvoterad till barnafadern.¹¹⁵ Motionen lämnades direkt till riksdagens kansli utan att förtroenderådet, s-riksdagsgruppen "ledning", informerades.¹¹⁶ Det var en uppseendeväckande aktion, både med tanke på att förtroenderådet redan två gånger bestämt hade avrått kvinnorna från att motionera och på att det var kutym att ledamöterna i den socialdemokratiska riksdagsgruppen följde förtroenderådets rekommendationer. Det hade, enligt Olof Palme, aldrig tidigare förekommit, att en "väsentlig fraktion inom gruppen gick emot förtroenderådets avstyrkande".¹¹⁷

Diskussionen efter "kuppen" kom i mycket begränsad utsträckning att handla om den politiska sakfrågan, utökad föräldraledighet, kvoterad till pappan. Det som stod i centrum i debatten var i stället kvinnornas agerande. Från kvinnornas sida kan det beskrivas som en kollektiv aktion för att hävda kvinnornas intresse av att vara med och bestämma om familjepolitiken, det gällde för dem att ge partiets politik vad de kallade en "jämlighetsprofil" inför valet.¹¹⁸ Det som var nytt och överraskande var att kvinnoförbundet protesterade genom att "kuppa" in motionen. Det var en olydnadsstrategi som var uppseendeväckande inom partiet, där partiloyaliteten och partienigheten normalt också för kvinnorna var ett överordnat värde. Det faktum att "kuppen" iscensattes i "lotteririksdagen", där ställningen mellan det socialistiska och det borgerliga blocket var 175–175, gjorde inte händelsen mindre uppse-

114. 1975/76 bestod den socialdemokratiska riksdagsgruppen av 36 kvinnor, enligt tab 3 i *Rätt att rösta 1919–1994*, 1994. Enligt SSKF:s årsberättelse samma år bestod gruppen av 39 kvinnor (s 5). Skillnaden beror på att statsråden är medräknade i den sistnämnda siffran. 115. Motion 1975/76:2231.

116. Förtroenderådet, som närmast kan beskrivas som den stora riksdagsgruppens ledning eller verkställande utskott, bytte namn hösten 1976 och kallades därefter för gruppstyrelsen.

117. SAP Riksdagsgruppens protokoll 16/3 1976, Olof Palme, s 4. Se även Förtroenderådets protokoll 16/3 1976 § 3b.

118. "Jämlighetsprofil" enligt Lisa Mattson, SAP Riksdagsgruppens protokoll 16/3 1976, s 4.

endeväckande. Olof Palme uppfattade aktionen mer eller mindre som en dolkstöt i ryggen, vilket hans tal om en "fraktion inom gruppen" visade. Fraktionen utgjordes emellertid inte av kvinnoförbundet, även om det var Lisa Mattson som förde motionärernas talan. Kuppen var inte en utpräglad kvinnoförbundsaktion, tvärtom var många av ledamöterna i förbundsledningen emot den. I stället kan man här tala om en kollektiv kvinnoaktion i partiet. De 18 riksdagskvinnor som skrev på motionen valde att agera som kvinnor, som företrädare för kvinnointresset, snarare än för partiintresset, så som det formulerades av partiledningen. Och där, i skärningspunkten mellan riksdagskvinnornas uppgift som företrädare för kvinnorna respektive för partiet låg, som jag ser det, kärnan i den (köns)konflikt som uppstod kring motionen.

Ur kvinnoförbundets och kvinnornas perspektiv handlade det om ett lagrat missnöje över partiets brist på lyhördhet inför kvinnokraven. Efter att på partikongressen hösten 1975 lojalt ha stött vad man inom kvinnoförbundets ledning såg som kompromisser från partiledningens sida i fråga om sextimmarsdagen, förväntade sig kvinnorna på våren 1976 ett reellt inflytande när förslaget till föräldraförsäkring utformades. När så regeringen valåret 1976 presenterade ett förslag som kvinnorna upplevde att de inte fått möjlighet att påverka tröt tålamodet och kvinnorna protesterade.¹¹⁹

Det hela började med att Sven Aspling i februari 1976 för s-riksdagsgruppen presenterade ett förslag till proposition om föräldraförsäkringen, baserat på familjestödsutredningen, dvs den Odhnoffska utredningen.¹²⁰ Den stora tvistefrågan i utredningen, den om förkortad arbetsdag för småbarnsföräldrar, berördes inte i propositionen eftersom den utreddes för sig, av *den Fridhska gruppen*. Propositionen innehöll i stället smärre förslag till förbättringar i föräldraförsäkringen, bland annat ökad ledighet för adoptivföräldrar, ett förslag till en lag om rätt till föräldraledighet och utökad ledighet för tillsyn av sjuka barn. I riksdagsgruppen kritiserades förslaget av Gördis Hörnlund, som varit ledamot av den familjepolitiska kommittén som redan 1972 föreslagit utbyggnad av föräldraledigheten med en åttonde månad, som föreslagits också i den Odhnoffska utredningen från 1975. Hon framhöll att inga fler utredningar behövdes och var besviken över att den åttonde månaden inte heller nu realiserades. Hennes besvikelse delades av Lisa Mattson, som menade att det varit klokare att i propositionen ta med förslaget om en åttonde månad kvoterad till pappan.¹²¹

119. Min skildring av händelseförloppet baseras på protokoll från riksdagsgrupp och förtroenderåd samt på intervju med Lisa Mattson 1987 10 07 och telefonsamtal om en första version av texten våren 1994. Kuppen har berörts också i samtal med Kerstin Sandelius och Annie Marie Sundbom.

120. SOU 1975:62. *Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar. Betänkande avgivet av familjestödsutredningen.*

121. SAP Riksdagsgruppens protokoll 17/2 1976, paragraf 4, s 12f.

Sven Aspling förklarade att budgetramen varit snäv, men att förslagen var gjorda med hänsyn till de önskemål som förts fram på partikongressen och från familjestödsutredningens remissinstanser. Han underströk att fortsättning skulle följa; den åttonde månaden var en dyr reform som säkert skulle komma framdeles. Olof Palme stödde Sven Aspling och betonade också han att pengarna inte nu räckte till en åttonde månad. I den situationen hade man i enlighet med partikongressens familjepolitiska beslut valt att satsa på andra, angelägna förbättringar. Palme påpekade också att papporna mer utnyttjade rätten att ta ledigt för vård av sjuka barn (förslaget innehöll utökad antal dagar), än de tog ut föräldraledighet. Det var ett viktigt genombrott, menade han: "Det börjar bli accepterat att mannen kan stanna hemma när barnet är sjukt. Det är svårare att acceptera att han skall stanna hemma när det är litet, men det är så".¹²²

Inom kvinnoförbundet var man inte nöjd med status quo, man ville påskynda utvecklingen och underlätta för männen att ta pappaledigt genom att införa en kvoterad, åttonde månad. Vid möte i riksdagens förtroenderåd en vecka senare förklarade Lisa Mattson att hon ämnade väcka en motion om förlängning av föräldraledigheten med en åttonde månad kvoterad till pappan.¹²³ Ett skäl var att kvinnorna inför valet ville ha en bättre "jämlighetsprofil" på förslaget; det var i sin nuvarande form inget att gå ut i en valrörelse för, förklarade Lisa Mattson senare inför riksdagsgruppen.¹²⁴ Hon avråddes från flera håll från att lägga motionen, t ex av Anna-Lisa Lewén-Eliasson, som tidigare var mångårig medlem av kvinnoförbundets ledning, nu ledamot av förtroenderådet och suppleant i partiets verkställande utskott. Hon menade att motionen skulle visa att det, som borgerligheten påstod, "finns en spricka inom partiet vad gäller familjepolitiken".¹²⁵

Vid två på varandra följande möten i förtroenderådet försökte man övertala kvinnorna att inte lägga någon motion.¹²⁶ Förtroenderådet var dock inte enigt, kvinnorna fick nämligen stöd av en medlem i förtroenderådet, Lilly Hansson, som ställde sig bakom motionen för att, som hon sade, "tillfredsställa förväntningarna bland väljarna".¹²⁷ Det var ett betydelsefullt stöd Lilly Hansson gav. Hennes inlägg vägde tungt, hon var aktad ledamot både av förtroenderådet och partistyrelsen och hon brukade inte utmärka sig som förespråkare för kvinnosaken.¹²⁸ Både

122. Ibid, s 16 (Palme).

123. SAP Förtroenderådets protokoll 11/3 1976, paragraf 2.

124. SAP Riksdagsgruppens protokoll 16/3 1976 paragraf 3, s 4.

125. SAP Förtroenderådets protokoll 25/2 1976 paragraf 2b.

126. SAP Förtroenderådets protokoll 25/2 1976 paragraf 2b och SAP Förtroenderådets protokoll 11/3 1976.

127. SAP Förtroenderådets protokoll 11/3 1976.

128. Hon hade uppdrag för parti- och LO-distrikt, men var inte, såvitt jag kunnat finna, medlem av kvinnoförbundet.

hon och Lisa Mattson visade också ett tydligt missnöje över att den *familjepolitiska arbetsgruppen*, som tillsatts efter beslut på 1975 års kongress och där Lisa Mattson företrädde kvinnoförbundet, inte fått ta del av förslaget innan det presenterades som en proposition.¹²⁹

Bakom motionen fanns således ett samlat missnöje över brist på gehör för kvinnokraven. Kvinnorna hade förutsatt insyn och medverkan genom den *familjepolitiska arbetsgruppen*, men gruppen hade enligt kvinnorna inte informerats eller anlåtats på det sätt som var meningen. Det var med en känsla av att vara överkörda av partiledningen kvinnorna då beslöt motionera.¹³⁰ Om kvinnorna följt de oskrivna regler som gällde i riksdagsgruppen skulle man som sagt ha låtit bli, särskilt som förtroenderådet avrätt två gånger. Det var mot den bakgrunden sensationellt att hälften av riksdagskvinnorna ändå skrev på och lämnade in motionen om utbyggd föräldraledighet.¹³¹ Det var samtidigt mycket nära att kuppen inte hade blivit av. Motionen var ursprungligen tänkt som en protestaktion av en enig ledning för kvinnoförbundet, men skaran av undertecknare minskade så betänkligt efter förtroenderådets dubbla avrådande, att Lisa Mattson var nära att ge upp.¹³² Bland dem som skrev på motionen fanns halva verkställande utskottet, men inte mer än ett par av förbundsstyrelsens 10 ordinarie medlemmar och ingen av de 5 suppleanterna.¹³³ Det var således inte engagemang i kvinnoförbundet som var avgörande för ställningstagandet för eller emot motionen – valet tycks ha stått mellan att delta i en kollektiv men otillåten kvinnoprotest för att inför valet betona en bättre jämlikhetsprofil, eller att lojalt följa partiledningen.

129. SAP Förtroenderådets protokoll 11/3 1976 paragraf 2.

130. Här stod ord mot ord. Sven Aspling ansåg att han visst hade informerat den familjepolitiska arbetsgruppen om propositionen och läste upp en text som visade på det, SAP Riksdagsgruppens protokoll 16/3 1976, s 7f. (Observeras bör att material från den familjepolitiska arbetsgruppen ej varit tillgängligt för forskning, varför uppgiften ej kunnat kontrolleras den vägen. Protokollen från förtroenderådet är summariska, medan protokollen från riksdagsgruppen är fylligt återgivna, de stenograferas eller bandas).

131. Motion 1975/76:2231. RD-protokoll nr 119 den 6 maj 1976; intervju med Lisa Mattson, band daterat 1987 10 07.

132. Enligt muntlig uppgift från Lisa Mattson vid telefonsamtal 1994 05 07. Noteras bör att bland kvinnorna i förtroenderådet var det Lisa Mattson och Doris Håvik som var för motionen, medan Anna-Greta Skantz och Anna-Lisa Lewén-Eliasson, som båda i många år varit med i kvinnoförbundets ledning, var emot.

133. Förbundets protokoll visar ingen intern diskussion, men enligt Kerstin Sandelius, som var utredningssekreterare på förbundsexpeditionen, var kritiken mot "pappamotionen" stark också bland funktionärer på förbundsexpeditionen. Bandad intervju 1992 08 19. Starkt kritisk mot kuppen var också Annie Marie Sundbom, förbundssekreterare, som vid intervju sade: "jag är alltså en partilokal person. De la ju den motionen sent en natt utan att den gick genom gruppstyrelsen" (skall vara förtroenderådet, som senare samma år bytte namn till gruppstyrelsen/min anm). Bandad intervju 1990 04 24.

Straffpredikan

Olof Palme var inte glad när förtroenderådet hade möte efter det att motionen lämnats in till riksdagen.¹³⁴ När han senare samma dag tog upp motionen inför den samlade riksdagsgruppen liknade hans tal en straffpredikan.¹³⁵ Han inledde med att säga att han i anslutning till riksdagsbehandlingen om föräldraförsäkringen måste ta upp "en sak som jag finner utomordentligt trist att behöva ta upp" och berättade, att det hade ställts frågor om hur en socialdemokratisk motion om utökad föräldraledighet "kunnat passera förtroenderådet". Motionen hade de facto inte passerat förtroenderådet och för honom var det en "förödande besvikelse" att upptäcka att det i riksdagsgruppen fanns en så stor grupp, som inte var lojal.¹³⁶ Han citerade sin företrädare Tage Erlander, som efter 23 år som socialdemokratisk partiordförande och statsminister var en viktig förebild i partiet, och som i sin dagbok skrivit: "Jag har satsat på att det skulle gå att leda vårt väldiga parti utan stora åthävor och utan annan partidi(s)ciplin än den som lojaliteten mot partiet ålägger oss alla".¹³⁷ Erlander hade, fortsatte Palme, under sina många år som ordförande i riksdagsgruppen aldrig utsatts för det som han själv nu fått vara med om, nämligen "att någon väsentlig fraktion inom gruppen gick emot förtroenderådets avstyrkande".¹³⁸

Palme hade redan berört också sin personliga besvikelse över kvinnornas i hans ögon felaktiga och otidsenliga sätt att agera. Blygsamt sade han om sitt eget arbete för jämställdhet – "i den mån partiordförandens verksamhet har någon betydelse" – att han personligen hade försökt bryta det gamla sättet att tänka, som inneburit att enbart kvinnor ägnade sig åt kvinno- och familjefrågor. Det hade han gjort genom att på de senaste kongresserna välja ut och betona en fråga i taget, jämlikhet för kvinnorna på kongressen 1972 och familjepolitiken på kongressen 1975. Vad han velat med det var att demonstrera att detta var frågor som berörde män lika mycket som kvinnor. Han fortsatte:

"Om vi får sådana här petitioner underskrivna av bara kvinnor så ramlar vi 20 år tillbaka i tiden och då är vi tillbaka med det här: att detta är någonting som bara berör kvinnor, medan männen sysslar med s k handfasta realiteter. Jag upplever det personligen som väldigt tragiskt att vi skulle hamna där igen."¹³⁹

Kvinnornas sätt att agera underkändes med andra ord av partiordföranden. Kön var enligt hans sätt att se inte en erkänd bas för aktion.

134. SAP Förtroenderådets protokoll 16/3 1976 paragraf 3b.

135. Totalt bestod den socialdemokratiska riksdagsgruppen 1975/76 av 156 ledamöter, 36 kvinnor och 120 män. Kvinnornas andel var således 23%.

136. SAP Riksdagsgruppens protokoll 16/3 1976 paragraf 3.

137. Ibid. Citerat efter Palmes återgivning av Erlanders memoarer.

138. SAP Riksdagsgruppens protokoll 16/3 1976 paragraf 3, s 3.

139. Ibid.

Även partisekreterare Sten Andersson lade skulden på kvinnorna. Han var mycket kritisk och menade att man riskerade splittring i partiet på grund av kvinnorna och sade strängt: "Ni har inte gjort det lättare för oss i valrörelsen genom det här. Inbillar ni er det, har ni tagit miste".¹⁴⁰

Manligt tolkningsföretråde

Olof Palme redogjorde så för bakgrunden till förtroenderådets nej till motionen. Skälen för avslag var flera och välgrundade, han nämnde i första hand statsfinansiella och politiska skäl. Därefter övergick han till partiintern skäl för att avvisa motionen. Han hänvisade till den senaste kongressens familjepolitiska beslut, som på den här punkten var alldeles "klart". Visserligen var inte kongressbesluten heliga, tillade han, men "vi brukar i allmänhet försöka följa kongressbesluten", därmed antydande att kvinnorna satte sig över kongressen, partiets högsta beslutande instans. Han fortsatte med att påvisa att socialministerns förslag både nära följde kongressbeslutet och höll sig inom den fastlagda, ekonomiska ramen. Detta hade kritiserats av motionärerna, sade Palme, utan att nämna att kvinnornas kritik handlade om bristen på information till och samråd med den *familjepolitiska arbetsgruppen*.

Den *familjepolitiska arbetsgrupp*, som kvinnorna talade om och som tillsatts av kongressen, nämnde han inte alls.¹⁴¹ Olof Palme tog inte upp kvinnornas kritik, utan började tala om en *annan* familjepolitisk arbetsgrupp, nämligen *den Fridhska gruppen*, som arbetade med en *annan* familjepolitisk stridsfråga, den om kortare arbetsdag för småbarnsföräldrar. Den arbetsgruppen hade fått ta hand också om frågan om förlängd föräldraledighet. Det var i enlighet med föregående års kongressbeslut, fastslog Olof Palme, som partiledningen hade bundit ihop frågorna om förlängd föräldraledighet och kortare arbetsdag för småbarnsföräldrar, "som ett paket".

Kvinnorna protesterade mot förfarandet att göra ett "paket" av de två frågorna. Ett skäl var att deras hjärtefråga sextimmarsdagen efter kongressen hösten 1975 "försvunnit" in i den Fridhska arbetsgruppen. Där hade partiledningen till kvinnornas förvåning nu också placerat den andra hjärtefrågan, den om förlängd föräldraledighet. I kvinnornas ögon såg det ut som om partiledningen genom att *flytta frågan* försökte *hindra* dem från att påverka förslagen. Här förelåg två olika synsätt. För kvinnorna innebar arbetet i den Fridhska gruppen inget hinder för att i propositionen föreslå en månads utökning av föräldraförsäkringen.

140. Ibid, s 5.

141. I det följande måste jag tyvärr bli både omständlig och byråkratisk i redogörelsen för handläggningen av frågan om föräldraförsäkring för att kunna visa det som är min tes, nämligen att partiledningens omflyttning av frågan *kan* ses som ett sätt att också flytta bort den från kvinnorna.

Partiledningens "remiss" av den åttonde månaden till den Fridhska utredningen såg för dem mer ut som en förevändning för att tillfälligt bli av med frågan. I hastigheten försvann därmed också förslaget om kvotering till pappan ur debatten. Pappamånaden, som enligt kvinnorna inför valet skulle ge jämlikhetsprofil, blev en "icke-fråga".

Olof Palme framhöll bestämt att partiledningens sätt att hantera frågan helt överensstämde med partikongressens beslut, som han delvis läste upp. Här gick en viktig skiljelinje mellan partiledningen och kvinnorna, som i sin tur läste partikongressens beslut på ett helt annat sätt än Olof Palme. Kvinnorna ansåg tvärtom att det var partiledningen som inte följt kongressens beslut när den (som de ansåg) förbigått den *familjepolitiska arbetsgruppen*. Här stod ord mot ord. Sven Aspling förklarade att den familjepolitiska gruppen visst blivit informerad om att en åttonde månad förts ihop med frågan om förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar. Kvinnorna förnekade detta och framhöll att kvinnoförbundet likaväl som partiet hade ett kongressbeslut att följa. Enligt deras sätt att se fanns i beslutet från kongressen inget som formellt hindrade att kvinnornas krav på en åttonde månads föräldraledighet togs med i propositionen om föräldraledighet. Även kvinnorna stödde sin argumentation på protokollet från partikongressen, som de liksom Palme läste upp. Konflikten ställdes på sin spets när Gördis Hörnlund sade att detta handlade om en könskonflikt:

"Till sist, detta med kvinnor contra män. Det är väl ändå inte meningen att en liten grupp män skall ta hand om hela familjepolitiken härnäst. Ibland får man nästan den uppfattningen. Det skulle kanske inte skada om det i alla fall upprätthölls lite kontakter med oss som så länge fått skrika ensamma. Vi har inte haft så förfärligt mycket hjälp i det förgångna, men jag är gärna med och delar på ansvaret."¹⁴²

Varken Olof Palme eller socialminister Sven Aspling förstod kvinnornas kritik. Olof Palme tog inte upp kvinnornas argument, utan fastslog att partiledningen hade tolkningsföreträde:

"Jag vill bestämt bestrida att detta skulle på något sätt strida mot partikongressens beslut. Någon annan tolkning av kongressbeslutet än detta finns det inte utrymme för."¹⁴³

Han berörde fortfarande inte med ett ord motionens innehåll, det som var viktigast för kvinnorna och som skulle ge jämlikhetsprofil inför valet – kvoteringen av den åttonde månaden till barnafadern. Olof Palme ville i stället återföra diskussionen till det som han ansåg vara den viktigaste frågan, nämligen partidisciplinen:

"Sedan har ingen av talarna tagit upp det som jag har betraktat som det väsentliga. Det har inte hänt någon gång att man sagt att det bryr vi oss inte om, när förtroenderådet bestämt avstyrkt en motion. Och detta upplever jag som en förödande besvikelse."¹⁴⁴

142. SAP Riksdagsgruppens protokoll 16/3 1976 paragraf 3, s 6f.

143. SAP Riksdagsgruppens protokoll 16/3 1976 paragraf 3, s 10.

144. Ibid, s 10f.

När Palme avslutade diskussionen hoppades han att gruppen vid riksdagsbehandlingen av frågan skulle uppträda enigt.¹⁴⁵ Det gjorde riksdagsgruppen, kvinnornas motion avslogs enligt utskottets förslag utan votering.¹⁴⁶

Splittring bland kvinnorna

I debatten i riksdagsgruppen var det till en början mest de kvinnor, som skrivit på motionen, som yttrade sig. Enigheten bland kvinnorna bröts när Birgitta Dahl sade att hon "blivit väldigt ledsen över den frontställning som man har intagit mellan könen". Hon stödde Olof Palme och markerade klart avstånd till kvinnoförbundet och motionärerna. Hon tyckte inte det var roligt för alla dem – inklusive hon själv – som i många år arbetat hårt med familjepolitiken utan att vara förtroendevalda av kvinnoförbundet, att nu få höra att familjepolitiken kunde föras framåt bara för att kvinnoförbundets VU agerade.¹⁴⁷

Så slogs en kil mellan kvinnoförbundet och partiet och mellan de kvinnor som var lojala med partiet och "gorillorna". "Gorillor" var det öknamn kvinnorna bakom motionen fick i efterhand – som om det inte räckte med att kvinnorna anklagades för svek och bristande partidisciplin och för att de gjort Olof Palme personligen besviken.¹⁴⁸ Det var också ett märkligt könsneutralt öknamn. Ingen man yttrade sig när Gördis Hörnlund framhöll att det inte handlade om en konflikt mellan kvinnoförbundet och partiets kvinnor, utan om en könskonflikt. Gördis Hörnlund fick heller inget svar när hon protesterade mot att männen nu tycktes ta över familjepolitiken utan att fråga efter kvinnornas synpunkter. Partiets företrädare svarade inte i sak, utan talade i stället om att det var partiledningens och inte kvinnornas tolkning av kongressbeslutet som gällde. Budskapet var att kvinnorna handlade fel och att de brast i fråga om partidisciplin.

145. Ibid.

146. RD protokoll 1976 nr 119. Doris Håvik hade anmält att hon tänkte tillstyrka motionen i utskottet, varpå Palme svarade att det kunde inte förhindras, men att hon inte fick skriva eller lämna någon reservation innan den blivit behandlad av förtroenderådet. Riksdagsgruppens protokoll 16/3 1976 paragraf 3, s 12.

147. SAP Riksdagsgruppens protokoll 16/3 1976 paragraf 3, s 11f. Att hon såg det som en aktion från kvinnoförbundet innebar inte att det var en förbundsaktion i egentlig mening – det som utmärkte aktionen var som sagt att flertalet ledamöter av kvinnoförbundets styrelse inte deltog. Bland motionärerna fanns visserligen kvinnoklubbister, men flertalet s-riksdagskvinnor var med i kvinnoförbundet och det medlemskapet tycks inte ha varit avgörande när de tog ställning för eller emot motionen.

148. Muntlig uppgift om öknamnet från funktionärer på SSKF, bekräftad av Lisa Mattson vid samtal 1987 10 07 samt vid telefonsamtal 1994 05 09, i samband med att hon läst och lämnade synpunkter på delar av föreliggande text. Om stigmatisering som strategi för att få bort frågor från den politiska dagordningen, se Dahlerup, 1984, s 35. Jfr även Gaventa, 1987. Det fanns som sagt även kvinnor inom kvinnoförbundet som var emot "kuppen", t ex förbundssekreterare Annie Marie Sundbom. Se not 133 ovan.

Trots att det handlade om en fråga där kvinnor och män hade olika synsätt kom konflikten således till uttryck som ett gräl mellan kvinnorna – mellan Birgitta Dahl, som försvarade Olof Palmes ”partilinje”, och motionärerna, företrädna av Gördis Hörnlund, som talade om existensen av en könskonflikt. Så blev motionärerna och kvinnoförbundet de stigmatiserade bärarna av konflikten, den könskonflikt som låg under diskussionen om partidisciplin, spelregler och tolkning av kongressbeslut. Konflikten handlade i grunden om vem som hade makt att bestämma, t ex vad som var rätt tolkning av ett kongressbeslut. Kvinnornas vägran att finna sig i partiledningens tolkning av vad som gällde sågs av partiledningen som en brist på partidisciplin, som inte kunde tolereras i gruppen. För kvinnorna återstod då en vild protest – kuppen blev ett sätt att både ifrågasätta partiledningens tolkningsföreträde och att hävda en avvikande mening.

Förnekad könskonflikt

Det som hände var att kvinnorna mötte starkt motstånd från partiledningen när de agerade kollektivt och ville vara med och bestämma i fråga om föräldraförsäkringen. Den diskussion som följde kan ses ur olika perspektiv. För Olof Palme handlade det om att en grupp fronderat och satt sig över överenskomna – om än oskrivna – regler för arbetet i riksdagsgruppen. I en riksdag där det vägde jämnt mellan de borgerliga och socialistiska blocken behövde Olof Palme som partiledare och statsminister ha kontroll och överblick över gruppen och riksdagsarbetet.¹⁴⁹ För honom blev det följaktligen viktigt att statuera exempel: en aktion som den här tolererades inte. Kvinnorna bröt på alla punkter mot gällande normer. Det var ett normbrott att tala om existensen av en könskonflikt och att agera som könsgrupp, det förde kvinnorna 20 år tillbaka i tiden, som Palme sade. I lotteririksdagen uppfattades det antagligen som extra utmanande att kvinnorna genom sitt sätt att agera ifrågasatte rådande ordning; de struntade i partipolitikens gyllene höger-vänsterregler och satte kvinnointresset före partilojaliteten.

Ur ett kvinnoperspektiv handlade det om en protestaktion, född ur en desperat känsla av att inte bli hörd eller kunna påverka med mindre

149. Det socialistiska blocket, socialdemokraterna och vänsterpartiet kommunisterna, hade 175 mandat. Tillsammans hade också de borgerliga partierna, centerpartiet, moderata samlingspartiet och folkpartiet 175 mandat. Riksdagen kallades ”lotteririksdagen”, när det vägde jämt mellan blocken fick man ta till lotten för att få fram beslut. Det blev extra viktigt att riksdagsmännen var närvarande eller anmälde frånvaro, så att ersättare kunde kallas in. Socialdemokraterna införde i förtroenderådet från 1972 nya bestämmelser om kvittning och om att den riksdagsledamot, som tänkte avvika från gruppens majoritet vid voteringar, skulle anmäla det till förtroenderådet (SAP Riksdagsgruppens protokoll 16/2 1972). Mot den bakgrunden är Palmes upprördhet över bristen på partidisciplin lätt att förstå – det var lätt att stjälpna regeringsförslagen i riksdagen.

än att man tog till otillåtna eller uppseendeväckande metoder. Det som är intressant är det som partiledningens företrädare *inte* kommenterade, nämligen kvinnornas önskan att ge förslaget en bättre jämlikhetsprofil genom kvotering av den åttonde månaden till pappan. Det var ett radikalt, pådrivande och komplicerat krav, omstritt också inom kvinnoförbundet. Olof Palme hade tidigare markerat att han inte trodde att pappornas beteende kunde påverkas, så det var kanske ingen slump att frågan "försvann" ur debatten. Med den försvann också den jämlikhetsprofil inför valet, som kvinnorna efterlyst.

Det är tankeväckande att Olof Palme valde att inte diskutera sakfrågan – pappaledigheten. Ser man ur ett könsperspektiv, att det handlar om kvinnor kontra män, som Gördis Hörnlund sade i debatten, kompliceras situationen. Med all sympati för Palmes krav på ordning i riksdagsgruppen blir min fråga om han varit lika tillrättavissande om det varit män som agerat. Hade han brytt sig lika litet om sakfrågan – jämlikhetsprofilen – om det varit hälften av männen i riksdagsgruppen som motionerat?¹⁵⁰ Hur kom det sig att ingen annan man i riksdagsgruppen tog upp frågan om jämlikhetsprofileringen? Varför försvarede ingen manlig partikamrat kvinnorna? Varför stred de inte för pappaledigheten?

Mina frågor är spekulativa och det är naturligtvis frågor som inte kan få svar. Det är också frågor som handlar mycket om Palmes auktoritet som partiledare, som är en viktig, osynlig faktor i sammanhanget. Men frågan är om kön inte var en ännu viktigare faktor; att det handlade om en könskonflikt, som Gördis Hörnlund sade i debatten.¹⁵¹ För en gångs skull blev det tydligt att en stor grupp kvinnor i riksdagen ville något helt annat än partiledningen och att de var beredda att ta strid för sin sak. Det var kvinnoförbundets VU som tog på sig ansvaret, men även om flertalet undertecknare av motionen var kvinnoklubbister var det inte enbart en förbundsaktion, det var en *kvinnooktion*. Motionärerna ville profilera sig inför de kvinnliga väljarna, de agerade *som kvinnor* i riksdagen. Det fick till följd att de satte sig över de vanliga spelreglerna i riksdagsgruppen. Det fick de bannor för, men det var det nog värt i motionärernas ögon. Aktionen fick nämligen till resultat att kravet på

150. Frågan är strikt hypotetisk: männen i SAP tycks inte agera som *män*. Med reservation för att beläggen är få tycks män mer benägna att följa det politiska spelets regler (där en regel är att partilojalitet är viktigare än kön), åtminstone om man får tro S U Palmes undersökning av partilojalitet, Palme, 1969, s 90f.

151. Könskonflikten kunde ha blivit än tydligare om fler kvinnor stött motionen. Förbundsstyrelseledamoten Frida Berglund från Luleå sade att motionen skulle läggas "bara om vi blir eniga". Styrelsen blev inte enig, varför Berglund var besviken över att den alls blev av. Lisa Mattson var i sin tur besviken över uteblivet stöd från den egna förbundsstyrelsen. Istället var det kvinnor utanför förbundsledningens krets som skrev på motionen. Lisa Mattson var enligt egen uppgift beredd att ge upp motionen när hon mötte förbundsstyrelsens reaktion (telefonintervju 1994 05 09); Riksdagsgruppens protokoll 16/3 1976, s 9.

en åttonde månad, kvoterad till pappan, redan på hösten 1976 kom med i partiets familjepolitiska program.¹⁵²

För att avslutningsvis återknyta till frågan i inledningen, om en vändpunkt nåtts när det gällde kvinnornas inflytande och/eller makt, blir svaret nej när det gäller pappaledigheten. När kvinnorna med kraft agerade kollektivt och ställde krav på att ses som auktoritativa företrädare för kvinnointresset mötte de motstånd. Partiledningen slog fast det egna tolkningsföreträdet och klagjorde att kvinnorna agerade felaktigt. Det hindrade inte att kvinnorna fick ett visst inflytande när den socialdemokratiska familjepolitiken utformades inför valet.

Epilog: familjepolitisk enighet inför valet.

Frågan om sextimmarsdag blev åter aktuell längre fram på våren 1976, när *den Fridhska arbetsgruppen* presenterade sin utredning. Den Fridhska gruppens uppgift var att "undersöka de praktiska problemen som var förenade med familjestödsutredningens förslag om 6 timmars arbetsdag för småbarnsföräldrar", som Sven Aspling uttryckte det, när gruppens arbete i maj 1976 presenterades vid ett gemensamt möte i riksdagen med partistyrelsen och s-riksdagsgruppen. Man hade i arbetsgruppen kommit fram till att förslaget i Camilla Odhnoffs utredning inte var praktiskt genomförbart för stora grupper på arbetsmarknaden. I stället kom nu ett nytt förslag med utökade möjligheter till föräldraledighet via föräldraförsäkringen.¹⁵³ Den Fridhska arbetsgruppens principförslag hade förankrats i den familjepolitiska arbetsgruppen, och var godkänt också av löntagarrepresentanterna.

Vad som föreslogs var en ny, "särskild föräldrapenning", fullt utbyggd omfattande femmånader, som skulle kunna tas ut tills barnet fyllt åtta år. Stor flexibilitet var inbyggd i systemet, föräldrarna kunde själva välja mellan att förlänga den första barnledigheten, att en tid förkorta den dagliga arbetstiden eller att fram till barnets åttaårsdag ta ut perioder av ledighet. Den nya 5-månadersledigheten skulle kvoterats, dvs delas lika mellan föräldrarna. Ensamstående föräldrar skulle ensam disponera hela ledigheten. Finansieringen skulle, som vanligt när det gällde föräldraförsäkringen, i huvudsak ske via arbetsgivaravgifter.¹⁵⁴

152. Cirkulär den 20 maj 1976 till klubbar och distrikt (KS 6/76 och DS 6/76) från förbundsledningen/Lisa Mattson. SSKF:s arkiv, vol BII:29.

153. Protokoll från möte med partistyrelse och riksdagsgrupp 20/5 1976 (SAP PS-protokoll vol AIa:31 samt SAP Riksdagsgruppens protokoll 20/5 1976). *Ökade möjligheter till föräldraledighet genom föräldraförsäkringen*, Ds S 1976:5, särskilt s 13-16.

154. Enligt protokollets referat av Göte Fridhs presentation av förslaget inför partistyrelse och riksdagsgrupp, SAP PS-protokoll 20/5 1976. Jfr Ds S 1976:5. Se även intervju med Göte Fridh, *LO-tidningen* 18/76, s 5.

Lisa Mattson inledde debatten med att konstatera att "rörelsen är helt överens. Partiet, sidoorganisationerna och de fackliga organisationerna står bakom förslaget. Vi har tagit vissa underhandskontakter med våra verkställande utskott, så vi kan verkligen säga att förslaget presenterar en enhällig familjepolitik." Hon underströk att kvinnoklubbisterna vid partikongressen var "väldigt lojala", som "ställde sig bakom partikongressens beslut att undersöka en särlösning för småbarnsföräldrar". I kvinnoförbundet gladde man sig särskilt åt att reformen skulle gälla barn upp till åtta år och åt att kvotering mellan föräldrarna föreslogs.¹⁵⁵

Sten Andersson lade, som han uttryckte det, "partisekreterarsynpunkter" på frågan: "Alla vet hur besvärlig den här frågan varit för oss. Ett tag såg det ut som om arbetarrörelsen var hopplöst splittrad. Man gick på så många olika linjer. Vi lyckades med visst besvär samsas inför partikongressen."¹⁵⁶

Det Sten Andersson inte nämnde var att nya sprickor uppstått i fasaden också den gångna våren. Olof Palme hade givit ny näring åt talet om splittring vid ett tal i Sandviken i mars 1976. Han uppgavs då (bara någon dag efter mötet om "kvinnokuppen" i riksdagsgruppen) återigen ha sagt att partiet skulle lägga fram ett förslag om sextimmarsdag för småbarnsföräldrar inför valet.¹⁵⁷ Det uttalandet dementerades snabbt, varefter riksdagsgruppens förtroenderåd diskuterade reaktionen på vad Palme inte sagt, eller som det uttrycktes i protokollet, "Olof Palmes påstådda uttalande".¹⁵⁸ Lisa Mattson meddelade också hon sitt VU att Olof Palme *inte* sagt att regeringen skulle presentera ett förslag om sextimmarsdag för alla småbarnsföräldrar inför valet.¹⁵⁹

Palmes eventuella och upprepade felsägningar speglade sannolikt oenigheten inom partiet. Olof Palme var av allt att döma positivt inställd till en delreform för småbarnsföräldrarna och han var troligen inte ensam om det i partiledningen. Den Fridhska arbetsgruppens förslag om särskild föräldrapenning bör ses som en bearbetning av det ursprungliga förslaget från familjestödsutredningen, anpassat till synpunkter från LO och kvinnoförbundet. I praktiken innebar förslaget

155. SAP PS-protokoll 20/5 1976.

156. Ibid.

157. *Dagens Nyheter* 18/3 1976, SSKF:s pressklippssamling, vol LI:20. Detsamma hade han sagt före kvinnoförbundets kongress 1975.

158. SAP, Förtroenderådets protokoll 23/3 1976, paragraf 4.

159. SSKF VU-protokoll 24/3 1976 nr 4/76. I ett samtal hävdade Lisa Mattson att Olof Palme hade sagt det som refererades från Sandviken (1994 05 09). Jag har inte heller i det här fallet ägnat mig åt att ta reda på hur det egentligen förhöll sig, dvs om Olof Palme sagt mer än vad han efteråt ville stå för. Mycket tyder på att det i den trängre partikretsen var ett välbekant faktum att Palme var *för* en särreform för småbarnsföräldrar, se t ex *Aftonbladet* 1975 10 04, SSKF:s pressklippssamling, vol LI:20. Se även ovan sid 212 om den första "felsägningen".

om särskild föräldrapenning en möjlighet till förkortad arbetsdag för småbarnsföräldrar och det var det partiet nu enades kring. Alla upp-gavs nöjda med förslaget, problemet var bara att det inte kunde genomföras. Vid valet 1976 förlorade socialdemokraterna regeringsmakten, för första gången på 44 år.

Det som återstod var kvinnoförbundets hjärtefråga, den generella arbetstidsförkortningen till sex timmars arbetsdag. När kvinnoförbundet inför kongressen 1978 ånyo tog upp kravet på allmän sextimmarsdag var förutsättningarna för påverkan på partiet förändrade. Det var inte samma sak att ta på sig rollen som pådrivare när partiet var i oppositionsställning, som det varit när socialdemokratin varit i regeringsställning. Här finns inte plats för en närmare analys av hur kvinnoförbundets arbete påverkades, utan jag nöjer mig med en granskning av kvinnoförbundets och partiets behandling av sextimmarsdagen på 1978 års kongresser.

Sextimmarsdagen, vart tog den vägen?

Debatten om sextimmarsdagen tystnade i stort sett i partiet efter kongressen 1975. Ur partisynpunkt skulle man kanske kunna säga att frågan var vilande, närmare bestämt i partiprogrammet. Sedan man enats kring det Fridhska förslaget om utbyggd föräldraförsäkring sköt man i partistyrelsen upp vidare familjepolitiska avgöranden tills efter valet 1976.¹⁶⁰ Det var enligt partisekreteraren sysselsättningen och näringspolitiken som var de viktigaste frågorna inför valet, "familjepolitiken i all ära".¹⁶¹

Kanske var det synd att man inte tryckt mer på det egna, familjepolitiska budskapet i valrörelsen 1976, som ju ledde till regeringsskifte. I en efteranalys av valet funderade Olof Palme på frågan, konstaterade att det var viktigt för ungdomen med utbildning, jobb och

"en familjepolitik som stämmer, att då de flyttar ihop så kan båda jobba, barnomsorgen var löst, jämställdheten fungera och allt det där. Och det är den nya t(y)pen av välfärdspolitik, den ska vi hårt lansera och driva. Vi kanske inte gjorde det tillräckligt under valet."¹⁶²

För kvinnoförbundet var fortfarande sextimmarsdagen en viktig byggkloss om jämställdheten "och allt det där" skulle fungera. Sedan frågan om sextimmarsdag för småbarnsföräldrarna lyfts ut ur debatten kvarstod kravet på generell förkortning av arbetstiden, en fråga som i ny

160. SAP PS-protokoll 28/4 1976 paragraf 20.

161. SAP PS-protokoll 26/3 1976. Det var ännu långt till valet, där debatten om löntagarfonder kanske kunde hänföras till näringspolitiken, men den stora valfrågan blev överraskande en annan: kärnkraften.

162. PS-protokoll 23/9 1976 paragraf 31. I originaltexten står det "tupen" i stället för typen.

form kom tillbaka på 1978 års partikongress. Den presenterades inte längre som en familjepolitisk fråga, utan som en blandad arbetstids- och jämställdhetsfråga.

Det finns anledning att kort stanna vid den osäkerhet om hur frågan om sextimmarsdag egentligen skulle klassificeras, som var allmänt märkbar i 1970-talets många debatter. Gemensamt för debatterna var – från olika utgångspunkter i olika partier – ett missnöje med den moderna barnfamiljens situation.¹⁶³ Det gjorde att frågan om arbetstid nästan automatiskt kopplades ihop med både familjepolitik och jämställdhet mellan könen. Om det var familjen, jämställdheten eller arbetstiden som betonades varierade och det gjorde också rubriceringen av debatterna, inte minst i riksdagen. I en av de första riksdagsdebatterna där kvinnoförbundets familjepolitiska program från 1972 togs upp blev rubriken ”jämställdhet mellan män och kvinnor”, en beteckning som framdeles tillsammans med ”familjepolitik” kom att fungera som en samlingsrubrik för många olika frågor.¹⁶⁴ Frågorna återkom ofta i ”blandform” också i de allmänpolitiska debatterna, där Lisa Mattson ivrigt deltog.¹⁶⁵ Så småningom började man tala i mer renodlade arbetstidstermer, t ex när kvinnoförbundet lade en förbundsmotion om sextimmarsdagens genomförande i januari 1977. Debatten i riksdagen blev då helt enkelt rubricerad ”arbetstidsfrågor”.¹⁶⁶

Det anmärkningsvärda med debatterna i riksdagen var att det var kvinnorna som helt svarade för de socialdemokratiska inläggen om sextimmarsdagen. I praktiken blev den en ”kvinnofråga” i den meningen att kvinnorna fick klara sig utan manligt stöd i debatterna,¹⁶⁷ trots att arbetstid traditionellt var en ”manlig” och facklig fråga inom arbetarrörelsen. Att sextimmarsdagen från 1975 fanns med i partiprogrammet gjorde ingen skillnad därvidlag. I diskussionen om arbetstiden märktes också en tendens att definiera frågan olika, beroende dels på partitillhörighet, dels på kön. Problemet, som ännu inte tycktes löst, var om det handlade om familjepolitik eller om arbetslivspolitik.

Problemet kan illustreras med hjälp av ett meningsutbyte i riksdagen, där vänsterpartiet kommunisternas herr Franzén pekade på dilemmat i en debatt 1977. Han beklagade att ”socialdemokratin har fallit för den reaktionära synen, att en förkortning av arbetsdagen skulle vara en fråga om familjepolitik och icke en arbetstidsfråga samt att arbetstidsförkortningen är beroende av huruvida det finns små

163. Hinnfors, 1991, kap 3 och 4.

164. RD-protokoll nr 107 s 185 den 1/11 1972 och protokoll nr 134 s 24 den 15/11 1973.

165. RD-protokoll nr 17 s 21 den 6/2 1975 och protokoll nr 13 s 68f och s 72f den 30/10 1975 samt protokoll nr 59 s 118 den 4/2 1976.

166. Motion 1976/77:472, RD-protokoll 142 s 54 den 27/5 1977, se även SSKF VU-protokoll 3/6 1977.

167. T ex den allmänpolitiska debatten 1977, RD-protokoll 62–64 år 1977.

barn och inte beror på att arbetare slits ut i förtid".¹⁶⁸ Något socialdemokratiskt svar fick han inte i den debatten, men här fanns en grundläggande skillnad i synsätt av samma slag som mellan kvinnoförbundet och LO. Kvinnorna förde fram ett helhetsperspektiv på familje- och arbetsliv, medan man inom LO (och vpk i exemplet ovan) skilde på arbete och familj i enlighet med ett mer traditionellt arbets-, livs- och klassperspektiv. Det senare var ett perspektiv som bidrog till att osynliggöra de kvinnliga arbetarna och deras problem med att förena familj och arbete, särskilt som debatten fördes mellan arbetsmarknadens parter i organ, där kvinnointresset var klenare representerat. Det viktiga och nya med kvinnoförbundets krav på sextimmarsdag var dels att det politiserade frågan om arbetstid, dels att det synliggjorde skillnader i arbetslivet (och annorstädes) mellan kvinnor och män. En viktig följd av politiseringen var också att det blev möjligt att föra debatten i riksdagen, där kvinnointresset var bättre representerat än bland parterna på arbetsmarknaden.

Men att frågorna diskuterades i riksdagen innebar inte att männen engagerade sig i dem, vilket kvinnoförbundets företrädare erfor när de talade för sextimmarsdagen.¹⁶⁹ Förbundets motion om sextimmarsdag, som togs upp i riksdagen våren 1977, blev en besvikelse på så sätt att den "försvann" i debatten, som främst fördes mellan företrädare för vpk och folkpartiet.¹⁷⁰ Frågan är om det inte här hade hjälpt med ett större engagemang från manliga partikamrater, både i och utanför riksdagsgruppen. Men kvinnorna fick inget direkt stöd. Inom riksdagsgruppen diskuterades inte sextimmarsdagen annat än som en familjepolitisk fråga. I kvinnoförbundet började gradvis en insikt växa fram om att ingen annan partiorganisation var intresserad av att driva kravet på sextimmarsdag. Till en del berodde det på att jämställdhetsfrågorna var föga framträdande i debatten vid den här tiden. Det som dominerade var den borgerliga regeringens splittring kring kärnkraften.¹⁷¹ Inom arbetarrörelsen ställde också frågan om löntagarfonder till problem inför partikongressen 1978, då det såg ut som om partiet och LO

168. RD-protokoll nr 142 s 54f den 27/5 1977.

169. T ex RD-protokoll nr 64 s 74 den 3/2 1977.

170. När Lisa Mattson rapporterade till VU förklarade hon att: "Tyvärr hade inga kontakter tagits under utskottsbehandlingen, med resultatet att förbundet förlorat möjligheterna att profilera sig vid den slutliga behandlingen". Anita Gradin påpekade att det var den organisatoriska uppbyggnaden av partiets riksdagsarbete som försvårade en organisationsprofilering; SSKF VU-protokoll 6/77 den 3/6 1977. Jfr S U Palme om hur kvinnokrav så att säga blivit bortfintade i riksdagens byråkrati, t ex när en kvinnomotion remitterades till tre olika utskott, s 99. Se även s 104.

171. Vilket inte hindrade familjepolitiska åtgärder – både familjestödsutredningen och den Fridhska gruppens förslag utgjorde underlag för den borgerliga regeringens beslut om utbyggd föräldraförsäkring och utökad rätt till tjänstledighet för vård av barn, se Hans Bergström, *Rivstart? Om övergången från opposition till regering* 1987, s 303f.

var på väg att gå olika vägar.¹⁷² I kvinnoförbundet började man i sin tur undra, vart sextimmarsdagen tagit vägen.

Debatten som försvann

Kvinnoförbundet nåddes av svaga men otvetydiga signaler om att frågan om sextimmarsdag inte prioriterades vare sig i partiet eller i LO. I oktober 1977 kom ett brev till kvinnoförbundets verkställande utskott, som kallade till extra möte. Det var en medlem i den egna styrelsen, Brita Nyberg i Luleå, som beskrev ett samtal hon haft med Thage G. Peterson, tidigare ordförande i kanslihusets grupp för jämställdhetsfrågor, den så kallade jämställdhetsdelegationen, som tillsatts efter kongressen 1972. Han hade, på frågan om när partiet skulle ta upp sextimmarsdagen och arbeta för den, svarat att bollen låg hos kvinnorna, det var de som måste "arbeta för och argumentera då det inom fackföreningsrörelsen finns så olika meningar om hur en kortare arbetstid skall tas ut".¹⁷³ Ytterligare en signal av lika nedslående art fick förbundsledningen indirekt från LO. Vid möte med förbundsstyrelsen berättade Lisa Mattson enligt protokollet, att "Aina Westin på LO inte kan ge mycket hopp i frågan om sextimmarsdagen. Vår organisation är den enda som kan och bör driva frågan".¹⁷⁴

Ett organ i partiet som kunde tänkas ta upp frågan om arbetstidsförkortning var annars den *familjepolitiska arbetsgruppen*, den som tillsatts på kongressen 1975. Men inte heller i den rapport som arbetsgruppen presenterade för 1978 års partikongress fanns sextimmarsdagen med annat än som ett avlägset mål.¹⁷⁵

Inför 1978 års partikongress gällde det således för kvinnoförbundet att åter aktualisera sextimmarsdagen. Efter det att frågan om särlösning för småbarnsföräldrar lyfts bort från diskussionen återstod kravet på generell arbetstidsförkortning. Det kravet kom kvinnoförbundet inför kongresserna 1978 att formulera som ett fråga, "sextimmarsdagen, vart tog den vägen?"¹⁷⁶

172. Elmbrant, 1989, kap 15, s 209–213.

173. Extra VU-möte 4/10 1977: brev fr Bergnäsens kvinnoklubb, Brita Nyberg till Lisa Mattson, bilaga 4j. Något som visar att sextimmarsdagen mist aktualitet var att sextimmarsdagen inte fanns med i det förslag till aktionsprogram som partistyrelsen diskuterade i början av 1978. Däremot krävde LO ett tillägg om de deltidarbetande, att det "viktigaste kravet gäller rätt till längre och trygg arbetstid", ett förslag som gick igenom (SAP PS-protokoll 27/1 1978 bil 1).

174. SSKF Förbundsstyrelsens protokoll 3/77 den 26/11 1977, paragraf 8c.

175. *Arbetarrörelsen och familjepolitiken*, SAP 1978, s 37. Se även Sven Asplings presentation av rapporten för partistyrelsen, PS-protokoll 18/5 1978. Partirapporten bör vad gäller sextimmarsdagen jämföras också med LO:s rapport *Fackföreningsrörelsen och familjepolitiken*. Rapport till LO-kongressen 1976, LO:s familjeråd, 1976.

176. Se skriften: *Rapport: sextimmarsdagen – vart tog den vägen?* SSKF, 1978.

Sextimmarsdagen fanns förvisso med i form av motioner med önskemål om kortare arbetstid, när man i partiledningen förberedde kongressen 1978. Det som ur kvinnoförbundets synpunkt kunde förefalla oroande var den tystnad som omgav frågan. När partistyrelsen förelades förslag till utlåtande över kongressmotionerna om 6 timmars arbetsdag antogs förslaget utan diskussion.¹⁷⁷ I utlåtandet betonades att man på senaste LO-kongressen uttalat att sextimmarsdagen ur "facklig synvinkel är en verkligt långsiktig målsättning".¹⁷⁸ Partistyrelsen följde nära den rapport som antogs på LO-kongressen 1976, *Fackföreningsrörelsen och familjepolitiken*. I den var texten om eventuell förkortning av arbetstiden påfallande defensiv och könsneutral, man sade att LO "hade uttalat att den långsiktiga målsättningen för en arbetstidsförkortning bör vara trettio timmars arbetsvecka med sex timmars arbetstid per dag".¹⁷⁹ I LO-rapporten sades inget positivt om arbetstidsförkortning, däremot räknade man upp en rad hinder för sextimmarsdag. Så framhöll man att den framtida ekonomiska utvecklingen var osäker, att följderna när det gällde arbetets uppläggning och organisation var okända, liksom effekterna på fritiden. En kortare arbetsdag kunde innebära ökad stress och risk fanns för att brister i arbetsmiljö och arbetsorganisation inte skulle åtgärdas om arbetstiden kortades, fortsatte LO-rapporten. När det gällde särlösning för småbarnsföräldrarna (som när rapporten skrevs fortfarande var en aktuell fråga) fanns det dessutom risk för att den skulle utnyttjas mest av de redan privilegierade. Risk fanns också för "ytterligare befästande av traditionella könsrollsmönster och för diskriminering av föräldrar på arbetsmarknaden".¹⁸⁰ I den avslutande meningen lät det nästan som om arbetstidsförkortningen var ett hot mot jämlikheten:

"Arbetstidsreformer – generella eller riktade till särskilda grupper, exempelvis småbarnsföräldrar – måste därför vara ordentligt förberedda om de skall bli ett medel för utjämning."¹⁸¹

Partistyrelsens utlåtande till kongressen var inte fullt lika negativt, även om sextimmarsdagen också där var omgiven av reservationer.¹⁸² Hänvisningarna till LO var många, medan kvinnoförbundet inte alls nämnades, vilket *kan* ha berott på att man i utlåtandet tog upp arbetstidsförkortningen som en renodlad arbetstidsfråga. I den mån andra, för kvinnorna viktiga aspekter av sextimmarsdagen (familjepolitiska och jämställdhetspolitiska) berördes, skedde det genom hänvisning till andra arbetsgrupper, andra rapporter till kongressen och andra punk-

177. SAP PS-protokoll 18/5 1978 samt 15–16/5 1978.

178. SAP kongressprotokoll 1978, s 436.

179. *Fackföreningsrörelsen och familjepolitiken*, s 43 /kursiv i originaltexten/.

180. *Ibid*, s 44.

181. *Ibid*. Kursiv i originaltexten.

182. SAP kongressprotokoll 1978, motioner, andra delen s 435–438.

ter på kongressens dagordning. Någon protokollförd diskussion ägde inte rum när partistyrelsen antog utlåtandet om sextimmarsdagen, vilket mot bakgrund av tidigare upprördhet kring frågan kan förefalla märkligt.¹⁸³ Med en återkoppling till kvinnoförbundets fråga om vart sextimmarsdagen tagit vägen kan konstateras, att också debatten i partiet tycktes ha försvunnit.

Den uteblivna debatten är desto mer intressant – vad var det som *int*esades i partistyrelsens utlåtande? Man talade inte om kvinnornas inställning, om att det bland partiets kvinnor och män fanns olika sätt att se på frågan. Man talade inte heller om jämlikhet eller jämställdhet mellan kvinna och man annat än vagt och indirekt. Med hänvisning till kongressen 1975 framhölls två syften med en arbetstidsförkortning. Det första kan sägas vara riktat till kvinnorna och familjerna, en kortare arbetsdag "skulle kunna göra det möjligt för föräldrar att få mer tid till samvaro med barnen och med varandra".¹⁸⁴ Det andra skälet som angavs för arbetstidsförkortning tycktes riktat mot partiorganisationerna och LO. Kortare arbetsdag skulle göra det möjligt för fler att "delta i de stora folkrörelsernas aktiviteter och i fackligt och politiskt arbete".¹⁸⁵ På flera ställen i texten betonades att kravet på arbetstidsförkortning (med LO:s formulering) skulle ses som "en långsiktig målsättning".

Kvinnoförbundet, som hade en helt annan syn på möjligheten att påbörja en successiv arbetstidsförkortning, stod inför kongressen 1978 som en tämligen ensam förespråkare för sextimmarsdagen inom partiet. Det var av allt att döma med stor tvekan som LO lät sig ingå i den arbetsgrupp om sextimmarsdag, som skulle tillsättas efter kongressen. LO:s klivna inställning framgick indirekt av en anteckning i kvinnoförbundets VU-protokoll i augusti 1978, kort före kongresserna: "Betr. kortare arbetsdag rapporterade LM /Lisa Mattson, min anm/ att Gunnar Nilsson nu gått med på att partistyrelsen bildar en arbetsgrupp i denna fråga".¹⁸⁶ Partistyrelsen hade redan i juni antagit ett utlåtande med förslag om tillsättande av en arbetsgrupp, men det hade tydligen tagit längre tid för LO att bestämma sig för att medverka.¹⁸⁷

Sammanfattningsvis hade sextimmarsdagen vid tiden för kongressen 1978 blivit en fråga om arbetstid, från att på kongressen 1975 ha varit

183. Noteras bör att kvinnoförbundets representant inte var med på mötet. En viss diskussion förekom om jämlikheten, dock inget om placeringen på dagordningen eller om en eventuell koppling till sextimmarsdagen, SAP PS-protokoll 15-16/6 1978 par agraf 42. Därmed inte sagt att det inte förekom andra, icke dokumenterade diskussioner.

184. SAP kongressprotokoll 1978, motioner andra delen, s 436.

185. Ibid.

186. SSKF VU-protokoll 1/8 1978 par 4a. Jfr LO:s Aina Westin, som i en artikel i LO-tidningen skrev att hon före kvinnoförbundets kongress inte förstod behovet av en arbetsgrupp. *LO-tidningen* 1978:23, Öppet brev från Aina Westin till Berit Rollén.

187. SAP PS-protokoll 15-16/6 1978 (i Norberg) paragraf 42; Motioner 10:19-22 samt PS utlåtande, SAP kongressprotokoll 1978, s 431-438.

en familjepolitisk fråga. En viktig skillnad 1978, jämfört med 1975, var att frågan om förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar nu hade lyfts ur debatten. En annan viktig skillnad, som var svårare att hantera, var att kvinnorna krävde inflytande över en mer renodlad arbetstidsfråga. Normalt var arbetstidsfrågor inte "kvinnofrågor", dvs de förhandlades på en arena där varken kvinnoförbundet eller någon annan företrädare för kvinnointresset fanns med.¹⁸⁸ För kvinnoförbundet gällde det att inför kongressen 1978 få igång den debatt som tystnat i partiet, att åter få upp sextimmarsdagen på den politiska dagordningen. Ett sätt var att ställa frågan om vart sextimmarsdagen hade tagit vägen.

En rapport med den frågan som titel, *6-timmarsdagen, vart tog den vägen?* antogs av kvinnoförbundets kongress 1978. I vanlig ordning föregick kvinnoförbundets kongress partikongressen. I rapportens inledning frågade kvinnorna, utan att ge direkt svar: "På vems villkor arbetar vi?" Ett underförstått svar kunde vara: på männens villkor. I rapporten närmade man sig den svåra frågan om både män och kvinnor hade samma intresse av att ändra villkoren:

"Nu vill vi bli jämställda, kunna ta samma ansvar för försörjning, samma ansvar för hem och barn. Men vill männen?"¹⁸⁹

Kvinnornas fråga om männen ville bli jämställda med kvinnorna genom sextimmarsdagen fick indirekt ett svar av LO:s representant på kvinnoförbundets kongress 1978. Svaret var nej.

Kvinnoförbundets kongress 1978

Det var LO:s andre ordförande Lars Westerberg, som i sitt hälsningstal till kvinnoförbundets kongress inledde med att konstatera att samhället fortfarande var mansdominerat. Det hindrade inte att han såg positivt på LO:s möjligheter att driva jämställdhetsarbetet på arbetsplatserna.¹⁹⁰ När han kom in på sextimmarsdagen sade han att kravet "är av många skäl helt begripligt för oss alla", en kommentar som med sitt utifrånperspektiv gav en vink om att kravet varken var hans eller LO:s. Han fortsatte: "Det gäller att skapa ett samhälle med utrymme för annat än bara arbete. Jag tänker på möjligheterna till facklig och politisk verksamhet, till studier, till gemenskap med varandra, inte minst gemenskapen i hemmet mellan barnen och föräldrarna."¹⁹¹ Bland

188. Se Hellström, 1992, s 200, som betonar att under de svenska modellen-åren var det LO och regeringen som kom överens om lagstiftning när enighet om arbetstiden inte kunde uppnås med SAF. Betr representation av kvinnointresset menade man i kvinnoförbundet att LO inte lyssnade på sina kvinnliga medlemmar, en anklagelse som man inom LO indignerat tillbakavisade, se t ex Öppet brev från Aina Westin till Berit Rollén om sextimmarsdagen i *LO-tidningen* 1978:23.

189. *Rapport: sextimmarsdagen – vart tog den vägen?* SSKF, 1978, s 3.

190. SSKF kongressprotokoll 1978, s 18f.

191. *Ibid*, s 19.

hans exempel fanns inget om jämställdhet mellan kvinnor och män. Samtidigt markerade han, nästan omärkligt, att kvinnokraven var underordnade konflikten mellan kapital och arbete. Kvinnokrav på kortare arbetstid fick inte hota det som uppnåtts mellan arbetsmarknadens huvudaktörer:

”En arbetstidsförkortning får inte bli arbetsgivarnas förevändning för att bromsa hela den utveckling mot arbetslivets förnyelse, som fackföreningsrörelsen och den samlade arbetarrörelsen här i landet så länge slagits för.”¹⁹²

Arbetstidsförkortning var ett mål att sträva mot på sikt, enligt Lars Westerberg. Han tillade att han såg som sin uppgift att ”få litet av realism i den här debatten”, som enligt honom tenderade att gå i ”verklighetsfrämmande banor”. Fackföreningsrörelsen brukade ta ”samhällsansvar” och ”därför ställer LO aldrig på kort sikt krav som det enligt vårt bedömande inte är möjligt att tillgodose”.¹⁹³ Därpå kom ”realismen”, en rad invändningar som alla gick ut på att förändring av arbetstiden skulle ge sänkt standard. Förkortad arbetstid såg han inte som en standardförbättring i sig, utan enbart som ett hinder för LO:s politik, dvs löneökningar och låglönesatsningar. Han tyckte också det var viktigt att veta ”vad vi vill göra med ökad fritid”.¹⁹⁴

I Lars Westerbergs tal skymtade inget positivt med sextimmarsdagen, tvärtom utmålades den som ett hot mot den bestående ordningen och det mesta av det som fackföreningsrörelsen uppnått genom åren. Det var LO som hade tolkningsföreträdet, som bestämde vad som var ”realism” och ”samhällsansvar” och vilka krav som var möjliga att tillgodose. Han tog inte upp några av kvinnornas argument, däremot talade han indirekt och avslutningsvis om vilken som var kvinnornas plats och uppgift det närmaste året. Den viktigaste frågan kommande år var nämligen att i 1979 års valrörelse slåss för en socialdemokratisk regering och, upplyste Lars Westerberg, ”det kan kvinnorna hjälpa till med”.¹⁹⁵ Så hänvisade han kvinnorna till den gamla rollen som partiets stödtrupp vid val.

När Lisa Mattson tackade för hans tal, talade hon om att kvinnoförbundet såg det som en framgång att partistyrelsen, ”där även LO-ordföranden Gunnar Nilsson sitter”, sagt ja till förslaget om att bilda en arbetsgrupp för att diskutera sextimmarsdagen.¹⁹⁶ Med tanke på LO:s tidigare tvekan om medverkan i gruppen var framgången måttlig och i den debatt som följde på Lars Westerbergs inlägg uttryckte kongressombuden sin stora besvikelse och sitt missnöje över att LO svek kvinnorna. Anita Gradin, som förde förbundsstyrelsens talan, framhöll att

192. Ibid, s 20.

193. Ibid.

194. Ibid, s 22.

195. Ibid, s 23.

196. Ibid, s 24.

kvinnoförbundet inte var så orealistiskt som Lars Westerberg menade. Hon underströk att många kvinnor var oroliga för den brist på intresse som visades sextimmarsdagen, vilket givit anledning att ställa frågan om vart sextimmarsdagen tagit vägen. Hon betonade att det handlade om livskvalitet och berättade att ingen av dem, som i rapporten fått frågan om vad välfärd var, hade svarat att det var att köpa mer eller få mer pengar.¹⁹⁷ Tydligt var att kvinnorna värderade livskvalitet efter en annan skala än Lars Westerberg.

Hon fortsatte med att ta upp kvinnornas ökande deltidarbete, 42% av alla kvinnor på arbetsmarknaden arbetade deltid. Kvinnoförbundet hade tidigare konstaterat att sextimmarsdagen var en förutsättning för jämställdhet mellan kvinnor och män, för "samma ansvar för försörjning och familj".¹⁹⁸ Det som nu hände var att kvinnorna mer eller mindre frivilligt och på egen bekostnad genomförde kortare arbetsdag, till gagn för barn och familj. Det var en utveckling åt fel håll, fortsatte Anita Gradin, vården av barnen skulle gå att förena med ekonomiskt oberoende genom eget förvärvsarbete. Därför ville kvinnoförbundet nu driva på ifråga om sextimmar dag. Det var, enligt Anita Gradin, dags att "partiet och fackföreningsrörelsen sätter sig ned och diskuterar fram en tidtabell för genomförandet av sex timmars arbetsdag".¹⁹⁹

I den fortsatta kongressdebatten tog flera talare upp sin reaktion på Lars Westerbergs tal. Siv Lind från Stockholm uttryckte stämningen: "Jag tror att många av oss uppfattade LO-representantens framträdande i går som en knäpp på näsan på oss för att vi inte riktigt begrep den här frågan."²⁰⁰

Bland talarna märktes också Berit Rollén från Stockholm, som underströk det som Westerberg *inte* nämnt, nämligen att huvudmålet med sextimmarsdagen var att "göra det möjligt att förena arbete, samhällsarbete och familj och dela på uppgifterna mer jämlikt". Sedan kvinnoförbundet kommit med kravet hade mycket hänt, flera grupper hade fått möjlighet att förkorta sin arbetstid, framhöll hon. Hon tyckte också att det var anmärkningsvärt, att inte LO såg det ökande deltidarbetet som ett problem med negativa konsekvenser för både jämställdheten och den fackliga styrkan.²⁰¹

Kvinnoförbundet prioriterade i motsats till Lars Westerberg den allmänna arbetstidsförkortningen, fortsatte Berit Rollén: "Som LO-medlem måste man beklaga att han inte verkar ha lyssnat på en tredjedel av sina medlemmar." Hon betonade att kravet på kortare arbetstid innebar ett val: kvinnoförbundet valde fritid framför ökad materiell stan-

197. Ibid, s 137f.

198. Ibid, s 139.

199. Ibid.

200. Ibid s 145.

201. Ibid, s 140f.

dard. Det innebar varken att kvinnorna var verklighetsfrämmande eller att de inte tog samhällsansvar: "Vi gör bara en annorlunda värdering av vad som är viktigast den dag det finns utrymme för höjd standard. Då väljer vi tid framför pengar."²⁰²

Fler kongressombud uttryckte oro för det bristande intresset för sextimmarsdagen hos både partiet och LO och gav talrika exempel på manligt motstånd mot kvinnokraven. Signhild Hellsten från Norrbotten påpekade att sextimmarsdagen inte fanns med i partiets aktionsprogram inför 1980-talet. Siv Blomqvist från Stockholm var, efter att ha hört Lars Westerberg, övertygad om "att det är med facket vi har att ta den största fighten i detta sammanhang".²⁰³ Wivi-Anne Cederqvist från Gävleborg påpekade att det nu var tredje kongressen som diskuterade sextimmarsdagen. "Nu undrar vi med all rätt vart sextimmarsdagen tog vägen. Efter att ha hört Lars Westerberg vet vi var motståndet finns", sade hon och tillade, att hon tyckte Lars Westerberg "verkligen tog ett skamgrepp på oss".²⁰⁴ Gunilla Elofsson, som varit med i arbetsgruppen kring skriften om sextimmarsdagen, framhöll att deltidsarbetande kvinnor i LO och TCO "inte räknas som fullvärdig arbetskraft". Eftersom de deltidsarbetande kvinnorna inte var fackligt aktiva och de också var svagt representerade politiskt, var det ingen som brydde sig om deras argument: "man kan bestämma ändå, och då bestämmer man att det är viktigare att få högre lön och arbeta mycket".²⁰⁵ Anna-Lisa Stolpe från Västmanland talade om att de män hon mött på Metalls årskonferens "aldrig i livet ville ha sex timmars arbetsdag. Det skulle i stället bli 4-dagarsvecka. Vi kvinnor kan räkna ut hur det blir: kvinnor och barn får sitta hemma medan karlarna fiskar eller åker till sommarstugan."²⁰⁶ Gertrud Melin från Skåne menade att Lars Westerberg "och de övriga i LO-toppen helt och hållet missat resonemanget om livskvalitet".²⁰⁷

Anita Gradin avrundade debatten och konstaterade att sextimmarsdagen var väl förankrad i klubbar och distrikt. Hon underströk att det var en "facklig politisk fråga", vilket var ett skäl till att förbundet vänt sig till partistyrelsen med krav på en arbetsgrupp. Kravet att sextimmarsdagen skulle genomföras stegvis med början på 1980-talet antogs av kongressen, i enlighet med förbundsstyrelsens förslag. I sin presentation av förbundsstyrelsens utlåtande hade Anita Gradin också sagt att det var dags att "partiet och fackföreningsrörelsen sätter sig ned och diskuterar fram en tidtabell för genomförandet av sex timmars arbetsdag".²⁰⁸

202. Ibid, s 142.

203. Ibid, s 143f.

204. Ibid, s 145.

205. Ibid, s 149.

206. Ibid, s 149f.

207. Ibid, s 150.

208. Ibid, s 139.

När man i den socialdemokratiska pressen före kongressen skrivit om kvinnoförbundets krav på arbetsgrupp och tidtabell för sextimmarsdagens genomförande hade det beskrivits som en "upptrappning". Den beskrivningen höll inte Lisa Mattson med om. I tidningsintervjuer tyckte hon inte att kvinnoförbundets krav var kontroversiellt. Tvärtom, konstaterade hon, förbundet följde ju bara partiprogrammet! Det handlade om att välja, att inom partiet och LO diskutera prioriteringsfrågor. Det som nu hände var att arbetsgivarna införde sextimmarsdag "bakvägen", genom ett ökat deltidarbete och det var en alarmerande utveckling, enligt kvinnoförbundet.²⁰⁹ Men någon upptrappning av kraven blev det knappast på partikongressen. Det var snarare så att kvinnokraven efter mötet med de många fackliga invändningarna studsade tillbaka med bumerangeffekt.²¹⁰

1978 års partikongress

På partikongressen 1978 debatterades jämställdhet och sextimmarsdag samtidigt, dvs de två frågorna presenterades var för sig, medan debatten var gemensam.²¹¹ Ett ögonvittne skrev att under debatten om "jämställdhetsfrågan":

"slank ett större antal män ut i kaféet, demonstrerande sitt uppenbara förakt för en av 1980-talets viktigaste frågor för arbetarrörelsen. Kvar i talarstolen stod kvinnorna, ledsagade enbart av en och annan man, som knappast talade allvar, snarare raljerade."²¹²

På kongressen hade motioner om jämlikhet mellan kvinnor och män förts in under rubriken "jämställdhet", där också ett programförslag från partistyrelsen med titeln "Jämställdhet mellan kvinnor och män" skulle diskuteras. I förslaget till jämställdhetsprogram, som antogs av kongressen, fanns sextimmarsdagen nämnd under rubriken "arbets-tidsfrågorna".²¹³ Man konstaterade där att det borde vara de fackliga organisationerna som, tillsammans med politikerna, "bedömer när det finns utrymme för att ordentligt driva kravet på sextimmars arbetsdag".²¹⁴ sextimmarsdagen behandlade kongressen under egen rubrik, "sextimmarsdag", men punkten sammanlades i debatten intressant nog med punkten jämställdhet. Frågorna kom efter varandra på kongressens dagordning och togs upp i en gemensam debatt. Anna-Greta

209. SSKF pressklippssamling LI:20: *Östra Småland* 1978 08 09, *Folket* 1978 08 08, m fl s-tidningar.

210. Enligt min tolkning av kongressdiskussionen. Se även t ex *Fabriksarbetaren* 15/78 m fl klipp i SSKF:s pressklippssamling, LI:20.

211. Avsnittet finns i likartad form publicerat tidigare, se Karlsson, 1990, s 172–177.

212. Ulf Aulin, *LO-tidningen* 1979:8 i spalten Veckans gäst.

213. *Jämställdhet mellan kvinnor och män. En rapport om arbetet för jämställdhet*, SAP 1978, s 28.

214. *Ibid*, s 29.

Leijon var partistyrelsens föredragande i jämställdhet, medan Birgitta Dahl tog hand om sextimmarsdagen.

Kombinationen av jämställdhet och sextimmarsdag var märklig mot bakgrund av att partistyrelsen i sitt utlåtande till motionerna om sextimmarsdag inte lade några som helst könsmässiga jämställdhetsaspekter på arbetstidsförkortningen.²¹⁵ I utlåtandet betonades att sextimmarsdagen skulle ge mer tid för barn och familj. Risken för att det ökade deltidsarbetet för kvinnor skulle inverka menligt på jämlikheten togs upp, men inget sades om sextimmarsdagen som styrinstrument för att nå en mer jämlik arbetsfördelning mellan kvinnor och män. Däremot framhävdes det som LO betonat på sin senaste kongress, nämligen att sextimmarsdagen ur facklig synpunkt var en "verkligt långsiktig målsättning".²¹⁶ Efter en sidas uppräknig av argument som närmast talade mot sextimmarsdagen, tillstyrkte partistyrelsen tillsättandet av en arbetsgrupp. Det var enligt utlåtandet, angeläget att "den fackliga och politiska arbetarrörelsen som helhet söker komma fram till samstämmiga uppfattningar om hur dessa frågor ska drivas".²¹⁷

Den samtidiga behandlingen av jämställdheten och sextimmarsdagen kunde ge intrycket att de två frågorna hängde ihop. De hade kopplats ihop på tidigare kongresser, dels 1972 i Olof Palmes jämlikhetstal och dels 1975, då rubriken barn- och familjepolitik rymde både jämställdhet, sextimmarsdag och daghemsutbyggnad. Båda gångerna hade så att säga jämlikheten och sextimmarsdagen ingått i samma paket. Nu, på kongressen 1978, var de två frågekomplexen lagda i separata paket, för att tala bildlikt, men det var paket som öppnades och diskuterades samtidigt. Det var som om det varken gick att separera eller att slå ihop frågorna, som om man räknade med att jämställdheten skulle färga av sig på sextimmarsdagen när frågorna behandlades gemensamt. Och det var väl inte omöjligt att sextimmarsdagen kunde behöva lite "jämställdhetsfärg", sedan den på kongressen presenterats som en könsneutral och problemfylld arbetstidsfråga.²¹⁸

Vantolkat reformförslag

Partistyrelsens föredragande i jämställdhet, Anna-Greta Leijon, förklarade redan i sin inledning att "det finns ett klart samband mellan förhållandena i arbetslivet och jämställdhetsfrågorna."²¹⁹ Hon frågade

215. SAP kongressprotokoll 1978, motioner, andra delen, s 435–438.

216. *Ibid*, s 436.

217. *Ibid*, s 437.

218. Det är intressant att notera att frågan om sextimmars arbetsdag inte placerades bland kongressfrågor som rörde arbetslivet – t ex under en rubrik som samlade diverse fackliga frågor som arbetsmiljö, företagsdemokrati, arbetsbyte, fackliga studier och som föredrogs av Gunnar Nilsson (dagordningens punkt 55).

219. *Ibid*, s 821.

hur man skulle "kunna begära att den uttröttade sågverksarbetaren efter arbetsdagens slut skall kunna ta på sig halva ansvaret för disken, tvätten, städningen och leken med ungarna".²²⁰ Det framgick inte av exemplet om sågverksarbetaren var man eller kvinna, men nog föreföll det som hon utgick från ett manligt perspektiv. Om hon startat från ett kvinnoperspektiv hade hon kunnat komma in på sextimmarsdagen, men någon könsaspekt fördes inte in i diskussionen. Tvärtom, när Leijon fortsatte med att ge ett exempel på svårigheterna för föräldrar att satsa helhjärtat på både föräldraskap och arbete var utgångspunkten könsneutral. Hon konstaterade att åtgärder för att främja kvinnors och mäns jämställdhet måste "gå hand i hand med åtgärder för ett bättre samhälle över huvud taget", på "i stort sett alla områden".²²¹

Birgitta Dahl, som efter Leijon fortsatte med partistyrelsens utlåtande om sextimmarsdagen, framhöll att sextimmarsdagen skulle kunna underlätta vardagen både för kvinnor och män.²²² Inledningsvis påminde hon om att kravet på gradvis förkortning av arbetsdagen till 6 timmar hade brett stöd i rörelsen, att kravet var "gemensamt för partiet och de fackliga organisationerna".²²³ Det hade dessutom varit det vanligaste krav som kom fram i den enkät om partiprogrammet som gjordes 1975.²²⁴ För socialdemokraterna var inte sextimmarsdagen någon "isolerad arbetstidsfråga", fortsatte hon. Bakom kravet på 6 timmars arbetsdag fanns en vision om ett annat sätt att leva: om möjlighet att kombinera yrkesarbete och föräldraskap, om bättre uppväxt för barnen, ökad jämställdhet, större omsorg och omtanke människor emellan och kanske t o m "tid för sorglöshet och lekfullhet".²²⁵

Det samhälle med sextimmarsdag hon målade upp var en "avlägsen dröm", fortsatte hon, och övergick till att tala om utsatta grupper, som snabbt behövde arbetstidsförkortning. Kvinnorna fanns bland dem, med lågt betalda och illa ansedda arbeten, obekväma arbetstid och långa resor. "Det är alldeles självklart att de drömmer om kortare arbetstider." Många av kvinnorna tvingades arbeta deltid, för att barnomsorg saknades eller för att "arbetsfördelningen hemma inte fungerar". Utvecklingen hittills var ett hot mot jämställdheten både mellan könen och mellan klasserna. Kvinnorna var på väg att bilda "kärnan i underklassen i samhället", framhöll hon, och menade att den onda cirkeln måste brytas genom insatser från fackligt och politiskt håll. Därför var det viktigt att ställa krav på hur en förkortning av arbetstiden skulle gå till.²²⁶

220. Ibid, s 822.

221. Ibid.

222. Ibid, s 826.

223. Ibid, s 825.

224. Ibid.

225. Ibid, s 826.

226. Ibid, s 826f.

När hon övergick till de kraven inträffade ett slags perspektivskifte. Nu handlade det inte om kvinnornas problem, utan i stället följde en uppräknings av en rad problem som sextimmarsdagen skulle kunna leda till. Det var en uppräknings som mycket liknade den som tidigare gjorts av LO på kvinnokongressen, där sextimmarsdagen nästan beskrevs som ett krav som konkurrerade med LO:s krav.

I Birgitta Dahls argumentering framstod sextimmarsdagen inte heller som en möjlighet till bättre liv, utan snarare som ett hot mot det LO byggt upp: den måste genomföras utan att komma "i konflikt med andra reformer" och kravet fick inte drivas "i stället för kravet på förbättringar av villkoren i arbetslivet".²²⁷ sextimmarsdagen, som ju i första hand var ett kvinnokrav, ställdes så att säga emot LO:s krav.

Det var en dyr reform, fortsatte Birgitta Dahl, och förutsättningen för att drömmen om sextimmarsdagen skulle kunna förverkligas var att socialdemokraterna åter fick makten och att den ekonomiska tillväxten blev nästan osannolikt hög:

"sextimmarsdag för alla innebär som vi vet en förkortning av arbetstiden med 25 procent. Det är en av de dyraste reformer som vi någonsin stått inför. Om den skall kunna genomföras utan försämringar i levnadsstandard och arbetsituation för den enskilde och utan att utrymmet för andra samhällsreformer urholkas krävs det, och det är mycket viktigt att vi inser, även om vi tar tid på oss, att effektiviteten och produktiviteten ökar kraftigt och planmässigt."²²⁸

Avslutningsvis tillstyrktes tillsättandet av en arbetsgrupp. Kvinnoförbundets önskan om ett tidsschema eller en plan för införandet av arbetstidsförkortning ansågs däremot inte möjlig att tillmötesgå, därtill var "svårigheterna och osäkerheten om de praktiska förutsättningarna för reformen" alltför stora.²²⁹ Till sist sade Birgitta Dahl några ord om att debatten var hetsig, men nödvändig för att finna bra lösningar. Om alla gick in i debatten med "inlevelse i varandras villkor och en vilja till omsorg och omtanke om varandra", citerade Birgitta Dahl ur partiprogrammet, så skulle det gå att komma fram till gemensamma lösningar. Det gällde att inte "förtvivla om möjligheterna att nå fram till gemensamma lösningar".²³⁰

Ser man till vad som kom ut av debatten är frågan om det inte fanns anledning för kvinnorna att förtvivla. Ett skäl var bristen på manligt engagemang i kongressdebatten, något som Inga Hagström från Gävleborg efterlyste: "Partibröder! Var är ert engagemang i denna viktiga fråga?"²³¹ Svaret var att det knappast fanns några män som gav konkret stöd åt sextimmarsdagen på kongressen. Det hindrade inte att kvinnor-

227. Ibid, s 827; Jfr debatt mellan LO:s Aina Westin och Berit Rollén i *LO-tidningen* nr 23, 1978.

228. Ibid, s 827f.

229. Ibid, s 828.

230. Ibid.

231. Ibid, s 838, jfr ovan not 217 citat från Ulf Aulin.

nas krav gick igenom, i hovsam form. Så underströk Lisa Mattson att man i kvinnoförbundet var "glada och stolta" över att få komma med i arbetsgruppen om sextimmarsdagen. Hennes måttliga önskan var att det "kanske" skulle bli beslut om en första etapp i arbetstidsförkortningen på 1980-talet.²³² Sylvia Björklund, Västmanland, som hade reagerat på en formulering om att man i arbetsgruppen skulle diskutera "rörelsens *olika* krav på arbetstidsförkortning" (min kursiv), undrade vad "olika" stod för och yrkade på en rekommendation om att framtida standardförbättringar skulle "i första hand gå till arbetstidsförkortning per dag".²³³ Det var ett krav som inte gick igenom, eftersom det enligt Birgitta Dahl skulle innebära en överkörning av de fackliga organisationerna och en alltför hård, framtida läsning. Däremot var det klart att om framtida resurser användes till arbetstidsförkortning skulle det bli per dag.²³⁴

Kvinnoförbundets önskemål om att Olof Palme skulle vara den som talade om jämställdhet på kongressen hade inte infriats.²³⁵ När partiet i stället lät Anna-Greta Leijon och Birgitta Dahl företräda partistyrelsen var det sannolikt ett sätt att markera jämställdhet med positiva förtecken. Det hindrade inte att manliga kongressledamöter uppträdde som om frågorna inte var intressanta för dem. Det hade nog varit en för kvinnoförbundet värdefull markering inför kongressombuden om Olof Palme också på denna kongress företrätt jämställdhetssynpunkterna.²³⁶ Men ett sådant konkret stöd uteblev. Det som präglade debatten var snarare frånvaro av manligt intresse.

Samtidigt var det svårt, för att inte säga omöjligt för kvinnoförbundet att kritisera partiledningen för att vilja föra fram Anna-Greta Leijon och Birgitta Dahl, som båda var bevis på att kvinnor både kunde vara kunniga och inneha framträdande poster i partiet, samtidigt som de var både relativt unga politiker och mödrar. Kvinnoförbundet hamnade i en komplicerad situation när man så att säga skulle slåss mot kvinnor. Det var accepterat att förbundet som sidoorganisation kunde driva på och komma med radikala kvinnokrav på en kongress, men en öppen konflikt mellan kvinnoförbundets företrädare och de kvinnor som företrädde partistyrelsen hade sannolikt blivit omöjlig att hantera. Valet av Leijon och Dahl till föredragande i jämställdhet och den känsliga sextimmarsdagen, kan ses som en partiledningens strategi för att hindra en blottläggning av könskonflikten, dvs att kvinnor och män hade olika sätt att se på sextimmarsdagen. Kvinnokraven mötte visserli-

232. Ibid, s 831.

233. Ibid, s 835.

234. Ibid, s 844.

235. SSKF VU-protokoll 3/2 1978. Detta tas också upp i kap 4, kvinnorepresentationen.

236. Jfr Anna-Greta Leijons kommentar om succé-effekten av Olof Palmes jämlikhetstal på kongressen 1972 i *Alla rosor skall inte tuktas*, 1991, s 115 samt dito hos Elmbrant, 1989, s 131.

gen sympati, men avisades som "orealistiska" eller visionära, medan LO:s argument mot arbetstidsförkortning anfördes som vore de partiledningens egna.

Det faktum att LO:s argument vägde tungt i partiet var naturligt med tanke både på LO:s andel av partimedlemmarna och på att det traditionellt var LO som var partiets "tunga" organisation i arbetslivsfrågor. Det som ur kvinnoförbundets synpunkt var mer oroande var att man på partikongressen i så ringa utsträckning var beredd att diskutera det som kvinnorna på sin kongress beskrev som ett stort problem: nämligen att deras synpunkter inte togs på allvar av manliga partikamrater. När kvinnorna på 1978 års kongresser åter tog upp sextimmarsdagen blev det paradoxalt nog inte kvinnornas problem med bristande jämställdhet i arbetslivet som fokuserades. I stället blev problemet i Lars Westerbergs tal kvinnorna, som envisades med sitt "orealistiska" krav på sextimmarsdag. När kvinnorna ändå framhårdade och krävde att bli tagna på allvar såsom företrädare för en stor grupp partimedlemmar och väljare mötte de motstånd. Kvinnornas ifrågasättande av det traditionella, manliga tänkandet om arbetstider, löneutrymmen och ekonomisk tillväxt mötte oförståelse och ibland rentav förlöjligande. Budskapet kvinnorna fick på sin kongress var otvetydigt: det var LO som hade tolkningsföreträdet och avgjorde vad som var realistiskt. För partiet gällde det att undvika öppen konflikt och mot bakgrund av LO:s motstånd mot sextimmarsdag och kvinnoförbundets krav på förverkligande av partiprogrammet kunde det trots allt ses som en framgång för kvinnoförbundet, att partikongressen tillmötesgick dess krav om att tillätta en arbetsgrupp för att diskutera sextimmarsdagen.

Det innebar att kvinnoförbundet kom med i diskussionen och med det följde en potentiell möjlighet att bryta den gamla traditionen, att det var LO som (eventuellt i samarbete med regeringen) var rörelsens ende aktör i arbetstidsfrågor. Kvinnoförbundet fick med andra ord såsom sidoorganisation möjlighet att vara med i ett organ där arbetsfrågor diskuterades, vilket gav förbundet inflytande på ett område där det tidigare inte kunnat göra sig gällande. Men innebar det också att förbundets och kvinnornas krav bemöttes med respekt, att kvinnorna var med som erkända parter eller intressenter i diskussionen?²³⁷

Med ett rejält hopp framåt i tiden kan konstateras att kvinnoförbundet av LO inte sågs som en jämbördig part eller aktör i arbetstidsfrågor, åtminstone inte när det inför valet 1988 blev aktuellt med en sjätte

237. Christer Sanne har i sin avhandling *Arbetets tid. Om arbetstidsreformer och konsumtion i välfärdsstaten*, 1995, framhållit hur LO hos Delegationen för arbetstidsfrågor (DELFA) fick knäsat principen att det var arbetsmarknadens parter som räknades som parter i fråga om arbetstid, s 215. Sanne menar att LO och SAF gemensamt höll sextimmarsdagen på avstånd, s 268. Jag har tyvärr inte haft möjlighet att fördjupa mig tillräckligt i hans studie, som kom när detta kapitel redan var klart, men rekommenderar den särskilt vad gäller 1980-talets diskussion om arbetstidsförkortning.

semestervecka.²³⁸ När kvinnoförbundets krav på daglig arbetstidsförkortning kolliderade med LO:s krav på en sjätte semestervecka blev kvinnointresset totalt osynliggjort av LO:s ordförande Stig Malm. Trots att partikongressen 1987 stött kvinnoförbundets krav på att framtida arbetstidsförkortning skulle tas ut som *daglig* förkortning av arbetstiden i första hand för småbarnsföräldrar och inte som en sjätte semestervecka eller förkortad fredag, som fackföreningsrörelsen ville, gav parti-ledningen 1988 efter för Stig Malms krav att göra den sjätte semesterveckan till ett vallöfte.²³⁹ För kvinnoförbundet var det en stor besvikelse att partikongressens principbeslut om daglig arbetstidsförkortning på detta sätt revs upp och gjorde sextimmarsdagen än mer avlägsen.

Stig Malms version av händelsen i boken *13 år* är en annan. Enligt hans sätt att se var det inte tal om att frånga något kongressbeslut. I stället omdefinierar han frågan, den sjätte semesterveckan handlade inte om arbetstidsförkortning utan om *rättvisa* (mellan tjänstemän och arbetare) och rättvisa var ett huvudtema i valrörelsen. Han kunde följaktligen inte se något "motsatsförhållande" mellan kravet på en sjätte semestervecka och kvinnoförbundets krav på daglig förkortning av arbetstiden med början för småbarnsföräldrarna.²⁴⁰ Det var ett fenomenalt osynliggörande både av kvinnoförbundet och kvinnokraven.

Inom arbetarrörelsen har LO och regeringen normalt kommit överens om att tillfredsställa krav på arbetstidsförkortning med längre semester, enligt Hans Hellström. Han framhåller att man i parti- och LO-ledning i alla år också varit rörande överens om att i fråga om arbetstidsförkortningar gå mycket långsamt fram.²⁴¹ Hellströms slutsats är att den socialdemokratiska regeringen (under alla år som SAP innehaft regeringsställning) tillsammans med LO hållit en enhetlig linje i semester- och arbetstidsfrågor, en linje som inneburit att *arbetstidsförkortningar inte fått äventyra den ekonomiska tillväxten*. Det var också ekonomiska argument som avgjorde när sextimmarsdagen till slut fördes bort från den politiska dagordningen.²⁴² Inom SAP skedde det först sedan den arbetstidsutredning som leddes av Mona Sahlin 1989 klaggjort, att arbetstiden inte kunde "förkortas på bekostnad av välfärden".²⁴³ Mot-

238. Exemplet, som egentligen faller utanför tidsramen för avhandlingen, tas med för att det är så illustrativt. Skildringen bygger på Hellström, 1992, s 192–197.

239. Enligt Kjell Olof Feldt var det under hot från Stig Malm som regeringen gick med på att lova ett stegvis genomförande av sex veckors semester, något som sedan Stig Malm tolkade som löfte om genomförande, "det var Stigs tolkning som gällde i valrörelsen", enligt Kjell Olof Feldt i *Alla dessa dagar. I regeringen 1982–1990*, 1991, s 364. Se även Hellström, 1992, s 193f och Sanne, 232f.

240. Stig Malm, *13 år*, 1994, s 189.

241. Hellström, 1992, s 184f och s 200.

242. Ibid. Jfr även Sanne, 1995, s 229–233.

243. Ibid, s 194. Arbetstidskommitténs utredning, där Mona Sahlin var ordförande, resulterade i ett betänkande i tre delar, *Arbetstid och välfärd* (SOU 1989:53).

svarande beslut togs av LO på kongressen 1991, då kravet på sextimmarsdag ströks till förmån för ett "allmänt hållet krav på arbetstidsförkortningar när det är samhällsekonomiskt möjligt".²⁴⁴ Detta trots att kravet på sextimmarsdag på LO-kongressen framfördes i ett 15-tal motioner från olika förbund i LO, både industriförbund och manligt respektive kvinnligt dominerade förbund.²⁴⁵ Kvinnoförbundet har fortsatt att ställa krav på sextimmarsdag men det har visat sig omöjligt att bryta det manliga tolkningföreträdet i ekonomiska frågor. Kvinnornas annorlunda sätt att värdera välfärd, tid och pengar har återigen avfärdats som verklighetsfrämmande och orealistiskt.

Men frågan är om inte kvinnokraven uppfattats och *gjorts* mer orealistiska än de faktiskt var (eller är). Det finns en dubbelhet i talet om sextimmarsdagen, både i partiet och LO. Samtidigt som drömmen om sextimmarsdagen hyllats har tankarna kring en reform varit avvisande. När man motvilligt närmat sig verkligheten har drömmen beskrivits negativt, vilket lett till att en överdriven hotbild av sextimmarsdagen målats upp. Den målades upp på partikongressen 1978, när Birgitta Dahl sade att "(k)raven på förkortning av arbetstiden får inte drivas i stället för kravet på förbättringar av villkoren i arbetslivet".²⁴⁶ Sättet att uttrycka sig påminde om det som fanns i LO:s rapport från 1976, *Fackföreningsrörelsen och familjepolitiken*, där man t ex skrev att en arbetstidsförkortning "får inte tas till intäkt för att brister i arbetsmiljö och arbetsorganisation behålls".²⁴⁷ Men inte var *det* kvinnoförbundets avsikt med sextimmarsdagen, att man skulle bli mer tolerant mot en dålig arbetsmiljö? Det var knappast heller kvinnoförbundets avsikt att sextimmarsdagen skulle bli utopisk, som nästan blev fallet när Birgitta Dahl utgick från att arbetstidsförkortningen skulle genomföras i ett steg, till stora kostnader och utan att något annat påverkades: "utan försämring i levnadsstandard och arbetsituation för den enskilde och utan att utrymmet för andra samhällsreformer urholkas".²⁴⁸

Från en sådan utgångspunkt var det kanske inte så konstigt att sextimmarsdagen sågs som och till och med *blev* en orealistisk och orimligt dyr reform, både 1978 och i senare utredningar. Men den versionen var inte kvinnoförbundets, det var snarare en *vantolkning* av förbundets försök att i partiet finna vägar för att diskutera och finna lösningar på

244. Ibid, s 196.

245. LO kongressprotokoll 1991, Arbetstidsfrågor, motioner Gb 1-16 (om generell, daglig arbetstidsförkortning) samt LO:s utlåtande, s 317. Det var dock inte enbart kvinnodominerade förbund som motionerade för generell sextimmarsdag. Kvinnorna utgjorde 1990 hela 45% av LO:s medlemmar, enligt Bergqvist, 1994, tab 4.2, s 116.

246. SAP kongressprotokoll 1978, s 827.

247. *Fackföreningsrörelsen och familjepolitiken. Rapport till LO-kongressen 1976*, s 43. Om likheten i partiets och LO:s argument, se även Waldemarson, 1992, s 117

248. Som ovan citerats från SAP:s kongressprotokoll 1978, s 827f.

kvinnornas problem. Det sorgliga var att männen i partiet och LO mer tycktes uppfatta kvinnoförbundets förslag som "ovänliga handlingar" riktade mot den svenska modellen, än som förslag värda att diskutera.²⁴⁹ Männen var betydligt mindre intresserade av en förändring av genuskontraktet efter kvinnligt recept, med sextimmarsdag och pappaledighet, än kvinnorna var.²⁵⁰ Kvinnorna nöjde sig inte längre med ett jämlikhetskontrakt som gav dem möjlighet att (med samhällelig hjälp i form av daghem) bli jämlika på mäns villkor i arbetslivet. Vad kvinnorna nu krävde för att nå jämställdhet var en förändring av männen både i arbetslivet och i hemmet/familjen. Genom sextimmarsdag och pappaledighet skulle en omfördelning mellan kvinnors och mäns yrkes- och hemarbetstid tvingas fram.

När kvinnoförbundet med stöd av den nya kvinnorörelsen, den livliga jämställdhetsdebatten och ett ökande antal kvinnor i politiken uttryckte kvinnornas syn på jämställdhet och ställde krav på männen blottades konflikten mellan arbetarrörelsens kvinnor och män. Männen i LO hade alls inte samma intresse av jämställdhet som kvinnorna och motsatte sig bestämt den av kvinnorna föreslagna förändringen av genuskontraktet. Kvinnoförbundets förslag stämplades av LO som orealistiska, och det är klart, inte var det så realistiskt att tro att kvinnorna skulle kunna förändra kontraktet, när männen varken ville förändra arbetstid, familjeliv eller föräldraledighet. Situationen underlättades inte av att partiledningen på olika sätt undvek könskonflikten genom att omvandla och flytta tvistefrågor, genom att med krav på partiloyalitet splittra kvinnorna (i gorillor och andra) och genom att skjuta upp avgörandet till en avlägsen framtid.

Sammanfattande kommentar

Var det när kvinnorna ville vara med och definiera och utforma partiets jämställdhetspolitik som konflikter uppstod? Var det när kvinnoförbundet formulerade kvinnointresset i frågor som sextimmarsdag och pappaledighet och agerade för kvinnor som grupp som de mötte motstånd? Var det så att man i partiet och LO hade svårt att se kvinnorna som politiska aktörer, att kön och könsintressen inte utgjorde en erkänd bas för aktivitet i arbetarrörelsen? Villkoret för att få upp kvinnokraven på den politiska dagordningen tycktes i stället vara att kraven omvandlades, så att könskonflikten doldes. Kvinnornas krav på jäm-

249. Som Lena Renström skrev i redan citerat brev till Örebro partidistrikt den 19/10 1943: "sorgligt nog är det så, att framställningar från vår sida ofta nog bemötes, som vore de ovänliga handlingar".

250. Nästa steg blev ett jämställdhetskontrakt, se Hirdman 1990, s 104–111. Om sextimmarsdagen som ett sätt att bryta rådande genuskontrakt, se Waldemarson, 1992, s 121.

ställdhet, som innebar krav på förändring av männen och "mansrolen", formulerades inte som frågor om fördelning av makt och inflytande mellan kvinnor och män. I stället *omvandlades* kvinnokraven. sextimmarsdagen blev i början, inte som kvinnorna ville en fråga om jämställdhet mellan kvinna och man i familj och arbetsliv, utan en könsneutral, familjepolitisk fråga med fokus på föräldrar och barn. När den sedan åter omvandlades till en arbetstidsfråga flyttades den. Strategin att *flytta* en potentiell könskonfliktfråga från den offentliga politiska arenan, där kvinnoförbundet agerade, till en instans där kvinnoinflytandet var begränsat, var ett annat sätt för partiledningen att undvika de svårhanterliga könskonflikterna. Det var den strategin som tillämpades när kvinnorna krävde obligatorisk pappaledighet. Frågan flyttades från regeringens proposition om föräldraledighet, som skulle diskuteras i riksdagen där kvinnoförbundets företrädare fanns, till den tämligen slutna, Fridhska arbetsgruppen, där kvinnorna hade liten insyn i det pågående arbetet.

Om kravet på sextimmarsdag ses ur ett könsperspektiv handlade det således om att kvinnorna ville vara med och bestämma på ett område där kvinnor dittills haft litet att säga till om. Arbetstidsfrågor hade under efterkrigstiden huvudsakligen varit frågor där arbetsmarknadens parter tillsammans med regeringen varit aktörer. Inom arbetarrörelsen var arbetstidsförkortning traditionellt en fråga för LO, som, när förhandlingslösningar inte uppnåddes med SAF, i stället samarbetade med regeringen om lagstiftning. Inom regeringen/partiledningen lades stor vikt vid LO:s synpunkter och man strävade efter lösningar som passade båda parter i god "svenska modellen"-anda. Det var en ordning som kvinnoförbundet indirekt ifrågasatte med sitt krav på sextimmarsdag. För kvinnoförbundet var det inte självklart att det även i fortsättningen var fackföreningsrörelsen som (vid behov med stöd av regeringen) skulle sköta det som dittills setts som den grundläggande konflikten, den mellan arbete och kapital. När kvinnorna i ökad utsträckning kom med i det politiska arbetet och på ett nytt sätt både omdefinierade och politiserade arbetstidsfrågorna, uppfattades det inom LO närmast som otillbörlig inblandning på LO:s område. Kön var självklart underordnat klass, enligt LO:s synsätt, och här låg kärnan i konflikten mellan kvinnoförbundet och fackföreningsrörelsen. Det visade sig att man inom LO, där kvinnor i ledande positioner var få, inte var beredd att med anledning av kvinnokraven ompröva den rådande ordningen. Kvinnokraven sågs inte som legitima och det gällde alldeles oavsett deras styrka i den politiska debatten.

Kvinnoförbundets strategi blev i den situationen att skapa diskussion om arbetstider på den politiska arena där företrädare för kvinnorna fanns: i partierna, i riksdagen, i den allmänna debatten. Debatten blev livlig och fick extra glöd av den livliga jämställdhetsdebatten, som i sin

tur fick stort genomslag i massmedia. Det gällde för kvinnoförbundet att erövra den traditionellt manliga arbetstidsfrågan, att skapa politisk debatt på arenor där kvinnorna fanns med. Det handlade om en oerhört stor och viktig fråga och det var starka krafter kvinnoförbundet utmanade med sitt förslag om generell arbetstidsförkortning. Sextimmarsdagen skulle, som Yvonne Hirdman framhållit, kräva en genomgripande omvandling av arbetslivet.²⁵¹

En sådan omvandling var arbetsmarknadens parter föga intresserade av och kanske var det därför som kravet på sextimmarsdag förblev en kvinnofråga. Mot bakgrund av utvecklingen under 1980- och 1990-talen, då arbetsmarknadens parter återigen hellre valde längre semester än kortare arbetstid, ställer Hans Hellström frågan om "kravet på sextimmarsdag enbart har blivit en kvinnofråga?"²⁵² Frågan är om den någonsin blev en partifråga. Symboliskt blev den det, i partiprogrammet, men den var hela tiden en kvinnofråga i den bemärkelsen att den drevs och stöddes av kvinnor. Det var som en sådan kvinnofråga den kom upp på den politiska dagordningen och den var fortfarande en kvinnofråga när den med tiden plockades bort från dagordningen.

Det var dock inte givet att den skulle förbli en kvinnofråga – den kunde också tas upp som en partifråga, som en fråga om omförhandling av genuskontraktet. Det hade skett förut, när man efter många om och men i en enad arbetarrörelse på 1960-talet beslutat sig för jämlikhetskontraktet med tvåförsörjarfamiljer och offentlig barntillsyn. När kvinnorna på 1970-talet föreslog ytterligare ändring av genuskontraktet blev den tidigare framgångsrikt dolda könskonflikten synlig. Kvinnorna välkomnades inte och sågs inte som legitima företrädare för kvinnointresset när de förde fram politiska krav i traditionellt fackliga frågor, krav som dessutom var "fel" i LO:s ögon. Det som blev kvinnornas räddning var det oerhört starka gensvar som kravet på sextimmarsdag väckte i den allmänna debatten. Det gjorde det möjligt att trots LO:s motstånd föra upp sextimmarsdagen på den politiska dagordningen, där den omväxlande hanterades som en familjepolitisk fråga, som en jämställdhetsfråga och som en arbetstidsfråga. I takt med att det blev allt mer tydligt att kvinnoförbundet och LO hade olika sätt att se på sextimmarsdagen försökte partiledningen överbrygga motsättningarna. Strategin blev dubbel, kvinnokraven fick svar genom att drömmen om sextimmarsdagen bejakades i partiprogrammet, medan LO behöll sin ställning som part på arbetsmarknaden. Det var LO:s tolkning av vad som var realistisk politik i fråga om arbetstid som blev vägledande också för partiet. Resultatet blev att sextimmarsdagen sköts på framtiden; i stort sett var den vilande i partiprogrammet under de år socialdemokraterna befann sig i oppositionsställning.

251. Jfr Hirdman, *Vi bygger landet*, 1990, s 312.

252. Hellström, 1992, s 196.

När kvinnoförbundet åter aktualiserade sextimmarsdagen på 1987 års partikongress vann kvinnorna en delseger.²⁵³ Kongressen stödde principen att framtida arbetstidsförkortning skulle tas ut i form av kortare arbetsdag för småbarnsföräldrar, och inte som semester eller kortare fredagar, som LO förordade. Kongressbeslutet kan ses som ett framgångsrikt försök att väcka liv i drömmen om sextimmarsdagen, men återigen kolliderade dröm och verklighet. När den sjätte semesterveckan inför valet 1988 blev föremål för en maktkamp mellan partiledningen och LO hjälpte inga kongressbeslut. Frågan om arbetstidsförkortning omvandlades av Stig Malm till en fråga om rättvisa mellan klasser, vilket i praktiken innebar att kvinnokraven/jämställdheten underordnades klasskampen/ jämlikheten. När sedan sextimmarsdagen med ekonomiska argument beskrevs som ett hot mot välfärden skedde en ny omvandling. Arbetstidsförkortningen blev en ekonomisk fråga och i ekonomiska frågor var det manliga tolkningsföreträdet absolut. Kvinnornas dröm om jämställdhet och sextimmarsdag, som från början togs emot som en vacker vision, blev med tiden en tämligen kantstött dröm, stämplad som orealistisk, blåögd och barnslig.

Vad blev då svaret på kvinnoförbundets fråga om vart sextimmarsdagen tog vägen? Enligt Lisa Mattson var sextimmarsdagen en fråga som partiet inte ville ha, medan kvinnorna på kvinnoförbundets kongress 1978 såg fackföreningsrörelsen som det främsta hindret för kvinnokraven. Ur partiets och ännu mer LO:s perspektiv var det däremot kvinnorna som ställde orealistiska krav. Med parlamentariska och ekonomiska förändringar under 1980- och 1990-talen blev sextimmarsdagen en allt mindre diskuterad reform, vilket inte hindrat kvinnoförbundet från att fortlöpande aktualisera kravet på sina kongresser. Trots försök att "döda" sextimmarsdagen som politisk fråga visar väljarundersökningar att kravet ännu i 1990-talets början har stöd bland både kvinnor och män.²⁵⁴ Samtidigt har sextimmarsdagen förblivit en kvinnofråga i den bemärkelsen, att det nästan enbart varit kvinnor som aktualiserat och drivit kravet. Återkommande motioner på partiets och LO:s kongresser har lika litet som tillsättandet av arbetsgrupper och en bred kvinnoopinion fått aktörerna i arbetstidsfrågor att göra något annat än *att skjuta frågan på framtiden*, kanske i hopp om att den på drömmars vis med tiden skall försvinna av sig själv.

253. För kortfattad översikt, se SSKF kongressprotokoll 1987, s 407–411 (Maj-Lis Lööv).

254. Kvinnoförbundet och sextimmarsdagen idag, se S-kvinnornas Valmanifest 1994, *Morgonbris* 5–6/94. Om sextimmarsdagens breda förankring bland kvinnorna, se Hellström, 1992, s 197 (jfr Sanne, 1995, s 50ff.) Undersökningar av väljare visar också på stort stöd för sextimmarsdag, 1975 var 70% av kvinnorna och 54% av männen positiva till sextimmarsdag och 1991 var motsvarande siffror 60% för kvinnorna och 39% för männen, enligt upp-gift från Maria Oscarsson, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Motstånd, lojalitet och klarsyn

”Kvinnokraften är, trots det demokratiska genombrottet, ett kapital, som i alltför stor utsträckning ligger infruset”, Hulda Flood, 1941¹

I mitt inledningskapitel använde jag tre nyckelord för att fånga vad som i mina ögon präglade kvinnornas verklighet som politiska aktörer i det socialdemokratiska partiet: *motstånd*, *lojalitet* och *klarsyn*.

De i kvinnoförbundet organiserade kvinnorna har mött *motstånd* bland manliga partikamrater när de velat vara med och bestämma om partiets politik i frågor där kvinnor och män haft olika intressen. Christina Carlsson Wetterberg har i sin avhandling *Kvinnopolitik och kvinnosyn* visat att motståndet var starkt kring sekelskiftet, då kvinnornas strävan att ses som legitima företrädare för kvinnors intressen mötte liten förståelse. Inom partiet betonade man att arbetarklassens kvinnor och män hade gemensamma intressen. Kvinnornas önskan om en egen organisation tillbakavisades till en början av partiledningen. Kvinnorna fortfor att organisera sig, men ett centralt socialdemokratiskt kvinnoförbund bildades först när kvinnorösträtten var vunnen.

Fördelen med ett separat kvinnoförbund var att kvinnorna därmed garanterades en plats i partiet. Ännu vid 1930-talets mitt saknade hälften av arbetarkommunerna kvinnliga medlemmar och det var kvinnoförbundet som såg till att kvinnor över huvud taget kom med i det politiska arbetet. Såsom självständig sidoorganisation kunde förbundet skapa en egen plattform och från den agera direkt gentemot partiledningen. Den särskilda ”kvinnovägen” till partiet behövdes så länge som ”partivägen” – dvs uppdrag via de vanliga partiorganisationerna – erbjöd kvinnorna så mycket *motstånd* att den de facto var stängd. Det var en komplikation att det politiska var personligt – att det ofta var gentemot sina egna makar, fäder och bröder kvinnorna hade att tävla om uppdrag. Om det så bara handlade om att vara med om ett möte var motståndet dubbelt; det gällde för kvinnan att både ta sig hemifrån och skaffa sig en plats i en offentlighet, där hon i praktiken sällan välkomnades.

När kvinnorna via kvinnoklubbarna kom in i det politiska arbetet var det med en annan erfarenhet och bakgrund än männen, som ofta

1. *Socialdemokraten* 13/1 1941. ”Kvinnokraften infruset kapital” av Hulda Flood.

gick från fackliga till politiska uppdrag. Kvinnorna var nybörjare i politiken och förväntades anpassa sig till rådande regelsystem, både när det gällde politikens form och innehåll. När kvinnorna ifrågasatte och ville anpassa reglerna och frågorna på den politiska dagordningen till sin verklighet betraktades de ofta som okunniga och inkompetenta, något som förstärktes av att de mestadels saknade erfarenheter från fackligt arbete, den skolning som meriterade mest inom arbetarrörelsen. Det blev svårt för kvinnorna att finna en plats och en uppgift i partiet, särskilt när de ville något annat än att intaga den av många manliga partikamrater förväntade rollen som stödtrupp åt männen. Det var ett skäl till att kvinnorna slöt sig samman i egna föreningar. Ett annat var att kvinnorna upplevde att kvinnor och män hade olika åsikter, som Olga Nilsson i Hvitsand skrev i ett brev till Hulda Flood:

"Men om det vore kvinnoförening så tror jag det skulle gå bättre, för man kommer liksom bakom när det är många män, å så tror jag det är olika åsikter i mångt och mycket."²

När kvinnornas åsikter eller intressen kolliderade med männens, t ex i diskussionen om gift kvinnas arbete på 1930-talet, fanns inom partiet en förväntan om att *partiloyaliteten* skulle överordnas kvinnointresset. Kvinnorna, som också såg partienigheten som ett överordnat värde, var mycket lojala med sitt parti och sina män även när allvarliga intressekonflikter uppstod. Det var undantag att konflikterna fördes ut till offentlig diskussion, även om det förekom att förbundsledningen med hänvisning till partiets jämlikhetsideologi i skarpa ordalag fördömde det manliga motståndet.

Politiseringsprocessen (ca 1920–1951)

Efter ett mödosamt första decennium mötte kvinnoförbundet så småningom större uppskattning i partiet. När befolkningspolitiken utredes under 1930-talet välkomnades kvinnorna som de experter de var på frågor som rörde "kvinnornas, mödrarnas, barnens och hemmens intressen".³ Partiledningen uppmanade också arbetarkommunerna att underlätta organiseringen av kvinnorna. Ett steg på den vägen var anställandet av Hulda Flood, som blev partiets första kvinnliga partisekreterare. Hon ansvarade för kvinnoagitationen och hennes många kontakter ute i landet betydde mycket för att öppna partiledningens ögon både för kvinnornas och kvinnoförbundets problem. Hennes arbete och omfattande korrespondens med kvinnor, som trots hårt motstånd kämpade för en plats och uppgift i partiet och politiken, ledde fram till mitt tredje nyckelord, *klarsyn*. Hulda Flood såg med

2. Brev till Hulda Flood från Olga Nilsson i Vika, den 31/12 1944, SAP:s arkiv vol FXXVI aa:5.

3. Citerat efter paragraf 1, "ändamål" i kvinnoförbundets stadgar 1920.

klara ögon på maktrelationerna i partiet och med klarsyn avses här att hon, i likhet med flertalet kvinnor i förbundets ledning, var väl medveten om att kvinnornas medverkan i partiet och politiken var villkorlig.

När kvinnornas strävan att betraktas som med männen jämbördiga partikamrater kolliderade med männens förväntan om en kvinnlig, kaffekokande strödrupp, gällde det för kvinnorna att finna strategier för att komma förbi det hinder som männens ovilja att dela med sig av makten utgjorde. Man undvek direkt utmaning av den manliga makten – det som ofta uppfattades som ovänliga handlingar. Det gällde snarare att göra kringgående rörelser, att finna strategier för att agera både som parti- och kvinnoorganisation. Separatororganisationen blev en viktig kringgående strategi, som först vid 1930-talets mitt fick partiledningens välsignelse. Att axla rollen som pådrivare i de, genom befolkningspolitiken på ett nytt sätt, politiserade kvinnofrågorna blev en annan kringgående strategi. Det gav kvinnorna en egen plats och uppgift i partiet och det utan att kvinnorna behövde tävla med männen om vare sig politiska sakfrågor eller makt.

Till en början var den viktigaste frågan att kvinnorna alls kom med i politiken. Politiseringsprocessen blev i praktiken både mödosam och långvarig. Den försvårades av en inbyggd, icke erkänd motsättning mellan teori och praktik; samtidigt som man i partiet hävdade en jämlikhetsideologi och förnekade att kön spelade någon roll (t ex vid rekrytering av uppdrag för partiet), hade man en partiorganisation som organiserade efter kön, kvinnoförbundet. Motsättningen fick ingen lösning; bristen på reell jämlikhet mellan partiets kvinnor och män problematiserades inte i partiet. I stället undveks könsproblematiken paradoxalt nog genom att kvinnoförbundet såsom organisation behandlades könsneutralt. Förbundet fick i likhet med övriga partiorganisationer den representation som tillkom förbundet såsom sidorganisation. När kvinnorna klagade över att få kvinnor valdes för partiuppdrag fick de höra att det var deras eget fel, om de inte kunde hävda sig i konkurrensen med männen. De mötte ringa förståelse när de förklarade att frågan var mer komplicerad än så. Det faktum att man inom partiet, den egna jämlikhetsideologin till trots, i praktiken hellre nominerade män än kvinnor var kvinnoförbundet i praktiken ensamt om att problematisera. Mansdominansen både i partiets beslutande organ och i folkvalda organ blev så att säga ett kvinnoproblem.

Det handlade om maktrelationerna i partiet och det jag tidigare kallade den förnekade könsproblematiken; att män som grupp hade makt i partiet och att kvinnornas strävan efter del i makten mötte manligt motstånd. Hulda Flood beskrev motståndets svåra problematik redan 1944 när hon skrev att:

”det är alldeles klart att med den maktfördelning som nu är rådande, stöta kvinnorna på motstånd om de komma med krav, som männen anse gå mot deras intres-

sen. Det är inte alls sagt att kraven gå mot männens intressen, men det är ju inget ovanligt att det ter sig så för dem som ha makten, när andra, som vilja ha litet med av denna makt komma med sina påståenden.”⁴

Kvinnornas strävan efter inflytande och del i makten – vare sig det handlade om ”madrassocialism”, atomvapen, utformning av föräldraförsäkring, sextimmarsdag eller könskvotering till politiska poster – bemöttes bland manliga partikamrater som vore de hot mot männen, partiet och folkhemsbygget. Samtidigt var det intressant nog inte i första hand kvinnornas konkreta politiska förslag som man grälade om, utan snarare kvinnornas uppförande – på 1930-talet lika väl som på 1950- och 1970-talen.

Pådrivarperioden (1952–1978)

Kvinnoförbundets första decennier ägnades således till stor del åt kampen att få med kvinnorna i politiken. När kvinnorna på 1930-talet så småningom genom befolkningspolitiken började finna sin uppgift innebar det ett genombrott för kvinnorna som politiska aktörer. Den kompletterande rollen som experter på kvinnofrågor gav kvinnorna en plats i politiken och inflytande i vissa frågor. Kvinnoförbundet kom med förslag, önskemål och krav, men det var fortfarande männen i partiets ledning som bestämde villkoren – om, när och hur kvinnokraven skulle uppfyllas.

Det var en ordning som kvinnoförbundet alltmer började ifrågasätta, i takt med att organisationen växte medlemsmässigt och kvinnofrågorna efter krigsårens reformavbrott åter aktualiserades på 1950-talet. Inga Thorsson klagade bestämt att kvinnorna inte nöjde sig med inflytande på villkor bestämda av männen. Hon hävdade att kvinnorna på egna villkor skulle vara med och fatta beslut, även på områden som inte sågs som traditionella kvinnofrågor. Rollen som pådrivare eller avantgarde i partiet betonades under efterkrigstiden, en uppgift som innebar att ”ständigt ifrågasätta om det av män uttänkta och planerade verkligen alltid är så förnuftigt och riktigt”.⁵

Om kvinnoförbundets uppgift under efterkrigstiden varit att i partiet ifrågasätta och förändra villkoren för kvinnornas deltagande i partiet och politiken – det som också kan beskrivas som ett försök att ändra det politiska genuskontraktet – så har den uppgiften fullgjorts under en period som ur kvinnosynpunkt varit positiv när det gäller kvinnans ställning i politik och samhälle. Kvinnornas plats och uppgift i partiet och mer allmänt i politiken har förändrats mycket från femtiotalet till idag. Kvinnorna finns sedan 1970-talet med i det politiska livet på ett helt nytt sätt och så kallade kvinnofrågor är inte längre marginella frå-

4. Hulda Flood, 1944, s 18. Citerat också i inledningskapitlet ovan.

5. Inga Thorsson i *Morgonbris* 1964:1, som jag redan citerat ovan, s 20.

gor, utan centrala och ekonomiskt betydelsefulla samhällseliga frågor. Många av de reformer kvinnoförbundet haft på sitt program är genomförda eller på nytt aktuella i den politiska debatten. Sextimmarsdagen diskuteras ånyo på 1990-talet och en "pappamånad" har införts i föräldraförsäkringen (en folkpartireform den här gången). Kvinnorepresentationen har ökat markant de senaste åren tack vare att "varannan damernas" införts på flera partiets valsedlar till riksdagen. Den ordning som ännu gällde på 1950-talet, då en politiker "normalt" varit en man, gäller inte längre. Från att tidigare ha varit exklusivt manlig tycks politikerrollen numera vara tvekönad, något som kan uttryckas som att den nu har både kvinnligt och manligt genus.

Kvinnoförbundet har utan tvekan haft en viktig roll som kvinnopolitisk pådrivare inom socialdemokratien. Det är förbundet som oupphörligen krävt ökad kvinnorepresentation och som i partiet artikulerat kvinnointresset, något som på grund av svårigheterna att den vanliga partivägen hävda kvinnokrav varit mycket betydelsefullt. Det var ännu på 1970-talet kvinnoförbundet som bevakade att det fanns kvinnonamn på valsedlarna och som i partiet drev kvinnornas intressefrågor. Svårigheterna att i partiorganisationerna hävda kvinnointresset sammanhängde med invida mönster för nomineringar och vad som väl enklast kan beskrivas som broderskapets dominans i parti- och LO-distrikten.

Många av de frågor som initierats i kvinnoförbundet har med tiden blivit viktiga profilfrågor för partiet. Det gäller sakpolitiskt så vitt skilda områden som atomvapen och jämställdhetspolitik. Vid en yttlig blick på min undersökningsperiod ser det till och med ut som om kvinnoförbundet lyckats bäst i atomvapenfrågan, som knappast kan beskrivas som en kvinnofråga i traditionell mening. I jämställdhetsfrågorna blev resultatet på partikongressen 1978 däremot en besvikelse vad gällde förbundets hjärtefrågor. Sextimmarsdagen försvann nästan och förslaget om könskvotering avisades, även om partiledningen samtidigt demonstrerade sin goda vilja genom att välja in fler kvinnor än någonsin tidigare i partistyrelsen. Partiledningens ingrepp var en tydlig signal om framtida förändring. När antalet politiskt aktiva kvinnor snabbt ökade, kunde den låga kvinnorepresentationen i partiets ledning inte längre hanteras som en "icke-fråga".

En avgörande skillnad mellan jämställdhetsfrågorna och atomvapenfrågan var att den senare blev en samvetsfråga, vilket befriade partimedlemmarna från kravet på partidisciplin. Detsamma har i partiet gällt andra moral- och samvetsfrågor som t ex en procentmålet till u-landsbistånd och abort. De har inte tagits upp i avhandlingen, men erbjuder intressanta jämförelsepunkter.⁶ Hur kommer det sig att kvin-

6. Betr u-hjälpen och abortfrågan (som jag bara har med illustrativt för att de är ett bra exempel på samvets- eller moralfrågor), se även ovan s 23.

noförbundet till synes varit mer framgångsrikt i så kallade samvetsfrågor, än det varit i de mer traditionella kvinnofrågorna? Har det att göra med att opposition varit tillåten från positionen som sidoorganisation – förutsatt dock att könskonflikten inte synliggjorts?

Avsteg från partidisciplinens krav – det i vanliga fall omutliga kravet att man i partiet lojalt sluter upp bakom majoritetsbeslut – har varit tillåtna i samvets- och moralfrågor, men aldrig i könskonfliktfrågor. Att som kvinna ha en från den (manliga) partimajoriteten avvikande mening har i motsats till exempelvis religiös eller pacifistisk övertygelse inte givit befrielse från partidisciplinens krav. Så länge kvinnorna var en liten minoritet var det åtminstone teoretiskt möjligt att de med hänvisning till kvinnointresset hade kunnat befrias från kravet på partidisciplin. Det var den tanken som Gunnar Sträng var inne på när han 1956 talade om en opinion mot atomvapen isolerad till kvinnoförbundet.⁷ Ett sådant undantag för kvinnorna hade i praktiken inneburit ett erkännande både av att en könskonflikt existerade och av att kvinnors och mäns intressen inte alltid sammanföll.

Den dubbla strategin

Någon könskonflikt har man inte velat visa upp i partiet, vilket i praktisk politik har inneburit att partienigheten satts före kvinnointresset. Det är dock inte kravet på enighet i partiet som i sig varit kontroversiellt för kvinnoförbundet. Kvinnorna har varit väl medvetna om att partienigheten varit en förutsättning för framgång i det partipolitiska systemet. Det kvinnoförbundet stridit för har varit en enighet som inkluderat kvinnorna, dvs *en partienighet som inte uppnåtts på bekostnad av kvinnointresset*. Det har konkret handlat om att "vara med" och bevaka kvinnofrågorna, bl a genom att göra om dem till hanterliga partifrågor. Det ideala har varit att kvinnoförbundet förberett frågorna och presenterat dem för partiledningen i en sådan form att de kunnat tas upp på den politiska dagordningen. Kvinnoförbundet har ofta uppmuntrats i sin roll som pådrivare och har ibland agerat tillsammans med partiledningen, t ex när "kvinnans jämlikhet" diskuterades på 1960-talet. En förutsättning för enigheten var den gången en ömsesidig nedtoning både av kvinnornas krav på förändring i arbetslivet och av männens motstånd mot samma förändring.

Den neutralisering eller avköning som ofta behövdes för att göra kvinnofrågor till partifrågor kunde kvinnoförbundet utan större svårighet medverka i. Kompromisser som gjordes i samband med den nödvändiga, partistrategiska omvandlingen balanserades av frihet i rollen som radikal pådrivare vid sidan av partiet. Förbundet betonade

7. Se ovan s 134.

den dubbla strategin; självständighetsstrategin som tillät förbundet att som kvinnoorganisation driva radikala kvinnokrav och partistrategin, som innebar att förbundet som partiorganisation deltog i arbetet med att omvandla kvinnofrågorna till könsneutraliserade partifrågor. Den dubbla strategin fungerade utmärkt i de familjepolitiska frågorna på 1950- och 1960-talen. Kvinnoförbundet förberedde "kvinnofrågorna" och partiledningen avgjorde om och när en reform kunde genomföras, på samma sätt som man före kriget gjort i befolkningspolitiken. Partiledningen och kvinnoförbundet framhävde båda att rollen som pådrivare i kvinnofrågor var positiv för partiet.

Det fredliga mönstret för samarbete bröts tydligt i atomvapenfrågan på 1950-talet och i fråga om pappaledigheten på 1970-talet, och även om både tidpunkterna och frågorna tycks väsensskilda går det att med hjälp av dem belysa relationerna mellan kvinnor och män i partiet. Det som förenade de två frågorna var att det i båda fallen handlade om kollektiva kvinnoaktioner som väckte manligt motstånd.⁸

Kvinnopolitiska aktörer

Både i fråga om atomvapen och pappaledighet agerade kvinnoförbundet som företrädare för partiets kvinnor. Kvinnoförbundet artikulerade kvinnointresset i partiet, vilket innebar att man gjorde sig till tolk för betydligt fler än de egna medlemmarna. Trots att det låg 20 år mellan kvinnoförbundets nej till atomvapen i partistyrelsen och pappamotionen i riksdagen bemöttes kvinnoaktionerna på flera sätt likartat. Från partiledningens sida värdjande man till kvinnorna att tänka på partienigheten och ändra sitt agerande. När kvinnoförbundets ledning vägrade ändra sig och dessutom öppet bröt mot den viktiga regel som strävan efter majoritetsbeslut utgjorde i partiet – genom att i protest lämna sammanträdet i partistyrelsen 1956 och genom motionskuppen i riksdagen – sågs det av partiledningen som allvarliga brott mot det nödvändiga kravet på partidisciplin. Både Tage Erlander och Olof Palme gjorde klart att de förväntade sig att kvinnorna skulle foga sig efter gällande spelregler.

Kvinnoförbundet gjorde en annan tolkning av kravet på partidisciplin och ansåg sig i fråga om atomvapen följa reglerna. Partiet kunde enligt Inga Thorssons sätt att se hållas samman kring uppskovslinjen, utan att man därför ställde krav på att de enskilda partimedlemmarna

8. En skillnad mellan frågorna var att atomvapenfrågan mer än pappamotionen var en renodlad förbundsaktion. Den – närmast organisatoriska – skillnaden ser jag inte som ett hinder för en jämförelse. Det handlade i båda fallen om att agera som företrädare för kvinnointresset, men det bör noteras att det som splittrade kvinnogruppen i riksdagen inte var relationen till kvinnoförbundet, utan i vilken mån de stödde partiledningen eller kvinnoaktionen.

måste tycka lika om atomvapen. Problemet var ur kvinnosynpunkt att partiledningen inte respekterade det synsättet, utan förväntade sig att kvinnorna skulle ändra sig och följa partiledningen. Ur partiledningens synvinkel var problemet å andra sidan kvinnorna, som bråkade och inte följde spelreglerna. Tage Erlander upplevde ett reellt hot om partisplittring och var mån om att få med kvinnorna på den nya uppskovslinje, som så småningom utarbetades. Kvinnoförbundets företrädare var också måna om att finna en gemensam uppskovslinje, men upplevde att de blev utsatta för otillbörliga påtryckningar när de hävdade kvinnointresset. Det som i partiledningens ögon handlade om försök att nå enighet upplevde kvinnorna som maktutövning, dvs som försök att förmå dem att ändra sig.

I partiledningen hade man svårt att se Inga Thorsson som en legitim företrädare för kvinnointresset. Den oro som fanns i partiet över att atomvapenfrågan var svårhanterlig både parlamentariskt och internt kom till uttryck på partistyrelsemötet 1956, då Inga Thorsson fick rollen som syndabock, liksom i atomvapenkommittén 1959, där Nancy Eriksson blev syndabock efter sitt vredesutbrott. Det blev kvinnoförbundets "fel" att partiet var oenigt och det var kvinnoförbundet som ansågs splittra partiet. Från kvinnohåll kan förbundets nej till atomvapen i stället ses som början på en process mot förändrade maktrelationer mellan partiets kvinnor och män.

I fråga om pappamotionen blev det också kvinnoförbundets "fel" att riksdagsgruppen var familjepolitiskt splittrad. Det var ingen tvekan om att kvinnorna bröt mot spelreglerna, det märkliga var kanske att Olof Palme lade så liten vikt vid kvinnornas förklaring – deras önskan om en bättre jämställdhetsprofil inför valet. Diskussionen handlade också här om tolkningsföreträdet. Olof Palme bestred att kvinnornas tolkning var giltig och underkände deras agerande. Kvinnokuppen fördömdes och de som varit med om den stigmatiserades och stöttes ut som alltför bråkiga. Det var i sig inget konstigt, i 1976 års "lotteririsdag" riskerade alla dissidenter att råka ut för en liknande utstötning som kvinnorna. Men frågan är om det inte här, likaväl som i fråga om atomvapen, är nödvändigt att problematisera det faktum att det var *kvinnor* som agerade och protesterade mot det *männens* beslutat.

Jag menar att själva förnekandet av att det i vissa frågor föreligger en intressekonflikt mellan kvinnor och män är ett uttryck för makt; att förnekandet är en maktmekanism i sig. Det handlade om en form av maktutövning, när partiledningen inte erkände den konflikt, som kvinnorna upplevde och talade om. När kvinnornas förslag och deras brist på auktoritativ makt som företrädare för de kvinnliga väljarna dessutom blev "icke-frågor" var också det en maktmekanism, ett sätt att begränsa kvinnornas handlingsutrymme.

För Olof Palme var riksdagsgruppens lojalitet och kravet på partidisciplin en förutsättning för framgångsrikt regeringsarbete i "lotteririksdagen". Kvinnornas kuppertade aktion framstod i hans ögon som en ovänlig handling, riktad mot honom och riksdagsgruppen. Han hade gjort jämställdheten till en partifråga och såg det som ett bakslag när kvinnorna agerade på egen hand. Vad han däremot inte ville se var att *kuppen var en kvinnornas protest mot en patriarkal beslutstruktur*. Det handlade om en revolt, som även om den var allvarligt menad, kanske inte var fullt så hotfull som den blev när Palme beskrev den. Kuppen var inte ett kvinnornas försök att splittra partiet eller att utmana partiledningen. Det handlade i stället om ett försök att påverka partiets politik i en konkret fråga. För att lösa konflikten hade det sannolikt räckt med bara en aning större öppenhet för kvinnoöppningarna, ett erkännande av att här förelåg en könskonflikt.

Ny partistrategi

Kvinnornas organisatoriska ställning i partiet framstod med ökat antal politiskt aktiva kvinnor som alltmer otidsenlig. Den tidigare "naturliga" underordningen av kvinnointresset under partiintresset var till stor del en följd av organisationsformen, av att kvinnorna fanns i en sidoorganisation, som förväntades följa partiet. Kvinnoförbundet hade visst inflytande, men inte tillgång till makt. När antalet kvinnor med politiska uppdrag i partiet ökade innebar det inte att kvinnor som grupp fick tillgång till makt. Männerna dominerade fortfarande i ledande organ och även om jämställdhetsfrågorna stod högt på den politiska dagordningen var det fortfarande partiledningen som utformade partilinjen, medan kvinnoförbundet med stöd av en bred kvinnoopinion intog den gamla pådrivarrollen. I takt med att den intressekonflikt som fanns mellan partiets kvinnor och män i fråga om jämställdhet synliggjordes blev också kvinnornas brist på auktoritativ makt alltmer uppenbar. Det var svårt att i partiet hävda kvinnointresset; det hänvisades fortfarande till kvinnoförbundet. När kvinnornas tålamod tröt 1976 och de i riksdagsgruppen kuppade in pappamotionen kan det ses som ett försök att med hjälp av en delvis ny partistrategi få del i makten. Kvinnoförbundet agerade tillsammans med en grupp "partikvinnor" som en "kritisk massa" i partiet. Den i partisammanhang ovanliga, kollektiva kvinnoaktionen mötte kompakt motstånd. Den könskonflikt kvinnorna talade om avvärdades genom att kvinnorna splittrades i två grupper, en som följde partiledningen och en som följde kvinnoförbundet.

Inte heller i fråga om sextimmarsdagen lyckades kvinnorna agera som en "kritisk massa" i partiet.⁹ Det var till stor del kvinnoförbundets

9. Det är möjligt att det ännu var för tidigt för s-kvinnorna att agera som en "kritisk massa", det dröjde till 1980-talet innan de i riksdagsgruppen passerade den magiska 30% gränsen.

förtjänst att sextimmarsdagen kom upp på den politiska dagordningen, men också här splittrades kvinnorna. Det bör noteras att inga män allierade sig med kvinnorna och att det här fanns en anmärkningsvärd skillnad mellan atomvapen- och jämställdhetsfrågorna. När striden om atomvapnet pågick fungerade hela tiden Östen Undén som en kvinnoförbundets riddare, som tillsammans med det växande antalet manliga nej-sägare med tiden formerade en "kritisk massa" i partiet till stöd för kvinnoförbundet. Någon motsvarande, med kvinnoförbundet allierad, grupp män fanns inte i konfliktfrågor som papaledighet, sextimmarsdag och könskvotering. Det faktum att Olof Palme gjort jämställdheten till sin egen profilfråga spelade sannolikt in här. Den manligt dominerade riksdagsgruppen slöt upp bakom Olof Palme, när han beskrev kuppen som en utmaning både av partiledningens auktoritet och dess tolkningsföreträdare. På partikongresserna var det också partiledningens tolkning av jämställdheten som gällde.

Kvinnornas försök att med kravet på sextimmarsdag politisera arbetstidsfrågan kan också det ses som ett led i strävan att som företrädare för en "kritisk massa" bryta upp en patriarkal beslutsstruktur. För att garantera inflytande för kvinnorna gällde det att flytta frågan om arbetstid från arbetsmarknadens parter, där få kvinnor fanns, till de folkvalda organen, där ett växande antal kvinnor fanns. LO:s motstånd gjorde det svårt att få upp frågan på partinivå och kvinnoförbundet hade inget att sätta emot, när LO-ledningen så småningom genomdrev prioritering av sitt krav på sex veckors semester. Trots att det fanns ett kongressbeslut i partiet om att en framtida arbetstidsförkortning skulle tas ut genom förkortning av den dagliga arbetstiden, lyckades LO i valrörelsen 1988 driva igenom sitt krav på en sjätte semestervecka. Partiledningen gav ytterst motvilligt sitt stöd åt LO, men det hindrade inte att följden blev att kvinnointresset fick vika för det som LO definierade som löntagarinresset. För LO:s företrädare existerade ingen könskonflikt. Det handlade om att skapa rättvisa mellan olika löntagargrupper, enligt LO-ordföranden Stig Malm, och det hade inget med kvinnokrav på kortare daglig arbetstid att göra. Det kan ses som ett exempel på en omvandlings strategi; den omstridda "kvinnofrågan" om sextimmarsdag blev av LO omvandlad till en könsneutral rättvisefråga.

Kvinnornas förslag att införa en mild form av könskvotering kan ses som ytterligare ett försök att konkret påverka den patriarkala makt- och beslutsstrukturen i partiet genom att helt enkelt bryta mansdominansen i beslutande organ. Det var med påfallande försiktighet frågan togs upp på partikongressen 1978. Partiledningen fann det då lika omöjligt som på 1950-talet att ställa krav på partiorganisationerna vad gällde kvinnorepresentationen. Det var en omsorg om partiorganisationernas frihet som inte gagnade kvinnorna.

Del i makten

De upprepade konflikterna kring jämställdhetspolitiken handlade i grunden om kön och makt. Sextimmarsdag, pappaledighet och könskvotering till politiska poster innebar inte bara krav på en omfördelning mellan kvinnor och män av arbetstid, barnledighet och makt. De innebar också krav på förändring av männen. På den punkten mötte kvinnokraven tvekan när de togs upp i partiet. Partiledningen var påfallande ovillig att ge bindande direktiv. Det gick enligt partiledningen på kongressen 1978 inte att låsa arbetsgruppen kring sextimmarsdagen ens med en försiktig rekommendation om att en eventuell arbetstidsförkortning skulle tas ut per dag. Kvinnornas hovsamma förslag till könskvotering ansågs också vara alltför tvingande. Budskapet från partiledningen kan tolkas vänligt demokratiskt, som ett tecken på att man inte ville tvinga fram förändringar genom dekret uppifrån. Från en mindre könsneutral utgångspunkt kunde det ses som en demokrati på kvinnornas bekostnad, som ett indirekt stöd åt manligt motstånd mot kvinnors krav på förändring.¹⁰

Det som gav problem när jämställdhetsfrågorna behandlades i partiet var egentligen inte de politiska sakfrågorna i sig, tvärtom betonade Olof Palme partiets profil som förespråkare för jämställdhet. Kvinnoförbundet omhuldades också i sin roll som radikal pådrivare och avgränsare till icke-parlamentariska kvinnogrupper på vänsterkanten. Det som ledde till kontroverser var inte målen, utan *hur* och *när* de skulle nås. Det som också ledde till oenighet var formen för kvinnornas deltagande: *hur* kvinnorna agerade när de ville vara med och bestämma.

I partiledningen talade man könsneutralt om spelregler och partidisciplin. Det kvinnorna gjorde när de kom med "sina" frågor och tog upp dem på "fel" sätt var att de indirekt ifrågasatte de gällande spelreglerna. Det ledde till problem på olika nivåer. För partiledningen blev det närmast ett ordningsproblem; kvinnorna ställde till en oreda i partiet som det gällde att få bukt med. För kvinnorna var problemet att de som grupp missgynnades av de förment könsneutrala spelreglerna och att deras försök att få en förändring till stånd avisades i partiet. Det handlade ytterst om makt, om en beslutsstruktur som omedvetet mötte kvinnornas ifrågasättande med olika maktmekanismer. "Omedvetet" skriver jag för att framhålla att det inte handlade om spelregler som avsiktligt utestängde eller missgynnade kvinnor. *Det var först med kvinnornas "regelbrott" som den manliga makten blev synliggjord.* Partiledningens maktutövning kan ses som en effekt av oförmågan att proble-

10. Det faktum att det i partiet också fanns kvinnor som tyckte det var fel att tvinga männen reducerar inte könskonflikten. Det var genom att ställa partiloyaliteten mot kvinnoinresset som partiledningen kunde splittra kvinnorna.

matisera den ojämlika fördelningen av inflytande och makt mellan gruppen kvinnor och gruppen män i partiet.

Från broderskap till systerskap

Om pappamotionen ses som ett exempel på att kvinnoförbundet i första hand agerade som kvinnoorganisation och satte systerskapet före broderskapet, visade Olof Palmes reaktion att partiledningen förväntade sig att kvinnointresset skulle underordnas partiintresset/broderskapet. Han klargjorde att det var partiledningen som hade tolkningsföreträdet och därmed också makten att definiera konflikten. När konflikten om pappamotionen sågs som en konflikt om tolkningen av spelreglerna i partiet blev problemet brist på partidisciplin hos en liten grupp kvinnor, "gorillorna". Det var ett intryck som förstärktes att de ledande kvinnorna i partiet följde partiledningen. Det "fanns" ingen könskonflikt. Det som fanns var fogliga eller bråkiga kvinnor, för att återknyta till det brev Olof Palme läste upp på partikongressen 1972.

Kvinnoförbundet, som i vanliga fall försökte förena de svärförenliga uppgifterna som parti- och kvinnoorganisation, agerade ifråga om pappamotionen i första hand som företrädare för kvinnointresset. Förbundet tog på sig rollen som en partiets bråkiga Pippi Långstrump; en Pippi omgiven av fogliga partikamrater av båda könen, inte helt olika de väluppfostrade syskonen Tommy och Annika i Astrid Lindgrens böcker. Rollen som partiets egen Pippi Långstrump gav viss utdelning, men den var otacksam och medförde risk för utstötning ur broderskapets gemenskap.¹¹ Det ser också ut som om kvinnoförbundet sedan 1970-talets slut haft en mer isolerad position i förhållande till partiet, vilket fått till följd att det partistrategiskt inriktade samarbetet minskat. Det må vara osagt om det beror på partiet eller på förbundet; om det ökade antalet kvinnor i partiet ändrat förbundets roll och/eller om det beror på förändringar i partiet och dess politik.

Under 1980-talet betonades systerskapet alltmer inom kvinnoförbundet. Både under och efter oppositionsåren, då det inte på vanligt sätt lönade sig att göra kvinnofrågor till partifrågor, tenderade förbundet att tydligare profilera sig som kvinnorörelse. På 1984 års kongress hälsades kongressdeltagarna som "systrar", ett tilltal som inte tidigare förekommit vid kongressöppningar. Kvinnokulturella manifestationer av olika slag blev vanliga och förbundet väckte stor uppståndelse

11. Partiledningen försökte enligt uppgift straffa ut ett par av de ledande kvinnorna bakom motionen om pappaledighet genom att få bort dem från riksdagen (samtal med Lisa Mattson per telefon 1994 05 09). Jag har inte gått vidare för att försöka belägga uppgiften från annan källa och tar inte heller upp den i kapitel 7, där den rätteligen hör hemma (jfr opubl. artikel för antologiprojektet *Nordic Feminist Thought*, G. Karlsson, Social Democratic Women's Coup in the Parliament, 1995, s 16).

bland manliga partikamrater med det radikala, sexualpolitiska programmet *Befria kärleken*, som kom 1984.¹² Det på 1980-talet tydliga motståndet i partiet mot förbundets krav på sextimmarsdag tycks ha bidragit till en växande klyfta mellan partiet och kvinnoförbundet, märkbar också i 1990-talsfrågor som Öresundbro och JAS-plan.

Den kvinnoförbundets rörelse från broderskap till systerskap, som jag inledningsvis nämnde att jag tyckt mig skönja, framgår också av förbundets symboler, där 1930-talets förbundsnaål med texten "frihet, jämlikhet, broderskap" sedan 1970-talet ersatts med kvinnokampsmärken i olika form. Även om det finns risk för att min historieskrivning här blir spekulativ kan konstateras, att förutsättningarna för kvinnoförbundets verksamhet har förändrats mycket sedan 1970-talet. Andelen kvinnor i politiken har ökat samtidigt som kvinnoförbundets medlemsantal minskat kraftigt.¹³ Nytt är också att kvinnoförbundets ordföranden från 1980-talets slut varit regeringsmedlemmar. Det har medfört att kvinnoinflytandet ökat, men samtidigt har sannolikt den nära bindningen till regeringen gjort det ännu svårare att kombinera uppgiften som lojal partiorganisation med den som radikal och pådrivande kvinnoorganisation.

Inför 1990-talet har kvinnoförbundet valt att profilera sig som kvinnoorganisation. I ett nytt, *Feministiskt handlingsprogram för 1990-talet*, antaget på kongressen 1993, kallade man sig i förbundet för "socialdemokratiska feminister" och skrev: "Nu blir den kvinnopolitiska strategin överordnad de sakpolitiska frågorna."¹⁴ Förbundets kamp för inflytande och makt för partiets kvinnor fortsätter.

12. Karlsson 1990, s 197f; SSKF kongressprotokoll 1984, s 2. Se även inledningskapitlet ovan, s 31.

13. Se pressdebatt t ex *Dagens Nyheter* 1995 05 24, sid A 12 och *Göteborgs-Posten* 1995 06 11, del 2 s 38 samt 1995 06 12, del 2 s 29.

14. *Feministiskt handlingsprogram för 1990-talet*, 1993, s 3.

Namnregister

A

Agrup, Ture 83
Alving, Barbro 193, 199
Andersson, Ebon 62, 118
Andersson, Inger 159
Andersson, Kaj 110–114
Andersson, Nils 93
Andersson, Sten 145, 251, 258, 288, 298,
304
Andersson, Sven 132, 147, 194, 204, 207,
209, 210, 243
Aspling, Sven 136, 137, 139, 140, 147,
182, 184, 246, 291, 294–296, 299, 303
Aulin, Ulf 161, 315

B

Bengtsson, Ingemund 245, 274, 275
Bergegren, Astrid 140
Berggren, Arne 245
Berglund, Frida 302
Björk, Kaj 29, 171, 180, 186, 187, 220,
243
Björklund, Sylvia 319
Blomqvist, Siv 314
Boart, Sally 118
Boström, Leni 290
Branting, Hjalmar 78

C

Carlsson, Brynhild 118
Carlsson, Ingvar 188
Cederqvist, Wivi-Anne 314

D

Dahl, Birgitta 161, 275, 278, 300, 301,
316–319, 322
Dalström, Kata 46, 71, 72
Danielsson, Elma 71, 75

E

Ekendahl, Sigrid 139, 142, 228, 233, 239,
246, 248

Elofsson, Gunilla 314
Engberg, Arthur 93
Engman, Gerd 272, 280–288
Eriksson, Nancy 21, 46, 61, 111, 135,
144, 145, 171, 175, 179, 180, 208,
210–212, 214, 217, 218, 223, 238,
241, 249, 251, 253–256, 258–260, 334
Erlander, Tage 16, 39, 43, 134, 137–139,
147, 148, 165, 171, 172, 174, 175, 177,
179, 180–183, 185–187, 189, 191,
198, 202–207, 209, 212, 213, 216–
222, 231, 239, 242, 245–246, 250,
251, 257, 260, 264, 297, 333, 334

F

Feldt, Kjell Olof 249, 321
Flood, Hulda 11, 14, 15, 28, 29, 31, 35,
38, 41, 43, 44, 46, 53, 62, 67–69, 71,
78, 86, 87, 89, 91, 94, 95, 98, 99, 101–
112, 116, 118, 119, 121, 123, 128, 129,
327, 328–330
Fogelström, Per Anders 199
Foss, Annie 118
Fredriksson, Ingrid 241
Fridh, Göte 290–292, 303
Fröjd, Linnea 69, 105

G

Geijer, Arne 274, 275
Gradin, Anita 43, 233, 291, 307, 312–314
Gustafsson, Anna 105
Gustafsson, Ruth 71, 75, 78, 87

H

Häggman, Tea 119
Hagström, Inga 318
Hansson, Lilly 295
Hansson, Per Albin 38, 87, 88, 97, 104,
112, 120, 122, 132
Håvik, Doris 296, 300
Hellsten, Signhild 314
Henriksson, Torsten 275
Holmqvist, Mary 253

Holst, Lars 161
Höök, Marianne 144
Horney, Amanda 71, 72, 74
Hörnlund, Górdis 253, 256, 294, 299–302

J

Johansson, Anna 119
Johansson, Ejnar 129
Johansson, Ellen 108
Johansson, Helfrid 232
Johansson, Knut 163

K

Karlsson, Gerd 159
Kindenberg, Ulla 65
Klein, Viola 227, 234
Kock, Karin 132

L

Larsson, Gustav 108
Lassinanti, Ragnar 181, 184–185, 187
Leijon, Anna-Greta 142, 160–162, 164,
267, 270, 315–316, 319
Lewén-Eliasson, Anna-Lisa 142, 157,
277, 295–296
Lindberg, Sven 275
Lindley, Elin 72, 73, 76
Lindqvist, Herman 75, 78
Lindqvist-Petersson, Anna 106
Lindström, Rickard 105, 113
Lindström, Ulla 14, 33, 45–46, 133, 138,
142–143, 171–172, 175, 179, 180,
182, 185–186, 188, 209, 211–213,
220, 228–231, 234, 235, 244, 250–
253–254, 256–257, 264–265
Löfberg, Bertil 182
Lokander, Kaj 250
Löow, Maj-Lis 43, 50, 159–160, 163, 165,
326
Lund, Sonja 282
Lundgren, Stig 137
Lundin, Sigrid 82

M

Mäler, Karl 138
Malm, Stig 50, 321, 326, 336
Mattson, Lisa 79, 142–148, 152–153,
155–156, 158, 160–161, 163, 165,
188, 249, 251, 253–260, 262, 265–

269, 272, 274–275, 278, 280–285,
290–291, 293–296, 300, 302–304,
306–308, 310, 312, 315, 319, 338

Mattsson, Hans 161
Matz, Kerstin 14, 162
Mehr, Hjalmar 145, 167, 181, 203–204
Melin, Gertrud 314
Moberg, Eva 240, 266
Möller, Gustav 71, 79, 87–90, 93, 122,
238, 244
Morell, Roland 199
Myrdal, Alva 16, 33, 43, 47, 95, 109, 146,
147, 227, 234–235, 259–260, 262,
265, 268
Myrdal, Gunnar 95

N

Nilsson, Gunnar 274, 278, 280, 310, 312,
316
Nilsson, Olga 328
Nilsson, Torsten 171, 180–182, 245
Nordgren, Olivia 87, 89, 93, 104, 109,
132
Nordh, Evy 283
Nyberg, Brita 308
Nygren, Hildur 132
Nygren, Jan 161

O

Odhnoff, Camilla 257, 262, 278–279,
303
Olovson, Emil 68
Olsson, Gunnel 217

P

Palme, Lisbeth 281
Palme, Olof 16, 36–37, 46, 145, 147, 155,
157, 161–162, 164, 167, 171, 174,
196, 205, 207, 209, 218–219, 246,
267, 269–270, 273–275, 278, 280–
282, 286, 288–291, 293–295, 297–
302, 304, 316, 319, 333–338
Pålsson, Bertil 161
Pehrsson i Bramstorp 18
Persson, Gustav 280
Persson, Nils 75
Peterson, Thage G 270, 308
Petersson, Anna Lindqvist 94
Petersson, Arne 181
Petersson, Weijne 161

R

Ranmark, Dagmar 200
 Renström, Lena 36, 37, 173, 323
 Rollén, Berit 311, 313, 318
 Ronnebäck, Anna 118
 Rudling, Anna 45, 64, 66, 142, 146, 171,
 188, 203–204, 206–207, 210, 253
 Ruin, Olof 180
 Ruuth, Alida 101, 129

S

Sahlin, Mona 59, 321
 Sandelius, Kerstin 272, 281, 285, 294,
 296
 Sandler, Rickard 93, 209
 Sandlund, Maj-Britt 249
 Segerström, Ingrid 142–143
 Siegbahn, Bo 208
 Sigurdsen, Gertrud 164, 233, 259
 Sjövall, Elisabeth 139–140, 173, 200, 201,
 208, 213, 217
 Skantz, Anna-Greta 142–143, 251, 257,
 296
 Skoglund, Gösta 181
 Sköld, Carl 38, 93
 Sköld, Per Edvin 137, 177, 181, 198, 201,
 208, 219
 Stålberg, Marianne 163
 Sterky, Anna 35, 71–72, 74–80
 Stolpe, Anna-Lisa 314
 Strand, Axel 244
 Sträng, Gunnar 145, 172, 181, 183, 191,
 246, 250, 268, 332
 Ström, Fredrik 76
 Sundbom, Annie Marie 142, 150, 156,
 284 294, 296, 300
 Sundström, Gudrun 169
 Svensson, Anna 87
 Svensson, Evert 275
 Svensson, Signe 77
 Swedenmark, Ewa 50, 65

T

Thalén, Ingela 149
 Theorin, Maj-Britt 157, 266, 275
 Thorsson, Inga 14, 26, 28, 34, 36, 38, 43,
 46, 63, 127, 132–140, 142–144, 146,
 163, 165, 169–171, 173, 175, 178 190,
 194–198, 201–208, 210–218, 220,

222–224, 226, 228–229, 231, 239–
 240, 242, 244–246, 249–257, 264–
 265, 330, 333–334

Thüring, Nelly 87, 89
 Tingsten, Herbert 178, 193
 Torbrink, Tekla 133, 163

U

Undén, Östen 171, 173, 175, 177, 180,
 182–187, 189, 210, 218–219, 223, 336

V

Västberg, Disa 11, 14–15, 45, 95, 97, 111–
 113, 116, 117, 119, 121, 124, 127,
 129–130, 168
 Vedberg, Ellen S 131
 Vessman, Signe 84, 86–89, 91–92, 96,
 111, 131, 132
 Vougt, Allan 129

W

Wallén, Lena Hjelm 164
 Wallenheim, Annie 110–114, 116, 131,
 133, 137–138, 194, 195, 207, 213–
 217, 223
 Wedberg-Larsson, Elvira 232
 Weidenhajjn, Albin 75
 Westerberg, Frida 119
 Westerberg, Lars 273, 311–314, 320
 Westin, Aina 308, 310–311, 318
 Wigforss, Ernst 173, 198, 218
 Wigforss, Eva 116, 118–119, 121
 Winberg, Margareta 50, 165
 Wisborg-Johansson, Anna 46

Å

Åhlström, Eva 65
 Åman, Valter 181
 Åsbrink, Eva 153

Ö

Ölvebro, Ulla 158
 Östlund, Agda 46, 66, 69, 71, 74, 82, 87,
 89, 92

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arbetarrörelsens Arkiv, Stockholm

Sveriges Socialdemokratiska Arbetarepartiets arkiv (SAP)

Partistyrelsens och verkställande utskottets protokoll 1907–1978
Handlingar rörande kvinnoarbetskommittén
Handlingar rörande sidoorganisationerna
Handlingar rörande kvinnosekretariatet, Hulda Floods verksamhet
Handlingar rörande partikongresser

Sveriges Socialdemokratiska kvinnoförbunds arkiv (SSKF)

Protokoll från verkställande utskott och förbundsstyrelse med föregångare
1906–78
Utgående cirkulär från förbundsstyrelsen (eller motsvarande) till distrikt och klubbar
1908–78
Internationell korrespondens
Korrespondens med distrikt och klubbar
Särskilda inkomna handlingar
Handlingar ang programfrågor samt rörande interna frågor, studiefrågor m m
Pressklippssamling 1927–1979

Socialdemokratiska Riksdagsgruppens arkiv (RD-gruppen)

Riksdagsgruppens protokoll 1952–78
Förtroenderådets/gruppstyrelsens protokoll 1952–78

Personarkiv:

Tage Erlanders arkiv (endast vol FIII:1–2 om atomkraft)
Hulda Floods arkiv
Alva Myrdals arkiv (handlingar 1968–78 rörande jämlikhetsrapporterna)
Inga Thorssons arkiv
Disa Västbergs arkiv

SIFO:s arkiv, Sifo Opinion, Stockholm

Original till SIFO-artiklar utsända till pressen 1955–1961 med register

Folkrörelsernas arkiv i Örebro:

Örebro läns partidistrikts arkiv
Örebro socialdemokratiska arbetarekommuns arkiv
Örebro läns socialdemokratiska kvinnodistrikts arkiv
Örebro socialdemokratiska kvinnoklubbs arkiv
Axbergs socialdemokratiska kvinnoklubbs arkiv

Hos författaren

Kopia av protokoll från LO:s råd för familjefrågor den 1/7 1971

Tryckta källor

Offentligt tryck

Riksdagens protokoll med bihang 1956–1978.
Riksdagens årsböcker.

Offentliga utredningar

- SOU 1938:47 *Betänkande ang gift kvinnas förväru sarbete m m, avgivet av kvinnoarbetskommittén.*
- SOU 1947:46 *Betänkande ang familjeliv och hemarbete.*
- SOU 1955:29 *Samhället och barnfamiljerna.*
- SOU 1962:10 *Långtidsutredningen. Svensk ekonomi 1960–65.*
- SOU 1964:36 *Ökat stöd till barnfamiljer (Familjebereidningen).*
- SOU 1967:39 *Samhällets barn tillsyn – barnstugor och familjedaghem.*
- SOU 1967:52 *Barnbidrag och familjetillägg (Familjepolitiska kommittén).*
- SOU 1972:34 *Familjestöd. Betänkande avgivet av Familjepolitiska kommittén.*
- SOU 1975:58 *Målet är jämställdhet. En svensk rapport med anledning av FN:s kvinnoår.*
- SOU 1975:62 *Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar. Betänkande avgivet av familjestödsutredningen.*
- SOU 1975:88 *1974 års semesterkommitté.*
- SOU 1975:89 *Långtidsutredningen LU 75.*
- SOU 1976:34 *Kortare arbetstid När? Hur? Rapport från delegationen för arbetstidsfrågor.*
- SOU 1987:19 *Varannan damernas. Slutbetänkande från utredningen om kvinnorepresentation.*
- SOU 1989:53 *Arbetstid och välfärd. Betänkande av arbetstidskommittén.*
- SOU 1990:44 *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport.*

Departementsserien

DsS 1976:5 *Ökade möjligheter till föräldraledighet genom föräldraförsäkringen. Rapport med principförslag till ett utbyggnadsprogram av en särskilt tillkallad arbetsgrupp. Socialdepartementet.*

Statistik

Historisk statistik för Sverige. Del I. Befolkning.
Women and Men in Sweden. Facts and figures 1995. SCB 1995.

Organisationstryck

Program och stadgar, kongressprotokoll, verksamhetsberättelser

- Landsorganisationens kongressprotokoll 1976, 1991.
- SAP:s kongressprotokoll 1956–1978.
- SAP:s partiprogram 1920–1978.
- SAP:s verksamhets- och årsberättelser 1920–78.
- SSKF:s kongressprotokoll 1908–1987.
- SSKF:s årsberättelser 1920–1984.
- Stadgar för SSKF, distrikt och klubbar.

Skrifter och broschyrer utgivna av SSKF, SAP eller LO:

(Betr skrifter/broschyrer med författare angiven, se under rubrikerna övrigt samtida tryck resp litteratur.)

- 6 timmars arbetsdag.* SSKF, Stockholm (andra upplagan) 1974.
- Arbetarrörelsen och familjepolitiken. Rapport från barn- och familjepolitiska arbetsgruppen.* Sveriges socialdemokratiska arbetarpartis 27:e kongress 1978.
- Att vara ensam mor.* Protokoll från Sveriges Socialdemokratiska kvinnoförbunds konferens kring de ensamstående mödrarnas problem den 19 september 1953, Stockholm 1953.
- Auliva myterna...vi har råd med kortare arbetstid och fullt utbyggd barnomsorg* Ett debattinlägg av en arbetsgrupp inom det socialdemokratiska kvinnoförbundet, SSKF, Stockholm 1981.
- Befria kärleken.* Förslag till sexualpolitiskt program. 17:e kongressen 1984, SSKF, Stockholm 1984.
- Detta vill vi, ett handlingsprogram,* (här ingår *Vi vanliga familjer* från 1960) SSKF, Stockholm 1962.
- Ett Bättre, Tryggare Samhälle,* SSKF:s socialpolitiska program, Stockholm 1953.
- Fackföreningsrörelsen och familjepolitiken.* Rapport till LO-kongressen 1976, Prisma/LO, Stockholm 1976.
- Familjen i centrum,* SSKF, Stockholm 1956.
- Familjen i framtiden – en socialistisk familjepolitik* SSKF, Stockholm 1972.
- Feministiskt handlingsprogram för 1990-talet.* Utg av s-kvinnor och tryckt i Tumba 1993.
- Fler kvinnor till socialdemokratin.* Utg av SAP, tryckt i Borås 1972.
- Framåt i SSKF. En redovisning av uppgifter och arbetsformer inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen,* programskrift antagen på kvinnoförbundets kongress 1956, utg av SSKF, Stockholm 1956.
- Grundlinjer för kvinnornas organisation inom socialdemokratiska partiet,* SAP, Stockholm 1928.
- Jämställdhet mellan kvinnor och män. Program för arbetet för jämställdhet* Antaget på SAP:s kongress 1978.
- Kvinnans jämlikhet. Ett framtidsprogram,* Tiden, Stockholm 1964.
- Kvinnorna, förväruarbetet och samhället. Förslag till Arbetsmarknadspolitiskt Kvinnoprogram.* Utg av soc dem partistyrelsen, broschyr tryckt i Arlöv 1962.
- LO-Statistik 1987,* LO, Stockholm 1987.
- Neutralitet, försvar, atomvapen.* Socialdemokratiska partistyrelsens kommitté för studium av atomvapenfrågan, Tiden, Stockholm 1960.

Program: Kvinnorna i arbetarrörelsen, SSKF, Stockholm 1978.

På lika villkor. Utg av SSKF och Sveriges socialdemokratiska studentförbund, 1966.

Rapport: 6-timmarsdagen – vart tog den vägen? SSKF, Stockholm 1978.

SAP Medlemsinventering/undersökning utg av SAP, Stockholm 1962.

Socialdemokratiska kvinnoförbundets upplysnings- och organisationsverksamhet, Vårt arbete 1930, utg av SSKF 1930.

Varför kvinnoförbund. Debattskrift utgiven av Sveriges Socialdemokratiska kvinnoförbund, Stockholm 1969 (i skriften saknas uppgift om tryckår).

Vi vanliga familjer, SSKF, 1960.

Tidningar och tidskrifter

Arbetet

Dagens Nyheter (DN)

Expressen

Fackföreningsrörelsen

Göteborgs-Posten (GP)

Kvinnobulletinen

LO-tidningen

Morgonbris 1908–1984

Ny Tid

Socialdemokraten

Svenska Dagbladet (SvD)

Tiden 1908–1978

Tidningen Vi

När hänvisning görs till andra tidningar och tidskrifter gäller det material som antingen ingår i SSKF:s klippsamling (förbundet anlitade under 1970-talet AB Pressurklipp) eller förvaras bland pressklipp i privatarkiv. Se resp not.

Övrigt samtida tryck

Agруп, Ture, Hur kvinnorna röstade, *Tiden* 1926, s 95–100.

Alm (senare gift Lindström), Ulla, Kvinnorna och politiken, *Tiden* 9, 1945.

Aspling, Sven, Kvinnornas politiska frammarsch, *Socialdemokratisk kvinnogärning*. Festskrift med anledning av Disa Västbergs 60-årsdag den 17/5 1951. Tidens förlag, Stockholm 1951.

Dalström, Kata, *Till Arbetareklassens kvinnor!*SAP:s förlag, Sthlm 1899 (broschyr).

Eriksson, Nancy, *Bara en hemmafru*, Tidens förlag, Stockholm 1964.

Eriksson, Nancy, Kvinnorna och det socialdemokratiska partiet, *Kvinnors röst och rätt*, red Ruth Hamrin-Theorell, Ulla Lindström, Gunvor Stenberg, AB Allmänna Förlaget, Stockholm 1969.

Erlander, Tage, *Valfrihetens samhälle*. Aktuellt 60-tal. Tidens förlag, Stockholm 1962.

Flood, Hulda, *Ett nytt kvinnoideal*. Broschyr utg av Arbetarnas Bildningsförbunds Centralbyrå, Stockholm 1933.

Flood, Hulda, *Socialdemokratiska kvinnoförbundet 1920–1935. Några erinringar inför jubileet av Hulda Flood*, SSKF, Stockholm 1935.

Flood, Hulda, Kvinnorna vid vägskålet, *Nutidskvinnor löser nutidsproblem, söker framtidsvägar*, SSKF, Stockholm 1942.

Flood, Hulda, *Kvinnor och män – vad hindrar jämlikheten?* Arbetarnas bildningsförbunds skriftserie nr 24, Stockholm 1944.

Flood, Hulda, Partiet och kvinnorna, *Tiden* 10, 1946.

- Flood, Hulda, *Agda Östlund. Pionjär i genombrotts-tid*, Tidens förlag, Stockholm 1954.
- Flood, Hulda, *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige*, Tidens förlag, Stockholm 1930. Här används reviderad och utökad upplaga, Tidens förlag, Stockholm 1960.
- Fogelström, Per Anders och Morell, Roland, *I stället för atombomb*, Bonniers förlag, Stockholm, 1958.
- Klein, Viola, se Myrdal.
- Kvinnan i manssamhället. Ett bordssamtal. Referat av Nils Beyer. *Arbetets söner, Nydaningens tid* (del IV), Steinsviks Bokförlag AB, Stockholm 1956.
- Lindhagen, Jan, *Den extra partikongressens ombud*. Forskningsrapport nr 22, 20/11 1967 (Förvaras i SAP:s arkiv vol F XIV:3).
- Mattson, Lisa, Målmedvetet för jämställdheten. 17 år som kvinnoförbundets ordförande. *Arbetarhistoria, Meddelanden från Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek*, nr 44–45, Årg 11–12, no 4/1987-1/1988.
- Myrdal, Alva & Myrdal, Gunnar, *Kris i befolkningsfrågan*, Bonniers, Stockholm 1934.
- Myrdal Alva, *Den nyare tidens revolution i kvinnans ställning. Kvinnan, familjen och samhället*, KF:s bokförlag, Stockholm 1938.
- Myrdal, Alva & Klein, Viola, *Kvinnans två roller*, Stockholm 1957.
- Palme, Olof, *Att vilja gå vidare*, Tidens förlag, Stockholm 1974.
- Rapport till Förenta Nationerna över kvinnornas status i Sverige* Aktstycken utgivna av Kungl Utrikesdepartementet, Ny serie II:20, Stockholm 1968.
- Rudling, Anna, Kvinnorörelsen inom arbetarrörelsen, *Arbetets söner, Nydaningens tid* (del IV), Steinsviks Bokförlag AB, Stockholm 1956.
- Rudling, Anna, *Kampen mot atomvapen*, Tidens förlag, Stockholm 1975.
- Sköld, Per Edvin (red). *Svenska atomvapen?* Stockholm 1959.
- Ström, Fredrik, *Kata Dalströms liv, öden och äventyr i kampen mot herremakten: en krönika*, Stockholm 1930.
- Thorsson, Inga, År partiet kvinnovänligt? *Tiden* 2, 1953.
- Thorsson, Inga (red) *Nej! till svenska atomvapen*, Stockholm 1959.
- Wangson, Otto R, Kvinnan och arbetet del I, *Tiden* 1932, s 469–477 samt del II Äktenskapet och arbetet, *Tiden* 1932, s 520–531.
- Vessman, Signe, Minnen och hågkomster, *Socialdemokratisk kvinnogärning. Festskrift till Disa Västbergs 60-årsdag den 17 maj 1951*, Tidens förlag, Stockholm 1951.
- Wigfors, Ernst, *Atomvapen?* Malmö 1959.
- Västberg, Disa, Kvinnorna och krisarbetsmarknaden, *Nutidskvinnor löser nutidsproblem, söker framtidsvägar*. Broschyr utg av SSKF, Stockholm 1942.

Memoarer

- Andersson, Sten, *I de lugnaste vatten...* Tidens Förlag, Stockholm, 1993.
- Andersson, Sven, *På Per Albins tid*, Tidens förlag, Stockholm 1980.
- Björk, Kaj, *Kallt krig. Människor och idéer*, Tidens förlag, Stockholm 1990.
- Eriksson, Nancy, *Nancy. Nancy Eriksson minns* (postumt utgivna memoarer), Bonniers, Stockholm 1985.
- Erlander, Tage, *Tage Erlander 1955–1960*, Tidens förlag, Stockholm, 1976.
- Feldt, Kjell Olof, *Alla dessa dagar. I regeringen 1982–1990*, Norstedts, Stockholm 1991.
- Leijon, Anna Greta, *Alla rosor skall inte tuktas!* Tidens förlag, Stockholm 1991.
- Lindström, Ulla, *I regeringen. Ur min politiska dagbok 1954–59*, Bonniers, Stockholm 1969.
- Lindström, Ulla, *Och regeringen satt kvar! Ur min politiska dagbok 1960–67*, Bonniers, Stockholm 1970.
- Malm, Stig, *13 år*, Utbildningsförlaget Brevskolan, Stockholm 1994.

Mogård, Britt, *Summa summarum. Rötter, levnad, ståndpunkter*, Norstedts, Stockholm 1991.

Nilsson, Torsten, *Utanför protokollet*, Tidens förlag, Stockholm 1986.

Intervjuer (egna)

Gerd Engman, Stockholm, 1993 04 30 (band)

Lisa Mattson, Göteborg, 1987 09 08, 1987 10 07 (band), 1993 01 21 (band),
1994 04 09 (samtal), 1994 05 09 (telefon)

Barbro Ohlson, Stockholm, 1990 04 24 (band)

Kerstin Sandelius, Stockholm, 1992 08 19 (band)

Maj-Britt Sandlund, Halmstad, april 1992 (telefon)

Ingrid Segerström, Stockholm, 1991 06 12 (band)

Annie Marie Sundbom, Stockholm, 1990 04 24 (band)

Gudrun Sundström, Borlänge, 1990 05 28 (band)

Inga Thorsson, Stockholm, 1989 06 12 samt 1992 08 31 (band)

Annie Wallentheim, Borås, mars 1990 (samtal)

Litteratur

Ahlmark, Per, *Den svenska atomvapendebatten*. Med ett appendix av Hans-Åke Dhejne, Aldus/Bonnier, Stockholm 1965.

Alving, Barbro, *Personligt. Dagböcker och brev 1927–1935*, sammanställda av Ruffa Alving-Olin och Birgit Petri, Gidlunds, Hedemora 1990.

Alving, Barbro, *Personligt. Dagböcker och brev 1950–65*, sammanställda av Ruffa Alving-Olin och Birgit Petri, Gidlunds, Hedemora 1992.

Arbetsmarknadskommitténs kvinnoutredning. Betänkande utgivet av SAF-LO, 1950.

Axelsson, Kaj, *Den första i sitt slag* (om Sigrid Ekendahl), Tidens förlag, Stockholm 1980.

Bachrach, Peter och Baratz, Morton S, *Makt och fattigdom. Maktproblemet i dagens samhälle: teoribildning och praktisk tillämpning*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1972.

Betänkande avgivet av Arbetsmarknadskommitténs kvinnoutredning SAF-LO, Stockholm 1950.

Berggren, Rut (red), *Kata Dalström. Brev till Hjalmar Branting och Fredrik Ström*. Inledning och kommentar Rut Berggren, Arkiv, Lund 1987.

Berggren, Rut, *Agitatorn fru Kata. Kata Dalström och hennes tid*, Bokförlaget Prisma, Stockholm 1991.

Bergman-Claeson, Görel, *Vi svenskar, vi människor och atombomben. En semantisk analys av identifikationsramar och fiendebilder i pressdebatten om svenskt atomvapen 1952–1959*. Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala Universitet, nr 36, Uppsala 1994.

Bergqvist, Christina, *Mäns makt och kvinnors intressen*, Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 121, Uppsala 1994.

Bergström, Hans, *Rivstart? Om övergången från opposition till regering*, Tidens förlag, Stockholm 1987.

Betänkande avgivet av Arbetsmarknadskommitténs kvinnoutredning SAF-LO, Stockholm 1950.

Björk, Gunnela, *Partiernas kvinnoorganisationer – isolerade öar eller maktbaser? Exemplet Örebro 1900–1950*. Institutionen för humaniora, Högskolan i Örebro, u å (1995?). Stencil.

- Blom, Ida, Sammenhold giver styrke – socialisme og kvindebevaegelse. *Kvinder. Fra urtid till nutid. Fra 1500 til vore dage*, red Ida Blom, Politikens Forlag, Köpenhamn 1992.
- Kvinder. Fra urtid till nutid. Fra 1500 til vore dage*, red Ida Blom, Politikens Forlag, Köpenhamn 1992.
- Carlsson, Christina, *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910*, Arkiv avhandlingsserie 25, Lund 1986.
- Carlsson Wetterberg, Christina, Anna Sterky – en pionjär inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 2, 1991.
- Carlsson Wetterberg, Christina, Kvinnors politiska strategier i ett historiskt perspektiv, *Jämställdhetsforskning. Sökljus på Sverige som jämställdhetens förlovade land*, red Liselotte Jakobsen och Jan Ch Carlsson, Jämställdhetscentrum, Arbetsvetenskap, Forskningsrapport 93:5, Högskolan i Karlstad 1993.
- Dahlerup, Drude, *Udviklingslinier i kvinders organisering i danske politiske partier, med saerlig henblik på spørgsmålet om separate kvindeorganisationer*. Midtvejsrapport, Institui for Statskundskab, Aarhus Universitet, Paper för seminarium i Sandbjerg 4–6/11 1977. Stencil.
- Dahlerup, Drude, *Kvinders deltagelse i de danske partiorganisationer*, paper för den 5:e nordiska statskundskapskonferensen i Bergen, augusti 1978. Stencil.
- Dahlerup, Drude, Overcoming the Barriers. *Women's views of the Political World of Men*, ed by Judith Hicks Stiehm, Transnational Publishers Inc, Dobbs Ferry, New York 1984.
- Dahlerup, Drude och Gulli, Brita, Women's organizations in the Nordic countries: lack of force or counterforce? *Unfinished Democracy. Women in Nordic Politics*, red Elina Haavio-Mannila et al, Pergamon Press, Oxford 1985.
- Dahlerup, Drude, *Blomster og Spark. Samtaler med kvindelige politikere i Norden*, Nordiska Ministerrådet, Stockholm 1985.
- Dahlerup, Drude, From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics, *Scandinavian Political Studies*, vol 11 nr 4, 1988.
- Dahlgren, Anita, Elgström, Ole och Larsson, Hans Albin, *Kvinnor påverkar. Centerns kvinnoförbund ur tre vetenskapliga perspektiv*, LT:s förlag, Stockholm 1985.
- Dahlström, Edmund, Analys av könsrollsdebatten. *Kvinnors liv och arbete*, SNS, Stockholm 1962.
- "Die Partei hat mich nie enttäuscht."* *Österreichische Sozialdemokratinnen*, red Edith Prost (medarb också Birgitta Wiesinger), Verlag fuer Gesellschaftskritik, Wien 1989.
- Danius, Sara, Själén är kroppens fångelse. *Feministisk bruksanvisning. Essäer*, red av Claudia Lindeén och Ulrika Milles, Norstedts förlag, Stockholm 1995.
- Drangel, Louise, Folkpartiet och jämställdhetsfrågan, *Liberal ideologi och politik 1934–1984*. Folk och Samhälle, Stockholm/Falköping 1984.
- Eduards, Maud, *Kvinnor och politik. Fakta och förklaringar*, LiberFörlag, Jurist- och Samhällsvetareförbundets Förlags AB, Stockholm 1977.
- Eduards, Maud Landby, Att studera och värdera välfärd, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2, 1990.
- Eduards, Maud Landby, Gunnel Gustafsson, Anna G Jónasdóttir, Könsmakt och maktlöshet i nationalstaten. Jämfo-rapport nr 15, *Kvinnors makt och inflytande*, Stockholm 1991.
- Eduards, Maud Landby, (1992a), Den feministiska utmaningen: Kvinnors kollektiva handlande. *Kontrakt i kris. Om kvinnors plats i välfärdsstaten*, red Gertrud Åström och Yvonne Hirdman. Carlsson Bokförlag, Stockholm 1992.
- Eduards, Maud Landby, (1992b) Against the Rules of the Game. On the Importance of Women's Collective Actions, *Rethinking Change. Current Swedish Feminist Research*, HSNR, Uppsala 1992.

- Elgán, Elisabeth, *Genus och politik. En jämförelse mellan svensk och fransk abort- och preventivmedelspolitik från sekelskiftet till andra världskriget*, Acta Universitatis Upsaliensis, utg gm Historiska institutionen vid Uppsala Universitet nr 176, Uppsala 1994.
- Elmbrant, Björn, *Palme*, Författarförlaget Fischer & Rye, Stockholm 1989.
- Elvander, Nils, *Svensk skattepolitik 1945–1970. En studie i partiers och organisationers funktioner*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1972.
- Eskilsson, Lena, *Drömmen om kamratsamhället. Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925–35*, Carlsson bokförlag, Stockholm 1991.
- Esping-Andersen, Gösta, Jämlikhet effektivitet och makt. Socialdemokratisk välfärdspolitik. *Socialdemokratins Samhälle. SAP och Sverige under 100 år*, red Misgeld, Molin, Åmark, Tidens förlag, Stockholm 1988.
- Evans, Richard, J, *Kvinnorörelsens historia i Europa, USA, Australien och Nya Zeeland 1849–1920*, Liber Förlag, Stockholm 1979.
- Evans, Richard, *The Feminist Movement in Germany 1894–1933*, Sage Studies in 20th Century History, volume 6, SAGE Publications, London 1976.
- Fagerström, Ewa, *Fler kvinnor i politiken. En studie av det socialdemokratiska partiets och kvinnoförbundets åtgärder för att nå detta mål mellan valen 1970 och 1973*. Uppsats i statskunskap ht 1974. Stencil. Stockholms universitet (här använt ex förvaras i SSKF:s arkiv, vol BII:28).
- Fox Genovese, Elizabeth, Att sätta in kvinnohistorien i historien, red Christina Ericsson *Genus i historisk forskning* Studentlitteratur, Lund 1993.
- Gaunt, David, *Sverige söker sin väg* Stockholm 1988.
- Gaventa, John, Makt och deltagande. *Maktbegreppet*, red Olof Petterson, Carlssons, Stockholm 1992.
- Gröning, Lotta, *Vägen till makten. SAP:s organisation och dess betydelse för den politiska verksamheten 1900–1930*, Acta Universitatis Upsaliensis nr 149, Uppsala 1988.
- Gulli, Brita, se Dahlerup.
- Gunnarsson, Evy, *Med nål och garn för socialismen, De kommunistiska kvinnornas kamp 1917–1947*, Arbetarkultur, tryckt i Värnamo u å, Lolita 1987.
- Hagberg, Jan-Erik *Tekniken i kvinnornas händer. Hushållsarbete och hushållsteknik under tjugooch trettioatalen*, Liber Förlag, Linköping 1986.
- Hedlund-Ruth, Gun, *Synen på kvinnors förvärsarbete – debatt inom arbetarrörelsen 1956–1968*. C-uppsats i statskunskap, Högskolan i Örebro, Ht 1977 (stencil).
- Hedlund, Gun, Women's Interests in Local Politics. *The Political Interests of Gender. Developing theory and Research with a Feminist Face.*, Eds Kathleen Jones and Anna G Jónasdóttir, Sage Publications, London 1988.
- Hedlund, Gun, *"Det handlar om prioriteringar". Om kvinnor, politik och kvinnors intressen*, utryckt avhandlingsmanuskript, januari 1991, Högskolan i Örebro /Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Hellström, Hans, *Struktur, aktör eller kultur? Arbetstidspolitik i det industrialiserade Sverige*, Acta Universitatis Stockholmiensis no 45, Stockholm 1992.
- Hinnfors, Jonas, *Familjepolitik. Samhällsförändringar och partistrategier 1960–1990*, Göteborg Studies in Politics, nr 26, Göteborg 1992.
- Hirdman, Yvonne, Den socialistiska hemmafrun. Den socialdemokratiska kvinnorörelsen och hemarbetet 1890–1939, *Vi kan, vi behövs*, red Brita Åkerman mfl. Förlaget Akademitratur, Göteborg 1983.
- Hirdman, Yvonne, *Husbondens tröst - SAP och kvinnorna, Tiden 5–6* 1984.
- Hirdman, Yvonne, *Konsten att var kvinna. Stilleben, Sverige 1950, Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunhild Kyle*, red B Sawyer och Anita Göransson, Meddelanden från Historiska institutionen i Göteborg nr 33, Göteborg 1987.

- Hirdman, Yvonne, Makt och kön, *Maktbegreppet*, red Olof Petersson, Carlsson bokförlag, Stockholm 1987.
- Hirdman, Yvonne, Skärvor av ett kvinnoliv. Ur Alva Myrdals brevsamling 1930–1950, *Arbetarhistoria. Meddelanden från Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek* nr 44–45, årg 11–12 nr 4/1987/1/1988.
- Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemspolitik*, Carlsson bokförlag, Stockholm 1989.
- Hirdman, Yvonne, Könlös forskning. Kvinnorna och SAP ur ett genusperspektiv, *Arbetarhistoria. Meddelanden från Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek*, nr 52, 4/1989.
- Hirdman, Yvonne, *Vi bygger landet. Den svenska arbetarrörelsen från Per Götrek till Olof Palme*, Tiden, Stockholm 1990 (andra upplagan).
- Hirdman, Yvonne, Genussystemet, *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport, SOU 1990:44*.
- Hirdman, Yvonne, Vad är kvinnohistoria? *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, Utbildningsradion, Stockholm 1992.
- Holter, Harriet, Berättelser om kvinnor, män och samhälle: Kvinnoforskning under trettio år, *Kvinnors och mäns liv och arbete*, red Joan Acker m fl, SNS Förlag, Stockholm 1992.
- Höglund, Gunhild, *Stridbar kvinna. Några blad ur Anna Visborgs liv och svensk kvinnorörelse*, Tidens förlag, Stockholm 1951.
- Jacobsson, Ranveig, Intervju med Anita Gradin och Gertrud Sigurdsen, red Annika Baudé, *Visionen om jämställdhet*, SNS förlag, Stockholm 1992.
- Jónasdóttir, Anna G, *Kvinnoteori. Några perspektiv och problem inom kvinnoforskningens teoriutveckling*, Höskolan i Örebro, skriftserien nr 32, Örebro 1984.
- Jónasdóttir, Anna G, Kön, makt, politik. Sammanfattning av en pågående teoriutveckling om grundvalarna i det formellt jämlika samhällets mansvalde, *Feminism och Marxism. En förälskelse med förhinder*, Arbetarkultur, Stockholm 1986.
- Jónasdóttir, Anna G, On the Concept of Interests, Women's Interests, and the Limitation of Interest Theory. *The Political Question of Gender. Developing Theory and Research with a Feminist Face*, eds Kathleen B Jones and Anna G Jónasdóttir, Sage Publications, London, 1988.
- Jónasdóttir, Anna G, Om intressebegreppet, kvinnors intressen och intresseorisens begränsning, *Politik Kön Magt, Rapport fra nordisk konferens*, red Anette Borchorst m fl, Serie om kvindeforskning nr 28, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg 1989.
- Jónasdóttir, Anna G, *Love Power and Political Interests. Towards a Theory of Patriarchy in Contemporary Western Societies*, Örebro Studies 7, University of Örebro 1991.
- Jónasdóttir, Anna G, Könsbegreppet i samhällsvetenskapen. Tre kontroverser, *Könsrelationernas betydelse som vetenskaplig kategori. Rapport från ett seminarium den 24 och 25 november 1990*. Jämfö rapport 21, Stockholm, mars 1991.
- Jónasdóttir, Anna G, Har kön någon betydelse för demokratin? *Kontrakt i kris. Om kvinnors plats i välfärdsstaten*, red Gertrud Åström och Yvonne Hirdman, Carlssons, Stockholm 1992.
- Jónasdóttir, Anna G, Patriarkat som samhällsteoretiskt problem. Sammanställt och översatt av Liselotte Jacobsen. *Jämställdhetsforskning. Sökljus på Sverige som jämställdhetens förlovade land*, red Liselotte Jacobsen och Jan Ch Karlsson, Forskningsrapport 93:5, Jämställdhetscentrum, Arbetsvetenskap, Höskolan i Karlstad, Karlstad 1993.
- Jónasdóttir, Anna G, *Why Women Are Oppressed*, Temple University Press, Philadelphia, 1994.
- Journalisten som såg mot en ny tid. Intervju med Kaj Andersson, *Vi kan, vi behövs! Kvinnorna går samman i egna föreningar*, red Brita Åkerman mfl, Förlaget Akademilitteratur, Stockholm 1983.

- Karlsson, Gunnel, *Det socialdemokratiska kvinnoförbundet, kvinnors intressen och jämställdhet* Uppsats för högre seminariet, Historiska institutionen vid Göteborgs universitet, 9 maj 1988. Stencil.
- Karlsson, Gunnel, Från broderskap till systemskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundet, könskonflikter, makt och strategier, *Arbetarhistoria, Meddelande från Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek*, nr 44–45, Årg 11–12, 4/1987-1/1988.
- Karlsson, Gunnel, *Från kvinnokrav till jämställdhet. Socialdemokratiska kvinnoförbundet under efterkrigstiden*. Uppsats för högre seminariet, Historiska institutionen, Göteborgs universitet, 1986 8/12. Stencil.
- Karlsson, Gunnel, *Manssamhället till behag?* Med slutkapitel av Lisa Mattson. SSKF och Tidens förlag, Stockholm 1990.
- Karlsson, Gunnel, "Kvinnorna äro ock människor", uppsats till Högre kvinnohistoriska seminariet 8/10 1991, Historiska institutionen, Göteborgs Universitet. Stencil.
- Karlsson, Gunnel, En röd strimma vid horisonten. Forskning om arbetarrörelsens kvinnor, *Arbetsliv och arbetarrörelse. Modern historisk forskning i Sverige.*, red Klaus Misgeld och Klas Åmark. Uppsater utgivna av Arbetarrörelsens arkiv och Bibliotek, Stockholm 1991.
- Karlsson, Gunnel, *Från stödtrupp till intressekamp*. Föredrag hållet vid konferensen Kvinnor och politik, Strategier för förändring, anordnad av Kvinnovetenskapligt Forum, Högskolan i Örebro 15/5 1993. Otryckt manuskript hos förf. Finns i engelsk version, *From Support Group to Conflict of Interest or Should Women Follow Men? Viewpoint Sweden*, no 14 March 1994, utg av Swedish Information Service, Svenska generalkonsulatet i New York. Översättning av Kjersti Board.
- Karlsson, Gunnel, Skall kvinnorna följa karlarna? Om det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för politiskt inflytande, *Den osynliga historien. Kvinnornas historia*, red Lise Sjöstedt. FRN, Forskningsrådsnämnden, Stockholm 1993.
- Karlsson, Gunnel, recension av Hemarbete som politik, *Tvårtanten* 1993:4.
- Karlsson, Gunnel, A Social Democratic Women's Coup in the Parliament. Manuskript för antologiprojektet *Nordic Feminist Thought*, red Anna G Jónasdóttir, Drude van der Fehr, Bente Rosenbeck. Otryckt manuskript hos förf. daterat augusti 1995.
- Kassman, Charles, *Arne Geijer och hans tid 1957–1979*, Tidens förlag, Stockholm 1991.
- Knoblock, Inger, *Systemets långa arm. En studie av kvinnor, alkohol och kontroll i Sverige 1919–1955*, Carlssons, Stockholm 1995.
- Kvalitativa metoder. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3, 1992, *Kvinnohistorisk Uppslagsbok*, red Harriet Clayhills, Rabén & Sjögren, Stockholm 1991.
- Kvinnors röst och rätt*, red Ruth Hamrin-Thorell, Ulla Lindström, Gunvor Stenberg, AB Allmänna Förlaget, Stockholm 1969.
- Kyle, Gunhild, *Gästarbeterska i manssamhället. Studier om industriarbetande kvinnors villkor i Sverige*, Publica/Liber, Stockholm, 1979.
- Larsson, Hans Albin, Husmor blir politiker – Om Svenska Landsbygdens Kvinnoförbund, *Kvinnor påverkar. Centerns kvinnoförbund ur tre vetenskapliga perspektiv*, Anita Dahlgren, Ole Engström och Hans Albin Larsson, LTs förlag, Stockholm 1985.
- Lennerhed, Lena, *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*, Norstedts, Stockholm 1994.
- Liljeström-Skarp, Marianne, Om feminismen som en historiskt determinerad form av kvinnligt motstånd, *Jämställdhet eller emancipation. Strategier inom kvinnorörelsen*, red Ulrika Bengts m fl, Institut för kvinnoforskning vid Åbo akademi, Åbo 1986.
- Lindholm, Margareta, *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet*, Monografi från sociologiska institutionen, Göteborgs universitet no 44, Göteborg 1990.

- Lindskog, Lars G, *Alva Myrdal. "Förnuftet måste segra!" Lars G. Lindskog samtalar med Alva Myrdal om skilda epoker i hennes liv*, Sveriges Radios Förlag, Stockholm 1981.
- Lindskog, Lars G, *Att förändra verkligheten. Porträtt av Inga Thorsson*, Tidens förlag, Stockholm 1990.
- Lukes, Steven, *Power. A Radical View*, The Macmillan Press Ltd, London 1974.
- Lundberg, Bengt, *Jämlikhet? Socialdemokratin och jämlikhetsbegreppet*, Meddelanden från Historiska institutionen i Göteborg nr 19, Bokförlaget Dialog, Lund, 1979.
- Lundberg, Harald, *Broderskapsrörelsen i svensk politik. Studie rörande ståndpunkter och praktiskt politiskt handlande under åren 1930–80*, SKSF, Stockholm 1988.
- Lundberg, Harald, *Svensk kristen vänster – uppkomst, spridning, idéutveckling och ställning i svenskt politiskt liv 1924–38*, Statsvetenskapliga inst, Umeå universitet, forskningsrapport 1992:1. Stencil.
- Lövgren, Brita, *Hemarbete som politik. Diskussioner om hemarbete, Sverige 1930–40-talen, och tillkomsten av Hemmens forskningsinstitut*, Acta Universitatis Stockholmiensis, nr 49, Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1993.
- Moberg, Eva, *Kvinnans villkorliga frigivning, Unga liberaler*, Bonniers, Stockholm 1961. Omtryckt i red Annika Baude, *Visionen om jämställdhet*, SNS förlag, Stockholm 1992.
- Moberg, Eva, *Det är manssamhället som är problemet*, *Kvinnobulletinen* 4/93.
- Molin, Karl, *Försvaret, folkhemmet och demokratin. Socialdemokratisk riksdagspolitik 1939–45*, Tidens förlag, Stockholm 1974.
- Molin, Karl, *Partistrid och partiansvar. En studie i socialdemokratisk försvarsdebatt, Socialdemokratiens samhälle. SAP och Sverige under 100 år*, red Klaus Misgeld, Karl Molin, Klas Åmark, Tidens förlag, Stockholm, 1989.
- Mral, Brigitte, "Den nya kvinnan". *Alva Myrdal och medierna på 30-talet. Arbetarrörelsen och språket* 1994:3, Avdelningen för retorik, Uppsala universitet, Uppsala 1994.
- Myrdal, Alva, *Förnuftet måste segra. Lars G Lindskog samtalar med Alva Myrdal om skilda episoder i hennes liv*, Sveriges Radio, Kristianstad 1981.
- Møller, Yngve, *Østen Undén. En biografi*, Norstedts, Stockholm 1986.
- Nicklasson, Stina, *Högerns kvinnor. Problem och resurs för allmänna valmansförbundet perioden 1900–1936/37*, Acta Universitatis Upsaliensis nr 167, Historiska Institutionen vid Uppsala universitet, Uppsala 1992.
- Nilsson, Jan Olof, *Alva Myrdal – en virvel i den moderna strömmen*, Brutus Östlings Bokförlag/Symposion, Stockholm/Stephag, 1994.
- Nilsson Hoadley, Anna-Greta, *Atomvapnet som partiproblem. Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund och frågan om svenskt atomvapen 1955–60*, Acta Universitatis Stockholmiensis nr 40, Stockholm 1989.
- Nilsson Hoadley, Anna-Greta, *Forskarens syn, Tiden* 1, 1990, s 36–37.
- Nordberg, Karin, *De skötsamma fruarna i Holmsund, Häften för kritiska studier* 2/1990.
- Nyberg, Anita, *Tekniken – kvinnornas befriare? Hushållsteknik, köpevaror, gifta kvinnors hushållsarbets-tid och förvärsdeltagande 1930-talet-1980-talet*, Linköping Studies in Arts and Science, 45, Linköping 1989.
- Ohlander, Ann-Sofie, *Det osynliga barnet? Kampen om den socialdemokratiska familjepolitiken, Socialdemokratiens samhälle. SAP och Sverige under 100 år*, red Klaus Misgeld, Karl Molin, Klas Åmark, Tidens förlag, Stockholm 1989.
- Oscarsson, Maria, *Statsvetenskapliga institutionen, Göteborg, föredrag på temadag Kön och Demokrati den 9/4 1994*, arrangerat av Soc dem kvinnodistriktet i Göteborg och Göteborgs Arbetareförening ABF, Göteborg 1994.
- Palme, Sven Ulric, *Vid valurman och i riksdagen under 50 år, Kvinnors röst och rätt*, red Ruth Hamrin Theorell m fl, AB Allmänna Förlaget, Stockholm 1969.
- Pateman, Carole *The Sexual Contract*, Polity Press, Cambridge 1988.

- Pierre, Jon, *Partikongresser och regeringspolitik. En studie av den socialdemokratiska partikongressens beslutsfattande och inflytande 1948–1978*, Lund Political Studies. Kommunfakta förlag, Lund 1986.
- Qvist, Gunnar, Statistik och politik. Landsorganisationen och kvinnorna på arbetsmarknaden, *Tvårsnitt. Sju forskningsrapporter utgivna till LO:s 75-årsjubileum 1973*, Prisma och LO, Stockholm 1973.
- Qvist, Gunnar, Landsorganisationen i Sverige och kvinnorna på arbetsmarknaden, *Kvinnor i arbetarrörelsen, Håghomster och intervjuer sammanställda av Eva Karlsson*, Arbetarrörelsens årsbok 1975, Bokförlaget Prisma, Stockholm 1975.
- Qvist, Gunnar, LO och kvinnorna på arbetsmarknaden samt Ett perspektiv på den s k kvinnoemancipationen i Sverige, *Konsten att blifva en god flicka. Kvinnohistoriska uppsatser*, Liberförlag, Stockholm 1978.
- Qvist, Gunnar, Motiven för kvinnomakt är näraliggande och påtagliga, *Morgonbris* jubileumsnummer 1978.
- Qvist, Gunnar, Klasspolitik eller könspolitik i jämställdhetsarbetet. Kvinnorna i facket. *Arbetarrörelsens årsbok 1980*, utg av Arbetarnas Kulturhistoriska sällskap och Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, 1980.
- Riksdagen 1982–1985. Biografiska uppgifter om ledamöterna*, Axplock/Riksdagens förvaltningskontor, Stockholm 1989.
- Riksdagen inifrån. Tolv riksdagsledamöters hågkomster, erfarenheter och lärdomar*, red Nils Stjernquist, Riksbankens jubileumsfond, Gidlunds Bokförlag, Hedemora 1991.
- Rosén, Ulf, *Riksdagens ledamöter*, Skol- och samhällskonsult, Vällingby 1980.
- Ruin, Olof, *I välfärdens tjänst*, Tage Erlander 1946–1969, Tidens förlag, Stockholm 1986.
- Rätt att rösta 1919–1994. Så fick kvinnor politiskt inflytande*, red Barbro Björkhem, Lisbet Hansing Engström, Lena Wägnerud, Sveriges riksdag, Stockholm 1994.
- Sainsbury, Diane, The Politics of Increased Women's Representation: The Swedish Case, *Gender and Party Politics*, eds Joni Lovenduski and Pippa Norris, Sage Publications, London 1993.
- Sanne, Christer, *Arbetets tid. Om arbetstidsreformer och konsumtion i välfärdsstaten*, Carlssons, Stockholm 1995.
- Siim, Birte, The Gendered Scandinavian Welfare States: The Interplay between Women's Roles as Mothers, Workers and Citizens in Denmark, *Women and Social Policies in Europe. Work, Family and the State*, ed Jane Lewis, Edward Elgar publishing Limited, Aldershot 1993.
- Skjeie, Hege, *Den politiska betydningen av kjønn. En studie av norsk topp-politikk*, Institutt for samfunnsforskning. Rapport 92:11, Oslo 1992.
- Socialdemokratins samhälle. SAP och Sverige under 100 år*, red Misgeld/Molin/Åmark, Tidens förlag, Stockholm, 1989.
- Sommestad, Lena, Privat eller offentlig välfärd? Ett genusperspektiv på välfärdsstaternas historiska formering *Historisk tidskrift* nr 4, 1994.
- Streijffert, Helena, *Studier i den svenska kvinnorörelsen*, Sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet no 30, Göteborg 1983.
- Svensson, Torsten, *Socialdemokratins dominans. En studie av den svenska socialdemokratins partistrategi*, Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter utg av Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala, 120, Uppsala 1994.
- Swedmark, Marianne, *Hulda Flood. Socialist, agitator, kvinnopionjär*, Idéhistoriska skrifter 18. Institutionen för idéhistoria, Umeå Universitet, Umeå 1993.
- Swärd, Stefan, *Varför Sverige fick fri abort. Ett studium av en policyprocess.*, Statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet, Stockholm Studies in Politics 22, Stockholm 1984.

- Sydow, Björn von, *Kan vi lita på politikerna? Offentlig och intern politik i socialdemokratiens ledning 1955–60*, Tidens förlag, Stockholm 1978.
- Thorsson, Inga, Tillbakablick på atomvapendebatten, *Tiden* 1, 1990, s 30–34.
- Tilton, Tim, Ideologins roll i socialdemokratisk politik, *Socialdemokratiens samhälle. SAP och Sverige under 100 år*, red Misgeld, Molin, Åmark, Tidens förlag, Stockholm 1989.
- Twåkammarriksdagen 1867–1970*. Ledamöter och valkretsar, bd 1–5, Utarbetad av Anders Norberg, Sveriges Riksdag, Stockholm 1985–92.
- Unfinished Democracy. Women in Nordic Politics*, eds Elina Haavio-Mannila et al, Pergamon Press, Oxford 1985.
- Vallstrand, Lennart, intervju med Sigrid Ekendahl. *Kvinnor i arbetarrörelsen. Hågkomster och intervjuer sammanställda av Eva Karlsson*. Arbetarrörelsens årsbok 1975. Prisma, Stockholm 1975.
- Visionen om jämställdhet*, red Annika Baude m fl, SNS Förlag, Stockholm 1992.
- Vi kan, vi behövs! Kvinnorna går samman i egna föreningar*, red Brita Åkerman, Akademiliteratur, Stockholm, 1983.
- Waldemarson, Ylva, Får en bofink se ut hur som helst? Den svenska arbetarrörelsens syn på kvinnor och lönearbete, *Arbetarhistoria. Meddelanden från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, nr 61–62, årg 16, 1–2 1992.
- Waldemarson, Ylva, Kontrakt under förhandling – LO, kvinnorna och makten, *Kontrakt i kris*, red Åström och Hirdman, Carlssons, Stockholm 1992.
- Wickert, Christl, *Unsere Erwählte. Sozialdemokratische Frauen im Deutschen Reichstag und im Preussischen Landtag 1919 bis 1933*, del 1 och 2, Sovec, Göttingen 1986.
- Zetterberg, Kent, recension av Anna-Greta Nilsson Hoadley i *Arbetarhistoria, Meddelanden från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* nr 53–54, årg 14 nr 1-2/1990.
- Ås, Berit *Kvinnor tillsammans. Handbok i frigörelse*, Gidlunds, Malmö 1982.
- Östberg, Kjell, uppsatsen *Kvinnan som du gav mig. Socialdemokratin, kvinnorna och kommunalpolitiken under mellankrigstiden*, Historiska institutionen, Stockholms universitet, 1992. Stencil.
- Östberg, Kjell, Män, kvinnor och kommunalpolitik under mellankrigstiden, *På tröskeln till välfärden. Vägörensformer och arenor i Norden 1800–1930*, red Marja Taussi Sjöberg och Tinne Vammen, Carlssons, Stockholm 1995.

Diagram:

Figur 1. Medlemsutveckling i SSKF 1920–90, s 55

Tabeller

Tab 2:1 Antal klubbar och medlemmar i SSKF 1920–1985, s 56

Tab. 2:2 Totalt antal medlemmar i SAP 1950–1985 med kvinnor i absoluta tal och procent samt SSKF:s andel av kvinnliga partimedlemmar, s 57

Tab 4:1. Kvinnor i landsting 1922–1938, antal och procent, s 130

Tab 4:2. Kvinnor i stads- och kommunalfullmäktige 1922–38, procent, s 130

Tab 4:3. Andel kvinnliga medlemmar i SAP 1929–1957, procent, s 134

Tab 4:4. Socialdemokratiska riksdagsledamöter kvinnor och män 1953–77, s 141

Tab 4:5. Kvinnor och män i SAP:s partistyrelse (PS) 1948–84, ordinarie, suppleanter samt totalt, s 141

Tab 4:6. Kvinnor och män i SAP:s Verkställande Utskott (VU) 1948–1984, s 142

Summary

The road of Swedish women to their share of somewhat more than 40% of all political offices has been marked by many obstacles. They have not participated in political life on the same terms as men – for them, it has always been a matter of adapting and adjusting to a political culture shaped by and for men. Forming political associations of their own should therefore be viewed as a strategic device designed to allow women a voice and a chance to create their own platform. Finding an outlet for the views of women within party organizations dominated by men has been difficult.

When the women of the Social Democratic Party gathered for their first Congress in 1908 in order to discuss a number of issues, among them the formation of women's associations, the idea was vetoed by the Party leadership. The invited representative of the Party's steering committee told the women at the Congress that a women's association would:

"damage the organizations of both women and men. An organization solely for women would necessarily be one-sided, as its views would always coincide with those of the Party, and this would paralyze the entire movement. No exceptions should ever be made for either women or men since their interests always coincide."

The Women's Dilemma

But what happened if and when the interests of men and women did not coincide, as the party leadership assumed it would? According to the Social Democratic women, the problem was that they encountered resistance when they defended the interests of women. In the Party, working for women was often perceived as directed against men. This dilemma, which I somewhat exaggerated would like to describe as the eternal dilemma of *The Social Democratic Women's Association*, was well formulated by the chairman of the *Örebro Social Democratic Women's District* in 1943. A call from the Örebro women for a woman to represent them at the Party Congress had been dismissed as "totally absurd". The women then turned to the Party District leadership asking for their support. In a letter, they declared that they did not want to incur the hostility of their male Party comrades:

"The sad thing is that our requests are often interpreted as hostile actions. And if we always give in, we will never make any progress."

Forming a women's association was a strategy to keep from never making progress, a strategic device used by the women of several parties (the Conservatives, Independents (later Liberals), Rural Women (later the Agrarian Party) and the Social Democrats) during the period 1911–20. *The Social Democratic Women's Association* was officially founded in 1920, and the fact that the Party looked more favorably upon a women's association at that time was largely linked to the question of universal suffrage. Once women became voters, interest in them increased markedly in all parties.

Making Coffee or Decisions?

The first years of the *Women's Association* were difficult. It took time to get used to the idea of participating, as Hulda Flood, the first women Party Secretary in charge of feminist agitation, later put it. Women wrote to her, complaining bitterly that their male Party comrades did not view them as equals but as "voting cattle" and makers of coffee. Social Democratic women and men held radically different views on the role of women both within the Party and in politics in general. These views may be summed up by the question of whether women were to make coffee or be part of the decision-making process. In other words, was the *Women's Association* there to serve men or should they uphold the political interests of women?

Women knew what they wanted. They did not want to become part of the "people's home" after it had already been completed, said Agda Östlund, one of the first Social Democratic women members of Parliament. They much preferred to help lay the foundation to the new "people's home" – they wanted to be part of the decision making process. At the same time, the then Party Secretary, Gustav Möller, proposed that the *Women's Association* be dissolved and replaced by a "discount for wives", a reduced membership fee for wives of Party members (male, of course). The women, on the other hand, were opposed to the wife discount and fought for their Association and their right to be regarded as fellow Party members of equal standing.

The attitude of the Party leadership towards the *Women's Association* was more positive in the thirties. The small number of women in the Party had now become a cause for concern, and the Party leadership actively encouraged the local branches – of which half had no women members at all in the mid-thirties – to try to enroll more women. Outside the cities, there was scant interest in attracting women members. When Hulda Flood visited the Örebro Party District in the mid thirties, few local branches showed any interest in hearing her speak. The Party Ombudsman stressed in vain that all costs would be borne by the

Party and the district. Finally, he resorted to threats: if no one requested Hulda Flood as a speaker she would be sent anyway to "certain specially selected sites". But, he added in a conciliatory vein, "of course, the best thing would be for us all to try to cooperate".

Although it was an uphill struggle to get women involved in the local branches, they were flocking to the *Women's Association*. Association membership rose from about 7,000 in 1930 to 26,000 in 1940, and 59,000 in 1950. One of the reasons was that a new political arena had opened up, one which allowed women an opportunity to participate in political life. As the good "people's home" was being built, and "day-to-day life" was to be "put in order" (I am quoting Yvonne Hirdman) there was a need for the expertise of women. Both the *Women's Association* and women themselves were increasingly being consulted as experts in the many commissions appointed in the 30's and 40's. The advantage of having a field of "their own" was that they did not have to compete directly for political office with men.

The answer to the question of whether women were to make coffee or decisions was, in other words, a non-answer. Of course women had to help make coffee – as in Axberg, for instance, where the first contact between the newly formed *Women's Association* with the local branch was a request for "help with making and serving coffee at a function". When it came to decision making, however, women were relegated to a special "niche for women's issues", according to Inga Thorsson. The *Women's Association* had been organized alongside the Party as an ancillary organization devoting itself to "its" women's issues. The Party steering committee contained an adjunct representative from the *Women's Association* (in advisory but non-voting capacity), and it was the Party leadership that decided when and if women's demands were to be heard.

Not to Please the Men!

After the war, the *Women's Association* increasingly began to question this order of things. The low percentage of women in the Party came in for special criticism – it was not enough to have an occasional woman, said Inga Thorsson, the combative president of the *Women's Association* appointed in 1952. The problem was that men did not regard women as equals in the political arena – they were not "party members of equal standing".

That this was the case became readily apparent in the mid-50's when the *Women's Association* took up the fight against nuclear arms for Sweden, which – even though women traditionally agitated for peace – cannot be said to be a traditional women's issue. In Swedish political terms

it was defined as a matter of defense policy, and women were not supposed to meddle in it. The Party clearly expected the *Women's Association* to subordinate itself to the Party, both as ancillary organization and as women. Women were not expected to act independently, but should as usual "follow the men", as Ragnar Lassnanti said in the discussion within the Party leadership of the No-vote of the *Women's Association*.

The Party could not support two lines, Lassnanti said, and the opposite – that the Party would support the women's line – was unthinkable.

The quotation that the women should "*follow the men*" is taken from a long debate within the Party steering committee, in the course of which everybody, led by Prime Minister Tage Erlander, tried to persuade Inga Thorsson to change her mind after her declaration that the *Women's Association* would oppose nuclear weapons for Sweden. The decision not to wait for the Party leadership to declare itself on the issue was, as I see it, a challenge which the leadership was unable to handle. First, it ran counter to the rules – an ancillary organization was supposed to follow the party line. Second, it challenged the existing gender hegemony – women were expected to "*follow the men*" – whereas Inga Thorsson acted as if she and the *Women's Association* were the equals of the Party and the Party Chairman. Inga Thorsson came under sharp attack as one member of the board after another urged her to reconsider. The only one to come to Thorsson's defense was Östen Undén, the Foreign Minister, who asked what she intended to do in her capacity of chairman of the *Women's Association* – go back to her Congress and tell them that the Party had forbidden the women to say No? At the conclusion of the meeting, Ulla Lindström, who had been following the discussion in silence, went up to Inga Thorsson and took her arm. The two of them then left the room in protest.

The media debate on nuclear weapons at the time found it equally difficult to view women as independent political actors. The women's stand point was supposedly based on emotion, rather than reason, and could consequently safely be ignored. *Dagens Nyheter*, which came out in favor of nuclear weapons, simply omitted women in reporting on the opinion polls in 1958. Opposition to nuclear weapons in Sweden gained ground, mostly among women (of those opposed 44% were women, 30% men). Among those for nuclear weapons 51% were men and 33% women. *Dagens Nyheter* came to a rather astonishing conclusion: "Those who favor nuclear weapons for our defense are in the majority in all population (and age) categories interviewed, with the exception of women".

The *Women's Association* eventually "won" the question of nuclear weapons: the Party and the nation rejected nuclear weapons as

recently as in 1968. One reason why the issue could be resolved without causing a split in the Party – as the women were accused of trying to do – is, I believe, that the *Women's Association* managed to stay within the (severely stretched) guidelines for ancillary organization within the Party. The *Association* kept stressing its loyalty to the Party – but also the moral duty of every Party member to take an individual stand. The gender conflict which grew out of the insubordination of the *Women's Association* was downplayed. Instead, the women bore the brunt of the conflict, so to speak, in that the *Women's Association* was held responsible for the inside rift in the party over the nuclear weapons issue.

The *Women's Association's* refusal to confine itself to the role of subordinate expert on women's issues and its insistence on sharing in the decision making process thus led to conflict and a power struggle. This was not entirely unexpected, given Inga Thorsson's views on the role of the *Women's Association*. Its task was not "to please the men", she stated when she stepped down as president in 1964. It was to be "a constant irritant and source of annoyance, to keep on questioning whether that which has been planned by men is always right and reasonable".

Six-hour Workday and Parental Leave

When the *Women's Association* began to sharpen its image as a feminist organization in the early 70's, demanding changes also of men in the name of equality – the buzzword of the 60's had been "*equality for women*" – it ran into resistance. In spite of much talk of equality and in spite of radical reforms such as separate taxation, parental leave, and abortion on demand, it was hard to get the Party's support for the big issues on the *Association's* agenda. Here, I am especially thinking of the six-hour workday, the demand that a quota of the parental leave be taken by the fathers and on affirmative action quotas for political offices. There seemed to be an invisible wall: when these issues finally became Party issues, they changed character and lost their edge. Specialists on women's issues have often pointed out that our political system finds it difficult to cope with issues which highlight conflicting gender interests. Gender-based questions of power have to be changed in order to make them politically manageable. This was true of the main issue of the *Women's Association* during the 70's: the six-hour workday.

From the beginning, the proposal by the *Women's Association* for a six-hour workday was firmly rooted in a demand for equality. The underlying thought was that redistribution of working hours and hours spent in the home would result in greater equality between the

sexes. When the issue of a six-hour workday reached the Party before the 1975 Party Congress, however, this aspect had been lost – it was now labelled a question of child and family policy, not working time and equality, as the women intended. In this way, it was possible to avoid touching on the issue of the different conditions that prevailed for men and women in the workplace and in the home. This did not mean that a conflict was avoided, but rather that whatever conflict there was did not focus on gender inequality. An additional advantage, from the Party's point of view, was the change of arena. Instead of inviting a fight at the Party Congress, the conflict was contained to the Congress of the *Women's Association*. There was unanimous support for a six-hour workday, but lack of agreement on at what speed to proceed. Should a six-hour day be advocated for parents of small children to begin with, and later expanded to include everybody, or should they demand an across-the-board shortening of the workday? It was the latter line that emerged victorious at the Association Congress.

Once again the *Women's Association* bore the brunt of the conflict, and women appeared divided, while the Party demonstrated its unity by refusing to take a position on the question. It is true that the call for a six-hour workday was written into the Party platform (where it appears to belong to the same utopian category as abolition of the monarchy) to assuage the strong demands for a six-hour day within the Party. In addition, a working group on family policy was appointed. But of concrete results there were none. At the next Party Congress, the six-hour day issue once again was turned into a question of working hours. It was referred to the Trade Union Confederation where it "disappeared". "Whatever happened to the six-hour day?" the *Women's Association* asked. There was no answer.

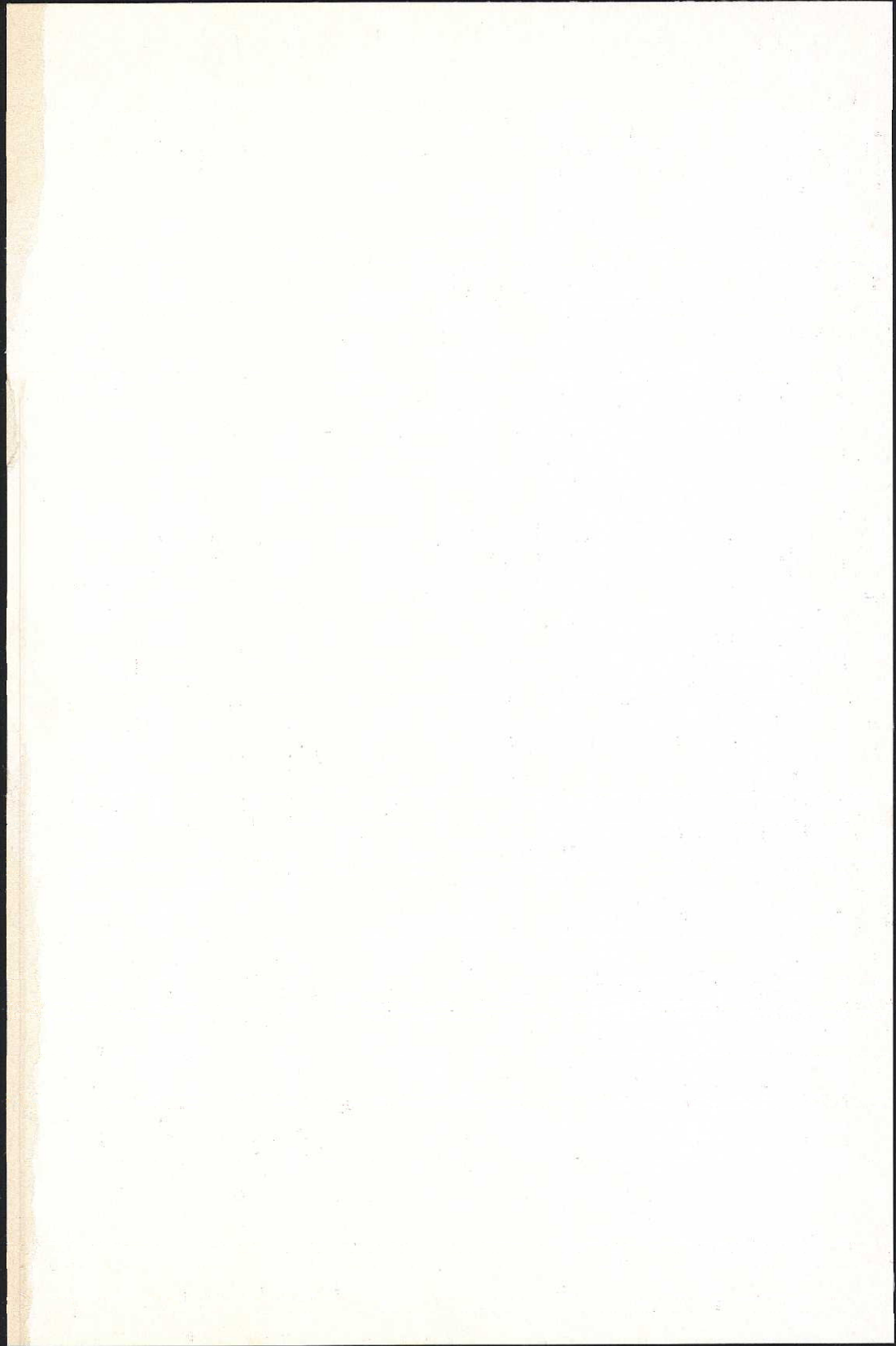
Another issue where gender division became apparent was the demand by the *Women's Association* in 1976 for increased parental leave, including an eighth month assigned to the father. Finding no sympathy for their demands in the Social Democratic Parliamentary Group, the women decided to bypass Parliamentary Group rules. The Group traditionally followed the recommendations of the Group leadership in submitting bills in Parliament. The *Women's Association* was twice advised not to submit a bill of an eighth month assigned to the father. This did not prevent them from staging a coup. Late one evening 18 of 36 Social Democratic women MPs drafted a bill stipulating obligatory parental leave for fathers behind the back of the Party's Parliamentary steering group and handed it in to the Secretariat.

Their action was not appreciated. Olof Palme expressed deep personal disappointment and anger. It had never before happened, neither under Tage Erlander's nor under Olof Palme's tenure as Party

Chairman, that loyalty toward the Party had not been strong enough to maintain Party discipline, he said. If women now acted according to their own agenda it would represent a step of twenty years back in time. The president of the *Women's Association*, Lisa Mattson, explained that the women had sought a more clearly formulated stand on equality in the area of child and family policy. There was no comment on the reason for the *Association's* action: the desire for a stronger stand on equality. Instead, a quarrel erupted between the women in the Social Democratic Parliamentary Group. Did the representatives of the *Association* think that they had a monopoly on family policy issues? Here is yet another example of how gender conflict shows up as conflict between women. The men remained silent. Blame was, once again, assigned to the *Women's Association* which was accused of trying to destroy Party unity on family policy. And with an election coming up...

The fact that there was a broad following for the issue among women did not make the Party leadership more favorably disposed to their demands – as had been the case with nuclear arms and the six-hour workday. And yet, there was a clear difference. In drafting its bill, in violation of the prevailing rules of the game, the *Women's Association* had acted as an organization for women first and as Party organization second. This did not prevent the Party leadership from treating the *Association* as an insubordinate Party organization rather than representative of an important group of Party members and voters.

The problem, as I see it, is that women (within the Social Democratic Party in particular, but also generally) are not heard as a group in politics, and that women, as a group, do not have access to power. The double role of the *Women's Association* is impossible to maintain in the long run: it is not possible to represent women's interests within the Party and be a loyal Party organization at one and the same time. Instead, in the case of nuclear weapons, the six-hour day and parental leave for fathers, the *Women's Association* has had to assume the role of a naughty child – creating a fuss, breaking the rules, constantly coming in for rebuke and admonitions from well-behaved little friends. Maybe the time has now come for a change in strategy – now that there are enough women in politics to constitute a real power factor. It is no longer a question of women adjusting to, the rules of the male political culture, but rather changing the rules of the game.

I centrum för denna avhandling står det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande i SAP under efterkrigstiden. Alltifrån förbundets tillkomst 1920 har de socialdemokratiska kvinnornas strävan att behandlas som likaberättigade partikamrater mött manligt motstånd. Tillspetsat kan man säga att kvinnornas förväntan om jämlikt deltagande i politiken kolliderade med männens förväntan om en lojal kvinnlig, gärna kaffekokande, stödtrupp.

Under efterkrigstiden skärptes denna motsättning, när förbundet gjorde klart att det inte nöjde sig med inflytande på männens villkor utan krävde del i makten och rätt att vara med och bestämma partiets politik. I centrala politiska frågor ledde detta till ofta dramatiska konflikter mellan partiets kvinnor och män. Det gällde frågan om atomvapen på 1950-talet, "kvinnans jämlikhet" på 1960-talet och sex-timmars arbetsdag på 1970-talet.

I avhandlingen undersöks konflikterna med inspiration från statsvetenskapliga teorier om kön och makt. Slutsatsen av Gunnel Karlssons undersökning är att det manliga motståndet varit starkast när kvinnoförbundet hävdade sig som företrädare för kvinnointresset i partiet, dvs när kvinnorna krävt reell del i makten.

ISBN 91-79-24-0909

9 789179 240905

Avhandlingar från Arkiv förlag

Arkiv avhandlingsserie (1974–1992)

- Sune Sunesson, *Politik och organisation. Staten och arbetarklassens organisationer* (1974)
- Bernt Kennerström, *Mellan två internationaler. Socialistiska partiet 1929–37* (1974)
- Gunnar Persson, *Essays on Mobility and Social Reproduction* (1976)
- Nils Unga, *Socialdemokratin och arbetslöshetsfrågan 1912–1934. Framväxten av den ”nya” arbetslöshetspolitiken* (1976)
- Bengt Furåker, *Stat och arbetsmarknad. Studier i svensk rörlighetspolitik* ([1976] 3:e uppl. 1986)
- Ingemar Elander, *Det nödvändiga och det önskvärda. En studie av socialdemokratisk ideologi och regionalpolitik 1940–72* (1978)
- Rune Jungen, *Vävarstad i uppror. Arbetarrörelsen i Borås 1880–1920* (1978)
- Gunnar Olofsson, *Mellan klass och stat. Om arbetarrörelse, reformism och socialdemokrati* (1979)
- Lennart Schön, *Från hantverk till fabriksindustri. Svensk textiltillverkning 1820–1870* (1979)
- Tom Olsson, *Pappersmassestrejken 1932. En studie av facklig ledning och opposition* (1980)
- Boel Berner, *Teknikens värld. Teknisk förändring och ingenjörsarbete i svensk industri* ([1981] 2:a uppl. 2012)
- Torsten Björkman & Karin Lundquist, *Från MAX till PIA. Reformstrategier inom arbetsmiljöområdet* (1981)
- Björn Fryklund & Tomas Peterson, *Populism och missnöjespartier i Norden. Studier av småborgerlig klassaktivitet* (1981)
- Lennart Lundmark, *Uppbörd, utarmning, utveckling. Det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark* (1982)
- Per Arne Tjäder, *”Det unga Sverige”. Åttitalsrörelse och genombrottsepok* (1982)
- Kent Lindkvist, *Program och parti. Principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1971–72* (1982)
- Hans Seyler, *Hur bonden blev lönarbetare. Industrisamhället och den svenska bondeklassens omvandling* (1983)
- Lars Ekdahl, *Arbete mot kapital. Typografer och ny teknik – studier av Stockholms tryckeriindustri under det industriella genombrottet* (1983)
- Göran Arnman & Ingrid Jönsson, *Segregation och svensk skola. En studie av utbildning, klass och boende* (1985)
- Tommy Nilsson, *Från kamratföreningar till facklig rörelse. De svenska tjänstemännens organisationsutveckling* (1985)
- Bo Rothstein, *Den socialdemokratiska staten. Reformen och förvaltning inom svensk arbetsmarknads- och skolpolitik* ([1986] 2:a uppl. 2010)
- Bengt Sandin, *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan. Folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600–1850* (1986)

- Mats Beronius, *Den disciplinära maktens organisering. Om makt och arbetsorganisation* (1986)
- Jan Ch Karlsson, *Begreppet arbete. Definitioner, ideologier och sociala former* ([1986] 2:a uppl. 2013)
- Christina Carlsson, *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910* (1986)
- Kjell Jonsson, *Vid vetandets gräns. Om skiljelinjen mellan naturvetenskap och metafysik i svensk kulturdebatt 1870–1920* (1987)
- Hans-Olof Ericson, *Vanmakt och styrka. Studier av arbetarrörelsens tillkomst och förutsättningar i Jönköping, Huskvarna och Norrahammar 1880–1909* (1987)
- Anita Göransson, *Från familj till fabrik. Teknik, arbetsdelning och skiktning i svenska fabriker 1830–1977* (1988)
- Svante Lundberg, *Flyktingskap. Latinamerikansk exil i Sverige och Västeuropa* (1989)
- Stefan Svallfors, *Vem älskar välfärdsstaten? Attityder, organiserade intressen och svensk välfärdspolitik* (1989)
- Göran Brulin, *Från den "svenska modellen" till företagskorporatism? Facket och den nya företagsledningsstrategin* (1989)
- Christian Berggren, *Det nya bilarbetet. Konkurrensen mellan olika produktionskoncept i svensk bilindustri 1970–1990* (1990)
- Rafael Lindqvist, *Från folkvård till välfärdsbyråkrati. Det svenska sjukförsäkringssystemets utveckling 1900–1990* (1990)
- Kjell Östberg, *Byråkrati och reformism. En studie av svensk socialdemokratis politiska och sociala integrering fram till första världskriget* (1990)
- Jonny Hjelm, *Skogsarbetarna och motorsågen. En studie av arbetsliv och teknisk förändring* (1991)
- Björn Halleröd, *Den svenska fattigdomen. En studie av fattigdom och socialbidragstagande* (1991)
- Bo Persson, *Skogens skördemän. Skogs- och flottningsarbetareförbundets kamp för arbete och kollektivavtal 1918–1927* (1991)
- Håkan Leiulfsrud, *Det familjära klassambället. En teoretisk och empirisk studie av blandklassfamiljer* (1991)
- Roine Johansson, *Vid byråkratins gränser. Om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete* ([1992] 3:e uppl. 2007)
- Hans-Erik Olson, *Staten och ungdomens fritid. Kontroll eller autonomi?* (1992)
- Staffan Laestadius, *Arbetsdelningens dynamik. Om synen på arbetsdelning och kunskapsbildning inom industriell verksamhet* (1992)

Arkivs avhandlingar i andra serier

- Mats Lindberg (f.d. Dahlkvist), *Att studera Kapitalet. Första boken. Kommentar och studiehandledning* ([1978 Bo Cavefors bokförlag] ny utg. Arkiv förlag 2013)
- Anders Kjellberg, *Facklig organisering i tolv länder* (1983)
- Rut Berggren (brevsamling med inledning och kommentarer): Kata Dalström, *Brev till Hjalmar Branting och Fredrik Ström* (1987)
- Mats Hilde, *Droger och disciplin. En fallstudie av narkomanvård i Malmö* (1990)
- Sven E O Hort (f.d. Olsson), *Social Policy and Welfare State in Sweden* ([1990] 3:e utökade uppl. 2014 som *Social Policy, Welfare State, and Civil Society in Sweden*; vol. I: *History, Policies, and Institutions 1884–1988*; vol. II: *The Lost World of Social Democracy 1988–2015*)
- Berit Andersson, *Att förstå drogmissbruk. Praktiken, situationen, processen* (1991)
- Tord Jacobson, *Välviljans förtryck. En fallstudie av allmännyttig bostadspolitik* (1991)
- Lena Sommestad, *Från mejerska till mejerist. En studie av mejerirykets maskuliniseringsprocess* (1992)
- Agneta Hugemark, *Den fängslade marknaden. Ekonomiska experter om välfärdsstaten* (1994)
- Paavo Bergman, *Moderna lagarbeten. Studier av arbete, teknik och organisation i högteknologisk processindustri* (1995)
- Marta Szebehely, *Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten* (1995)
- Gunnel Karlsson, *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP* (1996)
- Ingrid Sahlin, *På gränsen till bostad. Avvisning, utvisning, specialkontrakt* (1996)
- Ylva Stubbergaard, *Stat, kris och demokrati. Lapporörelsens inflytande i Finland 1929–1932* (1996)
- Bo Vinnerljung, *Fosterbarn som vuxna* (1996)
- Mats Benner, *The Politics of Growth. Economic Regulation in Sweden 1930–1994* (1997)
- Agneta Franssén, *Omsorg i tanke och handling. En studie av kvinnors arbete i vården* ([1997] 2:a uppl. 2000)
- Thomas Kaiserfeld, *Vetenskap och karriär. Svenska fysiker som lektorer, akademiker och industriforskare under 1900-talets första hälft* (1997)
- Boel Lindberg, *Mellan provins och parnass. John Fernström i svenskt musikliv* (1997)
- Anna Meeuwisse, *Vänskap och organisering. En studie av Fountain House-rörelsen* (1997)
- Birgitta Jordansson, *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga sambällets framväxt* (1998)
- Claes Levin, *Uppfostringsanstalten. Om tvång i föräldrars ställe* (1998)
- Ulla Melin Emilsson, *Vardag i olika världar. Om dementa och vårdbiträden på tre gruppboenden* (1998)
- Niklas Stenlås, *Den inre kretsen. Den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940–1949* (1998)

- Erika Andersson Cederholm, *Det extraordinära lockelse. Luffarturistens bilder och upplevelser* (1999)
- Gunnela Björk, *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950* (1999)
- Renée Frangeur, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige* (1999)
- Liselotte Jakobsen, *Livsform, kön och risk. En utveckling och tillämpning av realistisk livsformsanalys* (1999)
- Johan M Sanne, *Creating Safety in Air Traffic Control* (1999)
- Kerstin Stenius, *Privat och offentligt i svensk alkoholistvård. Arbetsfördelning, samverkan och styrning under 1900-talet* (1999)
- Magnus Boström, *Miljörelsens mångfald* (2001)
- Håkan Johansson, *I det sociala medborgarskapets skugga. Rätten till socialbidrag under 1980- och 1990-talen* (2001)
- Åsa Lundqvist, *Bygden, bruket och samhället. Människor och organisationer i brukssamhället Böksholm 1900–1979* (2001)
- Kerstin Sandell, *Att (åter)skapa "det normala". Bröstoperationer och brännskador i plastikkirurgisk praktik* (2001)
- Sabrina Thelander, *Tillbaka till livet. Att skapa säkerhet i hjärtintensivvården* (2001)
- Hossein Sheiban, *Den ekonomiska staden. Stadsplanering i Stockholm under senare hälften av 1800-talet* (2002)
- Per Janson, *Den huvudlösa idén. Medborgarlön, välfärdspolitik och en blockerad debatt* (2003)
- Peter Johansson, *Fast i det förflytna. Institutioner och intressen i svensk sjukförsäkringspolitik 1891–1931* (2003)
- Christer Eldh, *Den riskfyllda gemenskapen. Att hantera säkerhet på ett passagerarfartyg* (2004)
- Ericka Johnson, *Situating simulators. The integration of simulations in medical practice* (2004)
- Tora Holmberg, *Vetenskap på gränsen* (2005)
- Susanne Urban, *Att ordna staden. Den nya storstadspolitiken växer fram* (2005)
- Staffan Wennerholm, *Framtidsskaparna. Vetenskapens ungdomskultur vid svenska läroverk 1930–1970* (2005)
- Elin Bommenel, *Socketförsöket. Kariesexperimenten 1943–1960 på Vipeholms sjukhus för sinnesslöa* (2006)
- Robert Hrelja, *I hettan från ångpannan. Vetenskap och politik i konflikter om tekniska anläggningar* (2006)
- Maria Törnqvist, *Könspolitik på gränsen. Debatterna om varannan damernas och Thamprofessorerna* (2006)
- Ellinor Platzer, *Från folkhem till karriärhushåll. Den nya husliga arbetsdelningen* (2007)
- Anna Lund, *Mellan scen och salong. En kultursociologisk analys av ungdomsteater* (2008)

- Per Dannefjord, *Organisationspraktiker och målförändring. Exemplet svensk socialdemokrati* (2009)
- Johan Wänström, *Samråd om Ostlänken. Raka spåret mot en bättre demokrati?* (2009)
- Catrine Andersson, *Hundra år av tvåsamhet. Åktenskapet i svenska statliga utredningar 1909–2009* (2011)
- Maria Björkman, *Den anfrätta stammen. Nils von Hofsten, eugeniken och steriliseringarna 1909–1963* (2011)
- Jessica Hansen, "Så fixade vi Allhallen". *Resursmobilisering och organisationsförtätning i ett lokalsamhälle* (2011)
- Lisa Kings, *Till det lokals försvar. Civilsamhället i den urbana periferin* (2011)
- Anna-Maria Sarstrand Marekovic, *Från invandrarbyrå till flyktingmottagning. Fyrtio års arbete med invandrare och flyktingar på kommunal nivå* (2011)
- Jonas Lindström, *Drömmen om den nya staden. Stadsförnyelse i det postsovjetiska Riga* (2012)
- Rebecca Selberg, *Femininity at Work. Gender, Labour, and Changing Relations of Power in a Swedish Hospital* (2012)
- Henrik Hultman, *Liv och arbete i pizzabranschen* (2013)

